

СЕГЕДА С.А.

АГРАРНО-ПРОДУКТОВЕ ВИРОБНИЦТВО УКРАЇНИ

МОНОГРАФІЯ

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА**

СЕГЕДА С.А.

АГРАРНО-ПРОДУКТОВЕ ВИРОБНИЦТВО УКРАЇНИ

Монографія

**ВІННИЦЯ
Видавець Балюк І.Б.**

2020

Рецензенти:

М.І. Мальований – проректор з науково-педагогічної роботи Уманського національного університету садівництва, доктор економічних наук, професор;

В.М. Бондаренко – декан обліково-фінансового факультету Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, доктор економічних наук, професор;

О.В. Мазуренко – старший науковий співробітник відділу організації наукових досліджень та інноваційного розвитку Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», доктор економічних наук.

Рекомендовано до друку вченою радою Уманського національного університету садівництва, протокол № 06 від 10 червня 2020 року.

Сегеда Сергій Андрійович

Аграрно-продуктове виробництво України: монографія. Вінниця: Видавець Балюк І.Б., 2020. 638 с.

ISBN

У монографії обґрунтовано теоретико-методологічні положення та науково-практичні рекомендації щодо розвитку аграрно-продуктового виробництва в Україні. Розкрито теоретичну сутність аграрно-продуктового виробництва як економічного поняття, як організаційно-виробничої, соціально-економічної та техніко-технологічної системи. Висвітленню питання розвитку ресурсного потенціалу аграрно-продуктового виробництва, ролі та місця в ньому агрохолдингів. Здійснено економіко-математичний аналіз впливу складових виробничого потенціалу на аграрно-продуктове виробництво України. Визначено основні тенденції виробництва і споживання продуктів харчування, обґрунтовано причинно-наслідкові зв'язки між виробництвом і споживанням аграрно-продуктових товарів та станом здоров'я нації та соціально-демографічних індикаторів людського розвитку. Висвітлено основні тенденції, особливості і чинники зовнішньої торгівлі продукцією аграрно-продуктового виробництва. Проаналізовано товарну структуру експорту та імпорту аграрно-продуктового сектору України, проведено ґрунтовний економіко-математичний аналіз впливу факторів на розвиток аграрно-продуктового виробництва в Україні. Розглянуто питання перспективних напрямів активізації розвитку аграрно-продуктового виробництва України на основі раціонального поєднання виробничого, грошового, людського, наукового і природного-кліматичного потенціалів.

Для науковців, аспірантів, здобувачів різних ступенів вищої освіти економічних спеціальностей, керівників і спеціалістів підприємств різних форм власності, а також широкого кола читачів, яких цікавлять проблеми розвитку аграрно-продуктового виробництва.

ЗМІСТ

Передмова.....	5
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ АГРАРНО-ПРОДУКТОВОГО ВИРОБНИЦТВА.....	10
1.1. Філософський аспект категорії “розвиток”	10
1.2. Розвиток як соціально-економічна категорія.....	27
1.3. Теоретична сутність аграрно-продуктового виробництва та тенденції й особливості його розвитку в сучасних умовах.....	49
Список використаних джерел до розділу 1.....	72
РОЗДІЛ 2	
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АГРАРНО-ПРОДУКТОВОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ.....	92
2.1 Ресурсний потенціал розвитку аграрно-продуктового виробництва.....	92
2.2. Агрохолдинги в ресурсному потенціалі аграрно-продуктового виробництва.....	110
2.3 Аналіз і оцінка розвитку аграрно-продуктового виробництва.....	129
Список використаних джерел до розділу 2.....	178
РОЗДІЛ 3	
АГРАРНО-ПРОДУКТОВЕ ВИРОБНИЦТВО ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СУСПІЛЬСТВА.....	201
3.1 Тенденції виробництва і споживання продуктів харчування в Україні.....	201
3.2. Кореляційно-регресійний аналіз впливу факторів на споживання основних продуктів споживання в Україні.....	223
3.3. Вплив аграрно-продовольчого забезпечення на стан здоров’я населення України.....	236

3.4. Вплив рівня забезпечення населення України аграрно-продовольчими продуктами на соціально-демографічні індикатори людського розвитку.....	252
Список використаних джерел до розділу 3.....	266

РОЗДІЛ 4

АГРАРНО-ПРОДУКТОВЕ ВИРОБНИЦТВО У

ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ.....

4.1. Тенденції, особливості і чинники зовнішньоекономічної діяльності аграрно-продуктового виробництва України.....	289
4.2. Товарна структура експорту аграрно-продуктового виробництва.....	304
4.3. Товарна структура імпорту аграрно-продуктових товарів у зовнішньоторговельній діяльності України.....	341
Список використаних джерел до розділу 4.....	397

РОЗДІЛ 5

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ АКТИВІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ

АГРАРНО-ПРОДУКТОВОГО ВИРОБНИЦТВА.....

5.1. Формування інноваційної моделі розвитку аграрно-продуктового виробництва.....	413
5.2. Прогнозування розвитку аграрно-продуктового виробництва України на перспективу.....	430
Список використаних джерел до розділу 5.....	449
ВИСНОВКИ.....	456
ДОДАТКИ.....	469

Передмова

Аграрно-продуктове виробництво, що в своїй основі є соціально-економічною системою – важливіша складова національної економіки. Як соціально-економічна система, аграрно-продуктове виробництво має своїм функціональним навантаженням повне забезпечення потреб населення традиційними для України якісними й еколого-безпечними продуктами харчування широкого асортименту відповідно до науково-обґрунтованих норм та еколого-безпечними товарами повсякденного вжитку, виготовленими з сільськогосподарської сировини власного виробництва як основи здоров'я і життєдіяльності людини, українського суспільства, його соціальності.

Сталий ефективний розвиток аграрно-продуктового виробництва відповідає інтересам всіх громадян України та суспільства і держави в цілому. Крім того раціональне й ефективне функціонування аграрно-продуктового виробництва має забезпечити збереження землі не тільки як джерела виробництва продуктів різного призначення, але також як просторового середовища проживання громадян України. Тому збереження землі і примноження її продуктивності як джерела виробництва аграрно-продовольчої продукції та товарів повсякденного вжитку, виготовлених з відтворюваної сировини, що є основою життєдіяльності й розвитку українського суспільства, його соціальності, має бути першочерговим завданням українців.

Сучасне аграрно-продуктове виробництво в Україні функціонує в складних соціально-економічних умовах, що характеризуються гострою політичною нестабільністю, соціально-демографічною кризою, економічною стагнацією господарювання та викликає масу протиріч.

Розвиток аграрно-продуктового виробництва – творчий процес людини, що зумовлюється рівнем її розвитку, саморозвитку, самопізнання, саморегулювання, самовідповідальності. Рівень розвитку людини, що визначає складність людських відносин між собою, відносин в колективі на всіх рівнях управління економічними процесами, викликає протиріччя, що проявляються в

життєдіяльності суспільства теж – в аграрно-продуктовому виробництві як в соціально-економічній системі.

Аграрно-продуктове виробництво – це не тільки соціально-економічний базис життєдіяльності кожної конкретної людини, а й підґрунтя продовольчої безпеки всього суспільства та країни. Забезпечення населення різноманітними якісними харчовими продуктами та товарами повсякденного вжитку за рахунок власного виробництва, їх фізичної та економічної доступності для всіх верст населення у відповідності до раціональних норм споживання є основою формування якісного ресурсного потенціалу людини, життєдіяльності суспільства та продовольчої безпеки України. Її вирішення залежить від органічної взаємодії взаємозалежних галузей національного господарства, багатьох внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливають на функціонування аграрно-продуктового виробництва країни. А саме, надходження в організм людини якісних продуктів харчування за науково-обґрунтованими нормами, їх видовою структурою, збалансованих за вмістом жирів, білків і вуглеводів в значній мірі визначає розвиток людини, структурних складових її ресурсного потенціалу. При цьому всі продукти харчування та товари повсякденного вжитку, вироблені з сільськогосподарської сировини, а також навколишнє середовище, мають бути екологічно безпечними для людини. Це необхідно здійснювати на основі організації раціональної структури й ефективного функціонування національного аграрно-продуктового виробництва з його традиційно розвиненими сільськогосподарськими галузями й продуктовими підкомплексами. Наявність багатих природних ресурсів та сприятливих кліматичних умов дозволяє населенню України мати доступне виробництво більшості видів сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів, що формують продовольчу безпеку країни та можуть забезпечити широкий асортимент товарів широкого вжитку, виготовлених із сільськогосподарської сировини, і є особливо важливими для забезпечення здоров'я населення

У першому розділі монографії “Теоретичні основи розвитку аграрно-продуктового виробництва” узагальнено теоретичні підходи до трактування

поняття «розвиток» і «економічний розвиток»; розглянуто теоретичну сутність аграрно-продуктового виробництва як економічного поняття, як організаційно-виробничої, соціально-економічної та техніко-технологічної системи, запропоновано структурну схему методології наукового дослідження розвитку аграрно-продуктового виробництва країни.

Другий розділ монографії “Тенденції розвитку аграрно-продуктового виробництва України” присвячений висвітленню питань розвитку ресурсного потенціалу аграрно-продуктового виробництва, ролі та місця в ньому агрохолдингів, економіко-математичному аналізу економіко-математичний аналіз впливу складових виробничого потенціалу на аграрно-продуктове виробництво України.

У третьому розділі “Аграрно-продуктове виробництво як соціально-економічна система життєдіяльності суспільства” висвітлено основні тенденції виробництва і споживання продуктів харчування. Автором було виявлено і обґрунтовано причинно-наслідкові зв’язки між виробництвом і споживанням аграрно-продуктових товарів та станом здоров’я нації та соціально-демографічних індикаторів людського розвитку.

Четвертий розділ “Аграрно-продуктове виробництво у зовнішньоторговельній діяльності України” присвячений висвітленню основних тенденцій, особливостей і чинників зовнішньої торгівлі продукцією аграрно-продуктового виробництва, проаналізовано товарну структуру експорту та імпорту аграрно-продуктового сектору України, проведено ґрунтовний економіко-математичний аналіз впливу факторів на розвиток аграрно-продуктового виробництва в Україні.

Завершує монографію п’ятий розділ “Перспективні напрями активізації розвитку аграрно-продуктового виробництва”, у якому розглянуто питання перспективних напрямів активізації розвитку аграрно-продуктового виробництва України на основні раціонального поєднання виробничого, грошового, людського, наукового і природного-кліматичного потенціалів.

Автор висловлює щирі вдячність за підтримку, корисні поради та

ґрунтовні зауваження Нестерчук Ю.О., декану факультету економіки і підприємництва Уманського національного університету садівництва, доктору економічних наук, професору, а також рецензентам – Мальованому М.І., проректору з науково-педагогічної роботи Уманського національного університету садівництва, доктору економічних наук, професору; Бондаренку В.М., декану обліково-фінансового факультету Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, доктору економічних наук, професору; Мазуренко О.В., старшому науковому співробітнику відділу організації наукових досліджень та інноваційного розвитку Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», доктору економічних наук, а також усім, хто сприяв оприлюдненню цієї наукової роботи.

В основу монографії покладені авторські наукові праці, які використані в результаті досліджень: розділ 1 [77, 142-157], розділ 2 [87-88, 160-184], розділ 3 [101-112, 219-223], розділ 4 [57, 117-135, 159-162].

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ АГРАРНО-ПРОДУКТОВОГО ВИРОБНИЦТВА

1.1. Філософський аспект категорії «розвиток»

Динамічні зміни, що мають місце в природі і суспільстві, спонукають до критичного осмислення теоретичних підходів щодо сутності процесів, явищ і категорій, їх причинно-наслідкових зв'язків і відносин. Особливе місце відводиться категорії «розвиток». На зламі соціально-економічного поступу, різкого зменшення і здорожчання невідновлюваних джерел природних ресурсів, глобальних зрушень цивілізаційних процесів при пошуку шляхів переходу до відтворювальної інноваційної економіки розуміння суті проблеми «розвиток» набуває особливого значення. Термін «розвиток» розглядається як слово («спочатку було слово»), як поняття, як категорія.

Динамічність глобалізаційних процесів справедливо висуває на порядок денний проблему щодо сутності та закономірностей поняття «розвиток». Вирішення цього питання має базуватись на сучасній світоглядній методології наукової концепції розвитку суспільства, національного господарства і економіки. В іншому випадку теорія розвитку буде втрачати науковий характер і перетвориться на суто емпіричну галузь знань.

В працях провідних українських науковців прослідковуються різні підходи до дослідження розвитку: економічний підхід П.А. Борисенка [18], А.С. Гальчинського [28], Г.Я. Глухої [35], В.В. Попової [125], О.В. Раєвнєвої [133], Ю.В. Самойлик [139, 140], Н.М. Сіренко [161-163], філософсько-методологічний підхід О.А. Петриченка [115, 116], синергічний підхід І.Г. Грабара і Є.І. Ходаківського [37], Л.Г. Мельника [95], соціально-економічний підхід М.М. Бурмаки [22, 23], В.В. Россохи [135, 136], С.Г. Черемісіної [191], кумулятивний підхід Н.В. Касьянкової [64] та ін.

Серед іноземних авторів варто виділити праці В.П. Бранського [21],

Б.А. Грушина [39], А.П. Назаретяна [99], О.А. Єрохіної [50], М. Кондратьєва [79], Н.Масленикова [93], О. Новакової [106], І. Пригожина та І. Стенгерс [129-131], Г.Спенсер [167], А.Тойнби [174].

Проведені попередні дослідження мали різні вектори і погляди на сутність процесів і явищ, що ними вивчалися. Відповідно результати пошуку не могли претендувати на всебічність і загальність власних відкриттів, що й визначило актуальність дослідження концептуального і методологічного характеру в умовах глобальних зрушень, формування суспільства «знань» та інноваційних перетворень.

Визначення суті поняття «розвиток», перш ніж стати невід'ємною частиною культури, науки і економіки, пройшло через століття та епохи. Розуміння суті розвитку бере свій початок ще з античності. В ті часи під розвитком розуміли циклічні повторні зміни, постійну появу чогось винятково нового та незворотного. Геракліт стверджував: «Все існуюче завжди було, є і буде вічно живим вогнем, який з часом то спалахує яскравіше, сильніше, то згасає» [33, с. 31]. В епоху середньовіччя розвиток розуміли як часову спрямованість від минулого до майбутнього. В ньому вбачали неповторність всіх подій, що відбувались як в індивідуальному так і суспільному житті [63]. Проте події з різною інтенсивністю і результативністю повторюються, наприклад, революції, природні катаклізми.

Важливий поступ в розумінні суті розвитку як філософського поняття зробив Р.Декарт. Розвиток він розумів як породження Природою нових форм матерії [43, с. 22-33]. Вчений не поширював власне розуміння розвитку на суспільство. В подальшому ідею історичного розвитку висунули Вольтер [26, с. 134] і Ж.-Ж. Русо [138, с. 56], що включала етапи революційних перетворень. Французький філософ Ж.-А. Кондорсе, відомий як родоначальник теорії послідовного і безперервного прогресу, під розвитком розумів саме прогрес [78, с. 45].

Наукова думка щодо суті розвитку знайшла своє продовження в працях класиків німецької філософії. Зокрема, І.Кант поняття «розвиток»

використовував щодо «походження світів, виникнення небесних тіл та причини їх руху» [61, с. 11-19, 31-68].

Цілісну концепцію розвитку на основі історії людської цивілізації вперше в філософській науці розвинув Г.Гегель. Філософ зазначав: «Розвиток – характеристика діяльності абсолюту (світового духу), його надруху в царині чистої думки у висхідному ряду чимраз конкретніших категорій (буття, ніщо, становлення; якість, кількість, міра; сутність, явище, дійсність; поняття, об'єкт, ідея, що завершується абсолютною ідеєю), його переходу у відчужений стан інобуття – в природу, його повернення до себе в людині в формах психічної діяльності індивіда (суб'єктивний дух), надіндивідуального «об'єктивного духа» (право, мораль і «моральність» – сім'я, громадянське суспільство, держава) і «абсолютного духа» (мистецтво, релігія, філософія як форми самосвідомості духа) [31, с. 215-424].

Вчення Г.Гегеля поєднувало в собі розвиток як матеріального світу (кількість, якість, міра, явище, об'єкт), так і ідеального (чиста думка, ідея, мораль, свідомість, мистецтво).

Таким чином, протягом тривалого часу наукова думка щодо сутності поняття «розвиток» та уявлення про його зміст збагачувалась, ускладнювалась і розвивалась. Появились філософські концепції розвитку – діалектична та метафізична. Перша була обґрунтована в теорії діалектики Г.Гегеля, що в свою чергу стала базисом для зародження і формування матеріалістичної діалектики К.Маркса та Ф.Енгельса. Метафізична концепція розвитку була започаткована ще Аристотелем, в працях якого висвітлювались власні загально-філософські позиції на основі аналізу розвитку форм у живій природі. Філософ стверджував: розвиток – це реалізація, розкриття під дією кінцевої мети тих тенденцій, що спочатку були закладені в тій або іншій живій істоті, зводячи, таким чином, розвиток до сукупності кількісних змін, до повторення раз і назавжди даного [91, с. 27; 92, с. 54].

Цілісна наукова концепція розвитку була сформована марксистами. Її основоположники К. Маркс і Ф. Енгельс визначали «розвиток» «... як

універсальну властивість матерії, як насправді всезагальний принцип, який слугує також основою пояснення історії суспільства і пізнання» [92, с. 128-129]. Ідеї розвитку знайшли свої відображення в працях В.І. Леніна: «Розвиток, нібито повторює пройдений вже сходи, але повторює їх інакше, на більш високій базі («заперечення заперечення»), розвиток, так би мовити, по спіралі, а не по прямій лінії; - розвиток стрибкоподібний, катастрофічний, революційний: - «розриви поступовості»; перетворення кількості в якість; - внутрішні імпульси до розвитку, які надаються протиріччями, зіткненням різноманітних сил і тенденцій, що впливають на дане тіло або в межах даного явища або всередині даного суспільства; - взаємозалежність і тісний, нерозривний зв'язок всіх сторін кожного явища (причому історія відкриває все нові і нові сторони), зв'язок, що дає єдиний, закономірний світовий процес руху, - такі деякі риси діалектики, як більш змістовного (ніж зазвичай) вчення про розвиток» [86, с. 55].

Українська радянська енциклопедія розкриває розвиток як «специфічний процес зміни, результатом якого є виникнення якісно нового, поступального (отже, еволюційного *авт.*) від нижчого до вищого, від простого до складного. Механізм становлення нового, джерело й загальна спрямованість визначаються об'єктивними законами» [175, с. 426].

Українські науковці минулого століття, розглядаючи «розвиток» як «специфічний» процес змін, обумовлений об'єктивними законами, спирались при цьому на матеріалістичну діалектику – науку про загальні закономірності розвитку, що розкриває діалектично суперечливу природу розвитку як єдності, перервності і безперервності, поступовості і стрибка, кількісних і якісних змін.

В наведеному визначенні суть поняття «розвиток» як «специфічний процес» є не досить аргументованим і коректним, а, отже сумнівним, бо тут не простежується ніякої специфіки.

Зміни відбуваються з часом скрізь: в природі, суспільстві, в організмах рослинного і тваринного світу під дією законів природи, об'єктивних економічних законів і діяльності людини. «Специфічність» процесу змін може проявлятися лише відносно певних окремих видів організмів, рослин і т.д. чи

явищ (природних катаклізмів, революційних процесів). Отже, розвиток – це закономірний процес, обумовлений дією об'єктивних законів, а не «специфічний».

Закон – це суттєве відношення, зв'язок між сутностями, які характеризується об'єктивністю, необхідністю, всезагальністю, внутрішньою суттєвістю, повторюваністю [60, с. 75]. В енциклопедичній літературі поняття «закон» визначається як «необхідний, суттєвий, постійно повторюваний взаємозв'язок явищ реального світу, який визначає етапи і форми процесу розвитку явищ природи, суспільства і духовної культури [183, с.245; 174, с. 220]. Закономірність – властивість системи відповідати визначеним законам [95, с. 55-61]. Таким чином, закономірність виступає гарантом відповідності причинно-наслідковим зв'язкам всіх змін. За відсутності закономірності неможливий і розвиток системи.

Механізмом всякого розвитку, еволюційного чи революційного, є процес змін в організмах, рослинах, людині, суспільстві, державі, ідеї, що відбуваються під дією законів природи та об'єктивних економічних законів, в системі яких закон переходу кількісних змін в якісні, закон єдності і боротьби протилежностей, закон заперечення заперечення та ін.

Процес пізнання завжди починається з пошуку та виявлення суттєвих зв'язків об'єктивної дійсності. Ще Гегель помітив, що кількісні зміни в природі мають загальну закономірність, що отримала назву *закону переходу кількісних змін в якісні* [31, с. 215-424]. Розуміння впливу цього закону є досить важливим в контексті вивчення розвитку суспільства, економічних систем, а тому необхідно виявити суттєві відмінності в поняттях «якість» і «кількість». «Якість, – писав Г.Гегель, – є в першу чергу тотожна з буттям визначеність, так що перестає бути тим, чим воно є, коли втрачає свою якість. Кількість є, навпаки, зовнішня буттю, байдужа для нього визначеність» [31, с. 215-424]. «Зміна буття, - писав Гегель, - суть не лише перехід однієї величини в іншу, а й перехід якісного в кількісне і навпаки». Так, зміна кількості у певних межах не призведе до важливої зміни якісних характеристик. В той же час постійне

нагромадження кількісних змін в предметах і явищах беззаперечно зумовить докорінну зміну якісних параметрів. Тобто, відбудеться перехід кількості в нову якість. Таким чином, в процесі свого розвитку, як писав К. Маркс, «чисто кількісні зміни на відомому ступені переходять в якісні відмінності» [91, с. 77; 92, с. 128-129].

Отже, розвиток можна визначити як закономірний процес переходу кількісних змін в якісні, протягом якого відбувається переміщення предметів та явищ від низького до вищого, від старого до нового. Причому процес переходу кількості в якість є в той же час зворотнім, оскільки під впливом нових якісних змін відбувається зростання кількісних.

Єдність кількості і якості забезпечується мірою. Як стверджував Г.Гегель «міра є сутньою єдністю кількісного і якісного», «в мірі якісне кількісно», «міра є у своїй безпосередності звичайною якістю, що має визначену, належну їй величину», «якісно виражена кількість» [31, с. 215-424]. Фактично міра – це баланс кількості і якості, в межах яких будь-який предмет залишається таким, яким він є. Проте навіть незначні порушення міри процесу чи явища призводять до їх зміни, переходу в інший стан (субстанцію). Це призведе до втрати старої якості і, відповідно, виникненню нової. Відповідно буде виникати нова міра. І так буде тривати постійно.

Процес переходу кількісних змін в якісні, тобто розвиток, відбувається за допомогою стрибка. Нова якість незалежно від форм перетворення завжди пов'язана зі стрибком. Він свідчить про той переломний момент, коли на місце старої якості приходить нова якість. Варто відзначити, що всі зміни відбуваються у вигляді разових (одноактних стрибків) або у вигляді поступових перетворень.

Важливий вплив на процес розвитку забезпечує *закон єдності і «боротьби» протилежностей*. Всі явища, процеси і предмети в світі є різними, мають свої притаманні лише їм властивості. Саме тому вони перебувають в постійній «боротьбі» та потребують погодження і єдності взаємодій між собою. Як стверджував Гегель, суперечність є взаємодією, взаємозумовленістю

протилежних моментів, сторін, визначень, «принципом будь-якого саморуху» [31, с. 215-424].

Закон єдності і боротьби протилежностей передбачає як еволюційний (безперервність, поступовість), так і революційний (перервність, стрибок) типи розвитку. При цьому ці процеси можуть проявлятися як в матеріальному так і нематеріальному (духовному) світі, хоча «наукою про загальні закономірності розвитку є матеріалістична діалектика» [165, с. 426], тобто «ідеалістичне», розвиток ідеї, мислення, залишилось поза увагою авторів щодо суті поняття «розвиток».

Гегель стверджував: «Ідея є істина в собі й для себе, абсолютна єдність поняття й об'єктивності. Її ідеальний зміст є не що інше, як поняття в його визначеннях» [31, с. 215-424]. І далі продовжував: «По суті ідея є процес, тому що її тотожність є лише настільки абсолютна й вільна тотожність поняття, наскільки вона є абсолютна негативність і тому діалектична». «Ідея як процес, - стверджував Гегель, - проходить у своєму розвитку три щаблі. Перша форма ідеї є життя, тобто ідея у формі безпосередності. Другою її формою є форма опосередкування чи розрізненості, і це є ідея як пізнання, яке виступає в подвійному образі, в образі теоретичної ідеї й в образі практичної ідеї. Процес пізнання має своїм результатом відновлення збагаченого відмінностями єдності, і це дає третю форму – форму абсолютної ідеї; цей останній щабель логічного процесу виявляється разом з тим справді першою й лише за посередництвом себе сущим щаблем» [31, с. 215-424].

«Погляд мій полягає в тому, що ідея може бути виражена й досягнута тільки як процес в ній самій (приклад – становлення) і як рух. Адже істинне не є щось таке, яке тільки знаходиться в спокої, суще, але є тільки чимось живим, що саморухається» [31, с. 215-424]. Таким чином в абсолютній ідеї Гегель вбачав розум, мислення: «Розум є субстанція і саме те, завдяки чому і в чому вся дійсність існує як буття; розум є безмежна могутність; він – безмежний зміст, вся сутність і істина, і він є для себе тим предметом, на обробку якого спрямована його діяльність» [31, с. 215-424].

Ми підійшли до того, що визначати розвиток лише як матеріальною складовою буде невірно. Так, розвиток природи і всіх процесів і явищ, що в ній відбуваються, ґрунтується на матеріальних чинниках. Тобто такий розвиток базується на постійній взаємодії і перетворенні кількісного і якісного. Проте розвиток людини, суспільства, економіки, мистецтва, науки, культури, медицини, техніки та інших галузей неможливі без ідей. А ідея – це результат розумової діяльності людини, її мислення. І саме ідея завдяки інтелектуальним здібностям людини (розуму) перетворюється на матеріальний об'єкт. Доказом цього є існування і розвиток людської цивілізації, науки і техніки, медицини, освіти, культури і мистецтва та інших сфер. Звідси виходить, що ідеалістична і матеріалістична площини розвитку є невід'ємними і взаємообумовлюючими. Логічно, що домінування матеріалістичних компонентів життя людини (матеріальні потреби) відбувається за низького розвитку суспільства і навпаки. В суспільстві, де первинні потреби людини задоволені, матеріальна і духовна (ідеальна) сторони розвитку є рівнозначними і рівноправними. Саме освіта і наука сприяють постійному розвитку ідеальних складових, що в свою чергу спонукають до видозміни і постійного вдосконалення матеріального, піднесення його на нові рівні свого розвитку (існування). Таким чином в контексті розвитку людини ідеальне і матеріальне є свого роду «боротьбою» єдності і протилежностей.

Поряд із названими законами на розвиток будь-якої системи також впливає *закон заперечення-заперечення*. Саме цей закон визначає напрям розвитку і його форму, оскільки в системі постійно чергуються процеси відмирання старого і на його місце виникнення нового. Варто зауважити, що вперше термін «заперечення» ввів Гегель. Філософ вбачав в ньому ідеалістичний зміст. Базисом заперечення є розвиток ідеї, думки [31, с. 215-424]. В подальшому ідея заперечення з'явилась в працях К.Маркса і Ф.Енгельса. Вони тлумачили цей термін, виходячи з матеріалістичної концепції. К.Маркс стверджував: «У жодній сфері не може відбуватися розвиток, що не заперечує своїй колишній формі існування» [92, с. 128].

Заперечення завжди є результатом внутрішніх суперечливих змін. Саме внутрішні суперечності, протилежності потребують їх вирішення, що зумовлює необхідність створення сприятливих умов переходу тих чи інших процесів у вищу нову якість. Фактично, заперечення можна охарактеризувати як постійний процес погодження взаємовідповідностей або подолання внутрішніх суперечностей старої якості для подальшого саморозвитку нової більш якісної системи.

Таким чином, розуміння законів переходу кількості в якість і закону єдності та «боротьби» протилежностей, їх дії у розвитку системи (процесів, явищ) відіграють важливу роль, але не визначальну. Загальну картину розвитку доповнює і забезпечує врахування дії закону заперечення-заперечення через постійний процес відмирання, зміни, заміни старого та зародження нового.

Доречно відмітити, що поняття «заперечення» діалектика і метафізика трактують по різному. Метафізика визначає заперечення як відкидання, абсолютне знищення старого. Сучасні науковці вважають, що діалектичне розуміння заперечення виходить із того, що нове не знищує безслідно старе, а зберігає все те краще, що в ньому було. І не тільки зберігає, але і переробляє, піднімає на новий, більш високий ступінь [64, с. 70].

Отже, під дією закону заперечення-заперечення варто розуміти перехід від старої якості до нової, де певні функції і елементи старої якості в дещо перетвореному вигляді обов'язково стають частиною змісту нової. Вказані трансформації можуть бути реалізовані через процеси руйнації, подолання старого або удосконалення, збереження деяких його елементів, утворення нового.

Саме закон заперечення-заперечення відображає цілісну внутрішню структуру процесу розвитку завдяки взаємозв'язку його основних фаз, єдиний механізм його сходження через розв'язання суперечностей у синтезі: зародження (виникнення), формування (становлення) і вирішення суперечностей [117, с. 129]. Це означає, що суперечність є рушійною силою і, водночас, джерелом розвитку. Як зазначав Гегель Г. «...розв'язання протиріч –

є розвиток» [31, с. 215]. Отже, розвиток характеризується спадковістю, послідовністю, незворотністю, спрямованістю і збереженням досягнутих результатів [60, с.81]. Таким чином категорія «розвиток» з філософської точки зору відображає незворотні, закономірні і спрямовані зміни, тобто, створення нової якості.

Найбільш поширене визначення поняття «розвиток» наведено у філософському словнику: «Розвиток – це незворотна, спрямована, закономірна зміна матеріальних (організм, екосистема, підприємство) та ідеальних (мова, культура, релігія) об’єктів. Тільки одночасна наявність трьох зазначених властивостей виділяє процеси розвитку серед інших змін [183, с. 412; 184, с. 555].

Тлумачення сучасних дослідників сутті поняття «розвиток» свідчать про відсутність єдиного визначення (табл. 1.1), що обумовлено історизмом наукової думки, метою дослідження, постановкою задач і цілей, ідей, які у кожного науковця свої, бо визначаються предметом дослідження та об’єктом.

Таблиця 1.1

Трактування категорії «розвиток»

Автор	Зміст визначення
1	2
Біблія [10]	Спочатку було слово
Ожегов С.І. [112]	Розвиток – процес закономірної зміни, перехід з одного стану в інший, більш досконалий, перехід від старого якісного виміру до нового, від простого до складного, від нижчого до вищого
Грушин Б.А. [39]	Розвиток – процес руху від нижчого до вищого (до більших досягнень), зміна матерії та свідомості, в результаті чого відбувається зміна якості предмету, явища, діяльності, перехід до нового, прогресивнішого
Юдін Е.Г. [200]	Розвиток є необоротною, наведеною, закономірною зміною матеріальних та ідеальних об’єктів
Бажан М.П. [175]	Розвиток – специфічний процес зміни, результатом якого є виникнення якісно нового, поступальний (отже, еволюційний <u>авт</u>) від нижчого до вищого, від простого до складного. Механізм становлення нового, джерело й загальна спрямованість визначаються об’єктивними законами.
Прохоров А.М. [166]	Розвиток – незворотна, направлена, закономірна зміна матерії свідомості, їх універсальна властивість; в результаті розвитку виникає новий якісний стан об’єкта – його складу або структури.

1	2
Азріліян А.Н. [15]	Розвиток – процес закономірних змін, перехід з одного стану в інший більш досконалий; перехід від старого якісного стану до нового, від простого до складного, від низького до вищого, незворотна, спрямована, закономірна зміна матерії та свідомості, її універсальні властивості; у результаті розвитку виникає нова якість, стан об'єкта – його складу і структури
Масленченков Ю.С. [94]	Розвиток – перехід від одного якісного стану до іншого
Єрохіна О.А. [50]	Розвиток – якісна зміна складу, зв'язків (тобто структури) і функціонування системи, або, коротко, будь-яка якісна зміна системи
Бранський В. [21], Назаретян А. [99], Шаванс Б. [193]	Розвиток – закономірне і багаторазове повторення (чергування) порядку і хаосу в руслі соціальної синергетики, процес його історичної зумовленості на основі революційних та еволюційних змін
Благодетельєва-Вовк С.Л. [11]	Розвиток – це процес та результат творчого самопізнання і діяльності людини, спрямований на досягнення нею нової якості – наближення до ідеалу, який має якісний, внутрішній характер.
Яременко В.В., Сліпущко О.М. [108]	Розвиток – слово, що позначає «процес росту, розмаху, розквіту, процвітання; рух, хід, поступ»
Шинкарук В.І. [184]	«Розвиток – незворотна, спрямована, закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів; один із загальних видів зв'язку»
Шинкарук В.І. [184]	«Розвиток – незворотна, спрямована, закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів; один із загальних видів зв'язку»
Єрохін С.А. [51]	Розвиток – це особливий тип руху, що характеризує прогресивний характер взаємодії речей
Мельник Л.Г. [95]	Розвиток – незворотна, направлена, закономірна зміна стану системи на основі реалізації механізмів її самовпорядкованості і самоорганізації, які відбуваються в процесах адаптації системи до випадкових, невизначених змін у зовнішньому середовищі.
Черемісіна С.Г. [191]	Розвиток – це філософське, соціально-економічне і соціально-психологічне поняття, сутність якого полягає в яких-небудь або визначених направлених змінах. Як філософська категорія розвиток допускає будь-які зміни, які об'єктивно реалізуються в матеріальному світі і можуть мати які-небудь направлення в просторі і в часі.
Бусел В.Т. [24]	Розвиток – це процес, внаслідок якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого
Касьянова Н.В. [64]	Під розвитком розуміються незворотні зміни в об'єкті, в результаті яких виникає нова якість або стан.
Бойченко В.С. [14]	Розвиток – це якісна та (або) кількісна зміна суті, якостей, властивостей явища, предмета або об'єкта, у результаті чого виникає більш ідеальне, сучасне, нове, удосконалене, прогресивніше явище, предмет або об'єкт

Джерело: сформовано автором

Розвиток як процес висвітлюється в працях Ожегова С.І., Азріліяна А.Н., Бусела В.Т., Грушина Б.А., Благодетельової-Вовк С.Л., Манойленка О.В., Попова В.П., Сиром'ятникова О.В. В енциклопедичній літературі «процес» трактується як «...послідовна зміна станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь» [25]. Дуже близьким є наступне визначення: «Процес – сукупність послідовних дій для досягнення кількісного результату» [166, с. 1075].

Деякі дослідники [125, с. 46] під розвитком розуміють процес його адаптації до мінливого навколишнього середовища. Є кілька тлумачень цього терміну: адаптація – пристосування організму до мінливих зовнішніх умов [112, с. 18]; адаптація – процес пристосування об'єкта (адаптаціогенез); стан пристосованості об'єкта (результат адаптаціогенезу); дія, спрямована на об'єкт з метою його пристосування до визначених вимог, пристосування об'єкта до використання в конкретних умовах [49, с. 178]; адаптація – процес, протягом якого встановлюються або підтримуються пристосування системи (тобто підтримка її основних параметрів) при зміні умов зовнішнього і внутрішнього середовища [107, с. 53]; адаптація – пристосування економічної системи та її окремих суб'єктів, працівників до умов зовнішнього середовища, що змінюються (виробництва, праці, обміну, життєвих потреб населення) [47, с. 24].

Дійсно, в природі, суспільстві, економічних системах постійно відбувається з різною активністю процес адаптації. Але ж процеси періодично змінюються, можуть мати суперечливий характер і не завжди сприяють розвитку. До того ж будь-яка система здатна перебувати в стійкому стані і чинити опір внутрішнім чинникам. В той же час система спроможна трансформуватись відповідно до зазначених змін.

Розвиток як рух матерії розкривається в працях Прохорова А.М., Єрохіна С.А., Гапоненка А.Л., Панкрухіна А.П.

Поняття руху є досить важливим в філософії. Ґрунтовне пояснення його сутності наводиться у «Великому тлумачному словнику сучасної української

мови»: «Рух – спосіб існування матерії, який полягає в безперервній зміні всього сущого і виявляється в безпосередній єдності перервності й неперервності простору і часу» [24, с. 1280]. У філософському енциклопедичному словнику поняття рух трактується як «спосіб реалізації суперечності буття, форма його існування. Будь-яке явище одночасно виступає як “щось”, тобто є визначеним (конечним, абсолютним, одиничним і т. д.), і як “інше”, невизначене (як прояв безконечного, відносного, загального і т. д.)» [184, с. 558]. Фактично рух виступає як єдність протилежностей – мінливості і стійкості (при провідній ролі мінливості), перервності і неперервності, абсолютного і відносного [166, с. 1109]. Таким чином, саме завдяки руху і відбуваються певні явища або процеси, які не завжди можуть забезпечити саме розвиток.

Арістотель [4, с. 53-90] виділяв шість видів руху: виникнення; знищення; збільшення; зменшення; перетворення; переміщення, які відрізняються один від одного своїми напрямками. Рух – це суперечність, свідчення того, що тіло може рухатись лише тоді, коли воно перебуває в даному місці і одночасно в ньому не перебуває [182, с. 222].

Рух як зміна – це внутрішньо пов'язана єдність буття і небуття, тотожності і відмінності, стабільності і плинності, того, що зникає, з тим, що з'являється [60, с. 68]. Таким чином, виходячи з вищенаведеного розвиток можна визначити як вищу форму руху і змін. В свою чергу рух є зміною процесів або явищ. В процесі руху як розвитку створюється нове, необхідне, здатне до саморуху, самовідтворення [182, с. 222; 60, с. 67].

Саморух в організованих системах відбувається як саморозвиток, що передбачає самоперехід на вищий щабель організації. Варто зазначити, що саморозвиток є наслідком саморуху. Останній в свою чергу відображає зміну процесів, явищ, речей під дією внутрішніх суперечностей.

Тобто, рух – це єдність протилежностей. За Гегелем «принцип усякого саморуху якраз і полягає ... в зображенні суперечностей. Щось рухається не тому, що воно ... в цьому перебуває тут, а в іншому ... там, а лише ... тому, що

воно перебуває тут і не тут ..., одночасно і перебуває, і не перебуває ... Рух є самою суперечністю» [31, с. 30-36]. Отже, виникнення і вирішення суперечностей і є рухом.

Розвиток як зміна системи (процесів, явищ) відображено в працях Шинкарука В.І., Мельника Л.Г., Юдіна Е.Г., Філіппова Ю.В., Авдєєвої Т.Г., Короткова Є.М., Табачнікової М.Б., Павлуцького А., Єрохіної О.А., Касьянкової Н.В., Черемісіної С.Г., Бойченка В.С. В тлумачному словнику української мови зміна трактується як перехід, перетворення чого-небудь (переведення стану, руху, ознаки, властивості і т. ін.) у щось якісно інше [24, с. 466].

Зміни відбуваються в рослинах, організмах. Так, сутність розвитку рослин в Українській радянській енциклопедії висвітлюється як «сукупність змін, які відбуваються в рослинних клітинах за час онтогенезу рослин» [165, с. 427]. І далі: «Розвиток організмів – 1) індивідуальний розвиток (онтогенез), який виявляється у сукупності послідовних морфологічних, фізіологічних і біохімічних змін, що відбуваються в організмі з моменту його зародження і до кінця життя. Розвиток включає взаємопов'язані кількісні (ріст) і якісні (диференціювання, перетворення);

2) історичний розвиток (філогенез) організмів, їх систематичних категорій (видів, родів, родин та ін.), а також органічного світу загалом протягом існування життя на землі. Індивідуальний і історичний розвиток організмів взаємопов'язаний між собою [175, с. 427].

Отже, у викладенні сутності розвитку організмів прослідковується еволюційний шлях (зміни в організмі протягом життя) і якісні (диференціювання «перетворення» – як революційні зміни). Будь-яка зміна тісно пов'язана з рухом, оскільки ці процеси (поняття) є взаємообумовлючими.

Таким чином, розвиток як філософська категорія містить наступні важливі складові: рух, процес, зміна. Характерними ознаками розвитку є також незворотність, направленість (спрямованість) і закономірність. «Незворотність, за визначенням Мельника Л.Г., це властивість процесів до мимовільного

протікання у визначеному напрямі без можливості природного повернення у вихідний стан» [95, с. 57]. Саме незворотність захищає (упереджує) систему від постійності і повторення (циклічності). Хоча деякі дослідники зазначають, що існують і закриті системи, в яких можуть відбуватися зворотні зміни [50, с. 71].

Направленість (спрямованість), як характерна ознака розвитку, забезпечує в системі процеси виникнення і накопичення змін, що згодом ведуть до появи (виникнення) нової якості – від спадаючого до висхідного; від старого до нового; від простого до складного; від випадкового до необхідного (закономірного) [95, с. 55]. Відсутність спрямованості обмежує накопичування змін в системі, а це в свою чергу унеможливорює дію одного із важливих законів розвитку «заперечення-заперечення». Розвиток будь-якої системи набуває системного характеру саме завдяки необхідним властивостям – незворотності (необоротності), спрямованості (направленості) та закономірності. Таким чином, погляди та підходи науковців щодо трактування категорії «розвиток» зводяться до тлумачення її як еволюції з направленою траєкторією, лінійного причинно-наслідкового взаємозв'язку.

Безперервний розвиток науки, що забезпечував новими результатами наукових досліджень, підтверджував складність і неоднозначність процесів розвитку, а також їх механізмів (додаток А). Сучасні філософські концепції (філософія нестабільності), спираючись на класичну діалектику, сутність розвитку доповнюють і іншими ознаками – альтернативністю або багатоваріантністю, його нелінійністю, хаотичністю, стохастичністю (ймовірністю) та непередбачуваністю. Це стало можливим завдяки вивченню термодинамічних систем Бельгійською школою термодинаміки на чолі з І. Пригожиным. Результати їхніх досліджень відразу почали поширюватись на всі сфери життя, особливо на соціокультурні процеси. Кардинальність змін проявилась в тому, що крім впорядкованості і стабільності на розвиток так чи інакше впливає також хаос і безладдя. Згідно законів термодинаміки хаос розглядається не лише як руйнація чого-небудь, а й як перехідний стан від нижчого рівня впорядкованості системи до більш вищого, більш гармонічного.

Хаос є конструктивним початком, джерелом, передумовою і основою для процесу розвитку [60, с. 90], що не завжди забезпечується в дійсності, або потребує тривалого періоду.

У своїх працях І. Пригожин стверджував, що розвиток не має жорсткої визначеності, не має єдиного лінійного еволюційного шляху. Натомість ідея розвитку ґрунтується на багатоваріантності, альтернативності шляхів еволюції, а також на нелінійності розвитку – випадковості вибору напрямку (шляху) руху в момент біфуркації (точки розгалуження). В цій точці випадковість штовхає систему (процес) на новий шлях (етап) розвитку. Після того, як відбувся вибір одного з чисельних варіантів, система продовжує функціонувати детермінованим шляхом. Ці цикли повторюються постійно, щойно настає чергова точка біфуркації [131, с. 216]. Наявність біфуркацій визначає непередбачуваність (альтернативність) шляхів розвитку системи (явища). Це, в свою чергу, визначає і незворотність розвитку.

Фундатор теорії синергетики І. Пригожин стверджував, що нелінійність – це ймовірність емерджентних (несподіваних) змін напрямів руху процесу розвитку. Це означає, що розвиток ґрунтується на несталості, нелінійності, реалізується через механізм біфуркацій і випадковості [129, с. 136; 130, с.49; 131, с. 191-195].

Практика соціальних процесів засвідчила, що історичний прогрес досягався не автоматично. Розвиток суспільства є результатом складної взаємодії багатьох процесів. Причому деякі з них не мали нічого спільного з прогресом, а деякі взагалі виявилися регресивними.

Таким чином, категорія «розвиток» незважаючи на глибоку історію, продовжує цікавити науковців. Сучасні здобутки світової науки вносять нові характеристики щодо сутності розвитку. Крім традиційних діалектики і метафізики на визначення сутності «розвиток» справляють вплив нові філософські концепції, зокрема синергетика. Лінійна залежність причини і наслідку доповнюється такими поняттями як хаос, нелінійність, випадковість, багатоваріантність.

Отже, як філософська категорія розвиток відображає системний процес безкінечності і безперервності закономірних якісних змін, що відбуваються в природному середовищі і суспільстві під дією об'єктивних законів природи і суспільства, якими є закон єдності і боротьби протилежностей, закон заперечення заперечення, закон рівноваги, закон переходу кількості у якість.

З розвитком суспільства, наукової думки сутність поняття «розвиток» як філософської категорії поглиблюється, розширюються його характеристики, проявляються неоднозначні результати, наслідки. Наведені тези свідчать про необхідність поглибленого вивчення суті категорії «розвиток», в тому числі з економічної точки зору, особливо в період формування «суспільства знань», та переведення економіки України на інноваційний тип розвитку.

Отже розвиток як філософська категорія відображає системний процес безкінечності і безперервності закономірних якісних змін, що відбуваються в природному середовищі, у свідомості людини, суспільства під дією об'єктивних законів розвитку природи і суспільства, основними з яких є закон єдності і боротьби протилежностей, закон рівноваги, закон переходу кількісних величин у якісні, закон заперечення заперечення. Наслідком розвитку є збереження і збагачення екологічнобезпечного природного середовища (землі, лісів, чистоти річок і повітряного простору), розвиток суспільства і здорових суспільних відносин. Зникне потреба примусу у суспільстві, непродуктивних витрат національного багатства країни.

Розвиток як філософська категорія відображає також якісні зміни, що відбуваються у суспільстві, у кожній конкретній людині, у її свідомості, розумі, креативності, мудрості, що під впливом людини по-суті зумовлює сам процес змін як у природному середовищі так і в суспільних відношеннях, у людському середовищі, тобто безпосередньо – розвиток – це процес, що відбувається під дією, діяльністю людини.

1.2. Розвиток як соціально-економічна категорія

В економічній літературі досить часто зустрічається термін «розвиток». Опрацювання наукових джерел засвідчило різні погляди щодо визначення суті розвитку як економічного поняття. В багатьох наукових статтях «розвиток» висвітлюється як суто кількісна зміна – збільшення обсягів виробництва продукції (робіт, послуг), в інших – кількісні доповнюються ще і якісними змінами. Саме вони є визначальними, оскільки будь-яке виробництво має концентруватись на потребах людини, які є не лише споживачькими, а й духовними. До того ж кожний цивілізаційний період розвитку суспільства, економіки країни потребує від людини досконалої професійності, освіченості, здобуття нових знань, досвіду, навиків. Людина є не тільки споживачем матеріальних і духовних благ, а й генератором ідей, розробником і споживачем нових товарів, робіт і послуг, а також головним діячем, наглядачем, контролером процесу виробництва, що базується на динамічному вдосконаленні матеріально-технічної бази, використанні новітніх матеріально-речових ресурсів, які спроможна ефективно реалізувати людина, застосовуючи нові знання і досвід, тобто “йти в ногу з розвитком НТП”. У відповідності до цього вважаємо за необхідне детально розглянути сутність «розвитку» як економічного поняття і як економічної категорії.

Серед українських науковців, які займаються дослідженням розвитку економіки, необхідно відзначити праці В.М. Беленцова [9], В.М. Бондаренка [205], П.І. Гайдучького [27], А.С. Гальчинського [28], Л.П. Горкіної [36], І.Г. Грабара [37], А.А. Гриценка [38], С.А. Єрохіна [204], П.С. Єщенко [52], Л.М. Жукової [53], Н.В. Касьянкової [61], Є.М. Кирилюка [66], М.Ю.Коденської [72-77], Л.Я. Корнійчука [80], В.В. Лагодієнка [83-85], О.В. Ляковця [88], І.Й. Малого [89], Л.Г.Мельника [95], І.В. Міняйленка [96], Ю.О. Нестерчук [101-105], Т.Ю. Огаренка [111], О.С. Петровської [118], Піцур Я.С. [120], Ю.С. Погорелова [121, 122], А.Ю. Пікус [119], В.В. Попової [126], В.С. Пономаренка, О.І. Пушкаря і О.М. Тридіда [124, 132], Н.А. Потапової [128], О.В.Расвнєвої

[133], В.В. Россохи [135-136], С.А. Сегеди [142-157], С.В. Сирцевої [159], Н.М. Сіренко [162, 163], Уперенка Н.А. і Кузнецова Е.А. [176], Н.Є. Федорова [178], А.С.Філіпенка [180, 181], Є.І. Ходаківського [37], І.А. Церевко [189], С.Г. Черемісіної [191], О.Л. Яременка [177] та ін.

Серед іноземних авторів варто виділити праці Авсен'єва М.М. [1], Аккофа Р.Л. [3, 4], Ахмеда С. [192], Базелевича Л.А. [7], Банержі А. [193], Бгаджваті Дж. [194], Габдуліна Р., Онушенвої І. та Жалелевої С. [205], Гумерова Ш.А. [41], Данга Дж. [210], Джанга В. [218], Ді П. [211], Дорфмана Р. [212], Енгеля С. [213], Єрохіної О.А. [50], Кана М. [219], Карваяліно-Аревало М. [206], Карлофа Б. [62], Кінделбергера К. [220, 221], Кузнєца С. [222], Лі Ю. [223], Льюїса В. [224], Лукаса Р. [225], Лукаша П. [226], Луу Г. [227], Медоуза Д.Л., Медоуз Д.Х. [229], Маке Д. [228], Моїсєєва Н.Н. [98], Мухіржі Д. [231], Нафзігера Е. [232], Нельсона Р.Р. [100], Попова В.П. [125], Портера М. [127], Ромера П. [234], Ростоу У. [235, 236], Солоу Р. [238], Тодаро М.П. [173], Хакена Г. [186], Харрода Р.Ф. [187], Ченері Г. [207-209], Шпігеля Г. [239], Шумпетера Й.А. [197], та інших.

Проблема розвитку завжди цікавила науковців і набула особливого значення в 21 столітті. З початку свого зародження і до сьогодення поняття «розвиток» зазнавало багатьох змін та трактувань. «Розвиток» як економічне поняття охоплює всі сфери життя суспільства і природи та економічні явища і процеси, що особливо загострились в період структурної трансформації і зміни виробничих відносин. Пошук істини ускладнюється різновекторністю наукових досліджень, творчого мислення, постановки цілі та ідей. До того ж вичерпність природних ресурсів (відповідно, їх здорожчання) потребує пошуку нових знань щодо організації розвитку безпечного і екологічно-чистого здорового виробництва, що не шкодить людині і навколишньому середовищу.

Поняття «розвиток» як філософська і економічна категорія детально і всебічно досліджено в наукових публікаціях [28, с. 4-17; 38, с. 5-18; 59; 80, с. 84-91; 147, с. 14-22], хоча не претендує на завершеність. Функціонування економічних систем в ринкових умовах, що мають характер постійно

видозмінюватися недосконалих міжгалузевих виробничих відносин потребує прискіпливої уваги щодо розуміння сутності «розвиток», як економічного поняття та як економічної категорії.

В сучасній економічній літературі поняття «розвиток» є широко вживаним, з різними підходами до визначення сутті та трактування його, що очевидно визначається науковим інтересом, метою, поставленими задачами, вибраними об'єктами та цілями дослідження. Наявність численних точок зору щодо економічного поняття «розвиток» потребує ретроспективного підходу до вивчення становлення його сутності, а отже, обґрунтованого визначення його органічного змісту.

Першим дослідником економічного розвитку вважають А. Сміта, який назвою своєї праці [165, с. 47] стверджував предмет свого дослідження. Він вважав, що головною складовою вартості товару й важливим чинником матеріального багатства є праця людини, а її розподіл є шляхом до постійного розвитку виробництва і фундаментом економічного прогресу. На його думку, поділ праці може створити більш продуктивні процеси. Тому механізм підвищення багатства нації здійснюється шляхом спеціалізації, обміну та конкуренції. В результаті приватні інвестори, керуючись власними інтересами, керуючись «невидимою рукою», максимізують національний обсяг виробництва і, таким чином, сприяють підвищенню суспільних інтересів. Доктрина «невидимої руки» стала основою для функціонування ринкової економіки чи капіталізму. В економічній системі державне втручання розглядається як неефективне у нагляді за економічною діяльністю. Тим часом, вільна торгівля, приватна власність та конкуренція розглядаються як основи, що сприятимуть економічному розвитку, зменшенню бідності та принесуть соціальні й моральні покращення людству.

«Економічний розвиток» як економічне поняття в працях А. Сміта ще не набув чіткого визначення, ототожнювався з економічним зростанням, із зростанням багатства країни, тобто зводився до зростання як такого. А. Сміт визначив критерій розвитку, яким є праця людини, її поділ, а не його сутність

як процесу, що з економічного боку є досить важливим для розуміння «розвитку» як результату праці людини, а може і розвитку самої людини.

Системне дослідження економічного розвитку зробив К. Маркс в своїй праці «Капітал» [91, с. 635]. Вчений виявив, що якісні зміни в продуктивних силах і виробничих відносинах, які на підприємстві постійно відбуваються, створюючи підґрунтя для кількісних змін, в свою чергу є основою економічного розвитку, сприяють економічному зростанню підприємства (країни). За швидких темпів впровадження на підприємстві нової техніки і технології економічне зростання набуває всіх рис економічного розвитку. Це в кінцевому підсумку призвело до того, що багато вітчизняних і зарубіжних науковців поняття «економічний розвиток» та «економічне зростання» ототожнюють.

Згідно досліджень К. Маркса економічний розвиток може відбуватися по одній з двох ліній – прогресу або регресу. Причому рух по лінії регресу розглядався вченим як тимчасова тенденція, що характеризується швидкоплинністю [91, с.635-640].

Економічна система в процесі свого розвитку проходить дві стадії – еволюційну та революційну. На еволюційній стадії функціонування економіки відбувається повільно, що також характерно і для зміни зв'язків і складових в національній економіці.

Революційна стадія характеризується швидкістю змін в економічній системі. На цій стадії відбувається перехід економічної системи на новий рівень розвитку, що зумовлює зміну складу і структури економіки, а також організаційно-економічного механізму її функціонування.

З іншого боку, К. Маркс стверджував, що реалізована система повинна базуватися на соціальній чи громадській основі володіння майном, підкреслюючи, що багатство капіталістів походить від експлуатації додаткової вартості, створеної робітниками. Отже, приватна власність та вільний ринок розглядалися як причини бідності для багатьох мільйонів робітників. Тому приватна власність має бути повністю скасована шляхом революції, що

неминуче призведе до руйнування зростаючої концентрації капіталістів і встановлення соціалізму. Економіка нації повинна бути запланована та керована державою, щоб слугувати інтересам мас.

Питання економічного розвитку висвітлюються в дослідженнях Й. Шумпетера. В своїй праці «Теорія економічного розвитку» вчений запропонував концепцію розвитку, що ґрунтувалась на ідеї «нових комбінацій», які в подальшому стали називати інноваціями [197, с. 52-53]. Він вперше розмежував поняття «економічний розвиток» і «економічне зростання». «Економічне зростання – це збільшення за певний час виробництва і споживання одних і тих же товарів і послуг». Під економічним розвитком слід розуміти тільки такі зміни в економічному житті, які не впливають на нього ззовні, а відбуваються з його власної ініціативи, тобто зсередини [197, с. 154]. Розвиток – це процес спричинених інноваціями змін і «впровадження нових комбінацій» [197, с. 159]. Інновацію Шумпетер трактував «... як установа нові виробничі функції. Це може бути виробництво нового товару, впровадження нових форм організації, таких як, наприклад, злиття, відкриття нового ринку тощо» [197, с. 62].

Й. Шумпетер зазначав, що «Розвиток є змінною траєкторією, за якою здійснюється кругообіг...є зміщення стану рівноваги на відміну від процесу руху у напрямі стану рівноваги, однак не будь-якою зміною або зміщенням, а лише, по-перше, такою, що стихійно виникає в економіці та, по-друге, дискретною...». Він не погоджувався з тією тезою, що розвиток – це поступовий і гармонійний процес. За його твердженням значне зростання національного продукту відбувається у формі дисгармонійних стрибків та ривків внаслідок освоєння цілком нових інвестиційних проєктів. Цей процес невідворотно передбачає чергування недовгих періодів процвітання та депресії [197, с. 153-154, 167].

На думку Й. Шумпетера сутність економічного розвитку полягає не стільки у нагромадженні капіталу та прирості додаткової робочої сили, скільки у перерозподілі наявного капіталу та наявної робочої сили з менш ефективних

сфер економічної діяльності у більш ефективні [197, С. 153-154]. Тобто, вчений у сутність розвитку вкладав фактори виробництва, що забезпечують приріст, включно з відносинами розподілу капіталу.

Питання економічного розвитку знайшло своє продовження в працях науковців після Другої світової війни. Теоретики 1950-х і початку 60-х років розглядали процес розвитку як послідовність історичних етапів. Цей підхід був популяризований У. Ростоу у його праці «Стадії економічного зростання» [138, с. 10-135; 235; 236]. Ґрунтуючись на історичній картині тодішніх розвинених країн У.Ростоу стверджував, що перехід економіки від нерозвиненого до розвиненого стану має пройти через п'ять етапів: традиційне суспільство; передумови для злету (перехідне суспільство); злет (зрушення) до самопідтримуючого росту; перехід до технологічної зрілості і ера високого масового споживання (індустріальне суспільство). Вирішальною стадією, згідно У. Ростоу, є злет (зрушення) до самопідтримуючого росту, через який, як очікується, країни, що розвиваються, переходитимуть від слаборозвиненої до розвиненої держави. Вчений також вважав, що високі обсяги інвестицій є необхідною умовою для стимулювання швидких темпів зростання ВВП.

Фактично, в наукових судженнях У. Ростоу розвиток трактувався як модернізація економіки, перехід її від аграрно-традиційного до індустріального господарства. Основними критеріями розмежування стадій економічного зростання вчений вважав рівень розвитку техніки, галузеву структуру економіки, частку виробничих заощаджень в національному доході та ін. [138, с. 275].

Інвестиції як головний рушійний чинник економіки також розглядались в моделі економічного розвитку Харрода-Домара. Відповідно розвиток економіки країни визначався необхідним капіталом для генерування інвестицій. У разі обмеженості внутрішніх інвестицій необхідний обсяг має бути мобілізований ззовні країни [173, с. 82].

Р. Харод стверджував [187, с.14-33], що економічне зростання можливе і за наявності вимушеного безробіття та вільних потужностей, тому

ототожнювати зростання та розвиток є неправомірним.

Наведені концепції і підходи мали свої сильні сторони та недоліки. Головною їх вадою, на думку вчених було те, що кожна економіка має мати ті ж необхідні умови і проходити ті ж самі етапи. Моделі Ростоу і Харрода-Домара передбачають наявність таких же вихідних умов розвинених країн для країн, що розвиваються. Але ж шлях економічного зростання розвинених країн не є аксіомою. Економіки окремих країн можуть пропускати певні етапи або стати заблокованими на одному конкретному етапі або навіть регресу залежно від багатьох інших додаткових факторів (управлінські можливості, доступність кваліфікованої праці та ін.) [173, с. 82-85]. До того ж, в названих теоріях і моделях економічне зростання і розвиток фактично ототожнювались.

В 60-х на початку 70-х років у світі набула популярності інша теорія економічного розвитку – теорія (модель) структурних змін (трансформацій). Найбільш відомими авторами цієї концепції є А. Льюїс і Г. Ченері.

А. Льюїс стверджував, що за певних умов цілком ймовірний сценарій «зростання без розвитку», особливо в країнах третього світу. На його думку це могло бути, коли інвестиції в прибутковому секторі економіки спрямовуються на придбання капітального обладнання, а не на залучення додаткової робочої сили з традиційних секторів економіки. Тобто, як стверджував науковець, розвиток – це процес структурних змін, за якими перерозподіл праці з аграрного сектора в промисловий сектор вважається ключовим джерелом економічного зростання [224, с. 139-191].

Одна з відомих моделей структурних змін була розроблена американським економістом Г. Ченері. Провівши аналіз і порівняння даних багатьох країн, він виявив низку спільних ознак розвитку. Серед них науковець визначає наступні: перенесення економічної активності з аграрного сектора економіки в промисловий, постійне накопичення фізичного і людського капіталу, зміщення споживчого попиту від вузького набору товарів першої необхідності до різноманітних промислових виробів і послуг, зростання міст і міської промисловості, зниження середнього розміру сім'ї і темпів зростання

населення в міру того, як кількість дітей втрачає економічну значущість і на передній план виходять якісні характеристики (рівень освіти) [207, с. 624-654; 208, с.21; 209, с.18].

Відомо, що розвиток країн може бути різним. Це залежить від конкретного набору факторів кожної окремої країни, включаючи «...величину ресурсів кожної країни, політику та цілі її уряду, наявність зовнішнього капіталу та технологій, а також міжнародне торговельне середовище» [173, с. 120].

В результаті наукових пошуків поняття «розвиток» у дослідженнях було доповнено соціальними факторами (людський капітал, освіта і охорона здоров'я). Економічне зростання в працях зарубіжних економістів вже не розглядалось як єдина і достатня умова розвитку [237, с. 8].

В 70-х на початку 80-х років популярності набула теорія розвитку, що називалась «революційна теорія зовнішньої (міжнародної) залежності» (теорія зовнішньої залежності), в якій виділяють три напрями – неоколоніальна модель залежності, хибна парадигма розвитку і теорія дуального розвитку.

Теоретики залежності стверджували, що нерозвиненість існує через домінування розвинутих країн та транснаціональних корпорацій над країнами, що розвиваються. Прихильники цієї теорії економічного розвитку вимагали експропріації приватної власності, сподіваючись, що державна власність і контроль будуть більш ефективним способом боротьби з бідністю, дозволять збільшити зайнятість, пом'якшити нерівність в доходах і підняти рівень життя широких мас (включно з розвитком охорони здоров'я, освіти і культури) [173, с. 82-90]. Ця теорія розглядається як продовження марксистської теорії [216, с. 495-521].

У 80-х роках популярності набула неокласична контрреволюційна модель (неокласична модель вільного ринку, неокласична теорія економічного зростання). На противагу моделі міжнародної залежності, постулати неокласичної теорії стверджували, що нерозвиненість окремих країн не є результатом хижацької діяльності розвинутої країни та міжнародних агентств, а

викликано внутрішніми проблемами. Серед них науковці виділяли тотальне втручання держави в економіку, поганий розподіл ресурсів, викривлення цін, що викликане втручанням держави, а також корупція [230, с. 13-50]. Тому представники теорії контрреволюційного мислення (Бауер, Лал, Джонсон, Літл) пропонували зосередитись на сприянні розвитку вільного ринку, ліквідовувати пов'язані з владою викривлення з протекціонізмом, субсидіями та державною власністю.

Інший напрямок неокласичної контрреволюційної моделі називають традиційною («старою») неокласичною теорією зростання. Вона фактично походить від моделі Харрода-Домара і моделі Солоу. В останній акцентується увага на важливості трьох факторів зростання виробництва: зростання кількості і якості робочої сили (за рахунок зростання населення та освіти); збільшення капіталу (через заощадження та інвестиції) та поліпшення технології [238, с. 65-94]. Проте і ця теорія (модель) економічного розвитку не дала вичерпної відповіді, що ж таке розвиток як поняття і економічна категорія.

В 90-х роках почали формуватись сучасні теорії економічного розвитку. Однією з перших варто зазначити концепцію (теорію) нового зростання (теорія ендогенного зростання), авторами якої були П.Ромер, Р.Лукас, П.Агіон, П.Хоїтт. Вони пов'язували технологічні зміни з виробництвом знань, підкреслюючи, що збільшення прибутку при економічному зростанні досягається більше від використання знань, а ніж від праці чи капіталу. «Потенційно високий рівень рентабельності інвестицій в третіх країнах часто зводиться нанівець низьким рівнем комплементарних інвестицій в людський капітал (систему освіти), інфраструктуру і НДДКР. Бідні країни з цих видів інвестицій мають менше користі порівняно з економічно розвиненими країнами» [173, с. 96].

Важливою тезою теорії нового зростання є те, що знання відрізняється від інших економічних товарів через його можливість безмежно зростати. Знання або інновації можуть бути використані повторно. Виходячи з цього інвестиції в створення знань можуть забезпечити стійке (стале) зростання [210, с. 20].

Дана концепція передбачає також необхідність політичного втручання для досягнення зростання в довготривалому періоді. Таким чином, теорія нового зростання визнає важливу роль держави та публічної політики в інвестуванні у формування людського капіталу та заохочення іноземних приватних інвестицій у галузі, що потребують знань, таких як комп'ютерне програмне забезпечення, телекомунікації та ін.

Поряд з теоріями економічного розвитку з'являлися праці, в яких піддавалось сумніву доцільність його високих темпів. Науковці стверджували, що досягнутий рівень виробництва в капіталістичних країнах цілком задовольняє потреби людей, що ставить під сумнів подальші економічні перетворення [32, с. 45]. Крім того Дж. Гелбрейт наголошував на важливості інвестицій у людину, «що, на відміну від інвестицій у матеріальний капітал, невидимі і не піддаються оцінці» [32, с. 45-55]. Автор також дійшов висновку, що саме «інвестиції в своїх дітей стають основною метою людини і суспільства» [32, с. 45-55], що в кінцевому підсумку і має бути рушійною силою розвитку суспільства.

Постійне підвищення темпів економічного зростання зіштовхнулось з проблемою обмеженості сировинних ресурсів, погіршення якості життя та інших чинників. Це свідчить про потребу визначення розумних меж виробництва і споживання матеріальних благ.

Вже в 1972 році члени Римського клубу Д. Медоуз і Дж. Форестер представили доповідь «Межі зростання» [229, с. 136-157], де були висловлені пропозиції щодо оптимізації виробництва і споживання матеріальних благ. Ці висновки дістали назву *«концепція нульового зростання»*. Незважаючи на численну критику, вона викликала появу альтернативних концепцій та методів аналізу розвитку країн і регіонів.

Проблеми, підняті Медоузом і Форестером, знайшли своє продовження в науковій думці інших вчених. Міжнародна комісія з довкілля та розвитку на 42-й сесії ООН в 1987 році ввела поняття «сталий розвиток» – тобто, розвиток, що задовольняє потреби сучасного покоління і не ставить під загрозу можливість

для майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. У доповіді також було наголошено, що цивілізація і життя на планеті знаходяться під серйозною загрозою. Основними причинами цього є високі темпи зростання і споживання, що не узгоджені з можливостями природи і можуть призвести до екологічної катастрофи. Зазначені проблемні питання сприяли тому, що в 1992 році на черговій конференції ООН було оголошено нову концепцію розвитку, що має враховувати взаємодію трьох складових – економіки, екології та соціуму (людини).

Питання сталого розвитку знайшли своє продовження у дослідженнях американського економіста Германа Дейлі, зокрема у праці «Поза зростанням» [42, с. 11], де вчений виступає з критикою неокласичної теорії і стверджує, що подальше економічне зростання неминуче призведе до глобальної катастрофи. В своїй праці Герман Дейлі сформував концепцію «повного світу», суть якої полягає в тому, що людська цивілізація була сформована в умовах «порожнього світу», тобто світу незвіданих територій, а також надлишку природних ресурсів. Такий спосіб мислення зберігається і сьогодні і є панівним в більшості політичних ідеологій, соціальних інститутів, превалюючих релігіях та ін. Проте насправді людство вже давно увійшло в «повний світ», що заповнений до вінця і який практично не має можливості розширення кордонів. У разі продовження життя за правилами «порожнього світу» колапс неминучий. Дана концепція також слугувала відправною точкою для авторів ювілейної доповіді «Римського клубу» 2018 року «Come On! Капіталізм, короткозорість, населення і руйнування планети», які також критикують існуючі моделі економік країн світу та існуючий спосіб мислення і життя населення планети [240, с. 9-11]. На думку Г.Дейлі «сталий розвиток – це розвиток без зростання масштабу економіки понад якийсь розмір, що перебуває в межах підтримуючої спроможності довкілля» [42, с. 200]. Фактично економіст пропонує змінити світогляд людства і замінити неокласичну концепцію на концепцію стабільної (сталой) економіки. Відповідно до цього автор розмежовує поняття «стабільна економіка» і «економіка зростання». Згідно Г.Дейлі «зростання означає фізичне

збільшення кількості речовини для діяльності з виробництва і споживання товарів. Ресурсопотік за цих умов починається з виснаження, а закінчується забрудненням. На противагу цьому якісне поліпшення процесу переробки в межах існуючого потоку ресурсів, досягнуте за рахунок технічних удосконалень або поглибленого розуміння мети, називається розвитком. Стабільна економіка може розвиватись, але не може зростати, так само як і планета Земля, підсистемою якої вона є, може розвиватися без зростання» [42, с. 36].

Огляд наукової літератури показав, що категорія економічного розвитку не набула єдиного визначення. В більшості запропонованих формулювань економічний розвиток пов'язували з економічним зростанням або розвиток розглядався як наслідок зростання. Досить часто ці поняття сприймалися як тотожні [34, с.17; 46, с.11; 57, с.32; 142, с. 764-778; 199, с.537].

Більшість сучасних економістів вважають економічний розвиток таким процесом, що супроводжується якісними змінами всієї системи (табл. 1.2).

Велика кількість тлумачень поняття «економічний розвиток» у літературі не в останню чергу обумовлена також тим, що ця дефініція охоплює широкий спектр економічних явищ, процесів, інтересів. Саме тому численні підходи щодо визначення суті економічного розвитку пропонують різні поведінкові гіпотези, по-різному пояснюють сам процес розвитку і, як наслідок, надають державним установам різні рекомендації щодо шляхів і механізмів його регулювання [169, с. 16; 172, с.110; 179, с.23; 185, с.437; 192, с.110; 194, с. 179; 233, с.449].

Із-за відсутності чіткого визначення «розвиток» як економічного поняття економісти кожен по своєму пояснюють його зміст. Так, О.А. Петриченко економічний розвиток ототожнює з модернізацією, прогресом, зростанням, що в дійсності є результатом розвитку [116, с. 83]. Зокрема, модернізація – це певна організаційна чи/або технічна, чи технологічна операція, як одна із складових процесу характеристик як для виробництва так і для суспільних відносин. Тому ототожнювати операцію з процесом некоректно.

Визначення змісту економічної категорії «розвиток»

Автор	Зміст визначення
1	2
Акофф Р.Л. [3, 4]	Розвиток – це умова або стан, зумовлений рівнем наявності ресурсів, процес, в якому збільшуються можливості і бажання виробничо-економічної системи задовольняти свої бажання, інших систем та індивідів, пов'язаних з нею
Кобринський Н.Є. [68]	Категорія «розвиток» розкриває характер змін, які відбуваються в системі підприємства
Новик І.Б. [109]	Розвиток – це процес, система вибору в ході аналізу можливих альтернатив
Петраков М.Я.; Ротарь В.І. [115]	Розвиток представляє собою процес знаходження найкоротшого шляху до чітко окресленої мети, а також одночасний процес пошуку і корекції цілі розвитку
Пригожин І.Р. [129-131]	Розвиток систем – це процес послідовних переходів в ієрархічній системі дисипативних структур складності, яка безупинно зростає
Базилевич Л.А. [7]	Розвиток описує якісні перетворення організації виробництва й управління, що призводять до істотного підвищення науково-технічного рівня, економічної і соціальної ефективності діяльності, поліпшення якості управління
Якушева Є.В. Кучін Б.Л., [82]	Розвиток може розглядатися як сукупна зміна у взаємозв'язку кількісних, якісних і структурних категорій у системі
Карлоф Б. [62]	Розвиток – посилення позиції підприємства на ринку, розширення кола споживачів продукції, створення нових сфер бізнесу, збільшення обсягу збуту продукції, гармонійна взаємодія з навколишнім середовищем
Коротков Е.М. [81]	Розвиток – сукупність змін, що ведуть до появи нової якості та зміцнення життєвості системи, її здатність чинити опір руйнівним силам зовнішнього середовища
Тодаро М.П. [173]	Розвиток можна розуміти як багатовимірний процес, що включає реорганізацію всієї економічної та соціальної системи
Єрохіна О.А. [50]	Розвиток – якісна зміна складу, зв'язків (тобто структури) і функціонування системи, або, коротко, будь-яка якісна зміна системи
Путятин Ю.А. [132]	За загальносистемних позицій розвиток підприємства розглядається як тип змін, що підвищують ступінь організованості системи
Забродський В.А., Кизим М.О. [54]	Розвиток економіко-виробничих систем – це процес переходу економіко-виробничої системи у новий, більш якісний стан за рахунок нагромадження кількісного потенціалу, зміни й ускладнення структури і складу, в результаті чого підвищується її здатність чинити опір руйнівному впливу зовнішнього середовища та ефективність функціонування
Щербина В.В. [198]	Під організаційним розвитком розуміється процес позитивних якісних змін в організації, торкається способів, засобів діяльності і взаємодії та відображається в трансформації організаційної структури
Мочерний С.В. [47]	Економічний розвиток – незворотні, закономірні зміни технологічного способу виробництва

1	2
Аїстова М.Д. [2]	Розвиток означає випереджальні стратегії, які дозволяють реагувати на зміни у випадку їхнього виникнення
Афанасьєв Н.В., Рогожин В.Д., Рудика В.І. [6]	Розвиток – процес, який ґрунтується на результатах науково-технічного досягнення, що сприяє розвитку виробничих сил та задоволенню потреб суспільства у товарах високої якості. Процес розвитку безпосередньо пов'язаний із зростанням міри ефективності, покращенням бізнес-процесів чи управління ними, в результаті чого досягнутий кількісний чи якісний приріст корисного результату порівняно з попереднім рівнем
Богатирьов І.О. [13]	Це сукупність змін різної економічної природи, спрямованості, інтенсивності, що об'єктивно відбуваються в соціально-економічній системі підприємства під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, а також призводять до переходу та фіксації підприємства в різні організаційно-економічні стани (відносно стійкого характеру).
Табачнікова М.Б. [170]	Розвиток – будь-яка якісна зміна системи, тобто якісна зміна складу елементів, зв'язків між ними, якісна зміна поведінки і функціонування системи
Гапоненко А.Л., Панкрухін А.П. [29, 30]	Розвиток – це рух вперед, формування нових рис, становлення нових структурних характеристик об'єкта, його еволюція, поліпшення, удосконалювання, прогрес, а також ріст і розширення. Економічний розвиток зумовлює різномірне і разом з тим розбіжне, несуперечливе існування процесів якісних і кількісних змін
Портер М. [127]	Розвиток є певного роду стратегією підприємства
Раєвська О.В. [133]	Під розвитком доцільно розуміти унікальний процес трансформацій відкритої системи в просторі і часі, який характеризується перманентною зміною глобальних цілей її існування шляхом формування нової дисипативної структури і переведенням у новий аттрактор функціонування
Дзюба І.М. [48]	Економічний розвиток – незворотні, направлені та закономірні зміни економічної системи суспільства
Россоха В.В. [135, 136]	Розвиток є багатоаспектним явищем, відображає фундаментальну властивість економічної системи змінюватися у просторі в часі. Це незворотний, спрямований та закономірний процес взаємозв'язаних кількісних і якісних перетворень
Ков'ях Т.В. [69-71]	Розвиток – процес керованих змін у функціонуванні системи, які можуть мати як конструктивний, так і деструктивний характер, бути виражені в різних формах і досягнуті різними методами, але мають за мету досягнення її цілей
Загорський В.С., Боршук Є.М. [56]	Категорія «розвиток» і, зокрема, «соціальний розвиток», відображають дуже неоднозначний процес функціонування складних систем, його не можна трактувати як лінійний процес
Кифяк В. [67]	Поняття «розвиток» є інституційною категорією, оскільки воно використовується в різних галузях природничих, філософських, суспільних та економічних наук, а отже, знаходиться на їх перетині
Сіренко Н.М. [161-163]	Розглядає розвиток з позицій об'єктивної категорії діалектичного процесу руху матерії; філософської категорії; соціально-економічної категорії; системного підходу до проведення змін в усіх підсистемах, спрямованих на забезпечення синергетичного ефекту в процесі руху соціально-економічних систем.

1	2
Петриченко О.А. [116, 117]	Економічний розвиток являє собою комплексне поняття, що має складну природу. Воно охоплює кількісні і якісні зміни у суспільному виробництві, які ведуть до збільшення його кінцевих результатів, є причиною і основним змістом розширеного суспільного відтворення
Барановська І., Бобух І., [12]	Економічний розвиток являє собою процес і політику здійснення якісних і кількісних змін у соціально-економічній системі
Нурсєв Р.М. [110]	Розвиток – це багатовимірний процес, що включає глибокі зміни в технічній, економічній, соціальній і політичній сферах
Благодетелева-Вовк С.Л. [11]	Економічний розвиток – це процес та результат творчого пізнання та діяльності народу як єдиного, гармонізованого цілого, спрямований на покращення людського життя та існуючого світу
Павлуцький А. [113]	Розвиток – це зростання, при якому в критичні моменти настають якісні структурні зміни у всій системі. Розвиток – це зміна в певному напрямі, що підкоряється законам дозрівання
Петриченко О.А. [116, 117]	Розвиток – це складне, викликане суперечностями багатоаспектне явище, що включає незворотні закономірні зміни матеріальних та ідеальних об'єктів, а також процес, який базується на нелінійності, випадковості, багатоваріантності, стохастичності, взаємозв'язку гармонії й хаосу, інформації та ентропії, нерівноваги та упорядкування, несталості й самоорганізації складних відкритих систем.
Манойленко О.В., Сиром'ятников а О.В. [90]	Розвиток – це сукупність некомпенсованих спрямованих (нециклічних) процесів, що ведуть до критичної зміни основних параметрів заданого режиму функціонування та структури (або стану), що їй властиві. З точки зору теорій термодинаміки та синергетики розвиток – це перехідний процес зміни параметрів функціонування і структури (стану), що переводять систему з нерівноважного стану в рівноважний.
Вікіпедія [25]	Розвиток – це розгорнутий у часі процес кількісних та якісних змін в організмі та психіці людини, її мисленні, почуттях і поведінці, що є результатом біологічних процесів в організмі та впливів навколишнього середовища

Джерело: сформовано автором

До того ж автор сам себе заперечує, називаючи «близькі поняття: еволюція, модернізація, прогрес, зростання» атрибутами (компонентами) розвитку, а в іншому місці беззастережно використовує поняття «еволюційний розвиток» [116, с. 80].

Результат розвитку «прогрес» автор визначає як тип розвитку, або напрям розвитку, тоді як «прогрес» – це результат розвитку – розвитку науки, техніки, суспільства, економіки, а не тип розвитку.

Неправильно ні з теоретичної ні з практичної точки зору структурувати тенденції економічного розвитку за формами руху: еволюційний,

революційний, гармонійний, бо по-перше, еволюційний; революційний, це не форма руху, а тип процесу розвитку; по-друге, гармонійний – гармонійним він не буде, бо розвиток базується на дії закону єдності і боротьби протилежностей, що ніяк не передбачає гармонійності, до чого прагнуть всі, але це потребує досить тривалого періоду і по-суті недосяжна. Отже, гармонійність може бути (а може і не бути) результатом економічного розвитку.

«Тип» (напрямок) руху як то: стагнація, регрес, модернізація, відбудова, «прогрес» також не може структурувати тенденції розвитку, бо «стагнація і регрес» – це не розвиток, а занепад, хаос, безлад, знищення, руйнація того, що уже було досягнуто, тобто ці процеси не є процесом розвитку. Стадії (фази) переходу (питання – від чого до чого?), а саме: сприйняття (чого?), трансформація, становлення, поширення (чого?) по-суті, набір понять безсистемний також не можуть структурувати тенденції економічного розвитку, бо не відповідають його економічній суті.

Структурування тенденцій економічного розвитку залежно від умов середовища також недоречно, бо умови середовища – це також є результатом економічного розвитку, з одного боку, з іншого – базою розвитку, тобто умовою розвитку.

Багатство поглядів дослідників щодо суті поняття «розвиток» О.А. Єрохіна [50, с. 102-103] поділяє на чотири групи:

перша – розвиток пов'язується з реалізацією нових цілей, ціленаправленістю змін; але вважає при цьому, що це не є необхідною умовою, а тим більше атрибутом розвитку;

друга – «розвиток» розглядається як процес адаптації до навколишнього середовища, що теж є лише умовою, необхідною, але недостатньою. На наш погляд – це один із заходів, що сприятиме забезпеченню розвитку;

третья – розвиток підміняється його джерелом – протиріччями системи. Знання протиріч певною системою прийнятих заходів є джерелом розвитку, але це ще не завжди його забезпечує. Протиріччя системи виявляються саме в процесі змін того чи іншого явища, потребують приведення їх у

взаємовідповідність та відпрацювання системи необхідних заходів, які спроможні були б знівелювати наявні протиріччя;

четверта – розвиток ототожнюється з однією з його ліній – прогресом, або ускладненням систем, або однією з його форм – еволюцією.

Відсутність чіткого визначення «розвитку» як економічного поняття автор заповнює наступною інтерпретацією: «під розвитком необхідно розуміти якісну зміну складу, зв'язків, тобто структури і функціонування системи, або коротко люба якісна зміна системи» [50, с. 102]. На думку Єрохіної О.А. «економічний ріст представляє собою збільшення об'ємів національного виробництва матеріальних і нематеріальних благ, які виражають кількісну зміну складу національної економіки і взаємозв'язків в ній» [50, с. 102].

Також автор розвиток розглядає в двох формах (хоча не називає, в яких саме), яким відповідають два етапи розвитку: еволюційний і революційний. Але ж етапи розвитку не можуть відповідати формам, бо пов'язані з часовим фактором. Отже, по суті є послідовними, тоді як ті чи інші форми можуть мати місце на кожному з етапів розвитку.

В дійсності розвиток економіки тієї чи іншої країни відбувається різними шляхами в різних формах і визначається системою своїх національних чинників. А еволюційний чи революційний розвиток, це не етапи, а швидше – типи розвитку, що можуть бути, і більше всього є паралельними зі своїм часовим інтервалом. Еволюційний тип тривалий, неперервний і характерний для розвитку природи й органічного світу, рослин і тварин з їх змінюваністю, спадковістю, факторами еволюції – взаємовідносинами організмів із середовищем, боротьбою за виживання, в процесі чого відбувається відбір. Для революційного типу характерні стрибки, цикли, різні зміни з більш-менш коротким часовим інтервалом. Важливо, яка результативність того чи іншого типу змін будь-то на рівні процесу, підприємства, системи. Тому й підміняється поняття «економічний розвиток» «економічним зростанням» [199, с. 537; 201, с.7]. Як стверджує Л. Корнійчук «запропоновані формулювання економічного розвитку найчастіше пов'язували його з економічним зростанням, розвиток

розглядався як наслідок зростання» [80, с. 84-91]. Р. Нуреев трактує економічний розвиток як «багатомірний процес, що включає глибокі зміни в технічній, економічній, соціальній і політичній сферах» [110, с. 3].

Зміни відбуваються постійно: удосконалюється організація і управління виробництвом, впроваджуються нові форми організації праці і нові технології, але це не завжди забезпечує економічний розвиток. В окремих випадках відбувається певне економічне зростання. Тобто, підприємство, система функціонує, але немає в ній розвитку як такого.

Між економічним розвитком і ростом (зростанням) існують суттєві відмінності. Як ми зазначали раніше, розвиток – це процес змін, які є закономірними, незворотними та направленими (спрямованими) й характеризуються кількісними і якісними параметрами. Незворотність розвитку передбачає ґрунтовні зміни в структурі продуктивних сил суспільства та економічних відносинах. Розвиток охоплює зміни не лише в економіці, а й завдяки дифузії переходить в усі сфери людського життя, оскільки вони перебувають у тісному взаємозв'язку і взаємозалежності. Таким чином якісні зміни в економіці виступають каталізатором активних змін в інших сферах національного господарства, у тому числі – в суспільстві, у мисленні.

Для економічного зростання притаманні дещо інші характерні ознаки. Американський економіст Ч. Кіндлбергер в книзі «Економічний розвиток» розмежував ці два поняття: «Економічний ріст (зростання) означає більший обсяг виробництва, а економічний розвиток передбачає більший обсяг виробництва, а також якісну зміну технологічних та інституційних механізмів виробництва продукції» [126, с. 18; 220, с. 27; 221, с.31].

В економічній літературі крім ототожнення економічного росту (зростання) з розвитком економіки присутні визначення його як збільшення багатства [188, с. 172]. Проте таке трактування потребує методики вимірювання багатства, яке кожним індивідом розуміється по різному.

І. Бобух стверджує, що «економічне зростання, на відміну, від економічного розвитку загалом, є суто кількісним феноменом зростання ВВП і

похідних від нього показників – валового національного доходу (ВНД), валових національних заощаджень (ВНЗ), накопичення капіталу, зокрема, основного тощо, і відбиває лишень одну з його граней» [12, с.101]. Цієї думки дотримуються й інші науковці [45, с.26].

Таким чином поняття «економічний розвиток» є більш значущим ніж «економічний ріст». Розвиток передбачає не тільки фізичне збільшення обсягів виробництва продукції, а й системні організаційні, управлінські, технологічні, інституційні, мотиваційні та ін. якісні зміни у виробничому процесі, що обумовлено впровадженням новітніх технологій і техніки, нових форм організації праці і виробництва. Відомий економіст А. Пезенті писав «треба постійно пам'ятати, що розвиток не є рівнозначущим кількісному зростанню, він включає в себе і якісні зміни, які зачіпають зв'язки між різними явищами» [114, с. 387].

Спробу визначення суті економічного розвитку і зростання знаходимо у працях А. Філіпенка, проте його визначення є дещо загальним. Він зазначав: «У загальноживаному значенні розвиток – це процес удосконалення тих або інших елементів суспільних відносин, матеріально-речових складників суспільства або соціально-економічних і матеріальних систем у цілому, перехід до принципово нових якісних характеристик» [180, с. 80; 181, с.36]. Автор стверджував, що «...економічний розвиток – це якісні зміни в господарській системі суспільства, що забезпечують кількісне нарощування його ресурсного потенціалу та якісне вдосконалення базових елементів формоутворюючих структур» [180, с. 83], в той час як економічне зростання виступає простим збільшенням реального ВВП країни, «органічним складником економічного розвитку» [180, с. 93].

Розвиток як економічне поняття має різнорівневий характер – на рівні підприємства, галузі, продуктового підкомплексу та соціальний – людина, її мислення, сім'я, родина, громада, суспільство. Отже, пов'язаний з вирішенням накопичених протиріч, що мають місце в національному господарстві та суспільстві.

Економічний розвиток як економічне поняття взаємопов'язане з «трансформацією», яке в довідковій літературі визначається як «процес перетворення однієї економічної системи на іншу, що супроводжується відмиранням одних елементів, рис, властивостей і появою інших [47, с. 687]. Тлумачний словник наводить наступне визначення: «трансформація – це зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей і т. ін. чого-небудь» [24, с. 1469].

Вищезазначене свідчить, що трансформація – це процес видозмін, які можуть бути разовими, дискретними (роздільними, перервними) або систематичними. В контексті розвитку трансформація передбачає перехід від попередньої системи функціонування до нової, з новими якісними параметрами, передбачає зміну форми економічних відносин між суб'єктами. Проте не всяка трансформація і не завжди забезпечує не тільки розвиток, а й економічне зростання. Про це свідчить активна трансформація національного господарства України, але поки-що розвиток дуже слабо проявляється і особливо його не відчуває суспільство.

Таким чином у визначенні суті «економічного розвитку» більшість авторів не розкривають органічного змісту «розвиток» як економічного поняття. Кожен з них по своєму наводить і обґрунтовує лише фактори, що сприяють економічному зростанню чи розвитку (що окремими авторами ототожнюється), проте, що є суттю розвитку, як економічної категорії і як економічного поняття, залишається дискусійним і потребує досконалого обґрунтування.

В масі наведених визначень суті розвитку як економічної категорії лише в окремих з них пов'язуються з людиною, її діяльністю і причетністю до процесу розвитку. «Розвиток – це процес та як результат творчого самопізнання і діяльності людини, спрямований на досягнення нею нової якості – наближення до ідеалу, який має якісний внутрішній характер [11].

Якщо в природі, природному середовищі, у свідомості людини як «дитини природи» відбуваються якісні закономірності зміни під впливом

об'єктивних законів природи, то економічний розвиток, розвиток економіки, розвиток аграрно-продуктового виробництва, як структурної складової економіки, відбувається під впливом дії тих же об'єктивних законів природи та доповнюється впливом дії об'єктивних економічних законів, зумовлений корисною діяльністю людини, її свідомістю, її енергією, її працею. Саме людина як головна продуктивна сила суспільства визначає активний розвиток економічних процесів включно і економічний розвиток аграрно-продуктового виробництва. Від знання людини, її розуміння, використання у сфері своєї діяльності дію об'єктивних законів природи, не зашкоджуючи розвитку природи і природному середовищу, визначатиметься рівень розвитку безпосередньо самої людини, її освіченості, професійності, порядності, відношення до землі, до природи, до людини взагалі.

Саме діяльністю людини, її працею, витратами її енергії, знань, зусиль, досвіду, працелюбності, відношення до самої себе, до людей у виробничій, науковій, чи інших сферах корисної діяльності визначається розвиток продуктивних сил країни – як результат розвитку безпосередньо людини, творчої свідомості, колективу людей, суспільства взагалі. Саме відносинами між людьми – доброзичливими, порядними, чесними формуються виробничі, творчі чи інші відносини в колективах, громадах, державі, що є визначальними факторами безпосередньо економічного розвитку. Бо економіку творять, розвивають люди як її важливіший ресурс і головна продуктивна сила.

Отже, розвиток як економічна категорія відображає системний закономірний процес безкінечності і безперервності якісних змін в продуктивних силах і виробничих відносинах, що відбуваються в економіці під дією об'єктивних законів природи, об'єктивних економічних законів, дотримання дії яких людиною забезпечує всебічний розвиток безпосередньо людиною, розвиток ресурсного потенціалу країни і природних ресурсів. А саме:

- збереження і примноження родючості ґрунтів, а, отже підвищення їх продуктивності; збереження і примноження водного та лісового господарства, а отже, нарощування екологічнобезпечного просторового середовища повітряного

простору для забезпечення проживання, життєдіяльності й розвитку людини, суспільства в цілому;

- збереження і розвиток ресурсів, їх ресурсного потенціалу; фізичного розвитку, інтелектуальності, духовності, а отже, забезпечення здорового способу життя, працевлаштування, робочими місцями за інтересами, мотивами, можливостями людини, гідною заробітною платою;

- збереження і примноження виробничого потенціалу – засобів виробництва і праці, їх інтелектуалізації, продуктивності, мобільності доступності за ціною відповідно до потреб товаровиробників, у тому числі й для «малого» поля фермерських господарств та господарств населення, а отже, забезпечення зниження затрат праці, матеріальних та енергетичних витрат на одиницю продукції, в кінцевому рахунку – нарощування доданої вартості та зміцнення національної безпеки країни;

- збереження і примноження наукового потенціалу країни, науки, а отже, забезпечення розвитку наукового мислення, поглиблення наукової думки, розробка наукових ідей, наукового пошуку в умовах глобальних природно-кліматичних змін та з врахуванням зональних, регіональних і місцевих особливостей; розвиток селекції й насінництва, племінної справи, екологобезпечних технологій, нових сортів рослин вищої продуктивності, адаптивних до мінливих природно-кліматичних умов, виробництво нових видів екологобезпечного продовольства, і товарів повсякденного використання та енергетичних ресурсів продукції сільського, лісового господарства і переробної промисловості.

Як філософська категорія «розвиток» відображає закономірний процес безкінечних і безперервних якісних позитивних змін, що відбуваються в природному середовищі, суспільстві, у свідомості людини під дією об'єктивних законів діалектики, якими є закон єдності і боротьби протилежностей, закон переходу кількісних величин в якісні, закон заперечення заперечення, закон рівноваги та ін.

Розвиток як економічне поняття характеризує закономірний процес

системних якісних позитивних змін продуктивних сил і виробничих відносин функціонування економіки, що відбуваються під дією законів діалектики і об'єктивних економічних законів, дотримання яких людиною забезпечує приріст ВВП, гідний рівень соціально-економічного життя суспільства, фізичний, інтелектуальний і духовний розвиток людини.

Як економічне поняття результати «розвитку» характеризують такі показники: приріст ВВП, рівень НТП, інтелектуалізація виробничих процесів, виробництво інноваційних продуктів, інтелект людини.

Розвиток як соціально-економічна категорія відображає закономірний процес якісних позитивних змін системоутворюючих факторів життєдіяльності людини і функціонування економіки.

Розвиток аграрно-продуктового виробництва України – це закономірний процес системних позитивних змін у продуктивних силах і виробничих відносинах функціонуючого аграрно-продуктового виробництва, що відбувається під дією законів природи, об'єктивних економічних законів, дотримання яких людиною забезпечує приріст валового внутрішнього продукту (як абсолютному так і відносному вимірі), продовольчу безпеку та гідний рівень соціально-економічного життя людини, її фізичний, інтелектуальний і духовний розвиток.

1.3 Теоретична сутність аграрно-продуктового виробництва та тенденції й особливості його розвитку в сучасних умовах

Аграрно-продуктове виробництво, що в своїй основі є соціально-економічною системою – важливіша складова національної економіки. Як соціально-економічна система, аграрно-продуктове виробництво має своїм функціональним навантаженням повне забезпечення потреб населення традиційними для України якісними й еколого-безпечними продуктами харчування широкого асортименту відповідно до науково-обґрунтованих норм та еколого-безпечними товарами повсякденного вжитку, виготовленими з

сільськогосподарської сировини власного виробництва як основи здоров'я і життєдіяльності людини, українського суспільства, його соціальності.

Отже, сталий ефективний розвиток аграрно-продуктового виробництва відповідає інтересам всіх громадян України та суспільства і держави в цілому. Це, по-перше. По-друге, раціональне й ефективне функціонування аграрно-продуктового виробництва має забезпечити збереження землі не тільки як джерела виробництва продуктів різного призначення, але також як просторового середовища проживання громадян України. Тому збереження землі і примноження її продуктивності як джерела виробництва аграрно-продовольчої продукції та товарів повсякденного вжитку, виготовлених з відтворюваної сировини, що є основою життєдіяльності й розвитку українського суспільства, його соціальності, має бути першочерговим завданням українців.

Сучасне аграрно-продуктове виробництво в Україні функціонує в складних соціально-економічних умовах, що характеризуються гострою політичною нестабільністю, соціально-демографічною кризою, економічною стагнацією господарювання та викликає масу протиріч.

Розвиток аграрно-продуктового виробництва – творчий процес людини, що зумовлюється рівнем її розвитку, саморозвитку, самопізнання, саморегулювання, самовідповідальності. Рівень розвитку людини, що визначає складність людських відносин між собою, відносин в колективі на всіх рівнях управління економічними процесами, викликає протиріччя, що проявляються в життєдіяльності суспільства теж – в аграрно-продуктовому виробництві як в соціально-економічній системі. Ці протиріччя найбільш різючі:

- між наявністю ресурсів і їх потребою;
- виробництвом аграрно-продуктовим і споживанням, що викликано різкою диференціацією населення за рівнем доходів, недосконалістю інституту приватної власності й нераціональною структурою аграрно-продуктового виробництва:
- між приростом виробництва окремих видів сільськогосподарської

продукції і уповільненим введенням в дію промислових потужностей з її переробки, доробки і довготривалого зберігання, а також різкого зменшення біологічної переробки тваринами із-за скорочення поголів'я тварин, особливо ВРХ, що ускладнює її раціональне використання та посилює сировинний характер експортних операцій, суттєві витрати вирощеного урожаю, звужений асортимент готових до споживання харчових продуктів та товарів повсякденного вжитку, виготовлених із натуральної сільськогосподарської продукції власного виробництва, обмежені можливості застосування праці селянина, витіснення його за межі села (що в свою чергу породжує певні ускладнення), недоотримання належних обсягів валової доданої вартості;

- між рівнем інноваційності технологічних процесів в аграрно-продуктовому виробництві (особливо у галузях тваринництва) і залишковим принципом бюджетного фінансування науки, що обумовлює з одного боку, відставання наукових розробок від потреб виробництва та досягнень науки розвинених країн світу, а, отже, низький рівень продуктивності і праці і землі, з іншого боку, знижує мотивацію молодого покоління до науки, до розробки нових наукових ідей і винаходів через їх низький рівень матеріальних статків, зневажливе ставлення «сильних цього світу» до науковців і їх наукової діяльності та призводить до зміни професії або відтік наукових кадрів за межі країни, що в свою чергу обмежує розвиток наукової думки, наукових розробок, збіднює науковий потенціал людини, суспільства, країни, знижує рівень інноваційності технологічних процесів, підвищує рівень зовнішньої залежності, загрожує національній безпеці України;

- між потребою впровадження інноваційних продуктів, процесів і практичною неможливістю їх реалізації із-за низького рівня професійності працюючих, зумовленого «дешевою робочою силою», що обмежує саморозвиток людини, підвищення рівня її освіченості, кваліфікаційності, професійності. Це – з одного боку, з іншого – зумовлює високу трудомісткість виробництва продукції, особливо тваринницької, овочів, фруктів та ін. та викликає міграційні процеси, особливо характерні для молодого покоління;

- між низьким рівнем оплати праці науковців і освітян і потребою високопрофесійних спеціалістів вищої школи для добування нових знань і передачі їх молодому поколінню;

- між низьким рівнем споживання продукції тваринного походження і відсутністю мотивацій з боку держави для розвитку галузей тваринництва і т.д.

Такий стан зумовлено в основному незавершеністю соціально-економічних перетворень, недосконалістю нормативно-правової бази відносин власності, незавершеністю ринкових перетворень, хоча зародки ринкових відносин в аграрному секторі уже проявлялись у планово-регульованій економіці в часи «відлиги». В цей період було дозволено окремим господарствам після повного виконання державних планів закупівель вироблену понадпланову сільськогосподарську продукцію (в основному малотранспортабельну) переробляти на власних переробних підприємствах (так званих «підсобних» цехах), та самостійно її реалізовувати на місцевих ринках [73, с.112; 72, с.69; 76, с.9-10]. В результаті в аграрному секторі України формувались аграрно-промислові підприємства й агрофірми.

Окремі спеціалізовані сільськогосподарські підприємства, зокрема агрофірми, поряд з переробними підприємствами створювали власні магазини або ларьки, які розміщували у районних чи обласних центрах, де здійснювали реалізацію виробленої продукції (в основному плодово-овочеві консерви та виноматеріали). Такі господарства, виробляючи власну фірмову продукцію, також розвивали торговельно-економічні зв'язки з сусідніми республіками, в окремих випадках – на міждержавному рівні. Але ці торговельні зв'язки були дозованими – лише з дозволу державних органів влади, та залежали від іміджу (значимості) керівника такого господарства, його вміння використовувати свій статус, своє місце в ієрархії влади. Як правило, це були депутати Верховної Ради, Герої Соціалістичної праці або і те і інше). Керовані ними господарства (колгоспи, радгоспи, міжгоспи) досягали суттєвих виробничих результатів, одержували значні прибутки і мали можливості будувати власні переробні підприємства (цехи), інтегрувати власне вироблену продукцію і її промислову

переробку та реалізуючи її на ринках, розвивати інфраструктуру, у тому числі й соціальну, інтенсифікувати виробничі процеси, організовувати поливне землеробство, підвищувати урожайність сільськогосподарських культур та нарощувати обсяги виробленої продукції. Збільшення виробництва продукції, особливо плодоовочевої, винограду, малотранспортабельність якої потребує швидкої реалізації, чи/або промислової переробки – важлива передумова організації промислових потужностей в місцях її виробництва, що сприяло уникненню або зниженню ризиків перевиробництва та втрат особливо в сезонний період перезавантаження державних переробних підприємств. Організація промислової переробки на селі як процесу поєднання сільськогосподарського і промислового виробництва була характерна для спеціалізованих сільськогосподарських підприємств, що виробляли малотранспортабельну продукцію – в основному овочівницьку, виноградарську, плодово-ягідну. Продукція цих галузей як така, що швидко псується потребує спеціальних умов для зберігання і транспортування, або промислової переробки.

Аграрно-продуктове виробництво набуває нових рис в умовах переходу до ринкових відносин та зміною форми власності на засоби виробництва, землю, робочу силу та результати праці. Сільськогосподарські товаровиробники отримали можливість самостійно вибирати напрям своєї діяльності, формувати нові господарські структури, організовувати збут власне виробленої продукції. Проте функціонування аграрно-продуктового виробництва в сучасних умовах ринкових відносин відбувається досить складно, суперечливо, бо визначається не тільки і не стільки внутрішніми потенціальними можливостями, скільки ще не зовсім досконалим ринковим середовищем, недостатнім досвідом діяльності в ринкових умовах та значно залежне від факторів свого розвитку – фінансового стану, оснащеності засобами виробництва, доступності до їх придбання, що суттєво обмежує організацію ефективного використання землі та виробленої сільськогосподарської продукції. Поки-що недостатньо врегульовані правила

взаємодії та принципи співпраці всередині аграрно-продуктового виробництва.

Недорозвинуті в Україні соціально-економічні відносини в напрямі природа–людина–держава призвели до концентрації окремих земельних масивів у так званих «агрохолдингах», запровадження більшістю таких землекористувачів масштабної виснажливої монокультури, знищення роками відпрацьованих науково-обґрунтованих спеціалізованих сівозмін, зміни структури посівних площ, катастрофічного зменшення поголів'я тваринницьких галузей, причому за всіма видами (виняток – птахівництво) і формами господарювання, порушення рівноваги розвитку рослинництва і тваринництва [77, с.33]. В той же час соціально-економічна значимість аграрно-продуктового виробництва для забезпечення розвитку й життєдіяльності людини, суспільства потребує стабільного й ефективного функціонування всіх традиційних для України галузей і продуктових підкомплексів, для яких склалися відповідні природно-кліматичні умови [75, с. 435; 19, с.57; 20, с.89; 55, с.64; 134, с.3; 190, с.4-5].

Потребують удосконалення взаємовідносини з ресурсними секторами економіки, врахування жорстких умов конкуренції та своєчасного розв'язання суперечностей, що виникають при цьому, дестабілізуючи не тільки ринкові відносини, а й діяльність аграрно-продуктового підкомплексу, чи окремо конкретного структурного підприємства або і всієї системи.

Розвиток аграрно-продуктового виробництва, його функціонування базується на використанні всіх наявних в країні ресурсних складових: природно-кліматичних умов, фізичного, інтелектуального і духовного потенціалу людини, наявності матеріально-технічної бази виробництва засобів виробництва, науки й науково-експериментальної бази, культурно-освітніх та духовних надбань та галузей обслуговуючої сфери (рис. 1.1). При цьому аграрно-продуктове виробництво в значній мірі є залежним від природно-кліматичних умов, особливо від їх мінливості, що останнім часом прогресують, від відношення людини з природою, знанням людиною законів природи та врахування їх дії в процесі життєдіяльності.

Рис. 1.1. Ресурсний потенціал розвитку аграрно-продуктового виробництва

Джерело: розроблено автором

До того ж природно-кліматичні умови мають характер циклічності: сезонні (однорічні) цикли, цикли Кітчина-Крума (3-5 річні), цикли Жуглора (7-11 років), або інвестиційні цикли; цикли Кузнеця (17-18 річний будівельний цикл); цикли Кондратьєва (40-60 річні); вікові логістичні цикли (150 років і більше), що впливають роками, циклами на зміни в обсягах виробництва, їх недовиробництво або перевиробництво [48, с.880].

Природно-кліматичні умови України мають зональні, регіональні й місцеві особливості щодо якості ґрунтів, їх різноманітних типів, що зумовлює, з одного боку, культивування різних видів сільськогосподарських рослин, утримання багатьох видів тварин і птиці, отже в межах країни сприятливі для розвитку багатьох галузей та виробництва широкого асортименту аграрно-продуктових товарів. З іншого боку, зональні особливості природно-кліматичних умов є визначальними розміщення за зонами провідних культур в полях сівозміни, їх концентрації і спеціалізації, що є типоутворюючими виробничих напрямів господарювання та розмірів господарюючих структур.

Отже, в основі розвитку аграрно-продуктового виробництва перш за все є закони природи. Саме закони природи є визначальними розміщення в зональному розрізі тієї чи іншої сільськогосподарської культури з врахуванням її відношення до зональних ґрунтово-кліматичних та регіональних і місцевих особливостей. «Якщо умови вирощування не відповідають спадковим вимогам рослин, їх розвиток затримується доти, поки не настануть ці умови. Наприклад, озимі культури не зацвітуть, якщо не пройдуть певного періоду охолодження (яровізація); рослини короткого дня не цвітуть в умовах цілодобового освітлення» [175, с.427].

Таким чином, природно-кліматичні умови, їх зональні відмінності визначають розвиток розгалуженої в просторі системи спеціалізованих чи багатогалузевих різнопрофільних господарств, різних за розмірами, виробничим потенціалом, обсягами виробництва, його структурою і ефективністю.

Разом з тим, розвиток товарного аграрно-продуктового виробництва зумовлюється дією об'єктивних економічних законів, що визначають рівень розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, рівень спеціалізації і концентрації та технічність, технологічність виробничих процесів, їх інноваційність, рівень продуктивності землі, праці та якості продукції.

Різноманітні види сільськогосподарської продукції з різними якісними та агробіологічними характеристиками є не тільки продовольством. Тому потребують сприятливих умов доведення виробленої продукції до товарного виду і споживача (фасування, затарювання, доробка, переробка, промислове зберігання, охолодження, швидке заморожування, маркетингові канали реалізації) та створення відповідних технологічних ліній. Отже є базою розвитку промислових підприємств з обробки, промислового зберігання та глибокої переробки сільськогосподарської продукції й виготовлення багатьох видів і широкого асортименту продовольчих товарів, комбікормів для тваринництва, та непродовольчих товарів широкого повсякденного вжитку (одяг, взуття тощо), фармакологічних товарів і парфумів, різних будівельних матеріалів і виробів, енергетичних ресурсів. (додаток Б) Відтворювальний характер сільськогосподарської продукції (щорічне виробництво) обумовлює безперервний характер функціонування багатьох галузей переробної промисловості, широкий спектр професій, постійну зайнятість працюючих, стабільне забезпечення суспільства аграрно-продуктовими товарами.

Історично в Україні сформувались і функціонують наступні аграрно-продуктові підкомплекси: зерно-продуктовий; олієжировий; цукрово-буряковий; овочепродуктовий; картоплепродуктовий; плододуктовий; виноградовиноробний; льоно(конопле) продуктовий; молокопродуктовий; м'ясопродуктовий; ефіроолійний; хмелярський та ін. (рис. 1.2).

Функціонуючі аграрно-продуктові підкомплекси спроможні забезпечувати потреби і смаки споживачів широким спектром продовольства та продуктами широкого вжитку різноманітного призначення.

Рис. 1.2. Аграрно-продуктове виробництво в економіці України

Джерело: розроблено автором

Продукція сільськогосподарського виробництва містить в різних кількостях й різному співвідношенні важливі харчові компоненти, такі як білки, жири, вуглеводи, мінеральні солі та різні вітаміни, що забезпечують людину не тільки повноцінним харчуванням, а й формують її імунну систему та запобігають багатьом захворюванням. Тому потреби населення в аграрно-продовольчій продукції мають забезпечуватись за науково-обґрунтованими медичними установами нормами харчування по кожному зокрема виду асортименту відповідно до потреб та смаків споживачів.

Завдячуючи багатству і різноманітності природно-кліматичних умов та культивуванню різних сільськогосподарських культур і видів тварин в аграрному секторі формуються й функціонують різні галузі і підгалузі економіки, що, з одного боку, забезпечують продуктами харчування у свіжому вигляді, формуючи продовольчий фонд країни свіжої високоенергетичної продукції і задовольняючи щоденні потреби населення, з іншого – є потреба в ефективному розвитку галузей економіки для забезпечення зберігання, сортування й переробки виробленої в аграрному секторі сільськогосподарської продукції, яка не вся споживається у свіжому вигляді, а потребує зберігання чи промислової переробки та виготовлення різноманітних продуктів харчування широкого асортименту для забезпечення потреб споживачів, уникнення сезонності її використання протягом року та попередження втрат свіжовиробленої продукції.

Таким чином, розвиток сільськогосподарських галузей є базою розвитку різних напрямів промислових переробних підприємств, органічне поєднання яких і формує інтегроване аграрно-продуктове виробництво як соціально-економічну систему.

Разом з тим в аграрному секторі розвиваються галузі, продукція яких має подвійне призначення: так продукція галузей льонарства, коноплярства використовується як продовольство: олія – як продовольчий продукт; луб – як сировина для виготовлення продуктів повсякденного широкого використання – текстилю та виробів з нього; або вівчарство – м'ясо, молоко – як продовольча

продукція; вовна, шкури – як вовняна, шкіряна та хутряна сировина та вироби з них і т.д. Те ж відноситься до галузі ефіроолійних та лікарських рослин з їх багатофункціональними властивостями різного цільового призначення, сировина яких слугує для отримання на їх основі фармакологічних препаратів, косметики, а також парфумів [158, с.264-268; 40; 97, с.209-212].

В той же час в аграрно-продуктовому виробництві проявилась тенденція монокультурного землеробства через волонтариське розширення посівів олійних, особливо соняшнику, зведення нанівець посівів льону-довгунця, коноплі, критичного зменшення посівів цукрових буряків, кормових культур і, зокрема, багаторічних трав. Такий стан може мати негативні наслідки для забезпечення продуктивності землі, використання енергії людини, забезпечення її розвитку й життєдіяльності. Це зумовлено на нашу думку відсутністю на державному рівні мотивацій щодо визначення стратегії розвитку аграрно-продуктового виробництва, розуміння у державницьких структур його соціально-економічної значимості для держави і суспільства в цілому не тільки для нинішнього покоління а й для майбутнього країни.

Запровадження монокультури порушує дію об'єктивних законів розвитку природи, людини, суспільства. Розвиток – категорія не тільки філософська, а й економічна, соціальна, бо відображає закономірний процес якісних змін, що відбуваються в природному середовищі, економічних процесах, суспільних відносинах, у відносинах людини і природи, стримує якісні зміни в природному середовищі, а вірніше – спричиняє негативний вплив на природне середовище. Так, запровадження монокультури спричиняє різні хвороби рослин, що в свою чергу потребує застосування пестицидів, гербіцидів, що призводить до знищення комах-запилювачів і як наслідок – знижується урожайність. Це, по-перше. По-друге, запровадження монокультури призвело до зміни структури посівів сільськогосподарських культур, знищення роками напрацьованих спеціалізованих сівозмін, що викликано понад-нормованим розширенням посівів соняшнику, особливо небезпечним у господарствах зони бурякосіяння як культури – антагоніста для коренебульбоплідних культур [16, с.34].

В результаті запровадження монокультури системний винос рослинами поживних речовин переважає над їх внесенням в ґрунт, що призводить до ґрунтовтоми. При обмеженні внесення в ґрунт органіки, що наразі спостерігається, призводить до порушення структурованості ґрунтів, їх деградації, мінералізації та зниження їх продуктивності.

Візьмемо для прикладу культивування соняшнику, що в структурі посівних площ сільськогосподарських культур в 2019 році займає понад 21%, тоді як за науково-обґрунтованими нормами в 10-пільній сівозміні його має бути не більше 10%, при цьому поле після нього має займати пар.

Розширення посівів соняшнику понад норматив є згубним для ґрунтів. Соняшник – посухостійка, але вологолюбна культура. Завдячуючи розгалуженій кореневій системі рослина знаходить вологу, висушуючи ґрунт. Внесення великої кількості мінеральних добрив цей процес інтенсифікує. В результаті ґрунт не тільки висихає, а й мінералізується, особливо при відсутності внесення органічних добрив. До того ж корінь соняшнику є носієм вірусу чорної гнилі – захворювання коренеплідних культур. Отже, соняшник повинен мати обмежені ареали для свого розміщення, так як є антагоністом коренеплідних культур: цукрових, кормових та столових буряків, картоплі, моркви.

Інший приклад – льонарство, найприбутковіша в минулому культура зони Полісся. Зведення нанівець льонарства призвело до знищення льонопереробних комбінатів, промислових підприємств з виготовлення натурального текстилю, а отже, зникнення швейних підприємств, та й безпосередньо зникнення натуральних лляних виробів (тканин, білизни, одягу та ін.). Знищення льонарської галузі призвело до засилля в Україну різними шляхами штучних хімічних волокон, штучних тканин, одягу, «секонд-хенд», що є небезпечними та шкодять здоров'ю нації, особливо негативно впливають на стан здоров'я дітей.

До того ж, практично зникло виробництво лляної олії і лляних шротів. Олія лляна є не тільки якісним харчовим продуктом, а й важливим

натуральним компонентом, що використовується у фармакологічній, косметологічній та інших галузях промисловості. Шрот льняний як якісний білковий продукт використовується для збагачення білком кормів у комбікормовій промисловості для годівлі тварин. Знищення льонарства на Поліссі призвело до зменшення робочих місць не тільки у сільській місцевості, а й в містах районного і обласного підпорядкування, до витіснення за межі країни працездатного населення, зниження доходів, у тому числі і перерахувачь до бюджету, занепаду науково-селекційних досліджень, отже, занепаду насінництва.

Проте при монокультурному землеробстві зменшується потреба живої праці, енергії людини, зменшується пропозиція робочих місць, що спричиняє не тільки витіснення із села найбільш продуктивної частини населення – молоді, а й пасивне відношення людини до власної долі. Але ж саме людина є головною продуктивною силою, носієм знань, інтелекту. Саме людина створює нові знання, інтелектуалізовані продукти: програми, проекти, методики, машини, механізми, технології і т.д.

Інтелектуальний ресурс як складник ресурсного потенціалу людини, його раціональне й ефективне використання залежить не тільки від самої людини, а й від умов, в яких вона живе, від вміння, стратегічних намірів, цілей і відповідальності владних структур за використання у виробничому процесі чи іншому виді корисної діяльності цей інтелектуальний ресурс людини для соціально-економічного перетворення, розвитку країни, суспільства і самої людини. Бо ресурсний потенціал людини і особливо його інтелектуальна складова буде капіталом тоді, коли він буде задіяний у людській діяльності, спрямованій на виробництво, добування і примноження знань, виготовлення нових інтелектуалізованих продуктів, зростання доданої вартості, соціально-економічний розвиток країни, суспільства, самої людини. Бездіяльний ресурсний потенціал людини лише потенціал, і тільки. Проте монокультурне землеробство призводить до ігнорування найважливішого ресурсу – інтелектуального ресурсу людини, а отже, є обмежуючим фактором соціально-

економічного розвитку суспільства, країни.

Аграрно-продуктове виробництво як соціально-економічну систему слід розглядати системно з різних боків: соціально-економічного, організаційно-виробничого, техніко-технологічного.

Як соціально-економічна структура аграрно-продуктове виробництво – це функціонування сукупності підприємств, організацій і служб з виробництва аграрно-продовольчої продукції та натуральних товарів повсякденного вжитку, виготовлених із сільськогосподарської сировини й проміжної продукції переробних підприємств.

Її функціональним навантаженням є забезпечення потреб населення якісними екологічнобезпечними аграрно-продовольчими продуктами та товарами повсякденного вжитку відповідно до науково-обґрунтованих норм споживання, тобто є базою розвитку й життєдіяльності людини і суспільства.

Розвиток аграрно-продуктового виробництва як соціально-економічної структури базується на використанні якісного ресурсного потенціалу, основу якого становлять природні (земельні, лісові, водні, повітряні) і людські ресурси. Отже, ефективний і сталий розвиток аграрно-продуктового виробництва як соціально-економічної системи залежить від органічної (організаційної, економічної, технологічної) взаємодії підприємств, організацій і служб системи та спільного мотиваційного механізму щодо раціонального й ефективного використання ресурсного потенціалу та примноження його продуктивності (родючості ґрунтів, продуктивності праці) для забезпечення сталого розвитку аграрно-продуктового виробництва.

Як соціально-економічна структура аграрно-продуктове виробництво передбачає: по-перше, інтеграцію сільськогосподарських підприємств, промислових переробних підприємств, організацій і служб на основі їх органічної (організаційної, технологічної та економічної) взаємодії для забезпечення сталого приросту аграрно-продовольчих товарів вищого рівня ефективності, виробництва готових до споживання якісних кінцевих товарних продуктів широкого асортименту і повного забезпечення потреб населення

відповідно до науково-обґрунтованих норм споживання як бази розвитку і життєдіяльності людини.

По-друге, аграрно-продуктове виробництво як соціально-економічна структура має забезпечити:

- збереження земельних, водних і лісових ресурсів, примноження їх продуктивності, екологічно чисте навколишнє середовище, як основу життєдіяльності й розвитку людини і суспільства;

- відродження і розвиток галузей економіки, що історично характерні для України: льонарства і коноплярства, хмелярства, шовківництва, вівчарства, як бази виробництва натуральних екологобезпечних продуктів для забезпечення потреб людини і її життєдіяльності;

- розвиток нових видів сільськогосподарських культур і тварин, технології культивування яких можливо запозичити в результаті можливостей доступності до інших країн і континентів (страусині ферми, равликові ферми, ферма віслюків тощо).

Як організаційно-виробнича структура аграрно-продуктове виробництво включає сукупність галузей і підгалузей аграрного сектора та переробної промисловості, що є формоутворюючими розвитку спеціалізованих аграрно-продуктових підкомплексів з виробництва сільськогосподарської продукції, її промислової доробки, обробки, переробки, довготривалого зберігання й доведення до споживача готових широкого асортименту аграрно-продовольчих продуктів та товарів повсякденного вжитку, виготовлених з відновлювальної натуральної сільськогосподарської сировини й проміжної продукції промислових переробних підприємств шляхом її глибокої переробки. Тобто – це база забезпечення людини, суспільства продовольством і натуральними товарами повсякденного вжитку.

Аграрно-продуктове виробництво як організаційно-виробнича структура включає наступні стадії (блоки): виробництво сільськогосподарської продукції (перший блок), її доробка і переробка (другий блок) та доведення до споживача, торговельна мережа, тобто реалізація (третій блок). Кожна з цих виробничих

стадій характеризується своєю структурою ресурсного потенціалу, своєю формою організації виробничих процесів і праці, своєю системою технологічних процесів, а в них застосування машин, механізмів і обладнання, особливо – системи машин і обладнання з виготовлення кінцевої товарної продукції при доведенні її до споживача зі своєю структурою затрат і ефективністю. Характерно, що створення доданої вартості відбувається на всіх стадіях аграрно-продуктового виробництва, реалізація – на кінцевій при доведенні її споживачу.

При виробництві сільськогосподарської продукції ресурсний потенціал включає землю, трудові ресурси, матеріально-технічну базу, що організаційно оформлені в сільськогосподарські підприємства (у т.ч. фермерські господарства) і господарства населення.

Ресурсний потенціал другої стадії аграрно-продуктового виробництва включає трудові ресурси та промислову матеріально-технічну базу. Відповідно третя стадія також включає трудові ресурси і відповідну матеріально-технічну базу, що забезпечує можливості реалізації продукції та доступ її до споживача.

Кінцева мета аграрно-продуктового виробництва – забезпечення потреб суспільства екологічно безпечними продуктами харчування та промисловими товарами повсякденного вжитку (білизна, одяг, взуття).

Додана вартість в аграрно-продуктовому виробництві створюється в процесі виробничої діяльності людини, тобто у сфері виробництва сільськогосподарської продукції шляхом прикладання праці людини на землі та споживання рослиною поживних речовин і вологи ґрунту, світла, тепла та енергії сонця, тобто на основі культурної взаємодії використання енергії людини, людського потенціалу та ресурсного потенціалу природи. На цій стадії важливо зберегти природний баланс, зміна якого може призвести до виснаження органічної структури ґрунтів і природних катаклізмів (пилових бур, суховіїв і т.д.).

Реалізація доданої вартості відбувається на наступній стадії аграрно-продуктового виробництва в процесі біологічної та промислової переробки

виробленої сільськогосподарської продукції. Біологічна переробка здійснюється людиною шляхом споживання свіжої продукції (овочів, фруктів, молока, яєць і т.д.), що забезпечує людині приріст енергії, фізичне й психічне здоров'я та її життєдіяльність. Переробка сільськогосподарської продукції твариною (біологічна переробка) здійснюється шляхом годівлі тварин продукцією кормових культур, побічною продукцією рослинництва та проміжною продукцією, отриманою в процесі промислової переробки сільськогосподарської продукції. Це забезпечує утилізацію вирощеної продукції рослинницьких галузей, виробництво харчових продуктів тваринного походження, що забезпечує збалансованість продуктів харчування людини, сприяє її розвитку та життєдіяльності. До того ж побічна продукція тваринництва є цінним органічним добривом для збагачення поживними речовинами ґрунтів. Промислова переробка невикористаної людиною і твариною свіжої продукції, що здійснюється на основі індустріальних технологічних схем (обробка, доробка, консервування, маринування, сушіння, соління, швидке замороження та ін.), зберігає створену у продукції сільськогосподарського виробництва додану вартість та примножує її шляхом взаємодії людини, її енергії з промисловою індустрією. Таким чином у продукції переробки сконцентрована додана вартість, створена у сільському та промисловому виробництві. Реалізація цієї доданої вартості відбувається в ринковій економіці шляхом оптової закупівлі продукції й реалізації на внутрішньому (у роздрібній торговельній мережі) та на зовнішньому ринках. Тобто на третій стадії аграрно-продуктового виробництва здійснюється по-суті реалізація створеної доданої вартості, сконцентрованої у кінцевому товарному продукті. Таким чином, спостерігається взаємозалежність реалізації доданої вартості від раціональності, організованості, взаємодії всієї системи аграрно-продуктового виробництва. Отже, є обернений зворотній вплив кінцевої стадії на дві попередні. Якщо кінцевий результат буде мінусовий, це негативно відіб'ється на виробництві сільськогосподарської продукції, а отже і на її переробці, і навпаки.

Ефективний розвиток кожної стадії аграрно-продуктового виробництва залежить від вмотивованого взаємозв'язку між ними. Так, ефективність промислових підприємств залежна від рівня їх технічності, технологічності та забезпечення якісною сільськогосподарською сировиною в необхідних обсягах, торгівля – залежна від налагодження торговельної інфраструктури надходження якісних споживчих товарів, їх номенклатури й асортименту. В той же час спостерігається зворотна дія торгівлі на ефективний розвиток промислових підприємств, а останніх – на розвиток сільськогосподарських підприємств.

Аграрно-продуктове виробництво як техніко-технологічна структура це організаційна послідовність виконання відповідними суміжними підприємствами, організаціями і службами технологічних процесів з виробництва якісної екологічно безпечної сільськогосподарської продукції та технологічних схем її глибокої промислової переробки, довготривалого зберігання та доведення до споживача на основі впровадження новітніх технологій із застосуванням інтелектуалізованої енерго- та матеріалоощадної системи машин, механізмів, обладнання та інноваційних продуктів. Їх впровадження має передбачати врахування зональних, регіональних і місцевих відмінностей, контурності полів, типів ґрунтів з метою забезпечення ґрунтозахисних систем землеробства та культурного землекористування.

Як техніко-технологічна структура аграрно-продуктове виробництво передбачає, по-перше, впровадження інноваційних продуктів селекції і насінництва високопродуктивних сільськогосподарських культур, адаптованих до мінливих природно-кліматичних умов з врахуванням зональних і регіональних відмінностей. По-друге, організація розміщення сільськогосподарських галузей за зонами і регіонами відповідно до потреб рослин за якістю ґрунтів, теплом, світлом, вологоємністю має органічно поєднуватись з розвитком технологічних процесів промислової переробки продукції аграрного сектора, забезпечуючи її повне збереження й використання.

Особливістю аграрно-продуктового виробництва є велика взаємозалежність між сільськогосподарським виробництвом, переробкою, зберіганням і реалізацією, що потребує організації їх діяльності на основі тісного взаємозв'язку між ними.

Соціально-економічна значимість розвитку аграрно-продуктового виробництва, його кожного продуктового підкомплексу, кожної конкретної галузі, що спроможні забезпечити виробництво якісної аграрно-продовольчої продукції широкого асортименту, зачіпає інтереси всього населення країни, держави в цілому. І не тільки як споживачів аграрно-продовольчої продукції, а й промислових товарів широкого вжитку, вироблених із сільськогосподарської продукції (текстиль, взуття, фармакологічні й інші препарати, енергетичні ресурси та інші вироби). Це – з одного боку, з іншого – розвиток аграрно-промислового виробництва, нарощування його обсягів, створення нових технологічних ліній з глибокої переробки сільськогосподарської продукції і проміжної (супутньої) продукції промислових підприємств розширює сферу прикладання праці людини, сприяє її збереженню й використанню, збільшенню робочих місць не тільки в сільській місцевості, та вирішенню багатьох соціально-економічних проблем розвитку людини, суспільства й економіки країни в цілому [87, с. 78].

Разом з тим у виробничому середовищі аграрно-промислового виробництва поза увагою держави залишається безконтрольне поширення монокультури в Україні, що обумовлено кон'юнктурністю ринку. В аграрному секторі економіки порушуються елементарні принципи правильного землекористування: рівноважне поєднання галузей рослинництва і тваринництва, впровадження науково-обґрунтованих сівозмін, раціональні розміщення, спеціалізація і концентрація виробництва в зональному розрізі за природно-кліматичними умовами та формами господарювання, наднизький рівень тривалий період оплати праці працівників аграрного сектора.

Іншою негативною тенденцією є орієнтація виробництва більшості сільськогосподарських культур на зовнішні ринки збуту. Незважаючи на те, що

АПК є основним джерелом валютних надходжень, все ж варто зауважити, що товарний експорт продукції АПК представлений в основному сировиною та продуктами низького ступеня переробки. Вказані негативні тенденції в розвитку аграрно-промислового виробництва України і визначили актуальність дослідження.

Питання аграрно-промислового виробництва є предметом дослідження багатьох вітчизняних вчених. Серед них варто відзначити праці Бондар Т. [17], Кирилюка Є.М. [65, 66], Коденської М.Ю. [72-77], Подолинського С.А. [123], Сегеди С.А. [142-157], Следзя С. [164], Ткача В. [171], Шубравської О.В. [195, 196]. Водночас залишаються недостатньо розробленими проблеми ефективного розвитку аграрно-продуктового виробництва.

Аграрно-промислове виробництво – соціально-економічна структура, що пов'язана з природним середовищем, людиною, людськими ресурсами, формує економічний стан національного багатства та соціальний клімат.

Природні ресурси країни, як база розвитку аграрно-промислового виробництва, мають граничні межі не тільки географічного характеру. Разом з тим зумовлюють розгалужені багатовимірні зв'язки з сусідніми країнами, що, з одного боку, потребують постійної уваги держави і суспільства, з іншого, можуть бути джерелом зародження й впровадження новітніх системних відносин як в економічному так і соціальному аспектах й розробки та впровадження досконалої парадигми розвитку цивілізації.

В той же час природно-кліматичні ресурси (земельні, водні, лісові, повітряні) безмежні в плані раціонального й ефективного їх використання, якщо при організації аграрно-промислового виробництва враховувати й дотримуватись дії об'єктивних законів природи й суспільства, не зашкоджуючи їм.

Людина, людські ресурси, потребують особливої уваги з боку держави, владних структур щодо їх розвитку: фізичного, інтелектуального, духовного. Чи є граничні умови щодо межі такого розвитку? Чим викликані ці граничні умови? Вважаємо, що ефективність аграрно-промислового виробництва

визначатиметься як раціональним використанням природних ресурсів, так і рівнем розвитку людського капіталу, задіяного у різних галузях і сферах національного господарства. Земля – неоціненне багатство України – суттєво різниться за своєю органо-мінеральною структурою в зональному розрізі. Важливо розуміти, що треба, що можна, і чого не можна для використання та збереження такого національного багатства як земля не тільки на сьогодні, а й на віддалену перспективу.

Розвиток аграрного сектора економіки, завдячуючи сприятливим природно-кліматичним умовам України, їх зональним й регіональним особливостям, наявності кваліфікованих трудових ресурсів, зумовлює вирощування багатьох сільськогосподарських культур і тварин, функціонування підприємств харчової та обробної промисловості з виробництва широкого асортименту споживчих товарів продовольчого і непродовольчого використання. Ось чому культивуючи лише кон'юнктурні на зовнішньому ринку культури – зернові й олійні (соняшник, ріпак, сою), що в структурі посівів займають понад 85%, земля виснажується, а вона потрібна ще й наступним поколінням.

Зміна співвідношення функціонування галузей рослинництва і тваринництва в бік зменшення останньої є порушенням закону рівноваги з негативними наслідками для суспільства: зменшується кількість робочих місць, а, отже, знижуються обсяги виробництва й соціально-економічні умови життєдіяльності населення; зменшується отримання валової доданої вартості, що знижує рівень ефективності виробництва й економіки в цілому; проявляється невідповідність пропозиції на ринку аграрно-продовольчої продукції потенціальній можливості аграрного сектору та недоспоживання населенням продовольчих продуктів за раціональними науково-обґрунтованими нормами [158, с. 42] і товарів повсякденного вжитку, вироблених з сільськогосподарської продукції; виникають ризики з реалізацією продукції на зовнішньому ринку, і особливо в урожайні роки, що призводить до ускладнення реалізації, зниження ціни та недоотримання доходів.

Порушення рівноваги розвитку основних галузей та запровадження більшістю землекористувачів монокультури є експлуататорською виснажливою моделлю землекористування аграрного сектора в результаті чого порушується структурованість ґрунтів.

Запровадження більшістю землекористувачів масштабної монокультури призводить до системного виносу рослинами речовин над їх надходженням [77, с. 33] ґрунтовтоми, порушення структурованості ґрунтів, їх деградації та зниження продуктивності; надмірного застосування мінеральних добрив без відповідного внесення у ґрунт органіки; збільшення використання хімічних засобів захисту рослин і ґрунтів від хвороб і шкідників, що є наслідком ігнорування впровадження спеціалізованих сівозмін та призводить до зростання вартості витрат й зниження ефективності. Проте при цьому знижується потреба живої праці, зменшується пропозиція робочих місць, що спричиняє не тільки витіснення із села найбільш продуктивної частини населення – молоді, а й пасивне відношення до власної долі.

Експлуататорська по відношенню до людини модель землекористування відбилась також на рівні заробітної плати працівників аграрного сектору.

Економічний розвиток держави, суспільства, нації забезпечується функціонуванням галузей, що сприяють найбільш ефективному використанню зональних особливостей природно-кліматичного потенціалу і людських ресурсів, та зростанню виробництва продукції, що гарантує добробут населення та продовольчу безпеку країни.

При цьому економічна лібералізація як нова цінність реформованої економіки зможе реалізуватися лише за умови дотримання у діяльності кожного підприємця, землекористувача, кожного працівника дії законів природи та об'єктивних економічних законів.

За розділом 1 опубліковано праці [77, 142-157, 205]

Список використаних джерел до розділу 1

1. Авсеньев М.М. Теории экономического роста развивающихся стран. М. : Мысль, 1974. 207 с.
2. Аистова М.Д. Реструктуризация предприятий: вопросы управления. Стратегии, координация структурных параметров, снижение сопротивления преобразованиям. М.: Альпина Паблишер, 2002. 287 с.
3. Акофф Р.Л. Планирование будущего корпорации. М.: Прогресс, 1985. 328 с.
4. Акофф Р.Л. Системы, организации и междисциплинарные исследования. *Системные исследования: ежегодник*. М.: Прогресс, 1969. С. 143-164.
5. Аристотель. Категории // Сочинения: в 4 т. / Аристотель. М.: Мысль, 1978. Т.2. С.53-90.
6. Афанасьев Н.В., Рогожин В.Д., Рудыка В.И. Управление развитием предприятия: моногр. Х.: ИНЖЭК, 2003. 184 с.
7. Базилевич Л.А. Автоматизация организационного проектирования. Л.: Машиностроение: Ленингр. отд-ние. 1989. 175 с.
8. Баланси споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник за 2018р. Державна служба статистики. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2019. 59 с.
9. Бєлєнцов В.М. Метод оцінки якості розвитку країн. *Економіка і прогнозування*. 2011. № 3. С. 114-126.
10. Біблія. Книги священного писання Старого та Нового завіту/ Видання Київської патріархії УПЦ КП. 2009 рік.
11. Благодетелева-Вовк С.Л. Про суть понять «економічний розвиток» та «економічне зростання» / С.Л. Благодетелева-Вовк. URL : <http://exsolver.narod.ru/Artical/Ecotheory/ecterms.html>
12. Бобух І., Барановська І. Економічний розвиток і зростання. *Економічна теорія*. 2015. № 2. С. 99-117.
13. Богатирьов І.О. Ефективність розвитку підприємства. Формування

ринкових відносин в Україні: зб. наук. пр. Вип. 7-8 (26-27). К.: НДЕІ, 2003. С. 73-79.

14. Бойченко В.С. Регіональний інноваційний розвиток: сутність, суб'єкти, цілі та пріоритети. *Бізнес Інформ*. 2011. № 8. С. 23-26.

15. Большой экономический словарь: 19000 терминов / [Под ред. А.Н. Азрилияна]. М.: Ин-т новой экономики, 1997. 856 с.

16. Бондар В.С., Фурса А.В. Стратегічні напрями високоефективного функціонування цукробурякового під комплексу АПК. *Економіка АПК*. 2016. № 10. С. 30-37.

17. Бондар Т. Руйнація української науки як наслідок кланово-олігархічного ладу. *Дзеркало тижня*. 2018. № 13. С. 12

18. Борисенко П.А. Економічний розвиток в історичному вимірі: наукові підходи та практика. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2011. № 4. С. 13-17.

19. Бородіна О.М., Прокопа І.В. Аграрний розвиток і саморозвиток громад : модернізація через взаємну адаптацію (теоретико-методологічний аспект). *Економіка України*. 2014. № 4. С. 55-72.

20. Бородіна О.М., Прокопа І.В. Подолання структурних деформацій в аграрному секторі України: інституалізація і модернізація мало товарного сільськогосподарського виробництва. *Економіка України*. 2015. № 4. С. 88-96.

21. Бранский В.П. Социальная синергетика как постмодернистская философия истории. *Общественные науки и современность*. 1999. №6. С. 117-127 URL : <http://www.ecsocman.hse.ru/ons/msg/18427220.html>

22. Бурмака М.М. Класифікація типів розвитку соціально-економічних систем. *Економіка транспортного комплексу*. 2014. Вип. 23. С. 37-50.

23. Бурмака М.М., Бурмака Т.М. Управління розвитком підприємства (на прикладі підприємств будівельної галузі) : монографія. Харків : ХНАДУ, 2011. 204 с.

24. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

25. Вікіпедія [Електронний ресурс]. URL : [https:// uk.wikipedia.org](https://uk.wikipedia.org)
26. Вольтер. Философские сочинения. /Вольтер. – М.: Наука, 1988. – 753 с.
27. Гайдучкий П.І. Трансформація аграрного сектору економіки до ринкових умов господарювання. *Економіка АПК*. 2015. № 11. С. 5-13.
28. Гальчинський А.С. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми. *Економіка України*. 2012. № 5. С. 4-17.
29. Гапоненко А.Л., Панкрухин А.П. Стратегическое управление: учебник [для студ. ВУЗов]. М.: Изд-во «ОМЕГА-Л», 2006. 464с.
30. Гапоненко А.Л., Панкрухин А.П. Теория управления: ученик. М.: РАГС. 2003. 583 с.
31. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. Т.1. Наука логики. М.: «Мысль», 1974. 452 с.
32. Гелбрейт Дж. Общество изобилия. Сумы: Олимп-Бизнес. 2016. 404 с.
33. Гераклит Эфесский: все наследие: на языках оригинала и в русс. пер.: крат. изд. / подгот. С.Н. Муравьев. – М.: ООО «Ад Маргинем Пресс», 2012. 416 с.
34. Герасимчук З.В., Вахович І.М. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону : монографія. Луцьк : ЛНТУ, 2002. 248 с.
35. Глуха Г.Я. Економічне зростання: еволюційно-змістовий аналіз. *Академічний огляд*. 2013. № 1. С. 32-38.
36. Горкіна Л.П., Довбенко М.В. Теорія економічного зростання: нобелівський аспект. *Економіка і прогнозування*. 2005. № 3. С. 147-157.
37. Грабар І.Г., Ходаківський Є.І., Вознюк О.В., Возна Л.Ю. Синергетика економічних систем: Навч. посібник. Житомир, 2003. 244 с.
38. Гриценко А.А. Реконструктивний економічний розвиток: зміст, основні напрями і вектор соціальної справедливості. *Економічна теорія*. 2016. № 4. С. 5-18.
39. Грушин Б.А. Очерки логики исторического исследования. Процесс развития и проблемы его научного воспроизведения. М.: Высш. Школа, 1961.

214 с.

40. Губаньов О., Рак В. Актуальні проблеми лікарського рослинництва в Україні. *Пропозиція*. URL: <https://propozitsiya.com/ua/aktualni-problemi-likarskogo-roslinnictva-ukrayini>.

41. Гумеров Ш.А. Развитие и организация. *Системные концепции развития*. М., 1985. Вып.4. С. 70-75.

42. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку. К.: «Інтелсфера». 2002. 312 с.

43. Декарт Р. Метафізичні розмисли / Рене Декарт. К.: Юніверс, 2000. 304 с.

44. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

45. Деєва К.А. Поняття та сутність розвитку підприємства. *Культура народів Причорномор'я*. 2011. № 202. С. 25-28.

46. Диденко Н.И. Экономика развития. Учебное пособие для магистров экономики. Санкт-Петербург: СПбГПУ, 2007. 55 с.

47. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол.: ...С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К.: Видавничий центр «Академія», 2002. С. 324

48. Енциклопедія Сучасної України. Т. 9. Е - Ж / гол. ред. кол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін. К.: Поліграфкнига, 2009. 711 с.

49. Енциклопедія Сучасної України. Т.1. А / наук. ред.: Ю.В. Бадзьо, О.І. Бійма, С.І. Болтівець, П.В. Голобуцький, М.Л. Горбачук та ін. Київ: Поліграфкнига, 2001. 823 с.

50. Ерохина Е.А. Теория экономического развития: (системно-самоорганизационный подход). Томск: Изд-во Том. Ун-та, 1999. 160 с.

51. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект): монографія. К.: Світ знань, 2002. 528 с.

52. Єщенко П.С. Економічне зростання без розвитку: причини і шляхи інноваційного перетворення економіки. *Економіка України*. 2013. № 10. С. 4-20.

53. Жукова Л.М. Альтернативність економічного розвитку держави з погляду інституціонального підходу. *Економічна теорія*. 2016. № 2. С. 33-45.

54. Забродский В.А., Кизим Н.А. Развитие крупномасштабных экономико-производственных систем. Х.: Бізнес-Інформ. 2000. 72 с.
55. Забуранна Л.В., Ярмоленко Ю.О. Соціально-економічні передумови розвитку аграрного виробництва в Україні. *Економіка АПК*. 2017. № 12. С. 64-68.
56. Загорський В.С., Борщук Є.М. (2010) Системний аналіз категорії «розвиток». URL: http://nbuv.gov.ua/u/jrn/soc_gum/en_RE/2010_7_3/
57. Запасна Л.С. Економічна сутність розвитку. *Проблемы материальный культуры. Экономические науки*. 2007. № 2. С. 32-37.
58. Зовнішня торгівля України. Статистичний збірник за 2018 рік. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск А.О. Фризоренко. 2019. 172 с.
59. Ильенков Э.В. Философия и культура. Москва: Политиздат, 1991. 464 с.
60. Ільїн В.В., Кулагін Ю.І. Філософія: Підручник: В 2 ч. Ч. II. Актуальні проблеми сучасності. К.: «Альтерпрес», 2002. 480 с.
61. Кант И. Критика чистого разума. Соч.: в 6-ти т. М.: Мысль, 1964. Т.3. 799 с.
62. Карлоф Б. Деловая стратегия: монография. М.: Экономика. 1991. 240 с.
63. Касьян В.І. Категорії «рух» і «розвиток» у філософії [Електронний ресурс]. URL : <http://westudents.com.ua/glavy/94698-27-kategor-quotruhquot-quotrozvitokquot-u-flosof.html>.
64. Касьянова Н.В. Управління розвитком підприємства на основі кумулятивного підходу: концепція, моделі та методи: моногр. НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк: СПД Купріянов В.С., 2011. 374 с.
65. Кирилюк Є.М. Аграрний ринок як економічна категорія: сутнісні ознаки й особливості. *Агросвіт*. 2011. № 12. С. 2-10.
66. Кирилюк Є.М., Прощаликіна А.М. Методологія синергетики в дослідженні процесів трансформації економічних систем. *Механізм регулювання економіки*. 2012. № 1. С. 87-94.

67. Кифяк В. Теоретичні основи визначення категорії «розвиток підприємства». *Економічний аналіз*. 2011. Випуск 8. Ч.2 С. 190-194.
68. Кобринский Н.Е., Майминас Е.З., Смирнов А.Д. Экономическая кибернетика: ученик. М.: Экономика. 1982. 408 с.
69. Ков'ях Т.В. Ідентифікація категорії «розвиток» у сучасній економічній системі. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Туган-Барановського. Сер. Економічні науки*. 2010. № 4. С. 300-3006.
70. Ков'ях Т.В. Сучасні підходи до оцінювання рівня розвитку підприємств. Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. 2011. Вип. 2. С. 243-250.
71. Ков'ях Т.В. Сучасні теорії розвитку підприємства та його видові прояви. Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. 2010. Вип. 1 С. 246-254.
72. Коденская М.Е., Зинченко Т.Н. Внутрихозяйственный расчет в аграрно-промышленных предприятиях. К. «Урожай», 1977. 112 с.
73. Коденська М.Ю. Господарський розрахунок у підсобних підприємствах колгоспів. К. «Урожай», 1974. 69 с.
74. Коденська М.Ю. Організаційно-економічні аспекти розвитку господарств аграрно-промислового типу. *Економіка АПК*. 1996. № 6. С. 34-40.
75. Коденська М.Ю. Стратегічні напрями інвестиційного забезпечення конкурентоспроможного аграрно-промислового виробництва. В кн. «Стратегія розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року». ННЦ «Інститут аграрної економіки». К.: 2013. 758 с.
76. Коденська М.Ю., Кисельов В.О. Агропромислові підприємства і агрофірми в умовах переходу до ринку. К.: Вид-во УСГА, 1993. 184 с.
77. Коденська М.Ю., Сегеда С.А. Закономірності розвитку аграрно-промислового виробництва та ефективність його функціонування. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С.30-39.
78. Кондорсе Ж. Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума. М.: Либроком, 2011. 280 с.

79. Кондратьев Н. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. М.: ЮНИТИ, 2000. 98 с.
80. Корнійчук Л. Економічне зростання і сталий розвиток. *Економіка України*. 2008. № 3. С. 84-91.
81. Коротков Э.М. Концепция менеджмента. М.: Дека. 1997. 304 с.
82. Кучин Б.Л., Якушева Е.В. Управление развитием экономических систем: технологический прогресс, устойчивость. М.: Экономика. 1990. 157 с.
83. Лагодієнко В.В. Розвиток агропромислового виробництва: регіональні особливості: моногр. Львів: ІРД НАН України, 2007. 292 с.
84. Лагодієнко В.В. Концептуальна модель розвитку регіонального агропромислового виробництва. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 8. С. 1255-1257. URL: <http://global-national.in.ua/issue-8-2015>
85. Лагодієнко В.В. Умови і чинники формування та розвитку агропромислового виробництва на продовольчому ринку. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2007. Вип. 2. С. 44-50.
86. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. 5 изд. Т.26. М.: Издательство Политической Литературы. 1969. 590 с.
87. Людський капітал в системі соціально-економічних відносин / Коденська М.Ю., Нестерчук Ю.О., Соколюк С.Ю., Соколюк К.Ю. Умань: Видавець «Сочинський М.М.», 2017. 172 с.
88. Лясковець О.В. Теоретичні підходи до визначення поняття «економічний розвиток». *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2016 р. № 3. С. 8-11.
89. Малий І.Й. Розвиток економіки і держави: від політичної економії до науки управління. *Економічна теорія*. 2010. № 7. С. 16-23.
90. Манойленко О.В., Сиром'ятникова О.В. Теоретичні аспекти визначення стійкості соціально-економічних систем. *БізнесІнформ*. 2015. № 12. С. 8-14.
91. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Том 1. М.: Эксмо. 2016. 1200 с.

92. Маркс К. Сочинения / К. Маркс. М.: Политиздат, 1974. Т. 42. 535 с.
93. Масленикова Н.П. Управление развитием организации. М. : Центр экономики и маркетинга, 2002. 304 с.
94. Масленченков Ю.С. Технология и организация работы банка: теория и практика. М.: ДЕКА, 1998. 432 с.
95. Мельник Л.Г. Экономика развития: учебник. Сумы: Университетская книга, 2013. 784 с.
96. Міняйленко І.В. Просторовий розвиток регіону: еволюція сучасних уявлень щодо сутності категорії. *Ефективна економіка*. 2013. № 11. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2518> (дата звернення: 10.09.2018)
97. Мірзоева Т.В. Особливості вітчизняного ринку лікарських рослин в умовах сьогодення. *Інноваційна економіка*. 2013. № 6. С. 209-212
98. Моисеев Н.Н. Алгоритмы развития. М.: Наука, 1987. 298с.
99. Назаретян А. Векторы исторической эволюции. *Общественные науки и современность*. 1999. № 2. С. 112-126. URL: <http://www.mirozdanie.narod.ru/Nazaret.html>.
100. Нельсон Р.Р., Уинтер Дж. Эволюционная теория экономических изменений. Пер. с англ. М. : Финстатинформ, 2000. 463 с.
101. Нестерчук Ю.О. Вертикальна інтеграція у системі стратегічних цілей аграрної політики держави. Актуальні проблеми економіки АПК. Колективна монографія / За ред. Д.К. Семенди, О.І. Здоровцова. Умань: Видавець «Сочінський», 2009. С. 75-85.
102. Нестерчук Ю.О. Інтеграційні процеси в аграрно-промисловому виробництві. Умань: Видавець «Сочінський», 2009. 372 с.
103. Нестерчук Ю.О., Парубок Н.В. Особливості розвитку інтегрованого сектору цукробурякового підкомплексу: наук. видан. Умань: Видавець «Сочінський М.М.», 2018. 204с.
104. Нестерчук Ю.О., Тупчій О.С. Організаційно-економічні засади розвитку інтенсивного садівництва в сільськогосподарських підприємствах: моногр. Умань: Видавець «Сочінський М.М.», 2017. 240с.

105. Нестерчук Ю.О., Улянич Ю.В. Розвиток капіталізації сільськогосподарських підприємств : монографія. Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. 204с.
106. Новакова О.И., Мерзликина Г.С. Экономическое развитие предприятия : монография. ВолгГТУ. Волгоград : РПК «Политехник», 2004. 208 с.
107. Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-науч. фонд; Научно-ред. совет: предс. В.С. Степин, заместители предс.: А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин, уч. секр. А.П. Огурцов. М.: Мысль, Т. 1. 2000. 721 с.
108. Новий тлумачний словник української мови: в 4 т. / укл. В.В. Яременко, О.М.Сліпушко. К.: Аконіт, 2001. 911 с.
109. Новик И.Б. Развитие и системы. Сб. трудов ВНИИСИ. 1985. С. 14-22.
110. Нуреев Р.М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики: Учебник М.: Юр.Норма, НИЦ ИНФРА-М. 2015. 640 с.
111. Огаренко Т.Ю. Категорії «економічний розвиток» і «розвиток економіки»: суть та співвідношення. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 4. С. 265-270.
112. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. 4-е изд., дополненное. М.: Азбуковник, 1999. 944 с.
113. Павлуцкий А. Люди и организация: технология усовершенствования компаний. Управление персоналом. 2000. № 3. С. 70-73.
114. Пезенти А. Очерки политической экономии капитализма. В 2 т. Т.1. М., «Прогрес». 1976. 840 с.
115. Петраков Н.Я., Ротарь В.И. Фактор неопределенности и управление экономическими системами. М.: Наука. 1985. 191 с.
116. Петриченко О.А. Економічна сутність і змістовні характеристики категорії «розвиток». *Агроінком*. 2012. № 4-6. С. 79-83.

117. Петриченко О.А. Філософсько-методологічні аспекти розвитку в природно-суспільних явищах і процесах. *Агроінком*. 2012. № 1-3. С. 126-129.
118. Петровська О.С. Сучасна модель економічного розвитку національної економіки. *Економічна теорія*. 2008. № 1. С. 30-40.
119. Пікус А.Ю. Питання економічного зростання та розвитку в економічній науці. *Економічний простір: Збірник наукових праць*. 2010. Вип. 34. С.152-168.
120. Піщур Я.С., Черченко О.Л., Білоскурський Р.Р. Сталий соціально-економічний розвиток: еволюція поглядів та теоретичний аналіз. *Економічний вісник*. 2017. № 1. С. 28-35.
121. Погорєлов Ю.С. Категорія розвитку та її експлейнарний базис. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2012. Вип. 27. Т.1. С. 30-34.
122. Погорєлов Ю.С. Розвиток підприємства: поняття та види. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 10. С. 51-59.
123. Подолинський С. Людська праця і її роль у розподілі енергії. Київ : [б.в.], 1997. 104 с.
124. Пономаренко В.С., Пушкар О.І., Тридід О.М. Стратегічне управління розвитком підприємства: навч. посіб. Харків : ХДЕУ, 2002. С. 62.
125. Попов В.П. Глобальный эволюционизм и синергетика ноосферы. / В.П. Попов, И.В. Крайнюченко. Ростов н/Д: АПСН СКНЦ, 2003. 333 с.
126. Попова В.В. Факторная теория экономического роста и развития: Моногр. К.: Изд-во Европ. ун-та. 2005. 451 с.
127. Портер М. Конкуренция. М: Вильямс. 2006. 602 с.
128. Потапова Н.А. Синергетичний розвиток складних економічних систем. *Проблеми економіки та управління. Вісник НУ «Львівська політехніка»*. 2012. № 725. С. 180-186.
129. Пригожин И. От существующего к возникающему. М.: Наука. 1985. 326 с.
130. Пригожин И. Философия неустойчивости. *Вопросы философии*. 1991. № 6. С. 45-57.

131. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. М.: Прогресс, 1986. 432 с.
132. Путятин Ю.А., Пушкар А.И., Тридед А.Н. Финансовые механизмы стратегического управления развитием предприятия. Х.: Основа. 1999. 488с.
133. Раєвнєва О.В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі : Монографія. Х.: ВД "ІНЖЕК", 2006. 496 с.
134. Риннок продовольства. / За ред. акад. П.Т. Саблука та проф. В.І. Бойка. К.: ІАЕ, 1996. 280 с.
135. Россоха В.В. Організаційно-економічний механізм та його роль у розвитку аграрної сфери. *Вісник ХНАУ ім. В.В.Докучаєва. Серія «Економіка АПК і природокористування»*. 2009. № 13. С. 84-91.
136. Россоха В.В. Теоретико-методологічні засади розвитку виробничо-економічних систем: синергетичний підхід. *Агроінком*. 2005. № 9-10. С. 47-54.
137. Ростоу В.В. Стадии экономического роста. Нью-Йорк. 1981. 485 с.
138. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты. М.: «КАНОН-пресс», «Кучково поле», 1998. 416 с.
139. Самойлик Ю.В. Агропродовольчий ринок: розвиток в умовах глобалізаційних викликів економіки: монографія. Полтава: ПП «Астроя», 2018. 494 с.
140. Самойлик Ю.В. Розвиток: соціально-економічна сутність та класифікація його видів. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Економічні науки»*. 2017. № 2. С. 49-56.
141. Самуэльсон П. Экономика. М.: «Прогрес». 1964. 842 с.
142. Сегеда С.А. Особливості розвитку аграрно-продовольчого ринку України. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)* / За ред. М.Ф. Кропивка. Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія "Люкс", 2013. № 1. Том 2. С. 309-317.
143. Сегеда С.А. Сільське господарство як основа функціонування аграрно-продовольчого ринку України. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Вип. 1. Т. 1. Полтава: ПДАА. 2013. С. 227-234.

144. Сегеда С.А. Аграрне виробництво як передумова розвитку продовольчого ринку України. *Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю*: збірник наукових праць V Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (м.Вінниця, 29 березня 2017р.) / відп. ред. Н.Л.Замкова. Вінниця: Видавничо-редакційний відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2017. С. 15-17.

145. Сегеда С.А. Аграрно-промислове виробництво України та проблеми його розвитку. *Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України*: Збірник наукових праць VI Міжнародної науково-практичної конференції. Вінниця: Видавничо-редакційний відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2018. Ч. 1. С. 391-399.

146. Сегеда С.А. Методологічні основи категорії «розвиток»: філософський аспект. *Економіка та держава*. 2018. № 10. С.14-22.

147. Сегеда С.А. Аграрно-продовольче забезпечення населення України. *Економіка АПК*. 2017. № 10. С. 40-48.

148. Сегеда С.А. Аграрно-продовольчий ринок: суть та особливості функціонування. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. М.Ф. Кропивка. – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія “Люкс”, 2012. – № 2 (18), том 6. – С. 213-222.

149. Сегеда С.А. Актуальні проблеми розвитку аграрно-продовольчого ринку України. Сучасні агротехнології: тенденції та інновації: Мат. Всеукр. наук.-практ. конф., 17-18 листопада 2015 р.: у 3 т. – Вінниця: РВВ ВНАУ, 2015. – Т.2. – С. 234-237.

150. Сегеда С.А. До питання ролі інфраструктури в системі ринкових відносин. Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Економічні науки / Редколегія: Калетнік Г.М. (головний редактор) та інші. – Вінниця, 2012. – Випуск 1 (56), Том 4. – С. 136-143.

151. Сегеда С.А. Еволюція парадигми ринку. Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Економічні науки /

Редколегія: Калетнік Г.М. (головний редактор) та інші. – Вінниця, 2011. – Випуск 1 (48), Том 3. – С. 31-41.

152. Сегеда С.А. Інфраструктура аграрно-продовольчого ринку: зміст та особливості. Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького. (Серія “Економічні науки”) – Львів: ФОП Коран Б.І., 2012. – № 1 (51), Том 14. – С. 241-244.

153. Сегеда С.А. Методологічні аспекти інфраструктури аграрно-продовольчого ринку України. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Вип. 1 (4) – Т. 1. – Полтава: ПДАА. – 2012. – С. 243-246.

154. Сегеда С.А. Оцінка показників економічної ефективності сільськогосподарського виробництва. Сільське господарство Вінниччини: тенденції змін ефективності господарської діяльності різних організаційно-правових форм господарювання (за матеріалами вибірових сільськогосподарських підприємств та особистих селянських господарств Вінницької області) Вінниця: ПП Балюк І.Б. – 2012. – 368 с.

155. Сегеда С.А. Проблемні питання розвитку аграрно-продовольчого ринку України. Формула ідеального соціального забезпечення: Збірник матеріалів Науково-практичної конференції // Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». – К.: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2017. – С. 94-96.

156. Сегеда С.А. Теоретичні основи ринку: інституційний підхід. Реформування економічної системи України в контексті міжнародного співробітництва: Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції. – Вінниця: Центр підготовки наукових та навчально-методичних видань ВТЕІ КНТЕУ, 2011. – Ч. 1. – С. 352-354.

157. Сегеда С.А. Теоретичні основи розвитку аграрно-продовольчого ринку та його інфраструктури в умовах формування ринкової економіки. Актуальні питання реформування вітчизняного аграрного сектору / Під заг. ред. О.В. Мороза. – Вінниця: ВНАУ, 2012.

158. Семак Б.Б., Барна М.Ю., Демкевич Л.І. Вітчизняний ринок лікарської рослинної сировини: проблеми і рішення. *Збірник науково-технічних праць. Науковий вісник НАЛТУ України*: 2011, Випуск 21. С. 264-268.
159. Сирцева С.В. Теоретичні підходи до визначення поняття «розвиток». Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, стале економічне зростання : праці одинадцятої міжнар. наук. конф., Донецьк, 2010. Донецьк, 2010. С. 201-203.
160. Сільське господарство України. Статистичний збірник за 2018р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2019. 235 с.
161. Сіренко Н.М. Еволюція теорії економічного розвитку. *Таврійський науковий вісник*. 2009. № 67. С.178-184.
162. Сіренко Н.М. Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектора економіки України: монографія. Миколаїв. 2010. 416 с.
163. Сіренко Н.М., Сирцева С.В. Ресурсне забезпечення інноваційного розвитку аграрних підприємств : монографія. Миколаїв. МНАУ, 2015. 266 с.
164. Следзь С. Садохін В. Хибна спеціалізація країни – це не фатум. *Дзеркало тижня*. 2018. № 13. С. 10
165. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: Соцэкгиз. 1962. 684 с.
166. Советский энциклопедический словарь / Под ред. Прохорова А.М. М.: Советская Энциклопедия; Издание 4-е, испр. и доп., 1990. 1632 с.
167. Спенсер Г. Гипотеза развития. Опыты научные, политические и философские: пер. с англ.; под ред. Н.А. Рубакина. Мн.: Современный литератор, 1988. 148 с.
168. Статистичний щорічник України за 2018 рік / за ред. І.Є. Вернера. Київ : Держстат, 2019. 482 с.
169. Структурні зміни та економічний розвиток України : монографія / [Геєць В.М., Шинкарук Л.В., Артьомова Т.І. та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук Л.В.Шинкарук ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. К., 2011. 696 с.

170. Табачникова М.Б. Теоретические концепции эволюционных изменений социально-экономических систем. *Проблемы региональной экономики: Вестник ЦИРЭ*. Вып. 6. Воронеж: ЦИРЭ. 2005. 124 с.
171. Ткач В. Назустріч світу: формула поступу (Прогулянка озером). *Дзеркало тижня*. 2018р. № 2. С. 14
172. Ткач К.І. Теоретичні засади поняття «розвиток підприємства». *Науковий вісник Буковинського Державного фінансово-економічного університету. Економічні науки*. 2014. Вип. 26. С. 109-113.
173. Тодаро М.П. Экономическое развитие. М.: ЮНИТИ. 1997. 671 с.
174. Тойнби А.Дж. Цивилизация перед судом истории: сборник: пер. с англ. М.: Рольф, 2002. 592 с.
175. Українська радянська енциклопедія: [в 12-ти т.] / гол. ред. М.П. Бажан; редкол.: О.К. Антонов та ін. 2-ге вид. Т.9: Поплужне–Салуїн. К.: Голов. ред. УРЕ, 1983. 558 с.
176. Уперенко Н.А., Кузнецов Э.А. Историко-экономическая эвристика (теоретико-методологические проблемы). Монография. О.: Наука и техника, 2011. 120 с.
177. Управління розвитком суб'єктів господарювання : монографія / [О.Л. Яременко, О.М. Панкратова, В.Г. Яременко та ін.] ; за заг. ред. О.Л. Яременка, Г.В. Строкович ; Нар. укр. акад. Харків : Вид-во НУА, 2008. 499 с.
178. Федорова Н.Є., Пилипенко Г.М. Теоретико-методологічний аналіз розвитку соціально-економічних систем у контексті прогресу. *Економічний вісник*. 2016. № 3. С. 9-20.
179. Филиппов Ю.В., Авдеева Т.Г. Основы развития местного хозяйства. М.: Дело, 2000. 264 с.
180. Філіпенко А.С. Глобальні форми економічного розвитку. Історія і сучасність. К. «Знання». 2007. 670 с.
181. Філіпенко А.С. Економічний розвиток. Європейський контекст. К. : Знання України, 2001. 120 с.

182. Філософія: Навчальний посібник / І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко, І.В. Бойченко, В.П. Розумний та ін.; За ред. І.Ф. Надольного. К.: Вікар, 1997. 584 с.
183. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення) : навч. посібник / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського, уклад. Л.В. Губерський, А.О. Приятельчук, І.В. Бойченко [та ін.]. Київ : Знання, 2009. 624 с.
184. Філософський енциклопедичний словник / За ред. В.І. Шинкарука. К.: Абріс, 2002. 742 с.
185. Фоміна М.В., Приходько В.В. Сучасний економічний розвиток: проблеми та перспективи. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. 2012. № 1. Том. 1. С. 435-445.
186. Хакен Г. Синергетика. Под ред. Ю.Л. Климонтовича, С.М. Осовца. М.: Мир, 1980. 404 с.
187. Харрод Р. Теория экономической динамики. М.:ЦЭМИ. 2008. 210 с.
188. Хейне П. Экономический образ мышления. М. «Новости». 1997. 704 с.
189. Церевко И. А. Методы управления развитием производственных систем. К. : Наукова думка, 2000. 211 с.
190. Цукробурякове виробництво України: проблеми відродження, перспективи розвитку: Монографія / Саблук П.Т., Коденська М.Ю., Власов В.І. та ін.; За ред. акад. П.Т. Саблука, проф. М.Ю. Коденської. К.: ННЦ ІАЕ, 2007. 390 с.
191. Черемисина С.Г. Развитие винаградо-винодельческого производства Крыма. Моногр. К.: ННЦ ИАЭ. 2006. 490 с.
192. Чириченко Ю.В. Соціально-економічна категорія продовольчого розвитку в контексті економічної безпеки. *Вісник Академії митної служби України. Сер. Економіка*. 2011. № 2. С. 109-119.
193. Шаванс Б. Эволюционный путь от социализма. *Вопросы экономики*. 1999. № 6. С.4-26. URL: library.by/portalus/modules/.../readme.php?subaction
194. Шведчиков О.А. Термінологічний аналіз основних понять системи розвитку підприємства. *Вісник Східноукраїнського національного університету*

ім. В.Даля. 2010. № 11. Ч. 2. С. 177-182.

195. Шубравська О.В. Сільськогосподарське виробництво України: нові можливості та виклики розвитку. *Економіка України*. 2015. № 5. С. 40-51.

196. Шубравська О.В., Прокопенко К.О. Поширення агроінновацій у контексті забезпечення ефективного галузевого зростання. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 71-76.

197. Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, відсотка та економічного циклу / пер. з англ. В.Старка. К.: Києво-Могилянська академія, 2011. 242 с.

198. Щербина В.В. Социальные теории организации: словарь М.: НОРМА ИНФРА-М. 2000. 264 с.

199. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия. (Под ред. А.Н. Румянцева). В 4 т. Т. 4. М. «Советская энциклопедия» Т. 4 1980. 537 с.

200. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности: методологические проблемы современной науки. М.: Наука, 1978. 391 с.

201. Яненкова І.Г. Роль освіти і науки для економічного росту і розвитку суспільства. *Економіка та держава*. 2015. № 7. С. 6-9.

202. Ahmed S., Horner J., Rafiq R. Financial development and economic growth: experiences of selected developing economies. *Review of Applied Economics*. 2008. № 1-2. Vol. 4. pp. 1-18.

203. Banerjee A., Duflo E. Growth Theory Through the Lens of Development Economics. SSRN Electronic Journal. 2004. 10.2139/ssrn.651483.

204. Bhagwati J. International Trade in Services and its Relevance for Economic Development. In O.Giarini (Ed.) *The Emerging Service Economy*. 1987. Oxford: Pergamon Press.

205. Bondarenko V., Martynova L., Chorna N., Sukhorebra T., Seheda S. Evaluation system formation of development of enterprise's innovative potential. *Academy of Strategic Management Journal*, 2019 Vol: 18 Issue: 1. URL: <https://www.abacademies.org/articles/evaluation-system-formation-of-development-of-enterprises-innovative-potential-7891.html>

206. Carvajalino-Arevalo M. Agricultural Marketing and Economic Development: An Annotated Bibliography With Special Reference To Latin America. Graduate Research Master's Degree Plan B Papers. Michigan State University, Department of Agricultural, Food, and Resource Economics. 1966.

207. Chenery H.B. (1960). Patterns of Industrial Growth. *The American Economic Review*. 50 (4). P. 624-654.

208. Chenery H., Straut A.M. Foreign Assistance and Economic Development. *American Economic Review*. 1966. №7. pp. 20-29.

209. Chenery H.B. Comparative Advantage and Development Policy.. *The American Economic Review*, 1961. P. 18.

210. Dang, G. and Pheng, L.S. Theories of economic development. *Infrastructure Investments in Developing Economies*. 2015. pp. 11-26. Springer Singapore.

211. Dee. P.S. Financial Markets and Economic Development: The Economics and Politics of Korean Financial Reforms, Kieler Studies. Universitat Kiel, Institut fur Weltwirtschaft. 1986.

212. Dorfman R. Review Article: Economic Development from the Beginning to Rostow. *Journal of Economic Literature*. 1991. Vol.29. No.2. pp.573-591.

213. Engel S.N. Development economics: from classical to critical analysis. *The International Studies Encyclopedia*. 2010. Vol. II. pp. 874-892.

214. Erokhin S.A. General theory of development and structural transformation of national economy. *Економічний вісник*. 2014. No.3. С.17-25.

215. Gabdullin R., Onyusheva I., Zhaleleva S. Methodological basis for economic development and the problems of economic growth modelling. *Actual problems of economics*. 2017. #2. pp.8-20.

216. Hein S. Trade strategy and the dependency hypothesis: A comparison of policy, foreign investment, and economic growth in Latin America and East Asia. *Economic Development and Cultural Change*. 1992. 40(3). pp. 495-521.

217. International Monetary Fund. URL:
<https://www.imf.org/external/index.htm>

218. Jung W.S. Financial Development and Economic Growth: International Evidence. *Economic Development and Cultural Change*. 1986. 34. pp.333-346.
219. Khan M., Senhadji A. Financial Development and Economic Growth: An Overview. IMF Working Papers. 2000. 209. 24p.
220. Kindleberger C. The Formation of Financial Centers: A Study in Comparative Economic History. Princeton Studies in International Finance. Princeton, NJ: Princeton University Press. 1974.
221. Kindleberger C., and Herrick B. Economic development. 3d ed. New York: McGraw-Hill. 1977. 397p.
222. Kusnetz S. Modern Economic Growth: Finding and Reflections. *American Economic Review*. 1973. Vol. 63. pp. 247-258.
223. Lee Y.S. New General Theory of Economic Development: Innovative Growth and Distribution. *Review of Economic Development*. 2018. Vol. 24. URL: <https://ssrn.com/abstract=3362339> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3362339>
224. Lewis W.A. Economic development with unlimited supplies of labour. *The Manchester School*. 1954. 22. pp.139-191.
225. Lucas R.E. On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*. 1988. No.22. pp.3-42.
226. Lukasz P. Review Of Theories And Models Of Economic Growth. *Comparative Economic Research*. 2014. 17. 10.2478/cer-2014-0003.
227. Luu H.N., Nguyen N.M., Ho H.H. and Tien D.N. Infrastructure and economic development in developing economies: New empirical evidence from night-time satellite imagery in Vietnam. *International Journal of Social Economics*. 2019. Vol. 46 No. 4, pp. 581-594.
228. Macke D., Arnold N. Overview of Economic Development. Research and Training Center on Disability in Rural Communities. 2012. pp. 1-12.
229. Meadows D.H. The Limits to Growth: a Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind. New York : Universe Books. 1972. 205 p.
230. Meier G.M., Stiglitz J.E. Frontiers of development economics : the future in perspective. New York : Oxford University Press. 2000. pp. 13-50.

231. Mookherjee D., Ray D. Reading in the Theory of Economic Development. Wiley-Blackwell. 2001.
232. Nafziger E.W. Economic Development. Cambridge University Press. 2012.
233. Pretty J. Agricultural sustainability: concepts, principles and evidence. *Philosophical Transactions of the Royal Society*. 2008. 363. pp. 447-465.
234. Romer P. Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*. 1988. No.94. pp.1002-1037.
235. Rostow W.W. The Process of Economic Growth. New York : W.W. Norton & Company, Inc. 1962. 372 p.
236. Rostow W.W. Theorists of Economic Growth from David Hume to the Present. New York. 1990. 376 p.
237. Simmons C. Economic Development and Economic History. Development studies and Colonial Policy / ed. by B.Sygham, S.Simmons. 1987. L. P. 8.
238. Solow R.M. A Contribution of the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*. 1956. No 70. pp. 65-94.
239. Spiegel H.W. Theories of Economic Development: History and Classification. *Journal of the History of Ideas*. 1955. Vol. 16, No. 4. pp. 518-539.
240. Weizsaker E.U. and Wijkman A. Come On! Capitalism, short-termism, population and the destruction of the planet – a report to the club of Rome. Springer Science+Business Media. 2018. 232 p.

РОЗДІЛ 2.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АГРАРНО-ПРОДУКТОВОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ

2.1 Ресурсний потенціал розвитку аграрно-продуктового виробництва

Функціонування й розвиток аграрно-продуктового виробництва базується на використанні ресурсного потенціалу: природних ресурсів (земля, вода, ліси, повітря, світло, тепло, вологість), людські (трудові) ресурси, матеріально-технічні ресурси та наукові надбання – знання, технології, інновації та ін.

Земельний фонд України за інформацією Державної служби статистики України на початок 2019 року становив 60354,9 тис. га [187-191]. Площа сільськогосподарських угідь займає 41489,3 тис. га, або 68,74%, у т.ч. рілля – 32544,3 тис. га, або 78,4%, інші землі – 18865,6 тис. га, або 31,26%. Площа останніх збільшилась на 337,8 тис. га або на 1,8%. В їх числі ліси та лісовкриті площі займають 10674,9 тис. га, або 17,7%, забудовані землі – 3597,8 тис. га, або 6,0%, землі під водою – 2425 тис. га, або 4,0%, відкриті заболочені землі – 1089,4 тис. га, або 1,8%. Площа сільськогосподарських угідь порівняно з 2000 роком зменшилась на 337,7 тис. га, або на 0,8%, з них рілля – на 19,3 тис. га, або на 0,06%. Зміни площ відбулись під перелогами – зменшились майже вдвічі, теж – під багаторічними насадженнями зменшились на 37,1 тис. га або на 3,98%. Збільшилась кількість меліорованих земель. Майже на 1 млн. га збільшилась площа земель під забудовами (табл. 2.1). Отже, в період трансформації відносин власності структура земельних ресурсів зазнала деяких змін.

Земельні ресурси – найважливіший із ресурсів соціально-економічного розвитку економіки України та важливіше джерело її національного багатства. В сільському, лісовому та рибному господарстві земля – це головний засіб виробництва і предмет праці, що згідно з Конституцією України перебуває під

особливою охороною держави [92, ст. 13].

Таблиця 2.1

**Земельні ресурси України та динаміка їх структури
за використанням (на кінець року)**

Категорії земель	2000р		2010р		2018р	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
Усього земель	60354,8	х	60354,8	х	60354,9	х
Сільськогосподарські угіддя	41827,0	100,00	41576,0	100,00	41329,0	100,00
у % до усіх земель	х	69,30	х	68,89	х	68,45
у тому числі:						
- рілля	32563,6	77,85	32476,5	78,11	32698,5	79,12
- сіножаті	2388,6	5,71	2410,9	5,80	2294,4	5,55
- пасовища	5521,3	13,20	5481,9	13,19	5282,6	12,78
- перелоги	421,6	1,01	310,2	0,75	190,5	0,46
- багаторічні насадження	931,9	2,23	896,5	2,16	863,0	2,09
Зрошувані землі	2408	3,99	2175	3,60	2166	5,24
Частка зрошуваних земель у площі сільськогосподарських угідь, %	х	5,74	х	5,23	х	5,22
Осушені землі	3299	5,47	2956	4,90	2955	4,90
Частка зрошуваних земель у площі сільськогосподарських угідь, %	х	7,08	х	7,11	х	7,12
Ліси та лісовкриті площі	10457,5	17,33	10601,1	17,56	10674,9	17,69
Забудовані землі	2459,2	4,07	2512,5	4,16	3597,8	5,96
Землі під водою	2420,5	4,01	2423,5	4,02	2425,0	4,02
Відкриті заболочені землі	953,5	1,58	979,9	1,62	1089,4	1,80
Інші землі	1055,2	1,75	1046,0	1,73	1078,5	1,79
Заповідники та природні національні парки:						
- кількість	31	х	45	х	73	х
- площа	887,5	1,47	1310,5	2,17	1997,4	3,31

Джерело: розраховано автором за даними [187-191]

Спостерігається високий рівень розораності сільськогосподарських угідь, частка якої зросла з 77,9% у 2000 році до 78,4% у 2018 році, а в Черкаській, Вінницькій, Тернопільській і Кіровоградській областях – понад 90%. В жодній країні світу немає такого рівня розораності угідь. Наприклад, в Англії і США цей показник становить 18-20%, а в Німеччині, Франції не перевищує 32-36 відсотків. Науковці Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» відмічають нераціональне використання орних земель, що

зумовлює «поширення процесів деградації ґрунтів, поверхня яких порушується внаслідок зсувів, повеней, піддається ерозії, перезволоженню, підвищується кислотність, засоленість тощо» [1, с.74,75].

В процесі аграрної реформи, що здійснювалась відповідно до Постанови Верховної Ради Української РСР «Про земельну реформу» від 18 грудня 1990р. за № 563-ХІІ та інших законів України і нормативно-правових актів (додаток В) на базі сільськогосподарських підприємств (колгоспів і частково радгоспів) було створено різні господарські структури так званого «ринкового типу» та здійснено розподіл земель за землевласниками і землекористувачами (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Динаміка розподілу сільськогосподарських угідь
за землевласниками і землекористувачами**

Показники	1990р		2000р		2010р		2018р	
	Всього земель, тис. га	Частка, %	Всього земель, тис. га	Частка, %	Всього земель, тис. га	Частка, %	Всього земель, тис. га	Частка, %
Загальна земельна площа	60354,9	х	60354,9	х	60354,9	х	60354,9	х
Всього сільськогосподарських угідь	42030,3	100,0	41829,5	100,0	41596,4	100,0	42726,4	100,0
Землі с.-г. підприємств і громадян	41720,6	99,3	40307,8	96,4	36554,8	87,9	36452,1	85,3
з них с.-г. підприємства	39155,5	93,2	32886,2	78,6	16850,3	40,5	16307,8	38,2
фермерські господарства	0,0	0,0	1178,4	2,8	4014,1	9,7	4437,9	10,4
господарства населення	2565,1	6,1	6243,2	14,9	15690,4	37,7	15706,4	36,8
Інші землекористувачі	309,7	0,7	1521,7	3,6	5041,6	12,1	6273,1	14,7

Джерело: розраховано автором за даними [1, с.364; 187-191]

Раніше сконцентровані у сільськогосподарських підприємствах і в громадян 42,0 млн. га, що становило 99,3% сільськогосподарських угідь, зазнали суттєвих трансформацій. У сільськогосподарських підприємствах

площа сільськогосподарських угідь зменшилась з 39,2 млн. га до 16,3 млн. га, або 38,2% від їх загальної площі. В той же час у господарствах населення вона зросла з 2,565 млн. га до 15,7 млн. га, що становить 36,8% від загальної площі сільськогосподарської угідь. За цей період були сформовані фермерські господарства – нова форма господарювання з площею 4,4 млн. га, що становить 10,4% від кількості сільськогосподарських угідь.

З'явився новий тип землекористувачів «інші», у яких кількість сільськогосподарських угідь зросла з 0,3 млн. га (1990р.) до 6,3 млн. га (2016р.), а їх частка підвищилась з 0,7% до 14,7% відповідно.

Із всієї землі України, площа якої становить 60,4 млн. га, за сільськогосподарськими підприємствами і господарствами населення закріплено 37,8 млн. га, або 62,5%. Землі користувачів інших категорій становлять 22,6 млн. га або 37,5%. Ці землі різні за своїм призначенням і структурою сільськогосподарських угідь (табл. 2.3, 2.4).

Таблиця 2.3

**Структура загальної земельної площі та її розподіл за
землевласниками землекористувачами станом на 1 січня 2018, тис. га**

Показники	Загальна земельна площа	Усі с.-г. угіддя	з них:				Інші землі
			рілля	сіножаті	пасовища	інші	
Всього земель	60354,9	42726,4	32541,3	2406,4	5434,1	2344,5	17628,5
частка, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Землі сільськогосподарських підприємств і громадян	37747,6	36453,3	31131,9	1570,6	2830,2	920,6	1294,3
у % до всіх земель	62,5	85,3	95,7	65,3	52,1	39,3	7,3
з них:							
землі сільськогосподарських підприємств	21450,8	20746,9	19476,1	404,4	664,3	67,9	703,9
у % до всіх земель	35,5	48,5	59,8	16,8	12,2	2,9	4,0
у т.ч.							
державних	1118,1	937,0	773,9	33,2	95,4	34,5	181,1
у %	1,8	2,2	2,4	1,4	1,8	1,5	1,0
недержавних	20332,7	19809,9	18702,2	371,2	568,9	167,6	522,8
у %	33,7	46,3	57,5	15,4	10,5	7,1	3,0
землі громадян	16296,8	15706,4	11655,8	1166,2	2165,9	718,5	590,4
у %	27,0	36,8	35,8	48,5	39,8	30,6	3,3
Землі користувачів інших категорій	22607,3	6273,1	1409,4	835,8	2603,9	1424,0	16334,2
у %	37,5	14,7	4,3	34,7	47,9	60,7	92,7

Джерело: розраховано автором за даними [187-191, 199-206]

Отже в результаті реформаційних процесів відбулись суттєві зміни організаційної структури в аграрному секторі економіки: з'явилися нові форми господарювання, пройшов перерозподіл земель за власниками і формами господарювання, змінилися їх параметри, появились фермерські господарства та підприємства без землі, але з посередницькими функціями.

Таблиця 2.4

**Земельні ресурси України та їх структура за землевласниками
та землекористувачами станом на 1 січня 2018 року, тис. га**

Показники	Загальна земельна площа	Усі с.-г. угіддя	з них:				Інші землі
			рілля	сіножаті	пасовища	інші	
Всього земель	60354,9	42726,4	32541,3	2406,4	5434,1	2344,6	17628,5
у % до загальної площі	100,0	70,79	53,92	3,99	9,00	3,88	29,21
у % до с.-г. угідь	х	100,0	76,2	5,6	12,7	5,5	Х
Землі с.-г. підприємств і громадян	37746,7	36453,3	31131,9	1570,6	2830,2	920,6	1294,3
у % до загальної площі	100,0	96,6	82,5	4,2	7,5	2,4	3,4
у % до площі с.-г. угідь	х	100,0	85,4	4,3	7,8	2,5	х
у тому числі:							
Землі с.-г. підприємств	21450,8	20746,9	19476,1	404,4	664,3	67,9	703,9
у % до загальної площі	100,0	96,7	90,8	1,9	3,1	0,3	3,3
у % до с.-г. угідь	х	100,0	93,9	1,9	3,2	0,3	х
з них:							
державних	1118,1	937,0	773,9	33,2	95,4	34,5	181,1
у % до загальної площі	100,0	83,8	69,2	3,0	8,5	3,1	16,2
у % до с.-г. угідь	х	100,0	82,6	3,5	10,2	3,7	х
недержавних	20332,7	19809,9	18702,2	371,2	568,9	167,6	522,8
у % до загальної площі	100,0	97,4	92,0	1,8	2,8	0,8	2,6
у % до с.-г. угідь	х	100,0	94,4	1,8	2,9	0,8	х
землі громадян	16296,8	15706,4	11655,8	1166,2	2165,9	718,5	590,4
у % до загальної площі	100,0	96,4	71,5	7,2	13,3	4,4	3,6
у % до с.-г. угідь	х	100,0	74,2	7,4	13,7	4,6	х
землі користувачів інших категорій	22607,3	6273,1	1409,4	835,8	2603,9	1424	16334,2
у % до загальної площі	100,0	27,7	6,2	3,7	11,5	6,3	72,3
у % до с.-г. угідь	х	100,0	22,5	13,3	41,5	22,7	х

Джерело: розраховано автором за даними [187-191]

За інформацією Державної служби статистики України в аграрному

секторі економіки було зареєстровано на початок 2019 року 67906 юридичних осіб, з яких фермерські господарства становили 45654 одиниць, сільськогосподарські виробничі кооперативи – 1005 одиниць, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи – 1207 одиниць (додаток Г, табл. Г.1).

У 2018 році кількість сільськогосподарських підприємств, що мали сільськогосподарські угіддя, становили 40,3 тис. од., або 82,0% від їх загальної кількості, 8,9 тис. підприємств не мали сільськогосподарських угідь (табл. 2.5). Сільськогосподарські підприємства суттєво відрізняються за розмірами – площею сільськогосподарських угідь і часткою в загальній кількості. Понад половина господарств (51,3%) мають площу до 100 гектарів. У цій групі найбільша кількість господарств – 11,1 тис. одиниць з площею сільськогосподарських угідь в межах 20,1-50 га. У розрахунку на одне господарство припадає в середньому 37,7 га угідь.

Масовою є група господарств з площею 100,1-500 га, що становить 7,6 тис. од. або 15,4%, у яких площа сільськогосподарських угідь у середньому на одне господарство становить 244,4 гектари. Зі збільшенням розміру площі понад 500 гектарів у розрахунку на господарство їх кількість зменшується від 5,5% до 0,4%. Понад 10,0 тис. га угідь мають лише 180 господарств або 0,4%. У них зосереджено 3977,6 тис. га, або 19,9%. В середньому на таке господарство припадає 22,1 тис. га сільськогосподарських угідь. З 2010 року спостерігається зменшення на 8,5 тис. од. кількості діючих сільськогосподарських підприємств, що мали сільськогосподарські угіддя, площа в яких також зменшилась з 21,6 млн. га до 20,0 млн. га або на 1,6 млн. га. У розрахунку на одне господарство площа сільськогосподарських угідь зросла на 54,0 га і становила у 2018 році 496,0 га. В розрізі окремих груп господарств спостерігаються незначні зміни, зокрема в дрібних господарствах розміри площ сільськогосподарських угідь змінились незначно. При цьому загальна кількість дрібних підприємств з площею угідь до 100 га хоч і скоротилась на 8021 господарств (на 24,1%), все ж є наймасовішою і становить 25,3 тис. одиниць, або 51,3% від усіх підприємств.

Таблиця 2.5

Розподіл діючих сільськогосподарських підприємств за площею сільськогосподарських угідь

	2010р					2018р					Зміни +/- до 2010 року		
	усього	% до заг. к-ті	Площа с.-г. угідь, тис. га	% до заг. площі	У розрах. на 1 господарство, га	усього	% до заг. к-ті	Площа с.-г. угідь, тис. га	% до заг. площі	У розрах. на 1 господарство, га	Кількість одиниць	Площа с.-г. угідь, тис. га	У розрах. на 1 господарство, га
Під-ва, що мали с.-г. угіддя	48824	86,4	21585,9	100,0	459,9	40333	82,0	20005,2	100,0	496,0	-8491	-1580,7	36,1
у т. ч. за площею, га													
до 5,0	5784	10,2	18,3	0,1	3,2	2972	6,0	9,5	0,05	3,2	-2812	-8,8	0,0
5,1-10,0	4038	7,1	31,9	0,1	7,9	2496	5,1	19,5	0,1	7,8	-1542	-12,4	-0,1
10,1-20,0	4925	8,7	76,3	0,3	15,5	3811	7,7	59,1	0,3	15,5	-1114	-17,2	0,0
20,1-50,0	13707	24,3	519,8	2,4	37,8	11076	22,5	417,3	2,1	37,7	-2631	-102,5	-0,1
50,1-100,0	4831	8,6	345,2	1,6	71,9	4909	10,0	354,5	1,8	72,2	78	9,3	0,3
100,1-500,0	7181	12,7	1743,1	8,1	244,4	7573	15,4	1851,1	9,3	244,4	392	108	0
500,1-1000,0	2667	4,7	1919,4	8,6	717,9	2704	5,5	1932,9	9,7	714,8	37	13,5	-3,1
1000,1-2000,0	2661	4,7	3822,8	16,8	1436,1	2447	5,0	3513,0	17,5	1435,6	-214	-309,8	-0,5
2000,1-3000,0	1347	2,4	3295,5	14,2	2442,9	1063	2,2	2594,0	12,9	2440,3	-284	-701,5	-2,6
3000,1-4000,0	666	1,2	2293,0	9,9	3447,6	467	0,9	1612,4	8,1	3452,7	-199	-680,6	5,1
4000,1-5000,0	376	0,7	1670,5	6,8	4436,5	250	0,5	1109,8	5,5	4439,2	-126	-560,7	2,7
5000,1-7000,0	332	0,6	1919,6	8,9	5813,4	258	0,5	1497,0	7,5	5802,3	-74	-422,6	-11,1
7000,0-10000,0	178	0,3	1479,6	6,9	8403,9	127	0,3	1057,5	5,3	8326,8	-51	-422,1	-77,1
понад 10000,0	131	0,2	2450,9	15,3	20466,5	180	0,4	3977,6	19,9	22097,8	49	1526,7	1631,3
Підприємства, що не мали с.-г. угідь	7669	13,6	х	х	х	8875	18,0	х	х	х	1206	х	х
Всього	56493	100,0	х	х	х	49208	100,0	х	х	х	-7285	х	х

Джерело: розраховано автором за даними [199-206]

У тому числі група діючих сільськогосподарських підприємств з площею сільськогосподарських угідь від 20 до 50 га, становила 11076 од., або 22,5%, в яких було сконцентровано 417,3 тис. га, або 2,1% від всієї площі сільськогосподарських угідь. В середньому на одне господарство припадало 37,7 гектарів.

Значну площу сільськогосподарських угідь, а саме 3513,0 тис. га, або 17,6% займає група господарств з площею сільськогосподарських угідь 1001-2000 га. Їх кількість становить 2447 господарств, або 5,0% від всієї кількості. В середньому на одне господарство тут припадає 1435,6 гектари.

Найбільше сільськогосподарських угідь зосереджено в групі з площею понад 10,0 тис. га, кількість яких становить 180 од., або 0,4%, а площа в них сільськогосподарських угідь – 3977,6 тис. га, або майже 20%. В середньому на господарство припадає 22,1 тис. га. При чому за період з 2012 року їх кількість зросла лише на 16 одиниць, а загальна площа – на 621,1 тис. га. При цьому економісти відзначають, що на українському земельному ринку є ряд компаній із ЄС та які є до того ж інвесторами – на них припадає 21 угода із земельними ділянками загальною площею понад 1,8 млн. га (із 35 зареєстрованих в Україні до 2017 року, інформація про які є в базі даних Land Matrix) [19; 22, с.73].

«Тенденції посилення концентрації землекористування загрожують засадам європейського аграрного устрою, європейським моделям сімейного господарювання, залученню молоді до фермерства, що наразі є предметом значного занепокоєння громадськості та політиків» [19].

Суто технічні та ринкові підходи спричинили значні перекоси на ринку землі: високий ступінь концентрації сільськогосподарських угідь, деградація територій, занепад аграрного виробництва та зникнення дрібних господарств, активізація процесів захоплення земель».

«Необхідна розробка правового інструментарію, яким можуть слугувати «Рекомендації ЄС щодо регулювання земельних відносин і низка директив на їх виконання які охоплюють чотири основні напрями: внутрішній ринок, сільське господарство, охорона навколишнього середовища та територіальна єдність, і

створюють підґрунтя для забезпечення комплексного цілісного розвитку територій на основі реалізації права людини на землю» [19].

Отже, а аграрному секторі економіки сформувались переважно дрібні сільськогосподарські підприємства хоча їх кількість зменшується при майже однаковій площі сільськогосподарських угідь у розрахунку на одне господарство.

Важливішою структурною складовою ресурсного потенціалу аграрно-продуктового виробництва є людські ресурси. Наразі сільське населення у віці 16-59 років становило у 2018 році 7605,9 тис. осіб, або 58,66% до загальної кількості сільського населення. Безпосередньо в аграрному секторі економіки (сільське, лісове та рибне господарство) у 2018 році було зайнято 2937,6 тис. осіб, або 38,6% сільського населення в працездатному віці, або 18,0% від всього зайнятого населення в економіці. Частка найманих працівників у загальній їх кількості становила 6,8% (додаток Г, табл. Г.2).

Трудові ресурси – перша продуктивна сила суспільства, потенціал якої також є структурованим: фізичний, інтелектуальний, духовний, причому у кожного індивіда він свій і неповторний як за структурою складових так і за рівнем зрілості. Проте рівень заробітної плати працівників сільськогосподарських підприємств значно нижчий, ніж у середньому по економіці та в підприємствах інших галузей економіки (табл. 2.6, табл. Г.3).

Причому такий стан спостерігається протягом тривалого періоду, хоча в останні роки ця різниця дещо зменшується, але все ж залишається відчутною. Особливо відчутна різниця між середнім рівнем заробітної плати в сільському господарстві і промисловості – 24,5%, відповідно порівняно з інформаційною діяльністю – понад 50%, фінансовою діяльністю (-55,6%), науковою діяльністю (-30%), майже рівна з освітою і дещо вища порівняно з охороною здоров'я (+14,1%). Наведені порівняння рівнів заробітної плати в підприємствах окремих видів діяльності свідчать про занижене відчуття держави і суспільства до важливості для життєдіяльності суспільства розвитку цих видів галузей економіки.

Таблиця 2.6

Порівняння рівня середньомісячної номінальної зарплати штатних працівників економічної діяльності у важливих галузях економіки

Показники	2010	2015	2016	2017	2018	У % до 2017
Економіка в цілому	2239	4195	5183	7104	8865	124,8
у %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	х
Сільське, лісове та рибне господарство	1472	3309	4195	6057	7557	124,8
у % до економіки	65,7	78,9	80,9	85,3	85,2	х
у т.ч. сільське господарство	1430	3140	3916	5761	7166	124,4
у % до економіки	63,9	74,9	75,6	81,1	80,8	х
Промисловість	2570	4789	5902	7631	9404	123,2
у % до економіки	114,8	114,1	113,9	107,4	106,1	х
Будівництво	1758	3551	4731	6251	7845	125,5
у % до всього	78,5	84,6	91,3	88,0	88,5	х
Інформація та телекомунікації	3161	7111	9530	12018	14276	118,8
у % до економіки	141,1	169,5	183,9	169,2	161,0	х
Фінансова та страхова діяльність	4638	8603	10227	12865	16161	125,6
у % до економіки	207,1	205,1	197,3	181,1	182,3	х
Наукові дослідження і розробки	2874	4972	6119	8212	10259	124,9
у % до економіки	128,4	118,5	118,1	115,6	115,7	х
Державне управління й оборона, обов'язкове соціальне страхування	2722	4381	5953	9372	12698	135,5
у % до економіки	121,6	104,4	114,9	131,9	143,2	х
Освіта	1905	3132	3769	5857	7041	120,2
у % до економіки	85,1	74,7	72,7	82,4	79,4	х
Охорона здоров'я	1637	2853	3435	5023	5898	117,4
у % до економіки	73,1	68,0	66,3	70,7	66,5	х
Сільське господарство у % до:						
середнього рівня	63,9	74,9	75,6	81,1	80,8	х
промисловості	55,6	69,1	66,3	75,5	76,2	х
інформаційної діяльності	45,2	44,2	41,1	47,9	50,2	х
фінансової діяльності	32,7	36,5	38,3	44,4	44,3	х
науки	51,1	63,2	64,0	70,2	69,9	х
освіти	75,1	100,2	103,9	98,4	101,8	х
охорони здоров'я	87,3	110,1	114,0	114,7	121,5	х

Джерело: розраховано автором за даними [187-191]

Людина, яка тривалий період мала низький рівень заробітної плати, неспроможна забезпечити себе раціональним харчуванням, що є основою її розвитку: фізичного, інтелектуального і духовного. Отже, може бути фізично недорозвинутою та мати психічні вади, що знижує її енергійність, інтенсивність праці, якість виконуваної роботи. В результаті такі працівники мають низьку продуктивність праці. В них занижений (заторможений) інтерес до підвищення своєї професійності, змінення своєї кваліфікації й переміни своєї праці. Такі особи стають безробітними, що перетворює цю категорію людей на жебраків.

Низький рівень заробітної плати обмежує відтворення робочої сили, особливо її якісних ознак (патріотичності, порядності, освіченості, працелюбності, професійності, інтелектуальності). Саме тому спостерігається низький рівень інноваційності технологічних процесів в окремих галузях сільського господарства та занепад або стагнація окремих з тих, що потребують суттєвих затрат живої праці – овочівництва, буряківництва, тваринництва, особливо молочне скотарство, та інші. Це – з одного боку. З іншого, відбувається міграція сільських працівників як внутрішня (переміщення в міста у пошуках більш високої заробітної плати), або й за межі країни, що призводить до дисбалансу робочої сили, а отже, занепаду галузей, що потребують робочих рук.

Рівень заробітної плати є основним показником, що визначає ціну робочої сили у суспільстві, відношення владних структур до працівників, робочої сили, оцінки важливості та значення тих чи інших галузей економіки для розвитку національної економіки в цілому, багатства і національної безпеки держави. Важливо наголосити, що розвиток аграрного сектора виробництва є визначальним для держави, бо повсякденно зачіпає інтереси всіх громадян країни. Разом з тим розвиток аграрного сектора особливо в період зміни природно-кліматичних умов, що наразі відчутні, потребує високорозвинутих працівників, що розуміють і мають враховувати дію законів природи, щоб не зашкодити їй, володіють новітніми технологіями та інтелектуалізованими

системами машин, механізмів і обладнання для їх раціонального використання, мають постійно вчитись та забезпечувати самовідтворення. Тому існуюча теза, що «дешева робоча сила» є «позитивом», «що сприяє розвитку інвестування у сільське господарство» [1, с.36] наразі є хибною. Бо, припиняє значимість не тільки працівника сільського господарства, а й саму галузь, яка є соціально важливою для життєдіяльності суспільства. Аналіз динаміки капітальних інвестицій та їх структури за галузями економіки свідчить, що на їх частку в сільському господарстві зростання рівня заробітної плати працівників галузі не мали ніякого впливу [1, с.36; 18, с.181-192; 21, с.49-50; 26, с.2-7].

Так, в останні роки рівень заробітної плати працівників сільського господарства зріс на 47,7%, а частка капітальних інвестицій знизилась на 2,9 в.п. (додаток Г).

Вартість основних засобів в аграрному секторі як складова ресурсного потенціалу становила 407146 млн. грн. у фактичних цінах на кінець 2018 року або 4,2% від всієї їх вартості (додаток Г, табл. Г.4). У розрахунку на одного зайнятого припадало 138,6 тис. грн., що по відношенню до середнього показника по економіці в цілому становило 23,6%, а до відповідного показника у промисловості – 10,3%. В той же час в аграрному секторі економіки у 2018 році було отримано 361,2 млрд. грн. валової доданої вартості, або 10,1% до загальної її суми в цілому по економіці. У розрахунку на одного зайнятого валова додана вартість становила 122,9 тис. грн. і була нижча, ніж по економіці в цілому на 43,5%, а порівняно з промисловістю – нижчою на 60,2%. Це свідчить про занадто низький рівень забезпеченості працівників основними засобами виробництва. В той же час забезпеченість основними засобами виробництва працівників аграрного сектору у розвинених країнах світу є значно вищою. Так, за словами О.В. Захарчука, вартість основних засобів в Україні станом на 1 січня 2018 року складала 251 дол. США на 1 гектар. В той же час, аналогічний показник в Польщі був більшим у 20,1 разу, у Великобританії – у 25,2 разу, у Чехії – у 25,6 разу, в Угорщині – у 31,7 разу, у Франції – 33,5 разу, у Німеччині – у 88,4 разу [128, 183].

Разом з тим капітальні інвестиції в аграрний сектор у 2018 році становили 66,1 млрд. грн. у фактичних цінах або 11,4% від їх загальної суми, тоді як у промисловість було спрямовано 199,9 млрд. грн., або 34,5% всієї їх суми. У розрахунку на одного зайнятого в аграрному секторі припадало 22,5 тис. грн., або менше ніж у промисловості у 3,7 разу (додаток Г, табл. Г.5).

Обсяги прямих інвестицій (акціонерний капітал) в аграрний сектор економіки становили у 2018 році 0,6 млрд. грн., або 1,83%, тоді як в промисловість було спрямовано 10,5 млрд. грн., або 33,36%. Тобто обсяги прямих інвестицій у розрахунку на одного зайнятого становили в аграрному секторі лише 4% відповідного показника у промисловості і 8% – в цілому по економіці. При цьому рівень середньомісячної номінальної заробітної плати найманих працівників становить 7557 грн. (2018р.), що по відношенню до промисловості становить 78,4%, в цілому до економіки – 85,2%.

Невід’ємною і незамінною структурною складовою ресурсного потенціалу аграрно-продуктового виробництва є наукова діяльність, що зосереджена у Національній академії аграрних наук України, яка є єдиним координуючим органом проведення галузевих наукових досліджень й розробки наукових основ і наукового забезпечення розвитку аграрно-промислового комплексу України та розроблення засад державної наукової і науково-технічної аграрної політики країни [124, с. 3].

В структурі Національної академії аграрних наук України, що входять у відання НААН 279 установ, підприємств та організацій, з них бюджетних 101, госпрозрахункових 178 [124, с.581].

Загальна чисельність працюючих в Академії станом на 1 січня 2019 року становила 17636 осіб, у тому числі в наукових установах – 7115 осіб, з них наукових працівників – 3587. Лише за один 2018 рік кількість працюючих в Академії зменшилась на 679 осіб, або на 3,9%, з них наукових працівників – на 162 особи, або на 4,5%. В організаціях дослідно-виробничої бази працювало 10420 осіб, а їх кількість зменшилась на 507 осіб, або на 4,9%.

В загальній кількості працюючих в наукових установах Академії, що

становить 7115 осіб, 3587 науковців, або 50,4% з них докторів наук 404 особи або 11,3%, кандидатів наук – 1494 особи, або 41,7% (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Кадровий потенціал наукових установ НААН (на 1.01.2019)

Відділення НААН	Кадровий потенціал наукових установ, осіб			
	усього працюючих	у т.ч. науковців	з них	
			д-ри. наук	канд. наук
Відділення землеробства, меліорації та механізації	2181	1064	119	436
Відділення рослинництва	2905	1405	124	569
Відділення зоотехнії	920	499	61	227
Відділення ветеринарної медицини	299	165	25	42
Відділення аграрної економіки і продовольства	353	221	50	87
Відділення наукового забезпечення інноваційного розвитку	457	233	25	93
Разом у НААН	7115	3587	404	1494

Джерело: розраховано автором за даними [124]

Структура Академії складається із шести відділень: Землеробства, меліорації та механізації, Рослинництва, Зоотехнії, Ветеринарної медицини, Аграрної економіки і продовольства, Наукового забезпечення інноваційного розвитку. За період з 2015 року кількість членів у відділеннях Академії зменшилась на 37 осіб.

В числі пріоритетних напрямків досліджень землеробство, ґрунтознавство, родючість ґрунтів, агроекологія, селекція, насінництво, розсадництво, біоенергетичні ресурси, органічне землеробство, економіка аграрного виробництва, біотехнологія харчової промисловості, інноваційний розвиток, всього 34 напрями.

Одним із шести наукових відділень Академії Відділення аграрної економіки і продовольства виконується Програма наукових досліджень «Теоретико-методологічне забезпечення економічного розвитку аграрного сектора економіки та сільських територій».

Відділеннями НААН здійснюється міжнародне співробітництво з

країнами світу з питань виконання спільних наукових проектів з академіями (інституціями), фірмами, організаціями зарубіжних країн; проектів за грантами, відрядження вчених за кордон, у тому числі на стажування.

Відділеннями наукових установ НААН створені спільні кафедри та спільні наукові підрозділи із закладами вищої освіти III-IV рівнів акредитації, які діяли на базі наукових установ НААН.

Науково-технічна продукція фундаментальних і прикладних досліджень включає теорії, методи і методики, сорти і гібриди рослин, лінії сільськогосподарських рослин, породи і типи тварин, стада, концепції стратегії, математичні моделі, методичні рекомендації бази даних та ін. У 2017-2018 рр. до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні занесено відповідно за роками озимих зернових 17 і 33 нових сорти, у тому числі озимої пшениці 16 і 23; ярих зернових 65 і 47, у тому числі кукурудзи 54 і 26, ячменю 7 і 8; і т.д. всього відповідно за 2017 р. – 191, за 2018р. – 189.

Частка вирощеного базового насіння в загальній кількості виробленого зерна у НААН становила озимих зернових у 2017 р. 9%, у 2018р. – 9,4%; у тому числі пшениці озимої відповідно 8,3 і 9,2%; ярих зернових і зернобобових – всього 4,5% і 13%, у тому числі ячменю 11,7% і 14,3% відповідно [124-127].

Отже ресурсний потенціал науки наразі спроможний забезпечити потреби товаровиробників в інноваційній продукції, проте потребує мотиваційних принципів організації його використання, а саме: належного фінансового забезпечення діяльності наукових установ, зважаючи на різні зміни природно-кліматичних умов [234-242].

В процесі виробництва ресурсний потенціал має властивість зношуватись як фізично так і морально, а, отже для свого відтворення потребує певних витрат, причому на постійній основі та з врахуванням сучасного розвитку науково-технічного прогресу, що посилює необхідність постійного й неперервного підвищення освіченості, професійності, кваліфікаційності людських ресурсів. Щодо природних ресурсів, зокрема такого ресурсу як ґрунти їх структурованості та родючості то раціональне їх використання

аграрним сектором (науково-обґрунтовані спеціалізовані сівозміни, раціональна структура посівних площ) має відповідати зональним природно-кліматичним умовам, що сприятиме частковому їх відтворенню природним шляхом відповідно до законів природи. Архіважливо із знанням дії законів природи, типів і структурованості ґрунтів, вмісту в них поживних речовин та потреб рослин запровадити науково-обґрунтовану спеціалізовану сівозміну з правильним розміщенням сумісних культур в полях сівозміни і їх чергуванням, що стимулюють розвиток кожної з рослин та виключають антагонізм між ними й монокультуру, що є особливо ризиковим явищем як для рослин так і для ґрунтів як в просторовому так і часовому вимірі.

Виходячи з цього має бути розроблена і затверджена науково-обґрунтована довгострокова програма стратегії розвитку аграрно-продуктового виробництва по всіх аграрно-продуктових підкомплексах в розрізі природно-кліматичних зон, областей і господарств – базової основи розвитку економіки аграрного сектору, забезпечення продовольчої безпеки України – як важливої складової національної безпеки.

Разом з тим розвиток галузей рослинництва має поєднуватись з активним розвитком галузей тваринництва, що є важливим джерелом виробництва різних видів тваринницької продукції яка має різне призначення: одна її частина слугує в якості різноманітних продуктів харчування у свіжому і переробленому вигляді, інша, використовується як сировина в обробній та інших видах промисловості (шкури, вовна, пух, перо та ін.), продукція переробки яких забезпечує щоденні потреби суспільства. Розвиток тваринництва є також важливим джерелом надходження органіки для збагачення ґрунтів органічними добривами без внесення яких відбувається мінералізація ґрунтів і зниження їх продуктивності. Наразі в найбільш неприглядному стані галузь скотарства, що перебуває в стагнації. Продовжується зменшення поголів'я ВРХ у більшості областей України, активно в областях зони Степу, особливо у Донецькій і Луганській. До того ж у названих областях найнижчий рівень поголів'я ВРХ, у тому числі і корів на 100 га сільськогосподарських угідь (табл. 2.8). Винятком є

Житомирська і Закарпатська області, де поголів'я ВРХ у 2018р. порівняно з 2017р. відповідно на 3,5% і 1,6%, у тому числі корів – на 1,9 і 1,5%.

Таблиця 2.8

Наявність поголів'я ВРХ у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь у 2018 році та відношення до 1990 року

Зони, області	На 100 га с.-г. угідь		2018р. у % до 1990р.	
	ВРХ	у т.ч. корів	ВРХ	корів
Україна	8,03	4,63	13,55	22,94
Полісся				
Волинська	12,44	8,26	14,36	27,80
Житомирська	12,54	7,38	17,77	30,60
Закарпатська	27,23	19,37	33,53	59,40
Івано-Франківська	21,62	13,57	20,56	34,15
Львівська	13,55	8,22	15,63	25,64
Рівненська	12,81	8,93	14,43	30,17
Чернігівська	8,40	4,78	12,29	22,04
Лісостеп				
Вінницька	11,89	6,73	19,43	31,65
Київська	7,09	3,64	9,24	13,10
Полтавська	10,69	5,59	18,51	29,71
Сумська	8,62	4,47	15,93	21,89
Тернопільська	13,26	8,33	15,03	28,97
Харківська	7,50	3,64	14,19	21,16
Хмельницька	14,68	8,32	19,75	33,23
Черкаська	11,10	5,08	16,65	23,68
Чернівецька	17,35	10,94	18,29	35,53
Степ				
Дніпропетровська	4,86	2,72	9,45	15,53
Донецька	2,92	1,56	5,57	8,36
Запорізька	4,09	2,21	8,47	13,60
Кіровоградська	4,42	2,47	10,16	16,07
Луганська	2,75	1,28	6,07	8,12
Миколаївська	4,91	3,03	11,97	21,57
Одеська	5,98	3,60	14,45	26,61
Херсонська	4,87	3,16	11,05	22,78

Джерело: розраховано автором за даними [149-153; 187-191; 208-213]

Розвиток в структурі аграрно-продуктового виробництва галузі тваринництва, особливо скотарства слід розглядати всебічно:

- як джерело виробництва багатих білками продуктів харчування тваринного походження необхідних для розвитку й життєдіяльності людини як базу забезпечення робочими місцями жителів сільської місцевості;

- як базу виробництва сировини для забезпечення діяльності промислових, переробних підприємств і виробництва багатого асортименту харчових продуктів тваринного походження;

- як потужного потенціалу біопереробки та утилізації продукції сіножатеї і природних пасовищ, проміжної продукції і відходів галузі рослинництва та промислових переробних підприємств;

- як базу виробництва органічних добрив для збагачення поживними речовинами ґрунтів й підтримання в них гумусу, структурованості й продуктивності;

- як базу виробництва біогазу.

Таким чином ресурсний потенціал аграрно-продуктового виробництва має також характер самовідтворення, що потребує відповідних заходів державницьких структур щодо забезпечення стійкого його розвитку, як основи продовольчої безпеки України.

Розвиток в структурі аграрно-продуктового виробництва промислових підприємств з обробки, переробки, довготривалого зберігання сільськогосподарської продукції зумовлений наступними чинниками:

- сезонним характером виробництва сільськогосподарської продукції з одного боку, з іншого – потребою споживання населенням протягом року;

- потребою швидкої реалізації або промислової переробки багатьох видів сільськогосподарської продукції із-за обмеженого періоду зберігання її якісних властивостей (особливо овочів, фруктів), що унеможлиблює її транспортування на далекі відстані для реалізації у свіжому вигляді, або потребує спеціальних рефрижераторів чи холодильних камер для уникнення втрат як кількісних так і якісних;

- потребою забезпечення продуктами харчування широкого асортименту і видової структури, зважаючи на мінливі смаки споживачів різних категорій населення.

2.2 Агрохолдинги в ресурсному потенціалі аграрно-продуктового виробництва

Перехід економіки України до ринкових відносин, що започаткований прийняттям Верховною Радою України Постанови «Про земельну реформу» від 18.12.1990 року та інших нормативно-правових актів (додаток В) зумовив створення в аграрному секторі різних організаційно-правових форм господарювання [1, с.16] як організаційно-виробничого так і комерційного характеру. Нові аграрно-виробничі структури формувались в умовах не зовсім чіткого визначення нормативно-правових положень з питань відносин власності на землю, капітал, результати праці, недорозвинутості ринкової інфраструктури, відсутності знань підприємництва та практичного досвіду господарювання. В результаті сформувались і продовжують створюватись господарюючі структури різні за площею сільськогосподарських угідь, рівнем фінансового та матеріально-технічного забезпечення, з неоднаковими умовами доступу до ринків збуту власне виробленої продукції, до кредитних та інвестиційно-інноваційних ресурсів. Цією ситуацією скористалися власники великого капіталу – ПФГ, основною метою яких є примноження капіталу шляхом «монополізації ринкової влади, рентоорієнтованої поведінки й оптимізації різних інституційних ефектів», що уможливило започаткування «процесу переділу економічного та фінансового простору» та створення агрохолдингів [23, с.21,22,25; 24, с.88-89; 35, с.39-40].

Основою формування агрохолдингів економісти-аграрники вважають «зарубіжні інвестиції, кошти вітчизняних промислово-фінансових груп, що намагаються диверсифікувати свої ризики, використати сприятливу світову кон'юнктуру та закріпитись на очікуваному українському земельному ринку після відміни мораторію» [1, с.32].

Дослідження діяльності агрохолдингів, висвітлених в економічній літературі, (статистична звітність про їх функціонування відсутня), свідчить про те, що більшість з них це – стихійно організовані в період

трансформаційних (приватизаційних) процесів цілеспрямовані формування «як наслідок закономірностей розвитку ринкової економіки», «...яка в широкому розумінні являє собою, економічну систему, засновану на індивідуальних формах приватної власності (передусім капіталістичної) та вільній грі ринкових сил, серед яких основними є вільна конкуренція, вільне переливання капіталу» [207, с.746].

Економічна сутність холдинга визначена Гуторовим А.О. як форма «об'єднання шляхом централізації капіталів, вони розвиваються у класичних формах монополій – синдикати, трести, концерни, залежно від «ступеня інтегрованості учасників». Посилаючись на дослідження Р.Коуза Гуторов А.О. зауважує, що мотиви організації сільськогосподарського виробництва несільськогосподарськими компаніями не у виробничій сфері, а в сфері недосконалості ринку і особливо цінового механізму» [207, с.748].

«Українські агрохолдинги формуються за рахунок переливу капіталу з високоприбуткових галузей промисловості таких як нафтогазова та металургійна до сільського господарства (напр., шахта ім. Засядько, ММК ім. Ілліча, ДП «НафкомАгро», МХП, Астарта-Київ, Укрзернопром)» [46, с.98].

О.І. Мельник у своєму дослідженні відмічає, що основним шляхом створення агрохолдингів є поетапне інвестування капіталу іноземного чи вітчизняного походження спочатку в переробну промисловість (хлібопекарську, олієжирову, цукрову, борошномельну, м'ясомолочну), надалі – у сферу збуту продукції через розбудову власної торговельної мережі і логістики; на третій стадії – у створення власного сільськогосподарського виробництва через оренду земельних і частково майнових паїв і закупівлю необхідних ресурсів, насамперед сучасної техніки [110, с.5].

Перші агрохолдинги були створені до прийняття Закону України «Про холдингові компанії в Україні» (від 15.03.2006р.) [140]: ЗАТ «Райз» – 1992р.; ТОВ «Астарта-Київ» – 1993р., Укрпромінвест – 1993р., ТОВ «Стіомі Холдинг» 1994р., ВАТ «Миронівський хлібопродукт» – 1994р., ЗАТ «Агротон» – 1997р., ВАТ «Укрзернопром» - 1998р., ЗАТ «Комплекс «Агромарс»» – 1998р., ЗАТ

«Копорація Агротекс» – 2000р. Вони майже ідентичні за цвілевим спрямуванням, проте різні за своєю структурою, розмірами і територіальною розосередженістю, площею орендованих ними сільськогосподарських угідь, кількістю контрольованих ними сільськогосподарських і інших підприємств, а також різних за розмірами і їх виробничими структурами.

Станом на 1.01.2020р 118 агрохолдингів мали близько 6,2 млн. га земель, у 34 з них було зосереджено елеватори загальною місткістю 22,6 млн. тонн. У 97 агрохолдингів основний вид діяльності – виробництво й експорт зернових і олійних культур у 70 з них поєднується з функціонуванням тваринницьких галузей, у тому числі в 44 агрохолдингах скотарство, зокрема молочне скотарство – у 34, свинарство – у 21, птахівництво [217].

Павло Гайдуцький [28, с.1] наводить наступні показники динаміки олігархізації аграрної сфери (табл. 2.9). За його інформацією агрохолдинги – «молодші брати промислових олігархів – стали виникати лише з 2005 року» [28, с.1].

Згідно положень Закону України «Про холдингові компанії в Україні» холдингова компанія – це відкрите акціонерне товариство, яке володіє, користується а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств [140]. Тобто, ні організаційно, ні структурно, ні територіально створення агрохолдингів не унормовано і не упорядковано.

Таблиця 2.9

Динаміка олігархізації аграрної сфери України

Роки	Кількість агрохолдингів, од	Площа землі, млн. га
2006	40	3,0
2010	51	4,6
2011	103	6,6
2012	129	8,6
2013	137	9,3
2014	157	10,3

Джерело: [28, с.1]

В результаті до складу агрохолдингів входить різна кількість сільськогосподарських підприємств, різною площею орендованих ними земель (від десятків до сотень тисяч гектарів) [23, 42, 51]. Контрольовані ними сільськогосподарські підприємства, а також промислові й інші підприємства розміщені в областях різних природно-кліматичних зон, тобто територіально роззосереджені.

Дослідження літературних джерел свідчать, що агрохолдинги спеціалізуються на продукції рослинництва, на концентрації продукції зернових і технічних культур і їх реалізації на експорт [23, с.24], охоплюють в основному високоіндустріалізовані, експортоспроможні високоприбуткові галузі аграрного сектора з мінімальними затратами живої праці в технологічних процесах – зерновиробництво, оліє виробництво, птахівництво [42, с.17-19; 101, с.11]. Окремі з них спеціалізуються на дистрибуції високоякісного насіння, мінеральних добрив, засобів захисту рослин, сільськогосподарської техніки та ін. [42, с.17-19; 49, с.130-131; 110, с.5], одиниці з них, зокрема ТОВ «Українські аграрні інвестиції» – на переробці молока і його реалізації по експорту [42, с.17]; а ПАТ «Державна продовольча зернова компанія», що об'єднує 44 підприємства ДАК «Хліб України» та має у своєму складі два портових елеватори, 24 лінійних елеватори, 18 комбінатів хлібопродуктів і до 150 тис. га орендованих земель сільськогосподарського призначення експортує зернові культури – пшеницю, ячмінь, кукурудзу [23, с.24].

Відношення науковців і практиків щодо створення і функціонування агрохолдингів неоднозначне, інколи діаметрально-протилежне: від їх ідеалізації до визнання такими, що «агрохолдинги у нинішньому вигляді становлять загрозу малим і середнім підприємствам, поселенській мережі, збалансованому сільському розвитку» [1, с.34]. Це стосується не тільки визначення їх економічної сутності чи сутності як вертикально інтегрованих структур аграрно-промислового спрямування, правомірності створення, ефективності функціонування та впливу на розвиток аграрно-продуктового виробництва. В середовищі науковців також відсутня єдність поглядів особливо щодо сутності

агрохолдингів, природи їх зародження, факторів ефективності та наявних переваг.

Щодо сутності агрохолдингів, то В. Андрійчук уточнює поняття «холдингової компанії, що наведене в Законі України «Про холдингові компанії» наступним його визначенням. “Холдинг (холдингова компанія) – корпоративне підприємство з юридичним статусом, акціонерне товариство, або товариство з обмеженою відповідальністю, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств». При цьому науковець вводить два додаткових поняття: агрохолдинг і агропромисловий холдинг, даючи їм наступне визначення: «агрохолдинг – аграрне корпоративне підприємство з юридичним статусом АТ або ТОВ, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами часток, паїв чи акцій двох або більше аграрних підприємств. До складу агрохолдингу можуть входити і дочірні підприємства такого профілю як збутові, торговельні, інфраструктурні”;

“агропромисловий холдинг – переробне корпоративне підприємство, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами часток, паїв чи акцій двох або більше аграрних підприємств. До складу такого холдингу можуть входити й дочірні переробні підприємства та дочірні підприємства іншого профілю (збутові, торговельні, тощо)” [4, с.116-117]. Уточнюючи сутність наведених понять В.Андрійчук уникає називати агрохолдинги інтегрованими формуваннями.

Господарське утворення групи підприємств з єдиним власником, централізованою системою управління корпоративними пакетами акцій В.Андрійчук називає “квазіхолдинг, або квазіагропромисловий холдинг (квазі – від лат. *guazi* – ніби, немовби, майже, а в складних словах – несправжній, фальшивий). Тобто, квазіхолдинг це не справжній холдинг, або псевдо-холдинг”. Таке утворення не відповідає ключовим вимогам законодавства України, або й суперечить йому, «бо формується одним власником, який володіє стовідсотковим пакетом часток, паїв, акцій багатьох підприємств, або ж

близько до 100%. Але корпоративні права цих підприємств не відображаються в активі балансу головного підприємства, яке також повністю належить власнику» [4, с.116]. Отже, така форма господарювання не має правової основи.

Своє відношення до агрохолдингів висловлюють Ю.О. Лупенко і М.Ф. Кропивко. Вони пишуть: “Разом з тим отримали розвиток трансрегіональні високоінтегровані корпоративні формування, так звані «агрохолдинги», якими за нашими оцінками, станом на кінець 2011 року вже поглинуто або контролюється близько половини сільськогосподарських підприємств” [101, с.5].

Наведені у цій праці загальні особливості агрохолдингових формувань, а саме: “поглиблена спеціалізація діяльності складових організаційної структури, за якої материнська компанія (яка намагається зареєструватись в офшорній зоні) спеціалізується на веденні фінансово-інвестиційної діяльності; головне(і) підприємство(а) – трейдер(и) у країні(ах) ведення діяльності спеціалізується на маркетингово-торговельній діяльності, дочірні підприємства або філії – на переробці та зберіганні сільськогосподарської продукції, а основу агрохолдингів становлять поглинуті або підконтрольні сільськогосподарські підприємства”, суперечать елементарним принципам інтегрованості. В сучасних агрохолдингах відсутня будь-яка критеріальна ознака інтегрованості аграрно-промислового виробництва.

Науково доведено, що “стосовно до економіки агропромислового виробництва інтеграція – це процес удосконалення організаційно-виробничих структур та економічних відносин, в основі якого органічна (організаційна, технологічна, економічна) взаємодія в господарстві або в окремому регіоні сільськогосподарського, промислового та інших видів виробництв з виробництва і доведення сільськогосподарської продукції до товарного виду і споживача” [84, с.13].

В агрохолдингах, як стверджують автори статті, материнська компанія (зареєстрована в офшорній зоні) спеціалізується на веденні фінансово-інвестиційної діяльності. Отже, відсутній навіть територіальний критерій

єдності. Головне підприємство – трейдери у країні ведення діяльності спеціалізуються на маркетингово-торговельній діяльності, тобто, органічний зв'язок з виробництвом теж відсутній. Дочірні підприємства або філії спеціалізуються на переробці та зберіганні сільськогосподарської продукції (отже відсутні технологічні й економічні взаємозв'язки), а основу агрохолдингів становлять поглинуті або підконтрольні сільськогосподарські підприємства. Але ж функція контролю ніколи не була критеріальною ознакою інтегрованості (єдності) будь-якої структури, але лише залежності. Отже, називати агрохолдинги “вертикально інтегрованими структурами” суперечить принципам інтеграції, а значить є необ'єктивно і ненауково. До того ж, материнська компанія як управлінська структура агрохолдингу, що зареєстрована в офшорній зоні, викликає сумнів щодо спроможності управляти такими масштабами і структурами виробництва, які мають агрохолдинги.

В дійсності економічною суттю сучасного агрохолдингу є концентрація капіталу, централізація фінансів, як найбільш доступного активу (через фінансово-торговельну експортно-імпортну діяльність), найбільш мобільного активу капіталіста, найбільш керованого ними і неконтрольованого державою, до того ж необмеженого просторовими кордонами, незалежно від виду підприємницької діяльності, що забезпечує його власнику найвищі прибутки (надприбутки). До того ж функції контролю за діяльністю сільськогосподарських підприємств ніколи не вважалися інтеграційним процесом і не являлися сутнісною ознакою інтегрованого формування. Тому відносити агрохолдинги до вертикальних інтегрованих формувань є помилковим, неправильним твердженням, бо тут відсутня не тільки органічна єдність діяльності підприємств, а й їх організаційний та мотиваційний зв'язок. А територіальна розпорошеність сільськогосподарських підприємств за областями і регіонами обмежує єдність керованості їх виробництвом, або потребує додатково досвідчених спеціалістів, що водночас розуміються на особливостях господарювання та ведення землеробства в різних природно-кліматичних зонах, з різною структурованістю і якістю ґрунтів та

особливостями клімату.

Черевко Г. вважає “реальним агрохолдингом акціонерного типу групу організаційно і технологічно пов’язаних підприємств, у якій контрольний пакет акцій належить головній компанії і підприємства якої використовують великі земельні площі з метою виробництва, переробки, транспортування, зберігання і реалізації сільськогосподарської чи виробленої з неї продукції [228, с.42] ... і відзначаються цілеспрямованим відтворенням галузі на новій технологічній, організаційній і ресурсній основі”. І далі стверджує, що “Агрохолдинги – організаційна форма ведення бізнесу”, що в принципі і не заперечується. Разом з тим “агрохолдинги як вертикально інтегровані структури”, що є досить сумнівним, автор відносить до корпоративного сектору, який все більше монополізує ринки ресурсів, особливо – фінансових, канали збуту продукції, вигідні ціни, інструменти державної підтримки, шляхи впливу на формування державної аграрної політики [207, с.430].

Узагальнене визначення суті агрохолдингів у найбільш поширеному серед учених і практиків розумінні наведене у статті О.М. Могильного і О.В. Ходаківської. «Агрохолдинги – це вертикально-інтегровані формування, які здійснюють свою фінансово-господарську діяльність з використанням технологічно пов’язаних бізнес-процесів у сфері виробництва, переробки, зберігання, транспортування та реалізації сільськогосподарської продукції й продовольства переважно на зовнішніх ринках із використанням офшорних юрисдикцій» [116, с.5]. Свого відношення до економічної сутності агрохолдингів як вертикально-інтегрованих формувань автори не висвітлюють, проте наголошують, що агрохолдинги здійснюють фінансово-господарську (не виробничу, а саме «фінансово-господарську діяльність», а реалізацію «сільськогосподарської продукції й продовольства переважно на зовнішніх ринках з використанням офшорних юрисдикцій».) Тобто, з наведеного авторами визначення сутності агрохолдингів не прослідковується органічна єдність структурних складових агрохолдингів, отже інтегрованість в них відсутня як така.

Ідеалізація створення агрохолдингів як «найбільш ефективних і поширених у вітчизняній практиці», висвітлена у працях Данкевич А.Є. Основні переваги щодо їх ефективності автор згрупував у 7 груп: ефективність залучення інвестицій; ефективність управлінських рішень, економія на масштабах виробництва, скорочення витрат на зберігання, економія на використанні кваліфікованих кадрів, оптимізація фінансових ресурсів, відновлення виробництва. Кожну позицію «переваг» автор наділив цілою гамою «інструментів» та назвав шість ефектів, а саме: «інвестиційні, управлінські, організаційні, кадрові, фінансові та соціальні» [36; 37; 39].

У наведеному переліку переваг (неясно порівняно з ким і чим) поза увагою автора залишились питання ефекту від використання землі – як важливішого складника ресурсного потенціалу і особливого засобу у сільськогосподарському виробництві, та збереження і збагачення її продуктивності; ефекту від використання трудового потенціалу людини – головної продуктивної сили на селі – важливішого складника ресурсного потенціалу виробничої діяльності. У переліку ефектів чомусь не названо виробничого ефекту. Чи не тому що виробництво як таке агрохолдинги не цікавить.

Зважаючи на те, що «поняття інституційних ефектів розвитку агрохолдингів є багатоаспектним та багатокомпонентним» [36, с.67], а агрохолдинги наділяються безліччю переваг не тільки Данкевичем А.Є. а й іншими дослідниками, проаналізуємо окремі з них. При цьому відмітимо, що названі переваги як ефекти висвітлюються лише стосовно агрохолдингів, як таких, а не з боку сільськогосподарських підприємств, що входять до їх складу як «юридично самостійні підприємства, але під контролем квазіматеринської компанії».

Однією з таких переваг дослідники агрохолдингів вважають менеджмент – залучення досвідчених фахівців [35, с.15; 37-38; 42, с.65]. Самою своєю суттю залучення до будь-якої справи висококваліфікованих досвідчених фахівців уже є перевагою незалежно від того у якому підприємстві чи агроформуванні типу

агрохолдинги вони б працювали. До того ж агрохолдинги використовують уже раніше підготовлених досвідчених фахівців, що по-суті вихолощує із виробничої сфери села кваліфіковані кадри в управлінську сферу агрохолдингів. Але в чому ж суть такої переваги висококваліфікованих кадрів саме в агрохолдингах автори не розкривають економічними показниками. Отже ця позиція ні теоретично ні практично стосовно агрохолдингів не доведена і не аргументована, тому викликає сумнів щодо її об'єктивності.

А.Є. Данкевич вважає, що «головними завданнями при формуванні агрохолдингу є забезпечення скоординованої діяльності всіх організаційно-правових господарських структур, що беруть участь у виробництві та економічній й соціальній зацікавленості кожного партнера в одержанні високого кінцевого результату» [35, с.5]. Проте якими шляхами досягається «забезпечення скоординованої діяльності» великої кількості господарських структур, що знаходяться в різних областях та територіально на значних відстанях, автор не розкриває. Невиразно викладена сутність «економічній й соціальній зацікавленості партнерів по бізнесу в одержанні високого кінцевого результату». Агрохолдинги по-суті нікому не підзвітні, тому кінцеві результати їх діяльності, особливо стосовно аграрних підприємств суспільству невідомі, а означені в окремих статтях кінцеві результати стосуються в цілому агрохолдингів [23, с.25; 40, с.87].

Порівняльний аналіз прибутковості сільськогосподарських підприємств, підконтрольних агрохолдингу і сільськогосподарських підприємств традиційного типу, що здійснили Лупенко Ю.О. і Кропивко М.Ф. шляхом «представницької вибірки» показників звітності за формою 50-сг, засвідчив: «прибутковість виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції на підприємствах, підконтрольних агрохолдингам, дещо нижча, ніж у сільськогосподарських підприємствах традиційного типу, здебільшого за рахунок вищої її собівартості [101, с.12]. Автори це явище пояснюють, з одного боку, застосуванням трансфертних цін, нижчих за ринкові, з іншого – більшою часткою витрат, пов'язаних з вищою інтенсифікацією виробництва» [101, с.13].

Щодо переваги «ефект масштабу» Данкевич А.Є. [35] та інші [3; 33; 43; 45-46; 58-60; 64-65; 72; 83; 114; 116; 119; 129-130; 223; 227-228; 243] аргументують ефективним використанням ресурсного потенціалу широкозахватних агрегатів. Без наведення конкретного аналізу й оцінки дана теза є лише побажанням авторів. Дійсно так має бути, але питання: чи так є насправді? В практичній діяльності ресурсний потенціал агрохолдингів набагато масштабніший і структурованіший, ніж у сільськогосподарських підприємствах. Тому «ефект масштабу» обґрунтовувати ефективним використанням ресурсного потенціалу широкозахватних агрегатів без аналізу є лише побажанням. Широкозахватні агрегати – це окремий технічний елемент технологічного процесу у сільськогосподарському виробництві. До того ж більш вища продуктивність широкозахватних агрегатів уже передбачена заводськими параметрами у їх технічних паспортах. Отже, їх застосування само по собі ефективне і можливе не тільки в агрохолдингах за умови доступності до їх придбання за ціною. Тому «ефект масштабу» визначатимуть інші фактори, а не належність широкозахватних агрегатів до агрохолдингу.

Щодо «ефективного використання ресурсного потенціалу», то ця теза нічим не підтверджена, очевидно є лише бажанням автора і тому її об'єктивність викликає сумнів.

По-перше, некоректно і методично неправильно ресурсний потенціал розглядати в цілому гамузом, без його структурованості: без визначення ефективності використання землі, або/чи трудових ресурсів, чи інвестицій, чи інноваційних або інших ресурсних складових. Візьмемо, наприклад, використання земельних ресурсів. За даними Державної служби статистики на 01.01.2016р. загальна площа сільськогосподарських угідь недержавних сільськогосподарських підприємств становить 19,8 млн. га [189, с.63]. За різними оцінками понад 100 агрохолдингів контролює понад 7 млн. га, або понад 35% їх площі. Офіційна інформація щодо обсягів виробленої агрохолдингами сільськогосподарської продукції відсутня, тому використаємо ті дані, що наводить А.Данкевич [35, с.4] за 2014 рік. Згідно його даних нами

розраховано, що у 2014 році агрохолдинги контролювали до 26,7% земель сільськогосподарських підприємств, в яких було вироблено 26,3% всієї продукції, виробленої сільськогосподарськими підприємствами країни. Отже, переваги не виявлено.

Відомо, що у сільськогосподарських підприємствах, що контролюються агрохолдингами, переважає монокультурне (зерно- та олієвиробництво) виснажливе землеробство. Це підтверджують дослідження Могильного О.М. та Ходаківської О.В. «У землеробстві України уже протягом двох десятиліть спостерігається тенденція до збільшення від'ємного балансу поживних речовин у ґрунтах. Зокрема, у 2015 р. при вирощуванні соняшнику від'ємний баланс НРК склав 444,6 кг/га, кукурудзи – 347,3 кг, пшениці – 224,6 кг/га.» [116, с.7]. Отже, такий ресурс як земля виснажується по хижацькому. З іншого боку, в аграрному секторі порушуються елементарні принципи культурного землевикористання: рівноважне поєднання галузей рослинництва і тваринництва, ризиковий характер має структура посівів, порушено раціональне розміщення, спеціалізація і концентрація виробництва в зональному розрізі за природно-кліматичними умовами і формами господарювання, впровадження науково-обґрунтованих зональних спеціалізованих сівозмін, спостерігається низький рівень тривалий період оплати праці працівників аграрного сектора, що обмежує розвиток людини – як головної продуктивної сили.

До того ж запровадження більшістю землекористувачів масштабної монокультури призводить до системного виносу рослинами поживних речовин над їх надходженням [1, с.74], ґрунтовтоми, порушення структурованості ґрунтів, їх деградації та в подальшому зниження продуктивності; надмірного застосування мінеральних добрив без відповідного внесення у ґрунт органіки, що призводить до мінералізації ґрунтів, збільшення використання засобів захисту рослин і ґрунтів від хвороб і шкідників, що є наслідком ігнорування впровадження обґрунтованих сівозмін та призводить до зростання вартості витрат й зниження ефективності сільськогосподарського виробництва. Проте

при цьому знижується потреба живої праці, зменшується пропозиція робочих місць, що спричиняє не тільки витіснення із села найбільш продуктивної частини населення – молоді, а й пасивне відношення до власної долі, до власного саморозвитку.

Експансія агрохолдингів зосереджена в основному на господарства і підприємства центральних областей України. Найбільша кількість агрохолдингів контролює господарства і підприємства Київської області – 26, Житомирської і Черкаської – по 23, Полтавської області – 19 агрохолдингів, Черкаської – 18, Вінницької – 18 (рис. 2.1). В окремих областях зони Степу і Полісся агрохолдингів лише одиниці: Луганська – 3, Закарпатська – 1, Львівська – 6. Області ризикового землеробства для агрохолдингів нецікаві, а можливо і недоступні із-за різних причин.

Агрохолдинг ТОВ “Українські аграрні інвестиції”, що об’єднує сільськогосподарське виробництво та 14 молокозаводів, контролює діяльність виробників у 8-и областях всіх природно-кліматичних зон; Агрохолдинг ВАТ “Укрзернопром”, що об’єднує 30 підприємств борошномельної і хлібопекарської промисловості, 8 хлібозаводів, птахофабрики, елеватори, 16 аграрних підприємств з вирощування зернових і олійних культур, контролює виробників, що розміщені у дев’яти областях і АР Крим.

За таких умов діяльності агрохолдингів прояв “ефекту масштабу”, який за визначенням окремих дослідників є для агрохолдингів перевагою, на нашу думку є дещо сумнівним.

До того ж роззосередження діяльності одного і того ж агрохолдинга у господарствах декількох областей, а в області – багатьох агрохолдингів, організаційно унеможлиблює ефективне корпоративне управління виробничою діяльністю агрохолдингів та є одним із обмежуючих факторів їх ефективності, унеможлиблює контрольні функції державного управління за їх діяльністю, що породжує безвідповідальність за соціально-економічний розвиток об’єднаних територіальних громад, розвиток села, селянського середовища, людського розвитку.

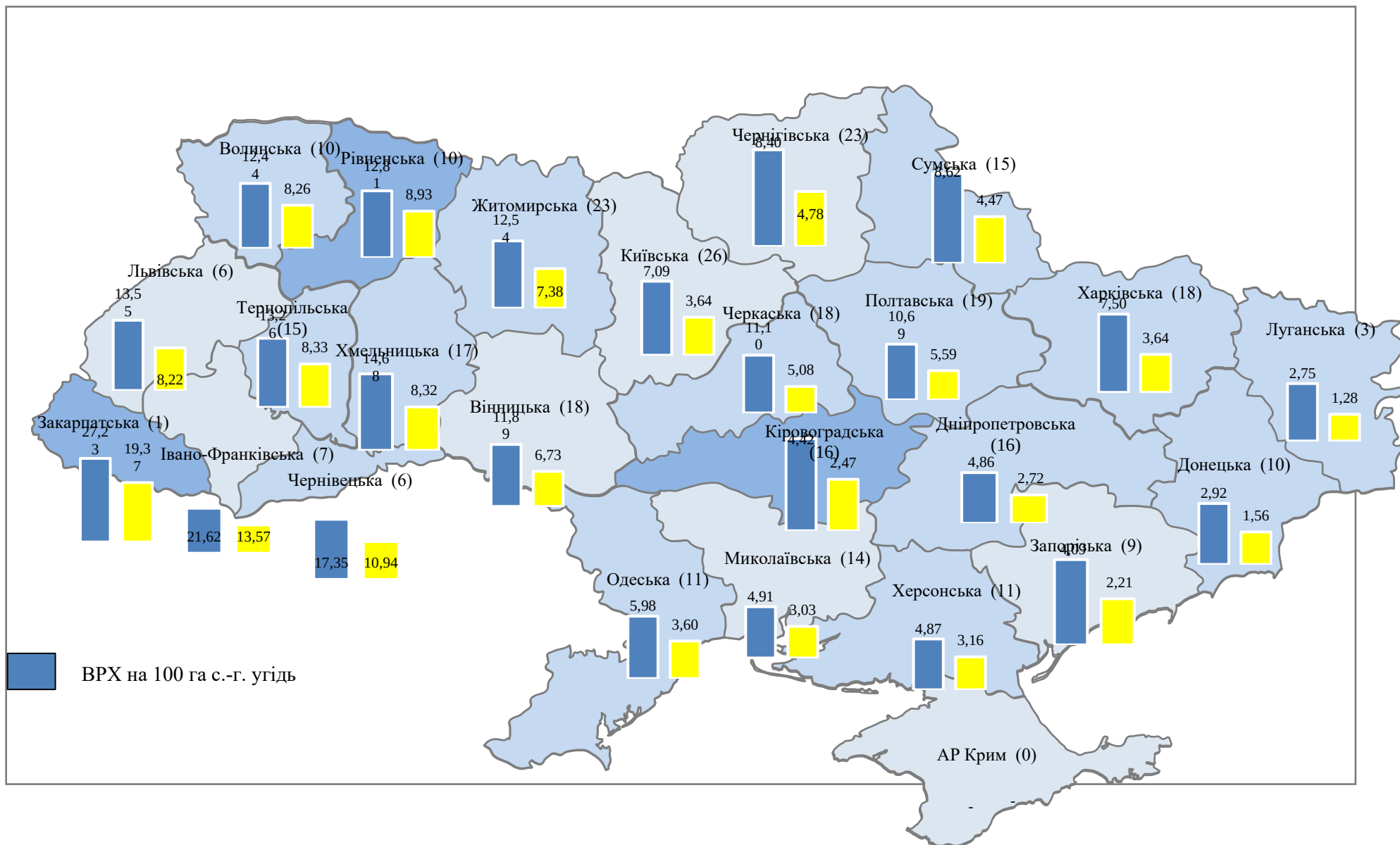

Рис. 2.1. Територіальна розосередженість агрохолдингів і динамізм поголів'я ВРХ станом на 1 січня 2020 року
Джерело: розраховано автором за даними [217]

Отже, ефект масштабу не може бути перевагою, бо має обмежуючі чинники: некерованість, соціально-економічна безвідповідальність за збереження і примноження родючості ґрунтів як основи нарощування виробництва сільськогосподарської продукції; за розвиток сільських територій, невизначеність функцій відносно розвитку людини, її соціально-економічну захищеність.

Ефект масштабу, що окремими науковцями рекламується як перевага агрохолдингів, дійсно досягається тільки не за рахунок їх ефективної діяльності, а в результаті концентрації агрохолдингами валової доданої вартості, створеної в контрольованих ними сільськогосподарських і промислових підприємствах. Так, у межах так званих “вертикально інтегрованих структур” “підприємства постачають вироблену продукцію (її частину) як давальницьку сировину, що поєднується із внутрішнім забезпеченням засобами виробництва”. Облік здійснюється на основі неринкових (трансфертних) цін [101, с.6].

Отже, створена в аграрних підприємствах додана вартість уже передається переробному або іншому підприємству, що належить як правило власнику агрохолдинга, який на наступній стадії в процесі збуту продукції в основному на зовнішніх ринках монополізує грошові потоки, концентрує їх на власних рахунках. Таким чином, з сільськогосподарських підприємств вимиваються фінансові ресурси, що зумовлює низький рівень заробітної плати у сільському господарстві, неможливість інвестувати у достатніх розмірах забезпечення інноваційними продуктами та іншими ресурсними складовими.

В окремих друкованих працях зауважується, що у сільськогосподарських підприємствах, підконтрольних агрохолдингам, відмічається нижчий рівень заробітної плати у рослинництві порівняно з підприємствами традиційного типу [42, с.66]. Як зазначає В.М. Геєць, у холдингових структурах є “посередник, що перебуває між виробником і реалізацією продукції на експорт – це відповідні корпорації, які мають фінансові ресурси і вони ж привласнюють ренту” [1, с.38].

Варто зауважити, що низький рівень заробітної плати обмежує розвиток ресурсного потенціалу людини, її фізичний розвиток, інтелектуальну складову та духовність. Це обумовлює недоступність людини до придбання необхідних продовольчих продуктів, що потребує організм щоденно, в результаті порушується збалансованість харчування, що негативно впливає на імунну систему організму, його протистояння всяким захворюванням. При цьому, знижуються можливості і доступність до отримання освіти, отже обмежується інтелектуальний розвиток людини, що особливо вразливим є для нинішнього часу, в період бурхливого розвитку науково-технічного прогресу, розвитку інноваційних технологій і продуктів. Недоосвічена людина залишається незатребуваною сучасниками – роботодавцями, залишається безробітною, поповнюючи ряди обездолених. Отже, знижується тим самим ресурсний потенціал людини, суспільства, держави в цілому. З іншого боку, це породжує неспокій в суспільстві й інші негаразди, що потребує посилення примусових методів, отже нераціональних суспільних витрат.

Наведена в статтях окремих авторів [36, 42] тезою така перевага як раціоналізація використання ресурсного потенціалу, інтенсифікація та диверсифікація виробництва і ризиків потребує висвітлення практичної дієвості на конкретних прикладах діяльності агрохолдингів. Враховуючи, що ресурсний потенціал в агрохолдингах відрізняється як масштабно так і структурно, було б прикладом для наслідування й використання цієї переваги крупними сільськогосподарськими підприємствами, що не підконтрольні агрохолдингам.

Щодо переваги – доступу до фінансів – пільгові кредити та дотації [36, 101], то це не заперечується. Адже власники агрохолдингів – це експрезиденти, чиновники вищих рангів, бувші і нинішні депутати різних рівнів [42, с.69; 54, с.180-183] з їх масштабними географічними зв'язками, маневреністю та зухвалістю. Так, згідно з офіційними даними за 9 місяців 2017 року із загальної суми підтримки аграрним виробникам 3,46 млрд. грн. 49% отримали: «Миронівський хлібопродукт» – 1,25 млрд. грн.; «Укрлендфармінг» – 444 млн. грн. [117, с.32]. «У 2011 році із 68800 сільськогосподарських

підприємств (із фермерськими господарствами) і підприємств мисливства і рибальства одержали кредити 2668 підприємств, або 3,9%. За оцінками експертів 80-90% з них одержали підприємства холдингових компаній [101, с.9]».

Підсумовуючи результати досліджень навіть такої скупой інформації про агрохолдинги, ми виявили, що для агрохолдингів характерно:

- концентрація капіталу (землі, фінансів) в олігархів. В результаті крупні масиви землеволодінь некеровані (ефективність концентрації має певні межі – це доведено науково), а фінанси вивозяться в офшорні зони, обминаючи можливості виробництва;

- монокультурне виробництво, що негативно впливає на структурованість ґрунтів, знижує їх продуктивність, підвищує вразливість сільськогосподарських культур шкідниками і хворобами, потребує збільшення витрат на боротьбу з ними;

- монокультурне виробництво агрохолдингів звужує виробництво аграрно-продовольчих товарів, що викликає потребу їх імпорту та витрат валютних ресурсів;

- звуження аграрно-продуктового виробництва призводить до скорочення робочих місць на селі, недовикористання продуктивного потенціалу робочої сили, низького рівня заробітної плати, що в свою чергу обмежує відтворення на селі трудових ресурсів, змушує їх мігрувати за межі країни, або призводить до деградації людини, що в свою чергу створює деструктивні умови життєдіяльності: безробіття, бомжування, криміногенні угруповання (злочини, бандитизм, крадіжки, суїциди);

- звуження структури аграрно-продовольчого виробництва обмежує споживання продуктів харчування за їх поживними якостями (спостерігається тривалий період недоспоживання молока і молочних продуктів, м'яса і м'ясних продуктів, риби і рибопродуктів, фруктів і ягід і т.д.), що негативно відбивається на життєдіяльності людини і суспільства в цілому, знижується імунітет людини, погіршується її фізичний стан, зростає хворобливість,

обмежується інтелектуальний розвиток. Все це збіднює людський потенціал країни.

Дослідження діяльності агрохолдингів на основі опрацювання інформаційного матеріалу з літературних джерел дає підстави стверджувати, що сучасні українські агрохолдинги – це господарське утворення добровільно змушених (із-за монополізації ресурсного потенціалу та ринків, у тому числі і зовнішніх) шляхом приєднання чи поглинання сільськогосподарських підприємств, промислових переробних та інших підприємств з єдиним власником, який володіє стовідсотковим або близько до 100% пакетом акцій (часток, паїв) та централізованою системою управління корпоративними правами багатьох підприємств, розміщених в різних регіонах України.

Економічною суттю сучасного агрохолдингу є концентрація землі і капіталу, централізація фінансових ресурсів як найбільш доступного активу, неконтрольованого державою, найбільш керованого і мобільного активу капіталіста, необмеженого нормативно-правовими положеннями, просторовими кордонами, незалежно від виду підприємницької діяльності, соціально безвідповідальний, що забезпечує його власнику найвищі прибутки (надприбутки).

В результаті монокультурної діяльності агрохолдингів зменшується чисельність поголів'я ВРХ, у тому числі корів, особливо швидко у тих областях, де агрохолдингів багато, наприклад у Київській, занепадають важливі для життєдіяльності українського суспільства галузі економіки (льонарство, цукробурякове виробництво, шовківництво, коноплярство), спостерігається системна «грунтовтома», порушується структурованість ґрунтів, їх деградація та знижується продуктивність; зменшується кількість робочих місць, пригнічується розвиток малого і середнього бізнесу на селі, витісняється із села (і країни в цілому) найбільш продуктивна частина населення, з сільського господарства вилучається валова додана вартість, знижується його прибутковість, а, отже і умови стабільного розвитку, зростає соціальна напруженість, знижується розвиток ресурсного потенціалу, що погрожує

національній безпеці України.

Разом з тим, агрохолдинги мають накопичений певний досвід їх позитивної діяльності в окремих сферах. Зокрема, у зовнішньоекономічній діяльності накопичений досвід освоєння географічного простору, вихід на зовнішні ринки і адаптація до потреб світового ринку та ознайомлення з зарубіжним досвідом ведення бізнесу та впровадження інноваційних технологій з використанням високоефективних систем обробітку ґрунту «No-Till», «Mini-Till», застосування системи GPS, що дає змогу повністю контролювати технологічний процес, залучення окремими холдингами коштів інвесторів через емісію акцій та розміщення їх на фондових біржах провідних країн світу (Варшавська – Kernel Holding S.A.; Astarta Holding N.V.; Agroton PLC; Лондонська – ПАТ «Миронівський хлібопродукт»; Франкфуртська – Mriya Agro Holding PLC, Sintal Agriculture PLC), кращого забезпечення основними і оборотними засобами виробництва. Враховуючи вищенаведене, слід врегулювати домінуюче становище діяльності агрохолдингів на законодавчому рівні діяльність шляхом:

- обмеження землеволодіння та землекористування; зменшивши концентрацію земель в них до обґрунтованого допустимо керованого рівня або до рівня крупних сільськогосподарських підприємств і при тому в одному районі;

- обмеження обсягів експорту сировини митними тарифами, мотивуючи водночас організацію і введення в дію виробничих потужностей з промислової переробки, обробки і виготовлення готової до споживання кінцевої продукції з більшою доданою вартістю і її експорт;

- забезпечення в агрохолдингах рівня заробітної плати найманих працівників у сільськогосподарських підприємствах на рівні, не нижчому ніж в промисловості;

- забезпечити робочими місцями вивільнених в результаті модернізації виробничих процесів працездатних працівників шляхом, надання їм робочих місць, або перепідготовки чи зміни професії;

- забезпечити прибутковість сільськогосподарського виробництва контрольованих агрохолдингами сільськогосподарських підприємств на рівні, що створює умови відтворення на селі ресурсного потенціалу – родючості ґрунтів, ресурсного потенціалу людини, соціального розвитку села, екологічнобезпечного середовища шляхом пропорційного перерозподілу надприбутків відповідно до авансованого кожною структурною одиницею капіталу;

- розробити і впровадити в агрохолдингах принципи інтеграційного процесу відповідно до сучасних умов господарювання;

- забезпечити відкритість бізнесу та статистико-інформаційну звітність агрохолдингів на законодавчому рівні для науково-обґрунтованого узагальнення й висвітлення та громадського контролю їх діяльності.

Відсутність інформації або їх недостатня кількість унеможливорює об'єктивний аналіз і оцінку наслідків діяльності агрохолдингів і може призвести до прийняття неправильних необґрунтованих ризикових рішень.

2.3 Аналіз і оцінка розвитку аграрно-продуктового виробництва

Аграрно-продуктове виробництво має своїм функціональним навантаженням забезпечити населення якісними продуктами харчування відповідно до фізіологічних потреб організму згідно науково-обґрунтованим нормам, видовою структурою, асортиментом, енергетичною й іншими якісними характеристиками, які необхідні для нормальної життєдіяльності людини, формування й розвиток її ресурсного потенціалу. При цьому всі продукти харчування й товари повсякденного вжитку, що можливо виробити із сільськогосподарської сировини, а також навколишнє природне середовище мають бути екологічно безпечними для здоров'я.

Продовольча безпека як важлива складова національної безпеки будь-якої країни повинна гарантувати добробут наявного населення, перш за все

забезпечувати життєдіяльність суспільства власне виробленою і в достатній кількості якісною продукцією рослинництва і тваринництва.

Про важливість ефективного функціонування аграрно-промислового виробництва свідчить місце його складової – аграрного сектора в структурі валової доданої вартості і прибутку та їх динаміка в національному господарстві України, важливість аграрно-промислового виробництва для створення робочих місць і забезпечення працею працездатного населення, значення якісної аграрно-продовольчої продукції у життєдіяльності людини та забезпечення здоров'я нації, місце продукції аграрно-промислового виробництва в експортному потенціалі та розвитку міжнародного поділу праці.

Питання аграрного виробництва досить детально розглядаються в працях таких науковців як Жалелева Р.З. [55], Жунусова Г. [56], Кайгородцев А. [70], Кириленко І.Г. [76-80], Коденська М.Ю. [85, 88], Лагодієнко В.В. [96], Марчук Л.Л. [108], Мельник Л.Л. [109], Месель-Веселяк В.Я. [111-113], Молдован Л.В. [118], Морозова Г.С. [120], Пасхавер Б.Й. [133], Потапов О.С. [138], Прокопенко К.О. [143], Прощаликіна А.М. [144], Пугачов М.І. [145-146], Рябоконт В.П. [155-156], Самойлик Ю.В. [158], Самофатова В.А. [159], Сегеда С.А. [167, 170, 173, 175], Спаський Г.В. [193], Ткач В. [216], Томілін О.О. [246], Черевик Н.В. [226], Шпикуляк О.Г. [233], Шубравська О.В. [234-242; 245] та інші [141].

За даними Державної служби статистики України у 2018 році сума валової доданої вартості (у фактичних цінах) аграрного сектора економіки становила 361,2 млрд. грн. з часткою 11,97% в загальній сумі при її зростанні за період з 2010 року на 3,61 відсоткових пункти і збільшенні обсягів валової доданої вартості (ВДВ) в 4,35 разу при зростанні її загальної суми в 3,04 разу [206, с.192-198]. Прибуток (змішаний дохід), отриманий в аграрному секторі становив у 2018 році 287,1 млрд. грн. з часткою 18,64% при зростанні відповідно у 4,4 разу і на 4,07 в.п. Валовий прибуток в цілому по національному господарстві збільшився більш ніж в 3,3 рази (табл. 2.10). Це при тому, що в аграрному секторі економіки були порушені елементарні

принципи правильного землекористування: рівноважне поєднання галузей рослинництва і тваринництва, впровадження науково-обґрунтованих сівозмін, раціональні розміщення, спеціалізація і концентрація виробництва в зональному розрізі за природно-кліматичними умовами та формами господарювання, наднизький рівень тривалий період оплати праці працівників аграрного сектора.

Таблиця 2.10

Місце і динаміка аграрного сектора економіки у валовій доданій вартості та валовому прибутку, змішаному доході

Рік	ВДВ (в основних цінах), млн. грн.		Частка аграрного сектора у ВДВ, %	Динаміка, %			
	економіка, всього	у т.ч. аграрний сектор		ВДВ		Валовий прибуток аграрний сектор	
				економіка в цілому	аграрний сектор	економіка в цілому	частка аграрного сектора, %
2010	992175	82948	8,36	100,00	100,00	100,00	14,57
2011	1166900	109961	9,42	117,61	132,56	117,23	16,64
2012	1262157	113245	8,97	127,21	136,53	119,59	16,09
2013	1336364	132354	10,48	134,69	159,56	126,98	17,71
2014	1382719	161145	11,65	139,36	194,27	144,40	19,84
2015	1689387	239806	14,19	170,27	289,10	199,51	22,71
2016	2023228	279701	13,82	203,92	337,20	254,62	20,89
2017	2519561	303949	12,06	253,94	366,43	300,02	18,77
2018	3018190	361173	11,97	304,20	435,42	343,44	18,64

Джерело: розраховано автором за даними [187-191]

Розпочата в Україні аграрна реформа, основу якої склала земельна реформа, мала метою перерозподіл державних земель з наданням їх користувачам різних форм власності – приватної, колективної і державної, щоб забезпечити формування реального власника і господаря на землі та продовольчу безпеку країни [1, с.11; 13, с.108; 41, с.144; 79, с.22; 82, с.23; 86].

Роздержавлення сільськогосподарських земель призвело їх до перерозподілу за власниками і формами господарювання. Якщо у 1990 році у розпорядженні сільськогосподарських підприємств перебувало 39,2 млн. га

(93,7%) сільськогосподарських угідь, то у 2018 році – 16,3 млн. га (44,7%). У господарствах населення відповідно кількість земельних угідь збільшилась з 2,6 млн. га у 1990 році (6,3%) до 15,7 млн. га у 2018 році (43,0%) (додаток Д). Тобто, господарства населення і сільськогосподарські підприємства мають майже однакові площі сільськогосподарських угідь в своєму користуванні.

Важливе місце в забезпеченні населення країни повноцінними продуктами харчування займає галузь рослинництва з її раціональною галузевою структурою, що з 1990 року зазнала суттєвих змін, що в значній мірі визначається структурою посівів сільськогосподарських культур (табл. 2.11). Так, при стабільній площі посівів зернових культур протягом досліджуваного періоду посівна площа озимої пшениці зменшилась на 12,6%, зернобобових – на 67,2%, а посіви кукурудзи на зерно зросли в 3,7 разу.

Суттєві зміни відбулись у посівах технічних культур, що збільшились у 2,5 разу, при зміні їх структури. Зокрема, посіви цукрових буряків за 29 років зменшились у 7,2 разу, льону-довгунця зменшились із 172 тис. га у 1990 р. до 1,0 тис. га у 2019 р., площі посівів соняшнику зросли у 3,6 разу, що перевищує гранично допустимі норми більш як у 2 рази, ріпаку – у 11,6 разу, сої – у 18,5 разу. Площі кормових культур зменшились на 10,3 млн. га, або в 7,0 разу, у тому числі кукурудзи на силос – у 19,1 разів, багаторічних трав – у 4,3 разу. Єдині культури, площі посівів яких зазнали незначних змін, є картопля і овочі.

Таким чином структура посівів сільськогосподарських культур в Україні має ризиковий характер [87, с.33; 160, с.45]. Надмірна насиченість полів технічними культурами, зменшення більш ніж в 4 рази посівів багаторічних трав призвела не тільки до зниження виробництва кормового білку, а й до погіршення структурованості ґрунтів та є однією з причин стагнації галузі тваринництва й зменшення обсягів виробництва тваринницької продукції, що суттєво знижує продовольчу безпеку країни як важливої складової національної безпеки держави. Гарантування добробуту населення, забезпечення його життєдіяльності в значній мірі залежить від виробництва якісної продукції та від фінансової здатності придбати потрібні продукти за адекватними цінами

відповідно до доходів населення [102, с.60].

Таблиця 2.11

**Склад та структура посівних площ
сільськогосподарських культур в Україні**

Групи культур	1990р			2019р			Відхилення 2019р до 1990р, +/-	
	тис. га	у % до групи	у % до всього	тис. га	у % до групи	у % до всього	тис. га	%
Зернові та зернобобові культури	14583,4	100,0	45,00	15318,1	100,0	54,71	734,7	5,04
озимі зернові	8614,3	59,1	26,58	7823,0	51,08	27,94	-791,3	-9,17
у тому числі								
пшениця	7567,5	51,9	23,35	6650,2	43,41	23,75	-917,3	-12,13
жито	518,7	3,6	1,60	115,0	0,76	0,41	-403,7	-77,61
ячмінь	528,1	3,6	1,63	1057,8	6,91	3,78	529,7	100,38
ярі зернові та зернобобові	5914,3	40,9	18,42	7419,1	48,43	26,50	1504,8	24,29
у тому числі								
пшениця	8,7	0,1	0,03	167,4	1,09	0,60	158,7	1755,56
ячмінь	2200,9	15,1	6,79	1554,9	10,15	5,55	-646,0	-29,35
овес	492,0	3,4	1,52	182,5	1,19	0,65	-309,5	-62,80
кукурудза на зерно	1233,5	8,5	3,81	5004,8	32,67	17,87	3771,3	305,59
просо	204,9	1,4	0,63	92,2	0,60	0,33	-112,7	-55,12
гречка	350,2	2,4	1,08	69,1	0,45	0,25	-281,1	-80,29
зернобобові	1424,1	9,8	4,39	348,2	2,27	1,24	-1075,9	-75,56
Технічні культури	3751,3	100,0	11,58	9129,9	100,0	32,60	5378,6	243,38
у тому числі								
цукрові буряки	1607,2	42,8	4,96	221,9	2,43	0,79	-1385,3	13,81
льон-довгунець	172	4,6	0,53	1,0	0,01	0,00	-171,0	0,58
соняшник	1635,9	43,6	5,04	5927,6	64,94	21,17	4291,7	362,35
соя	92,6	2,5	0,29	1608,5	17,63	5,75	1515,9	1730,11
ріпак (озимий і ярий)	89,7	2,4	0,28	1282,4	14,04	4,58	1192,7	1424,44
Картопля і овоче- баштанні культури	2072,5	100,0	6,40	1828,4	100,0	6,53	-244,1	88,18
у тому числі								
картопля	1428,7	68,9	4,41	1308,6	71,57	4,67	-120,1	91,60
овочі відкритого грунту	455,9	22,0	1,41	445,8	24,38	1,59	-10,1	97,81
Кормові культури	11998,8	100,0	37,03	1724,4	100,0	6,16	-10274,4	14,37
Кормові коренеплоди	624,2	5,2	1,93	192,3	11,13	0,69	-431,9	30,77
Кукурудза кормова	4636,9	38,6	14,31	243,1	14,09	0,87	-4393,8	5,24
Однорічні трави	2583,5	21,5	7,97	312,3	18,09	1,11	-2271,2	12,08
Багаторічні трави	3986,6	33,2	12,30	920,9	53,41	3,29	-3065,7	23,11
Уся посівна площа	32406	X	100,0	28001	X	100,00	-4405	86,41

Джерело: розраховано автором за даними [149-153]

Рівень споживання харчових продуктів та їх якість впливає на здоров'я нації і віддзеркалює стан функціонування аграрно-продуктового виробництва та економіки країни загалом. Це зумовлюється також рівнем організації органічного землеробства, сформованою ринковою інфраструктурою, взаємовідповідальністю між суб'єктами аграрно-продуктового виробництва, державним протекціонізмом та державною підтримкою аграрного сектору економіки тощо [2, с.58; 5, с.34; 57, с.16; 58, с.65; 61, с.21; 91, с.31, 100, с.5].

Споживання якісних екологічно безпечних харчових продуктів, вироблених на основі органічного землеробства, збалансованих за органічним вмістом білків, жирів, вітамінів, мінеральних елементів сприятиме зміцненню імунітету організму людини, знизить рівень масових захворювань, підвищить тривалість життя. Наразі в Україні лише 0,1% внутрішнього ринку сертифікованої органічної продукції. Українцями споживається органічної продукції на суму трохи більше 1 centa на рік, тоді як у Швейцарії – 153 євро, Данії – 142, Люксембургу – 127, Австрії – 118, Ліхтенштейну – 100, Швеції – 86, Німеччині – 74, США – 65, Канаді – 57, Франції – 52 [76, с. 72-81].

В той же час під органічним агро-виробництвом було зайнято лише 270,3 тис. га (2018 рік), тоді як можливо сертифікувати майже 8 млн. га сільськогосподарських угідь для виробництва екологічно чистих органічних продуктів. Наразі ця площа становить близько 3% від реальних можливостей. Кількість сертифікованих господарств лише 501 одиниця [221].

Розглянемо зміни, що проявились в перехідний до ринку період по всіх сільськогосподарських культурах більш детально.

Збільшення обсягів виробництва продукції зернових змінило структуру його використання, але напрями використання залишились ті ж (табл. 2.12). В результаті більш ніж вдвічі збільшення виробництва зернових і зернобобових культур не сприяло створенню додаткової вартості всередині країни ні за рахунок промислової переробки і використання у харчосмаковій, борошномельній, спиртовій галузях та ін., так і за рахунок біологічної переробки тваринництвом.

**Динаміка і структура зернових за посівами,
валовим збором та урожайністю**

Культури	Посівна площа, тис. га		Урожайність, ц/га		Валовий збір, тис. т	
	1990р	2019р	1990р	2019р	1990р	2019р
Озима пшениця	7567,5	6650,2	40,2	41,6	30348,0	27663,6
у % до всього	51,89	43,41	114,86	84,73	59,50	36,81
Озиме жито	518,7	115,0	24,3	28,9	1258,6	333,2
у % до всього	3,56	0,75	69,43	58,86	2,47	0,44
Озимий ячмінь	528,1	1057,8	37,0	36,7	1953,4	3878,5
у % до всього	3,62	6,91	105,71	74,75	3,83	5,16
Яра пшениця	8,7	167,4	29,5	39,7	25,7	664,3
у % до всього	0,06	1,09	84,29	80,86	0,05	0,88
Ярий ячмінь	2200,9	1554,9	33,0	32,4	7215,5	5038,3
у % до всього	15,09	10,15	94,29	66,00	14,15	6,70
Кукурудза на зерно	1233,5	5004,8	38,7	71,9	4736,8	35880,1
у % до всього	8,46	32,67	110,57	146,44	9,29	47,75
Овес	492,0	182,5	26,8	23,2	1303,0	422,0
у % до всього	3,37	1,19	76,57	47,25	2,55	0,56
Гречка	350,2	69,1	11,6	12,3	420,1	85,0
у % до всього	2,40	0,45	33,14	25,05	0,82	0,11
Просо	204,9	92,2	17,2	18,1	338,0	169,7
у % до всього	1,41	0,60	49,14	36,86	0,66	0,23
Зернобобові	1424,1	348,2	23,1	20,4	3265,9	709,8
у % до всього	9,77	2,27	66,00	41,55	6,40	0,94
Інші зернові	54,8	76,0	26,3	39,3	144,0	298,7
у % до всього	0,38	0,50	75,14	80,04	0,28	0,40
Всього зернових	14583,4	15318,1	35,0	49,1	51009,0	75143,2

Джерело: розраховано автором за даними [149; 153]

Валовий збір продукції зернових і зернобобових культур збільшився з 51,0 млн. т в 1990 році до 75,1 млн. т в 2019 році, або в 1,5 разу, що відбулося в результаті структурних зрушень в посівах зернових культур та рівнях їх урожайності. За допомогою індексного аналізу ми розрахували зміну валового збору і нами визначено, як вплинули кожен з названих факторів (зміна площі посівів і динаміка урожайності) на зростання валового збору зерна.

Використавши формулу (2.1) [198, с.107-110]

$$I_{YS} = \frac{\sum Y_1 S_1}{\sum Y_0 S_0} \quad (2.1)$$

де Y_1 і Y_0 – урожайність сільськогосподарських культур відповідно у звітному і базовому роках; S_1 і S_0 – посівні площі.

$$I_{YS} = \frac{\sum Y_1 S_1}{\sum Y_0 S_0} = \frac{75143,2}{51009,0} = 1,4731 \text{ або } 147,31\%$$

$$\Delta I_{YS} = 75143,2 - 51009,0 = 24134,2 \text{ тис. т}$$

ми визначили, що валовий збір продукції зернових і зернобобових в 2019 році порівняно з 1990 роком збільшився на 47,31%, або на 24134,2 тис. т.

Для виявлення впливу кожного з факторів на зміну валового збору зерна нами визначені індекс урожайності, індекс посівних площ та індекс структурних зрушень:

- індекс урожайності:

$$I_Y = \frac{\sum Y_1 S_1}{\sum Y_0 S_1} \quad (2.2)$$

$$I_Y = \frac{\sum Y_1 S_1}{\sum Y_0 S_1} = \frac{75143,2}{53578,8} = 1,4024 \text{ або } 140,24\%$$

$$\Delta I_Y = 75143,2 - 53578,8 = 21564,4 \text{ тис. т} \approx 21,6 \text{ млн. т}$$

Отже, за рахунок зміни (зростання) урожайності валовий збір зерна збільшився на 21,6 млн. тонн;

- індекс посівних площ:

$$I_S = \frac{\sum S_1}{\sum S_0} = \frac{15318,1}{14583,4} = 1,0504 \text{ або } 105,04\%$$

$$\Delta I_Y = (15318,1 - 14583,4) \times 35,0 = 2571,45 \text{ тис. т} \approx 2,6 \text{ млн. т}$$

- індекс структури:

$$I_S = \frac{\sum Y_0 S_1}{\bar{y}_0 \sum S_1} = \frac{53578,8}{53613,4} = 0,9994 \text{ або } 99,94\%$$

$$\Delta I_Y = 53578,8 - 53613,4 = -34,6 \text{ тис. т} \approx -0,03 \text{ млн. т}$$

Визначені нами індекси показали, що валовий збір зернових і зернобобових культур за рахунок підвищення урожайності окремих культур збільшився на 21,6 млн. т або на 40,24%. В той же час розширення площі посівів мало позитивний вплив на валовий збір лише на 2,6 млн. т або на 5,04%. Структурні зрушення посівних площ зернових культур зменшили валовий збір на 0,03 млн. т, або на 0,06%.

Виробництво зерна в Україні пов'язане як з внутрішніми споживачами (споживається безпосередньо в тваринництві або опосередковано через ринок комбікормів, промислова переробка), так і зовнішніми споживачами (експорт зерна і готових виробів з нього за кордон) [182, с.564]. Так в 1995 році 54,6% всього виробленого зерна (18527 тис. т) витрачалось на корм худобі, 26,1% (8850 тис. т) – на споживання, 2,6% (876 тис. т) – переробка на нехарчові цілі, 2,4% (814 тис. т) – на експорт. З 2005 року напрямки витрачання зерна змінюються – обсяги експорту збільшуються, а витрачання на корм худобі зменшується. В 2018 році на експорт продавалось 61,3% всього виробленого зерна (42940 тис. т), на корм худобі – 16,7% (11698 тис. т), на споживання – 8,0% (5610 тис. т), переробка на нехарчові цілі – 1,7% (1157 тис. т) (додаток Е, табл. Е.1). Таким чином, нарощування виробництва зерна не призвело до збільшення обсягів переробки, а лише до збільшення обсягів експорту [16, с.50; 87, с.34; 90, с.45; 131, с.41].

Однією з важливих зернових культур України є пшениця. Як продовольча культура вона традиційно вирощується на площі в межах 7,6-6,5 млн. га (додаток Е, рис. Е.1). Трансформаційні процеси внесли зміни у розміщення пшениці за формами господарювання. Частка підприємств суспільного сектору в загальній посівній площі пшениці за аналізований період знизилась з 99,2% до 76,6%, а господарств населення – підвищилась з 0,8% до 23,3% (додаток Е, табл. Е.2).

Найбільші посіви пшениці розміщені в господарствах зони Степу. Так, в Запорізькій області посівні площі становили 665,9 тис. га у 2019 році, Одеській – 652,8 тис. га, Харківській – 541,4 тис. га, Дніпропетровській – 520,5 тис. га,

Херсонській – 482,9 тис. га та Миколаївській – 437,9 тис. га (додаток Е, табл. Е.3).

Індексний аналіз засвідчив, що валовий збір озимої пшениці в 2019 році зменшився порівняно з 1990 роком на 2708,6 тис. тонн, або на 8,9%, хоча урожайність культури зросла з 40,2 ц/га до 41,6 ц/га, або на 3,5%, що при стабільних посівах позитивно вплинуло б на виробництва зерна (+929,8 тис. т).

Другою важливою зерновою культурою в Україні є жито, що традиційно культивувалось в господарствах зони Полісся. Проте за період 1990-2019рр. площі посівів жита зменшились з 517,2 тис. га до 115,4 тис. га, або в 4,5 рази (додаток Е, рис. Е.2). Аналіз посівів жита за регіонами показав, що найбільше вони зменшились в зоні Степу – на 84,84%. Причому в таких областях як Миколаївська, Одеська і Кіровоградська посіви жита зменшились більш ніж на 96%. Більш ніж на 80% зменшились посіви жита в господарствах зони Лісостепу, причому синхронно в усіх областях. В традиційні для культивування жита зоні Полісся площа культури зменшилась майже на 75%. Зокрема, у Чернігівській області – з 102,5 до 16,5 тис. га (6,2 рази), Житомирській – з 82,1 до 18,1 тис. га (4,5 рази), Волинській – з 57,6 до 21,2 тис. га (2,7 рази), Рівненській – з 51,4 до 15,0 тис. га (3,4 рази) (додаток Е, табл. Е.4).

В результаті зменшення посівів жита його валове виробництво зменшилось на 977,6 тис. т, хоча спостерігається підвищення урожайності культури з 24,3 ц/га в 1990 році до 28,9 ц/га в 2019 році, або на 18,9%, що не змогло компенсувати валовий збір зерна жита в результаті скорочення посівних площ на 52,9 тис. т. Частка підприємств суспільного сектору в загальних площах посівів жита знизилась з 96,3 до 50,3%. Тобто, половина посівів були сконцентровані в господарствах населення.

Важливою продовольчою і фуражною культурою в Україні є озимий і ярий ячмінь з суттєвим відхиленням за роками посівних площ, валових зборів і урожайності (додаток Е, рис. Е.3). Посівні площі ячменю збільшились з 2,7 млн. га в 1990 році до 5,2 млн. га в 1994 році, або на 90,3%, чому сприяла зовнішня кон'юнктура. Протягом 1994-2009 рр. посіви ячменю коливались в

межах 3600-5100 тис. га з піковим значенням 5305,5 тис. га у 2006 році. Проте вже з 2010 року спостерігається поступове зменшення посівів до 2609,2 тис. га в 2019 році.

Головною причиною зменшення посівів ячменю протягом за досліджуваний період було суттєве зменшення поголів'я сільськогосподарських тварин (особливо ВРХ і свиней), яким ячмінь згодовувався у вигляді концентрованих кормів. Іншою причиною, на нашу думку, стала зміна світової кон'юнктури на користь таких культур як кукурудза, соя, соняшник.

Найбільші площі культури в 2019 році були сконцентровані в Одеській – 348,6 тис. га, Миколаївській – 300,7 тис. га, Дніпропетровській – 248,4 тис. га, Запорізькій – 194,3 тис. га, Херсонській областях – 193,1 тис. га (додаток Е, табл. Е.5).

Дослідження показали, що виробництво ячменю за формами господарювання зазнало суттєвих змін. Частка підприємств суспільного сектору економіки в посівах ячменю знизилась з 97,7% у 1990 році до 52,9% у 2019 році, або на 44,8 відсоткових пункти. Натомість частка господарств населення підвищилась з 2,3% до 47,1% за аналогічний період. Такі зміни пов'язані із зменшення поголів'я сільськогосподарських тварин в підприємствах суспільного сектору економіки, яким ячмінь згодовувався у вигляді концентрованого корму. Натомість в господарствах населення, де утримується значне поголів'я сільськогосподарських тварин, ячмінь вирощується переважно на корм тваринам.

Найбільш суттєво збільшились посівні площі кукурудзи на зерно – з 1,2 млн. га в 1990 році до 5,0 млн. га в 2019 році, або більш ніж в 4 рази (додаток Е, рис. Е.4), а її частка в структурі посівів зернових зросла з 8,5% до 32,7%, або на 24,2 відсоткових пункти. Протягом 1990-2002 рр. посівні площі зернової кукурудзи коливались в межах 1,2-1,6 млн. га. Після 2003 року спостерігається щорічне збільшення посівів культури, площі якої в 2019 році становили майже 5,0 млн. га.

Основні посіви кукурудзи на зерно нині зосереджені в господарствах зони Лісостепу – 2858 тис. га, або 51,9%, в зоні Степу – відповідно 1157,5 тис. га, або 23,2%, у зоні Полісся – 971,4 тис. га або 19,5% від всіх посівів культури (додаток Е, табл. Е.6). Найбільші темпи розширення посівів кукурудзи характерні для господарств зони Полісся, де приріст площ в 2019 році порівняно з 1990 роком становив 1090,4%.

Особливо суттєве розширення посівів кукурудзи спостерігається у Житомирській і Чернігівській областях – у 19,0 і 21,5 разу відповідно. Майже в 5 разів збільшились посіви кукурудзи в зоні Лісостепу. Серед всіх областей найбільший приріст відбувся у Полтавській, Київській і Сумській областях – у 6,3; 7,4 і 8,0 разів відповідно.

Більш ніж у 2 рази збільшились посіви кукурудзи в господарствах зони Степу. Причому збільшення посівів кукурудзи за регіонами було різним. Високі темпи розширення посівів культури спостерігались у Дніпропетровській (2,7 рази), Миколаївській (3,0 рази) і Кіровоградській (3,7рази) областях; помірні – у Херсонській (5,16%), Донецькій (7,94%), Одеській (36,2%) і Луганській (61,68%) областях. Запорізька область є єдиною, де спостерігається зменшення посівів зернової кукурудзи на 28,1%.

Виробництво зерна кукурудзи зосереджено в основному в підприємствах суспільного сектору економіки, питома вага яких в 2019 році становила 79,1%. В господарствах населення вирощене зерно кукурудзи використовується переважно на корм худобі.

Розширення посівів кукурудзи в Україні викликано високим попитом на зерно на зовнішніх ринках. Якщо в 2007 році на експорт продавалось 947,1 тис. т зерна (12,8% від виробництва), то в 2019 році – 32340,8 тис. т (90,2% від виробництва) (додаток Е, рис. Е.5).

Для виявлення наявності зв'язку між реалізацією зерна кукурудзи на експорт і збільшенням обсягів її виробництва в Україні нами було проведено кореляційно-регресійний аналіз з використанням показників за період 2006-2019 рр. за формулою [95, с.153; 198, с. 102-107]:

$$r = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}} \quad (2.3)$$

де r – коефіцієнт кореляції Пірсона;

x – розмір факторної ознаки;

y – розмір результативної ознаки;

n – кількість обстежень.

Результати розрахунку наступні:

1) коефіцієнт кореляції = 0,9111, що свідчить про дуже сильний зв'язок між обсягами експорту кукурудзи і її внутрішнього виробництва;

2) коефіцієнт детермінації = 0,8301 свідчить, що мінливість функції (обсяг експорту) на 83,01% визначається мінливістю вибраного фактора (обсяги виробництва), а на 16,99% – інших факторів, що не були включені до моделі;

3) критерій Фішера: $F_\phi = 58,627$, $F_\kappa = 4,75$; $F_\phi > F_\kappa$. Це свідчить про те, що нульова гіпотеза про відсутність зв'язку між показниками відкидається – модель адекватна реальності;

4) критерій Стюдента: $t_\phi = 7,6568$, $t_\kappa = 2,1788$; $t_\phi > t_\kappa$; отже, нульова гіпотеза про незначущість коефіцієнта регресії відкидається – він є статистично значущим;

5) рівняння регресії: $Y = -4448,031 + 0,8238x$

Таким чином, проведені нами розрахунки підтвердили існування зв'язку між обсягами внутрішнього виробництва та обсягами експорту кукурудзи. Таким чином, ми можемо стверджувати, що виробництво кукурудзи в Україні є винятково експортоорієнтованим.

Суттєво зменшились посіви вівса, проса та гречки як за площею посівів так і за їх часткою у структурі зернових (додаток Е, рис. Е.6-Е.8), що призвело до зменшення валових зборів. Якщо у 1990 році обсяги виробництва вівса становили 1303 тис. т, проса – 338 тис. т, гречки – 420,1 тис. т, то у 2019 році відповідно: 422 тис. т, 169,6 тис. т і 85,1 тис. т, що по відношенню до базового року становило 32,4; 50,2 і 20,2 відсотка. У структурі валових зборів ці круп'яні культури зведені до мінімуму, а саме: вівса до 0,6%, проса – 0,2%, гречки –

0,1%. Проте якщо зменшення виробництва вівса і проса не спричинили збільшення імпорту зерна відповідних культур, то зменшення внутрішньої пропозиції гречки зумовило збільшення її імпорту в країну. В 2010-2011 рр обсяги виробництва гречки в Україні були достатніми для задоволення внутрішнього попиту споживачів. Проте поступове зменшення виробництва гречки протягом 2012-2019 рр. спричинило збільшення її імпорту з 4,7 тис. т у 2012 році до 14,4 тис. т у 2019 році. Дана ситуація свідчить про необхідність підвищення мотивації товаровиробників для забезпечення внутрішнього ринку продукцією власного виробництва шляхом їх державної підтримки.

Варто зауважити, що посіви гречки суттєво скоротились в господарствах зони Лісостепу – з 232,8 тис. га у 1990 році до 35,1 тис. га у 2019 році, або у 6,6 рази. Найбільше зменшення посівів спостерігається у Полтавській (на 94,7%) і Черкаській (на 95,4%) областях (додаток Е, табл. Е.7).

Кількісні зміни відбулись і в посівах вівса, площі якого за період 1990-2019 рр. зменшились з 485,9 тис. га до 181,9 тис. га, або в 2,7 рази. Причому в сільськогосподарських підприємствах посіви вівса зменшились з 483,7 тис. га до 59,0 тис. га, або у 8,2 рази, а їх частка знизилась з 98,3% до 32,4%, або на 65,9 відсоткових пункти. В господарствах населення посівна площа вівса збільшилась з 8,3 тис. га в 1990 році до 122,9 тис. га у 2019 році, або у 14,8 рази, а їх частка в загальній площі підвищилась з 1,7% до 67,6%.

Кількісні зміни також відбулись і у розрізі природно-кліматичних зон. Так найбільш суттєво зменшились посіви вівса в господарствах Степу – з 157,9 тис. га до 13,3 тис. га, або у 11,9 рази (додаток Е, табл. Е.8). Середня посівна площа не перевищувала 1,7 тис. га на область.

Посіви проса в Україні зменшились із 196,8 тис. га в 1990 році до 93,3 тис. га у 2019 році, або більш ніж удвічі. В зоні Лісостепу посіви зменшились на 66,5 тис. га (71,66%), а в зоні Степу – на 41,1 тис. га (43,04%). В господарствах зони Полісся посіви культури збільшились з 8,5 тис. га до 12,5 тис. га, або на 4 тис. га (47,06%) (додаток Е, табл. Е.9).

Різкі зміни відбулись у групі технічних культур як за площею посівів, так

– за їх структурою внутрі. Посівні площі технічних культур за досліджуваний період збільшилися з 3751,3 до 9129,9 тис. га або у 2,4 разу (табл. 2.13). Їх частка у структурі посівних площ сільськогосподарських культур зросла з 11,58% до 32,60%, що свідчить про суттєве зростання концентрації.

Таблиця 2.13

**Зміна посівних площ технічних культур, картоплі та
овочевих в господарствах різних форм власності**

Культури	Цукрові буяки	Льон- довгунець	Соняшник	Соя	Ріпак	Картопля	Овочі відкритого грунту
1990 рік							
Всього, тис. га	1607,2	172,5	1635,9	92,6	89,7	1428,7	455,9
Підприємства, тис. га	1607,1	172,5	1607,9	92,6	89,7	428,8	319,3
Частка, %	99,99	100,0	98,29	100,00	100,00	30,01	70,04
Господарства населення, тис. га	0,1	-	28,0	-	-	999,9	136,6
Частка, %	0,01	-	1,71	-	-	69,99	29,96
2019 рік							
Всього, тис. га	221,9	0,9	5927,6	1608,5	1282,4	1308,6	445,8
Підприємства, тис. га	206,0	0,9	4824,3	1427,0	1267,3	15,8	34,2
Частка, %	92,83	100,0	81,39	88,72	98,82	1,21	7,67
Господарства населення, тис. га	15,9	-	1103,3	181,5	15,1	1292,8	411,6
Частка, %	7,17	-	18,61	11,28	1,18	98,79	92,33

Джерело: розраховано автором за даними [149; 1153; 187; 191]

Для господарств зони Полісся важливішою технічною культурою був льон-довгунець, площа посівів якого у 1990 р. становила 172 тис. га (додаток Ж, рис. Ж.1). За період трансформаційних процесів вирощування льону-довгунця зведено до 1 тис. га, що стало однією з причин зменшення робочих місць на селі, знищення льонопереробної промисловості, засилля в Україну імпорту хімічних волокон та штучних волокон та штучних тканин і одягу, що є шкідливим для здоров'я населення України, особливо є негативом для дітей.

При цьому на закупівлю по імпорту витрачаються значні суми валюти, яку доцільніше було б, використати на розвиток галузі льонарства, продукція якої має значення для забезпечення продовольчих ресурсів, розвитку текстильної промисловості і виробництва натуральних волокон і тканин – найбезпечніших для людини. Льняна олія знаходить широке застосування також, у фармакологічній сфері [49, с.15; 68, с.616; 229, с.37-41; 232, с.52-63].

Кризові явища в аграрному секторі економіки найбільш негативно вплинули на стан галузі льонарства. Фактично, вирощування льону майже повністю припинилось в усіх областях культивування культури – Чернігівській, Житомирській, Волинській, Львівській, Івано-Франківській, Київській, Рівненській, Сумській і Чернівецькій області.

Історично важливішою технічною культурою для господарств зони Лісостепу вважалися цукрові буряки. В Україні науковий супровід розвитку галузі здійснював науково-дослідний інститут цукрових буряків і Всесоюзний науково-дослідний інститут цукру. Буряківництво в Україні за понад 200 років функціонування зазнавало суттєвих змін [14, с.54; 225, с.8-9], що було пов'язано з історією розвитку України. Особливо суттєвих змін зазнало буряківництво у період реформування економіки України. Якщо у 1990 році посівні площі цукрових буряків становили 1607 тис. га при їх частці в структурі посівів біля 5%, то у 2019 році – відповідно 221,9 тис. га і 0,8%, тобто посівні площі зменшились у 7,2 разу (додаток Ж, рис. Ж.2). Це при тому, що цукрові буряки є базою виробництва цукру в Україні важливого цінного харчового продукту незамінного за якістю і екологічністю консервовану у технологічних процесах переробної промисловості, а проміжний продукт переробки цукрової промисловості – меляса застосовується для збагачення раціонів великої рогатої худоби з метою збалансування цукро-протеїнового співвідношення. За новими деталізованими нормами годівлі сільськогосподарських тварин цукро-протеїнове співвідношення повинно складати біля одиниці, тобто на кожний грам перетравного протеїну повинно припадати стільки ж цукру [17; 148]. З розвитком біоенергетики продукція цукробурякового виробництва є важливим,

причому щорічно, відтворювальним джерелом виробництва енергетичних ресурсів. До того ж цукрові буряки – хороший попередник для багатьох сільськогосподарських культур та має й інші позитивні якості для екологічнобезпечного природного середовища [17; 148].

За 30 років посіви цукрових буряків в регіональному розрізі зменшились у Вінницькій області в 4,5 рази, у Тернопільській – в 4,5 рази, у Хмельницькій – в 5,3 рази, у Київській – в 6,1 рази, у Черкаській – в 15,4 рази, у Харківській – в 19,1 рази і у Сумській області – в 36,2 рази (додаток Ж, табл. Ж.1).

Важливе місце в економіці країни посідають олійні культури. Провідне місце серед них займає соняшник. Його виробництво збільшилось з 2,6 млн. т в 1990 році до 15,3 млн. т в 2019 році, або в 5,9 рази (додаток Ж, рис. Ж.3). Посівні площі культури зросли з 1626,3 тис. га до 5958,6 тис. га відповідно, або в 3,7 разу. Частка соняшнику в структурі посівів сільськогосподарських культур в 2019 році досягла 21,5%, що на 16,49 відсоткових пунктів вище, ніж в 1990 році і значно перевищує нормативне значення співвідношення культур в сівозмінах різних природно-кліматичних зон України [134, с.34; 137, с.36; 168].

Посівні площі соняшнику поширились у господарства зони Полісся з 2,3 тис. га у 1990 році до 442,1 тис. га у 2019 році, або у 192 рази (додаток Ж, табл. Ж.2), в зоні Лісостепу – з 321,8 тис. га до 1437,9 тис. га, або у 4,5 рази, в зоні Степу – з 1302,2 тис. га до 3608,9 тис. га відповідно, або в 2,8 разу.

Змінилось відношення виробників до сої, посівні площі якої за досліджуваний період збільшились з 92,6 тис. га до 1608,5 тис. га (додаток Ж, рис. Ж.4), або у 17,4 рази. Якщо в 1990 році дану культуру культивували виключно тільки сільськогосподарські підприємства, то у 2019 році їх частка знизилась до 88,72% [71].

Розширення посівів сої по регіонах відбулось не пропорційно. Так в господарствах зони Полісся посівні площі сої збільшились з 1,2 тис. га у 1990 році до 422,1 тис. га у 2019 році, або у 351,8 рази, в зоні Лісостепу – збільшились з 30,1 тис. га до 980,7 тис. га, або у 32,6 рази, в зоні Степу – збільшились більш ніж втричі (додаток Ж, табл. Ж.3).

Важливим чинником розширення посівів сої є підвищений попит на зовнішніх ринках. За 2006-2019 рр. обсяги експорту сої збільшились з 270,7 тис. т (30,4% від виробництва) до 3622,6 тис. т (97,9% від виробництва) відповідно. Розрахунок тісноти зв'язку між обсягами внутрішнього виробництва і експорту сої показав наступні результати:

1) коефіцієнт кореляції = 0,8503, що свідчить про сильний прямий зв'язок між досліджуваними ознаками;

2) коефіцієнт детермінації = 0,7230. Таким чином мінливість функції (обсяг експорту) на 72,30% визначається мінливістю вибраного фактора (обсяги виробництва сої);

3) критерій Фішера: $F_{\phi} = 31,3169$, $F_k = 4,75$; $F_{\phi} > F_k$. Це свідчить про те, що нульова гіпотеза про відсутність зв'язку між показниками відкидається – модель адекватна реальності;

4) критерій Стюдента: $t_{\phi} = 5,5962$, $t_k = 2,1788$; $t_{\phi} > t_k$; отже, нульова гіпотеза про незначущість коефіцієнта регресії відкидається – він є статистично значущим;

5) рівняння регресії: $Y = -305,2429 + 0,6664x$

Таким чином, між обсягами внутрішнього виробництва і експорту продукції існує тісний зв'язок.

Третє місце в групі олійних культур посідає ріпак, виробництво якого протягом 1990-2019 рр. збільшилось з 130,2 до 3280,3 тис. т, або у 25,2 рази. Посівні площі культури зросли з 89,7 тис. га до 1274,8 тис. га відповідно, або в 14,2 рази (додаток Ж, рис. Ж.5). Розширення посівних площ було зумовлено великим народногосподарським значенням, широким спектром використання його продукції [230, с.56; 231, с.142].

Виробництво ріпаку в Україні відбувається переважно на екстенсивній основі. Так за рахунок підвищення урожайності культури з 14,5 ц/га в 1990 році до 25,7 ц/га в 2019 році валовий збір насіння збільшився на 45,64% (1437,6 тис. т), а за рахунок збільшення посівних площ з 89,7 до 1274,8 тис. га – на 54,55% (1718,4 тис. т).

Найбільше посівні площі ріпаку збільшились в Степовій зоні – з 4,9 тис. га в 1990 році до 643,1 тис. га в 2019 році, або у 131 разу; у Лісостепу – з 42,6 тис. га до 374,6 тис. га, або у 8,8 разу; у Поліссі – з 42,1 тис. га до 258,9 тис. га, або у 6,1 разу (додаток Ж, табл. Ж.4).

Таким чином ми спостерігаємо активізацію виробництва зерна та насіння ріпаку (правда за роками є нестабільним) та сої, що є безумовно в цілому позитивним явищем, якби це відбувалось за рахунок стабільного підвищення урожайності, відповідно нарощувалось поголів'я тварин та введення в дію промислових потужностей переробних підприємств різнопрофільного спрямування, і зокрема, з виробництва біоенергетичних ресурсів (біоетанолу, біодизелю, біогазу, бетаїну) та ін. продуктів промислового виробництва.

Наразі збільшення обсягів виробництва продукції зернових та олійних культур не забезпечило відповідного приросту продукції аграрного сектору. На це є дві причини такого результату: перша – стримується розвиток тваринництва, бо воно потребує впровадження сучасних інноваційних технологій, великих інвестицій та врахування часового фактору, професійних кадрів, підготовлених до використання нових технологій у галузі; друга – стримується розвиток промислових підприємств з доробки, зберігання та глибокої переробки сільськогосподарської продукції, побічної та проміжної продукції промислового походження, що також потребує суттєвих інвестицій для будівництва об'єктів, оснащених сучасним обладнанням та значних інвестиційних ресурсів іноземного походження. Бо розробка вітчизняних технологій та інвестиційних ресурсів у більшості залежна від розвитку науки, науково-дослідних робіт, що нині фінансуються за залишковим принципом, частка яких у 2018 році становила 0,3% у загальній структурі капітальних інвестицій [87, с.34; 207, с. 343; 169, с.242; 172, с.251; 174, с.115; 192, с.10].

Важливою культурою в економіці України є картопля, посівні площі якої залишаються майже стабільними. У 1990 році вони становили 1428,7 тис. га, у 2019 році – 1318,6 тис. га, або зменшились на 120,1 тис. га (8,4%) (додаток И, рис. И.1). Зміни відбулись в розподілі посівних площ за виробниками. Якщо

близько 70% насаджень картоплі у 1990 році було сконцентровано в господарствах населення, то в 2019 році їх частка склала 98,8%. Тобто, фактично вся картопля культивується в приватному секторі. В регіональному розрізі кількісні зміни були також несуттєві: в господарствах Полісся посіви зменшились на 35,6 тис. га (6,6%), в Лісостепу – на 39,9 тис. га (6,4%) і у Степу – на 48,4 тис. га (17,5%) (додаток И, табл. И.1).

Виробництво картоплі товаровиробниками в Україні характеризується стабільним збільшенням із 16732,4 тис. т в 1990 році до 20268,7 тис. т в 2019 році, або на 21,13%. Збільшення виробництва картоплі відбулось переважно за рахунок підвищення урожайності культури з 116,8 ц з 1 га в 1990 році до 170,5 ц з 1 га в 2018 році, або на 53,7 ц/га (45,98%). Причому в господарствах населення підвищення урожайності було несуттєвим – з 118,6 ц/га в 1990 році до 169,4 ц/га в 2018 році, або на 42,83%, сільськогосподарських підприємствах урожайність картоплі підвищилась із 112,6 ц/га до 252,0 ц/га, або в 2,2 рази.

Збільшення обсягів виробництва картоплі сприяло нарощуванню її переробки на нехарчові цілі. Так, по відношенню до 2000 року обсяги виробництва картоплі зросли з 403,4 кг до 532,4 кг на 1 особу в 2018 році, або на 32,0% [160, с.44; 161, с.198-199; 171, с.41; 176, с.105-106; 179, с.268; 180, с.73]. Частка втрат та переробки на нехарчові цілі підвищилась з 1,30% в 2000 році до 17,77% в 2019 році, або на 16,47 відсоткових пункти (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Динаміка використання картоплі в Україні за роками

Показники	Рік								2019р у % до 2000р
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	20018	2019	
Структура використання, %:									
- експорт	0,01	0,03	0,04	0,07	0,02	0,08	0,10	0,03	0,02 в.п.
- втрати та переробка на нехарчові цілі	1,30	10,54	14,21	17,43	14,83	15,38	17,12	17,77	16,47 в.п.
- витрачено на корм	28,83	30,59	29,28	30,00	31,62	31,21	31,14	30,64	1,81 в.п.
- витрачено на посадку	30,45	26,21	25,58	24,85	25,65	25,46	25,10	25,38	-5,07 в.п.
- фонд споживання	39,41	32,64	30,89	27,04	27,87	27,87	26,55	26,18	-13,23 в.п.
Відсоток імпорту у споживанні, %	0,17	0,08	0,51	0,29	0,45	0,39	0,48	4,87	4,70 в.п.

Джерело: розраховано автором за даними [6-11].

Експорт картоплі за цей період зріс з 1 тис. т у 2000р до 22 тис. т у 2018р, або з 0,01% до 0,10% обсягу виробництва при незначному його імпорті, що становить 0,1-0,2% до обсягів виробництва. Таким чином, нарощування виробництва картоплі призвело до збільшення обсягів переробки, але не забезпечило збільшення обсягів експорту.

Важливою для здоров'я і життєдіяльності людини групою сільськогосподарських культур є овочі і баштанні продовольчі. Питання виробництва і споживання овочів і баштанних продовольчих досліджували: Л.М. Галат [29], Т.Гетьман [30], Б.В. Духницький [51-52], Л.Б. Єльцова і С.Т. Омельчук [53], О.В. Захарчук [63], В.Ф. Іваненко [67], Ю. Кернасюк [75], І.Г. Кириленко [76-77; 80-81], М.О. Лищенко [98], Р.В. Логоша [99], Т.І. Олійник [132], Н.С. Руда [154], С.А. Сегеда [160; 161; 171; 176; 180], І.О. Сєвідова [185], О. Сидоренко [186], Н.О. Тихонова [215], Л.К. Яцишина [244] та інших [12, 15, 93, 142, 194-195, 218-220].

Посівні площі овочевих культур за аналізований період зменшились лише на 10,1 тис. га – з 455,9 тис. га в 1990 році до 445,8 тис. га в 2019 році (додаток И, рис. И.2, табл. И.2). Суттєві кількісні зміни відбулись в овочівництві за формами господарювання. Якщо у 1990 році частка сільськогосподарських підприємств в посівах овочів становила 70%, то у 2019 році – 7,7%, натомість господарств населення підвищилась з 30% до 92,3%. Тобто, масове виробництво овочевих культур здійснюється в господарствах населення.

Пропозиція в Україні товаровиробниками овоче-баштанної продукції демонструє стійку динаміку до збільшення з 7458,1 тис. т в 1990 році до 10245,5 тис. т в 2019 році, або на 37,37%. Важливим чинником збільшення виробництва овочів є підвищення урожайності овочевих культур із 149,0 ц з 1 га в 1990 році до 214,1 ц з 1 га в 2019 році, або на 65,1 ц/га (43,69%), баштанних продовольчих – з 70,9 ц з 1 га до 85,4 ц з 1 га, або на 20,45%. Причому в господарствах населення підвищення урожайності було або несуттєвим (на 45,49% овочевих культур), або спостерігалось зниження – на 14,3% (баштанні продовольчі). Натомість в сільськогосподарських підприємствах сектору за

досліджуваний період урожайність овочевих культур підвищилась з 157,1 ц з 1 га до 415,6 ц з 1 га, або в 2,6 рази і баштанних продовольчих культур – з 65,9 ц з 1 га до 103,3 ц з 1 га, або на 56,75% [176, с. 39; 180, с.72].

Збільшення обсягів виробництва овочів сприяло збільшенню їх споживання як в свіжому так і переробленому вигляді. В той же час суттєво підвищилась частка втрат з 2,94% в 2000 році до 12,35% в 2019 році (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Динаміка використання овочів і баштанних продовольчих культур (включаючи консервовану та сушену продукцію в перерахунку на свіжу) в Україні за роками

Показники	Рік								2019р у % до 2000р
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	20018	2019	
Структура використання, %:									
- експорт	0,50	2,00	3,64	2,10	2,23	4,49	4,32	2,80	2,30 в.п.
- втрати	2,94	5,23	9,07	11,91	11,88	10,62	10,47	12,35	9,41 в.п.
- витрачено на корм	12,09	16,17	14,52	15,49	15,39	15,20	15,17	15,14	3,05 в.п.
- витрачено на посів	1,43	1,20	1,28	1,09	1,09	1,10	1,11	1,10	-0,33 в.п.
- фонд споживання	83,05	75,41	71,49	68,22	69,42	68,59	68,93	68,31	-14,74 в.п.
Відсоток імпорту у споживанні, %	0,58	1,77	4,73	1,38	1,95	1,90	2,71	4,52	3,94 в.п.

Джерело: розраховано автором за даними [6-11; 66]

Також незважаючи на позитивну динаміку збільшення виробництва овочів і баштанних продовольчих спостерігається досить значна кількість імпорту продукції – 4,52% в 2019 році. У 2019 році в Україну було імпортовано 250,6 тис. т картоплі, 84,1 тис. т цибулі, 71,7 тис. т помідор, 17,6 тис. т огірків, 11,6 тис. т капусти, 8,9 тис. т моркви, 7,8 тис. т салату та зелені, 25,3 тис. т інших овочів і 9,7 тис. т мrożених овочів [66]. Даний факт свідчить про недостатні обсяги виробництва овочевої продукції в країні, особливо в зимово-весняний період.

Виробництво фруктів та ягід належить до стратегічно важливих напрямів розвитку сільськогосподарського виробництва, що не лише гарантує продовольчу безпеку держави, але також забезпечує сировиною харчову

переробну промисловість, яка випускає експортно-орієнтовану продукцію із високою доданою вартістю. Відповідно в Україні пропозиція товаровиробниками фруктів і ягід демонструє динаміку до зменшення з 3737,4 тис. т в 1990 році до 1072 тис. т в 1999 році, або на 71,3%. Проте вже з 2000 року спостерігається збільшення виробництва плодів, ягід і винограду до рівня 2485,2 тис. т в 2019 році, або в 2,8 разу (додаток К, рис. К.1 і К.2).

Незважаючи на позитивну динаміку збільшення виробництва фруктів, ягід і винограду спостерігається досить значна кількість імпорту продукції. В структурі імпорту фруктів і ягід протягом 2010-2019 рр. найбільшу частку займають цитрусові (апельсини, мандарини, лимони, грейпфрути) – 37-44% (додаток К, рис. К.3). Друге місце за обсягами імпорту займають банани, частка яких в 2015-2019 рр. коливалась в межах 30-33%. На третьому місці за обсягами імпорту знаходяться свіжі плоди (малина, суниця, ожина, смородина, ківі), частка яких коливається в межах 5-8,5% [181, с.178-179].

Трансформаційні зміни в аграрному секторі економіки зумовили кількісні зміни в посівах кормових культур в Україні, які мають важливе значення в забезпеченні тваринництва кормовою базою [196-196]. Їх посівні площі зменшились з 11998,8 тис. га в 1990 році до 1724,4 тис. га в 2019 році, або майже в 7 разів. Особливо суттєво зменшились посіви кормової кукурудзи – з 4636,9 тис. га в 1990 році до 243,1 тис. га в 2019 році, або в 19,1 рази (додаток Л, рис. Л.1). Частка сільськогосподарських підприємств залишається дуже високою – 99,90% у 1990 році і 92,18% у 2019 році (табл. 2.16).

Значні зміни мали місце у вирощуванні кормових коренеплодів. Їх загальна площа в Україні зменшилась з 624,2 тис. га у 1990 році до 192,3 тис. га у 2019 році, або у 3,2 рази (додаток Л, рис. Л.2). Більш радикально зміни відбулись за концентрацією посівів кормових коренеплодів за формами господарювання. Якщо частка господарств населення у 1990 році складала 16,23%, то у 2019 році – 99,84%. Тобто, вирощування кормових коренеплодів перейшло повністю в приватний сектор. Посівні площі однорічних і багаторічних трав також зменшились – у 8,3 рази та у 4,3 рази відповідно

(додаток Л, рис. Л.3 і Л.4). Частка сільськогосподарських підприємств знизилась із 96,5% і 95% до 28,0% і 23,7% відповідно.

Таблиця 2.16

Зміна посівних площ кормових культур, плодових та ягідних насаджень та виноградників в господарствах різних форм власності

Культури	Кормові коренеплоди	Кукурудза кормова	Трави однорічні	Трави багаторічні	Насадження культур плодових та ягідних	Виноградники
1990 рік						
Всього, тис. га	624,2	4636,9	2583,5	3986,6	851,0	175,5
Підприємства, тис. га	522,9	4632,1	2493,2	3787,0	445,1	159,0
Частка, %	83,77	99,90	96,50	94,99	52,30	90,60
Господарства населення, тис. га	101,3	4,8	90,3	199,6	405,9	16,5
Частка, %	16,23	0,10	3,50	5,01	47,70	9,40
2019 рік						
Всього, тис. га	192,3	243,1	312,3	920,9	224,9	41,8
Підприємства, тис. га	0,3	224,1	87,5	218,5	65,9	28,9
Частка, %	0,16	92,18	28,02	23,73	29,30	69,14
Господарства населення, тис. га	192,0	19,0	224,8	702,4	159,0	12,9
Частка, %	99,84	7,82	71,98	76,27	70,70	30,86

Джерело: розраховано автором за даними [149; 153]

Отже, трансформація власності на землю і її розподіл суттєво вплинули на динаміку посівних площ сільськогосподарських культур, їх розміщення та структури за формами господарювання, тобто в процесі реформ відбулись кількісні зміни як одна із характерних ознак економічного розвитку аграрно-продуктового виробництва, проте є недостатньою для його об'єктивної оцінки.

Важливим індикатором якісних і кількісних змін в рослинництві виступає рівень урожайності сільськогосподарських культур як інтегральний показник рівня впровадження новітніх технологій вирощування культур, організації внесення добрив і використання засобів захисту рослин, застосування сучасної прогресивної техніки, організації оплати праці, кваліфікації фахівців та інше.

Урожайність зернових і зернобобових культур за період 1990-2019 рр. підвищилась з 35,1 ц/га до 49,1 ц/га (табл. 2.17, додаток М). Розглянемо більш детально зміну урожайності за окремими зерновими культурами.

Таблиця 2.17

Динаміка урожайності зернових і зернобобових культур в Україні, ц/га

Культури	1990р	2000р	2010р	2015р	2018р	2019р	Відхилення 2019р до 1990р, +/-	
							ц/га	%
Зернові і зернобобові – всього	35,1	19,4	26,9	41,1	47,4	49,1	14,0	39,89
З них:								
Пшениця	40,2	19,8	26,8	38,8	37,3	41,6	1,4	3,48
у % до всього	114,5	102,1	99,6	94,4	78,7	84,7	-	-29,8 в.п.
Жито	24,4	15,2	16,7	25,9	26,6	28,9	4,5	18,44
у % до всього	69,5	78,4	62,1	63,0	56,1	58,9	-	-10,6 в.п.
Ячмінь	33,8	18,6	19,7	29,5	29,6	34,2	0,4	1,18
у % до всього	96,3	95,9	73,2	71,8	62,4	69,7	-	-26,6 в.п.
Кукурудза на зерно	38,7	30,1	45,1	57,1	78,4	71,9	33,2	85,79
у % до всього	110,3	155,2	167,7	138,9	165,4	146,4	-	36,1 в.п.
Овес	26,8	18,3	14,8	23,2	12,4	23,2	-3,6	-13,43
у % до всього	76,4	94,3	55,0	56,4	26,2	47,3	-	-29,1 в.п.
Гречка	11,6	9,1	6,7	10	12,1	12,3	0,7	6,03
у % до всього	33,1	46,9	48,9	52,9	82,9	25,1	-	-8,0 в.п.
Просо	17,2	11,6	13,7	18,9	14,6	18,1	0,9	5,23
у % до всього	49	59,8	50,9	46,0	30,8	36,9	-	-12,1 в.п.
Зернобобові	23,1	17	15,1	20,4	17,2	20,4	-2,7	-11,69
у % до всього	65,8	87,6	56,1	49,6	36,3	41,6	-	-24,2 в.п.

Джерело: розраховано автором за даними [149-153]

Урожайність пшениці протягом досліджуваного періоду значно коливалась, проте за 30 років підвищилась 40,2 до 41,6 ц/га, або на 1,4 ц/га (3,5%). Аналіз урожайності за формами господарювання показав, що з 2007 року рівень урожайності в сільськогосподарських підприємствах перевищує урожайність в господарствах населення. До 2011 року розбіжність в

урожайності була несуттєвою – 3-7%. Проте з 2012 року ця різниця зросла до 12-21% в залежності від року. Найбільш суттєво за 30 років підвищилась урожайність кукурудзи на зерно – з 38,7 ц/га в 1990 році до 71,9 ц/га у 2019 році, або на 33,2 ц/га (85,8%). До 2004 року урожайність в сільськогосподарських підприємствах була нижчою, ніж в господарствах населення, а з 2005 року уже перевищує рівень господарств населення на 7-37 ц/га (17-76%). За рештою зернових культур урожайність за досліджуваний період або не зазнала суттєвих змін (гречка і просо), або навіть знизилась (овес і зернобобові культури).

В групі технічних культур спостерігається незначне підвищення урожайності льону-довгунця (волокна) – з 6,4 до 6,8 ц/га, або на 6,3% (табл. 2.18).

Таблиця 2.18

**Динаміка урожайності технічних, олійних, овочевих
та плодово-ягідних культур в Україні, ц/га**

Культури	1990р	2000р	2010р	2015р	2018р	2019р	Відхилення 2019р до 1990р, +/-	
							ц/га	%
Льон-довгунець	6,4	4,2	4	8,9	6,7	6,8	0,4	6,3
Буряк цукровий фабричний	275,7	176,7	279,5	435,8	508,5	461,1	185,4	67,3
Соняшник	15,8	12,2	15,0	21,6	23,0	25,6	9,8	62,0
Соя	11,3	10,6	16,2	18,4	25,8	22,9	11,6	102,7
Ріпак	14,5	8,4	17,0	25,9	26,5	25,6	11,1	76,6
Картопля	116,8	121,6	132,5	161,4	170,5	154,8	38,0	32,53
Овочеві культури	149,0	112,3	173,6	206,1	214,3	214,0	65,0	43,62
Баштані продовольчі	80,9	44,4	91,7	78,6	77,3	85,4	4,5	5,56
Плодові і ягідні культури	42,7	38,4	78,2	104,5	128,4	108,1	65,4	153,16
Виноград	58,3	51,7	60,3	92,3	114,9	92,7	34,4	59,01

Джерело: розраховано автором за даними [149-153]

Суттєвий прогрес спостерігається в буряківництві, де урожайність фабричних цукрових буряків підвищилась на 185,4 ц/га, або на 67,3%. Проте в

господарствах різних форм господарювання зростання урожайності відбулось непропорційно. Так в сільськогосподарських підприємствах відбулось зростання з 275,7 ц/га в 1990 році до 470,3 ц/га в 2019 році, або на 194,6 ц/га (70,6%), в господарствах населення – з 241,5 ц/га до 342,8 ц/га, або на 101,3 ц/га (41,9%). Урожайність основних олійних культур в Україні за досліджуваний період суттєво підвищилась: соняшнику на 9,8 ц/га (на 62,0%), сої – на 11,6 ц/га (102,7%) і ріпаку – на 11,1 ц/га (на 76,6%).

Позитивна динаміка підвищення продуктивності спостерігається і за іншими сільськогосподарськими культурами. Так, урожайність картоплі за 1990-2019 рр. підвищилась на 38 ц/га (32,5%), овочевих культур – на 65 ц/га (43,6%), баштанних продовольчих – 4,5 ц/га (5,6%), плодових і ягідних культур – на 65,4 ц/га (153,2%) і винограду – на 34,4 ц/га (59,0%).

Виявлені в процесі дослідження зміни посівів сільськогосподарських культур, їх урожайності та валових зборів свідчать, що:

- в Україні спостерігається різке збільшення посівів окремих видів сільськогосподарських культур та відсутність зв'язку з допустимими агробіологічними нормами їх концентрації, що викликає ризики втрати структурованості ґрунтів, їх продуктивності та їх подальшу деградацію;

- зведення нанівець розвитку льонарства, найбільш прибуткової в минулому галузі господарств Полісся; та різке зменшення посівів цукрових буряків – однієї з інтенсивних галузей господарств зони Лісостепу.

Результативність аграрно-продуктового виробництва в значній мірі залежить від рівня виробничих витрат. Питання виробничих витрат сільськогосподарської продукції в Україні розглядались в працях О.М. Бородіної [20], Я.В. Долгих О.М. [48], М.Ф. Кропивко [94], Г.Ф. Мазур [104]; Р.П. Мудрак [121-122]; Л.М. Худолій [224, О.В. Шубравська [239, 249] та інші.

Рівень виробничих витрат основних продуктів рослинницької галузі наведено нами в таблиці 2.19. Так, виробничі витрати пшениці за період 2010-2019 рр. підвищились з 77,78 до 284,58 грн. на 1 ц продукції (у 3,7 рази) і з 2,0 до 12,3 тис. грн. на 1 гектар посіву (у 6,2 рази); кукурудзи – з 73,11 до 237,62

грн (у 3,3 рази) з 3,3 до 18,4 тис. грн. (у 5,6 рази) відповідно; насіння соняшнику – із 137,53 до 465,34 грн. (у 3,4 рази) і з 2,1 до 12,6 тис. грн. (у 6 разів) відповідно; соєві боби – із 158,40 до 565,78 грн. (у 3,6 рази) і з 2,5 до 13,2 тис. грн. (у 5,3 рази) відповідно; насіння ріпаку – із 171,70 до 682,22 грн. (у 4,0 рази) і з 2,8 до 17,5 тис. грн. (у 6,3 рази) відповідно; цукрові буряки – із 31,77 до 76,10 грн. (у 2,4 рази) і з 8,8 до 35,7 тис. грн. (у 4,1 рази) відповідно; картопля – з 86,10 до у 272,37 грн. (у 3,2 рази) і з 14,5 до 64,4 тис. грн. (у 4 рази) відповідно; овочі – з 57,03 до 148,43 грн. (у 2,6 рази) і з 11,4 до 61,7 тис. грн. (у 5,4 рази) відповідно; плоди і ягоди – із 134,73 до 404,64 грн. (у 3,0 рази) і з 4,1 до 21,6 тис. грн. (у 5,3 рази) відповідно.

Таблиця 2.19

Витрати на виробництво основних видів продукції рослинництва

Показники	Пшениця	Кукурудза	Насіння соняшнику	Боби сої	Насіння ріпаку	Буряки цукрові	Картопля	Овочі	Плоди і ягоди
2010р									
На 1 га, тис. грн.	2,0	3,3	2,1	2,5	2,8	8,8	14,5	11,4	4,1
На 1 ц продукції, грн.	77,78	73,11	137,53	158,40	171,70	31,77	86,10	57,03	134,73
2015р									
На 1 га, тис. грн.	6,2	9,5	7,3	7,3	9,5	25,1	30,1	36,1	11,5
На 1 ц продукції, грн.	155,18	157,48	313,99	400,01	369,84	56,13	151,97	99,66	209,32
2016р									
На 1 га, тис. грн.	8,4	12,2	8,8	9,5	12,4	30,7	35,3	39,7	15,2
На 1 ц продукції, грн.	192,33	170,45	372,43	407,18	486,89	62,34	168,96	105,72	273,11
2017р									
На 1 га, тис. грн.	9,8	14,1	10,2	11,1	14,8	31,5	45,1	48,8	19,2
На 1 ц продукції, грн.	229,80	240,57	474,64	557,59	530,89	65,57	186,99	109,66	384,61
2018р									
На 1 га, тис. грн.	11,0	18,6	11,6	13,5	16,2	36,3	55,8	56,5	22,7
На 1 ц продукції, грн.	287,58	214,75	476,52	508,87	611,91	70,45	214,53	129,98	280,96
2019р									
На 1 га, тис. грн.	12,3	18,4	12,6	13,2	17,5	35,7	64,4	61,7	21,6
На 1 ц продукції, грн.	284,58	237,62	465,34	565,78	682,22	76,10	272,37	148,43	404,64

Джерело: розраховано автором за даними [135-139; 170-174]

Дослідження показують, що за період 2010-2019 рр. в рослинництві спостерігається зниження частки прямих матеріальних витрат (табл. 2.20). Так при виробництві пшениці частка прямих матеріальних витрат знизилась на 9,8 в.п., ячменю – 8,1 в.п., кукурудзи на зерно – 18,4 в.п., насіння соняшнику – 10,5 в.п., сої – 21,5 в.п., ріпаку – 12,2 в.п., насіння льону-довгунцю – 2,7 в.п., цукрові буряки – 15,6 в.п.

Таблиця 2.20

**Структура витрат на виробництво основних видів
продукції рослинництва за елементами, %**

Продукція	2010р			2019р			Відхилення 2019р до 2010р., +/-		
	Прямі матеріал мат витрати	Прямі витрати на оплату праці	Інші прямі витрати та загально- виробничі витрати	Прямі матеріал мат витрати	Прямі витрати на оплату праці	Інші прямі витрати та загально- виробничі витрати	Прямі матеріал мат витрати	Прямі витрати на оплату праці	Інші прямі витрати та загально- виробничі витрати
Пшениця	66,2	8,0	25,8	56,4	5,8	37,8	-9,8	-2,2	12,0
Ячмінь	64,5	8,7	26,8	56,4	6,1	37,5	-8,1	-2,6	10,7
Кукурудза на зерно	69,9	6,3	23,8	51,5	4,8	43,7	-18,4	-1,5	19,9
Насіння соняшнику	65,1	7,9	27,0	54,6	5,6	39,8	-10,5	-2,3	12,8
Соя	69,1	6,5	24,4	47,6	5,7	46,7	-21,5	-0,8	22,3
Ріпак	72,2	6,1	21,7	60,0	4,5	35,5	-12,2	-1,6	13,8
Насіння льону- довгунцю	67,4	12,1	20,5	64,7	3,3	32,0	-2,7	-8,8	11,5
Цукрові буряки (фабричні)	77,0	5,2	17,8	61,4	5,0	33,6	-15,6	-0,2	15,8

Джерело: розраховано автором за даними [187-191]

В той же час характерною ознакою є підвищення частки інших прямих та загальновиробничих витрат за 1990-2019 рр. від 10 до 22 відсоткових пунктів. Тобто, відбулось збільшення витрат на оплату оренди земельних і майнових паїв, оплати праці адміністративного персоналу, медичне страхування тощо.

Забезпечення населення продовольством є визначальним чинником здоров'я нації, тривалості життя людини, а також рівня розвитку її ресурсного потенціалу – фізичного, інтелектуального, духовного. Відповідно особливу роль у вирішенні цього питання відіграє розвиток галузей тваринництва та виробництво продукції тваринного походження [25, с.17; 27, с.3; 31, с.9; 32, с.59; 73, с.34; 105, с.21; 222, с.29]. Як зазначає В.А. Замлинський до 2050 року попит на продукцію тваринництва зросте на 70% [62, с.22]. Україна маючи достатній потенціал аграрно-продуктового виробництва, в тому числі і продукції тваринництва, взмозі повністю забезпечити внутрішнє споживання власною продукцією. Проте наявний виробничий потенціал використовується не в повній мірі, що потребує

На першому етапі нами було здійснено аналіз динаміки розвитку тваринницької галузі: кількості поголів'я худоби і птиці за видами та структуру виробництва м'яса протягом 1990-2019 років. В процесі дослідження виявлено тенденцію до зменшення поголів'я худоби і птиці та виробництва продуктів за всіма видами. Найбільшого скорочення у період 1990-2000 рр. зазнало поголів'я ВРХ – в середньому за рік по 1,6 млн. голів. З 2000-2012 рр. темпи скорочення поголів'я ВРХ були помітно меншими – в середньому по 0,5 млн. голів за рік. Після деякого приросту поголів'я ВРХ у 2012-2013 роках знову спостерігається його зменшення, у тому числі корів (додаток Н, рис. Н.1 і Н.2).

За досліджуваний період поголів'я свиней знизилось на 68,98%, незважаючи на деяке зростання і стабілізацію в 2009-2013 роках (додаток Н, рис. Н.3). Поголів'я овець протягом аналізованого періоду зменшилось в 6,6 разу, і по відношенню до 1990 року становило у 2019 році лише 15,07% (додаток Н, рис. Н.4). Суттєво зменшувалось протягом 1990-2000 років також поголів'я птиці (в 2 рази). Проте з 2000 року спостерігався його приріст і в 2013 році по відношенню до 1990 року його кількість становила 93,5%. Однак, починаючи з 2014 року поголів'я курей зменшується в середньому по 4% щороку (додаток Н, рис. Н.5). В результаті зменшення поголів'я виробництво м'яса у забійній вазі в 2019 році по відношенню до 1990 року становило лише

57,19%, у тому числі яловичини – 18,08%, свинини – 44,58%, баранини – 31,22%, молока – 41,06% (табл. 2.21). Збільшення виробництва спостерігалось лише по м'ясу птиці.

Таблиця 2.21

Динаміка виробництва продукції тваринництва, тис. тонн

Рік	М'ясо у забійній вазі					Молоко, тис. т	Вовна, т	Яйця, млн. шт
	всього	у тому числі:						
		яловичина	свинина	баранина	птиця			
1990	4357,8	1985,4	1576,0	45,8	708,4	24508,3	29804	16286,7
1995	2293,7	1186,0	807,0	40,0	235,0	17274,3	13926	9403,5
2000	1662,8	754,3	676,0	17,2	193,2	12657,9	3400	8808,6
2001	1517,4	646,0	591,0	15,0	239,0	13444,2	3266	9668,2
2002	1647,9	704,0	599,0	17,0	300,0	14142,4	3392	11309,3
2003	1724,7	723,0	631,0	17,0	324,0	13661,4	3353	11477,1
2004	1599,6	618,0	559,0	17,0	375,0	13709,5	3202	11955,0
2005	1597,0	562,0	494,0	16,0	497,0	13714,4	3195	13045,9
2006	1723,2	567,0	526,0	15,0	589,0	13286,9	3277	14234,6
2007	1911,7	546,0	625,0	15,0	689,0	12262,1	3449	14062,5
2008	1905,9	480,0	590,0	17,0	794,0	11761,3	3755	14956,5
2009	1917,4	454,0	596,0	18,0	894,0	11609,6	4111	15907,5
2010	2059,0	427,7	631,0	21,0	953,5	11248,5	4192	17052,3
2011	2143,8	399,0	704,0	20,0	995,0	11086,0	3877	18689,8
2012	2209,6	388,0	701,0	20,0	1075,0	11377,6	3724	19110,5
2013	2389,4	412,2	748,0	18,7	1168,3	11488,2	3520	19614,8
2014	2359,6	412,7	742,6	14,4	1164,7	11132,8	2602	19587,3
2015	2322,6	384,0	759,7	13,7	1143,7	10615,4	2270	16782,9
2016	2323,6	375,6	747,6	13,4	1166,8	10381,5	2072	15100,4
2017	2318,2	363,5	735,9	13,5	1184,7	10280,5	1967	15505,8
2018	2354,9	358,9	702,6	14,3	1258,9	10064,0	1908	16132,0
2019	2492,4	369,5	708,3	13,9	1381,4	9663,2	1734	16677,5
2019р у % до 1990р.	57,19	18,61	44,94	30,35	195,00	39,43	5,82	102,40
2019р у % до 2010р.	121,05	86,39	112,25	66,19	144,88	85,91	41,36	97,80

Джерело: розраховано автором за [208-213]

На виробництво і споживання продуктів тваринного походження впливає низка чинників: природні, економічні, національні і релігійні особливості тощо. Незважаючи на сприятливі умови в Україні тваринництво демонструє негативні

тенденції свого розвитку в останні роки. Валова продукція галузі тваринництва у постійних цінах 2010 року зменшилась з 137272,2 млн. грн. у 1990 році до 70750 млн. грн. у 2019 році, або в 1,94 рази (додаток Н, рис. Н.6). Вартість сільськогосподарських тварин на вирощуванні за аналізований період зменшилась в 1,82 рази, молока – в 2,38 рази, вовни – в 19,65 рази, іншої продукції тваринництва – в 1,88 рази. Винятком є лише яйця, вартість яких збільшилась на 34,1 млн. грн., або на 0,5%.

Такі зміни мали місце в ході аграрної реформи, що супроводжувалось диспаритетом цін на сільськогосподарську і промислову продукцію, зменшенням державної підтримки галузі тваринництва [69, с.52; 89, с.22; 97, с.31; 115, с.74;]. Фактично дотаційна галузь стала критично збитковою (табл. 2.22), що зумовило відсутність економічного інтересу до її розвитку.

Таблиця 2.22

Рентабельність виробництва основної продукції тваринництва, %

Показники	1990р	1995р	2000р	2005р	2010р	2015р	2019	Відхилення 2019р до 1990р, +/-
ВРХ на м'ясо	20,6	-19,8	-42,3	-25,0	-35,9	-17,9	-27,1	-47,7 в.п.
Свині на м'ясо	20,7	-16,7	-44,3	14,9	-7,8	12,7	4,7	-16,0 в.п.
Вівці та кози на м'ясо	2,3	-31,9	-46,4	-32,1	-29,5	-29,6	-39,7	-42,0 в.п.
Птиця на м'ясо	17,0	-18,4	-33,2	24,9	-4,4	-6,1	-3,7	-20,7 в.п.
Молоко	32,2	-23,2	-6,0	12,2	17,9	12,6	20,6	-11,6 в.п.
Яйця	27,3	36,5	10,6	23,5	18,6	60,9	-23,5	-50,8 в.п.

Джерело: розраховано за даними [187-191; 199-206]

Негативні кількісні зміни відбулись у всіх галузях тваринництва, причому як у сільськогосподарських підприємствах, так і в господарствах населення. Розглянемо більш детально ситуацію.

Одним з важливіших і цінних продуктів харчування, основні компоненти якого білки, жири, вуглеводи, вітаміни, мінеральні речовини майже повністю засвоюються організмом людини є молоко. Молоко і молочні продукти є головним джерелом кальцію для організму людини, що особливо є цінним для харчування дітей. Відповідно зазначені якість властивості молока та продуктів

його переробки зумовлюють необхідність стабільного забезпечення ними населення, переробних підприємств сировиною і експортних потреб країни, що потребує дослідження розвитку молочного скотарства. Питання молочного скотарства знайшли своє відображення в наукових працях Кваші С.М. [74], Литовченко М.В. [97], Ляховської О.В. [103], Мамчура В.А. [106], Петриченка О.А. [135, 147], Тивончука С.В. [214] та інших.

Найбільша кількість корів в Україні була у 1990 році – 8,4 млн. голів. Причому в підприємствах було 6,2 млн. голів (73,9%), а в господарствах населення – 2,2 млн. голів (26,1%) (додаток Н, табл. Н.1). В процесі реформування аграрного сектора економіки через вплив різних чинників поголів'я корів почало скорочуватись. Загальне поголів'я в усіх категоріях господарств в 2020 році порівняно з 1991 роком зменшилось до 1788,5 тис. голів, або на 78,7%. Скорочення поголів'я корів відбулось переважно за рахунок сільськогосподарських підприємств, де на початок 2020 року кількість худоби становила 438,6 тис. га, або лише 7,1% від рівня 1991 року.

В господарствах населення спостерігається дещо інша тенденція. Поголів'я корів спочатку збільшилось з 2186,4 тис. голів у 1991 році до 3107,3 тис. голів в 2001 році, або на 42,1%. Проте потім простежується поступове зменшення корів до 1349,9 тис. голів на початок 2020 року.

Зміна поголів'я молочного стада відбулась також і в регіональному розрізі. В господарствах зони Степу поголів'я корів за період 1990-2019 рр. зменшилось на 97,5%, зони Полісся – на 91,4% і зони Лісостепу – на 88,9% (додаток Н, табл. Н.2).

Скорочення поголів'я корів призвело до зменшення виробництва молока з 24508 тис. т до 9686,9 тис. т, або в 2,5 рази (табл. 2.23).

Варто зауважити, що пропозиція молока підприємствами різних форм власності була неоднаковою. Так, в сільськогосподарських підприємствах загальне виробництво молока зменшилось з 18634 тис. т у 1990 році до 2718 тис. т у 2019 році, або в 6,9 разу. В той же час в господарствах населення його обсяги збільшились з 5874,2 тис. т в 1990 році до 6934,6 тис. т в 2019 році, або

на 18,1%. В розрізі регіонів виробництво молока в господарствах всіх категорій в зоні Полісся зменшилось на 60,6%, Лісотеку – на 52,8% і в Степу – на 76,9% (додаток Н, табл. Н.3).

Таблиця 2.23

Виробництво молока в категоріях господарств України

Рік	Усі категорії господарств		У тому числі:					
			с-г підприємства		з них: фермерські господарства		господарства населення	
	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%
1990	24508,3	100,00	18634,1	76,03	-	-	5874,2	23,97
1995	17274,3	100,00	9443,0	54,67	41,5	0,24	7831,3	45,33
2000	12657,9	100,00	3668,7	28,98	67,8	0,54	8989,2	71,02
2005	13714,4	100,00	2582,5	18,83	96,3	0,70	11131,9	81,17
2010	11248,5	100,00	2216,6	19,71	112,1	1,00	9031,9	80,29
2011	11086,0	100,00	2245,9	20,26	123,0	1,11	8840,1	79,74
2012	11377,6	100,0	2535,3	22,28	144,2	1,27	8842,3	77,72
2013	11488,2	100,00	2582,5	22,48	156,8	1,36	8905,7	77,52
2014	11132,8	100,00	2647,5	23,78	166,8	1,50	8485,3	76,22
2015	10615,4	100,00	2669,2	25,14	177,4	1,67	7946,2	74,86
2016	10381,5	100,00	2705,6	26,06	183,6	1,77	7675,9	73,94
2017	10280,5	100,00	2765,7	26,90	194,8	1,89	7514,8	73,10
2018	10064,0	100,00	2755,5	27,38	201,8	2,01	7308,5	72,62
2019	9663,2	100,00	2728,6	28,24	209,2	2,16	6934,6	71,76
2019 у % до 1990	39,43	х	14,64	х	-	х	118,05	х

Джерело: розраховано автором за даними [208-213]

Таким чином, більше 70% виробництва молока в Україні сконцентровано переважно в господарствах населення, для яких цей вид діяльності є вагомим джерелом грошових надходжень через реалізацію продукції на міських ринках.

Зміни в обсягах виробництва молока, що відбулись в певних категоріях господарств, зумовлені також рівнем продуктивності тварин. Середньорічний надій на одну корову в Україні підвищився з 2863 кг в 1990 році до 4976 кг в 2019 році, або в 1,7 рази (табл. 2.24). Причому продуктивність корів в господарствах різних форм власності суттєво різниться між собою. Так в сільськогосподарських підприємствах середньорічний надій на одну корову підвищився з 2941 до 6101 кг (у 2,1 рази), що сприяло збільшенню загального

виробництва молока на 1405,2 тис. тонн.

Таблиця 2.24

Середньорічний надій на одну фуражну корову в Україні

Рік	Усі категорії господарств		У тому числі:			
			підприємства		господарства населення	
	кг	%	кг	%	кг	%
1990	2863	100,0	2941	102,72	2637	92,11
1995	2204	100,0	1908	86,57	2722	123,50
2000	2359	100,0	1588	67,32	2960	125,48
2005	3487	100,0	2952	84,66	3643	104,47
2010	4082	100,0	3975	97,38	4110	100,69
2011	4174	100,0	4109	98,44	4192	100,43
2012	4361	100,0	4676	107,22	4276	98,05
2013	4446	100,0	4827	108,57	4343	97,68
2014	4508	100,0	5027	111,51	4363	96,78
2015	4644	100,0	5352	115,25	4437	95,54
2016	4735	100,0	5643	119,18	4473	94,47
2017	4820	100,0	6025	125,00	4480	92,95
2018	4922	100,0	6190	125,76	4559	92,62
2019	4976	100,0	6101	122,61	4630	93,05
2019 у % до 1990	173,80	х	207,45	х	175,58	х

Джерело: дані Державної служби статистики України [208-213]

В господарствах населення середньорічний надій на одну корову підвищився з 2637 кг в 1990 році до 4630 кг в 2019 році, або на 1993 кг (75,57%). Причому, до 2000 року продуктивність корів в зростала вищими темпами, ніж в сільськогосподарських підприємствах перевищуючи останні на 186,4%, проте потім зростання продуктивності корів у населення сповільнилось і в 2019 році її рівень порівняно з сільськогосподарськими підприємствами знизився до 75,89% (1471 кг).

Важливу роль в забезпеченні населення країни повноцінними білками відіграє м'ясо і м'ясопродукти сільськогосподарських тварин. Воно багате на повноцінні білки, що містять незамінні для людського організму амінокислоти. Відповідно обсяги виробництва м'яса в значній мірі визначають продовольчу безпеку країни [47, с.40; 62, с.24; 107, с.39; 123, с.16; 157, с.4; 177, с.38].

Провідну роль у структурі м'ясних ресурсів посідає галузь м'ясного скотарства. Яловичина і телятина містять 18-20% білків, 7-12% жирів, вітаміни групи В (рибофлавін і тіамін), вітамін А, мінеральні речовини, особливо залізо і цинк. Згідно з науково-обґрунтованими нормами харчування частка яловичини в раціоні людини має становити 40-45% від загального споживання м'яса, або 32-36 кг [1, с. 237; 69, с.52; 89, с.22; 115, с.75].

Виробництво яловичини напряму залежить від розвитку галузі молочного скотарства, оскільки є похідним від неї. Саме в молочному скотарстві отримується супутня продукція у вигляді приплоду телят-бугайців, які вирощуються для отримання м'яса. Виробництво яловичини (у забійній вазі) в усіх категоріях господарств зменшилось з 1985,4 тис. т в 1990 році до 369,5 тис. т в 2019 році, або в 5,4 рази (табл. 2.25, додаток Н, табл. Н.4).

Таблиця 2.25

Виробництво м'яса великої рогатої худоби, у забійній вазі

Рік	Всі категорії господарств		У тому числі					
			с.-г. підприємства		з них: фермерські господарства		господарства населення	
	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%
1990	1985,4	100,0	1808,1	91,07	-	-	177,3	8,93
1995	1185,9	100,0	816,2	68,83	3,4	0,29	369,7	31,17
2000	754,3	100,0	305,2	40,46	5,8	0,77	449,1	59,54
2005	561,8	100,0	148,1	26,36	6,2	1,10	407,5	72,53
2010	427,7	100,0	104,7	24,48	5,8	1,36	323,0	75,52
2011	399,1	100,0	97,0	24,30	8,2	2,05	302,1	75,70
2012	388,5	100,0	97,3	25,05	8,7	2,24	291,2	74,95
2013	427,8	100,0	110,5	25,83	10,3	2,41	317,3	74,17
2014	412,7	100,0	98,4	23,84	8,7	2,11	314,3	76,16
2015	384,0	100,0	93,7	24,40	8,1	2,11	290,3	75,60
2016	375,6	100,0	99,2	26,41	10,1	2,69	276,4	73,59
2017	363,5	100,0	94,8	26,08	9,9	2,72	268,7	73,92
2018	358,9	100,0	87,7	24,44	7,6	2,12	271,2	75,56
2019	369,5	100,0	101,7	27,52	8,4	2,27	267,8	72,48
2019 у % до 1990	18,61	х	5,62	х	-	-	151,04	х

Джерело: сформовано автором за даними [208-213]

Найбільші темпи зменшення виробництва яловичини спостерігаються в

сільськогосподарських підприємствах України – з 1808,1 тис. т в 1990 році до 101,7 тис. т в 2019 році, або в 17,8 рази. Іншою є ситуація в господарствах населення, де виробництво м'яса за 1990-2000 рр. збільшилось з 177,3 тис. т до 449,1 тис. т, або в 2,5 рази. Проте після 2000 року спостерігається поступова тенденція до зменшення виробництва м'яса в господарствах населення, кількість якого в 2019 році склала 267,8 тис. т, що на 40,37% менше ніж в 2000 році. Незважаючи на позитивну тенденцію до збільшення виробництва м'яса в господарствах населення це не змогло компенсувати падіння виробництва в сільськогосподарських підприємствах і, відповідно, не дозволило забезпечити належний рівень споживання яловичини населенням країни.

Таким чином, дослідження дають підстави стверджувати, що в Україні виробництво яловичини забезпечується переважно господарствами населення, частка яких підвищилась з 8,93% в 1990 році до 72,48% в 2019 році.

Кількісні зміни в обсягах виробництва яловичини і телятини зумовлені в основному скороченням поголів'я великої рогатої худоби м'ясного напрямку. В усіх категоріях господарств протягом 1990-2019 рр. кількість тварин зменшилась з 24623,4 тис. голів до 3092,8 тис. голів, або в 8,0 рази.

Скорочення чисельності тварин за природно-кліматичними зонами та областями України було різним. В зоні Полісся чисельність тварин в усіх категоріях господарствах зменшилось на 84,3%, Лісостепу – на 84,8%, Степу – на 92% (додаток Н., табл. Н.5).

Кількісні зміни в різних категоріях господарств за природно-кліматичними зумовили зменшення поголів'я ВРХ в сільськогосподарських підприємствах в зоні Полісся у 19,8 рази, Лісостепу – у 12,6 рази, Степу – у 51,2 рази. Натомість в господарствах населення кількість тварин зменшилась на 48,8%, 40,1% і 26,8% відповідно.

Зменшенню обсягів виробництва м'яса великої рогатої худоби, крім скорочення поголів'я, сприяли і низька продуктивність тварин на дорощуванні і відгодівлі. Середньодобові прирости молодняку в сільськогосподарських підприємствах знизились з 431 грам в 1990 році до 213 грам в 1997 році, або

вдвічі. Незважаючи на підвищення продуктивності тварин на дорощуванні і відгодівлі в 2019 році до 605 грам на добу, досягнутий рівень все ще залишається низьким порівняно з рівнем зарубіжними виробниками, де середньодобові прирости худоби становлять більше 1000 грам.

Поголів'я ВРХ, в тому числі і корів в сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення залежить від багатьох факторів. Одним із них є посівні площі кормових культур, які протягом 1990-2019 рр суттєво зменшились. Для перевірки висунутої гіпотези нами було проведено кореляційно-регресійний аналіз, в якому функцією «Y» було «поголів'я великої рогатої худоби в Україні, тис. голів», а фактором впливу – «x» – площа посіву окремих кормових культур, тис. га. Результати обробки даних на ЕОМ наведено в таблиці (2.26).

Таблиця 2.26

Результати парного кореляційного аналізу між посівними площами окремих кормових культур і поголів'ям ВРХ (корів) в Україні

Показники	Види кормових культур			
	Кормові коренеплоди	Кормова кукурудза	Однорічні трави*	Багаторічні трави*
Коефіцієнт кореляції Пірсона (r)	0,9913	0,9785	0,9685	0,9783
Коефіцієнт детермінації (r^2)	0,9826	0,9574	0,9381	0,9571
Критерій Фішера фактичний (F_f)	1584,0453	630,0353	424,2040	624,2560
Критерій Фішера критичний (F_k)	4,45			
Критерій Стюдента фактичний (t_f)	39,8001	25,1005	20,5962	24,9851
Критерій Стюдента критичний (t_k)	2,1098			
Коефіцієнт регресії (b)	0,0194	0,2266	0,3945	0,5438
Рівень значимості (p)	<0,001	<0,001	<0,001	<0,001
Тіснота зв'язку	дуже сильний	дуже сильний	дуже сильний	дуже сильний
Напрямок зв'язку	прямий	прямий	прямий	прямий
Висновок про фактор впливу	статистично значущий	статистично значущий	статистично значущий	статистично значущий

* Розраховано для поголів'я корів

Джерело: розраховано автором

Таким чином, висунута гіпотеза про існування зв'язку між поголів'ям великої рогатої худоби та посівами кормових культур підтвердилося. Розраховані коефіцієнти кореляції свідчать, що наявний зв'язок між поголів'ям ВРХ і посівами кормових буряків, кормової кукурудзи, однорічних і багаторічних трав є дуже щільним ($r=0,9913$; $0,9785$; $0,9685$ і $0,9783$ відповідно).

Значна роль в забезпеченні населення країни м'ясом належить галузі свинарства. Свинина містить значну кількість білку, а також інших макро- та мікроелементів. Крім того, свинарство відзначається високою окупністю кормів та відносно коротким періодом обороту – 6 місяців. Ці чинники сприяють високій ефективності виробництва свинини як в сільськогосподарських підприємства так і в господарствах населення [115, с.75].

В 1990 році виробництво м'яса свиней у забійній вазі склало 1576,3 тис. тонн, з яких 893,7 тис. т (56,7%) виробляли сільськогосподарські підприємства (табл. 2.27).

Таблиця 2.27

Виробництво свинини (у забійній вазі), тис. тонн

Рік	Всі категорії господарств		У тому числі					
			с.-г. підприємства		з них: фермерські господарства		господарства населення	
	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%
1990	1576,3	100,0	893,7	56,70	-		682,6	43,30
1995	806,9	100,0	203,2	25,18	2,1	0,26	603,7	74,82
2000	675,9	100,0	91,4	13,52	2,1	0,31	584,5	86,48
2005	493,7	100,0	111,3	22,54	3,4	0,69	382,4	77,46
2010	631,2	100,0	255,9	40,54	14,6	2,31	375,3	59,46
2011	704,4	100,0	305,1	43,31	19,0	2,70	399,3	56,69
2012	700,8	100,0	303,8	43,35	13,8	1,97	397,0	56,65
2013	748,3	100,0	362,3	48,42	17,4	2,33	386,0	51,58
2014	742,6	100,0	377,0	50,77	19,4	2,61	365,6	49,23
2015	759,7	100,0	400,3	52,69	19,2	2,53	359,4	47,31
2016	747,6	100,0	397,0	53,10	21,1	2,82	350,6	46,90
2017	735,9	100,0	372,6	50,63	21,1	2,87	363,3	49,37
2018	702,6	100,0	359,8	51,21	19,1	2,72	342,8	48,79
2019	708,3	100,0	384,8	54,33	20,4	2,88	323,5	45,67
2019 у % до 1990	44,93	х	43,06	х	-	-	47,39	х

Джерело: сформовано автором за даними [208-213]

Проте кризові явища в економіці позначились і на розвитку галузі свинарства. Виробництво м'яса свиней протягом 1990-2019 рр. зменшилось з 1576,3 тис. т в до 708,3 тис. т у забійній масі, або в 2,2 рази.

Спочатку протягом 1990-2000рр виробництво свинини в сільськогосподарських підприємствах скоротилось з 893,7 тис. т до 91,4 тис. т, або у 9,8 рази і склало 13,5% в загальному виробництві. Це стало наслідком ліквідації адміністративної системи управління виробництвом, втратою господарських зв'язків, порушенням цінового паритету на продукцію промисловості і сільського господарства. Виробництво свинини перейшло в приватний сектор, де обсяги м'яса за аналогічний період зменшились з 682,6 тис. т до 584,5 тис. т, або на 14,4%. В 2000 році 86,5% всієї свинини в Україні вироблялось в господарствах населення, що не в змозі були забезпечити прибутковість галузі та високу якість продукції.

З 2002 року ситуація в галузі почала змінюватись. Значні обсяги інвестицій у будівництво нових і модернізацію старих свиногокомплексів в сільськогосподарських підприємствах потужними фінансовими компаніями зумовило збільшення виробництва свинини в 2019 році до рівня 384,8 тис. т, що в загальному виробництві м'яса свиней складає 54,3%. Проте протиріччя між цінами на зерно і продукцію тваринництва залишаються. Висока кон'юнктура на зерно в світі зумовила збільшення його експорту, особливо кукурудзи і пшениці, а не використання на корм тваринам. Саме ця причина разом зі зменшенням державної підтримки спричинила занепад більшості галузей тваринництва, в тому числі і свинарства.

Дослідження показали, що в сільськогосподарських підприємствах кількість свиней за аналізований період зменшилась з 14071,2 тис. голів до 2202,7 тис. голів, або у 4,3 рази (додаток Н, табл. Н.6). Причому скорочення поголів'я за природно-кліматичними зонами і областями відбулось нерівномірно: у Поліссі на 56,8%, Лісостепу – на 75,1% і Степу – на 82,6% (додаток Н, табл. Н.7).

Одними із причин різкого зменшення поголів'я свиней є низька

рентабельність виробництва свинини, висока вартість кормів, особливо концентрованих, низька частка фуражних культур у зерновому балансі країни, присутність дешевого імпорту на українському ринку, низька державна підтримка виробників свинини. Затягування із вирішенням вказаних проблем буде перешкоджати розвитку галузі свинарства в Україні, знижувати продовольчу безпеку країни, сприяти відставанню вітчизняної галузі від зарубіжних виробників, збільшення дефіциту якісного м'яса та м'ясопродуктів на ринку [162-166, 184].

Значну роль у забезпеченні населення м'ясом відіграє птахівництво. Птиця характеризується швидкими темпами відтворення, високою окупністю кормів та продуктивністю. Дана галузь тваринництва порівняно з іншими є менш затратною в розрахунку на одиницю створюваної продукції.

Обсяги виробництва м'яса птиці в Україні за період 1990-2000 рр. зменшились з 708,4 тис. т до 193,2 тис. т, або у 3,7 рази (табл. 2.28).

Таблиця 2.28

Виробництво м'яса птиці (у забійній вазі) в Україні, тис. тонн

Рік	Всі категорії господарств		У тому числі					
			с.-г. підприємства		з них: фермерські господарства		господарства населення	
	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%
1990	708,4	100,0	356,8	50,37	-	-	351,6	49,63
1995	235,2	100,0	64,8	27,55	1,2	0,51	170,4	72,45
2000	193,2	100,0	35,8	18,53	0,2	0,10	157,4	81,47
2005	496,6	100,0	319,8	64,40	4,4	0,89	176,8	35,60
2010	953,5	100,0	772,0	80,96	27,1	2,84	181,5	19,04
2011	995,2	100,0	811,0	81,49	28,5	2,86	184,2	18,51
2012	1074,7	100,0	868,1	80,78	31,7	2,95	206,6	19,22
2013	1168,3	100,0	966,6	82,74	36,0	3,08	201,7	17,26
2014	1164,7	100,0	974,4	83,66	28,4	2,44	190,3	16,34
2015	1143,7	100,0	967,7	84,61	25,0	2,19	176,0	15,39
2016	1166,8	100,0	992,4	85,05	25,1	2,15	174,4	14,95
2017	1184,7	100,0	1014,1	85,60	27,2	2,30	170,6	14,40
2018	1258,9	100,0	1084,6	86,15	33,3	2,65	174,3	13,85
2019	1381,4	100,0	1209,7	87,57	40,4	2,92	171,7	12,43
2019 у % до 1990	195,00	x	339,04	x	-	-	48,83	x

Джерело: сформовано автором за даними [208-213]

Особливо значним було зменшення м'яса птиці в сільськогосподарських підприємствах – з 356,8 тис. т до 35,8 тис. т, або у 10 разів. Більшість ферм займались виробництвом яєць, і відповідно, формування пропозиції м'яса птиці відбувалось за рахунок вибракуваної птиці яєчного напрямку. Натомість в господарствах населення обсяги виробництва м'яса птиці зменшились з 351,6 тис. т у 1990 році до 157,4 тис. т у 2000 році, або у 2,2 рази. Їх частка в загальній пропозиції продукції птахівництва підвищилась з 49,6% до 81,47%, або на 31,84 відсоткових пункти.

В процесі реформування аграрного сектору економіки почали з'являтися нові господарські структури ринкового типу, які при підтримці держави та регулювання цін забезпечили збільшення виробництва м'яса птиці у 2019 році до рівня 1209,7 тис. тонн. Це, в першу чергу, такі компанії як:

- агрохолдинг «Миронівський хлібопродукт» (МХП) («Вінницька птахофабрика», «Миронівська птахофабрика», «Орель-Лідер», «Старинська птахофабрика»), що продає продукцію під торговими марками «Наша Ряба», «Легко», «Бащинський» і Qualiko;

- ПрАТ Концерн «Комплекс Агромарс», що реалізує продукцію під торговою маркою «Гаврилівські курчата»;

- ТОВ «Агро-Овен», яке реалізує продукцію під торговою маркою «Золотко»;

- Птахокомплекс «Дніпровський», до складу якого входять підприємства «Племптахокомбінат Запорізький», «Агроінвест 08», «Чистопілля», «Геолан-Агро», «СГ Київ». Вся продукція реалізується під торговими марками «Знатна курка», «Дніпровські курчата», «ULAS», «Katkut»;

- Володимир-Волинська птахофабрика, що включає більше 100 птахогосподарств. Продукція продається під торговою маркою «Чебатурочка – селянська курочка»;

- Птахокомплекс «Губин», який володіє торговою маркою «Пан Курчак» і «М'ясна точка»;

- Птахофабрика «Улар», що має чотири птахопідприємства у Львівській

області.

Вказаними компаніями були впровадженні високовартісні інноваційні виробничі технології, що крім виробництва м'яса птиці дозволяють утилізувати побічну продукцію (пір'я), виробляти на основі посліду високоякісні органічні добрива, генерувати біогаз.

Поява в процесі реформування аграрного сектору економіки нових господарських структур сприяла зміні поголів'я курей як за категоріями господарств (додаток Н, табл. Н.8), так і за природно-кліматичними зонами. За даними Державної служби статистики кількість курей в усіх категоріях господарств за період 1990-2001 рр. зменшилась з 246,1 млн. голів до 123,7 млн. голів (у 2 рази), в сільськогосподарських підприємствах – із 133,0 млн. голів до 25,4 млн. голів (у 5,2 рази). Проте за період 2002-2019 рр. кількість птиці в сільськогосподарських підприємствах збільшилась з 35,2 млн. голів до 127,8 млн. голів, або 3,6 рази.

Аналіз зміни кількості поголів'я курей в розрізі природно-кліматичних зон та регіонів показав, що її кількість в зоні Степу зменшилась із 120,8 млн. голів до 45,8 млн. голів, або у 2,6 рази (додаток Н, табл. Н.9). Натомість в зоні Полісся і Лісостепу кількість птиці збільшилась на 9,4% і 52,5% відповідно. Станом на 01 січня 2020 року найбільша чисельність поголів'я птиці в сільськогосподарських підприємствах утримується у тих областях, де знаходяться великі виробники м'яса птиці: у Вінницькій області – 29,0 млн. голів, Київській – 22,0 млн. голів, Черкаській – 20,2 млн. голів, Дніпропетровській – 13,5 млн. голів, Хмельницькій – 5,4 млн. голів і Волинській областях – 4,9 млн. голів. Найменша кількість птиці знаходиться в підприємствах Одеської області (0,1 млн. голів), Кіровоградській (0,2 млн. голів), Чернігівській (0,2 млн. голів) і Житомирській (0,6 млн. голів) областях.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що в ринкових умовах в галузі птахівництва відбулись досить суттєві кількісні і якісні зміни. Виробництво м'яса птиці сьогодні зосереджено переважно у великих аграрно-промислових компаніях (агрохолдингах), які за рахунок інвестування значних

обсягів капіталу організували крупнотехнологічне промислове виробництво з повним циклом – від вирощування птиці до її реалізації.

Проте виробництво м'яса птиці великими виробниками все більше стає експортоорієнтованим. Якщо в 2006 році на експорт реалізовувалось 0,3 тис. т м'яса птиці, що становило 0,04% до загального його виробництва, то у 2019 році – відповідно 414,5 тис. т і 30%. Таким чином, позитивна кон'юнктура в поєднанні з високою купівельною спроможністю світового ринку стимулює українських виробників до збільшення поголів'я птиці всередині країни.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що по суті структура посівів сільськогосподарських культур в Україні має ризиковий характер: по-перше, обмежує можливості введення спеціалізованої науково-обґрунтованої сівозміни, що є упереджувачим фактором розвитку шкідливих організмів та зменшує використання хімічних засобів захисту рослин і ґрунтів та трудових і фінансових витрат; по-друге, зменшення посівів кормових культур є обмежувачим фактором розвитку галузей тваринництва, поголів'я якого продовжує зменшуватись, причому за всіма видами і формами господарювання; по-третє, зміна структури посівів сільськогосподарських культур в напрямі розширення кон'юнктурних культур зовнішнього ринку призвела не тільки до деформації ринку праці та витіснення із села найбільш продуктивної частини населення, а й негативно вплинула на продуктивність землі [87, с.33]. Тобто за період 1990-2018 рр. не досягнуто рівня 1990 року в основному із-за різкого зменшення виробництва продукції тваринництва – майже вдвічі. Дана тенденція залишається і надалі – поголів'я тварин продовжує зменшуватись, погіршується співвідношення між основними галузями не тільки в цілому по аграрному сектору, а й за формами господарювання, при цьому ця тенденція в останні роки проявилась і в господарствах населення, в яких 2018 році частка продукції тваринництва уже становила 33,45%.

В той же час – вважав С. Подолинський, тваринництво є важливою складовою правильного господарювання. «Всі тварини в більшій чи меншій мірі перетворюють частину збереженої рослинами енергії у її найвищу форму –

механічну роботу». «Енергія, накопичена рослинами тільки тоді йде на піднімання нової кількості енергії на вищий щабель, коли запас цей входить до складу їжі працюючої тварини чи людини, або ж служить паливом для машини, яку виготовлено і яка управляється людською працею» [136, с. 37].

Наразі збільшення обсягів виробництва продукції зернових та олійних культур не забезпечило відповідного приросту продукції аграрного сектору. На це є дві причини такого результату: перша – стримується розвиток тваринництва, бо воно потребує впровадження сучасних інноваційних технологій, великих інвестицій та врахування часового фактору, професійних кадрів, підготовлених до використання нових технологій у галузі; друга – стримується розвиток промислових підприємств з доробки, зберігання та глибокої переробки сільськогосподарської продукції, побічної та проміжної продукції промислового походження, що також потребує суттєвих інвестицій для будівництва об'єктів, оснащених сучасним обладнанням та значних інвестиційних ресурсів іноземного походження. Бо розробка вітчизняних технологій та інвестиційних ресурсів у більшості залежна від розвитку науки, науково-дослідних робіт, що нині фінансуються за залишковим принципом, частка яких у 2018 році становила 0,3% у загальній структурі капітальних інвестицій [207, с. 343].

Зміна співвідношення функціонування галузей рослинництва і тваринництва в бік зменшення останньої є порушенням закону рівноваги з негативними наслідками для суспільства: зменшується кількість робочих місць, а, отже, знижуються обсяги виробництва й соціально-економічні умови життєдіяльності населення; зменшується отримання валової доданої вартості, що знижує рівень ефективності виробництва й економіки в цілому; проявляється невідповідність пропозиції на ринку аграрно-продовольчої продукції потенціальній можливості аграрного сектору та недоспоживання населенням продовольчих продуктів за раціональними науково-обґрунтованими нормами [160, с.42; 161, с.198-199; 171, с.197] і товарів повсякденного вжитку, вироблених з сільськогосподарської продукції;

виникають ризики з реалізацією продукції на зовнішньому ринку, і особливо в урожайні роки, що призводить до ускладнення реалізації, зниження ціни та недоотримання доходів.

Порушення рівноваги розвитку основних галузей та запровадження більшістю землекористувачів монокультури є експлуататорською виснажливою моделлю землекористування аграрного сектора в результаті чого порушується структурованість ґрунтів.

Запровадження більшістю землекористувачів масштабної монокультури призводить до системного виносу рослинами речовин над їх надходженням [87, с.33] ґрунтовтоми, порушення структурованості ґрунтів, їх деградації та зниження продуктивності; надмірного застосування мінеральних добрив без відповідного внесення у ґрунт органіки; збільшення використання хімічних засобів захисту рослин і ґрунтів від хвороб і шкідників, що є наслідком ігнорування впровадження спеціалізованих сівозмін та призводить до зростання вартості витрат й зниження ефективності. Проте при цьому знижується потреба живої праці, зменшується пропозиція робочих місць, що спричиняє не тільки витіснення із села найбільш продуктивної частини населення – молоді, а й пасивне відношення до власної долі.

Експлуататорська по відношенню до людини модель землекористування відбилась також на рівні заробітної плати працівників аграрного сектору. Так, при збільшенні обсягів валової доданої вартості аграрного сектора в 4,4 разу сума заробітної плати зросла лише в 4,1 разу при зниженні її частини у ВДВ на 1 в.п. (табл. 2.29).

Слід зауважити, що хоча загальна сума оплати праці в аграрному секторі збільшилась в 4,1 рази порівняно з 2010 роком, а в цілому по національному господарству – в 2,7 рази, частка оплати праці найманих працівників у ВДВ аграрного сектора значно нижча і становить 20,6%, тоді як у ВДВ національного господарства – 48,8%, тобто оплата праці працівників аграрного сектора залишається на дуже низькому рівні.

Економічний розвиток держави, суспільства, нації забезпечується

функціонуванням галузей, що сприяють найбільш ефективному використанню зональних особливостей природно-кліматичного потенціалу і людських ресурсів, та зростанню виробництва продукції, що гарантує добробут населення та продовольчу безпеку країни.

Таблиця 2.29

Динаміка оплати праці працівників аграрного сектора і її частка у валовій доданій вартості (ВДВ)

Рік	Оплата праці найманих працівників			Динаміка зростання оплати праці, %		Частка оплати праці у ВДВ, %	
	економіка в цілому, млн. грн.	аграрний сектор, млн. грн.	частка аграрного сектора, %	економіка в цілому	аграрний сектор	економіка в цілому	аграрний сектор
2010	540651	17896	3,31	100,0	100,0	54,5	21,6
2011	636722	22755	3,57	117,8	127,2	54,6	20,7
2012	736495	26739	3,63	136,2	149,4	58,4	23,6
2013	763187	30745	4,02	141,2	171,8	57,1	23,2
2014	734943	31274	4,25	135,9	174,7	53,2	19,4
2015	777646	35131	4,52	143,8	196,3	46,0	14,6
2016	873829	40834	4,67	161,6	228,2	43,2	14,6
2017	1170747	54657	4,67	216,5	305,4	46,5	18,0
2018	1472321	74229	5,04	272,3	414,8	48,8	20,6

Джерело: розраховано автором за даними [199-206]

При цьому економічна лібералізація як нова цінність реформованої економіки зможе реалізуватися лише за умови дотримання у діяльності кожного підприємця, землекористувача, кожного працівника дії законів природи та об'єктивних економічних законів.

Сприятливі природно-кліматичні умови України, їх зональні й регіональні особливості зумовлює вирощування різноманітних видів сільськогосподарських культур з різними якісними й агробіологічними характеристиками та утримання різних видів худоби, що є базою не тільки для виробництва продовольства, а й сировини для забезпечення функціонування промислових підприємств з обробки, промислового зберігання та глибокої переробки сільськогосподарської продукції й виготовлення багатьох видів і

широкого асортименту продовольчих товарів, комбікормів для тваринництва та товарів широкого повсякденного вжитку (одяг, взуття), фармакологічних товарів та парфумів; різних будівельних матеріалів і виробів, енергетичних ресурсів. Відтворювальний характер сільськогосподарської продукції (щорічне виробництво) обумовлює безперервність функціонування підприємств переробної промисловості, постійну зайнятість працюючих та є одним із шляхів зниження енергетичної залежності країни. Особливої уваги уряду і бізнесу потребує відродження результативних в минулому галузей льонарства, хмелярства, коноплярства, ефіроолійних і лікарських рослин, вівчарства та ін.

Виробництво спеціалізованої сільськогосподарської техніки для льонарства і переробної промисловості за часів Радянського Союзу здійснювалось за межами України в основному в Росії, що є однією з причин знищення льоно-продуктового підкомплексу. Первинну переробку льону здійснювали 44 заводи, що виробляли льоноволокно, клоччя і костру, а також переробні пункти сільськогосподарських підприємств. Переробка льоноволокна на тканини здійснювалась на двох льонокомбінатах (Житомир, Рівне), та інших текстильних і нетекстильних підприємствах. Спеціалізовану виробничу інфраструктуру становили: транспорт, 4 заготівельні відділення, 2 ремонтно-технічні майстерні, ремонтно-механічний завод, 22 льононасіннєві станції. Наукове забезпечення галузі здійснювали науково-дослідні інститути (Інститут луб'яних культур).

Розвиток льонарства забезпечував виробництво товарів широкого вжитку повсякденного використання; функціонування швейної промисловості (тканини), трикотажної промисловості (пряжа), фабрики кручених виробів (шпагати, мотузки, мішки та ін. вироби), фармакологічну промисловість (медичні вироби), лакофарбове та паперове виробництво (лаки, фарби, папір) та інші підприємства нетекстильного спрямування (неткані вироби).

Льоновиробництво добре поєднується з розвитком скотарства: макуха і полова використовується на годівлю худоби, відходи промисловості – на виробництво будівельних матеріалів, паливних брикетів та ін. Разом з тим

площі посівів льону-довгунця зменшились з 175 тис. га у 1990р до 1,2 тис. га у 2018р, при зростанні урожайності з 6,4 ц з 1 га (в перерахунку на волокно) до 6,7 ц з 1 га. Враховуючи наявність природно-кліматичних умов поліських районів Волинської, Житомирської, Київської, Львівської, Сумської та Чернігівської областей, а в Прикарпатському регіоні Івано-Франківської та Чернівецької (суглинисті, сірі лісові, підзолисті ґрунти, а також необхідну суму активних температур – 1200-1600⁰ С і опадів 600-700 мм) доцільно відродити галузь льонарства в названих областях на рівні 1990 року для забезпечення перш за все внутрішніх потреб безпечною натуральною продукцією і створення робочих місць та при можливості формувати експортні ресурси. При цьому необхідно створити власну базу машинобудування спеціалізованої техніки можливо на базі ПАТ «Ірпіньмаш» як першої сфери підкомплексу з виробництва сучасних машин із заданими техніко-технологічними характеристиками, відродити льонопереробні заводи та всю належну інфраструктуру льонопромислового підкомплексу.

Таким чином, в Україні сформувалась модель монокультурного землеробства, що має негативні наслідки для використання земельних і трудових ресурсів країни [87, с.37]. Сільськогосподарське виробництво України є експортоорієнтованим і все більше залежить від кон'юнктури зовнішніх ринків. Відповідно все це вимагає розробки і прийняття на рівні держави стратегії розвитку (чи відродження) кожного зокрема продуктового підкомплексу з подальшою розробкою інвестиційних програм як структурної складової стратегії розвитку АПК. В основі такої стратегії мають бути інвестиції у розвиток людини, забезпечення її робочим місцем, відповідність пропозиції попиту внутрішнього ринку продовольства та непродовольчих товарів, виготовлених з продукції сільського господарства та побічної продукції її переробки, науковий супровід. Без таких напрацювань розвиток аграрного сектору не матиме стратегічної спрямованості і все більше залежатиме від кон'юнктури зовнішнього ринку.

За розділом 2 опубліковано праці [87, 88, 160-184].

Список використаних джерел до розділу 2

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк М.В., Зубець М.В., Саблук П.Т. та ін.]; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. К.: ННЦ ІАЕ, 2011. 1008 с.
2. Андрейченко А.В. Розвиток агропромислового виробництва в контексті проблеми ресурсозбереження в АПК України. *Проблеми економіки*, 2017. № 4. С. 57-61.
3. Андрійчук В.Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства. *Економіка АПК*. 2013. № 1. С. 3-15.
4. Андрійчук В.Г. Квазіхолдинги: створення і правомірність існування. *Економіка АПК*. 2015. № 11. С. 113-117.
5. Андрущенко А.М. Соціальна інфраструктура села та розвиток сільськогосподарського виробництва. *Агросвіт*. 2014. № 9. С. 33-36.
6. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник за 2019 р. Державна служба статистика України. За редакцією О.М. Прокопенко. 2020. 60 с.
7. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник за 2016 р. Державна служба статистика України. За редакцією О.М. Прокопенко. 2017. 49 с.
8. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник за 2014 р. Державна служба статистика України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2015. 57 с.
9. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник за 2012 р. Державна служба статистика України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2013. 56 с.
10. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник за 2010 р. Державна служба статистика

України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2011. 55 с.

11. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник за 2008 р. Державний комітет статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2009. 55 с.

12. Березін О.В. Проблеми формування продовольчого ринку України : Монографія. К.: Вища школа., 2002. 211 с.

13. Божидай І.І. Агропромисловий комплекс України: структура та основні поняття. *Агросвіт*. 2019. № 21. С. 107-113.

14. Бойко В.І. Продовольча безпека України в контексті глобалізації проблеми. К.: ННЦ “Інститут аграрної економіки” УААН, 2007. 30 с.

15. Бойко Л.О. Сучасні тенденції розвитку овочевої галузі в умовах євроінтеграції України. *Агросвіт*. 2020. № 6. С. 69-76.

16. Бокій О.В. Споживання хліба і хлібопродуктів та купівельна спроможність населення України. *Економіка АПК*, 2016. № 1. С. 48-55.

17. Бондар Т. Руїнація української науки як наслідок кланово-олігархічного ладу. *Дзеркало тижня*. 2018. № 13. С. 12

18. Бондаренко В.М. Ресурсний потенціал регіону: методологія формування та перспективи використання. Монографія. Вінниця: Меркюрі-Поділля, 2012. 400 с.

19. Бородіна О, Яровий В. Європейська практика регулювання земельних відносин: загрози та виклики. *ДТ UA*. 2018. 21 липня (№ 28). с.7

20. Бородіна О.М. Державна підтримка сільського господарства: концепція, механізми, ефективність. *Економіка і прогнозування*. 2006. № 1. С. 109-125.

21. Бородіна О.М. Людський капітал як основне джерело економічного зростання. *Економіка України*. 2003. № 7. С. 48-53.

22. Бородіна О.М. Науково-прикладні засади реконструктивного розвитку сільського господарства та села в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 4. С. 70-80.

23. Бородіна О.М., Гуторов А.О. Агрохолдинги як база формування

корпоративного устрою в Україні. *Економіка АПК*. 2012. № 11. С.21-28.

24. Бородіна О.М., Прокопа І.В. Подолання структурних деформацій в аграрному секторі України: інституціалізація і модернізація мало товарного сільськогосподарського виробництва. *Економіка України*. 2015. № 4. С. 88-96.

25. Вдовенко Н.М. Виробництво та споживання продукції аквакультури як ознака рівня економічного розвитку України. *Агросвіт*. 2011. № 21. С. 17-23.

26. Вініченко І.І. Основні методологічні підходи розроблення інвестиційної стратегії розвитку аграрного підприємства. *Агросвіт*. 2010. № 18. С. 2-7.

27. Власов В.І., Ткач Г.В., Духницький Б.В. Оцінка споживання основних харчових продуктів в Україні. *Економіка АПК*. 2008. № 10. С.3-7.

28. Гайдучий П.І. Сага про українські реформи. *ДТ. UA*. 2018. 11 серпня № 29 (375). С. 1,6.

29. Галат Л.М. Особливості ринку свіжих овочів в Україні. *Агросвіт*. 2019. № 11. С. 35-44.

30. Гетьман Т. Імпорт – це маркер втрачених можливостей для українського виробника. URL: <https://agroportal.ua/ua/views/mnenie-eksperta/import--eto-marker-upushchennykh-vozmozhnostei-dlya-ukrainskogo-proizvoditelya/#> (дата звернення: 25.12.2019).

31. Голян В.А., Шмаров Д.М. Комплексний розвиток переробно-харчових виробництв як альтернатива сировинній спрямованості аграрного сектора. *Агросвіт*. 2018. № 13. С. 8-14.

32. Грибинюк О.М., Лисак М.А., Пугачов В.М. Еластичність попиту на харчові продукти. *Економіка АПК*. 2017. № 6. С. 59-64.

33. Гуторов А.О. Вертикально інтегровані структури у сільському господарстві: економічні засади формування та розвитку. *Економіка і прогнозування*. 2011. № 1. С. 120-130.

34. Давиденко В.М. Теоретичні основи розвитку інтеграційних процесів у сільському господарстві. *Наука й економіка*. 2014. № 4. С. 87-92.

35. Данкевич А.Є. Генезис крупнотоварного землекористування в

Україні. *Землевпорядний вісник*. 2015. № 15. С.38-42.

36. Данкевич А.Є. Ефективність функціонування інтегрованих структур у сільському господарстві. *Агросвіт*. 2015. № 21. С. 3-7.

37. Данкевич А.Є. Інституційні аспекти розвитку агрохолдингів. *Економічний простір*. 2013. № 75. С.64-71.

38. Данкевич А.Є. Інституційно-економічні аспекти розвитку інтегрованих структур. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2015. Вип. 12. С.62-65.

39. Данкевич А.Є. Роль агрохолдингів у соціально-економічному розвитку села. *Агросвіт*. 2011. № 12. С. 30-35.

40. Данкевич А.Є. Соціально-економічні аспекти розвитку агрохолдингів. *Міжнародний науково-виробничий журнал*. 2013. № 4 (21). С.86-90.

41. Данкевич А.Є. Формування земельних масивів агрохолдингів. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2015. Вип. 2 (32). С. 143-151.

42. Данкевич Є.М., Данкевич В.Є. Переваги і ризики надконцентрації агропромислового виробництва та земельних ресурсів: економічний, екологічний та соціальний аспект. *Agricultural and resource economics: international scientific e-journal*. 2016. Vol. 3. No.3. С.60-74.

43. Дем'яненко С.І., Кузнєцова А.В. Агрохолдинги в Україні: добре чи погано? : Серія консультативних робіт. К. : Німецько-Український Аграрний Діалог : Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2008. 20 с.

44. Денисенко М.П., Новіков Д.В. Сучасний стан та перспективи розвитку сільського господарства України. *Агросвіт*. 2019. № 12. С. 15-21.

45. Дідух С.М. Оцінка фінансового стану та динаміки розвитку агрохолдингів України. *Економіка харчової промисловості*. Т.7. Вип. 3. 2015. С.41-47.

46. Дідух С.М. Сталий розвиток агропромислових холдингів в Україні: особливості та напрями вдосконалення. *Агросвіт*. 2020. № 3. С.90-98.

47. Дієсперов В.С. Скотарство як найбільш проблемна галузь тваринництва. *Економіка АПК*. 2016. № 2. С. 38-44.
48. Долгіх Я.В. Метод DEA при оцінці ефективності виробництва та реалізації продукції рослинництва. *Економіка АПК*. 2016. № 4. С. 33-37.
49. Домінська О.Я. Вплив факторів на розвиток льонарства в Україні. *Агросвіт*. 2015. № 7. С. 13-19.
50. Дудар Т. Проблеми формування та розвитку вертикально інтегрованих структур у сільському господарстві. *Вісник ТНЕУ*. 2012. № 1. С. 126-136.
51. Духницький Б.В. Світове виробництво сільськогосподарської продукції. *Економіка АПК*. 2019. № 7. С. 59-65.
52. Духницький Б.В., Новічков О.В., Полупан В.М. Ринок овочевих культур в Україні. *Економіка АПК*. 2017. № 10. С. 56-60.
53. Єльцова Л.Б., Омельчук С.Т. Оцінка середньодобового споживання овочів та фруктів у раціоні студентської молоді. *Єдине здоров'я та проблеми харчування України*. 2018. № 2. С. 46-54.
54. Єранкін О.О. Формування агропромислових формувань в Україні: глобалізаційний і маркетинговий аспект. Галузева, міжгалузева та регіональна економіка. Вчені записки. 2008. Вип. 10. С.175-186.
55. Жалелева Р.З., Габдуллин Р.Б., Завалишина А.А. Проблемы выравнивания уровня потребления в кризисных и посткризисных условиях (на примере республики Казахстан). *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 9 (147). С. 341-351.
56. Жунусова Г. Продовольственная безопасность Казахстана: методы оценки, пути решения. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 1 (139). С. 281-291.
57. Забуранна Л.В., Попрозман Н.В. Соціально-економічні аспекти розвитку агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2015. № 3. С. 15-22.
58. Забуранна Л.В., Ярмоленко Ю.О. Соціально-економічні передумови розвитку аграрного виробництва в Україні. *Економіка АПК*. 2017. № 12. С. 64-

68.

59. Завадських Г.М. Особливості функціонування агрохолдингів в Україні. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2013. № 3. С. 99-101.

60. Залізко В.Д. Вплив агрохолдинізації сільськогосподарських підприємств на соціально-економічний розвиток сільських територій. *Економіка України*. 2013. № 6. С.71-77.

61. Залізко В.Д. Рослинництво України в системі забезпечення внутрішньої та глобальної продовольчої безпеки. *Економіка АПК*. 2014. № 5. С. 21-29.

62. Замлинський В.А. Структурні перетворення галузі тваринництва в контексті глобальної продовольчої безпеки. *Економіка АПК*. 2019. № 4. С. 22-28.

63. Захарчук О.В. Світовий ринок овочів та місце України. *Агросвіт*. 2018. № 3. С. 3-7.

64. Зінчук Т.О., Левківський Є.В. Корпоративна соціальна відповідальність вертикально інтегрованих структур аграрного бізнесу як умова сталого розвитку. *Економіка АПК*. 2019. № 1. С. 39-49.

65. Зінчук Т.О., Николук О.М., Пивовар П.В. Особливості функціонування вертикально-інтегрованих бізнес структур холдингового типу в аграрному секторі. *Економіка АПК*. 2019. № 9. С.19-30.

66. Зовнішня торгівля України. Статистичний збірник за 2019 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск А.О. Фризоренко. 2020. 166 с.

67. Іваненко В.Ф. Моделювання показників ефективності виробництва овочів закритого ґрунту. *Економіка АПК*. 2013. № 3. С. 35-40.

68. Ільків Л.А. Сучасний стан та ефективність виробництва льону. *Молодий вчений*. 2018. № 12 (64). С. 614-618.

69. Ільчук М.М., Коновал І.А. Підвищення конкурентоспроможності продукції скотарства в Україні. *Економіка АПК*. 2016. № 5. С. 51-59.

70. Кайгородцев А., Кирласинова К. Продовольственная безопасность Казахстана: оценка состояния и пути обеспечения. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 6 (144). С. 247-257.

71. Капустіна К. Соя: у чому цінність золотого боба? URL: <https://kurkul.com/spetsproekty/595-soya-u-chomu-tsinnist-zolotogo-boba> (дата звернення: 09.03.2020)

72. Карпишин Ю.А. Теоретико-методологічні засади формування та функціонування агрохолдингів в Україні. *Вісник ЖНАЕУ*. 2016. № 2. Т.2. С. 59-70.

73. Катан Л.І., Зубко О.В. Економічна сутність та складові конкурентоспроможності галузі рибництва. *Агросвіт*. 2019. № 13-14. С. 33-38.

74. Кваша С.М., Іванько А.В. Моделювання часткової рівноваги на ринку молока та молочної продукції в Україні. *Економіка АПК*. 2017. № 7. С. 37-46.

75. Кернасюк Ю.М. Ринок овочів відкритого ґрунту та тепличних. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/10912-rynok-ovochiv-vidkrytoho-gruntu-ta-teplychnykh.html> (дата звернення: 25.12.2019).

76. Кириленко І.Г. Перспективи вітчизняного АПК в контексті глобальних економічних процесів. // Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020р. К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2013. С. 72-81.

77. Кириленко І.Г., Дем'янченко В.В. Основні тенденції розвитку світового продовольчого ринку та виробництво продовольства в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 9. С. 34-45.

78. Кириленко І.Г., Дем'янчук В.В., Андрющенко Б.В., Жигadlo В.С., Сікачина О.В. Тенденції на світових регіональних ринках зерна та перспективи України. *Економіка АПК*. 2013. № 2. С. 33-42.

79. Кириленко І.Г., Івченко В.Є. Економічні аспекти трансформації сільськогосподарського виробництва в Україні. *Економіка АПК*. 2017. № 3. С. 21-28.

80. Кириленко І.Г., Івченко В.Є., Дем'янчук В.В. Основні тенденції

розвитку світового продовольчого ринку та виробництво продовольства в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 9. С. 34-45.

81. Кириленко І.Г., Івченко В.Є., Дем'янчук В.В. Продовольча безпека України в світлі сучасних тенденцій світової економіки. *Економіка АПК*. 2017. № 8. С. 5-14.

82. Кирилов Ю.Є. Розвиток аграрного сектору економіки в умовах глобалізації. *Економіка АПК*. 2016. № 5. С. 23-29.

83. Кирилов Ю.Є. Роль та місце агрохолдингів в подальшому розвитку аграрного сектору економіки України. *Таврійський науковий вісник*. 2014. № 87. С. 237-249.

84. Коденська М.Ю. Ефективність інтегрованого виробництва в агропромислових підприємствах і агрофірмах в умовах переходу до ринку. Автореферат на здобуття н.с. доктора економічних наук. К.: 1994. 44 с.

85. Коденська М.Ю., Єремєєва А.В. Державна підтримка розвитку аграрного сектору економіки. *Економіка АПК*. 2013. № 6. С. 14-21.

86. Коденська М.Ю., Кисельов В.О. Агропромислові підприємства і агрофірми в умовах переходу до ринку. Київ: Вид-во УСГА, 1993. 184 с.

87. Коденська М.Ю., Сегеда С.А. Закономірності розвитку аграрно-промислового виробництва та ефективність його функціонування. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 30-39.

88. Коденська М.Ю., Сегеда С.А. Інвестування національного господарства України та його пріоритетні напрямки. Стан та умови розвитку економіки в Україні: теорія, методологія, практика. Під ред. д.е.н., професора О.О. Непочатенко. Умань: Видавець «Сочінський М.М.», 2018. С. 133-141.

89. Козак О.А., Грищенко О.Ю. Особливості формування попиту та пропозиції на ринку яловичини. *Економіка АПК*. 2019. № 7. С. 21-31.

90. Козак О.А., Грищенко О.Ю. Розвиток зернової галузі України на сучасному етапі. *Економіка АПК*. 2016. № 1. С. 38-47.

91. Колесник В.М., Бойко А.С. Органічне виробництво як стратегічний напрям розвитку аграрного сектора економіки України. *Агросвіт*. 2012. № 9. С.

30-33.

92. Конституція України : станом на 1 жовтня 2017 р. / Верховна Рада України. Київ : Право, 2017. 93 с.

93. Країни ЄС, у яких найбільше споживають овочів та фруктів. URL: <https://agronews.ua/news/krainy-yes-u-iakykh-na-bil-she-spozhyvaiut-ovochiv-ta-fruktiv/> (дата звернення: 25.12.2019).

94. Кропивко М.Ф., Ксенофонов М.М., Хміль Н.В. Напрями удосконалення державного управління аграрним сектором в умовах децентралізації влади та дерегуляції господарської діяльності. *Економіка АПК*. 2015. № 3. С. 5-14.

95. Кьостер Ульріх. Основи аналізу аграрного ринку. Наук. ред. О. Нів'євський. К.: Видавництво АДЕФ-Україна, 2012. 486 с.

96. Лагодієнко В.В., Довгаль О.В. Чинники економічного зростання регіонів в умовах диспропорційності. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2018. № 3. С.15-21.

97. Литовченко М.В. Молочна промисловість України: стан та перспективи розвитку. *Агросвіт*. 2015. № 8. С. 30-34.

98. Лищенко М.О., Устік Т.В. Значення вітчизняного ринку в забезпеченні населення овочами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 6 (2). С. 51-55.

99. Логоша Р.В., Мороз І.О., Кричковський В.Ю. Потенціал і проблеми розвитку вітчизняного ринку органічного овочівництва. *Бізнес Інформ*. 2019. № 1. С. 215-220.

100. Лузан Ю.Я. Сучасні проблеми та основні фактори розвитку аграрного сектору України. *Економіка АПК*. 2014. № 6. С. 5-9.

101. Лупенко Ю.О., Кропивко М.Ф. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. *Економіка АПК*. 2013. № 7. С. 5-21.

102. Людський капітал в системі соціально-економічних відносин: моногр. / Коденська М.Ю., Нестерчук Ю.О., Соколюк С.Ю., Соколюк К.Ю.

Умань: Видавець «Сочинський М.М.», 2017. 172 с.

103. Ляховська О.В. Виробництво молока та молочних продуктів в Україні: регіональні аспекти. *Агросвіт*. 2020. № 9. С. 93-97.

104. Мазур Г.Ф. Стимулювання ефективності та конкурентоспроможності агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2015. № 6. С. 31-36.

105. Мазур Г.Ф. Удосконалення механізму державного регулювання та стимулювання розвитку агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2013. № 2. С. 21-25.

106. Мамчур В.А. Інституційно-економічний механізм розвитку ринку молока і молокопродуктів. *Економіка АПК*. 2017. № 4. С.41-49.

107. Мамчур Л.В. Формування організаційно-економічного механізму збалансованого розвитку ринку м'яса та м'ясопродуктів. *Економіка АПК*. 2017. № 8. С. 38-47.

108. Марчук Л.Л. Концепція організаційно-інформаційного забезпечення економічної безпеки аграрного виробництва в Україні: регіональний аспект. *Агросвіт*. 2018. № 22. С. 91-96.

109. Мельник Л.Л., Васильєв С.В. Національна продовольча безпека в контексті сільськогосподарського виробництва. *Агросвіт*. 2014. № 3. С. 10-14.

110. Мельник О.І., Підгірна В.С., Белінська Ю.О. Сучасні тенденції розвитку агрохолдингів у напрямі земельного забезпечення. *Агросвіт*. 2018. № 11. С.3-6.

111. Месель-Веселяк В.Я. Виробництво зернових культур в Україні: потенційні можливості. *Економіка АПК*. 2018. № 5. С. 5-14.

112. Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки України. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 37-48.

113. Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Теоретико-методологічне і нормативно-правове забезпечення трансформації аграрного сектору економіки України до ринкових умов господарювання, науковий супровід та ефективність запровадження. *Економіка АПК*. 2015. № 7. С. 5-24.

114. Меньяйлова Г.Є. Агрохолдинги України: передумови створення та

перспективи розвитку. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. Випуск 1 (12). С. 197-201.

115. Місюк М.В. Інноваційно-інвестиційний підхід до формування та підвищення конкурентоспроможності продукції тваринництва. *Економіка АПК*. 2016. № 3. С. 74-79.

116. Могильний О.М., Ходаківська О.В. Вплив агрохолдингів на розвиток аграрного сектора економіки. *Економіка та держава*. 2017. № 6. С.4-9.

117. Могильний О.М., Ходаківська О.В. Соціальна відповідальність агрохолдингів: теоретичні припущення та ринкові практики. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2018. № 1. С.32-40.

118. Молдован Л.В., Шубравська О.В. Інвестиційні пріоритети у сфері розвитку агропромислового виробництва України та механізми їх реалізації. *Економіка України*. 2015. № 4. С. 78-87.

119. Мороз О.В., Семцов О.В. Острий І.Ф. Холдинги в сучасному сільському господарстві України: наслідки, масштаби та перспективи діяльності. *Ефективна економіка*. 2017. № 6. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5627> (дата звернення 09.05.2020)

120. Морозова Г.С. Сучасні тенденції розвитку сільського господарства України. *Агросвіт*. 2013. № 21. С. 3-9.

121. Мудрак Р.А., Лагодієнко В.В. Агроінфляція та індекс споживчих цін на продовольчі товари: порівняльний аналіз «Україна – ЄС». *Економіка України*. 2018. № 1. С. 28-39.

122. Мудрак Р.П., Лагодієнко В.В., Лагодієнко Н.В. Вплив сукупних витрат на обсяги національного виробництва. *Економічний часопис–XXI*. 2018. № 172 (7-8). С.44-50.

123. Музика П.М., Минів Р.М., Гірняк К.М. Тенденції розвитку м'ясного тваринництва в контексті забезпечення продовольчої безпеки. *Економіка АПК*. 2017. № 7. С. 15-23.

124. Національна Академія аграрних наук України. Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2018 рік. Київ, Аграрна наука.

2019. 626 с.

125. Національна Академія аграрних наук України. Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2009 рік. Київ, Аграрна наука. 2010. 434 с.

126. Національна Академія аграрних наук України. Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2012 рік. Київ, Аграрна наука. 2013. 406 с.

127. Національна Академія аграрних наук України. Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2011 рік. Київ, Аграрна наука. 2012. 370 с.

128. Наявність основних засобів виробництва вітчизняних сільгосппідприємств не перевищує 20% від потреби. URL:superagronom.com/news/8875-nayavnist-osnovnih-zasobiv-virobnitsva-vitchiznyanih-silgosppidpriyemstv-ne-perevischuye-20-vid-potrebi--ekspert (дата звернення 09.05.2020)

129. Ніценко В.С. Роль агрохолдингів у розвитку сільських територій. *Формування ринкової економіки*. 2015. № 33. С.293-300.

130. Ніценко В.С. Теоретичні засади функціонування вертикально-інтегрованих структур в агропромисловому комплексі. *Економіка АПК*. 2014. № 2. С.63-69.

131. Новицький І.В. Теоретичні основи економічних відносин суб'єктів зернопродуктового підкомплексу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Випуск 13. Ч.2. С. 39-43.

132. Олійник Т.І., Філімонов Ю.Л., Лещенко Л.О. Проблеми розвитку експорту овочевої продукції в умовах динамізації конкурентного середовища. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 8. С. 6-10.

133. Пасхавер Б.Й. Сучасний стан продовольчої безпеки. *Економіка АПК*. 2014. № 4. С. 5-12.

134. Петриченко В.Ф., Воронецька І.С. Виробництво олійних культур в

- Україні: сучасні виклики та перспективи. *Економіка АПК*. 2017. № 10. С. 32-40.
135. Петриченко О.А. Тенденції й особливості розвитку молокопродуктового підкомплексу України. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 42-50.
136. Подолинський С. Людська праця і її роль у розподілі енергії. Київ : [б.в.], 1997. 104 с.
137. Попрозман Н.В. Методологічні засади формування стратегії розвитку агропромислового виробництва на основі системного аналізу. *Економіка АПК*. 2015. № 4. С. 35-40.
138. Потапов О.С. Сільське господарство України: сучасний стан та особливості розвитку. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 9. С. 136-147.
139. Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2010 р. № 164. *Офіційний вісник України*. 2010. № 13. Ст. 613.
140. Про холдингові компанії в Україні: Закон України від 15 березня 2006 р. № 3528-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 34. ст. 291.
141. Проблеми, напрями та чинники сприяння розвитку внутрішнього ринку України (реальний сектор економіки): кол. монограф. / [Дейнеко Л.В., Осташко Т.О., Точилін В.О. та ін.]; за ред. чл.-кор. НАНУ А.І. Даниленка; д-ра екон. наук, проф. Л.В. Дейнеко; д-ра екон. наук, проф. В.О. Точиліна; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. НАНУ. К., 2013. 292 с.
142. Прогноз: споживання тепличних овочів зросте втричі. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/prognosz-spozivanna-teplicnih-ovociv-zroste-vtrici> (дата звернення: 07.08.2018).
143. Прокопенко К.О., Удова Л.О. Сільське господарство України: виклики і шляхи розвитку в умовах зміни клімату. *Економіка і прогнозування*. 2017. № 1. С. 92-107.
144. Процаликіна А.М., Петренко Т.С. Місце України на світовому ринку

продукції АПК. *Агросвіт*. 2018. № 11. С. 22-26.

145. Пугачов М.І. Аграрний сектор економіки України в умовах інституційних змін. *Економіка АПК*. 2017. № 5 С. 12-18.

146. Пугачов М.І., Болдирева Л.М. Агропродовольчий сектор України: економічний дискурс. *Економіка АПК*. 2016. № 11. С. 15-19.

147. Ринок продовольства. Монографія. / За ред. акад. П.Т. Саблука, проф. В.І. Бойка. К.: ІАЕ. 278 с.

148. Роль меляси в продуктивності корів. URL: <http://agrotex.com.ua/article/rol-melassy-v-produktivnosti-korov>. (дата звернення: 01.09.2019).

149. Рослинництво України. Статистичний збірник за 2009 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2010. 124с.

150. Рослинництво України. Статистичний збірник за 2011 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2012. 108с.

151. Рослинництво України. Статистичний збірник за 2014 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2015. 180с.

152. Рослинництво України. Статистичний збірник за 2016 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2017. 166с.

153. Рослинництво України. Статистичний збірник за 2019 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2020. 183с.

154. Руда Н.С. Продовольча безпека та значення плодоовочівництва в її забезпеченні. *Економіка АПК*. 2014. № 5. С. 105-109.

155. Рябоконь В.П. Агропромисловий комплекс в умовах реалізації державної аграрної політики. *Економіка АПК*. 2016. № 9. С. 18-26.

156. Рябоконь В.П. Удосконалення державного регулювання економічних

інтересів аграрної сфери. *Економіка АПК*. 2016. № 3. С. 14-20.

157. Саблук П.Т., Білорус О.Г., Власов В.І. Продовольча безпека України. *Економіка АПК*. 2009. №10. С. 3-7.

158. Самойлик Ю.В. Агропродовольчий ринок в умовах глобалізаційних викликів економіки (монографія). Полтава ПДАА, 2018. Друк ПП «Астроя» В-во «Сімон», 494 с.

159. Самофатова В.А. Методологія управління сталим розвитком агропродовольчої сфери регіону в умовах децентралізації влади. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 86-93.

160. Сегеда С. А. Аграрно-продовольче забезпечення населення України. *Економіка АПК*. 2017. № 10. С. 40-48.

161. Сегеда С. А. Характеристика споживання продовольства в Україні та основні фактори впливу на його рівень. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2015. № 2. С. 197-201.

162. Сегеда С.А. Аграрне виробництво як передумова розвитку продовольчого ринку України. Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю [Електронний ресурс]: збірник наукових праць V Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (м.Вінниця, 29 березня 2017р.) / відп. ред. Н.Л.Замкова. Вінниця: Видавничо-редакційний відділ ВТЕІ КНТЕУ. 2017. С. 15-17.

163. Сегеда С.А. Аграрно-продовольчий ринок: суть та особливості функціонування. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. М.Ф. Кропивка. Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія “Люкс”, 2012. № 2 (18). Том 6. С. 213-222.

164. Сегеда С.А. Аграрно-промислове виробництво України та проблеми його розвитку. Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України: Збірник наукових праць VI Міжнародної науково-практичної конференції. Вінниця: Видавничо-редакційний відділ ВТЕІ КНТЕУ. 2018. Ч. 1. С. 321-332.

165. Сегеда С.А. Актуальні проблеми розвитку аграрно-продовольчого ринку України. Сучасні агротехнології: тенденції та інновації: Мат. Всеукр. наук.-практ. конф., 17-18 листопада 2015 р.: у 3 т. Вінниця: РВВ ВНАУ. 2015. Т.2. С. 234-237.

166. Сегеда С.А. Аналіз споживання основних продовольчих продуктів в Україні. Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України: Збірник наукових праць II Міжнародної науково-практичної конференції. Вінниця: Центр підготовки навчально-методичних видань ВТЕІ КНТЕУ. 2014. Ч.1. С. 398-404.

167. Сегеда С.А. Державне регулювання аграрно-продовольчого ринку в умовах членства України в СОТ. Економіка та суспільство. 2016. № 2. Режим доступу до журналу: <http://economyandsociety.in.ua> (дата звернення: 16.02.2019)

168. Сегеда С.А. До питання формування ринку селекційно-насінницької продукції соняшнику. Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання: Кол. монографія у двох томах. Т.1. За ред. П.Т.Саблука, В.Я.Амбросова, Г.Є.Мазнева. К.: ІАЕ, 2001. 831с.

169. Сегеда С.А. Інфраструктура аграрно-продовольчого ринку: зміст та особливості. Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького. (Серія “Економічні науки”). Львів: ФОП Коран Б.І., 2012. № 1. Том 14. С. 241-244.

170. Сегеда С.А. Особливості розвитку аграрно-продовольчого ринку України. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. М.Ф. Кропивка. Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія “Люкс”, 2013. № 1 (21). Том 2. С. 309-317.

171. Сегеда С.А. Оцінка споживання основних продовольчих продуктів в Україні. *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки.* 2012. № 3. С. 195-199.

172. Сегеда С.А. Принципи організації розвинутого аграрно-продовольчого ринку. Формування конкурентоспроможної економіки:

теоретичні, методичні та практичні засади: матеріали II міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. 21-22 березн. 2013 р. Тернопіль: Крок, 2013. С. 250–252.

173. Сегеда С.А. Проблемні питання розвитку аграрно-продовольчого ринку України. Формула ідеального соціального забезпечення: Збірник матеріалів Науково-практичної конференції // Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». К.: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2017. С. 94-96.

174. Сегеда С.А. Роль аграрно-продовольчого забезпечення в розвитку людського капіталу України : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки», м.Полтава, Полтава, РВВ ПДАА. 2017. С. 113-116.

175. Сегеда С.А. Сільське господарство як основа функціонування аграрно-продовольчого ринку України. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Вип. 1 (6). Т. 1. Полтава: ПДАА. 2013. С. 227-234.

176. Сегеда С.А. Статистичний аналіз виробництва та споживання овочів, баштанних продовольчих і картоплі в Україні. *Агросвіт*. 2020. № 6. С. 36-46.

177. Сегеда С.А. Статистичний аналіз споживання м'яса і м'ясопродуктів в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 3. С. 36-46.

178. Сегеда С.А. Сучасний рівень продовольчого забезпечення в Україні. *Економіка та суспільство*. 2016. № 5. С. 104-109. URL: <http://economyandsociety.in.ua>

179. Сегеда С.А. Сучасний рівень продовольчого забезпечення в Україні. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Спецвипуск. Ч.1. Полтава: ПДАА. 2015. С. 266-272.

180. Сегеда С.А. Сучасний стан споживання овочів і картоплі в Україні. Розвиток агропродовольчого ринку в умовах глобалізації економіки. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Полтава: ПДАА. 2020. С. 71-76.

181. Сегеда С.А. Тенденції та структура імпорту аграрно-продовольчої

продукції. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія Економічні науки*. 2019. Вип. 4. С. 172-190.

182. Сегеда С.А. Характеристика споживання основних продовольчих продуктів в Україні. Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України: Збірник наукових праць III Міжнародної науково-практичної конференції. Вінниця: Центр підготовки навчально-методичних видань ВТЕІ КНТЕУ. 2015. Ч.1. С. 560-568.

183. Сегеда С.А., Гнатюк В.В. Методичні основи оцінки відтворення і ефективного використання основних засобів. Збірник наукових праць Вінницького державного аграрного університету. Редколегія: Середя Л.П. (головний редактор) та інші. Вінниця. 2008. Випуск 35. С. 140-143.

184. Сегеда С.А., Крамаренко К., Рудик Т. Аналіз стану галузі тваринництва та його продуктивності. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький. 2016. Вип. 19. С. 116-120.

185. Сєвідова І.О. Аналіз стану ринку овочевої продукції в Україні та світі. *Агросвіт*. 2018. № 11. С. 12-16.

186. Сидоренко О. Експерти прогнозують значне збільшення кількості теплиць в Україні. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/3343/159/125439/> (дата звернення: 10.01.2019).

187. Сільське господарство України за 2010 рік / за ред. О.М. Прокопенка. Київ : Держстат, 2011. 374 с.

188. Сільське господарство України за 2014 рік / за ред. О.М. Прокопенка. Київ : Держстат, 2015. 379 с.

189. Сільське господарство України за 2016 рік / за ред. О.М. Прокопенка. Київ : Держстат, 2017. 246 с.

190. Сільське господарство України за 2018 рік / за ред. О.М. Прокопенка. Київ : Держстат, 2019. 166 с.

191. Сільське господарство України за 2019 рік / за ред. О.М. Прокопенка.

Київ : Держстат, 2020. 164 с.

192. Следзь С. Садохін В. Хибна спеціалізація країни – це не фатум. *Дзеркало тижня*. 2018. № 13. С. 10

193. Спаський Г.В. Підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах євроінтеграції. *Економіка АПК*. 2017. № 9. С. 33-40.

194. Споживання тепличних продуктів у наступні п'ять років зросте втричі. URL: <https://agroreview.com/news/spozhyvannya-teplychnyh-produktiv-u-nastupni-p%E2%80%99yat-rokiv-zroste-vtrychi?page=188> (дата звернення: 07.08.2019).

195. Споживання фруктів і овочів знижує ризик смерті від серцевого нападу. URL: <https://ukrhealth.net/spozhyvannya-fruktiv-i-ovochiv-znyzhuye-ryzyk-smerti-vid-sertseвого-napadu4363/> (дата звернення: 07.08.2019).

196. Спринчук Н.А. Необхідність та зміст державної підтримки інвестицій у кормовиробництво для скотарства. *Агросвіт*. 2013. № 8. С. 35-37.

197. Спринчук Н.А. Світовий досвід державної підтримки інвестиційних процесів у кормовиробництві для скотарства. *Агросвіт*. 2012. № 15. С. 5-7.

198. Статистика: Підручник / С. С. Герасименко, А. В. Головач, А.М. Єріна та ін.; За наук. ред. д-ра екон. наук С. С. Герасименка. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: КНЕУ, 2000. 467 с.

199. Статистичний щорічник України за 2000 рік. Державна служба статистики України. За редакцією О.Г. Осауленка. К. 2001. 600 с.

200. Статистичний щорічник України за 2003 рік. Державна служба статистики України. За редакцією О.Г. Осауленка. К. 2004. 594 с.

201. Статистичний щорічник України за 2007 рік. Державна служба статистики України. За редакцією О.Г. Осауленка. К. 2008. 572 с.

202. Статистичний щорічник України за 2010 рік. Державна служба статистики України. За редакцією О.Г. Осауленка. 2011. 560 с.

203. Статистичний щорічник України за 2012 рік. Державна служба статистики України. За редакцією О.Г. Осауленка. 2013. 552 с.

204. Статистичний щорічник України за 2014 рік. Державна служба

статистики України. За редакцією І.М. Жук. 2015. 586 с.

205. Статистичний щорічник України за 2016 рік. Державна служба статистики України. За редакцією І.Є. Вернера. 2017. 611 с.

206. Статистичний щорічник України за 2018 рік. Державна служба статистики України. За редакцією І.Є. Вернера. 2019. 482 с.

207. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. Збірник матеріалів 14-річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 16-17 жовтня 2012 року. К.: ННЦ ІАЕ, 2013. 758 с.

208. Тваринництво України. Статистичний збірник за 2008 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2009. 200с.

209. Тваринництво України. Статистичний збірник за 2010 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2011. 202с.

210. Тваринництво України. Статистичний збірник за 2012 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2013. 212с.

211. Тваринництво України. Статистичний збірник за 2014 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2015. 211с.

212. Тваринництво України. Статистичний збірник за 2016 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2017. 141с.

213. Тваринництво України. Статистичний збірник за 2019 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2020. 158с.

214. Тивончук С.В., Тивончук Я.О., Павлоцька Т.П. Розвиток ринку виробництва молока в Україні в контексті євроінтеграційних процесів. *Економіка АПК*. 2017. № 4. С. 25-31.

215. Тихонова Н.О. Баланс виробництва та споживання овочевої

продукції в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Випуск 11. С.28-31.

216. Ткач В. Назустріч світу: формула поступу (Прогулянка озером). *Дзеркало тижня*. 2018р. № 2. С. 14.

217. Топ 100 латифундистів України. URL: <https://latifundist.com/rating/top100#294> (дата звернення. 01.02.2020)

218. Тренди, які впливають на світовий ринок свіжих овочів та фруктів. URL: <https://bakertilly.ua/news/id44472> (дата звернення: 07.08.2019).

219. Українці їдять достатньо овочів та недоїдають фруктів. URL: <https://agrotimes.ua/ovochi-sad/ukrayinczi-yidyat-dostatno-ovochiv-ta-nedoyidayut-fruktiv/> (дата звернення: 26.08.2019).

220. Українці споживають удвічі менше за рекомендований обсяг овочів і на 30% менше фруктів і ягід – дослідження. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/619500.html> (дата звернення: 26.08.2019).

221. Федерація органічного руху України. URL: <http://organic.com.ua/> (дата звернення: 25.09.2019).

222. Фесенко О.О., Купінець Л.Є. Мезоекономічний розвиток аквакультури в Україні: проблеми та перспективи. *Економіка АПК*. 2015. № 2. С. 28-35.

223. Ходаківська О.В., Могильний О.М. Агрохолдинги України: аграрна політика та виклики майбутньому. *Економіка АПК*. 2017. № 6. С. 33-41.

224. Худолій Л.М. Економічний механізм формування і функціонування ринку зерна в Україні. К.: ІАЕ, 1998. 211 с.

225. Цукробурякове виробництво України: проблеми відродження, перспективи розвитку: Монографія / П.Т. Саблук, М.Ю. Коденська, В.І. Власов та ін.; За ред. акад. П.Т. Саблука, проф. М.Ю. Коденської. К.: ННЦ ІАЕ, 2007. 390 с.

226. Черевик Н.В., Вітченко М.В., Титаренко А.О. Проблеми та перспективи розвитку АПК. *Вісник ЖДТУ. Економічні науки*. 2008. № 4 (46). С. 235-245.

227. Черевко Г., Колодій А. Агрохолдинги в агробізнесі України: шанси і загрози. *Аграрна економіка*. 2012. Т.5. № 3-4. С.3-9.
228. Черевко Г.В. Агрохолдинги як нові організаційні форми крупнотоварного господарювання в агробізнесі України. *Аграрна економіка*. 2012. Т.5. № 1-2. С.36-42.
229. Чехов С.А. Ринок насіння льону олійного. *Економіка АПК*. 2016. № 8. С. 37-41.
230. Чехов С.А., Чехова І.В. Основні тенденції на ринку ріпаку України. *Економіка України*. 2016. № 5. С. 55-63.
231. Чехова І.В., Чехов С.А. Оцінка ефективності виробництва ріпаку в Україні. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2019. Vol. 5. № 3. С.141-151.
232. Чехова І.В., Чехов С.А., Шкурко М.П. Вітчизняний ринок льону. *Економіка України*. 2017. № 1. С. 52-63.
233. Шпикуляк О.Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2010. 396 с.
234. Шубравська О.В. Агропродовольчий розвиток України в контексті глобальних викликів. *Економіка АПК*. 2014. № 7. С. 52-58.
235. Шубравська О.В. Агропродовольчий сектор в умовах кризи: основні тенденції та виклики розвитку. *Економіка і прогнозування*. 2009. № 3. С. 99-110.
236. Шубравська О.В. Розвиток аграрного господарювання України на засадах економічної сталості. *Економіка і прогнозування*. 2014. № 2. С. 62-72.
237. Шубравська О.В. Розвиток агропродовольчого виробництва України: завдання і виклики. *Економіка АПК*. 2016. № 4. С. 5-12.
238. Шубравська О.В. Розвиток сільськогосподарського виробництва України: чинники зростання. *Економіка АПК*. 2015. № 5. С. 5-11.
239. Шубравська О.В. Сільськогосподарське виробництво України: нові можливості та виклики розвитку. *Економіка України*. 2015. № 5. С. 40-51.
240. Шубравська О.В. Структурна корекція сільськогосподарського виробництва як чинник його ефективного зростання. *Економіка і*

прогнозування. 2016. № 1. С. 71-82.

241. Шубравська О.В., Прокопенко К.О. Поширення агроінновацій у контексті забезпечення ефективного галузевого зростання. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 71-76.

242. Шубравська О.В., Прокопенко К.О. Сценарні оцінки розвитку сільськогосподарського виробництва України в умовах кліматичних змін та екологічних обмежень. *Економіка України*. 2017. № 2. С. 49-60.

243. Щетініна Т.О. Правове регулювання діяльності агрохолдингів в Україні: історіографічні аспекти. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. I. Т.1 2015. С.96-99.

244. Яцишина Л.К. Дослідження ринку овочів і фруктів в Україні. *Економіка та держава*. 2019. № 2. С. 105-109.

245. Shubravskaya O.V., Prokopenko K.O. Agriculture of Ukraine: state and resource development opportunities. *Економіка АПК*. 2016. № 11. С. 19-25.

246. Tomilin O.O. Theoretical aspects of development and agroindustrial production. *Економіка АПК*, 2016. № 7. С. 35-38.

РОЗДІЛ 3.

АГРАРНО-ПРОДУКТОВЕ ВИРОБНИЦТВО ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СУСПІЛЬСТВА

3.1 Тенденції виробництва і споживання продуктів харчування в Україні

Аграрно-продуктове виробництво – це не тільки соціально-економічний базис життєдіяльності кожної конкретної людини, а й підґрунтя продовольчої безпеки всього суспільства та країни. Забезпечення населення різноманітними якісними харчовими продуктами та товарами повсякденного вжитку за рахунок власного виробництва, їх фізичної та економічної доступності для всіх верст населення у відповідності до раціональних норм споживання є основою формування якісного ресурсного потенціалу людини, життєдіяльності суспільства та продовольчої безпеки України. Її вирішення залежить від органічної взаємодії взаємозалежних галузей національного господарства, багатьох внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливають на функціонування аграрно-продуктового виробництва країни. А саме, надходження в організм людини якісних продуктів харчування за науково-обґрунтованими нормами, їх видовою структурою, збалансованих за вмістом жирів, білків і вуглеводів в значній мірі визначає розвиток людини, структурних складових її ресурсного потенціалу. При цьому всі продукти харчування та товари повсякденного вжитку, вироблені з сільськогосподарської сировини, а також навколишнє середовище, мають бути екологічно безпечними для людини. Це необхідно здійснювати на основі організації раціональної структури й ефективного функціонування національного аграрно-продуктового виробництва з його традиційно розвиненими сільськогосподарськими галузями й продуктовими підкомплексами. Наявність багатих природних ресурсів та сприятливих кліматичних умов дозволяє населенню України мати доступне виробництво більшості видів сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів, що

формують продовольчу безпеку країни та можуть забезпечити широкий асортимент товарів широкого вжитку, виготовлених із сільськогосподарської сировини, і є особливо важливими для забезпечення здоров'я населення [19, с.143; 107, с.37].

Проблеми розвитку й ефективності аграрно-промислового виробництва та його оцінки висвітлені в багатьох працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Так, Власов В.І. [16; 21], Бойко В.І. [7], Бородіна О.М. [10], Запша Г.М. [35], Заяць В.С. [37], Кириленко І.Г. [45; 46; 47], Коденська М.Ю. [61], Мазаракі А.А. [63], Пасхавер Б.Й. [81-85], Сегеда С.А. [101; 102; 105; 106; 109; 220] та інші обґрунтували шляхи ефективного розвитку АПК, як одну з важливіших умов продовольчої безпеки України.

Проблема забезпечення населення якісним харчуванням є актуальною для багатьох зарубіжних країн. Так, Міна Роркка та ін. вивчали світові тенденції із забезпечення продуктами харчування та їх виробництва протягом досить тривалого часу – 1965-2005 рр. [210]. Особлива увага науковців приділялась факторам, що впливають на споживання людиною основних продуктів харчування. Так, Tatiana Andreyeva, Michael W. Long, Kelly D. Brownell вивчали вплив цін на споживання [154]; Jean D. Kinsey – доходи [196]; Proscovia Renzaho та ін. – зростання виробництва та, як його наслідок, вплив зростання доходів населення на споживання на прикладі Уганди [208]; Ясюлевич А. і Леманович М. – мотиви, що перешкоджають споживанню інноваційних харчових продуктів польськими та українськими споживачами [190]. Дослідники із Казахстану вивчали питання вирівнювання споживання основних продуктів харчування в кризових і післякризових умовах [33; 177], проблеми продовольчої безпеки країни [34; 39].

Що стосується України, то сучасний стан аграрно-продуктового виробництва та споживання, а також основні фактори, що визначають їх рівень, залишаються недостатньо вивченими. У процесі даного дослідження нами було проведено аналіз виробництва основних аграрно-продовольчих продуктів та рівня їх споживання населенням України в цілому та у розрахунку на одну

особу. Джерелом інформації була відкрита платформа даних Державної служби статистики України.

Дослідження споживання населенням основних продуктів харчування на одну особу свідчить, що калорійність харчових раціонів протягом 1990-2019 рр суттєво знизилась: із 3597 у 1990 р. до 2505 ккал у 1999 р., або на 30,36% (рис. 3.1) і перебувала на пороговому рівні – 2500 ккал. З 2000 року до 2008 року спостерігалось підвищення калорійності харчових раціонів до 2998 ккал, надалі простежується тенденція його повільне зниження – до 2691 ккал.

Рис. 3.1. Динаміка калорійності середньодобового споживання продуктів харчування населенням України

Джерело: розраховано за даними [1-6; 119-127]

Основну частину калорій (70-77%) населення країни отримує від споживання продукції рослинництва, що на 25-32% перевищує граничний рівень – 45% [145, с.89]. Решту калорій (23-30%) одержують від споживання продукції тваринництва, що вдвічі нижче порогового рівня (55%). Дана тенденція, як свідчать дослідження, обумовлена зменшенням обсягів виробництва та низькими доходами переважної частини населення країни.

Синхронно з калорійністю продуктів харчування змінювався рівень споживання протеїну зі 105,3 до 84,3 грам, або на 19,94%. Знизилось з 124 до

90,8 грам споживання жирів, або на 26,77% (рис. 3.2). Зниження калорійності продуктів харчування було результатом зниження обсягів їх виробництва.

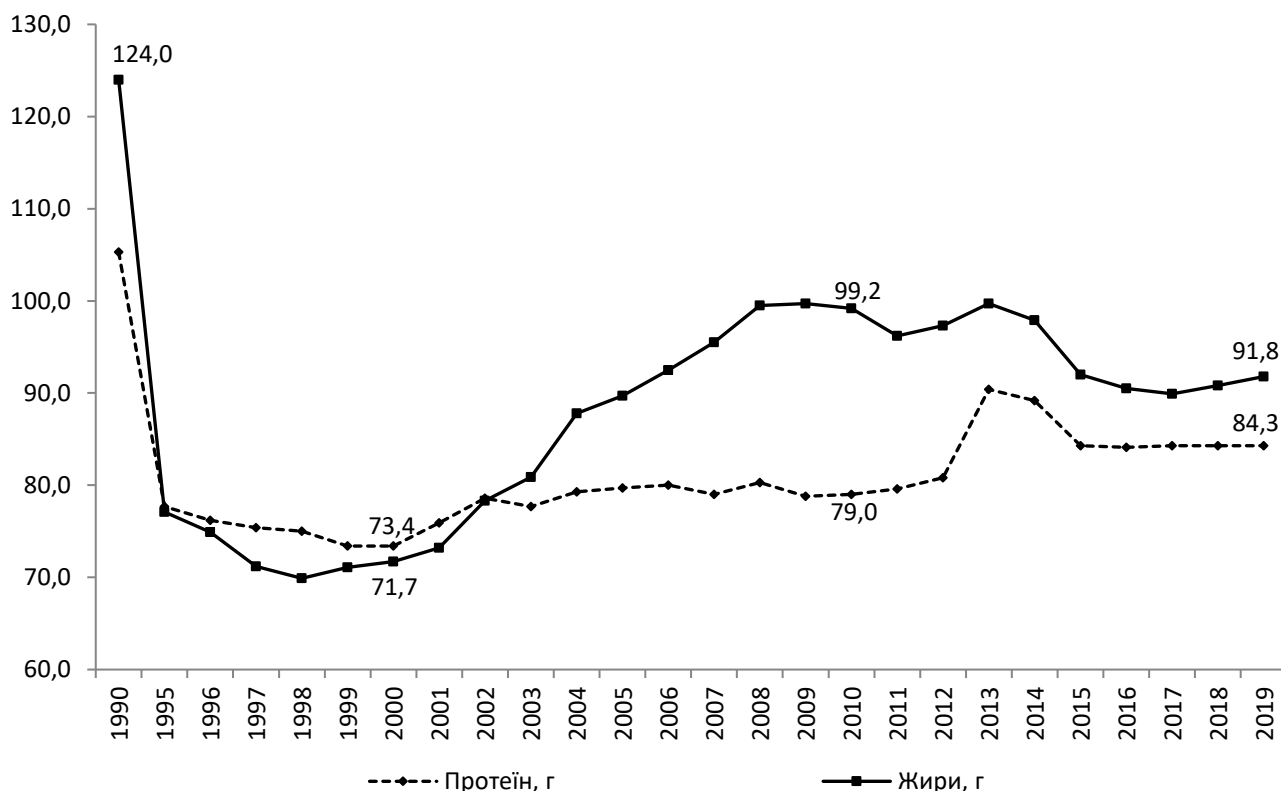

Рис. 3.2. Динаміка середньодобового споживання протеїнів та жирів у складі продуктів харчування
Джерело: розраховано за даними [1-6; 119-127]

Рівень і структура споживання населенням основних продовольчих продуктів залежна від багатьох чинників, серед яких варто відзначити національні особливості харчування, географічне розташування, ґрунтово-кліматичні умови, віковий склад населення, організаційно-економічні чинники, що визначають об'єми власного виробництва продовольства, близькість до споживача [102, с.197; 104, с.399; 109, с.104; 112, с.560; 219, с.71].

Дослідження споживання основних аграрно-продовольчих продуктів характеризується відхиленням фактичного споживання окремих видів продукції від рекомендованих медичних норм наявністю двох періодів «спадів» та періоду «підйому» [222]. Зменшення споживання продуктів харчування населенням проявилось з 1991 року. Починаючи із 2001 року спостерігався так званий період «підйому», що пов'язано із покращенням економічної ситуації в

країні. Наступний «спад» розпочався у 2015 році і триває досі. Порівняльний аналіз динаміки споживання основних продуктів харчування свідчить про різні їх рівні залежно від конкретних видів продуктів.

Головним продуктом споживання в життєдіяльності людини є хліб і хлібопродукти. Питання забезпечення населення країни хлібом досліджуються в працях О.В. Бокій [8], Б.В. Духницького [29], Р.П. Мудрака [77], Б.Й. Пасхавера [81; 84] та інших.

За період 1990-2019 рр. споживання хліба та хлібопродуктів населенням України знизилось зі 141 до 99,5 кг, або на 29,43% (рис. 3.3, додаток П). Досягнутий рівень споживання хлібопродуктів на одну особу є надмірним, оскільки перевищує рекомендовану норму (101 кг), що свідчить про фінансову його доступність, достатні обсяги виробництва та зміну уподобань в харчуванні.

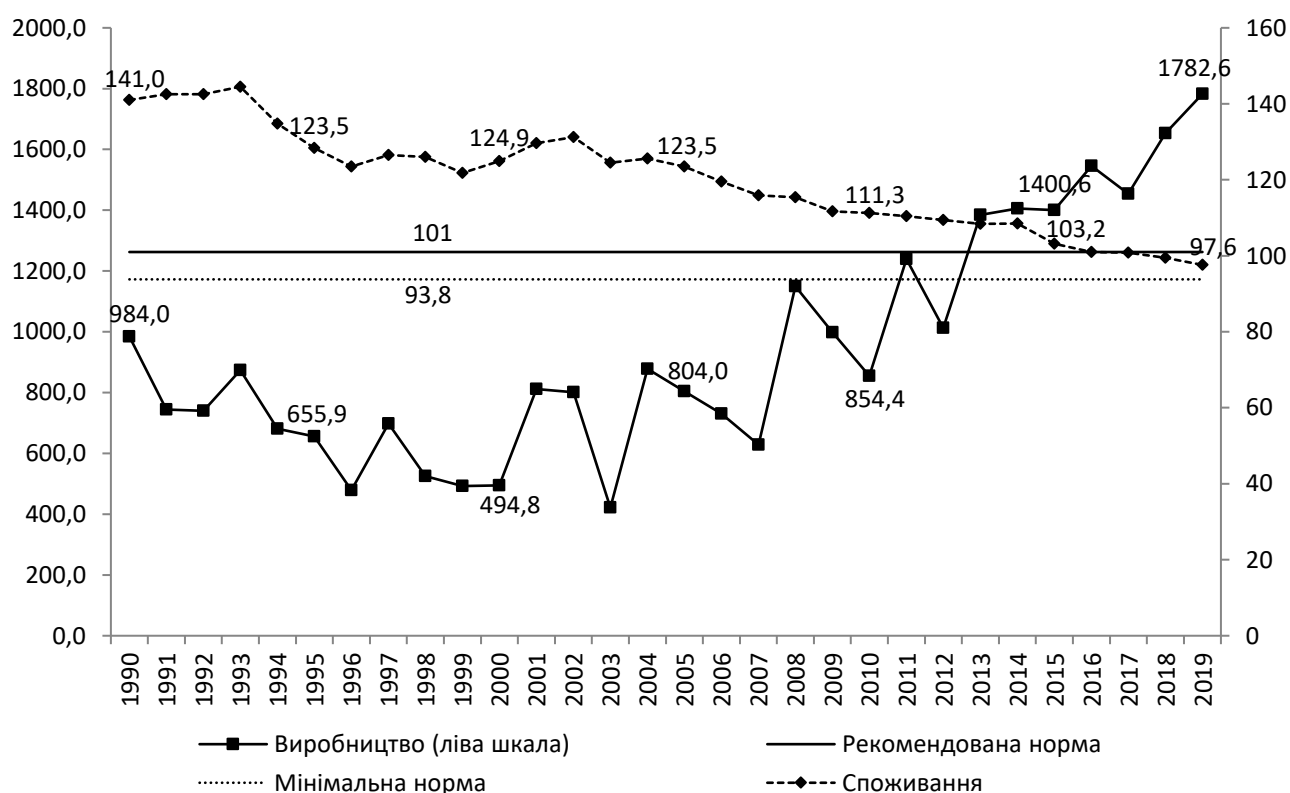

Рис. 3.3. Динаміка виробництва та споживання хліба та хлібних продуктів в Україні, кг на одну особу

Джерело: розраховано автором за даними [1-6; 92-96; 119-127]

Обсяги виробництва зерна в розрахунку на одну особу за цей період

перевищували обсяги їх споживання в 3,4-16,6 разів. Проте зазначена тенденція не сприяла посиленню промислової переробки зерна та виробництву широкого асортименту різних продуктів, що зумовило експорт значних обсягів (додаток Е, табл. Е.1).

Важливим продуктом для розвитку і життєдіяльності людини є споживання овочів і баштанних. Вони не містять великої кількості калорій, але мають високий вміст харчових волокон, вітамінів (С, А, Е, К, В), мікроелементів (калій, кальцій, натрій, фосфор, залізо), антиоксидантів, вуглеводів (цукроза, фруктоза, глюкоза, крохмаль, інулін, клітковина) та біофлавоноїдів. Згідно з затвердженими Міністерством охорони здоров'я «Рекомендацій щодо здорового харчування дорослих» цільовий рівень споживання овочів має становити понад 300 грам на добу [91].

Обсяги виробництва є головним фактором забезпечення науково-обґрунтованих норм споживання овочів і баштанних продовольчих населенням країни. Проте протягом 1990-1994 рр. споживання продукції знизилось зі 102,5 кг до 83,7 кг, або на 18,34% (рис. 3.4, додаток П). З 1997 року спостерігається деяке зростання, але до 2010 року споживання продукції становило менше рекомендованої Міністерством охорони здоров'я норми (161 кг), з 2011 року цей рівень її перевищує. В 2018 році середньостатистичний українець споживав 163,9 кг овочів і баштанних продовольчих культур за рік.

Дослідження засвідчили, що темпи зростання виробництва овочів і баштанних продовольчих ($K=1,64$) випереджають темпи зростання їх споживання ($K=1,60$) протягом 1990-2018рр. Проте їх виробництво на одну особу протягом досліджуваного періоду було нестабільним.

Також нами було виявлено, що індикатор достатності споживання овочів і баштанних продовольчих культур перевищив рекомендовану Міністерством охорони здоров'я норму в 2011-2018рр. Якщо відношення споживання продукції до її виробництва в 2000 році становило 80,74%, то в 2018 році – 69,69%. Відповідно надлишок (перевиробництво) пропозиції овочів і баштанних продовольчих культур сприяв зростанню їх експорту з 0,50% до

4,32% від загального обсягу виробництва продукції. В той же час протягом 2000-2018 рр. суттєво підвищилась (на 7,53 в.п.) частка втрат при збиранні та зберіганні продукції (додаток Р, табл. Р.1).

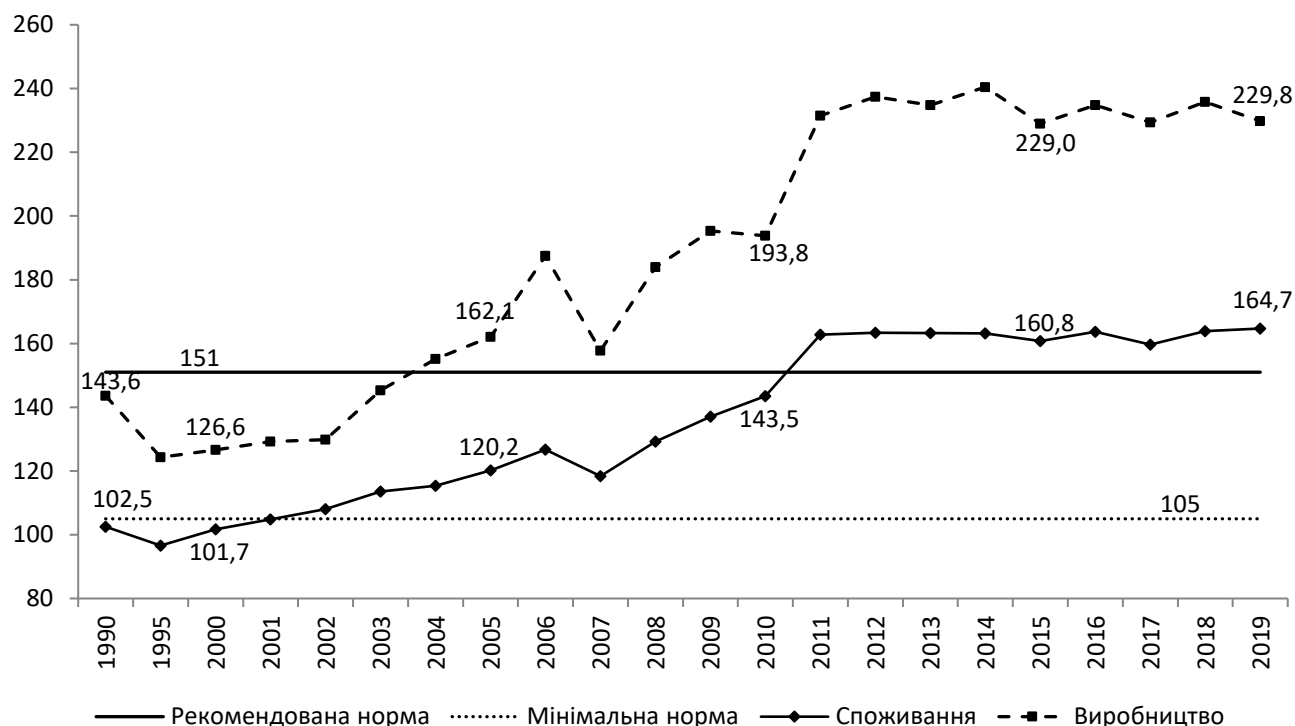

Рис. 3.4. Динаміка виробництва і споживання овочів і баштанних продовольчих культур в Україні, кг на одну особу

Джерело: розраховано автором за даними [1-6; 119-127; 129-134]

Одним з харчових продуктів, що містить велику кількість різних сполук, сприятливих для розвитку організму людини, є картопля. До них варто віднести вітаміни (ретинол, рибофлавін, тіамін, піридоксин, аскорбінову кислоту, ергокальциферол, біофлавоноїди, фолієву і нікотинову кислоти, каротиноїди, токоферол, нікотинамід, біотин, вітамін U) та мікроелементи (мідь, кобальт, нікель, йод, марганець). Також картопля містить до 25% крохмалю та незначну кількість білків (туберин), що вважаються найбільш повноцінними з усіх рослинних.

Дослідження показали, що виробництво картоплі у розрахунку на одну особу за роками мало певні відхилення, тому і споживання мали тенденцію до коливання в діапазоні 128-143 кг на особу та перевищує рекомендовану норму на 3,2-15,3% відповідно. Якщо в 1999 році рівень виробництва картоплі

перевищував споживання в 2 рази, то протягом 2011-2018рр. – в 3,5-4 рази, та є доступним для споживання населенням країни (рис. 3.5, додаток Р, табл. Р.2).

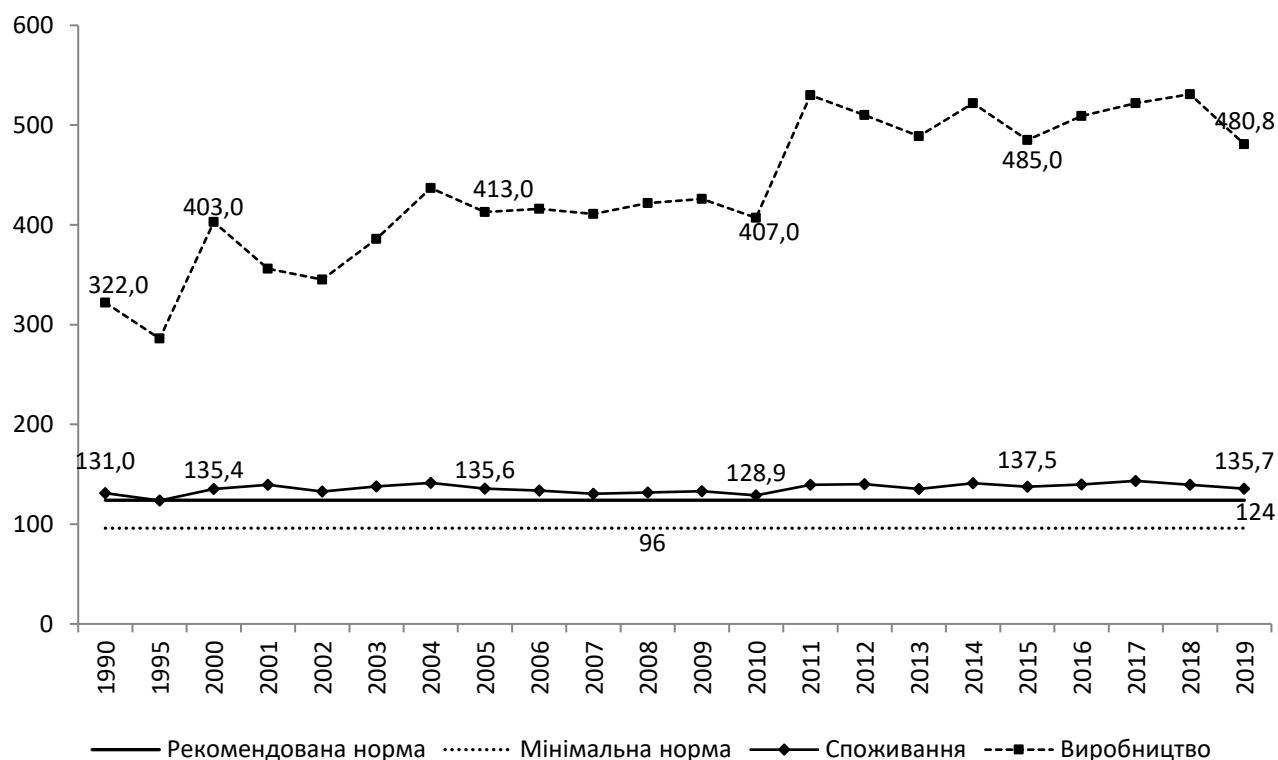

Рис. 3.5. Динаміка виробництва і споживання картоплі в Україні, кг на одну особу

Джерело: розраховано автором за даними [1-6; 119-127; 129-134]

Отже населення картоплею заміщає більш важливі для здоров'я людини продукти харчування – м'ясо, молоко та молокопродукти, риба, ягоди та плоди, горіхи, що не є позитивом.

Важливу роль у харчуванні людини, забезпеченні її розвитку і життєдіяльності відіграють плоди, ягоди і фрукти. Вони мають високий вміст харчових волокон, вітамінів (А, В1, В2, В5, В7, В9, С, Е, К, Н, РР), макро- і мікроелементів (залізо, калій, кальцій, магній, марганець, натрій, фосфор, сірка, хлор, йод, мідь, цинк, молібден, нікель), антиоксидантів, вуглеводів (цукроза, фруктоза, глюкоза, крохмаль, інουλін, клітковина, пектин), органічні кислоти (лимонна, яблучна, саліцилова, винна і ін.), дубильні речовини, клітковина, антоціани, флавоноїди (кверцетин, кверцитрин), спирти (винний, ізоаміловий, фенілетіловий), кетони (ацетоін, діацетил, β-йонон) та біофлавоноїдів. Згідно з затвердженими Міністерством охорони здоров'я «Рекомендацій щодо

здорового харчування дорослих» цільовий рівень споживання фруктів та ягід має становити понад 300 грам на добу, або дві порції по 150 грам на день [91]. За дослідженнями вчених близько двох мільйонів смертей в світі щороку трапляється через дефіцит фруктів в раціоні людей [25; 176].

Питання виробництва і споживання плодів, ягід і винограду досліджується в публікаціях Л.О. Болтянської [9], Р.П. Мудрака [76], Д.Галахер [25], Л.Б Єльцової та С.Т. Омельчук [32], О.О. Митченка та О.Е. Нігаєвої [67], Р.П. Мудрака [70; 73-74], Н.С. Рудої [98], С.А. Сегеди [101; 105; 109] та інших [51; 118; 136-138].

Дослідження показують, що досягнутий рівень споживання плодово-ягідної продукції завжди був нижчим мінімально рекомендованої його норми в Україні (61,3 кг на особу). Протягом 1990-1999 рр. він знизився на 25,3 кг, або на 53,04% (рис. 3.6, табл. Р.3). Проте вже з 1999 року спостерігається поступове зростання споживання фруктів з 26,4 кг до 57,8 кг в 2018 році, або в 2,2 разу.

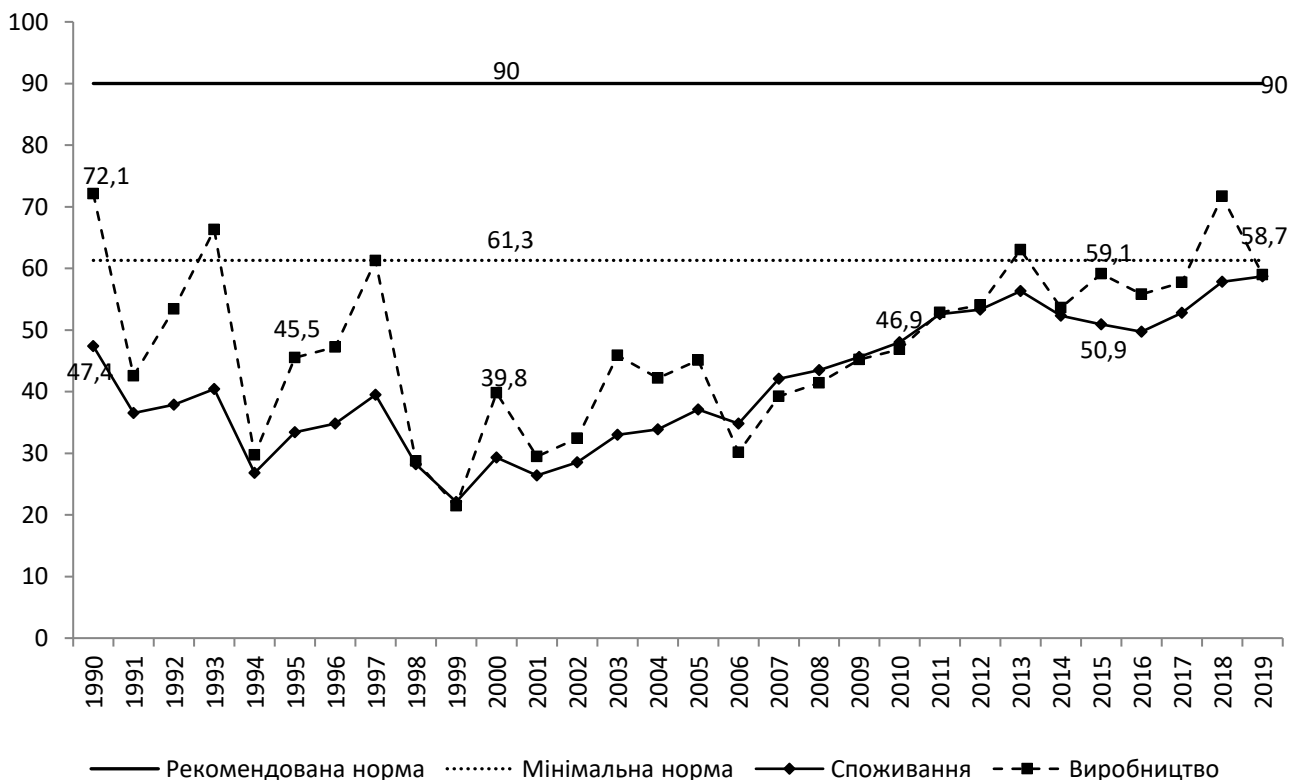

Рис. 3.6. Динаміка виробництва і споживання плодів, ягід та винограду в Україні, кг на одну особу

Джерело: розраховано автором за даними [1-6; 119-127; 129-134]

Варто зауважити, що для нормального рівня життя і праці людина має

споживати не менше 90 кг фруктів і ягід на рік. Але протягом 1998-2002 рр. і 2005-2017 рр. рівень виробництва плодів, ягід і винограду був нижчим обсягів їх споживання населенням країни. Відповідно, недоспоживання фруктів було обумовлено не тільки низьким рівнем їх виробництва, а також, низьким рівнем доходів громадян та економічної важкодоступності імпортованих плодів, ягід і винограду для більшості споживачів в зимово-весняний період.

Пропозицію фруктів і ягід на ринку формують п'ять основних видів продукції – зерняткові (яблука, груша, айва), кісточкові (слива, вишня, черешня, абрикос, персик, нектарин, алича), горіхи, ягідні (суниця, малина, ожина, смородина, порічки, агрус, чорниця, лохина) і виноград. Впродовж 1995-2019 рр. збільшилось виробництво зерняткових з 25,1 до 39,0 кг на одну особу, або на 55,4%; кісточкових – з 9,3 кг до 15,4 кг на особу, або на 65,6%, винограду – з 8,8 кг до 11,0 кг/особу, або на 25%, ягід із 0,9 до 3,3 кг на особу, або в 3,7 рази, горіхоплідних – з 1,5 до 3,0 кг/особу, або в 2 рази (рис. 3.7).

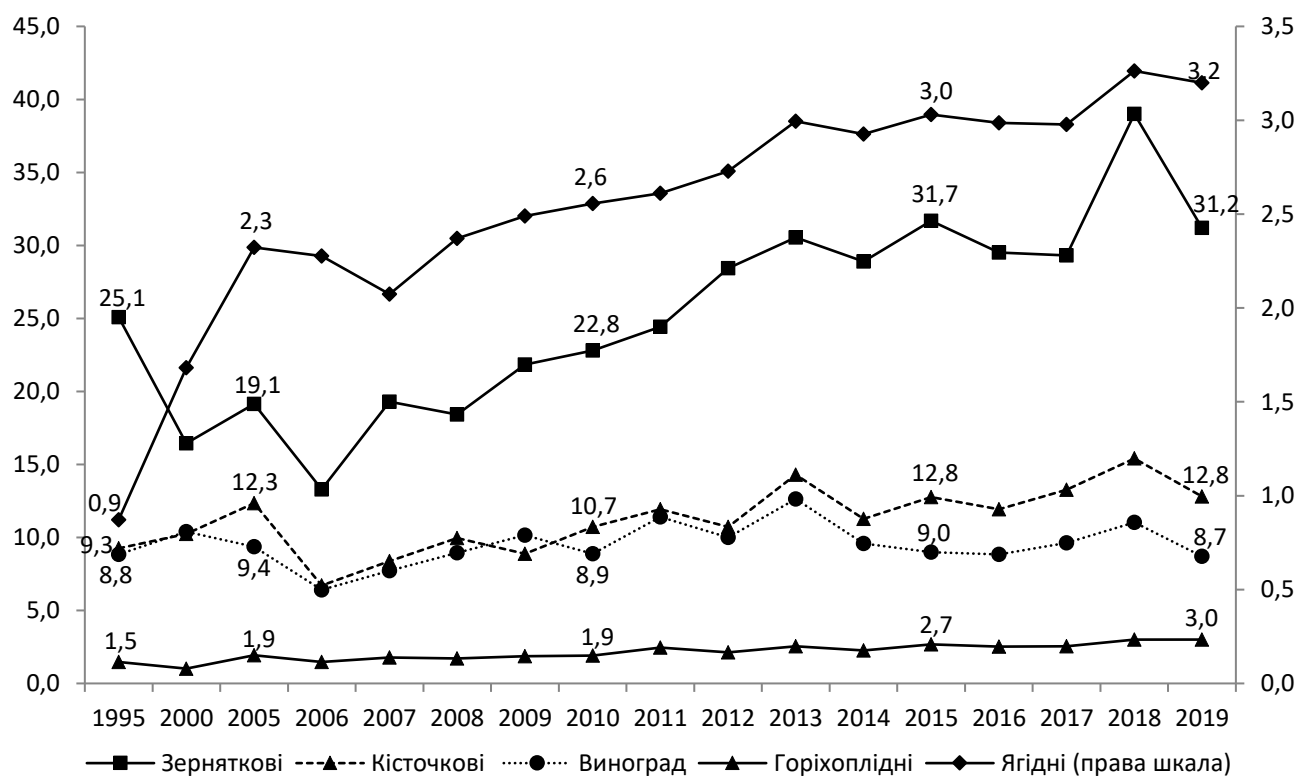

Рис. 3.7. Динаміка виробництва плодів, ягід і винограду за видами в Україні, кг на 1 особу

Джерело: складено автором за даними [1-6; 92-96; 119-127]

Позитивною тенденцією, на нашу думку, є значне зниження питомої ваги

плодів зерняткових в структурі імпорту продукції. Якщо в 2010 році частка яблук, груш і айви становила 21,3%, то в 2019 році – 3,2% (додаток Р, рис. Р.1). Дана зміна відбулась за рахунок збільшення внутрішнього виробництва плодів зерняткових в Україні.

Стабільну частку в структурі імпорту фруктів і ягід займає виноград – 5-7%. Проте Україна має всі необхідні природно-кліматичні умови для вирощування винограду всередині країни.

Важливе місце в харчуванні людини займають кісточкові. В структурі імпорту їх частка протягом 2010-2019 рр. коливалась в межах 4-8%. Ми переконані, що в Україні можливо забезпечити достатні обсяги внутрішнього виробництва даної продукції.

Результати дослідження засвідчили, що темпи зростання виробництва плодів, ягід і винограду ($K=3,33$) протягом 1999-2019рр. випереджають темпи зростання їх споживання ($K=2,62$). Також нами було виявлено, що індикатор достатності споживання плодів, ягід і винограду не досягав рекомендовану Міністерством охорони здоров'я норму в 2000-2019рр. Якщо відношення споживання продукції до її виробництва в 2000 році становила 73,2%, то в 2019 році – 80,5%. Відповідно недовідність пропозиції плодів, ягід і винограду сприяла зростанню їх імпорту з 9,2% до 24,0% від загального обсягу виробництва продукції. В той же час протягом 2000-2019 рр. суттєво підвищилась (на 4,52 в.п.) частка експорту продукції.

Розрахунки показали, що 66-70% всіх вироблених плодів, ягід і винограду використовуються на споживання, 15-17% – на переробку на вино, 9-11% – на експорт і 5-7% – втрати і на корм худобі.

Важливим продуктом в структурі харчування людини є рослинна олія, як джерело корисних мікроелементів (фосфоровмісні речовини, віск, леткі речовини), вітамінів (токоферол) та жирних кислот (лінолева, олеїнова, пальмітинова, стеаринова, міристинова, ліноленова, архайнова). До того ж рослинні олії не містять холестерину. Дослідження показують, що за період 1990-1998 рр. спостерігається тенденція до зниження споживання рослинних

олій з 11,6 кг до 8,2 кг, або на 29,3%. З 1999 до 2009 року споживання олій зросло до 15,4 кг, з 2010 року до 11,9 кг на одну особу в 2018 році, або на 22,7% (рис. 3.8, додаток Р, табл. Р.4).

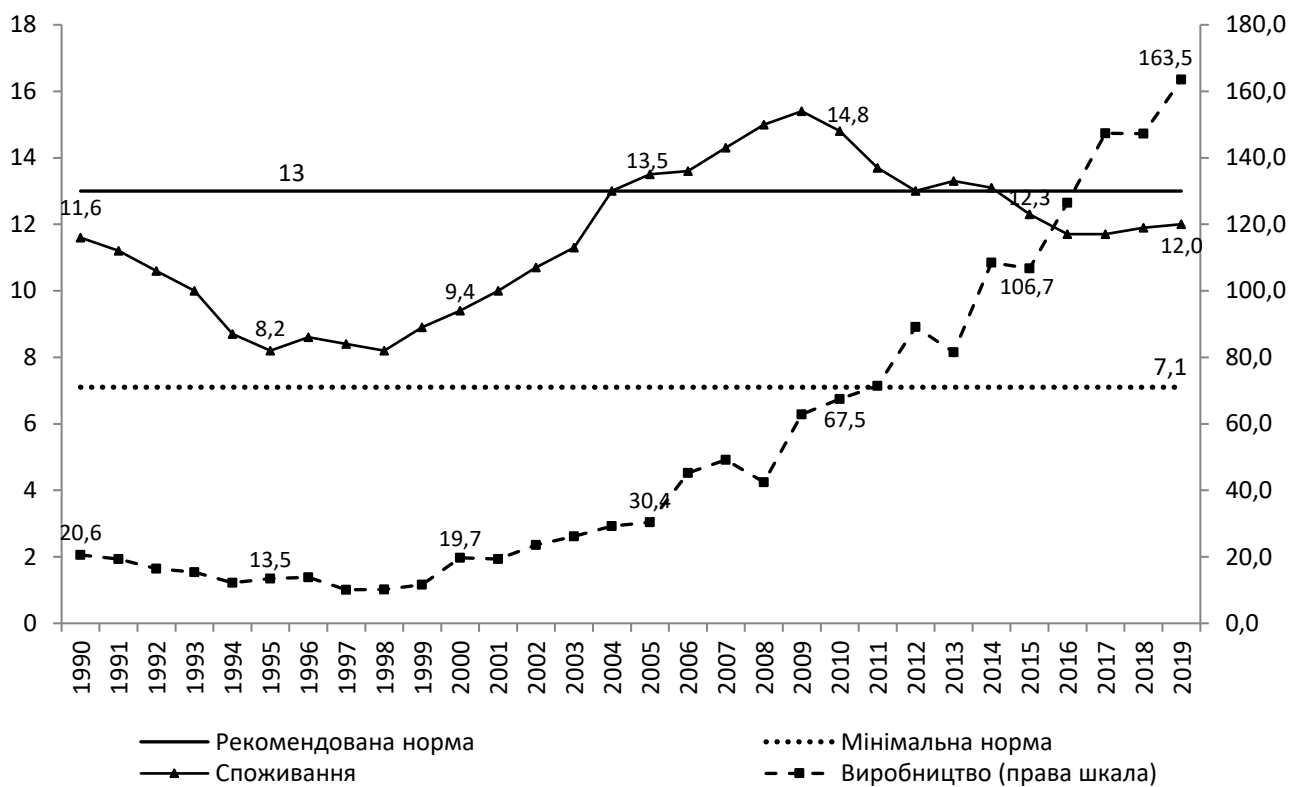

Рис. 3.8. Динаміка виробництва і споживання олії в Україні, кг на одну особу
Джерело: розраховано автором за даними [1-6; 81-85; 108-116]

Досліджуваний період характеризується стійкою тенденцією до перевищення рівня виробництва олій над споживанням у розрахунку на одну особу у 1990 році в 1,78 разу, у 2018 році – в 12,38 разу, що свідчить про достатній рівень пропозиції олії на внутрішньому ринку, можливість організації вторинної переробки та формування експортних ресурсів.

Важливе місце в харчуванні людини посідає цукор та цукровмісні вироби з продукції цукробурякового виробництва. Як високопоживний продукт харчування цукор є також безпечним технологічним консервантом для виробництва продукції плодоовочеконсервної промисловості, допоміжним (спеціальним) продуктом для плодово-виноградо-виноробної промисловості, технологічним компонентом для спиртової і лікєро-горілчаної промисловості та

є одним із джерел надходжень до бюджету [142, с. 3].

Питання виробництва і споживання цукру стали предметом дослідження багатьох вчених економістів, зокрема: І.Г. Кириленка [45; 48], М.Ю. Коденської [61; 142], Р.П. Мудрака [70; 73-74], Б.Й. Пасхавер [83], М. Пекут [86], С.А. Сегеда [101; 102-106], М.П. Сичевський [115].

Протягом 1990-1995 рр. в Україні спостерігається зниження споживання цукру з 50 до 31,6 кг на одну особу, або на 36,8%, з 1996 року – деяке зростання та стабілізація на рівні 38-40 кг протягом 2000-2012 рр., 2013 року відбувається повільне зниження споживання цукру до 29,8 кг в 2018 році (рис. 3.9, додаток Р, табл. Р.5).

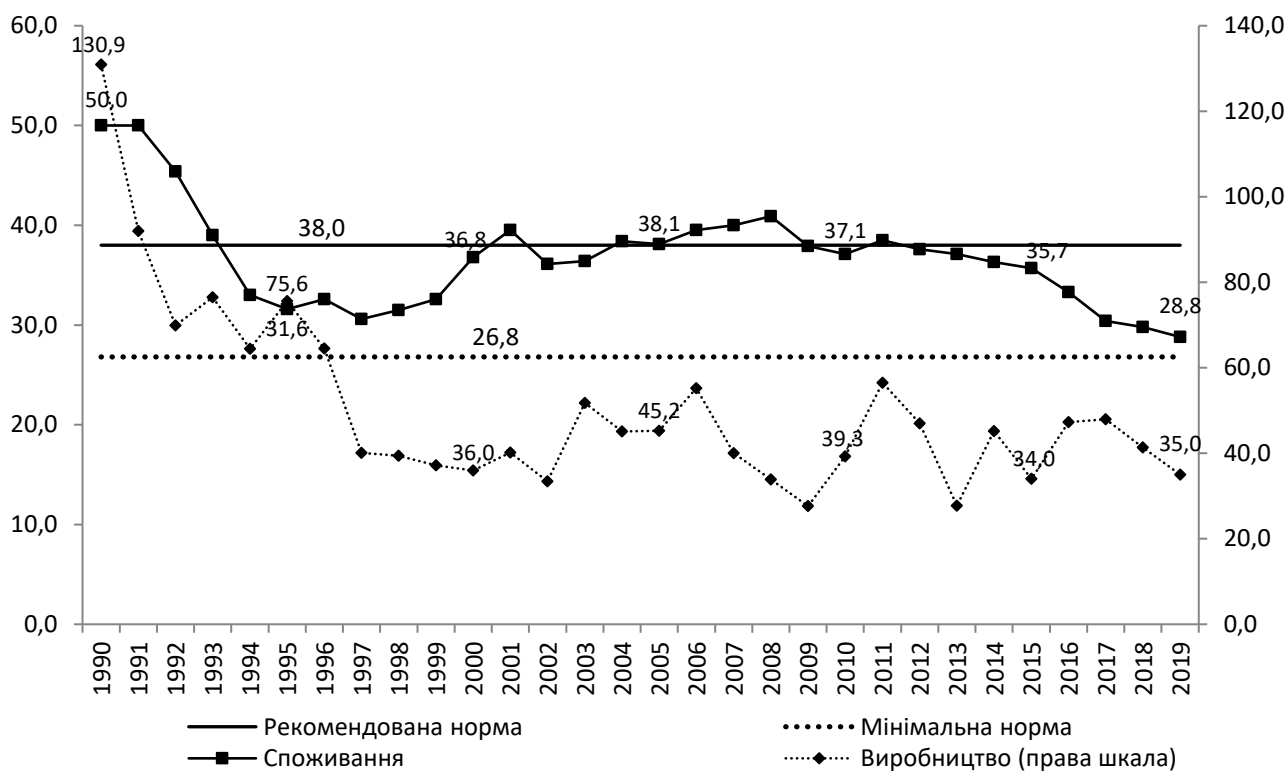

Рисунок 3.9. Динаміка фактичних рівнів виробництва і споживання цукру в Україні, кг на одну особу

Джерело: розраховано автором за даними [1-6; 119-127]

Рівень виробництва цукру у розрахунку на одну особу перевищував споживання протягом досліджуваного періоду за винятком 2008, 2009 і 2013 років, що свідчить про достатні обсяги пропозиції цукру на внутрішньому ринку та його фінансова доступність для споживачів.

Проведене дослідження свідчить, що трансформаційні зміни у зв'язку із переходом до ринкових відносин та економічні перетворення мали суттєвий вплив на зміну структури виробництва аграрно-продовольчої продукції та рівень забезпечення населення України основними аграрно-продовольчими продуктами.

В забезпеченні населення повноцінними продуктами харчування суттєве місце займає м'ясо як джерело постачання незамінних тваринних білків для організму людини. В м'ясних продуктах міститься значна кількість мінеральних речовин (залізо, калій, кальцій, магній, цинк, мідь, фосфор, селен) та важливих для здоров'я людини вітамінів групи В (ніацин, холін, рибофлавін, вітаміни В6 і В12), вітамін А, вітамін D. Відповідно розвиток людини і структурних складових її ресурсного потенціалу значною мірою визначається рівнем споживання м'яса і м'ясопродуктів відповідно до потреб організму за науково обґрунтованими нормами, раціональною видовою структурою, асортиментом. При цьому тваринницька продукція, а також навколишнє природне середовище мають бути екологічно безпечними для здоров'я людини. На рівень споживання населенням країни м'яса і м'ясопродуктів чинить вплив ціла низка факторів, серед яких – обсяги виробництва продукції, її рівень на одну особу, надлишок або дефіцит на ринку, ціни, доходи громадян, культура споживання і т.п.

З огляду на надзвичайну важливість м'яса і м'ясопродуктів в житті людини рівень їх виробництва постійно залишається предметом уваги як державних органів влади, так і науковців. Серед численних досліджень варто виділити праці О.М. Варченко, І.В. Свиноуса і О.В. Липкань [11], В.В. Власенка та І.В. Левицької [14], І.Г. Власенко, В.В. Власенка і Г.С. Лоянича [15], В.С. Дієсперова [26], М.О. Карп'як [40], Ю.В. Кернасюка [41, 42], О.В. Ляховської [62], П.А. Мартишева [66], В. Хворостяного [141], Н.І. Шиян [143], О.В. Шлапак [144], О.М. Шпичака [147] та інших [13; 79]. Проблеми споживання м'яса і м'ясопродуктів знайшли своє відображення в публікаціях Н.Є. Голомші [22], Б.Єгорова [22], О.А Козак [50], Р.П. Мудрака

[69, 71-72, 75] та інших науковців [101-103; 104-106, 108-109, 112, 219-223]. Проте залишається ціла низка невирішених питань: досягнення науково обґрунтованих норм споживання м'яса і м'ясопродуктів, їх залежність від обсягів виробництва та імпорту продукції, доходів громадян і ринкових цін.

В Україні з 1991 року спостерігається зниження споживання м'яса та м'ясопродуктів від 68,2 до 31,1 кг у 2001 році на одну особу, або на 54,40% (рис. 3.10, додаток Р, табл. Р.6).

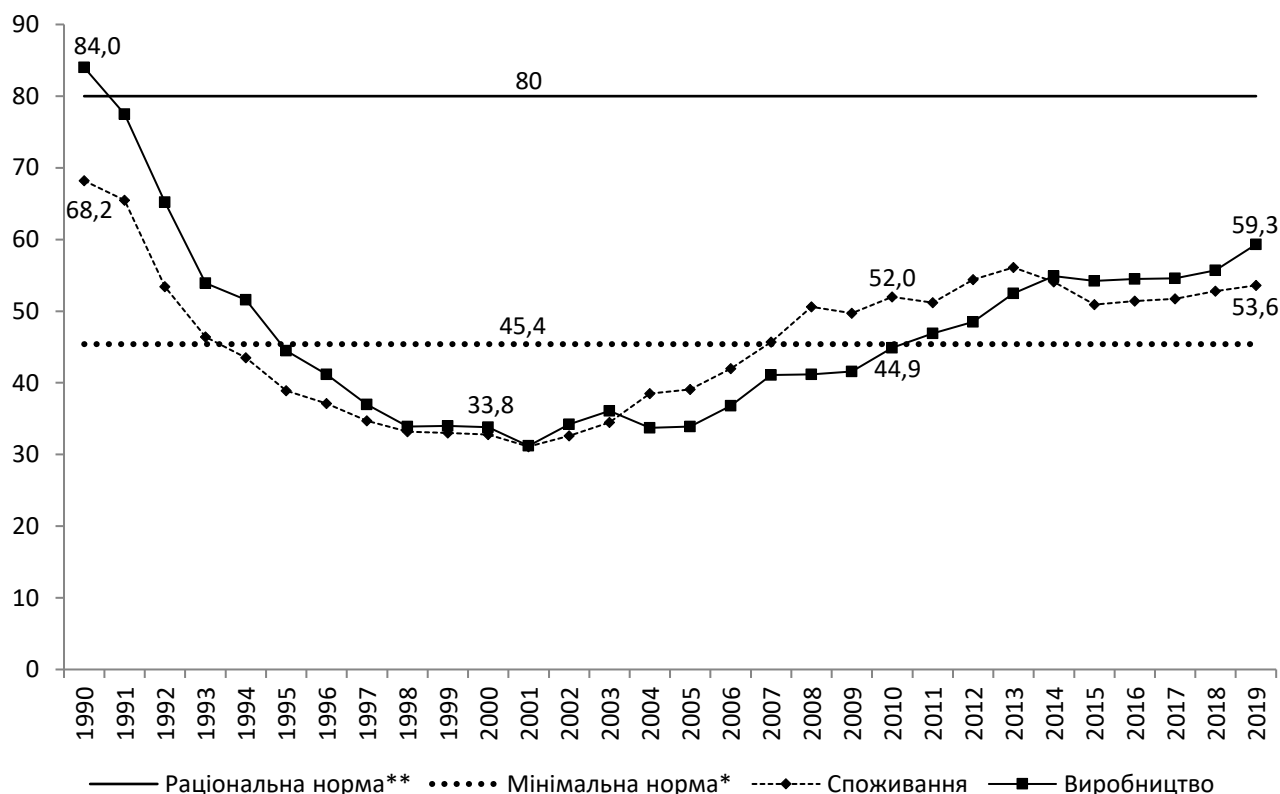

Рис. 3.10. Динаміка фактичних рівнів споживання і виробництва м'яса та м'ясних продуктів в Україні, кг на одну особу
Джерело: розраховано автором за даними [1-6; 119-127].

* «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення»: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2016 р. № 780 [88].

** За термінологією МОЗ України «Орієнтовний набір основних продовольчої сировини і харчових продуктів для забезпечення у середньому на душу населення на 2005-2015 роки»

В результаті не забезпечено раціональну науково-обґрунтовану норму споживання продукції тваринництва у розрахунку на одну особу, починаючи з 2002 р. поступово підвищується від 32,6 кг до 56,1 кг у 2013 р. Максимально досягнутий рівень споживання м'ясопродуктів (2013 рік) був менший

показника 1990 р. на 17,74% та нижчий раціональної норми (80 кг) – на 29,88%. Із 2014 р. споживання м'яса та м'ясопродуктів знизилося до 53,6 кг на одну особу в 2019 р.

Як свідчать дані рисунка протягом 1990-2003 рр. обсяги споживання м'яса забезпечувалися його виробництвом всередині країни, але раціональної норми з розрахунку на одну особу на досягали. Починаючи з 2004 року до 2013 року спостерігалася зворотна тенденція – обсяги споживання м'яса та м'ясопродуктів перевищували обсяги виробництва. Дефіцит м'ясних продуктів частково ліквідовувався за рахунок імпортованої продукції. З 2014 р. обсяги виробництва знову почали перевищувати обсяги споживання м'ясопродуктів на 5-6%, але не досягали раціональних норм (додаток Р, табл. Р.7). Відповідно стверджувати, що чинником виникнення дефіциту м'яса та м'ясопродуктів в Україні виступає їхній експорт, буде неправильно. Разом із тим виробництво м'яса з розрахунку на особу не забезпечувало раціональної норми споживання.

Із поширених види м'яса, якими є яловичина і телятина, свинина, баранина і козлятина та птиця усіх видів, виробництво яловичини і телятини зменшилося від 38,3 до 8,5 кг на одну особу, або в 4,5 разу (рис. 3.11).

Виробництво свинини знижувалось до 2005 р. з 30,4 до 10,5 кг на особу, або в 2,9 разу, починаючи з 2006 р. спостерігається повільне його підвищення – до 16,6 кг на особу. Виробництво м'яса птиці знижувалось з 1991 по 2000 роки – з 13,7 кг до 3,9 кг на особу, але з 2001 року простежується його зростання – від 4,9 до 29,8 кг, або в 6,1 разу [101, с.43; 108, с. 37-38].

Дослідження засвідчили суттєві структурні зміни у виробництві м'яса. Якщо в 1990р. в пропозиції м'яса частка яловичини становила 45,6%, то в 2018р. вона знизилася до найменшого показника – 15,2%, або у 3 рази. Частка свинини знизилася відповідно з 36,2 до 29,7%, або на 6,5 в.п. Натомість питома вага м'яса птиці всіх видів протягом 1990-2018 рр. зросла з 16,3 до 53,3%, або в 3,3 разу. Частка інших видів м'яса (баранина, кролятина, конина) знизилася від 1,9 до 1,8% [108, с. 37-38]. В результаті зростання споживання м'яса у період 2007-2018 рр. забезпечувалося переважно за рахунок м'яса птиці (сальдо в 2018

р. +203 тис. т) і лише частково за рахунок яловичини й телятини (сальдо в 2018 р. +41 тис. т).

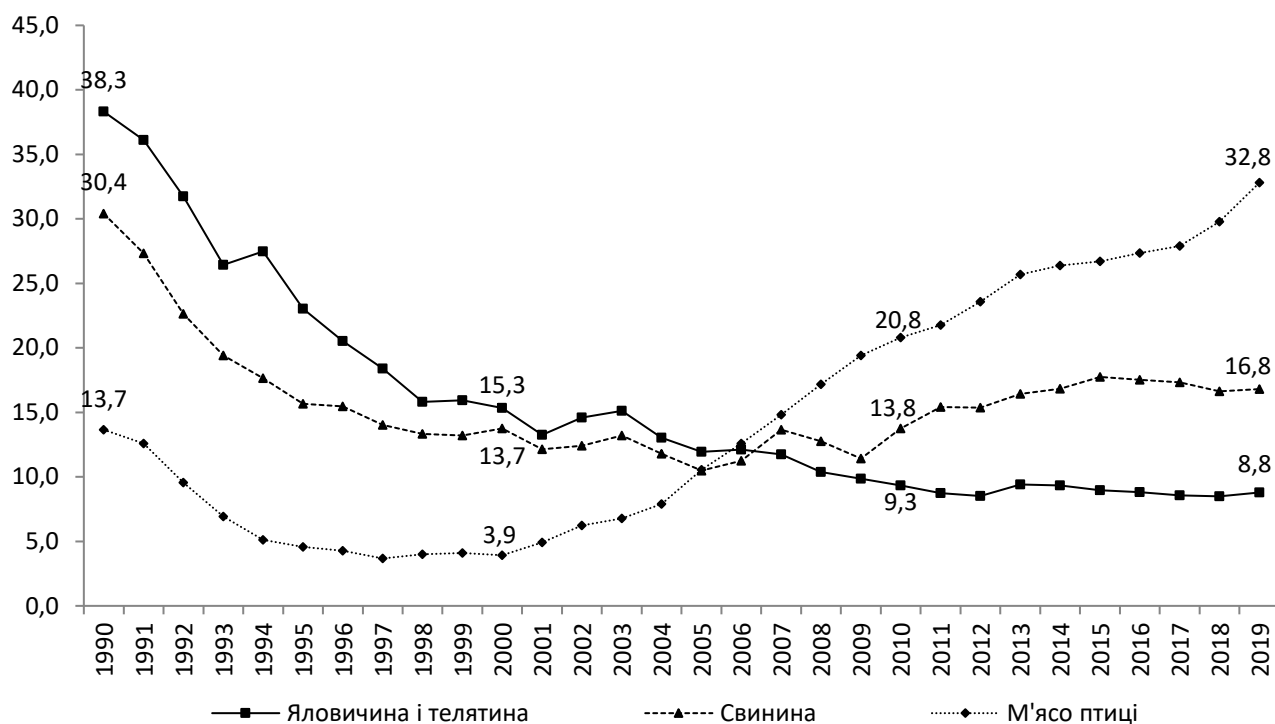

Рис. 3.11. Динаміка виробництва м'яса за видами в Україні, кг на 1 особу
Джерело: складено автором за даними [119-127; 129-134].

Обсяги виробництва свинини в країні не задовольняють наявний попит на продукцію (рис. 3.12), який частково протягом тривалого періоду задовольнявся за рахунок імпорту. Це свідчить про необхідність активізації розвитку галузі свинарства в Україні.

Таким чином, рівень споживання м'яса та м'ясопродуктів в Україні протягом досліджуваного періоду не відповідав раціональній нормі (80 кг), у 1994-2007рр – був нижче мінімальної норми споживання (45,4 кг). Оскільки м'ясо містить незамінні для людського організму білки, мікро- та мікроелементи, рівень його споживання відіграє важливе значення для формування здоров'я людини та забезпечення нормальної її життєдіяльності.

Важливим продуктом для життя і здоров'я людини є молоко та молочні продукти, що містять цінні для людського організму білки (казеїн, сироваточні білки), лактоза, поліненасиченні жирні кислоти (арахідонова, лінолева,

ліноленова), фосфатиди, мінеральні речовини (кальцій, фосфор, магній залізо, натрій, калій), мікроелементи та вітаміни (А, В, С, Е, Н, К, РР).

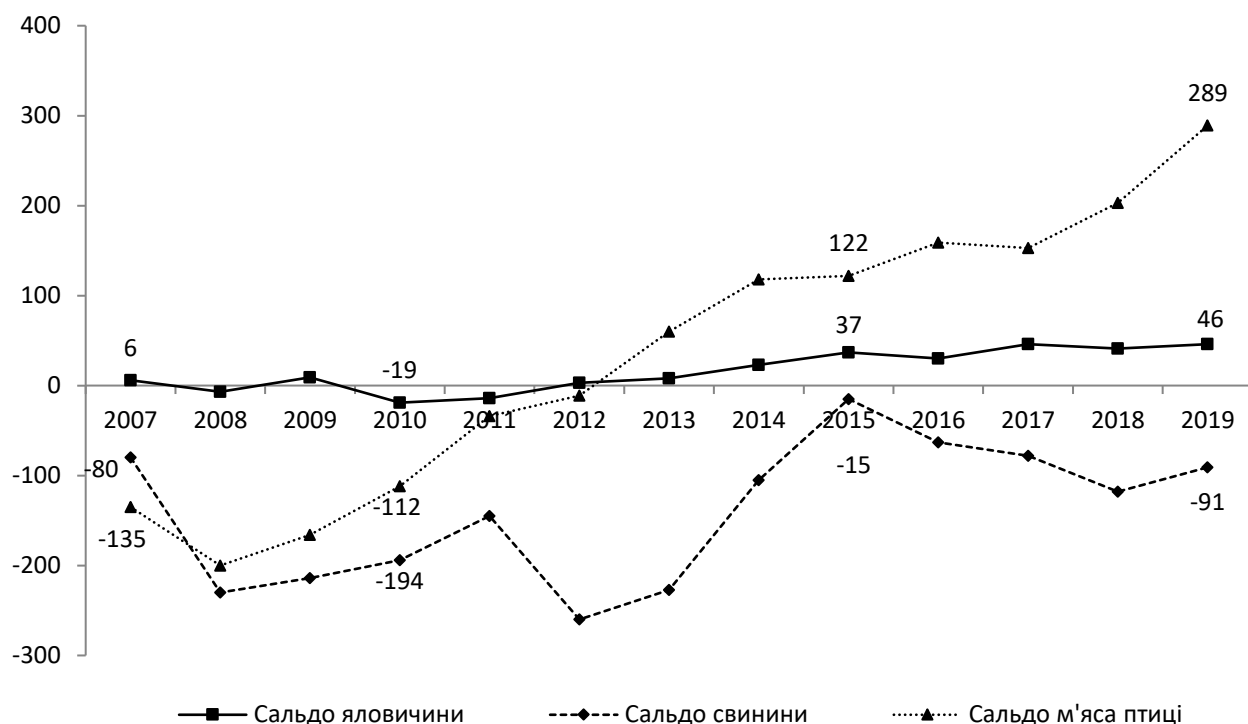

Рис. 3.12. Сальдо між виробництвом та споживанням окремих видів м'яса в Україні, тис. т

Джерело: розраховано автором за даними [1-6; 119-127; 129-134].

Серед численних досліджень питання виробництва і споживання молока і молокопродуктів варто виділити праці Є.В. Гавази [17], О.А. Козак [49; 198], Р.П. Мудрака [68; 78], В.В. Россохи [97], С.А. Сегеди [111], В.І. Смоляр [116], І.В. Федулової [140].

Дослідженнями встановлено суттєве зниження забезпечення населення країни молочною продукцією. Якщо в 1990 році у розрахунку на одну особу споживалось 373 кг молока і молокопродуктів, то в 2018 році тільки 197,7 кг, або на 47,0% менше. Проте в окремі періоди спостерігалось незначне зростання, що потім знову знижувалось (рис. 3.13, додаток Р, табл. Р.8).

Отже, тривалий період досягнутий рівень споживання молока та молочних продуктів був нижчий від рекомендованої Міністерством охорони здоров'я України норми споживання (380 кг), а з 1991 року – навіть не досягав

мінімальної (353 кг), хоча рівень його виробництва перевищував споживання в межах 17-26%. Це може свідчити про надто низький рівень доходів більшості громадян країни, що є одним із обмежуючих факторів доступу до цього важливого продукту.

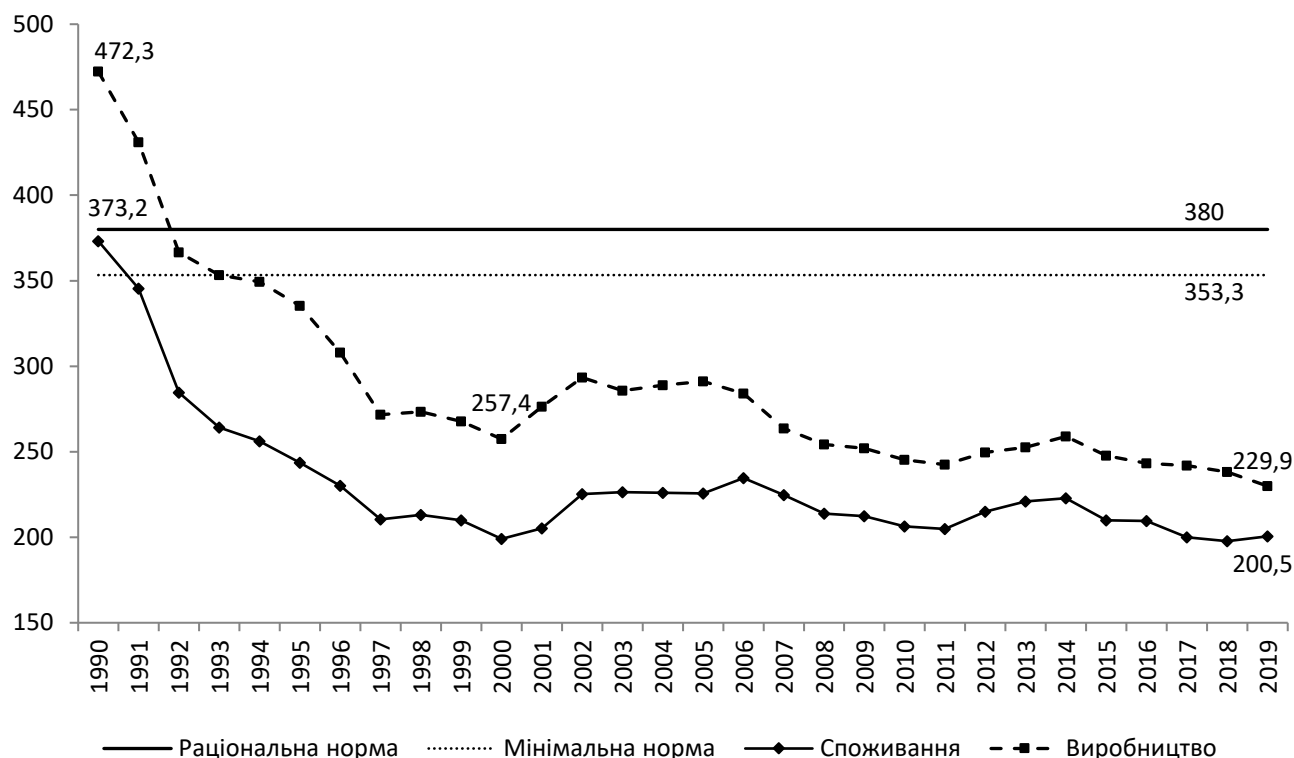

Рис. 3.13. Динаміка фактичних рівнів споживання і виробництва молока та молокопродуктів в Україні, кг на одну особу

Джерело: розраховано автором за даними [1-6; 119-127; 129-134]

Важливим продуктом харчування для здоров'я і життєдіяльності людини є риба та рибопродукти, що містить важливі амінокислоти та мікроелементи (фосфор, кальцій, йод, залізо), вітаміни (токоферол, кальциферол (вітамін D), ретинол, вітаміни групи В (рибофлавін) та омега3 ненасичені жирні кислоти. Питання виробництва і споживання риби та продуктів рибництва знайшли своє відображення в працях Н.М. Вдовенко [12], І.В. Дітріх [27], Р. Дончевська [28], Ю.М. Кернасюк [44], В.А. Самофатова і Ю.П. Паньків [99] та інших [100].

Споживання риби та рибопродуктів населенням України характеризується частими коливаннями, споживання знизилось у 1990-1995 рр. з 17,5 до 3,5 кг одну особу, або на 80,0%. У 1995-2008 рр. попит зріс з 3,5 до

17,5 кг, або на 80,0%, а за період з 2009 року до 2018 року спостерігається тенденція нестабільності як у виробництві так і в споживанні з деякими відхиленнями в той чи інший бік (рис. 3.14, додаток Р, табл. Р.9).

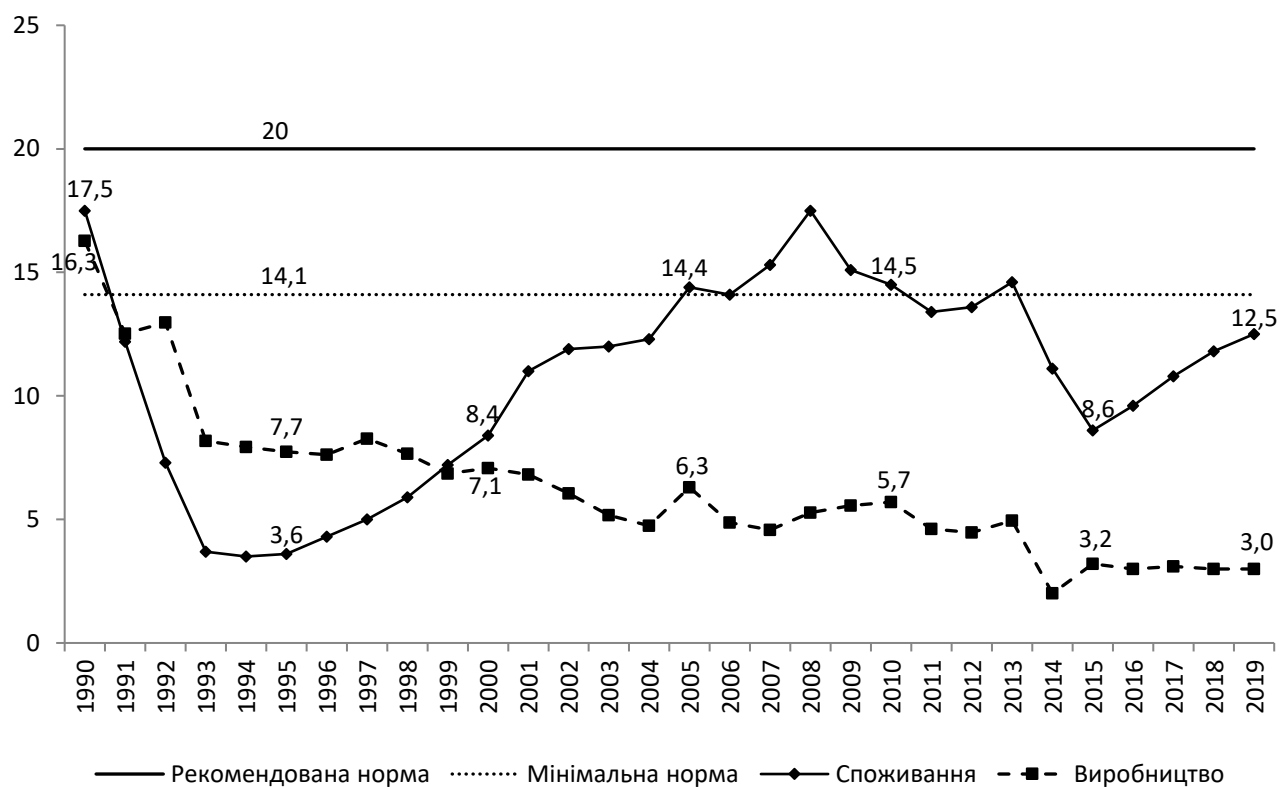

Рис. 3.14. Динаміка виробництва і споживання риби та рибопродуктів в Україні у розрахунку на одну особу, кг
Джерело: розраховано автором за даними [1-6; 119-127; 129-134]

Варто зауважити, що протягом всього досліджуваного періоду споживання риби та рибопродуктів населенням України не відповідало рекомендованій нормі (20 кг). Мінімальна для здоров'я людини норма споживання (14 кг) була досягнута лише в 1990 році, 2005-2010 та в 2013 роках. В інші роки цей показник був нижче мінімальної норми.

Протягом 1991-1998 рр. рівень виробництва риби та рибних продуктів у розрахунку на одну особу перевищував її споживання, проте у 1999-2018 рр рівень споживання навпаки – перевищував виробництво в 2-6 разів. Отже зростаючий попит на рибу та рибопродукти задовольнявся переважно (на 65-80%) за рахунок імпортованої продукції, що свідчить про необхідність розвитку

галузі рибництва в Україні.

Дослідження показали, що обсяги імпорту риби та рибопродуктів в Україну зменшились з 507 тис. т в 2008 році до 210 тис. т в 2015 році, або в 2,4 рази (додаток Р, рис. Р.2). Проте з 2015 року знову спостерігається збільшення імпорту рибної продукції з 210 тис. т до 358 тис. т в 2019 році, або на 70,5%. В структурі імпорту переважає морожена риба. Її частка протягом 2006-2019рр. коливалась в межах 68-86%. Це свідчить про високий попит українців на морожену морську рибу всередині країни. Іншим імпортованим продуктом є філе риби та інше м'ясо риб. Питома вага цієї складової знизилась з 15,1% в 2006 році до 9,0% в 2019 році, або на 6,1 відсоткових пункти (рис. Р.3).

Вагоме місце в життєдіяльності людини має споживання яєць як важливого білкового продукту, що містить різноманітні ферменти (протеаза, дипепсидаза, діастаза), вітаміни групи В, важливі білки (овальбумін, овотрансферрін, лізоцим, овомукоїд, овомуцин, овоглобуліни), поліненасичені жирні кислоти та різні мікро- і макроелементи. Проте рівень споживання яєць починаючи з 1990 року є нестабільним: то знижується з 272 шт до 151 шт в 1997 році, або на 44,49%, то у 1998-2014рр. зростає до 310 шт, або на 105,30%, з 2015 року знову знижується до 275 шт в 2018 році (рис. 3.15, додаток Р, табл. Р.10).

Протягом 1992-2005 рр. споживання яєць в Україні було нижче мінімально рекомендованої для здоров'я людини норми (246 шт на особу), у 2010-2014 рр. – перевищувало рекомендовану норму (290 шт на особу). В інші роки був меншим рекомендованої норми, але перевищував мінімальну норму споживання. Протягом аналізованого періоду обсяг виробництва яєць в Україні перевищував рівень їх споживання від 7,95% (1997 рік) до 47,10% (2014 рік), що свідчить про те, що яйця є найбільш доступним за ціною продуктом харчування для населення країни.

Згідно Рекомендацій щодо здорового харчування дорослих [91] рекомендується вживати одне-два курячі яйця в день.

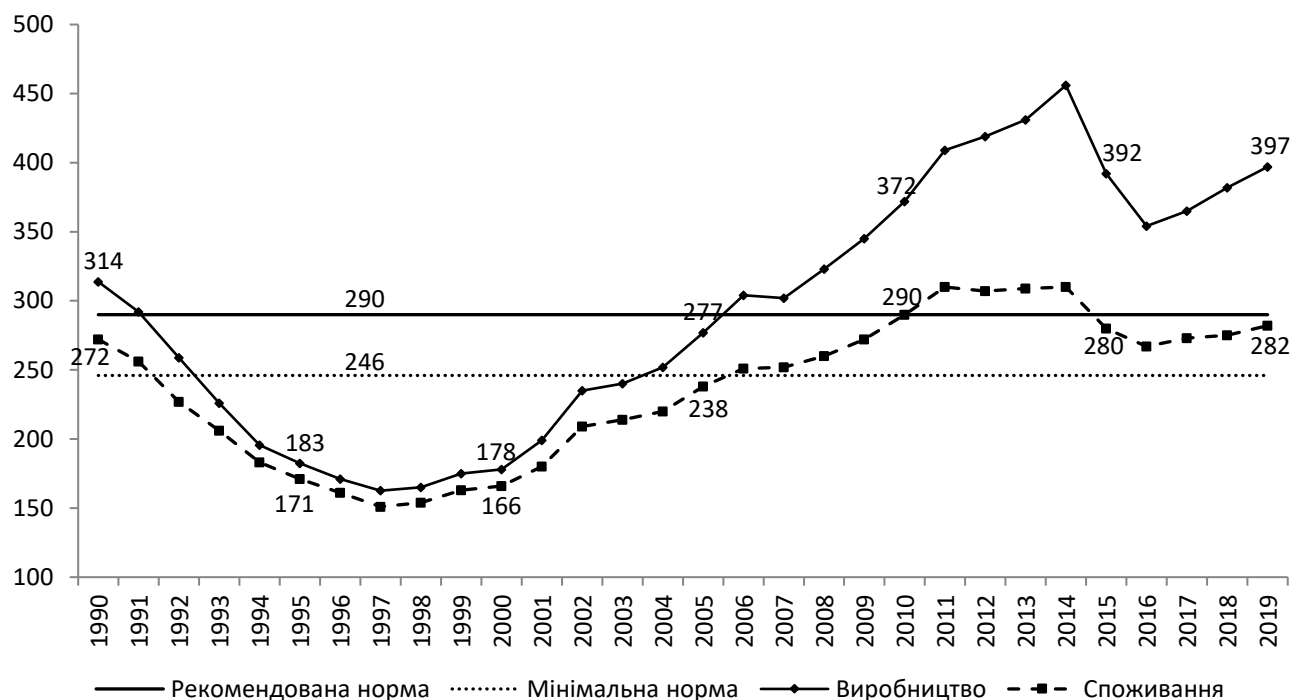

Рис. 3.15. Динаміка виробництва і споживання яєць в Україні, шт на одну особу

Джерело: розраховано автором за даними [1-6; 119-127; 129-134]

Таким чином, в процесі дослідження встановлено, що виробництво національної аграрно-продовольчої продукції у розрахунку на одну особу перевищує раціональні норми споживання з більшості видів продукції рослинницьких галузей. Винятком є фрукти, ягоди, виноград, горіхи, виробництво яких у розрахунку на одну особу не забезпечує потреб споживачів за раціональною нормою, рекомендованою МОЗ України.

Нами було виявлено зниження обсягів виробництва продукції тваринництва, зокрема яловичини, молока, що проявилось в результаті зменшення поголів'я ВРХ, і у тому числі корів та є основною причиною зниження споживання продуктів тваринного походження населенням України, незбалансованості тривалий період раціонів харчування, що може негативно проявлятися на здоров'ї нації.

Для зваженого збалансованого за енергетичністю поживними речовинами, вітамінами, білками, мінеральними речовинами особливо важливо активізувати розвиток скотарства (відгодівлі ВРХ) та молочного скотарства,

звернути увагу на відтворення свинарства, вівчарства для забезпечення раціональної структури м'ясної продукції та повноцінного збалансованого харчування населення.

Відновлення розвитку галузей тваринництва сприятиме не тільки більш якісного екологічнобезпечного забезпечення агропродовольчою продукцією власного виробництва як найбільш корисного для суспільства, його розвитку і життєдіяльності, а й буде одним із важливих чинників приросту робочих місць, а отже, зниження безробітних; нарощування валової доданої вартості, а також збільшення надходжень до бюджету; активізує розвиток переробної промисловості, що є також одним з чинників збільшення ВДВ та при цьому стримуючим фактором міграційних процесів, зміцнення сімейних відносин й оздоровлення сім'ї, важливим джерелом виробництва органічних добрив для оздоровлення ґрунтів, обмеження їх мінералізації та створення органічно чистого культурного землекористування й нарощування виробництва органічної продукції як одного з важливіших чинників оздоровлення нації, формування якісних ресурсних складових людського потенціалу: фізичного й психологічного здоров'я людини, її інтелектуального рівня та духовності.

3.2. Кореляційно-регресійний аналіз впливу факторів на споживання основних продуктів споживання в Україні

Рівень споживання населенням країни основних продуктів харчування залежить від багатьох факторів. Оцінити результати їх дії можливо методами статистики, основу яких становлять побудова і аналіз відповідної математичної моделі. Для багатofакторних моделей чи явищ доцільно використовувати методи множинного кореляційно-регресійного аналізу, які дають змогу вивчити та кількісно оцінити внутрішні і зовнішні наслідкові зв'язки між утворюючими модель факторами та встановити закономірності функціонування і тенденції розвитку досліджуваної результативної ознаки [128].

Відповідно для дослідження факторів впливу на рівень споживання населенням України основних продуктів харчування нами було застосовану методику кореляційно-регресійного аналізу [64-65; 117; 153; 160; 182; 212].

Джерелами інформації для дослідження є зведені дані державних статистичних спостережень щодо фондів споживання діяльності сільськогосподарських підприємств та господарств населення, підприємств промислового виробництва, оптової та роздрібно торгівлі, зовнішньої торгівлі товарами, а також інформація вибіркового обстеження умов життя домогосподарств та їх сільськогосподарської діяльності у сільській місцевості [1-6; 92-96; 119-127; 129-134]. Також нами використовувались розраховані дані в параграфі 3.1

Для побудови моделі нам потрібно визначити результативну ознаку і фактори впливу на неї. В якості результативної ознаки (Y) нами було визначено рівень споживання населенням країни основних продуктів харчування.

Одним із важливіших факторів задоволення попиту людини на продукти харчування є достатній рівень виробництва їх в середині країни (x_1).

Попит і пропозиція продукції залежать від рівня цін та доходів населення країни. В ринкових умовах функціонування економіки найбільшої ваги серед доходів громадян країни має рівень заробітної плати. Для точності дослідження середньомісячну заробітну плату, що визначена у гривнях, нами було переведено в долари США (x_2), що є наступним фактором впливу на рівень споживання продуктів харчування.

В ринкових умовах темпи зростання заробітної плати можуть не співпадати з темпами зростання цін на основні продукти харчування. Тому ще одним фактором впливу нами було обрано індекс споживчих цін на основні продукти споживання в країні (x_3).

Важливе значення в ринковій економіці відіграє частка споживчих витрат на продовольство в доходах громадян країни (x_4). Логічно, що із підвищенням питомої ваги споживчих витрат (низький рівень доходів) буде зростати споживання дешевих продуктів харчування і навпаки. Тому цей фактор також

був включений нами до моделі дослідження.

Задоволення попиту людини на продукти харчування крім внутрішнього виробництва можливе також і за рахунок імпорту відповідної продукції, особливо, якщо виробництво такої продукції в Україні відсутнє (тропічні фрукти, цитрусові, какао-боби, чай, риби- та морепродукти, тощо). Відповідно обсяги імпорту основних продуктів харчування будуть здійснювати певний вплив на рівень їх споживання в середині країни (x_5).

Обробка даних кореляційно-регресійної моделі була проведена нами за допомогою програмного продукту Microsoft Excel.

В результаті проведеного кореляційного аналізу нами було встановлено, що недостатній рівень споживання основних продуктів харчування прямо корелював з обсягами їх виробництва: м'яса і м'ясних продуктів ($r=+0,8792$), молока та молочних продуктів ($r=+0,9652$), риби та рибних продуктів ($r=+0,8905$), яєць ($r=+0,9816$), плодів, ягід і винограду ($r=+0,8825$), овочів і баштанних продовольчих культур ($r=+0,9903$), картоплі ($r=+0,6836$) та цукру ($r=+0,5561$) (табл. 3.1). Обернений зв'язок спостерігався лише зі споживанням хліба і хлібних продуктів ($r=-0,8385$) та олії ($r=-0,7256$). Це свідчить, що зі збільшенням виробництва хлібобулочних виробів та рослинних олій обсяги їх споживання наближаються або близькі до раціональної норми.

Таким чином, розраховані дані свідчать, що фактор обсягу виробництва основних продуктів харчування справляє значний вплив на рівень їх споживання в країні.

На рівень споживання основних продуктів харчування значний вплив має рівень середньомісячної заробітної плати. Було виявлено, що позитивний зв'язок спостерігався між середньомісячною заробітною платою і споживанням м'яса і м'ясних продуктів ($r=+0,9185$), яєць ($r=+0,67272$), плодів, ягід та винограду ($r=+0,8726$), овочів та баштанних продовольчих культур ($r=+0,7805$). Тобто, подальше збільшення споживання продуктів харчування до науково-обґрунтованої норми буде можливим при зростанні заробітної плати (або інших доходів) населення країни.

Таблиця 3.1

Парні коефіцієнти кореляції Пірсона (r) тісноти зв'язку між факторами впливу та рівнем споживання основних продуктів харчування на душу населення в Україні

Продукти	Фактори впливу				
	Обсяг виробництва продукції, кг на 1 особу	Середньомісячна заробітна плата, дол. США	Частка споживчих витрат на продовольчі товари, %	Індекс споживчих цін на продукцію, %	Обсяг імпорту продукції, кг на 1 особу
	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5
М'ясо та м'ясні продукти ¹⁾	0,8792*	0,9185*	-0,8923*	-0,3079	0,6004**
Молоко та молочні продукти ¹⁾¹⁹⁹⁰⁻²⁰¹⁸	0,9652*	0,4236***	-0,7437*	0,2016	-0,2520
Риба та рибні продукти ²⁾	0,8905*	0,3459	-0,0886	-0,2861	0,9540*
Яйця ^{1) 1990-2018}	0,9816*	0,6727*	-0,5194**	-0,1199	0,1077
Плоди, ягоди та виноград ¹⁾	0,8825*	0,8726*	-0,8411*	-0,2452	0,6966*
Овочі та баштанні продовольчі культури ¹⁾	0,9903*	0,7805*	-0,7734*	-0,2509	0,5636***
Картопля ¹⁾¹⁹⁹⁰⁻²⁰¹⁸	0,6836*	-0,2844	0,3025	0,2863	0,2430
Хліб і хлібні продукти ¹⁾	-0,8385*	-0,7192*	0,7991*	-0,1019	0,3399
Олія ²⁾	-0,7256**	0,1421	0,0316	0,0079	0,6350***
Цукор ¹⁾¹⁹⁹⁰⁻²⁰¹⁸	0,5561**	0,5293**	-0,7367*	0,1913	0,5502***

¹⁾ Розраховано за період 2000-2019 рр.

²⁾ Розраховано за період 2005-2019 рр

* $p < 0,001$; ** $0,001 < p < 0,01$; *** $0,01 < p < 0,05$

Джерело: розраховано автором

Обернений зв'язок було виявлено між середньомісячною заробітною платою і споживанням хліба і хлібних продуктів ($r = -0,7192$). Тобто, зі збільшенням доходів споживачів рівень споживання виробів з хліба буде знижуватись, що є логічним.

Результати кореляційного аналізу показали обернений сильний зв'язок між часткою споживчих витрат на продовольчі товари і споживанням м'яса і м'ясних продуктів ($r = -0,8923$), молока та молочних продуктів ($r = -0,7437$), яєць

($r=-0,5194$), плодів, ягід і винограду ($r=-0,8411$), овочів та баштанних продовольчих культур ($r=-0,7734$) і цукру ($r=-0,7367$). Прямий зв'язок спостерігався із споживанням хліба і хлібних продуктів ($r=+0,7991$).

Таким чином, з підвищення частки споживчих витрат на продовольчі товари (індикатор низьких доходів громадян країни) споживання дорогих і важливих для здоров'я і життєдіяльності людини продуктів харчування знижується. Натомість збільшується споживання дешевих нееластичних товарів першої необхідності – хліб, картопля.

В процесі дослідження виявлено також, що зв'язок між індексом споживчих цін на основні продукти харчування та рівнем їх споживання був статистично незначущим. Тобто, цей фактор не справляв суттєвого впливу на рівень споживання продуктів харчування.

Прямий зв'язок спостерігався між обсягами імпорту та рівнем споживання риби і рибних продуктів ($r=+0,9540$), плодів, ягід і винограду ($r=+0,6966$), олії ($r=+0,6350$), м'яса та м'ясопродуктів ($r=+0,6004$), овочів та баштанних продовольчих культур ($r=+0,5636$) та цукру ($r=+0,5502$), тобто тих продуктів, обсяги виробництва яких в країні є недостатні, чи не стабільні. Це свідчить про нагальну потребу збільшення виробництва зазначених продуктів харчування всередині країни. Зв'язок між рівнем споживання молока, яєць, картоплі і хліба та обсягами їх імпорту був статистично незначущим, тобто, несуттєвим.

Споживання м'яса та м'ясних продуктів в Україні обумовлене видовою структурою їх пропозиції. На вибір певного виду м'яса впливають доходи громадян, рівень виробництва продукції та імпорту продукції, вподобання споживачів, смакові якості продукції, релігійні чинники, сезонність виробництва та інші. Тому наступним кроком нашого дослідження було виявити форму, тісноту і напрямок зв'язку між результативною та факторними ознаками.

Залежною (результативною) змінною в нашому дослідженні є загальний рівень споживання м'яса і м'ясопродуктів в Україні (Y).

В якості незалежних (факторних) ознак нами було взято рівень виробництва яловичини і телятини (x_1), свинини (x_2), м'яса птиці всіх видів (x_3) та інших видів м'яса (баранина і козлятина, конина, кролятина, тощо) – (x_4).

В результаті проведеного кореляційного аналізу нами було виявлено сильний обернений зв'язок між споживанням м'яса і м'ясопродуктів та обсягами виробництва яловичини в країні ($r=-0,9471$, $p<0,001$) (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Результати парного кореляційного аналізу між споживанням м'яса та видами його виробництва в Україні*

Показники	Фактори впливу			
	Яловичина і телятина, кг/особу	Свинина, кг/особу	М'ясо птиці всіх видів, кг/особу	Інші види м'яса, кг/особу
	x_1	x_2	x_3	x_4
Коефіцієнт кореляції Пірсона (r)	-0,9471	0,5553	0,9619	0,0980
Коефіцієнт детермінації (r^2)	0,8970	0,3084	0,9253	0,0813
Критерій Фішера фактичний (F_{ϕ})	148,09	7,58	210,65	2,39
Критерій Фішера критичний (F_k)	4,45			
Критерій Стюдента фактичний (t_{ϕ})	-12,1690	2,7535	14,5137	1,5457
Критерій Стюдента критичний (t_k)	2,1098			
Рівень значимості (p)	<0,001	0,01	<0,001	0,134
Тіснота зв'язку	сильний	помітний	сильний	слабкий
Напрямок зв'язку	обернений	прямий	прямий	прямий
Висновок про фактор впливу	статистично значущий	статистично значущий	статистично значущий	статистично незначущий

* Розраховано за період 2000-2019 рр.

Джерело: розраховано автором

Тобто, яловичина не користується особливим попитом у споживачів. Серед основних причин можна виділити відсутність культури споживання яловичини в Україні, а також низький рівень доходів населення. Основними споживачами продукції скотарства залишаються переробні підприємства.

Натомість результати аналізу показали прямий і сильний зв'язок між результативною ознакою і обсягами виробництва м'яса птиці ($r=+0,9619$,

$p < 0,001$). Коефіцієнт детермінації $r^2 = 0,9253$ свідчить, що варіація споживання обумовлена варіацією виробництва м'яса птиці на 92,53%. Таким чином, подальше збільшення пропозиції м'яса птиці на ринку буде зумовлювати підвищення рівня споживання м'яса і м'ясопродуктів загалом. Фактично, м'ясо птиці через відносну фінансову доступність стало головним видом м'яса для населення країни.

Також дослідженнями було виявлено помітний і прямий зв'язок між результативною ознакою і обсягами виробництва свинини ($r = +0,5554$, $p = 0,01$) та слабкий зв'язок з іншими видами м'яса ($r = +0,0980$, $p = 0,134$).

Для виявлення причинно-наслідкових залежностей між споживанням м'яса (результативна ознака) і обсягами його виробництва за видами (незалежними змінними) нами було використано методику множинного (багатофакторного) кореляційно-регресійного аналізу. Після виключення статистично незначущих факторів (виробництво свинини та інших видів м'яса) та колінеарних факторів, що показали взаємну кореляцію (виробництво яловичини), в розрахунках залишилась лише одна змінна – виробництво м'яса птиці.

Результати кореляційно-регресійного аналізу виявились наступними:

- 1) коефіцієнт кореляції (r) – 0,9619, отже, щільність зв'язку дуже висока;
- 2) коефіцієнт детермінації (r^2) – 0,9253, отже, мінливість функції на 92,53% визначається мінливістю вибраних факторів;

- 3) критерій Фішера: $F_\phi = 210,65$, $F_\kappa = 4,45$; $F_\phi > F_\kappa$, отже, нульова гіпотеза про відсутність зв'язку між показниками відкидається – модель адекватна реальності;

- 4) критерій Стюдента: $t_\phi = 14,5137$; $t_\kappa = 2,1098$; $t_\phi > t_\kappa$, отже, нульова гіпотеза про незначущість коефіцієнта регресії відкидається – він є статистично значущим;

- 5) рівняння регресії має вигляд:

$$Y = 28,6055 + 1,1320x_1$$

Рівняння регресії показує, що при збільшенні обсягів виробництва м'яса

птиці в розрахунку на 1 кг/особу загальне споживання м'яса і м'ясопродуктів в країні збільшиться на 1,13 кг/особу.

Наступним кроком нашого дослідження було з'ясувати наявність та щільність зв'язку між обсягами споживання окремих видів м'яса (яловичина, свинина, м'ясо птиці всіх видів) з головними факторами впливу – обсяги виробництва та імпорту продукції, індекс споживчих цін на неї та рівень доходів громадян.

Дослідження показали дуже щільний прямий зв'язок між рівнем споживання яловичини та обсягами її виробництва в країні ($r=+0,9629$, $p<0,001$) (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Коефіцієнти кореляції Пірсона (r) щільності та прямого зв'язку між факторами впливу та рівнем споживання основних видів м'яса населенням України

Продукти	Фактори впливу			
	Обсяг виробництва продукції, кг на 1 особу	Середньомісячна заробітна плата, дол. США	Індекс споживчих цін на м'ясо, %	Обсяг імпорту м'яса, кг на 1 особу
Яловичина і телятина	0,9629*	0,1881	-0,1751	0,5696
Свинина	0,4430	0,7768**	0,1227	0,5914***
М'ясо птиці усіх видів	0,6466***	0,3659	-0,0674	-0,2106

¹⁾ Розраховано за період 2006-2019 рр.

* $p<0,001$; ** $0,001 < p < 0,01$; *** $0,01 < p < 0,05$

Джерело: розраховано автором

Зв'язок між обсягами імпорту продукції та її споживанням був помітний (середній), але цей показник був статистично незначущим ($r=+0,5696$, $p>0,05$). Тіснота зв'язку між доходами громадян ($r=+0,1881$) та індексом споживчих цін ($r=-0,1751$) була слабкою. Таким чином споживання яловичини залежить лише від обсягів її пропозиції на ринку. Виявлена слабка тіснота зв'язку між середньомісячною заробітною платою свідчить про низьку культуру споживання яловичини населенням країни або переважання інших видів м'яса в

харчуванні.

Дослідження показали сильний прямий зв'язок між споживанням свинини та доходами громадян ($r=+0,7768$, $p=0,003$) і прямий помітний зв'язок з обсягами імпорту продукції ($r=+0,5914$, $p=0,04$). Це означає, що попит на свинину в середині країни обмежується низьким рівнем доходів населення країни. В зв'язку з цим споживачі купують імпортовану продукцію (м'ясо свиней та субпродукти), вартість якої є нижчою за вітчизняну. Щільність зв'язку з іншими факторами була слабкою та статистично незначущою.

Прямий помітний зв'язок також було виявлено між обсягами виробництва та споживання м'яса птиці всіх видів ($r=+0,6466$, $p=0,02$). Це свідчить, що потребу в м'ясі і м'ясопродуктах значна частина населення задовольняє за рахунок більш доступного за ціною м'яса птиці. Зв'язок з іншими факторами (середньомісячна заробітна плата, індекс споживчих цін, обсяги імпорту продукції) був слабкий та статистично незначущий.

Для оцінки впливу декількох чинників на результативну ознаку нами було розраховано множинний коефіцієнт кореляції та рівняння регресії для всіх продуктів харчування (табл. 3.4).

За допомогою кореляційного аналізу нами було виявлено:

- ✓ дуже тісний зв'язок між включеними до моделі факторами впливу і споживанням м'яса і м'ясопродуктів ($R=0,9875$), молока і молокопродуктів ($R=0,9917$), риба та рибні продукти ($R=0,9871$), яєць ($R=0,9857$), овочів та баштанних продовольчих культур ($R=0,9903$), плодів, ягід і винограду ($R=0,9802$);
- ✓ тісний (сильний) зв'язок між факторами впливу і споживанням хліба і хлібних продуктів ($R=0,8807$) та олією ($R=0,8543$);
- ✓ помітний зв'язок між включеними до множинної регресійної моделі факторами та споживанням картоплі ($R=0,6836$) і цукру ($R=0,6780$).

Таким чином, визначені рівняння множинної регресії за всіма продуктами харчування, а також F -критерії підтверджують достовірність розрахунків та адекватність моделей.

Таблиця 3.4

**Зв'язок між рівнем споживання основних продуктів харчування
та основними економічними факторами в Україні**

Показники	Фактори	Коефіцієнт		F-критерій	β-коефіцієнт	p-значення	95% довірчий інтервал
		Кореляції (R)	Детермінації (R ²)				
М'ясо і м'ясні продукти	Обсяги виробництва	0,9875	0,9751	195,926	+0.6027	<0,001	(0.44 до 0.72)
	Заробітна плата				+0.3190	0,004	(0.01 до 0.04)
	Обсяги імпорту				+0.2535	0,002	(0.32 до 1.16)
	Рівняння множинної регресії: $Y=10,9427+0,5790X_1+0,0240X_2+0,7355X_3$						
Молоко і молочні продукти	Обсяги виробництва	0,9917	0,9835	773,221	+0.8041	<0,001	(0.53 до 0.62)
	Частка витрат на продтовари, %				-0.2788	<0,001	(-1.95 до -1.23)
	Рівняння множинної регресії: $Y=151,9504+0,5714X_1-1,5871X_2$						
Риба та рибні продукти	Обсяги виробництва	0,9871	0,9744	209,469	+0.3907	<0,001	(0.38 до 0.92)
	Обсяги імпорту				+0.6566	<0,001	(0.64 до 1.07)
	Рівняння множинної регресії: $Y=3,3999+0,6504X_1+0,8560X_2$						
Яйця	Обсяги виробництва	0,9857	0,9715	443,812	+0.9117	<0,001	(0.47 до 0.57)
	Заробітна плата				+0.1139	0,011	(0.01 до 0.06)
	Рівняння регресії: $Y=77,1429+0,5244X_1+0,0329X_2$						
Овочі та баштанні продовольчі культури	Обсяги виробництва	0,9903	0,9807	862,832	+0.9903	<0,001	(0.56 до 0.64)
	Рівняння множинної регресії: $Y=30,7082+0,5985X_1$						
Картопля	Обсяги виробництва	0,6836	0,4672	23,680	+0.6836	<0,001	(0.03 до 0.08)
	Рівняння множинної регресії: $Y=111,0006+0,0578X_1$						
Плоди, ягоди та виноград	Обсяги виробництва	0,9802	0,9609	196,499	+0.5600	<0,001	(0.43 до 0.69)
	Заробітна плата				+0.5348	<0,001	(0.04 до 0.06)
	Рівняння множинної регресії: $Y=11,2176+0,5601X_1+0,0484X_2$						
Хлібні продукти	Обсяги виробництва	0,8807	0,7757	27,662	-0.6359	<0,001	(-0.03 до -0.01)
	Заробітна плата				-0.3372	0,037	(-0.06 до -0.002)
	Рівняння множинної регресії: $Y=139,1757-0,0174X_1-0,03X_2$						
Олія	Обсяги виробництва	0,8543	0,7298	16,206	-0.5950	0,002	(-0.03 до -0.01)
	Обсяги імпорту				+0.4694	0,011	(0.09 до 0.54)
	Рівняння множинної регресії: $Y=12,8805-0,0175X_1+0,3137X_2$						
Цукор	Обсяги виробництва	0,6780	0,4597	11,062	+0,4418	0,007	(0.13 до 2.84)
	Заробітна плата				+0,4044	0,012	(0.003 до 0.02)
	Рівняння множинної регресії: $Y=29,4793+0,1029X_1+0,0114X_2$						

Джерело: розраховано автором

Одним з головних факторів впливу на зміну рівнів споживання основних продуктів харчування є обсяг виробництва продукту. Результати множинної лінійної регресії виявили прямий зв'язок між обсягами виробництва і споживання м'яса і м'ясних продуктів ($\beta=+0.6027$; $p<0.001$), молока і молочних продуктів ($\beta=+0.8041$; $p<0.001$), риби та рибних продуктів ($\beta=+0.3907$; $p<0.001$), яєць ($\beta=+0.9117$; $p<0.001$), овочів та баштанних продовольчих культур ($\beta=+0.9903$; $p<0.001$), плодів, ягід і винограду ($\beta=+0.5600$; $p<0.001$), картоплі ($\beta=+0.6836$; $p<0.001$) і цукру ($\beta=+0.4418$; $p=0.007$). Обернений зв'язок спостерігався між обсягами виробництва і споживанням хліба і хлібних продуктів ($\beta=-0.6359$; $p<0.001$) та олії ($\beta=-0.5950$; $p=0.002$).

Отже, прямий зв'язок між обсягами виробництва і споживання більшості продуктів харчування свідчить про недостатній рівень їх виробництва (м'ясо, молоко, риба, яйця, плоди), або їх важливість для населення країни як продукту першої необхідності (овочі, картопля, цукор). Обернений зв'язок вказує на можливість споживачів більше споживати інші продукти харчування (корисніші і дорожчі) у разі зміни інших факторів впливу на результативну ознаку (хліб і хлібні продукти, олія). Таким чином, рівень виробництва основних продуктів харчування справляє значний вплив на рівень їх споживання. Відповідно цей фактор потребує особливого вивчення з точки зору достатності виробництва аграрно-продовольчої продукції.

Іншим важливим чинником впливу є рівень середньомісячної заробітної плати населення країни. Результати множинної лінійної регресії виявили прямий зв'язок між середнім розміром місячної заробітної плати і споживанням плодів, ягід і винограду ($\beta=+0.5348$; $p<0.001$), цукру ($\beta=+0.4044$; $p=0.012$), м'яса і м'ясних продуктів ($\beta=+0.3190$; $p=0.004$) і яєць ($\beta=+0.1139$; $p=0.011$). Обернений зв'язок спостерігався між середньомісячною заробітною платою і споживанням хліба і хлібних продуктів ($\beta=-0.3372$; $p=0.037$).

Таким чином, зростання середньомісячної заробітної плати є вагомим фактором підвищення рівня споживання населенням країни продуктів харчування, ціна яких є високою. В той же час вищий рівень заробітної плати

наближає споживання хліба і хлібобулочних продуктів до раціональної норми.

Важливий вплив на рівень пропозиції певних продуктів харчування відіграє імпорт. В результаті регресійного аналізу нами було виявлено прямий зв'язок між обсягами імпорту і споживанням риби і рибопродуктів ($\beta=+0.6566$; $p<0.001$), олії ($\beta=+0.4694$; $p=0.011$) і м'яса та м'ясопродуктів ($\beta=+0.2535$; $p=0.002$).

Таким чином, досягнення наукових норм споживання основних продуктів харчування залежить від обсягів імпорту їх в Україну. Населення країни для забезпечення нормального рівня здоров'я і життєдіяльності бажає більше споживати імпортованої риби і морепродуктів, оливкової та інших видів олій (арахісова, кокосова та інші), а також дешевого м'яса і м'ясопродуктів (свинини).

Обернений зв'язок був виявлений між часткою споживчих витрат на продовольчі товари і рівнем споживання молока і молокопродуктів ($\beta=-0.2788$; $p<0.001$). Тобто, із зниженням частки витрат населення на продовольство споживання молокопродукції буде збільшуватись і навпаки.

Для з'ясування вагової частки впливу кожного із факторів на мінливість результативних показників нами було проведено розкладання загальної варіації споживання продуктів харчування на фактори (табл. 3.5).

Таким чином, нами було встановлено, що обсяги виробництва мають визначальний вплив на рівень споживання овочів та баштанних продовольчих культур на 98,07%, яєць – на 89,49%, молока і молочних продуктів – на 77,61%, хліба і хлібних продуктів – 53,31%, м'яса і м'ясопродуктів – на 52,99%, плодів, ягід і винограду – на 49,42%, картоплі – на 46,72% та рослинних олій – на 43,17%. Отже, для підвищення споживання зазначених продуктів харчування необхідно активізувати власне їх виробництво.

Рівень виробництва продукції справляли помірно-слабкий вплив на рівень споживання риби і рибних продуктів – на 34,80%, а також цукру – на 24,57%, що потребувало дослідження і аналізу інших факторів впливу на рівень споживання, а саме рівня впливу середньомісячної заробітної плати на рівень

споживання продуктів харчування. Так, розмір зарплати формує мінливість споживання плодів, ягід та винограду на 46,67%, м'яса і м'ясних продуктів – на 29,30%, хліба і хлібних продуктів – на 24,25%, цукру – на 21,41% і яєць – на 7,66%.

Таблиця 3.5

**Розкладання на фактори загальної варіації споживання
продуктів харчування населенням України**

Показник	Фактори впливу (x_i)	Парний коефіцієнт кореляції (r_{yxi})	β -коефіцієнт (β_{xi})	% ($r_{yxi} \times \beta_{xi} \times 100\%$)
М'ясо та м'ясопродукти	Обсяги виробництва	0,8792	0,6027	52,99
	Заробітна плата	0,9185	0,3190	29,30
	Обсяги імпорту	0,6004	0,2535	15,22
Молоко та молокопродукти	Обсяги виробництва	0,9652	0,8041	77,61
	Частка витрат на продтовари, %	-0,7437	-0,2788	20,73
Риба та рибопродукти	Обсяги виробництва	0,8905	0,3907	34,80
	Обсяги імпорту	0,9540	0,6566	62,65
Яйця	Обсяги виробництва	0,9816	0,9117	89,49
	Заробітна плата	0,6727	0,1139	7,66
Плоди, ягоди та виноград	Обсяги виробництва	0,8825	0,5600	49,42
	Заробітна плата	0,8726	0,5348	46,67
Овочі та баштанні продовольчі культури	Обсяги виробництва	0,9903	0,9903	98,07
Картопля	Обсяги виробництва	0,6836	0,6836	46,72
Хліб і хлібні продукти	Обсяги виробництва	-0,8385	-0,6359	53,31
	Заробітна плата	-0,7192	-0,3372	24,25
Цукор	Обсяги виробництва	0,5561	0,4418	24,57
	Заробітна плата	0,5293	0,4044	21,41
Олія	Обсяги виробництва	-0,7256	-0,5950	43,17
	Обсяги імпорту	0,6350	0,4694	29,81

Джерело: розраховано автором

Розрахунки засвідчили, що обсяги імпорту продукції формують мінливість споживання риби і рибних продуктів на 62,65%, олії – на 29,81% і м'яса і м'ясних продуктів – на 15,22%. Ці результати свідчать, що значну частину споживання вказаних продуктів визначає їх імпорт. Отже, в країні обмежена пропозиція вітчизняної продукції за її видами, зокрема морської риби, морепродуктів, рослинних олій – оливкової, ріпакової, соєвої, кукурудзяної та інші, для споживачів, що зумовлює необхідність нарощування їх внутрішнього виробництва.

Дослідження показали, що частка споживчих витрат населення на продовольчі товари формує мінливість споживання молока і молочних продуктів на 20,73%. Отже, в країні спостерігається занадто висока питома вага витрат на продовольство. В такій ситуації споживачі віддають перевагу дешевим товарам першої необхідності. Відповідно, це потребує вирішення проблеми доходів громадян.

3.3 Вплив аграрно-продовольчого забезпечення на стан здоров'я населення України

Розвиток суспільства загалом як і економічний розвиток, зокрема, визначається станом здоров'я населення. Саме тому, визначальними факторами економічного розвитку, згідно [163-165; 168; 179; 181; 188; 194; 211; 226] є не тільки показники ВВП, а й ті, що характеризують стан здоров'я населення країни, а саме: очікувана тривалість життя при народженні, що залежить від захворюваності та смертності. Згідно даних світової медичної статистики основними їх причинами є неінфекційні захворювання (НІЗ), що включають серцеві захворювання, інсульт, діабет, ракові захворювання та хронічні респіраторні захворювання [24, с.30; 229].

Стан здоров'я людини залежить від багатьох чинників. За даними ВООЗ на стан здоров'я людини впливають: у 43% – спосіб життя (у тому числі

харчування), 27% – генетичні фактори (спадковість), у 19% – вплив навколишнього середовища, і тільки у 11% – своєчасне виявлення і профілактика захворювань [53, с.102-103; 207].

Численні наукові дослідження доводять, що одним із факторів впливу на стан здоров'я і смертність є забезпечення населення раціональним харчуванням [156; 157; 159; 166; 196, 201; 202; 218]. Причому на стан здоров'я впливає як недостатність забезпечення харчовими продуктами індивідуума, так і надлишкове їх споживання [158; 169; 175; 180; 195; 231].

Поняття «здорове харчування» відображає такий стан харчування, що сприяє росту, нормальному розвитку та життєдіяльності людини, зміцнює її здоров'я та протидіє захворюванням. Термін «здорове харчування» – це, на наш погляд, «раціональне» або «збалансоване харчування», якісними, безпечними продовольчими продуктами.

Зміна в характері харчування спроможна як зменшити, так підвищити смертність, продовжити життя так і зменшити його вік. Епідемія неінфекційних захворювань, що охопила Західну Європу та Північну Америку після Другої світової війни, багатьма науковцями пояснюється саме недотриманням раціонального харчування [191-193; 233]. Так, було встановлено, що дієта із високим вмістом жирів та низьким споживанням овочів і фруктів спричиняє розвиток серцево-судинної патології, онкопатології, ендокринної патології та розладів системи травлення [174; 183-185; 195; 199; 203; 206; 230]. Групою американських науковців було проведено дослідження, метою якого було встановити взаємозв'язок між споживанням 12 основних продуктів харчування, що включали цільне зерно, очищені зерна, овочі, фрукти, горіхи, бобові, яйця, молочні продукти, рибу, червоне м'ясо, оброблене м'ясо та підсолоджені напої із ризиком смертності від усіх причин. Отримані результати свідчать, що оптимальне споживання «корисних» продуктів харчування призводить до скорочення смертності на 56%, тоді як переважання в раціоні так званих «шкідливих» продуктів підвищувало ризик смертності майже у 2 рази [25; 176; 219].

В 2017 році незалежною науково-дослідницькою організацією «Global Burden of Disease» під керівництвом професора Christopher Murray було проведено дослідження «Health effects of dietary risks in 195 countries, 1990-2017: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2017» [176]. Результати дослідження засвідчили, що кожна п'ята людина в світі помирає від нездорової їжі. Також, науковцями були визначено основні тригери смертності людей на планеті:

- ✓ від надлишку солі – три мільйони смертей;
- ✓ від недостатнього споживання цільнозернових злаків – три мільйони смертей,
- ✓ від дефіциту фруктів – два мільйони смертей [25].

В той же час згідно даних світової медичної статистики основними причинами захворюваності та смертності є неінфекційні захворювання, що включають серцеві захворювання, інсульт, діабет, ракові захворювання, хронічні респіраторні захворювання та ін. [170]. До того ж ці захворювання становлять значний тягар для національних економік будь-якої держави, оскільки спричиняють значні витрати на сферу охорони здоров'я [207; 155, 161; 162; 167; 217]. Саме тому питання раціонального харчування і здоров'я нації заслуговує на особливу увагу і виходить за площину не тільки медичної проблематики, а й економічної.

Питанню раціонального харчування приділяється особлива увага та активно розробляються механізми забезпечення населення доступом до достатнього і збалансованого харчування [8; 207]. Забезпечення населення здоровим раціональним харчуванням здатне суттєво знизити показники захворюваності та передчасної смертності внаслідок неінфекційних захворювань, що є одним із пріоритетних завдань політики уряду країн в усьому світі [155]. Рівень та якість харчування є важливою детермінантою стану здоров'я, працездатності та тривалості життя людини. Світова практика показує, що основними важелями впливу державного управління на забезпечення населення рівним доступом до здорового харчування є зростання

доходів, цінова політика, запровадження додаткових митних зборів тощо [173; 178; 187].

Соціально-економічні перетворення в Україні призвели до зміни способу життя та харчування кожного громадянина країни, що було зумовлено також зміною загального сукупного доходу населення, та в кінцевому результаті могло мати певний вплив на стан його здоров'я. За даними наукових досліджень Україна через неправильне харчування очолила рейтинг смертності країн колишнього СРСР [90].

В Україні споживання основних продовольчих продуктів харчування протягом тривалого періоду зазнало суттєвих змін та характеризувалось хвилеподібністю. Це було обумовлено трансформаційними процесами, динамікою економічних перетворень, що суттєво змінили структуру аграрно-продовольчого виробництва та рівень забезпечення населення країни продовольством.

Важливим показником, що характеризує характер споживання продуктів харчування є їх енергетична цінність у розрахунку на одну особу, що визначається калорійністю споживання продуктів та наявністю в них протеїну і жирів. Аналіз енергетичної цінності харчування населення України в динаміці свідчить, що за досліджуваний період кількість спожитих кілокалорій знизилась у 2019 році до 2691, або на 25,19%, протеїну – до 84,3 г, або на 20%, жирів – до 91,8 г, або на 25,97% (рис. 3.1 і 3.2). Вважаємо, що тривале недоспоживання важливих макро- та мікроелементів в продуктах харчування могло завдати невиправних наслідків для фізичного та психологічного здоров'я людини, суспільства, а також інтелектуального розвитку нації.

Зниження протягом тривалого періоду калорійності та зменшення надходження в організм людини мікро- й макроелементів, протеїну, жирів та інших необхідних для життєдіяльності компонентів зумовило їх незбалансованість, що є одним із чинників оберненого впливу на стан імунної системи людини, її здоров'я, працездатність, соціальність й інші складові ресурсного потенціалу. В результаті показники смертності, починаючи з 1990

року мають тенденцію до зростання (рис. 3.16). Піковим виявився період 2005-2008 рр. В 2019 році смертність від усіх неінфекційних хвороб становила 14,7 осіб у розрахунку на 1000 наявного населення.

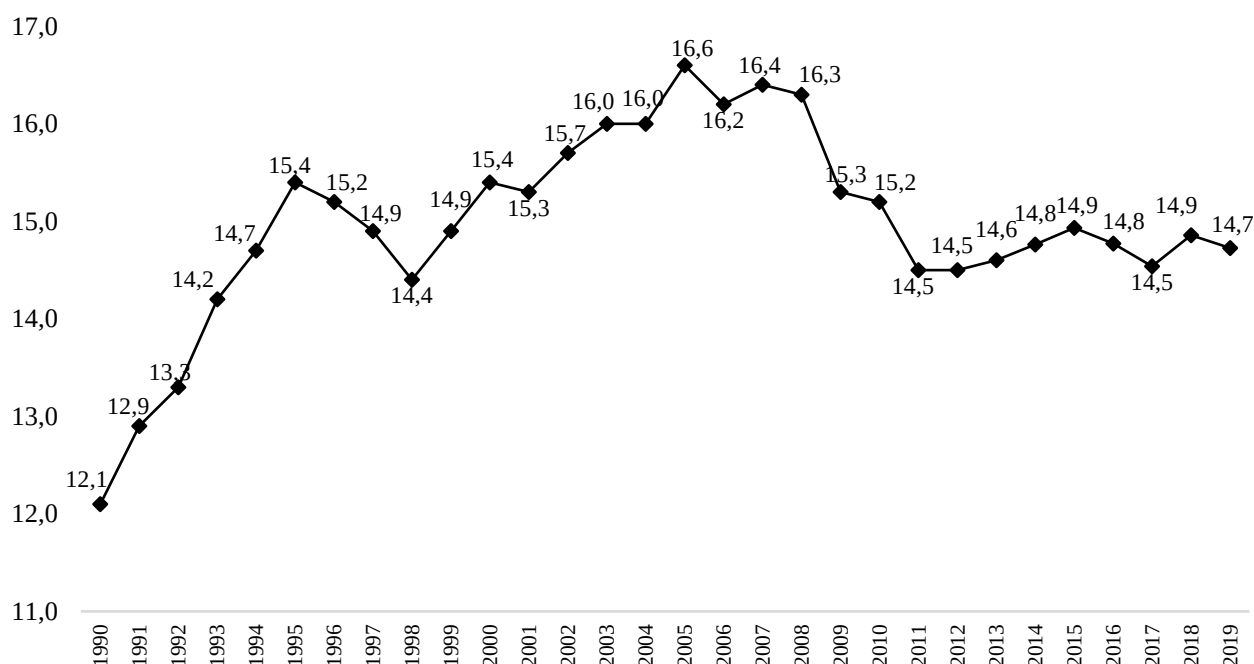

Рис. 3.16. Динаміка коефіцієнта смертності населення України, на 1000 осіб наявного населення

Джерело: розраховано автором за даними [119-127]

Порівняння показника смертності населення України з країнами Східної і Західної Європи (табл. 3.6) показує, що ситуація в країні набуває загрозливого стану. Ще в 1990 році максимальна різниця цього показника становила 2-3%, у 2018 році – зросла до 4-7%. Особливо ця різниця проявляється при порівнянні з такими країнами як Нідерланди, Швейцарія, Франція, Нідерланди. Статистика свідчить [119-127], що основними причинами високого показника смертності населення в Україні є хвороби системи кровообігу, новоутворення та хвороби органів травлення (рис. 3.17).

Так, частка смертей від захворювань серцево-судинної системи у 3-5 разів вища, ніж смертність внаслідок усіх інших причин разом і коливається в межах 62-67%. Частка смертей внаслідок новоутворень становить 11-14%, що майже в 3 рази вище, ніж смертність внаслідок хвороб органів травлення та хвороб органів дихання, і лише на декілька відсоткових пунктів нижча, ніж

смертність внаслідок інших причин разом.

Таблиця 3.6

Порівнянні показники смертності населення в Україні та деяких країнах Європи і світу (у розрахунку на 1000 осіб населення)

Країни	Рік								2018 у % до 1990
	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2017	2018	
Україна	12,1	15,4	15,4	16,6	15,2	14,9	14,5	14,8	122,31
Білорусь ¹⁾	10,8	13,1	13,5	14,5	14,4	12,6	12,6	12,7	117,59
Болгарія ¹⁾	12,1	13,6	14,1	14,8	14,9	15,3	15,5	15,4	127,27
Молдова ¹⁾	10,4	11,3	11,7	12,0	11,8	11,4	11,5	11,6	111,54
Польща ¹⁾	10,2	10,0	9,6	9,6	9,9	10,4	10,6	10,9	106,86
Російська Федерація ¹⁾	11,2	15,0	15,3	16,1	14,2	13,0	12,4	12,4	110,71
Румунія ¹⁾	10,6	12,0	11,4	12,3	12,8	13,2	13,3	13,5	127,36
Угорщина ¹⁾	14,0	14,1	13,3	13,5	13,0	13,4	13,5	13,4	95,71
Словаччина ¹⁾	10,3	9,8	9,8	10,0	9,9	9,9	9,9	10,0	97,09
Німеччина ²⁾	11,6	10,8	10,2	10,1	10,5	11,3	11,3	11,5	99,14
Нідерланди ²⁾	8,6	8,8	8,8	8,4	8,2	8,7	8,8	8,9	103,49
Франція ²⁾	9,3	9,1	8,9	8,5	8,5	8,9	9,1	9,2	98,92
Швейцарія ²⁾	9,5	9,0	8,7	8,2	8,0	8,2	7,9	7,8	82,11

Джерело: дані Державна служби статистики України [119-127; 226]

¹⁾ Вибір цих країн обумовлений чинником територіального сусідства з Україною та спільністю соціалістичного минулого.

²⁾ Вибір цих країн зумовлений тим чинником, що саме вони формують високі стандарти здоров'я в ЄС і світі

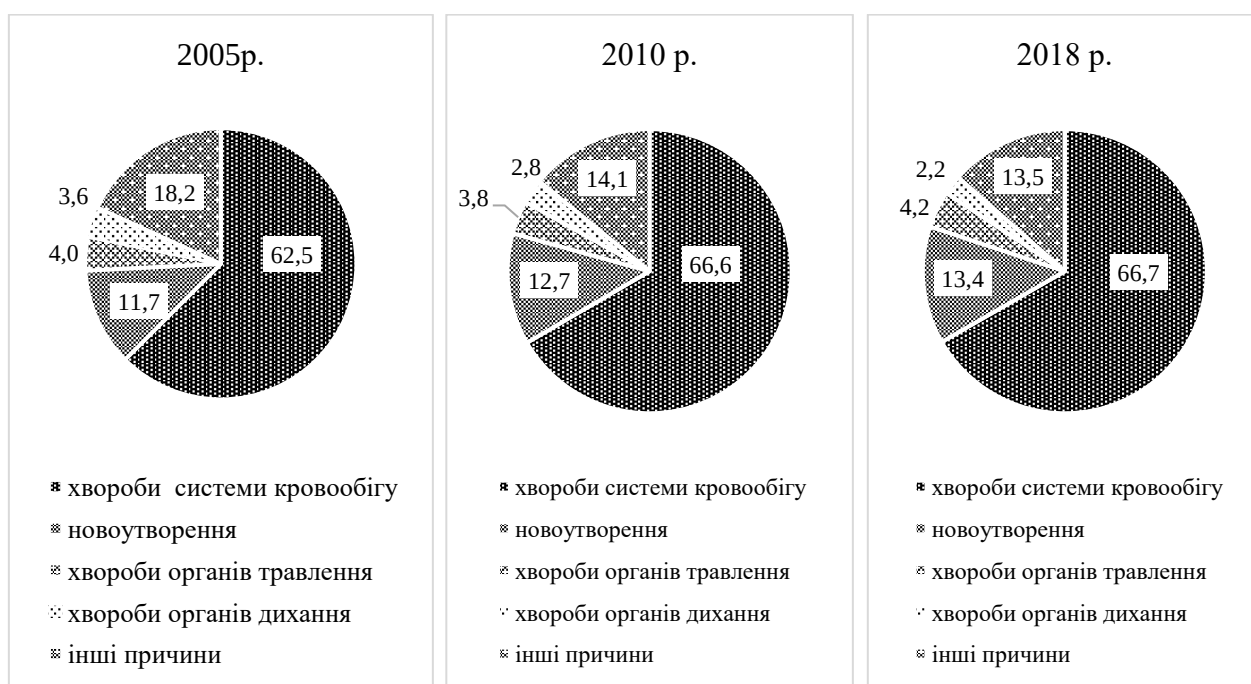

Рис. 3.17. Структура причин смертності населення України

Джерело: розраховано автором на за даними [119-127]

Структурний аналіз смертності свідчить, що частка смертей внаслідок двох вищезгаданих патологій зростає. Якщо у 2005 році в загальній структурі смертності захворювання серцево-судинної патології та онкопатології становили 62,5% та 11,7% відповідно, то у 2018 році дані показники – підвищились до 66,7 і 13,4% відповідно. У той же час, рівень смертності від таких розповсюджених хронічних неінфекційних патологій як хвороби органів дихання та травлення залишились на майже такому ж рівні, або навіть дещо знизились.

Наступним завданням нашого дослідження було встановлення тісноти зв'язку «споживання – здоров'я нації», тобто визначити залежність здоров'я населення від споживання основних продуктів аграрно-продуктового виробництва (м'ясо, риба, молоко, яйця, овочі, фрукти, картопля, хліб, олія, цукор), а саме: загальної кількості смертей, смертності внаслідок хронічних неінфекційних захворювань (хвороби системи кровообігу, новоутворення (онкозахворювання), хвороби органів травлення, хвороби органів дихання).

Важливе значення в дослідженні впливу харчування на стан здоров'я населення є вивчення калорійності спожитих продуктів, вміст в них протеїну і жирів. Для цього нами за допомогою кореляційно-регресійного аналізу було розраховано тісноту зв'язку між калорійністю спожитих продуктів та показниками смертності від основних хронічних хвороб (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Коефіцієнт кореляції тісноти зв'язку між калорійністю спожитих продуктів та показниками смертності внаслідок основних хронічних неінфекційних захворювань в Україні

Показники	Калорійність, ккал	Протеїн, г	Жири, г
Всього померлих	-0,2249	-0,5450**	-0,4905**
Хвороби системи кровообігу	-0,4757**	-0,7904***	-0,4888**
Новоутворення	+0,2336	+0,1113	-0,1147
Хвороби органів дихання	-0,0327	-0,0933	-0,3725*
Хвороби органів травлення	+0,7287**	-0,4878	+0,4177

* 0.01<p<0.05; ** 0.001<p<0.01; p<0.001

Джерело: розраховано автором

Дані таблиці свідчать, що чисельність смертей внаслідок всіх основних хронічних неінфекційних захворювань (НІЗ) мала помітний обернений зв'язок із спожитими протеїном і жирами ($r=-0.5450$ і $r=-0.4905$ відповідно, $0.001 < p < 0.01$) і не корелювала із калорійністю раціонів.

Смертність населення від хвороб системи кровообігу мала обернений високий зв'язок із споживанням протеїну ($r=-0.7904$, $p < 0.001$) і помірний обернений зв'язок із калорійністю раціонів ($r=-0.4757$, $0.001 < p < 0.01$) та споживанням жирів ($r=-0.4888$, $0.001 < p < 0.01$). Таким чином, підвищення споживання білковмісних продуктів харчування, насамперед тваринного походження (м'ясні і молочні продукти, риба) буде сприяти зниженню рівня смертності від хвороб системи кровообігу.

Смертність внаслідок новоутворень (онкологічних захворювань) мала слабкий прямий зв'язок із калорійністю спожитої їжі ($r=+0.2336$), кількістю спожитого протеїну ($r=+0.1112$) та слабкий обернений зв'язок із споживанням жирів ($r=-0.1147$). Проте вплив вказаних факторів на смертність внаслідок новоутворень був статистично незначущим ($p > 0.05$). Дана ситуація може бути обумовлена тривалим недоспоживанням тих продуктів харчування, з яких людський організм отримує білки, жири, вуглеводи, мікро- і мікроелементи та вітаміни.

В той же час науковцями медичної галузі було доведено прямий зв'язок смертей від новоутворень з високою калорійністю продуктів харчування, високим вмістом жирів та протеїну тваринного походження [186].

Смертність від хвороб органів дихання мала помірний обернений зв'язок із вмістом жирів в раціоні харчування ($r=-0.3725$) та слабкий рівень зв'язку з калорійністю їжі і вмісту в ній протеїну. Проте цей зв'язок був статистично незначущим.

Смертність населення України внаслідок хвороб органів травлення мала високий рівень зв'язку із енергетичною цінністю спожитих продуктів ($r=+0.7287$, $p < 0.01$). Це означає, що підвищення споживання калорій без раціонального співвідношення поживних речовин в раціоні буде сприяти

збільшенню смертності внаслідок хвороб травлення. Обернений зв'язок спостерігався із споживанням протеїну, проте він є статистично незначущий ($F_{\text{факт}} < F_{\text{крит}}$).

Для дослідження впливу всіх факторів на результативні показники нами використано методику багатофакторного (множинного) регресійного аналізу. За його допомогою ми визначили тісноту зв'язку між факторами впливу (енергетична цінність продуктів харчування, вміст протеїну та жирів) та результативною ознакою (кількість померлих від неінфекційних хвороб) (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Тіснота зв'язку між калорійністю спожитих основних аграрно-продовольчих продуктів та смертністю від основних неінфекційних хвороб населення в Україні

Показники	Фактори	Коефіцієнт		F-критерій	β -коефіцієнт	р-значення	95% довірчий інтервал
		Кореляції (R)	Детермінації (R^2)				
Загальна кількість смертей	Протеїн	0.5449	0.2970	11.4051	-0.5449	0.002	(-8.12 до -1.98)
	Рівняння множинної регресії: $Y = 1121,0828 - 5,0503X_1$						
Хвороби системи кровообігу	Протеїн	0.6202	0.3847	16.8784	-0.7377	<0.001	(-6.38 до -2.13)
	Рівняння множинної регресії: $Y = 790,8127 - 4,2525X_1$						
Хвороби органів травлення	Калорії	0.7287	0.5309	13.5836	+0.7287	0,003	(0.01 до 0.05)
	Рівняння регресії: $Y = -59,3267 + 0,0301X_1$						

Джерело: розраховано автором

Дані таблиці свідчать, що спостерігається помітний обернений зв'язок між загальною кількістю смертей в Україні протягом 1990-2018 рр та рівнем споживання протеїну ($\beta = -0.5449$, $p = 0.002$). Рівняння регресії показує, що при збільшенні рівня споживання протеїну на 1 грам загальна кількість смертей в Україні зменшиться на 5050 осіб на рік. Таким чином, споживання достатніх обсягів білковмісних продуктів (м'яса, молока, яєць, риби) має важливе значення для зменшення смертності в країні.

Надмірне споживання протеїну також негативно (обернено-пропорційно) впливало на смертність від хвороб кровообігу ($\beta = -0.738$, $p < 0.001$). Рівняння

регресії показує, що при збільшенні рівня споживання протеїну на 1 грам на одну особу кількість смертей в Україні від хвороб системи кровообігу зменшиться на 42525 осіб на рік. Таким чином, споживання достатнього рівня протеїновмісних продуктів має ще й важливе значення для зменшення смертності внаслідок хвороб системи кровообігу.

Сильний прямий зв'язок спостерігався між енергетичною цінністю продуктів харчування (калорії) та смертністю від хвороб травлення ($\beta=+0.7287$, $p=0.003$). Розраховане рівняння регресії показує, що при збільшенні кількості споживання на 1 калорію на особу смертність від хвороб органів травлення підвищиться на 301 осіб на рік.

Для з'ясування тісноти впливу кожного із факторів на зміну результативної ознаки нами було проведено розкладання загальної варіації споживання калорій та макроелементів на фактори (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Розкладання загальної варіації споживання продуктів харчування населенням України на фактори

Показник	Фактори впливу (x_i)	Парний коефіцієнт кореляції (r_{yxi})	β -коефіцієнт (β_{xi})	% ($r_{yxi} \times \beta_{xi} \times 100\%$)
Загальна кількість смертей	Протеїн	-0,5449	-0,5450	29,70
Смертність внаслідок хвороб системи кровообігу	Протеїн	-0,7904	-0,7377	58,31
Смертність внаслідок хвороб органів травлення	Калорії	0,7287	0,729	53,09

Джерело: розраховано автором

Було встановлено, що рівень споживання протеїну має слабкий вплив на загальну кількість смертей в Україні – 29,70%. Це означає, що для зменшення загальної кількості смертей в країні населення має збільшити рівень споживання протеїну, а саме: продуктів харчування тваринного походження – м'яса і м'ясних продуктів, молока і молокопродуктів, риби і рибопродуктів та яєць.

Виявлено також, що рівень споживання протеїну має помітний вплив на

смертність внаслідок хвороб системи кровообігу на 58,31%. Обернений вплив на кількість померлих внаслідок хвороб системи кровообігу свідчить про необхідність збільшення споживання білковмісних продуктів для поліпшення стану здоров'я нації.

Встановлено, що енергетична цінність спожитих продуктів (калорійність) має помітний вплив на смертність внаслідок хвороб органів травлення – 53,09%, що свідчить про прямий вплив на смертність внаслідок хвороб органів травлення.

Для визначення тісноти зв'язку між споживанням основних продуктів харчування та смертністю від основних неінфекційних хвороб ми використали методику кореляційно-регресійного аналізу. В результаті проведеного кореляційного аналізу було встановлено, що рівень споживання м'яса і м'ясних продуктів мав помітний обернений зв'язок із показниками смертності від всіх хвороб і хвороб системи кровообігу ($r=-0.6910$ і $r=-0.6804$ відповідно, $p<0.001$), а також помітний обернений зв'язок із смертністю від хвороб органів дихання ($r=-0.4089$, $p<0.01$) (табл. 3.10).

Отже, підвищення рівня споживання м'яса і м'ясних продуктів буде сприяти зменшенню загальної кількості смертей, у тому числі і від хвороб системи кровообігу.

Відсутність дуже високої тісноти зв'язку між рівнем споживання м'яса рівнем смертності є результатом недоспоживання вказаного продукту протягом тривалого періоду, оскільки згідно із даними медичних досліджень надмірне споживання м'яса і продуктів його переробки може бути причиною підвищення коефіцієнта смертності внаслідок збільшення випадків серцево-судинних захворювань та новоутворень (онкопатологій). Іншою причиною помірного зв'язку між недоспоживанням білкових продуктів із основними демографічними чинниками розвитку людини є можливість взаємозаміни тваринних продуктів.

Рівень споживання молока та молокопродуктів мало помітний обернений зв'язок із смертністю населення від хвороб системи кровообігу ($r=-0.6262$,

$p < 0.001$) та прямий зв'язок із смертністю від новоутворень (онкологія) ($r = +0.6028$, $p < 0.001$), хвороб органів травлення ($r = +0.5942$, $p < 0.05$) і хвороб органів дихання ($r = +0.4596$, $p < 0.05$).

Таблиця 3.10

Тіснота зв'язку між споживанням продуктів харчування на одну особу і смертністю від основних неінфекційних хвороб населення України

Продукти харчування	Всього померлих	Хвороби системи кровообігу (I00-I99)	Новоутворення (C00-D48)	Хвороби органів дихання (J00-J99)	Хвороби органів травлення (K00-K93) ¹⁾
М'ясо	-0,6910***	-0,6804***	-0,1687	-0,4089**	-0,4954
Молоко	-0,0350	-0,6262***	+0,6028***	+0,4596*	+0,5942*
Риба	-0,2301	+0,1292	-0,4088*	-0,5921***	+0,8992***
Яйця	-0,6733***	-0,2314	-0,5886**	-0,8269***	-0,4555
Фрукти	-0,7636***	-0,3419	-0,6351***	-0,7725***	-0,6670**
Овочі	-0,7193***	+0,0473	-0,8627***	-0,9661***	-0,8427***
Картопля	-0,2714	+0,0352	-0,4135*	-0,4094*	-0,7287**
Хліб	+0,5508**	-0,1734	+0,9128***	+0,8782***	+0,8360***
Цукор	-0,0076	-0,3315	+0,3099	+0,1304	+0,7930***
Олія	-0,2650	+0,2128	-0,5925**	-0,7392***	+0,7738**

* $0,01 < p < 0,05$; ** $0,001 < p < 0,01$; *** $p < 0,001$

¹⁾ Розрахунок проведено за період 2005-2019 рр, оскільки смертність від хвороб органів травлення Державний комітет статистики розпочав виділяти з 2005 року

Джерело: розраховано автором

Рівень споживання риби і рибопродуктів мало помітний обернений зв'язок із смертністю населення від хвороб дихання ($r = -0.5932$, $p < 0.001$), помірний зв'язок із смертністю від новоутворень ($r = -0.4088$, $p < 0,05$), прямий високий зв'язок із смертністю від хвороб органів травлення ($r = +0.8992$, $p < 0.001$). Таким чином, підвищення рівня споживання риби та рибопродуктів буде сприяти зниженню смертності від новоутворень та хвороб дихання. Виявлений кореляційний зв'язок рівня споживання рибопродуктів із смертністю від хвороб органів травлення обумовлений тривалим низьким рівнем споживання риби в Україні.

Споживання яєць мало високий обернений зв'язок зі смертністю людей від хвороб органів дихання: ($r=-0.8269$, $p<0.001$), від всіх неінфекційних хвороб відповідно ($r=-0.6733$, $p<0.001$) та смертність від новоутворень ($r=-0.5886$, $p<0,01$). Таким чином, підвищення рівня споживання яєць в раціоні харчування є важливим чинником зниження смертності від усіх неінфекційних хвороб. Цінова доступність яєць зумовила рівень споживання їх в межах раціональної норми на 94,83% у 2019 році. Замінність ними інших важливих для здоров'я людини білкових продуктів (м'ясо, молоко, риба) в результаті могло мати негативний вплив на стан здоров'я населення України.

Результати кореляційно-регресійного аналізу показали, що споживання фруктів і овочів мало високий обернений зв'язок зі смертністю від хвороб органів дихання ($r=-0.7725$ і $r=-0.9661$ відповідно, $p<0.001$), смертністю від новоутворень ($r=-0.6351$ і $r=-0.8627$ відповідно, $p<0.001$), смертністю від хвороб органів дихання ($r=-0.6670$ і $r=-0.8427$ відповідно, $p<0.001$) і смертністю від всіх неінфекційних хвороб ($r=-0.7636$ і $r=-0.7193$ відповідно, $p<0.001$). Таким чином, підвищення рівня споживання плодів, ягід, винограду та овочів і баштанних продовольчих культур сприятиме зниженню смертності населення країни від неінфекційних хвороб.

Дослідження споживання картоплі мало високий обернений зв'язок із смертністю від хвороб органів травлення ($r=-0.7287$, $p<0,01$), обернений помірний зв'язок спостерігався зі смертністю від новоутворень і хвороб органів дихання ($r=-0.4135$ і $r=-0.4094$ відповідно, $p<0,01$). Невисокий вплив споживання картоплі на смертність від неінфекційних хвороб свідчить про достатній рівнем споживання даного продукту в раціоні українців протягом аналізованого періоду.

Рівень споживання хліба і хлібних продуктів населенням мав дуже високий прямий зв'язок із смертністю від новоутворень (онкопатологія) ($r=+0.9128$, $p<0.001$). Висока тіснота зв'язку спостерігалась також із смертністю від хвороб органів дихання ($r=+0.8782$, $p<0.001$) та органів травлення ($r=+0.8360$, $p<0.001$). Зв'язок із смертністю загалом від усіх неінфекційних

хвороб був помітний ($r=+0.5508$, $p<0,01$).

Таким чином, рівень споживання хліба і хлібних продуктів в Україні має високий прямий зв'язок з рівнем смертності від неінфекційних хвороб. Дана ситуація може бути пояснена ціною доступністю хліба і хлібопродуктів в раціоні людини, підвищенню споживання як найбільш доступних продуктів харчування. Проте надмірне їх споживання загрожує збільшенням смертності населення від неінфекційних хвороб.

Рівень споживання цукру має високу тісноту зв'язку зі смертністю населення від хвороб органів травлення ($r=+0.7930$, $p<0.001$). Тіснота зв'язку зі смертністю від інших неінфекційних хвороб була слабкою і статистично не значущою.

Споживання рослинних олій характеризувалось оберненим високим зв'язком зі смертністю від хвороб органів дихання ($r=-0.7392$, $p<0.001$) і помірним оберненим зв'язком зі смертністю від новоутворень (онкопатологій) – $r=-0.5925$, $p<0.001$. Прямий зв'язок спостерігався із смертністю від хвороб органів травлення ($r=+0.7738$, $p<0.001$).

Дослідження впливу рівня споживання всіх продуктів харчування на результативні показники проводилось на основі багатофакторного лінійного регресійного аналізу. За його допомогою ми визначили тісноту зв'язку між факторами впливу (продукти харчування) та результативними ознаками (смертність від неінфекційних хвороб). Весь статистичний аналіз проводився за допомогою програмного продукту MS Excel (табл. 3.11).

В результаті кореляційно-регресійного аналізу нами було виявлено, що на рівень смертності від основних неінфекційних хвороб найбільший вплив мали такі продукти як м'ясо і м'ясопродукти (загальна кількість смертей і смертність від хвороб системи кровообігу), овочі і баштанні продовольчі культури (загальна кількість смертей, смертність від хвороб органів дихання і органів травлення), молоко і молокопродукти (смертність від хвороб органів системи кровообігу), рослинні олії (смертність від хвороб органів дихання), риба та рибопродукти (смертність від хвороб органів травлення) і хліб та хлібні

продукти (смертність від новоутворень).

Таблиця 3.11

**Тіснота зв'язку між рівнем споживання основних
аграрно-продовольчих продуктів та смертністю від
основних неінфекційних хвороб населення в Україні**

Показники	Фактори	Коефіцієнт		F-критерій	β-коефіцієнт	р-значення	95% довірчий інтервал
		Кореляції (R)	Детермінації (R ²)				
Загальна кількість смертей	М'ясо	0.8224	0.6763	27.1599	-0.4522	0.001	(-4.75 до -1.28)
	Овочі і баштанні				-0.5058	<0.001	(-1.77 до -0.57)
	Рівняння множинної регресії: $Y=988,0664-3,0130X_1-1,1713X_2$						
Хвороби системи кровообігу	М'ясо	0.7496	0.5619	16.6756	-0.4850	0.004	(-3.31 до -0.71)
	Молоко				-0.3704	0.023	(-0.70 до -0.06)
	Рівняння множинної регресії: $Y=614,5359-2,0102X_1-0,3781X_2$						
Хвороби органів дихання	Овочі і баштанні	0.9737	0.9481	237.5452	-0.8561	<0.001	(-0.37 до -0.28)
	Рослинні олії				-0.1637	0.012	(-1.44 до -0.20)
	Рівняння множинної регресії: $Y=78,2132+0,3270X_1+0,8212X_2$						
Хвороби органів травлення	Риба	0.9565	0.9148	59.0649	+0.6073	<0,001	(0.60 до 1.48)
	Овочі і баштанні				-0.4376	0.003	(-0.16 до -0.04)
	Рівняння регресії: $Y=28,8208+1,0398X_1-0,1013X_2$						
Новоутворення	Хліб і хлібо-продукти	0.9218	0.8497	152.5869	+0.9218	<0,001	(0.48 до 0.67)
	Рівняння множинної регресії: $Y=23,5821+0,5763X_1$						

Джерело: розраховано автором

Також нами було виявлено, що напрям зв'язку між смертністю від неінфекційних хвороб (загальна кількість смертей, смертність від хвороб системи кровообігу, дихання і травлення) і споживанням певних продуктів харчування був оберненим. Тобто із збільшення споживання основних продуктів харчування смертність буде зменшуватись, що є позитивним явищем. В той же час зв'язок між смертністю від новоутворень і споживанням хліба був прямий і дуже сильний (R=0,9218). Це свідчить про те, що зі збільшенням споживання смертність від хвороби буде підвищуватись і навпаки. Таким чином, є нагальна потреба стимулювати населення країни скоротити споживання дешевих хлібопродуктів на користь більш дорогих і важливіших для здоров'я людини білковмісних продуктів (м'ясо- і молокопродукти, риба)

та овочів і фруктів. Для з'ясування вагової частки впливу кожного із факторів на мінливість результативної ознаки нами було проведено розкладання загальної варіації споживання продуктів харчування на фактори (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Розкладання загальної варіації споживання продуктів харчування населенням України на фактори

Показник	Фактор	Парний коефіцієнт кореляції (r)	β -коефіцієнт	% ($r \times \beta \times 100\%$)
Загальна кількість смертей	М'ясо	-0,6910	-0.4522	31,2446
	Овочі і баштанні	-0,7193	-0.5058	36,3489
Хвороби системи кровообігу	М'ясо	-0,6804	-0.4850	32,9993
	Молоко	-0,6262	-0.3704	23,1937
Хвороби органів дихання	Овочі і баштанні	-0,9661	-0.8561	82,7105
	Рослинні олії	-0,7392	-0.1637	12,1008
Хвороби органів травлення	Риба	0,8967	+0.6073	54,6074
	Овочі і баштанні	-0,8351	-0.4376	36,8740
Новоутворення	Хліб і хлібопродукти	0,9218	+0.9218	84,97

Джерело: розраховано автором

Таким чином, нами було виявлено, що на відміну від високорозвинених країн ЄС, в Україні присутня тенденція до недоспоживання важливіших продуктів харчування, що мало негативний вплив на збільшення смертності від основних хронічних неінфекційних захворювань.

Виявлено також зв'язок між споживанням продуктів харчування та показниками смертності від хронічних НІЗ, що відрізняється за значимістю та величиною в розрізі харчових продуктів. Постійне недоспоживання важливих продуктів харчування не забезпечує міцного здоров'я населенню, що впливає на зниження тривалості життя, збільшенням витрат на охорону здоров'я.

Таким чином, нами було виявлено, що на відміну від високорозвинених країн ЄС, в Україні присутня тенденція до недоспоживання важливіших продуктів харчування, що мало негативний вплив на збільшення смертності від основних хронічних неінфекційних захворювань.

Виявлено також зв'язок між споживанням продуктів харчування та показниками смертності від хронічних НІЗ, що відрізняється за значимістю та

величиною в розрізі харчових продуктів. Постійне недоспоживання важливих продуктів харчування не забезпечує міцного здоров'я населенню, що впливає на зниження тривалості життя, збільшення витрат на охорону здоров'я.

Недоступність до отримання продуктів з врахуванням їх біологічної цінності із-за низьких доходів більшості населення призводить до дефіциту в організмі людини білків, вітамінів, мікроелементів, енергії. Основними продуктами в раціоні стали хліб, крупи, макаронні вироби, олія, надмірне споживання яких також впливає на стан здоров'я нації.

Одним з важливих факторів здорового життя є забезпечення населення країни повноцінними продуктами харчування як основи формування якісного ресурсного потенціалу. Вирішення назрілої проблеми доцільно здійснювати шляхом організації раціональної структури національного аграрно-продуктового виробництва та його ефективного функціонування з традиційно розвиненими сільськогосподарськими галузями. Наявність багатих природних ресурсів та сприятливих кліматичних умов дозволяє населенню України мати доступне виробництво більшості видів сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів та можуть забезпечити їх широкий асортимент, що є особливо важливим для забезпечення здоров'я населення та формування продовольчої безпеки країни.

3.4 Вплив рівня забезпечення населення України аграрно-продовольчими продуктами на соціально-демографічні індикатори людського розвитку

Важливим орієнтиром розвитку національної економіки є суттєве підвищення рівня життя населення. Це продиктовано намаганням українського суспільства розбудувати соціально орієнтовану ринкову економіку з приведенням соціально-економічних стандартів до європейських вимог. Також це означає суттєве поліпшення продовольчого забезпечення населення,

особливо в частині споживання на рівні медично-обґрунтованих норм незамінних продуктів харчування. З'ясування обсягів, структури, якості та безпечності продуктів харчування, що споживаються населенням, лежить у площині дослідження їх впливу на соціально-демографічні показники людського розвитку.

Проблема задоволення підвищеного попиту на аграрно-продовольчу продукцію в умовах зростаючого світового населення, забезпечення достатнього рівня споживання, і, як наслідок, погіршення стану здоров'я, являє собою серйозну проблему для людства загалом [161]. Згідно даних *Global Burden of Disease*, у 2017 році 270 000 смертей спостерігались від дефіциту поживних речовин, що становить 2,60% від усіх смертей загалом [176]. Більшість цілей сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй до 2030 року пов'язані з діяльністю глобальних продовольчих систем [229]. Негативні наслідки для стану здоров'я має як недостатнє споживання, так і надлишкове споживання продуктів харчування, що залежить від рівня розвитку країни. Для високорозвинених країн (ЄС, США,) характерне «переспоживання», в той час як для малорозвинених країн та країн, що розвиваються – «недоспоживання» основних аграрно-продовольчих продуктів. Тому питання продовольчої безпеки та забезпечення населення доступом до здорового харчування є одним із пріоритетних завдань не лише для країн третього світу.

Зв'язок між демографічними й економічними індикаторами розвитку суспільства є очевидним та взаємним. Забезпечення населення доступом до раціонального оптимального харчування може опосередковано вплинути на основні індикатори розвитку нації, такі як народжуваність, смертність, очікувана тривалість життя тощо [201; 204; 209; 217; 224; 231]. Дослідження зарубіжних авторів чітко вказують на можливість зменшення смертності населення шляхом забезпечення доступу до раціонального харчування [218]. Вивчення і узагальнення літературних джерел свідчить, що забезпечення населення достатнім та раціональним харчуванням сприяє збільшенню не тільки тривалості життя, а і його якості [171]. Так, наприклад, у ході вивчення

факторів впливу на тривалість життя в Туреччині за період 1965-2005 рр., було встановлено, що найбільш вагомими тригерами, що визначали показники тривалості життя населення, були доступність продуктів харчування та рівень їх споживання [235]. За даними Ro-Ting Lin харчування забезпечило приріст тривалості життя в менш розвинутих країнах на 2,79%-5,14% [202]. Тому рівень забезпечення населення аграрно-продуктовими товарами є саме тим універсальним показником, що може відображати як економічний так і соціально-демографічний прогрес суспільства.

В зарубіжних публікаціях проблема впливу споживання аграрно-продовольчої продукції на стан соціально-демографічних показників людського розвитку знайшла гідну увагу в працях R. C. Casper [159], A. Chaudhary, D. Gustafson & A. Mathys [161], S. E. Chen [162], H. Ferda [171], J. Fledderjohann [172], M. Ilic [186], D. T. Jamison [189], V. Kosulwat [197], H. H. Lee [200], R. T. Lin [202], W. D. Mosher, C. A. Bachrach [205], V. Rao [213], A. Robson, T. Woutersen [214], E. Rogot [215], G. A. Roth [217], L. Schwigshackl [218], F. N. Uchendu [227; 228], D.R. Vogli [232], R.G. Wilkinson [234], X. Y. Zheng [235].

В Україні дуже незначна кількість публікацій, що містять результати дослідження впливу рівня споживання аграрно-продовольчої продукції на стан життя і здоров'я нації. Більшість публікацій стосуються або соціально-демографічної, або соціально-медичної складової [23; 52]. Питання впливу споживання продовольства на стан соціально-демографічних показників людського розвитку досліджується у наукових працях Н.М. Левчук [55], Е.М. Лібанової [57-59], С.В. Полякової і Т.В. Новосільської [87], С.А. Сегеди [106, 107-108, 110, 220-222], В.А. Шликової і О.М. Леванди [146], Д.Г. Шушпанова [148-152].

Однією з важливих демографічних проблем України є висока смертність її населення, що в свою чергу виступає головним чинником депопуляції нації. Загальний коефіцієнт смертності мав тенденцію до зростання з 12,1% в 1990 році до 16,6% в 2005 році (рис. 3.18).

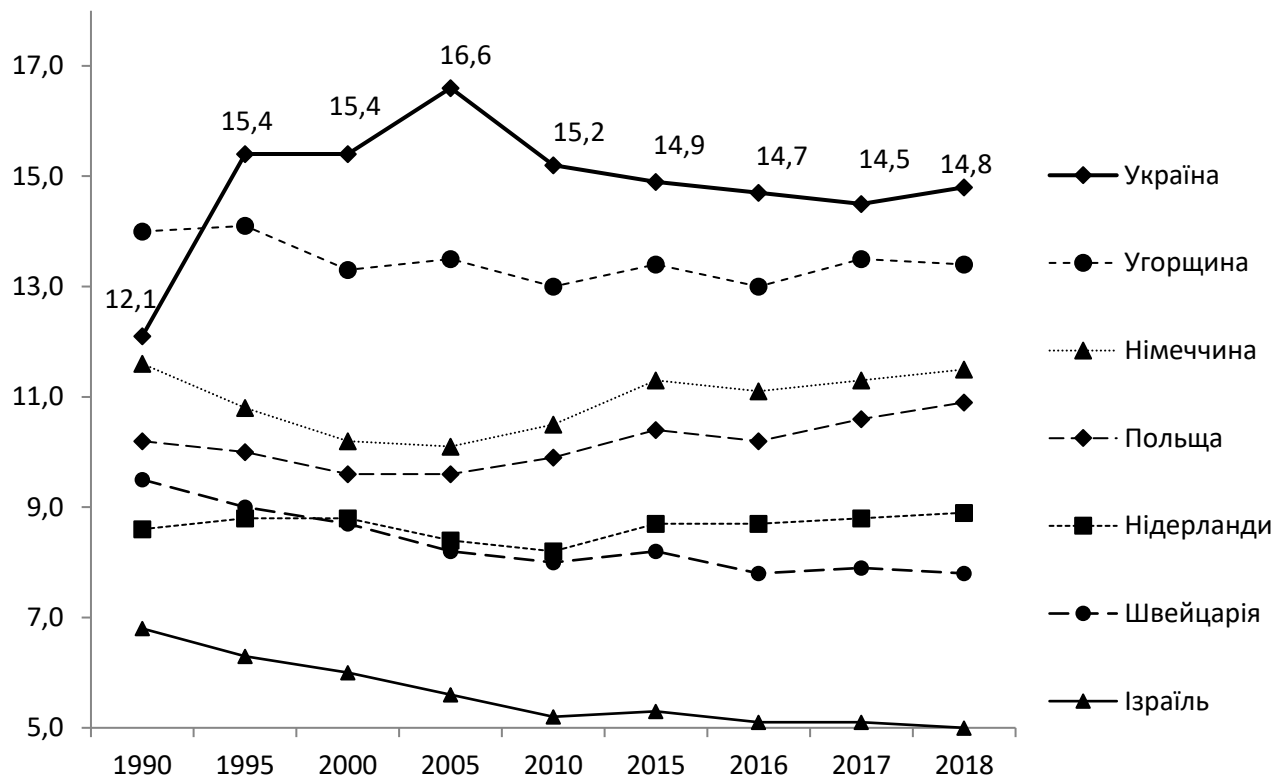

Рис. 3.18. Динаміка загального коефіцієнта смертності (ЗКС) в Україні та в деяких країнах ЄС і світу, на 1000 населення

Джерело: розраховано автором за даними [119-127; 226]

Протягом наступних десяти років загальний коефіцієнт смертності знизився майже на 11% і становив 14,8‰ в 2018 році. За загальним показником смертності Україна є лідером серед країн Європи і станом на 2018р. перевищувала аналогічний показник Угорщини на 10,4%, Німеччини – на 28,7%, Польщі – на 35,8%, Нідерландів – на 66,3%, Швейцарії – на 89,7% і Ізраїлю – в 3 рази. Таким чином смертність в Україні в 1,1-1,9 разу вище порівняно з країнами ЄС.

Окремі наукові дослідження зазначають, що одним із індикаторів достатності харчування вважається показник очікуваної тривалості життя при народженні [54; 159; 227; 228]. Станом на 1990 рік цей показник становив 70 років, що майже дорівнювало аналогічному показнику Польщі та Угорщини (рис. 3.19).

Проте, якщо для більшості країн Європи характерною рисою було щорічне зростання тривалості життя, то тривалість життя українців до 2005

року знизилась до 68 років. Починаючи з 2006 року намітилась тенденція до зростання тривалості життя, причому базовий показник 1990 року вдалось відновити лише у 2010 році (70,3 роки). Станом на 2018 рік тривалість життя українців становила 71,6 роки і відставала від тривалості життя угорців на 4,2 роки, поляків – на 6,1 років, німців – на 9,4 років, нідерландців – на 10,2 років, ізраїльтян – на 11,2 років та швейцарців – на 12,0 років [225].

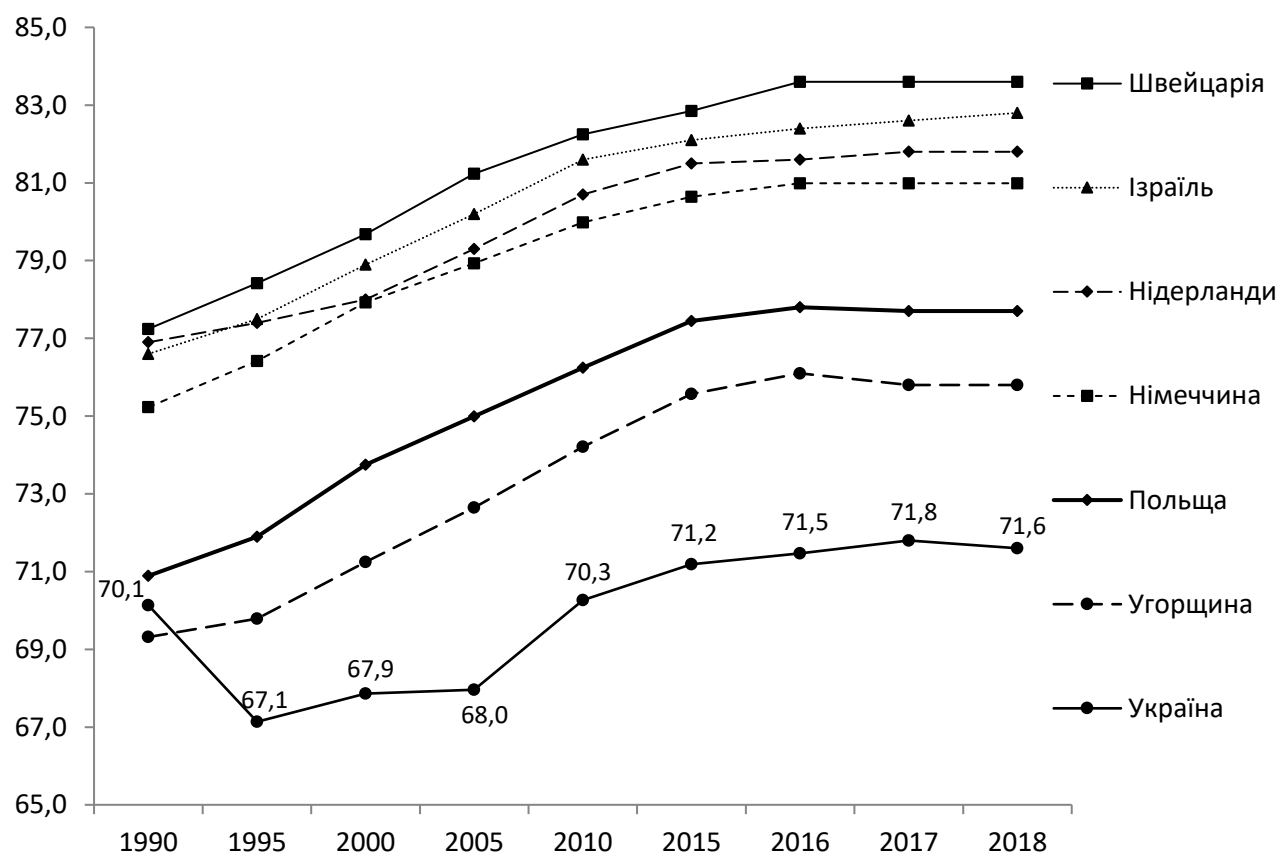

Рис. 3.19. Динаміка очікуваної тривалості життя (ОТЖ) при народженні в Україні та в деяких країнах Європи, роки

Джерело: розраховано за даними [119-127; 226]

На рівень життя та якість харчування швидко реагують немовлята віком до 1 року, коефіцієнт смертності яких в 1990 році становив 16,6 дітей на 1000 народжених, що майже на 9-10% був вищим ніж в Угорщині і Польщі, на 71% – ніж в Ізраїлі та в 2,2-2,5 разу вищим ніж у Німеччині, Нідерландах та Швейцарії (табл. 3.13) [55; 59].

З 1990 до 1995 року в Україні спостерігалось підвищення зазначеного показника, в той час як нашим найближчим сусідам Польщі та Угорщині

вдалось знизити дитячу смертність за вказаний період на 27-37%. Після критичного 1995 року (17,4‰) коефіцієнт смертності немовлят до 1 року суттєво знизився і в 2018 році становив 7,5 дітей на 1000 живонароджених, що в 2,2 разу нижче, ніж в базовому 1990 році. Незважаючи на позитивну динаміку коефіцієнта смертності немовлят в Україні, цей показник все ще є досить високим і станом на 2018 рік перевищує аналогічні показники в Польщі в 1,97 разу, Угорщині – 2,08, Швейцарії – 2,03, Нідерландах – 2,27, Німеччині – 2,42 разу і Ізраїлі – 2,5 рази. Важливо зазначити, що показник коефіцієнта смертності немовлят має суттєвий вплив на показник рівня тривалості життя.

Таблиця 3.13

Динаміка рівня смертності немовлят в Україні та деяких країнах ЄС і світу, на 1000 живонароджених

Країни	Рік									2018 у % до 1990
	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	
Україна	16,6	17,4	15,8	12,5	10,1	8,1	7,9	7,5	7,5	45,2
Польща	15,2	12,6	8,1	6,5	5,1	4,2	4,0	3,9	3,8	25,0
Угорщина	15,2	10,8	8,7	6,4	5,1	4,3	4,1	3,8	3,6	23,7
Німеччина	7,0	5,3	4,4	3,9	3,5	3,2	3,2	3,2	3,1	44,3
Нідерланди	6,8	5,7	5,1	4,5	3,8	3,4	3,4	3,3	3,3	48,5
Швейцарія	6,6	5,2	4,7	4,3	3,9	3,8	3,8	3,7	3,7	56,1
Ізраїль	9,7	7,1	5,6	4,5	3,7	3,1	3,1	3,0	3,0	30,9

Джерело: розраховано автором за даними [119-127; 226]

Дослідженнями було встановлено, що відсутність достатнього харчування асоціюється з народжуваністю та дитячою захворюваністю і смертністю [172; 200; 205]. Протягом досліджуваного періоду в Україні відбулось суттєве зниження рівня народжуваності – з 12,6 на 1000 осіб у 1990 році до 8,7 – у 2018 році, або на 30,95% (табл. 3.14). Причому, різке падіння народжуваності тривало до 2000 року. Станом на 2018 рік даний показник становив 8,7‰, що було нижче порівняно з досліджуваними країнами ЄС та світу.

Таблиця 3.14

**Динаміка рівня народжуваності в Україні, деяких
країнах Європейського Союзу та світу, на 1000 осіб**

Країни	Рік									2018 у % до 1990
	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	
Україна	12,6	9,6	7,8	9,0	10,8	10,7	10,3	9,4	8,7	69,0
Польща	14,4	11,2	9,9	9,5	10,9	9,7	10,1	10,6	10,2	70,8
Угорщина	12,1	10,8	9,6	9,7	9,0	9,4	9,7	9,7	9,6	79,3
Німеччина	11,4	9,4	9,3	8,3	8,3	9,0	9,6	9,5	10,0	87,7
Нідерланди	13,2	12,3	13,0	11,5	11,1	10,1	10,1	9,9	9,7	73,5
Швейцарія	12,5	11,7	10,9	9,8	10,3	10,5	10,5	10,3	10,0	80,0
Ізраїль	22,2	21,1	21,7	20,8	21,8	21,3	21,2	21,1	20,8	93,7

Джерело: розраховано за даними [119-127; 226]

Одним із важливих індикаторів відтворення нації є коефіцієнт фертильності жінок. Аналогічно до попереднього показника сукупний коефіцієнт народжуваності в Україні протягом 1990-2000 рр. знизився з 1,84 до 1,11 дітей на 1 жінку, або на 39,7% (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

**Порівняння динаміки фертильності жінок (сукупний коефіцієнт
народжуваності) в Україні, деяких країнах ЄС та світу, на 1 жінку**

Країни	Рік									2018 у % до 1990
	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	
Україна	1,84	1,40	1,11	1,21	1,44	1,51	1,47	1,37	1,30	70,65
Польща	2,06	1,62	1,37	1,24	1,41	1,32	1,39	1,48	1,48	71,84
Угорщина	1,87	1,57	1,32	1,31	1,25	1,45	1,53	1,54	1,54	82,35
Німеччина	1,45	1,25	1,38	1,34	1,39	1,50	1,59	1,57	1,56	107,59
Нідерланди	1,62	1,53	1,72	1,71	1,79	1,66	1,66	1,62	1,62	100,00
Швейцарія	1,58	1,48	1,50	1,42	1,52	1,54	1,54	1,52	1,52	96,20
Ізраїль	2,82	2,90	2,95	2,84	3,03	3,09	3,11	3,11	3,09	109,57

Джерело: розраховано за даними [119-127; 226]

Негативна тенденція щодо бажання жінок народжувати протягом

вказаного періоду спостерігалась також і в Європі. З 2000 року відбулось підвищення сукупного показника народжуваності в Україні, рівень якого в 2015 році становив 1,51 дітей на 1 жінку. Проте вже в 2018 році даний показник знизився до 1,30 дітей на 1 жінку. Слід зазначити що за кількістю народжених дітей на 1 жінку Україна поступається Польщі на 13,8%, Швейцарії – на 16,9%, Угорщині – на 18,5%, Німеччині – на 20%, Нідерландам – на 24,6% та Ізраїлю – на 137,7%.

Отже, проведені нами дослідження демонструють синхронність змін основних соціально-демографічних індикаторів людського розвитку та змін в характері споживання основних аграрно-продовольчих продуктів. Таким чином прослідковується прямий взаємозв'язок між споживанням основних продуктів аграрно-продовольчого ринку (м'ясо, молоко, риба, яйця, хліб і хлібобулочні вироби, фрукти, овочі, картопля, цукор, рослинні олії) та демографічними показниками розвитку нації.

Дослідження тісноти зв'язку між споживанням основних продуктів харчування та основними соціально-демографічними індикаторами людського розвитку здійснювався на основі кореляційно-регресійного аналізу. Парні коефіцієнти кореляції наведено нами в таблиці 3.16.

В результаті проведеного кореляційного аналізу було встановлено, що недостатній рівень споживання м'яса і молока прямо корелював із такими демографічними показниками як рівень народжуваності ($r=+0.9004$ і $r=+0.5818$ відповідно, $p<0.001$), коефіцієнт фертильності ($r=+0.9057$ і $r=+0.6965$ відповідно, $p<0.001$), очікувана тривалість життя при народженні (м'ясо і м'ясопродукти $r=+0.6750$, $p<0.001$) та коефіцієнт смертності дітей (немовлят) у віці до 1 року (молоко та молокопродукти $r=+0.4770$, $p<0.01$). Обернений зв'язок спостерігався між споживанням м'ясних і молочних продуктів та рівнем смертності ($r=-0.5976$ і $r=-0.6732$ відповідно, $p<0.001$).

Обернений вплив споживання м'яса на показники депопуляції (рівень смертності) пов'язаний з недоспоживанням вказаного продукту населенням України протягом тривалого періоду, оскільки згідно із даними медичних

досліджень надмірне споживання м'яса і продуктів його переробки може бути причиною підвищення коефіцієнта смертності внаслідок збільшення випадків серцево-судинних захворювань та онкопатологій. Іншою причиною помірного зв'язку між недоспоживанням білкових продуктів із основними демографічними чинниками розвитку людини є можливість взаємозаміни тваринних продуктів.

Таблиця 3.16

Коефіцієнт парної кореляції Пірсона (r) між споживанням основних продуктів харчування на душу населення та основними демографічними індикаторами населення в Україні

Продукти	Індикатори людського розвитку населення України				
	Рівень народжуваності, (на 1000 населення)	Очікувана тривалість життя, років	Рівень смертності, (на 1000 населення)	Рівень смертності немовлят, (на 1000 живонароджених)	Рівень фертильності, (живонароджених на 1 жінку)
Мясо (кг)	+0,9004***	+0,6750***	-0,5976***	-0,4114*	+0,9057***
Молоко (кг)	+0,5818***	-0,1126	-0,6732***	+0,4770**	+0,6965***
Яйця (шт)	+0,6907***	+0,8225***	-0,1378	-0,8238***	+0,5389**
Хліб (кг)	+0,0317	-0,6627***	-0,3362	+0,8962***	+0,1476
Картопля (кг)	-0,0648	+0,3974*	-0,1420	-0,4357*	-0,0965
Овочі (кг)	-0,2986	+0,8650***	+0,0941	-0,9743***	+0,1604
Фрукти (кг)	+0,5863***	+0,8489***	-0,2025	-0,7974***	+0,5233**
Риба (кг)	+0,3937*	+0,3754*	+0,1434	-0,5445**	+0,1746
Цукор (кг)	+0,6365***	+0,0123	-0,3956*	+0,1797	+0,5879**
Олія (кг)	+0,4939**	+0,4618*	+0,2922	-0,7281***	+0,2492

*0.01<math>p<0.05; **0.001<math>p<0.01; *** p <0.001

Джерело: розрахунки автора

Незважаючи на амбівалентний (дуальний) вплив м'яса на соціально-демографічні показники, отримані результати вказують на чіткий зв'язок його недостатнього споживання із більшістю показників відтворення населення. Це стосується також і споживання молока та молочних продуктів.

Результати кореляційно-регресійного аналізу показали, що споживання

риби і рибопродуктів мало помітний обернений зв'язок із коефіцієнтом смертності немовлят у віці до 1 року ($r=-0.5445$, $p<0.01$) і прямий зв'язок із коефіцієнтом народжуваності та очікуваною тривалістю життя при народженні ($r=+0.3937$ і $r=+0.3754$ відповідно, $p<0.05$), що зумовлено тривалим недоспоживанням риби і рибопродуктів населенням України протягом 1990-2016 рр. (18-54% від раціональної норми).

Споживання яєць прямо корелювало із очікуваною тривалістю життя, рівнем народжуваності та коефіцієнтом фертильності ($r=+0.8225$, $r=+0.6907$ і $r=+0.5389$ відповідно, $p<0.01$). Обернений зв'язок спостерігався між рівнем споживання яєць і коефіцієнтом смертності дітей (немовлят) у віці до 1 року ($r=-0.8238$, $p<0.001$). Таким чином збільшення використання яєць в харчуванні до раціональної норми є важливим чинником підвищення тривалості життя населення та народжуваності дітей в країні. Цінова доступність яєць зумовила рівень їх споживання в межах раціональної норми – 94,1% у 2017 році та заміненість ними інших важливих для здоров'я людини білкових продуктів (м'ясо, молоко, риба), що в результаті могло мати негативний вплив на соціально-економічний стан населення.

Недостатній рівень споживання плодів, ягід і винограду прямо співвідносився із очікуваною тривалістю життя, народжуваністю та коефіцієнтом фертильності ($r=+0.8489$, $r=+0.5863$ і $r=+0.5233$ відповідно, $p<0.001$). Обернений зв'язок спостерігався між споживанням плодів, ягід і винограду та коефіцієнтом смертності дітей у віці до 1 року ($r=-0.7974$, $p<0.001$). Отже, важливим тригером подовження тривалості життя людей є достатній рівень споживання ними плодів, ягід і винограду.

Разом з тим надмірне споживання «дешевих» продуктів харчування (хліб, картопля, овочі, цукор, олія) могли бути причиною негативних тенденцій в демографічній ситуації країни. Так, розрахунки показують, що надмірне споживання хліба прямо співвідносилось із рівнем смертності дітей (немовлят) у віці до 1 року ($r=+0.8962$, $p<0.001$) і обернено – із очікуваною тривалістю життя ($r=-0.6627$, $p<0.001$). Тобто надмірне споживання хліба і хлібобулочних

виробів не сприяє підвищенню тривалості життя людей.

Рівень споживання картоплі мав помірний прямий зв'язок із очікуваною тривалістю життя при народженні ($r=+0.3974$, $p<0.05$) та обернений – із коефіцієнтом смертності дітей у віці до 1 року ($r=-0.4357$, $p<0.05$).

Рівень споживання овочів і баштанних продовольчих культур прямо співвідносилось із очікуваною тривалістю життя ($r=+0.8650$, $p<0.001$) і обернено – із коефіцієнтом смертності дітей у віці до 1 року ($r=-0.9743$, $p<0.001$). Ці результати свідчать про високий зв'язок між споживанням овочів і баштанних продовольчих та соціально-демографічними чинниками людського розвитку. Проте низька вартість овочів в поєднанні з високим рівнем самозабезпечення овочами населення України є вагомими чинниками взаємозаміни (взаємокомпенсації) споживання фруктів, що відзначаються досить високою ціною.

Споживання цукру і цукровмісних продуктів прямо корелювало із рівнем народжуваності і коефіцієнтом фертильності ($r=+0.6365$ і $r=+0.5879$ відповідно, $p<0.001$), обернений зв'язок спостерігався між споживанням цукру і рівнем смертності на 1000 осіб ($r=-0.3956$, $p<0.05$). Тобто надмірне споживання цукру може бути вагомим тригером зростання смертності.

Достатнє споживання рослинних олій мало прямий зв'язок із рівнем народжуваності ($r=+0.4939$, $p<0.01$) та очікуваною тривалістю життя ($r=+0.4618$, $p<0.05$). Обернений зв'язок спостерігався між споживанням рослинних олій і коефіцієнтом смертності дітей у віці до 1 року ($r=-0.7281$, $p<0.001$).

Наступним кроком нашого дослідження було виявлення впливу всіх продуктів харчування на результативні показники. Для цього нами було застосовано методіку множинного кореляційно-регресійного аналізу. За його допомогою ми визначили тісноту зв'язку між факторами впливу (продукти харчування) та результативними ознаками (смертність від неінфекційних хвороб). Для проведення аналізу нами було використано програмний продукт MS Excel.

За допомогою множинного (багатофакторного) кореляційно-регресійного аналізу нами було виявлено (табл. 3.17) позитивний зв'язок між споживанням м'яса і очікуваною тривалістю життя ($\beta=+0.3431$; $p<0,001$), коефіцієнтом народжуваності на 1000 осіб ($\beta=+0.7848$; $p<0,001$) та коефіцієнтом фертильності ($\beta=+0.7458$; $p<0,001$). Обернений зв'язок спостерігався із рівнем смертності ($\beta=-0.3361$; $p=0,042$).

Таблиця 3.17

Тіснота зв'язку між рівнем споживання основних аграрно-продовольчих продуктів та основними соціально-демографічними показниками розвитку людини в Україні

Показники	Фактори	Коефіцієнт		F-критерій	β-коефіцієнт	р-значення	95% довірчий інтервал
		Кореляції (R)	Детермінації (R ²)				
Очікувана тривалість життя, років	М'ясо	0,9163	0,8397	68,0896	+0.3431	<0,001	(0.02 до 0.08)
	Овочі				+0.7030	<0,001	(0.03 до 0.05)
	Рівняння множинної регресії: $Y=62,1035+0,0529X_1+0,0377X_2$						
Рівень смертності, ‰	М'ясо	0,7312	0,5347	14,9389	-0.3361	0.042	(-0.07 до -0.001)
	Молоко				-0.4959	0.004	(-0.02 до -0.004)
	Рівняння множинної регресії: $Y=19,2868-0,0335X_1-0,01221X_2$						
Рівень смертності дітей у віці до 1 року, ‰	Овочі	0,9793	0,9591	304,8086	-0.8846	<0,001	(-0.13 до -0.10)
	Рослинні олії				-0.1335	0,019	(-0.41 до -0.09)
	Рівняння множинної регресії: $Y=29,2839-0,1121X_1-0,2222X_2$						
Рівень народжуваності, ‰	М'ясо	0,9186	0,8438	70,2078	+0.7848	<0,001	(0.08 до 0.14)
	Цукор				+0.2155	0,027	(0.01 до 0.11)
	Рівняння регресії: $Y=2,9919+0,1052X_1+0,0570X_2$						
Рівень фертильності	М'ясо	0,9416	0,8866	101,6712	+0.7458	<0,001	(0.011 до 0.017)
	Молоко				+0.3032	<0,001	(0.001 до 0.002)
	Рівняння множинної регресії: $Y=0,4002+0,0143X_1+0,0014X_2$						

Джерело: розраховано автором

Як бачимо, рівень споживання м'яса і м'ясопродуктів виявляє значний вплив на соціально-медичну та економічну сфери життєдіяльності людини. Так, науковці із Сербії у своєму дослідженні виявили тісний зв'язок між споживанням продуктів харчування і основними показниками смертності

населення. Зокрема, було доведено наявність оберненого зв'язку між споживанням яловичини і смертністю людей від новоутворень, ішемічної хвороби серця та цукрового діабету [186].

Інша група вчених дослідили взаємозв'язок між соціально-демографічними індикаторами розвитку людини та споживанням продовольчих товарів. Було виявлено прямий зв'язок між споживанням м'яса і рівнем народжуваності, очікуваною тривалістю життя і рівнем фертильності жінок; зворотній зв'язок – з рівнем смертності населення [220, 222].

Таким чином достатній чи недостатній рівень споживання м'яса та м'ясопродуктів справляє значний вплив на всі демографічні показники розвитку населення України. Відповідно рівень виробництва м'яса та м'ясопродуктів потребує особливого вивчення з точки зору його достатності в країні, а також доступності доходів громадян його придбати.

Рівень споживання молока та молочних продуктів має прямий зв'язок з коефіцієнтом фертильності жінок ($\beta=+0.3032$; $p<0,001$) та обернений – із рівнем смертності населення ($\beta=-0.4959$; $p=0,004$).

Прямий кореляційний зв'язок спостерігався між рівнем споживання овочів і баштанних продовольчих та очікуваною тривалістю життя ($\beta=+0.7030$; $p<0,001$) і обернений – із коефіцієнтом смертності дітей у віці до 1 року ($\beta=-0.8846$; $p<0,001$). Споживання рослинних олій також обернено співвідносилось із коефіцієнтом смертності дітей у віці до 1 року ($\beta=-0.1335$; $p=0,02$).

Для з'ясування вагової частки впливу кожного із факторів на мінливість результативної ознаки проведено розкладання загальної варіації споживання продуктів харчування на фактори (табл. 3.18).

Таким чином, нами було виявлено, що продукти харчування в досить значній мірі формують мінливість коефіцієнта смертності дітей (немовлят) у віці до 1 року на 95,91%, зокрема овочі (86,19%); коефіцієнта фертильності відповідно – на 88,66%, зокрема м'ясо і м'ясні продукти (67,55%); коефіцієнта народжуваності на 1000 осіб – на 84,37%, особливо м'ясо і м'ясні продукти (70,66%); очікуваної тривалості життя – на 83,97%, зокрема овочі і баштанні

продовольчі (60,81%) та коефіцієнта смертності населення – на 53,47%, зокрема молоко та молокопродукти (33,38%).

Таблиця 3.18

**Розкладання загальної варіації споживання продуктів
харчування населенням України на фактори**

Показник	Фактор	Парний коефіцієнт кореляції (r)	β -коефіцієнт	% ($r \times \beta \times 100\%$)
Очікувана тривалість життя	М'ясо	+0.6750	+0.3431	23,16
	Овочі	+0.8650	+0.7030	60,81
Коефіцієнт смертності населення, ‰	М'ясо	-0.5976	-0.3361	20,09
	Молоко	-0.6732	-0.4959	33,38
Коефіцієнт смертності немовлят, ‰	Овочі	-0.9743	-0.8846	86,19
	Рослинні олії	-0.7281	-0.1335	9,72
Коефіцієнт народжуваності, ‰	М'ясо	+0.9004	+0.7848	70,66
	Цукор	+0.6365	+0.2155	13,71
Коефіцієнт фертильності, кількість живонароджених на 1 жінку	М'ясо	+0.9057	+0.7458	67,55
	Молоко	+0.6965	+0.3032	21,11

Джерело: розраховано автором

Таким чином, між рівнем споживання продуктів харчування і демографічними індикаторами розвитку суспільства існує тісний зв'язок.

За розділом 3 опубліковано праці [101-112, 219-223].

Список використаної літератури до розділу 3

1. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник за 2019 р. Державна служба статистика України. За редакцією О.М. Прокопенко. 2020. 60 с.
2. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник за 2016 р. Державна служба статистика України. За редакцією О.М. Прокопенко. 2017. 49 с.
3. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник за 2014 р. Державна служба статистика України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2015. 57 с.
4. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник за 2012 р. Державна служба статистика України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2013. 56 с.
5. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник за 2010 р. Державна служба статистика України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2011. 55 с.
6. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник за 2008 р. Державний комітет статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2009. 55 с.
7. Бойко В.І. Продовольча безпека України в контексті глобалізації проблеми. К.: ННЦ “Інститут аграрної економіки” УААН, 2007. 30 с.
8. Бокій О.В. Споживання хліба і хлібопродуктів та купівельна спроможність населення України. *Економіка АПК*. 2016. № 1. С. 48-55.
9. Болтянська Л.О. Аналіз факторів формування пропозиції плодової продукції на ринку. *Збірник наукових праць Таврійського державного агроекологічного університету (економічні науки)*. 2016. № 3 (32). С. 49-56.
10. Бородіна О.М. Людський капітал як основне джерело економічного зростання. *Економіка України*. 2003. № 7. С. 48-53.
11. Варченко О. М., Свиноус І. В., Липкань О. В. Особливості формування

- попиту на продовольство в сучасних умовах. *Актуальні проблеми економіки*. 2017. № 1 (187). С. 50-61.
12. Вдовенко Н.М. Виробництво та споживання продукції аквакультури як ознака рівня економічного розвитку України. *Агросвіт*. 2011. № 21. С. 17-23.
 13. Виробництво м'яса в Україні: надаємо перевагу птиці. URL: <https://bakertilly.ua/news/id47069> (дата звернення: 29.12.2019)
 14. Власенко В.В., Левицька І.В. Сучасний стан забезпечення держави м'ясом та тенденції його споживання населенням України. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2017. Вип. 1. С. 15-23.
 15. Власенко І.Г., Власенко В.В., Лоянич Г.С. Стан виробництва і споживання м'яса в Україні. *Товари і ринки*. 2016. № 2. С. 21-31.
 16. Власов В.І., Ткач Г.В., Духницький Б.В. Оцінка споживання основних харчових продуктів в Україні. *Економіка АПК*, 2008. № 10. С.3-7.
 17. Гаваза Є.В. Світовий ринок молока і молокопродуктів: тенденції та перспективи для України. *Економіка АПК*. 2015. № 7. С. 106-113.
 18. Галат Л.М. Особливості ринку свіжих овочів в Україні. *Агросвіт*. 2019. № 11. С. 35-44.
 19. Ганначенко С.Л. Світовий ринок агропродовольства на сучасному етапі розвитку: перспективи для України. *Економіка і прогнозування*. 2010. № 1. С. 142-153.
 20. Гетьман Т. Імпорт – це маркер втрачених можливостей для українського виробника. URL: <https://agroportal.ua/ua/views/mnenie-eksperta/import--eto-marker-upushchennykh-vozmozhnostei-dlya-ukrainskogo-proizvoditelya/#> (дата звернення: 25.12.2019).
 21. Глобальна продовольча безпека. / Білорус О.Г., Зубець М.В., Саблук П.Т., Власов В.І. К.: ННЦ «ІАЕ», 2009. 486 с.
 22. Голомша Н.Є., Шелест Н.А. Сучасні тенденції виробництва, переробки та споживання м'яса в Україні. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер.: Економіка, аграрний*

менеджмент, бізнес. 2013. Вип. 181 (6). С. 99-107.

23. Грішнова О.А., Харазішвілі Ю.М. Демографічна безпека України: індикатори, рівень, загрози. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 2 (36). С. 65-80.
24. Денисенко М.П., Долот В.Д. Здоров'я як економічна категорія. *Економіка та держава*. 2017. № 4. С. 29-31.
25. Джеймс Галахер. Кожна п'ята людина в світі помирає від нездорової їжі. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-47813185> (дата звернення 10.06.2019)
26. Дієсперов В.С. Скотарство як найбільш проблемна галузь тваринництва. *Економіка АПК*. 2016. № 2. С. 38-45.
27. Дітріх І.В. Основні тенденції виробництва і споживання риби та рибних товарів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 9. Ч. 7. С. 161-165.
28. Дончевська Р. Розвиток рибного господарства України. *Товари і ринки*. 2015. № 1. С. 28-40.
29. Духницький Б.В. Тенденції споживання харчових продуктів в Україні. *Агроінком*. 2013. № 7-9. С. 8-9.
30. Духницький Б.В., Новічков О.В., Полупан В.М. Ринок овочевих культур в Україні. *Економіка АПК*. 2017. № 10. С. 56-60.
31. Єгоров Б., Мардар М. Стан харчування населення України. *Товари і ринки*. 2011. № 1. С. 140-147.
32. Єльцова Л.Б., Омельчук С.Т. Оцінка середньодобового споживання овочів та фруктів у раціоні студентської молоді. *Єдине здоров'я та проблеми харчування України*. 2018. № 2. С. 46-54.
33. Жалелева Р.З., Габдуллин Р.Б., Завалишина А.А. Проблемы выравнивания уровня потребления в кризисных и посткризисных условиях (на примере республики Казахстан). *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 9. С. 341-351.
34. Жунусова Г. Продовольственная безопасность Казахстана: методы оценки,

- пути решения. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 1. С. 281-291.
35. Запша Г.М. Динаміка споживання продуктів харчування в умовах ринкових трансформацій аграрного сектора. *Економіка та держава*. 2015. № 10. С. 26-28.
36. Захарчук О.В. Світовий ринок овочів та місце України. *Агросвіт*. 2018. № 3. С. 3-7.
37. Заяць В.С. Формування доходів населення України: особливості та тенденції. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 2. С. 116-128.
38. Іваненко В.Ф. Моделювання показників ефективності виробництва овочів закритого ґрунту. *Економіка АПК*. 2013. № 3. С. 35-40.
39. Кайгородцев А., Кирласинова К. Продовольственная безопасность Казахстана: оценка состояния и пути обеспечения. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 6. С. 247-257.
40. Карп'як М.О. Ринок м'яса та м'ясопродуктів в Україні в умовах євроінтеграції: зовнішньоекономічні аспекти. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. Вип. 3. С. 18-21.
41. Кернасюк Ю.М. Ринок яловичини: нові перспективи. Агробізнес сьогодні. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/9088-rynok-ialovychyny-novi-perspektyvy.html> (дата звернення: 25.12.2019).
42. Кернасюк Ю.М. Ринок м'яса: основні тренди. Агробізнес сьогодні. 2018. URL : <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/11153-rynok-miasa-osnovni-trendy.html> (дата звернення: 25.12.2019).
43. Кернасюк Ю.М. Ринок овочів відкритого ґрунту та тепличних. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/10912-rynok-ovochiv-vidkrytoho-gruntu-ta-teplychnykh.html> (дата звернення: 25.12.2019).
44. Кернасюк Ю.М. Рибництво: стан і перспективи розвитку. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/14164-rybnnytstvo-stan-i-perspektyvy-rozvytku.html> (дата звернення: 25.12.2019).
45. Кириленко І.Г. Актуальні проблеми розвитку аграрного ринку в Україні в контексті формування балансів продовольчих ресурсів. *Економіка АПК*.

2004. № 12. С. 16-23.

46. Кириленко І.Г. Перспективи вітчизняного АПК в контексті глобальних економічних процесів. // Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020р. К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2013. С. 72-81.
47. Кириленко І.Г., Дем'янчук В.В. Перспективи вітчизняного АПК в світлі прогнозів світового ринку продовольства. *Економіка АПК*. 2015. № 1. С. 21-28.
48. Кириленко І.Г., Івченко В.Є., Дем'янчук В.В. Основні тенденції розвитку світового продовольчого ринку та виробництво продовольства в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 9. С. 34-45.
49. Козак О.А. Розвиток молочної галузі в контексті забезпечення продовольчої безпеки України. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 14-22.
50. Козак О.А., Грищенко О.Ю. Особливості формування попиту та пропозиції на ринку яловичини. *Економіка АПК*. 2019. № 7. С. 21-31.
51. Країни ЄС, у яких найбільше споживають овочів та фруктів. URL: <https://agronews.ua/news/krainy-yes-u-iakykh-na-bil-she-spozhyvaiut-ovochiv-ta-fruktiv/> (дата звернення: 25.12.2019).
52. Кризина Н.П., Жилка К.І., Кризина П.С. Соціально-економічні детермінанти демографічного розвитку України в сучасних умовах. *Економіка та держава*. 2012. № 9. С. 85-88.
53. Курило І.О. Здоров'я і тривалість життя літнього населення в Україні: тенденції та деякі їх фактори. *Демографія та соціальна економіка*. 2013. № 2 (20). С. 102-115.
54. Курило І.О. Тенденції народжуваності в Україні у контексті подальшої трансформації суспільства. *Демографія та соціальна економіка*. 2006. № 1. С. 38-45.
55. Левчук Н.М. Здоров'я і тривалість життя в Україні у контексті формування передумов інноваційної зайнятості. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 1 (29). С. 54-65.
56. Лищенко М.О., Устік Т.В. Значення вітчизняного ринку в забезпеченні

- населення овочами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 6(2). С. 51-55.
57. Лібанова Е.М. Гуманізм, суспільна інтеграція та соціальний розвиток. *Демографія та соціальна економіка*. 2010. № 2. С. 3-15.
58. Лібанова Е.М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2 (33). С. 11-26.
59. Лібанова Е.М. Новітні тенденції смертності населення України. *Демографія та соціальна економіка*. 2006. № 1. С. 23-37.
60. Логоша Р.В., Мороз І.О., Кричковський В.Ю. Потенціал і проблеми розвитку вітчизняного ринку органічного овочівництва. *Бізнес Інформ*. 2019. № 1. С. 215-220.
61. Людський капітал в системі соціально-економічних відносин: моногр. / Коденська М.Ю., Нестерчук Ю.О., Соколюк С.Ю., Соколюк К.Ю. Умань: Видавець «Сочинський М.М.», 2017. 172 с.
62. Ляховська О. В. Основні тенденції зовнішньої торгівлі України м'ясом та м'ясними продуктами. *Агросвіт*. 2020. № 4. С. 70-75.
63. Мазаракі А.А., Лагутін В.Д. Внутрішній ринок України в умовах дисбалансів між виробництвом і споживанням. *Економіка України*. 2016. № 4. С. 4-18.
64. Макарова Н.В., Трофимцев В.Я. Статистика в Excel: Учеб. Пособие. М.: Финансы и статистика, 2002. 368 с.
65. Мармоза А.Т. Теорія статистики. Підручник. 2-ге вид. перероб. та доп. К.: «Центр учбової літератури», 2013. 592 с.
66. Мартишев П.А. Розвиток українського тваринництва та його підтримка в умовах зростання світових цін на зерно. *Економіка і прогнозування*. 2018. № 4. С. 93-105.
67. Митченко О.О., Нігаєва О.Е. Оцінка рівня споживання і витрат населення на продукти харчування в Україні та світі. *Продуктивність агропромислового виробництва. Економічні науки*. 2013. Вип. 23. С. 108-112.

68. Мудрак Р.П. Вітчизняний молокопродуктовий підкомплекс у системі продовольчого забезпечення населення. *Збірник наукових праць Уманського державного аграрного університету*, 2009. Вип. 71. С. 116-126.
69. Мудрак Р.П. М'ясопродуктовий підкомплекс у системі продовольчого забезпечення населення. *Вісник економічної науки України*, 2007. №2(12). С. 152-155.
70. Мудрак Р.П. Продовольча безпека України в умовах глобалізації. *Економічний часопис-XXI*, 2013. №1-2(1). С. 34-37.
71. Мудрак Р.П. Чинники цінової динаміки на ринку м'яса та м'ясопродуктів. *Економіка України*, 2009. №9. С. 67-78.
72. Мудрак Р.П., Музика Б. Б. Споживання м'яса та м'ясопродуктів в Україні: сучасний стан і перспективи. *Економічний часопис-XXI*. 2015. № 3-4. С.25-28.
73. Мудрак Р.П., Цимбалюк Ю. А., Фицик Л. А., Пуах Ч.-Х. Економічна доступність продуктів харчування як ключова умова продовольчої безпеки домогосподарств. *Економічний часопис-XXI*, 2017. № 168. С. 53-56.
74. Мудрак Р.П. Національна продовольча безпека в умовах відкритої економіки: суть проблеми та способи її вирішення: монографія. Умань: Видавець «Сочінський», 2011. 307 с.
75. Мудрак Р.П., Музика Б.Б. Сировинне забезпечення м'ясопереробної промисловості України – стан та перспективи розвитку. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки*, 2014. Вип. 28. С. 44-49.
76. Мудрак Р.П., Соковніна Д.М. Еластичність споживчого попиту на продукцію садівництва. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2016. Вип. 89 (2). С. 111-120.
77. Мудрак Р.П., Фактори еластичності попиту на ринку хлібобулочних виробів. *Вісник Харківського національного аграрного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. № 6. С. 37-45.
78. Мудрак Р.П., Цимбалюк Ю.А., Корман І.І. Маркетинговий аналіз

- національного ринку молока та молочної продукції. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 8 (182). С. 69-84.
79. Не хлібом єдиним: виробництво та споживання м'яса птиці. URL: <https://agroreview.com/news/ne-hlibom-yedynym-vyrobnytvo-ta-spozhyvannya-myasa-ptyci-infohrafika> (дата звернення: 25.12.2019)
80. Олійник Т.І., Філімонов Ю.Л., Лещенко Л.О. Проблеми розвитку експорту овочевої продукції в умовах динамізації конкурентного середовища. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 8. С. 6-10.
81. Пасхавер Б.Й. Платоспроможний продовольчий попит. *Економіка АПК*. 2016. № 9. С. 51-61.
82. Пасхавер Б.Й. Продовольче самозабезпечення населення України. *Економіка АПК*. 2018. № 1. С. 5-10.
83. Пасхавер Б.Й. Сучасний стан продовольчої безпеки. *Економіка АПК*. 2014. № 4. С. 5-12.
84. Пасхавер Б.Й. Тенденції та проблеми національного продовольчого споживання. *Економіка АПК*. 2014. № 10. С. 5-13.
85. Пасхавер Б.Й. Харчування поза домом у продовольчому споживанні. *Економіка АПК*. 2015. № 5. С. 23-28.
86. Пекут М. Міжкраїнні порівняння споживання домашніх господарств на початку ХХІ ст. *Економіка і прогнозування*, 2013. № 4. С. 130-144
87. Полякова С.В., Новосільська Т.В. Бідність населення за споживанням: нові виміри. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 1 (23). С. 22-31.
88. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2016 р. № 780 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF> (дата звернення: 21.01.2019).
89. Прогноз: споживання тепличних овочів зросте втричі. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/prognoz-spozivanna-teplicnih-ovociv-zroste-vtrici> (дата звернення: 07.08.2018).

90. Рейтинг смертності через неправильне харчування очолили країни колишнього СРСР. На першому місці Україна. Радіо Свобода. 15 січня 2019 року. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/smertnist-xarchuvannia/29711606.html>
91. Рекомендації щодо здорового харчування дорослих. Наказ Міністерства охорони здоров'я України. URL: https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8/01122017_Basic_Recommendations-1.pdf (дата звернення: 25.12.2019)
92. Рослинництво України. Статистичний збірник за 2009 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2010. 124с.
93. Рослинництво України. Статистичний збірник за 2011 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2012. 108с.
94. Рослинництво України. Статистичний збірник за 2014 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2015. 180с.
95. Рослинництво України. Статистичний збірник за 2016 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2017. 166с.
96. Рослинництво України. Статистичний збірник за 2019 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2020. 183с.
97. Россоха В.В., Петриченко О.А. Розвиток ринку молока та молоко продукції в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 43-54.
98. Руда Н.С. Продовольча безпека та значення плодоовочівництва в її забезпеченні. *Економіка АПК*. 2014. № 5. С. 105-109.
99. Самофатова В.А., Паньків Ю.П. Основні тенденції виробництва і споживання риби та рибної продукції в Україні. *Економіка харчової*

промисловості. 2016. Т. 8. Вип. 2. С. 29-33.

100. Світове виробництво риби: що ми маємо сьогодні? URL: <https://shuvar.com/news/2886/Svitove-vyrobnytstvo-ryby:-scho-my-mayemo-sohodni> (дата звернення: 10.01.2019).
101. Сегеда С. А. Аграрно-продовольче забезпечення населення України. *Економіка АПК*. 2017. № 10. С. 40-48.
102. Сегеда С. А. Характеристика споживання продовольства в Україні та основні фактори впливу на його рівень. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2015. № 2. С. 197-201.
103. Сегеда С.А. Аграрно-промислове виробництво України та проблеми його розвитку // Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України: збірник наукових праць VI Міжнародної науково-практичної конференції (м.Вінниця, 25 червня 2018 р.) / відпов. За випуск Вінниця, Видавничо-редакційний відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2018. Ч. 1. С. 391-399.
104. Сегеда С.А. Аналіз споживання основних продовольчих продуктів в Україні. Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України: Збірник наукових праць II Міжнародної науково-практичної конференції. – Вінниця: Центр підготовки навчально-методичних видань ВТЕІ КНТЕУ, 2014. Ч.1. С. 398-404.
105. Сегеда С.А. Оцінка споживання основних продовольчих продуктів в Україні. *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки*. 2012. № 3. С. 195-199.
106. Сегеда С.А. Роль аграрно-продовольчого забезпечення в розвитку людського капіталу України : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки», м.Полтава, Полтава, РВВ ПДАА. 2017. С. 113-116.
107. Сегеда С.А. Статистичний аналіз виробництва та споживання овочів, баштанних продовольчих і картоплі в Україні. *Агросвіт*. 2020. № 6. С. 36-

46.

108. Сегеда С.А. Статистичний аналіз споживання м'яса і м'ясопродуктів в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 3. С. 36-46.
109. Сегеда С.А. Сучасний рівень продовольчого забезпечення в Україні. *Економіка та суспільство*. 2016. № 5. С. 104-109. URL: <http://economyandsociety.in.ua>
110. Сегеда С.А. Сучасний стан споживання овочів і картоплі в Україні. Розвиток агропродовольчого ринку в умовах глобалізації економіки. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Полтава: ПДАА, 2020. С. 71-76.
111. Сегеда С.А. Тенденції та структура імпорту аграрно-продовольчої продукції. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія Економічні науки*. 2019. Вип. 4. С. 172-190.
112. Сегеда С.А. Характеристика споживання основних продовольчих продуктів в Україні. Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України: Збірник наукових праць III Міжнародної науково-практичної конференції. Вінниця: Центр підготовки навчально-методичних видань ВТЕІ КНТЕУ, 2015. Ч.1. С. 560-568.
113. Сєвідова І.О. Аналіз стану ринку овочевої продукції в Україні та світі. *Агросвіт*. 2018. № 11. С. 12-16.
114. Сидоренко О. Експерти прогнозують значне збільшення кількості теплиць в Україні. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/3343/159/125439/> (дата звернення: 10.01.2019).
115. Сичевський М.П. Глобальна продовольча безпека та місце України в її досягненні. *Економіка АПК*. 2019. № 1. С. 6-17.
116. Смоляр В.І. Стан фактичного харчування населення незалежної України. *Проблеми харчування*. 2012. № 1-2. С. 5-9.
117. Споживання тепличних продуктів у наступні п'ять років зросте втричі. URL: <https://agroreview.com/news/spozhyvannya-teplychnyh-produktiv-u-nastupni-p%E2%80%99yat-rokiv-zroste-vtrychi?page=188> (дата звернення:

07.08.2019).

118. Споживання фруктів і овочів знижує ризик смерті від серцевого нападу.
URL: <https://ukrhealth.net/spozhyvannya-fruktiv-i-ovochiv-znyzhuye-ryzyk-smerti-vid-sertsevogo-napadu4363/> (дата звернення: 07.08.2019).
119. Статистичний щорічник України за 1994 рік. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск В.В. Самченко. К.: Техніка, 1995. 519 с.
120. Статистичний щорічник України за 1995 рік. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск В.В. Самченко. К.: Техніка, 1996. 576 с.
121. Статистичний щорічник України за 1997 рік. Державна служба статистики України. За редакцією О.Г. Осауленка. 1999. 624 с.
122. Статистичний щорічник України за 2007 рік. Державна служба статистики України. За редакцією О.Г. Осауленка. К. 2008. 572 с.
123. Статистичний щорічник України за 2010 рік. Державна служба статистики України. За редакцією О.Г. Осауленка. 2011. 560 с.
124. Статистичний щорічник України за 2012 рік. Державна служба статистики України. За редакцією О.Г. Осауленка. 2013. 552 с.
125. Статистичний щорічник України за 2014 рік. Державна служба статистики України. За редакцією І.М. Жук. 2015. 586 с.
126. Статистичний щорічник України за 2016 рік. Державна служба статистики України. За редакцією І.Є. Вернера. 2017. 611 с.
127. Статистичний щорічник України за 2018 рік. Державна служба статистики України. За редакцією І.Є. Вернера. 2019. 482 с.
128. Степанишин В.М., Тисовський Л.О. Побудова моделі кореляційного аналізу для дослідження багатофакторних процесів і явищ. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/15993/1/23-Stepanyshyn-133-138.pdf> (дата звернення: 07.08.2019).
129. Тваринництво України. Статистичний збірник за 2008 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2009. 200с.
130. Тваринництво України. Статистичний збірник за 2010 р. Державна служба

- статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2011. 202с.
131. Тваринництво України. Статистичний збірник за 2012 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2013. 212с.
132. Тваринництво України. Статистичний збірник за 2014 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2015. 211с.
133. Тваринництво України. Статистичний збірник за 2016 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2017. 141с.
134. Тваринництво України. Статистичний збірник за 2019 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2020. 158с.
135. Тихонова Н.О. Баланс виробництва та споживання овочевої продукції в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 11. С. 28-31.
136. Тренди, які впливають на світовий ринок свіжих овочів та фруктів. URL: <https://bakertilly.ua/news/id44472> (дата звернення: 07.08.2019).
137. Українці їдять достатньо овочів та недоїдають фруктів. URL: <https://agrotimes.ua/ovochi-sad/ukrayinczi-yidyat-dostatno-ovochiv-ta-nedoyidayut-fruktiv/> (дата звернення: 26.08.2019).
138. Українці споживають удвічі менше за рекомендований обсяг овочів і на 30% менше фруктів і ягід – дослідження. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/619500.html> (дата звернення: 26.08.2019).
139. Федерація органічного руху України. URL: <http://organic.com.ua/> (дата звернення: 25.09.2019).
140. Федулова І.В. Ринок молочної продукції України: можливості та загрози. *Товари і ринки*. 2018. № 1. С. 15-28.

141. Хворостяний В. Ринок м'яса та м'ясопродуктів в Україні за 2017-2019 року. URL : <https://agropolit.com/infographics/view/94> (дата звернення: 10.01.2020).
142. Цукробурякове виробництво України: проблеми відродження, перспективи розвитку: Монографія / П.Т. Саблук, М.Ю. Коденська, В.І. Власов та ін.; За ред. акад. П.Т. Саблука, проф. М.Ю. Коденської. К.: ННЦ ІАЕ, 2007. С.3
143. Шиян Н. І. Розвиток скотарства як чинник формування соціальної ефективності. *Економіка АПК*. 2019. № 2. С. 32-41.
144. Шлапак О. В. Стратегічні напрями розвитку галузі м'ясного скотарства в Україні. *Економіка України*. 2013. № 3. С. 57-65.
145. Шлапак О.В. Продовольча безпека і роль тваринництва в її забезпеченні. *Економіка України*. № 12. 2012. С.89.
146. Шликова В.О., Леванда О.М. Доходи, умови харчування й тривалість життя населення: порівняльний аналіз України та країн ЄС. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 1 (32). С. 140-152.
147. Шпичак О.М., Боднар О.В. Проблеми ємності внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні в контексті купівельної спроможності населення. *Економіка АПК*. 2013. № 6. С. 5-13.
148. Шушпанов Д.Г. Детермінанти здоров'я населення: суть та особливості систематизації. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 2 (24). С. 141-152.
149. Шушпанов Д.Г. Причини та детермінанти над смертності в Україні: порівняльний соціально-демографічний аналіз із країнами Європейського союзу. *Економічний аналіз*. 2016. Т. 23. № 1. С. 111-122.
150. Шушпанов Д.Г. Регіональний профіль здоров'я населення України: стан, тенденції, детермінанти. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду*. 2015. Вип. 5. С. 77-82.
151. Шушпанов Д.Г. Соціально-економічні особливості споживання продуктів харчування та їх вплив на стан здоров'я населення України. *Актуальні*

проблеми економіки. 2016. № 7 (181). С. 344-356.

152. Шушпанов Д.Г. Теоретичні підходи до оцінки впливу доходу на здоров'я населення. *Економічний аналіз*. 2015. Т. 19. № 2. С. 171-178.
153. Andren T. *Econometrics*. Tomas Andren & Ventus Publishing ApS, 2007. 141p.
154. Andreyeva T., Long M., Brownell K. The Impact of Food Prices on Consumption: A Systematic Review of Research on the Price Elasticity of Demand for Food. *American Journal of Public Health*. 2010. 100, no. 2. pp. 216-222.
155. Beaglehole R, Bonita R, Horton R, Adams C, Alleyne G, et al. Priority actions for the non-communicable disease crisis. *Lancet*. 2011. 377: 1438–1447.
156. Bengtsson, T., Campbell, C., & Lee, J. Life under pressure: mortality and living standards in Europe and Asia, 1700-1900. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2004. Xiv, 531 pp.
157. Carslake D., Fraser A., Smith G.D., May M., Palmer T., Sterne J., Silventoinen K., Tynelius P., Lawlor D.A., Rasmussen F. Associations of mortality with own height using son's height as an instrumental variable. *Economics and Human Biology*. 2013. 11. pp. 351-359.
158. Carvalho K., Dutra E., Pizato N., Gruezo N. and Ito M. Diet quality assessment indexes. *Nutr. Campinas*. 2014. 27(5). pp. 605-617.
159. Casper, R.C. Nutrition and its Relationship to aging. *Experimental Gerontology*. 1995. 30 (3-4), pp.299-314.
160. Chatterjee S. and Hadi A.S. *Regression Analysis by Example*. John Wiley & Sons, Inc. Publication, Hoboken, New Jersey, 2006.
161. Chaudhary A., Gustafson D., Mathys, A. Multi-indicator sustainability assessment of global food systems. *Nature Communications*. 2018. 9. pp.1-13.
162. Chen S.E., Liu J., Binkley J.K. An Exploration of the Relationship Between Income and Eating Behavior. *Agricultural and Resource Economics Review*. 2012. 41/1. pp.82-91.
163. Chetty R., Stepner M., Abraham S., Lin S., Scuderi B., Turner N., Bergeron A., Cutler D. The Association Between Income and Life Expectancy in the United

- States, 2001-2014. *Journal of the American Medical Association*. 2016. 315. pp.1750-1766.
164. Christianne L.H. Hupkens, Ronald A. Knibbe, Maria J. Drop. Social class differences in food consumption: The explanatory value of permissiveness and health and cost considerations. *European Journal of Public Health*. 2000. Vol. 10, Issue 2. pp. 108-113.
 165. CSDH. Closing the gap in a generation: health equity through action on the social determinants of health. Final Report of the Commission on Social Determinants of Health. Geneva, World Health Organization, 2008.
 166. Davison, K.M.; Lin, S.L.; Tong, H.; Kobayashi, K.M.; Mora-Almanza, J.G.; Fuller-Thomson, E. Nutritional Factors, Physical Health and Immigrant Status Are Associated with Anxiety Disorders among Middle-Aged and Older Adults: Findings from Baseline Data of The Canadian Longitudinal Study on Aging (CLSA). *Int. J. Environ. Res. Public Health*. 2020. #17. pp. 1493.
 167. Di Cesare M, Khang Y-K., Asaria P., Blakely T, Cowan MJ., Farzadfar F, et al. Inequalities in non-communicable diseases and effective responses. *Lancet*. 2013. 381. pp. 585-97.
 168. Dyson T. World food trends and prospects to 2025. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. 1999. Vol. 96, no.11. pp. 5929-5936.
 169. Eyles H, Ni Mhurchu C, Nghiem N, Blakely T. Food Pricing Strategies, Population Diets, and Non-Communicable Disease: A Systematic Review of Simulation Studies. *PLoS Med*. 2012. 9(12). e1001353.
 170. Ezzati M, Lopez AD, Rodgers A, Vander Hoorn S, Murray CJL. Selected major risk factors and global and regional burden of disease. *Lancet* 2002. 360: pp.1347-60.
 171. Ferda H. Modeling life expectancy in Turkey. *Economic Modelling*. 2011. 28(5). pp.2075-82.
 172. Fledderjohann J., Vellakkal S., Khan Z., Ebrahim S., Stuckler D. Quantifying the impact of rising food prices on child mortality in India: a cross-district

- statistical analysis of the District Level Household Survey. *International Journal of Epidemiology*. 2016. 45(2). pp.554-64.
173. Fone D., Hollinghurst S., Temple M., Round A., Lester N., et al. Systematic review of the use and value of computer simulation modelling in population health and health care delivery. *J Public Health Med*. 2003. 25. pp.325-335.
 174. Fuchshofen N., Hirsch D., Brodtmann L., Terlau W. Importance of Organic Agriculture and Food in Argentina: An Explorative Analysis of the Domestic Situation and its Regional Context. *Proceedings in system dynamics and innovation in food networks*. 2017. pp. 170-176.
 175. Gabal O.M. The nutrition transition in Egypt: obesity, undernutrition and the food consumption context. *Public Health Nutrition*. 2002. 5. pp. 141-148.
 176. GBD 2017 Diet Collaborators. Health effects of dietary risks in 195 countries, 1990-2017: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2017. *Lancet*. 2019. 393. pp.1958-72.
 177. Gizzatova A., Tarshylova L., Kazambayeva A. Research on production and consumption of food in the regions of the republic of Kazakhstan. *Actual problems of economics*. 2014. #4(154). pp. 294-301
 178. Glanz K, Basil M, Maibach E, Goldberg J, Snyder D. Why Americans eat what they do: taste, nutrition, cost, convenience, and weight control concerns as influences on food consumption. *Journal of the American Dietetic Association*. 1998. 98: pp.1118-26.
 179. Gregory Ch., Coleman-Jensen A. Food Insecurity, Chronic Disease, and Health Among Working-Age Adults. 2017. ERR-235. U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service. URL: www.ers.usda.gov/publications.
 180. Hausman D.B., Johnson M.A., Davey A., Poon L.W. Body Mass Index Is Associated with Dietary Patterns and Health Conditions in Georgia Centenarians. *Journal of Aging Research*. 2011. 138015.
 181. Hawkesworth S., Dangour A., Johnston D., Lock K., Poole N., Rushton J., Uauy R. and Waage J. Feeding the world healthily: the challenge of measuring the effects of agriculture on health. *Phil. Trans. R. Soc*. 2010. 365. pp. 3083-97.

182. Hinkle, D.E., William Wiersma, & Stephen G. Jurs. *Applied Statistics for the Behavioral Sciences*. Boston, Mass: Houghton Mifflin. 2003.
183. Hoerr J., Fogel J., Van Voorhees B. Ecological correlations of dietary food intake and mental health disorders. *Journal of epidemiology and global health*. 2017. 7. pp. 81-89.
184. Hsiao P.Y., Jensen G., Hartman T., Matchell D., Nickols-Richardson S., Coffman D. Food intake patterns and Body Mass Index in older adults: a review of the epidemiological evidence. *Journal of nutrition in gerontology and geriatrics*. 2011. #30. pp. 204-24.
185. Hupkens C.L.H., Knibber R.A., Drop M.J. Social class differences in food consumption. The explanatory value of permissiveness and health and cost considerations. *European Journal of Public Health*. 2000. Vol. 10. No. 2. pp. 108-113.
186. Ilic M., Ilic I., Stojanovic G., Zivanovic-macuzic I. Association of the consumption of common food groups and beverages with mortality from cancer, ischaemic heart disease and diabetes mellitus in Serbia, 1991-2010: an ecological study. *BMJ Open*. 2016. 6: 1 e008742.
187. Jacobson MF, Brownell KD. Small taxes on soft drinks and snack foods to promote health. *Am J Public Health*. 2000. 90: pp. 854-857.
188. Jalal, CSB; Choudhury, N; Sulaiman, M; (2009) Food consumption Pattern and Dietary Diversity in Pathways Out of Extreme Poverty: Findings from Round 1 Survey of CFPR Phase II. Dhaka: BRAC
189. Jamison D.T., Breman J.G., Measham A.R., et al. Disease Control Priorities in Developing Countries. 2nd edition. Washington (DC): The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank; New York: Oxford University Press; 2006.
190. Jasiulewicz A., Lemanowicz M. Motives barriers to the consumption of innovative food products by polish and Ukrainian consumers. *Review of innovation and competitiveness*. 2016. Vol, 2. Issue 4. pp. 57-70.
191. Kantor L.S. A Dietary Assessment of the U.S. Food Supply: Comparing Per

Capita Food Consumption with Food Guide Pyramid Serving Recommendations. *Agricultural Economic Report*. No. 772.

192. Kasim, N.B., Ahmad, M.H., Bin, A., Baharudin, Naidu, B.M., Ying, C.Y., Tahir, H., & Aris, B. Food choices among Malaysian adults : Findings from Malaysian Adults Nutrition Survey (MANS) 2003 and MANS 2014. *Mal J Nutr*. 2018. 24(1). pp. 63-75.
193. Kearney J. Food Consumption Trends and Drivers. *Phil. Trans. R. Soc.* 2010. 365, pp. 2793-2807.
194. Khullar D., Chokshi D. Health, Income, & Poverty: Where We Are & What Could Help. <https://www.healthaffairs.org/doi/10.1377/hpb20180817.901935/full/>
195. Kim S., Haines P., Siega-Riz A., Popkin B. The diet quality index-international (DQI-I) provides an effective tool for cross-national comparison of diet quality as illustrated by China and the United States. *The Journal of nutrition*. 2003. Vol. 133. Issue 11. pp.3476-84.
196. Kinsey J. Income and Food Consumption: A Variety of Answers: Discussion. *American Journal of Agricultural Economics*. 1997. 79(5), pp.1461-64.
197. Kosulwat V. The nutrition and health transition in Thailand. *Public Health Nutrition*. 2002. 5. pp.183-189.
198. Kozak O.A., Hryshchenko O.Yu., Vasylchenko O.M. Milk production in Ukraine: trends and perspectives. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 26-34.
199. Lazaridis P., Drichoutis A.C. Food Consumption Issues in the 21st Century. In Soldatos P. and Rozakis S. (Eds). *The food industry in Europe*, pp. 21-33. 2005
200. Lee H.H., Lee S.A., Lim J.Y., Park C.Y. (2016). Effects of food price inflation on infant and child mortality in developing countries. *The European journal of health economics*. 2016. 17(5). 535-51.
201. Leung CW., Epel ES., Ritchie LD., Crawford PB., Laraia BA. Food insecurity is inversely associated with diet quality of lower-income adults. *J Acad Nutr Diet*. 2014. 114. pp. 1943-53.

202. Lin R.T., Chen Y.M., Chien L.Ch., Chan, Ch.Ch. Political and social determinants of life expectancy in less developed countries: a longitudinal study. *BMC Public Health*. 2012. 12. pp.85.
203. Meier T., Gräfe K., Senn F., Sur P., Stangl G., Dawczynski C., Märy W., Kleber M., Lorkowski S. Cardiovascular mortality attributable to dietary risk factors in 51 countries in the WHO European Region from 1990 to 2016: a systematic analysis of the Global Burden of Disease Study. *European Journal of Epidemiology*. 2019. 34:37-55.
204. Miceski T., Pasovska S. *Demographic changes of fertility and life expectancy impact on food consumption tendencies*. *Journal of Hygienic Engineering and Design*. 2017. 18(6). pp. 71-76.
205. Mosher W.D., Bachrach C.A. Understanding U.S. fertility: continuity and change in the National Survey of Family Growth. *Family planning perspectives*. 1996. 28(1), pp.4-12.
206. Muhammad A, D'Souza A, Meade B, Micha R, Mozaffarian D. How income and food prices influence global dietary intakes by age and sex: evidence from 164 countries. *BMJ Glob Health*. 2017. #2:e000184.
207. Noncommunicable diseases country profiles 2018. Geneva: World Health Organization; 2018.
208. Ntakyio P.R., Van den Berg M. Effect of market production on rural household food consumption: evidence from Uganda. *Food Security*, 2019. 11(5), pp.1051-70.
209. Palian Z.O. Modern pattern of mortality and survival of population in Ukraine. *Demography and Social Economy*. 2014. #2 (22). pp. 68-77.
210. Porkka M, Kummu M, Siebert S, Varis O. From Food Insufficiency towards Trade Dependency: A Historical Analysis of Global Food Availability. *PLoS ONE*. 2013. 8(12): e82714.
211. Preston, S.H. The changing relation between mortality and level of economic development. *International Journal of Epidemiology*. 2007. Vol. 36, Issue 3. pp. 484-490.

212. Prodan L. Econometric Modeling of Final Consumption by Linear Multifactorial Regression. *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*. 2015. Vol. 5, #3. pp. 71-76.
213. Rao V. Diet, mortality and life expectancy. A cross national analysis. *Journal of Population Economics*. 1988. 1, pp. 225-233.
214. Robson A., Woutersen T. The effect of food intake on longevity. *Economics Bulletin*. 2007. Vol. 26, No. 2. pp.1-11.
215. Rogot, E., Sorlie, D.P., Johnson, J.N. Life expectancy by employment status, income, and education in the National Longitudinal Mortality Study. *Public Health Reports*. 1992. 107(4), 457-61.
216. Romanchuk N.M. Household Consumption Expenditures in Ukraine: Assessment and Distribution Analysis. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 1. С.42-50.
217. Roth G.A., Abate D., Abate, K.H. et all. Global, regional, and national age-sex-specific mortality for 282 causes of death in 195 countries and territories, 1980-2017: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2017. *Lancet*. 2018. #10. 392, 1736-1788.
218. Schwigshackl L., Schwedhelm C., Hoffmann G., Lampousi A.M., Knüppel S., Iqbal K., Bechthold A., Schlesinger S., Boeing H. Food groups and risk of all-cause mortality: a systematic review and meta-analysis of prospective studies. *The American journal of clinical nutrition*. 2017. 105(6), pp. 1462-73.
219. Seheda S. Agro-food provision of the population of Ukraine. *Scientific Letters of International Academic Society of Michail Baludansky*. 2017. Vol. 5, № 6A. P. 71-72.
220. Seheda S., Datsenko G., Otkalenko O., Musil P. The agrarian food consumption in Ukraine and its association with socio-demographic indicators of human development. *Economic Annals-XXI*. 2019. #1-2 (175). pp. 45-52.
221. Seheda, S. Characteristics of food consumption in Ukraine and main factors affecting its level. *Scientific Letters of International Academic Society of Michail Baludansky*. 2015. Vol. 2, № 3. P. 27-29.

222. Seheda, S. Per capita food consumption trends in Ukraine. URL: <http://ageconsearch.umn.edu/record/271974>.
223. Seheda, S. Consumption analysis of major food products in Ukraine. *Scientific Letters of International Academic Society of Michail Baludansky*. 2014. Vol. 2, #4. P. 127-132.
224. Sen A. Mortality as an Indicator of Economic Success and Failure, in Innocenti Lecture. Florence, Italy: UNICEF ; 1995.
225. The World Bank. *Indicators*. Official web-site. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator>
226. Trijsburg L., Talsma E., de Vries J., Kennedy G., Kuijsten A., Brouwer I. Diet quality indices for research in low- and middle-income countries: a systematic review. *Nutrition Reviews*. 2019. Vol. 77, Issue 8. pp.515-540.
227. Uchendu F. Hunger influenced life expectancy in war-torn Sub-Saharan African countries. *Journal of Health, Population and Nutrition*. 2018. 37. 11.
228. Uchendu F., Abolarin, T. Corrupt practices negatively influenced food security and live expectancy in developing countries. *The Pan African Medical Journal*. 2015. 20. P.110.
229. United Nations. Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. Report No. A/RES/70/1 (United Nations, New York, USA, 2015).
230. Van Dam R.M, Grievink L., Ocké M.C., Feskens EJM. Patterns of food consumption and risk factors for cardiovascular disease in the general Dutch population. *The American Journal of Clinical Nutrition*. 2003. 77, pp.1156-1163.
231. Vismas K., Stavrinou V., Panagiotakos D. Socio-economic status, dietary habits and health-related outcomes in various parts of the world: a review. *Central European Journal of Public Health*. 2009. #17 (2). pp. 55-63.
232. Vogli D.R., Mistry R., Gnesotto R., Cornia G.A. Has the relation between income inequality and life expectancy disappeared? Evidence from Italy and top industrialised countries. *J Epidemiol Community Health*. 2005. 59. pp.158-162.

233. Weizsäcker E. and Wijkman A. Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet – A report to the Club of Rome. Springer Science+Business Media LLC. 2018. 232p.
234. Wilkinson R.G. Income distribution and life expectancy. *BMJ*. 1992. 304. 165-168.
235. Zheng X.Y., Han Y.L., Guo C., Zhang L., Qiu Y., Chen G. Progress in Research of Nutrition and Life Expectancy. *Biomedical and Environmental Sciences*. 2014. 27(3). 155-61.

РОЗДІЛ 4.
АГРАРНО-ПРОДУКТОВЕ ВИРОБНИЦТВО У
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

4.1. Тенденції, особливості і чинники зовнішньоекономічної діяльності аграрно-продуктового виробництва України

Глобалізаційні трансформаційні процеси організаційного та фінансово-економічного характеру активізували зовнішньоекономічну діяльність України. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» містить наступне визначення зовнішньо-економічної діяльності – це діяльність суб’єкта господарської діяльності України та іноземного суб’єкта господарської діяльності, побудована на взаєминах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами». «ЗЕД являє собою сукупність міжнародних комерційних операцій, спрямованих на організацію, проведення та регулювання обмінних процесів товарами, послугами, результатами творчої діяльності» [105].

У сфері аграрно-продуктового виробництва зовнішньоекономічна діяльність України здійснюється наразі в умовах різного рівня інноваційності розвитку національного господарства і економіки розвинутих країн світу, а, отже, нерівнозначності організаційного, матеріально-технічного, фінансово-економічного та технологічного забезпечення конкурентоспроможності товарної продукції, що робить її вразливою не тільки на світових ринках, а й на внутрішньому. Так, відомі науковці відзначають, що Україна, це “країна з нерівноважними економікою та суспільно-політичним життям, з економікою переважно третього технологічного укладу та населенням, що мігрує світами у пошуку кращої долі” [92, с. 37]. До того ж, світове господарство, особливо розвинутих країн, має тривалий період розвитку ринкових відносин і непорівнянно великий практичний досвід торговельної діяльності, тоді як національне господарство знаходиться на стадії формування національного

ринку, пошуку ефективних ринкових відносин, невдалої трансформації структури виробництва під впливом попиту і пропозиції на світових ринках, пошуку і становлення стабільних і ефективних ринків збуту своєї продукції, зокрема, аграрно-продуктової.

Аграрно-продуктові товари займають важливе місце у зовнішньоекономічній діяльності України забезпечуючи життєдіяльність суспільства. В той же час, в організації зовнішньоекономічної діяльності має місце мінливість зовнішніх ринків, невизначеність їх місткості при недорозвиненості національного ринку, що обмежується необґрунтовано низьким рівнем платоспроможності більшої частини населення та сільськогосподарських товаровиробників малого і середнього бізнесу. При цьому активно проявляється протекціонізм розвинутих країн світу щодо ефективного розвитку власного аграрно-продуктового виробництва, що зумовлює перевиробництво та насичення ринків у промислово-розвинутих країнах, нестабільність та падіння цін на світових ринках в результаті зміни торговельних режимів (скасування преференцій) та структурних пріоритетів зовнішньоекономічної діяльності головних експортерів сировинних товарів [47, с.15]. Суттєвий вплив на зовнішньоекономічну діяльність має радикальний перегляд традиційних зовнішніх ринків збуту продукції вітчизняних товаровиробників; високий рівень відкритості національної економіки [114, с.45] та геополітичний вибір курсу на євроінтеграцію, закріпленого в Угоді про Асоціацію між Україною та ЄС.

Підписання Україною ряду міжнародних угод суттєво розширили можливості торговельно-економічних відносин та їх надзвичайну динамічність. Це і приєднання України до Світової організації торгівлі 16 травня 2008 року [107], Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, що набрала чинності з 1 січня 2016р [108] та визнання України країною з ринковою економікою: ЄС – 21 грудня 2005р, США – 17 лютого 2006р і Бразилії – 21 березня 2007р. Після чого Україна стає

152-членом Світової організації торгівлі (СОТ) 16 травня 2008р [43, с. 135-136].

Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС є потреба взаємоузгодження нормативно-правової бази регулювання аграрної сфери, інноваційної модернізації АПК, перегляд підходів до гарантування якості і безпеки продовольства, наближення вітчизняних практик господарювання до стандартів передового європейського досвіду [10, с. 132].

В статті Т.Г. Васильціва та В.В. Бойка наголошується, що “реалізація державної політики забезпечення продовольчої безпеки ускладнюється неврегульованістю її інституційного базису, суттєвим диспаратом між фактичними обсягами споживання основних продуктів харчування та їх науково-обґрунтованими раціональними нормами, дисбалансами суб’єктно-галузевої структури виробництва аграрної продукції, посиленням імпортозалежності окремих сегментів продовольчого ринку, погіршенням економічної доступності продуктів харчування через зниження купівельної спроможності населення, загостренням невідповідності вітчизняних стандартів гарантування якості та безпеки продовольства міжнародним вимогам, занедбаним станом логістично-інфраструктурного забезпечення АПК” [10, 133].

Активізація зовнішньоекономічної діяльності України, що викликана посиленням глобалізаційних трансформаційних процесів у світовому господарстві, зумовлює необхідність забезпечення конкурентоспроможності товарної продукції безпосередньо у всіх та кожній зокрема сферах національної економіки включно з аграрно-продуктовою. Основу (базу) розвитку аграрно-продуктової сфери¹ становить природне середовище і людина.

Аграрно-продуктове виробництво нероздільно пов’язане з природним середовищем – отже, із земельними, водними, лісовими, повітряними ресурсами, їх зональними й регіональними особливостями і якістю, що мають при цьому граничні межі не лише географічного характеру. Це потребує

¹ Вважаємо, що сфера виробництва аграрно-продуктових товарів (аграрно-продуктова сфера) включає всі галузі аграрної економіки, що пов’язані із землею, а також систему (комплекс) промислових підприємств з доробки, переробки, довготривалого зберігання та логістику, що забезпечує належну організацію й транспортування продукції до споживача.

науково-обґрунтованого їх використання для забезпечення суспільства не тільки нинішнього покоління, а й наступних поколінь стабільним виробництвом необхідних обсягів та високої якості безпечних (екологічно чистих) продовольчих і непродовольчих та енергетичних товарів, виготовлених із сільськогосподарської сировини в процесі її глибокої промислової переробки.

Граничні межі географічного характеру зумовлюють доцільність розвитку різнобічних взаємозв'язків з сусідніми країнами (економічних, торговельних, культурних та ін.), що, з одного боку, потребують поглиблення знань щодо їх національних особливостей, з іншого боку, є джерелом зародження і впровадження новітніх системних соціально-економічних відносин як джерела взаємного збагачення та встановлення добрих, міцних стабільних торговельних взаємовідносин.

На думку Онищенка В. і Гужи І. "...довготривалі договірні відносини на основі інвестиційної та технологічної співпраці у рамках визначених такими відносинами ланцюгів характеризують інтегрованість підприємств та країн до GVC (*Global Value Chains*). Саме така участь вигідна підприємствам та країні, тому що залучає їх до нових технологій, нового менеджменту та маркетингу, нових умов праці" [92, с.39].

Водночас природно-кліматичні ресурси безмежні в плані їх раціонального й ефективного використання, що потребує дотримання при цьому дії об'єктивних законів природи й розвитку суспільства, не зашкоджуючи ні природі ні людині.

Людина, що визнана головною продуктивною силою, потребує особливої уваги з боку держави, суспільства щодо її життєдіяльності і розвитку – фізичного, інтелектуального, духовного, формування і становлення людського капіталу [68, с.9]. Людина має необмежені можливості щодо нарощування продуктивності. Про це свідчать порівнянні показники динаміки ВДВ в Україні [57, с.33] та рівень національного доходу у розрахунку на душу населення розвинених країн світу та в Україні [57, с.32].

Отже, природні ресурси, людські ресурси, органічне їх поєднання є

важливішим соціально-економічним потенціалом, раціональне нарощування й використання якого у відповідності до вимог закону розвитку природи і суспільства визначатиме рівень ефективності аграрно-продуктового виробництва, темпи приросту обсягів продукції, продовольчу безпеку держави та можливості формування експортних ресурсів.

Природно-кліматичні умови України, їх зональні і регіональні відмінності сприятливі для ефективного культивування багатьох видів сільськогосподарських рослин і вирощування різних видів і порід тварин та виробництва достатніх обсягів продукції для забезпечення потреб населення продовольством, сировиною промислових підприємств з переробки сільськогосподарської продукції та формування експортного потенціалу.

Сучасні економісти вважають, що “перспективність та необхідність нарощування обсягів експорту аграрно-продовольчих товарів зумовлена, по-перше, світовою демографічною ситуацією та проблемою продовольчої безпеки, а по-друге, необхідністю капіталізації суб’єктів агробізнесу” [43, с.129]. І далі: “Саме тому особливої актуальності експорт набуває в умовах країн з транзитивною економікою, в яких формування й реалізація зовнішньоекономічної політики є формою економічного і політичного самовизначення та основою входження на рівноправних позиціях до світової економічної системи” [43, с.133].

Проте недорозвиненість в Україні соціально-економічних відносин в напрямі - природа – людина - держава зумовило в результаті відставання галузі тваринництва із-за відсутності новітніх інноваційних технологій і високу її трудомісткість; 2) відставання ринкової інфраструктури, зокрема недостатні темпи введення в дію промислових потужностей з глибокої переробки, доробки, довготривалого зберігання вирощеного урожаю, що відстають від приросту обсягів виробництва продукції; 3) порушення рівноваги між розвитком галузей рослинництва і тваринництва, що обмежує можливості біологічної переробки продукції рослинництва, а, отже, призвело до її перевиробництва та недовиробництва тваринницької продукції. Це ж

стосується виробництва й використання проміжної високобілкової продукції підприємств переробної промисловості. До того ж ця нерівновага поглиблюється, а масовий відтік з країни найбільш мобільної потужної робочої сили призводить до зниження попиту на внутрішньому аграрно-продуктовому ринку, зменшуючи його місткість.

“...Негативні тенденції у структурі сільськогосподарського виробництва, небезпечні для економіки країни” відмічає у своїй статті С. Поважнюк [101, с.1]. Автор вважає, що “.. негативні тенденції розвитку аграрного сектору полягають у його “латифундації”, посиленні спеціалізації на вирощуванні та експорті зерна, зростанні імпоротної залежності у матеріально-технічному забезпеченні” [101, с. 5].

Цікавою є інформація автора про те, що “... економічний успіх післявоєнної Японії та Південної Кореї пов’язаний із земельною реформою, автором якої був американець українського походження В. Ладижинський. В основі його реформи було розукрупнення землевласників” [101, с.5].

Негативні тенденції у структурі аграрно-продуктового виробництва відзначають у своїй статті В.М. Нелеп та О.М. Висоцька [88, с.72].

Невдала трансформація структури сільськогосподарського виробництва зумовила сировинний характер експорту аграрно-продовольчої продукції, який експерти вважають основною причиною «фантастичного відставання» від розвинутих країн світу [143, с.10]. Ми ж вважаємо, що це не причина відставання, а результат непродуманого господарювання, що призвело до безвідповідальності бізнес-структур перед суспільством і країною.

Сировинний характер товарної структури зовнішньої торгівлі аграрно-продуктового ринку України зумовлюється як об’єктивними так і суб’єктивними причинами. Економічна лібералізація, як нова цінність реформування національного господарства, не реалізувалась. Змінився лише критерій оцінки господарювання, в основі якого – отримання прибутку будь-якою ціною, і – «сьогодні». В результаті, в аграрному секторі переважає виснажлива модель землекористування [57, с.32-33; 68, с.68-70; 86, с.33-34], з

«пануванням» на багатьох ринках монополії та олігополії зі «спотвореною мотивацією», проігноровано важливість застосування спеціалізованих сівозмін, що порушує дію об'єктивних економічних законів та законів розвитку природи і суспільства; порушено рівновагу між основними галузями – рослинництва і тваринництва, що обмежує створення доданої вартості, нарощування виробництва органічної продукції та загострює існуючу проблему виснаження ґрунтів. Перевага надається малозатратним галузям зі швидким оборотом капіталу. В рослинництві культивуються кон'юнктурні культури, продукція яких має високу енергетичність та стабільний попит, необмежений на зовнішньому ринку, а саме: зерно і насіння олійних, продукція яких може й використовуватися у розвинутих країнах також для виготовлення енергетичних продуктів. Фактично в Україні сформувалась модель монокультурного землеробства [57, с.33].

Збільшення обсягів виробництва продукції переважно зернових і олійних культур відбулось без відповідного нарощування промислових потужностей з новітньою технологією глибокої переробки сільськогосподарської продукції і отримання нових продуктів різних напрямів використання: виробництва багатого асортименту якісної і безпечної продукції продовольчого споживання; виготовлення різних видів кормів багатих білками для згодовування тваринництву, особливо враховуючи наявність проміжної продукції промислової переробки – висівки, шроти, жом, меляса, патока та ін. – виробництво продукції технічного призначення (біоетанол, біогаз, біодизель, бетаїн та ін.), що суттєво знизило б енергетичну залежність країни від зовнішніх постачальників та зменшило б потребу в іноземній валюті.

Експортуючи сировину, ми втрачаємо додану вартість. “Глибока переробка зерна у глютен, цукрові сиропи, амінокислоти та органічні кислоти створює до 300 дол. США доданої вартості на 1 тонну зерна. Глибока переробка сої у білкові продукти формує 600 дол. за тонну бобів. Тобто, глибока переробка 1 млн. тонн зерна і 1 млн. тонн бобів створюють до 900 млн. дол. США, це 1% ВВП України” [143, с.3].

Н.А. Карасьова стверджує: “... неприйнятна тенденція зростання частки експорту аграрної сировини порівняно із експортом напівготової і готової продукції переробної промисловості зумовлює втрату доданої вартості, яку в подальшому створюють країни-імпортери” [43, с.140; 45, с.42].

В. Онищенко та І. Гужа вважають, що “кардинально поліпшити регуляторне середовище зовнішньоторговельної діяльності можливо на основі механізмів надання посиленої дипломатичної, маркетингової, інформаційної та фінансової підтримки національному експортеру за прикладом Японії, Південної Кореї, Китаю та інших країн” [92, с.33].

Проект під назвою “Експортна стратегія України: Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі на період 2017-2021” [24] мав би сформулювати вектор державного сприяння експорту продукції з високим рівнем доданої вартості; інноваційним потенціалом і сприянням розвитку малого та середнього бізнесу. Проте, як вважають В. Онищенко та І. Гужа, проект має ряд істотних вад, тому потребує ретельного доопрацювання [92, с.37].

Зміна структури аграрно-продуктового виробництва обумовлена зменшенням поголів'я тварин, особливо великої рогатої худоби, що також посприяло перевиробництву основних видів продукції рослинництва, а саме: зерна та насіння і плодів олійних культур. В результаті зміни структури використання продукції особливо знизилась частка витрат зернопродукції на корми. При цьому обсяги споживання населенням продукції зернових і зернобобових у розрахунку на одну особу знизились на 20% і досягли рекомендованої норми. Фактично частка споживання зернопродукції по відношенню до виробництва знизилась у 2019 році порівняно з 2000р. на 24,4 в.п. і становила 7,3%. В структурі використання продукції зернових і зернобобових частка експорту досягла 77,1% (додаток Е, табл. Е.1), тобто порівняно з 2000 роком зросла на 71,7 в.п., підвищилась частка втрат з 1,3% до 1,8%², в окремі роки переважала 2%; дещо зросла переробка на нехарчові цілі –

² Варто зауважити, що в останні роки зросла частка втрат і нерационального використання картоплі, овочів, плодів, ягід та винограду (додаток Р, табл. Р.1-Р.3).

з 0,4% до 1,7%.

Нарощування обсягів виробництва зернопродукції при відсутності належної організації її промислової переробки та зменшення витрат на годівлю худоби уможливило формування експортних ресурсів. Це, з одного боку, з іншого – стало одним з обмежуючих чинників розвитку тваринництва й нарощування виробництва тваринницької продукції, що також має свої негативні наслідки.

Експорт продукції зернових і зернобобових становить у 2019р. 77,1% до обсягів виробництва та свідчить про сировинний характер галузі, що зумовлено відставанням відповідно до зростання виробництва введення в дію виробничих потужностей з доробки, промислової переробки, зберігання й утилізації та призводить до збільшення експорту зерна як сировини, недоотримання ефекту та інших негараздів. В той же час починаючи з 2010р. зростає частка імпорту зерна і зернобобових з 2,6% до 5,3% у 2019р.

Стагнація розвитку галузей тваринництва, особливо скотарства і підгалузі молочного скотарства зумовлена не тільки високою її трудомісткістю, а й занепадом кормовиробництва в результаті зміни структури посівів сільськогосподарських культур. Це призвело до зменшення виробництва та недоспоживання м'яса і м'ясопродуктів, молока і молокопродуктів, що викликає потребу їх імпорту. Нині споживання у розрахунку на одну особу молока і молочних продуктів за досліджуваний період зменшилось на 1,4 кг і в 2019 році становила 200,5 кг на особу, а рівень його становить 52,8% від раціональної норми харчування (додаток Р, табл. Р.8).

Забезпечення населення України безпечним і якісним молоком і молочними продуктами власного виробництва залежить від активізації розвитку молочного скотарства, що дасть можливість не тільки нарощувати його обсяги та задовольнити попит внутрішнього ринку як мотиватора його розвитку та й збільшувати його експорт.

В останні роки простежуються стабільно низькі обсяги виробництва м'яса у живій вазі, теж – у розрахунку на одну особу, що зумовлює

незаповненість ємності внутрішнього ринку м'яса й м'ясопродуктів та спонукає до імпорту.

Так, пропозиція м'яса й м'ясопродукції в розрахунку на одну особу за 2000-2019 рр. хоч і зросла в 1,8 разу, проте становила лише 59,3 кг, що по відношенню до рекомендованої норми споживання (80 кг) сягає лише 74,1%, та потребує нарощування обсягів їх виробництва (додаток Р, табл. Р.6).

Нарощування обсягів споживання м'яса й м'ясопродуктів відбулось в результаті збільшення імпорту, частка якого підвищилась у споживанні з 2,3% до 11,6%, хоча за роками спостерігаються суттєві відмінності. Разом з тим частка експорту у відсотках до виробництва порівняно з 2000 роком зросла з 9,8% до 19,5%, що зумовлено зростаючим попитом на зовнішніх ринках. В той же час внутрішнє споживання м'яса і м'ясопродуктів не відповідає рекомендованим нормам і не є мотиватором збільшення виробництва.

Л.І. Михайлова відзначає, що «імпортні потоки продукції тваринництва з країн ЄС на фоні дефіциту українського м'яса, низької платоспроможності українського споживача, нижчі за внутрішні ціни та високу затратомісткість цього виду бізнесу призводять до занепаду галузі тваринництва у державі в цілому» [79, с. 283].

Подальше збільшення поголів'я тварин, і зокрема ВРХ, у тому числі корів є важливо не тільки для зниження господарських і економічних ризиків, спричинених сировинним характером експорту, а й для забезпечення населення повноцінним збалансованим харчуванням, бути мотиваційним фактором розширення зовнішньоторговельної діяльності та джерелом збільшення валютних надходжень. Це суттєво може зменшити залежність країни від зовнішніх запозичень, а також скоротити витрати на імпорт продукції, виробництво якої доцільно зосередити в Україні. При цьому зростуть можливості збільшити інвестиції у розвиток тваринництва.

При цьому слід зважати на те, що поголів'я тварин, особливо великої рогатої худоби, у тому числі корів є потужним біологічним переробником вихідної продукції рослинництва (фуражного зерна, соломи, полови) і

допоміжної продукції та відходів промислової переробки сільськогосподарської продукції (жмиху, макухи, жому, меляси і т.д.). До того ж є джерелом отримання органічних продуктів (гною, посліду) і збагачення ґрунтів поживними речовинами як одного з важливих чинників збереження ґрунтів та підвищення їх продуктивності та урожайності сільськогосподарських культур, збільшення обсягів виробництва продукції аграрного сектора та упереджувачим фактором імпортозалежності.

Дослідження динаміки обсягів виробництва і експорту насіння і плодів олійних культур свідчить про те, що тут теж спостерігається виключно експортоорієнтоване виробництво (табл. 4.1).

Експорт соєвих бобів у 2019 році становив 97,94% від виробництва, насіння ріпаку – 96,31%. Ціна імпорту суттєво перевищувала ціну експорту продукції обох культур. Винятком в цій групі є лише насіння соняшнику, експорт якого протягом 2015-2019 рр. не перевищував 0,6% від валового виробництва. Дана ситуація є наслідком введення експортного мита на насіння соняшнику в 1999 році в розмірі 23% [109], яке в 2001 року було знижено до 17% [102]. Це слугувало досить сильним поштовхом для організації промислової переробки насіння соняшнику.

Відповідно було здійснено переорієнтацію на експорт соняшникової олії, хоча щорічне зниження експортного мита на насіння соняшнику з 2007 року досягло ставки 10% у 2013 році. Це дозволило в 2019 році отримати 4,3 млрд. дол. США валютних надходжень країни, що становить 8,6% у структурі загального товарного експорту України. Хоча деякі науковці вважають, що експортне мито на насіння соняшнику необхідно відмінити [66].

Не дивлячись на сприятливі природно-кліматичні умови для культивування багатьох і різноманітних видів сільськогосподарських культур Україна у великих обсягах імпортує аграрно-продовольчу продукцію, що зумовлено рядом причин. В їх числі зростаючий попит споживачів особливо з великими статками на окремі види продукції, виробництво якої неможливе або обмежене невідповідністю природно-кліматичних умов або організаційними

негараздами (субтропічні культури, цитрусові та інші екзотичні культури), ранні овочеві культури.

Таблиця 4.1

Експорт-імпорт насіння олійних культур в Україні

Показники	Рік					Відхилення 2019 до 2010		
	2010	2015	2017	2018	2019			
	+/-							
Насіння соняшнику								
Обсяги експорту, тис. тонн	409,7	47,7	73,2	58,7	82,3	-327,4	20,09	
У % до виробництва	6,05	0,43	0,60	0,41	0,54	-5,51 в.п	-	
Вартість експорту, млн. дол.	188,2	20,9	29,7	28,2	34,6	-153,6	18,38	
Ціна експорту 1т, дол. США	459,28	438,25	406,02	480,90	420,30	-38,98	91,51	
Обсяги імпорту, тис. тонн	6,8	14,0	24,8	29,9	33,0	26,20	485,29	
Вартість імпорту, млн. дол.	58,4	113,2	230,3	258,3	249,0	190,60	426,37	
Ціна імпорту 1т, дол. США	8546,83	8068,42	9274,40	8642,97	7556,60	-990,23	88,41	
Перевищення ціни імпорту над експортом, дол. за 1 т	8087,55	7630,17	8868,38	8162,03	7136,30	-951,25	88,24	
Соєві боби								
Обсяги експорту, тис. тонн	449,4	2199,0	2866,5	2241,0	3622,6	3173,2	706,10	
у % до виробництва	26,75	55,94	73,68	50,24	97,94	71,19в.п.	-	
Вартість експорту, млн. дол.	174,2	806,9	1059,6	831,2	1166,4	992,20	669,58	
Ціна експорту 1т, дол.	387,66	366,93	369,64	370,90	321,98	-65,68	83,06	
Обсяг імпорту, тис. тонн	0,9	4,0	9,8	5,3	3,6	2,70	400,00	
Вартість імпорту, млн. дол.	1,5	5,2	5,8	3,9	2,9	1,40	193,33	
Ціна імпорту 1т, дол.	1772,15	1311,45	591,35	727,63	811,07	-961,08	45,77	
Перевищення ціни імпорту над експортом, дол. за 1 т	1384,49	944,52	221,71	356,72	489,09	-895,40	35,33	
Насіння ріпаку								
Обсяг експорту, тис. тонн	1508,8	1435,0	2136,2	2440,6	3159,1	1650,30	209,38	
у % до виробництва	102,66	82,58	97,34	88,73	96,31	-6,35в.п.	-	
Вартість експорту, млн. дол.	631,4	570,1	881,5	1010,9	1282,4	651,0	203,1	
Ціна експорту 1т, дол.	418,47	397,30	412,67	414,22	405,94	-12,53	97,01	
Обсяг імпорту, тис. тон	2,0	2,0	6,5	9,8	9,1	7,10	455,00	
Вартість імпорту, дол.	23,1	19,6	32,3	32,4	37,1	14,00	160,61	
Ціна імпорту 1т, дол.	11781,86	9516,25	4988,10	3323,22	4054,18	-7727,68	34,41	
Перевищення ціни імпорту над експортом, дол. за 1 т	11363,39	9118,95	4575,43	2909,02	3648,24	-7715,15	32,11	

Джерело: розраховано автором на основі даних [21-22; 30-39]

Вагомою причиною до зростання імпорту особливо матеріально-

технічних ресурсів є посилений інтерес співвітчизників до нових видів продуктів, а також потреба й необхідність пізнання, освоєння і впровадження новітніх технологій і інноваційних продуктів, якими володіють розвинуті країни світу у виробничій, управлінській, інформаційній та науковій сферах, що забезпечує вищі стандарти якості продукції, продуктивності землі й праці.

Зростання імпорту аграрно-продуктових товарів зумовлено також звуженням структури їх виробництва в результаті необґрунтованого розширення посівів зернових і олійних культур, продукція яких є малозатратною і прибутковою та досить кон'юнктурною на зовнішньому ринку. В той же час простежується скорочення посівів трудомістких культур, знаходяться в стані стагнації, або й зведені нанівець льонарство, шовківництво, коноплярство, хмелярство, кормовиробництво. На стадії стагнації цукробурякове виробництво, скотарство, особливо молочне, свинарство, занепадає вівчарство, конярство. Це обмежило видову структуру і асортимент вихідної кінцевої продукції та викликало необхідність нарощування імпорту, хоча при цьому зростає екологічне навантаження на ґрунти та навколишнє середовище.

Суттєвою причиною нарощування імпорту є відсутність мотиваційного чинника підвищення інноваційності виготовлення високотехнологічних продуктів і готових до використання в аграрному секторі інтелектуалізованих систем машин і механізмів, адаптованих до місцевих агро-кліматичних умов, що зумовлено залишковим принципом фінансування наукових досліджень вітчизняної аграрної науки. Залишковий принцип фінансування науки та невідповідність її обсягів потребам, особливо неприйнятних у зв'язку зі активною зміною природно-кліматичних умов, що потребує розвитку селекції виробництва й випробування нових сортів і гібридів сільськогосподарських рослин, адаптованих до таких змін з врахуванням місцевих, регіональних і зональних особливостей.

Високий рівень цін на аграрно-продуктові товари при уповільненому підвищенні доходів більшості населення негативно впливає на розвиток

національного виробництва та стримує функціонування внутрішнього аграрно-продуктового ринку. В той же час є мотиватором імпорту в Україну багатьох видів аграрно-продовольчих товарів і товарів повсякденного вжитку, виготовлених із сільськогосподарської продукції.

Автори монографії Житомирського національного агро-екологічного університету вважають, що «імпорт є безальтернативним для України видом зовнішньоекономічної діяльності та ключовим показником обсягів міжнародної торгівлі» [58, с.548]. На їх думку «імпорт виступає одним з джерел забезпечення потреб населення аграрно-продовольчою продукцією та є одним з чинників світової конкуренції. Ми вважаємо, що імпорт аграрнопродовольчої продукції свідчить про зростаючий інтерес споживачів до нових незвичних продуктів та урізноманітнення своїх уподобань, що особливо характерно для споживачів з вищими доходами і матеріальними статками» [58, с. 550].

Автори монографії наводять п'ять причин безальтернативності імпорту, серед яких називають переваги імпортової продукції перед вітчизняною, насамперед, за якістю та безпечністю за рахунок дії високого рівня європейських та світових стандартів і високої професійної підготовки персоналу (маркетологів, спеціалістів з продажу, консультантів). Але ж стандарти самі по собі не вирішують проблеми якості і безпечності продукції. Отже, дане твердження є дуже суб'єктивним і не зовсім правильним.

До того ж, твердження щодо безальтернативності імпорту аграрно-продовольчої продукції не є коректним, бо стримує пошуки шляхів нарощування власного виробництва, розширення його видової і асортиментної структури, впровадження нових інноваційних технологій, покращення якісних характеристик та підвищення конкурентоспроможності.

Твердження про «низький рівень ефективності сільського господарства, зокрема, внаслідок значних витрат на стадії виробництва і переробки сільськогосподарської продукції» як одна з причин безальтернативності імпорту, не є аргументованим, бо національна економіка має організаційно-економічні можливості щодо вирішення цієї проблеми, в системі яких:

- створення організаційних і фінансових умов для прискореного введення в експлуатацію промислових потужностей з глибокої переробки, доробки, промислового зберігання (холодильних і морозильних технологій) аграрно-продовольчої продукції і доведення її до споживача;

- забезпечення мотивацій зростання заробітної плати працюючих та підвищення доходів населення як одного з чинників прискореного розвитку виробництва, його інноваційності та активізації попиту на внутрішньому ринку.

Підвищення заробітної плати в аграрно-продуктовому виробництві (і не тільки) сприяє вирішенню без додаткових державних зусиль ряду проблем, а саме:

- збільшити податкові відрахування у державний бюджет та пенсійний фонд;
- інвестувати саморозвиток конкретної людини (виховання, навчання, оздоровлення) безпосередньо на рівні сім'ї, родини;
- бути стимулятором активізації розвитку аграрно-продуктового виробництва через збільшення попиту в аграрно-продуктових товарах та нарощування їх пропозиції.

Суперечливим є твердження про те, що причиною “безальтернативності” імпорту є “прогресуюче відставання сільського господарства у сфері інновацій від високо розвинутих країн світу, що зумовлює стимулювання ввозу високотехнологічних готових товарів та виробів для сільського господарства, а саме сільськогосподарських машин, тракторів, комбайнів” [58, с.551]. В дійсності “ввезення” не є стимулюючим фактором, бо змушує ввозити сільськогосподарські машини, обладнання та механізми із-за відсутності їх достатнього виробництва в Україні. До того ж ввозиться в більшості не нова техніка, а така, що уже використовувалась у виробництві і потребує більших витрат на ремонт чи відновлення, причому витрат валюти, що обмежує інвестування інноваційних процесів у сільськогосподарському машинобудуванні, як результатів наукових досліджень та наукового пошуку.

Однією з причин “безальтернативності імпорту” автори називають

“дефіцит або відсутність певних видів агропродукції (субтропічні культури, готові харчові товари)” [58, с.551]. Щодо дефіциту субтропічних культур немає заперечень. Природно-кліматичні умови України є не зовсім сприятливими для їх вирощування і тому їх закупівля по імпорту за валюту є поки-що³ незаперечним фактом, те ж стосується окремих видів харчових продуктів, що вироблені на основі продукції субтропічних культур і користуються попитом споживачів в Україні.

Щодо безальтернативності імпорту готових харчових продуктів, то це питання досить суперечливе. Адже не всі продукти, що виробляються на інших континентах є корисними й безпечними для організму жителів України, наприклад, пальмова олія. Тим більше, що в Україні є можливість виробляти багатий асортимент традиційних олій (соняшникова, льняна, рижієва, кукурудзяна, ріпакова, горіхова та ін.). Експансія імпорту продукції і товарів в Україну обумовлена факторами дещо іншого характеру.

Серед них слід назвати запізнілий перехід до ринку економіки України та відсутність сформованих мотиваційних ринкових відносин, що був зумовлений адміністративним характером управління економічними процесами, наразі стримується недорозвиненістю ринкової інфраструктури. До того ж відсутність у менеджерів достатнього досвіду технології управління мінливими ринковими процесами на відміну від колег у розвинених країнах світу, теж – володіння навиками ринкових відносин та недостатній досвід щодо швидкої реакції на зміну ринкової кон'юнктури.

4.2. Товарна структура експорту аграрно-продуктового виробництва

Виявлення тенденцій і значення аграрно-продуктового виробництва у зовнішньоторговельній діяльності здійснювалось за період 2001-2019 років на основі аналізу динаміки обсягів і структури експорту та місця аграрно-

³ В Україні є фермерські господарства, що створюють умови та випробовують вирощування окремих субтропічних культур: лимони, мандарини, апельсини, банани, ківі.

продуктових товарів у загальних обсягах вартості експорту національної економіки.

За досліджуваний період загальна вартість експорту товарної продукції національної економіки зросла з 16,3 до 50,1 млрд. дол. США з різними за роками обсягами і темпами приросту. Відхилення максимальної величини вартості експорту (2012 р – 68,8 млрд. дол. США) до мінімальної (2001 р – 16,3 млрд. дол. США) становить 4,2 разу. Найвищі середньорічні темпи приросту вартості експорту (+20,4%) характерні для періоду 2001-2005 рр. В наступні п'ять років темпи приросту експорту дещо уповільнюються, проте залишаються такими ж високими за винятком 2009 року, що пов'язано зі світовою фінансово-економічною кризою.

Вартість експорту у наступні 2011-2016 роки є досить вагомою і становить у середньому за рік 58,3 млрд. дол. США, перевищивши минулі середньорічні обсяги на 18,6%. В останні 2016-2019 роки середньорічні обсяги експорту зменшились на 24,1%, сума яких становила у середньому за рік 44,3 млрд. дол. США (рис. 4.1, додаток С, табл. С.1).

Нестабільність надходжень валюти від експорту продукції національної економіки, особливо її зменшення в останні роки зумовлена сукупністю причин, найбільш вразливою з яких є війна. В результаті, Україна втратила території та промисловий і трудовий потенціал АР Крим, частини Донецької і Луганської областей та отримала нестабільність соціально-економічних відносин, що мали негативний вплив на самосвідомість кожної конкретної людини, суспільства в цілому та результативність національної економіки.

Окремо слід відзначити, що незрілість ринкового середовища внутрішнього ринку та соціальна безвідповідальність підприємців, недостатньо і не завжди логічно сформована нормативно-правова база економічної основи господарювання не стали мотиватором розвитку національної економіки. Це суттєво обмежує чи/або унеможлиблює організацію ефективного національного виробництва. В результаті спостерігається стагнація багатьох особливо трудомістких галузей економіки, або зведення нанівець функціонування

окремих з них.

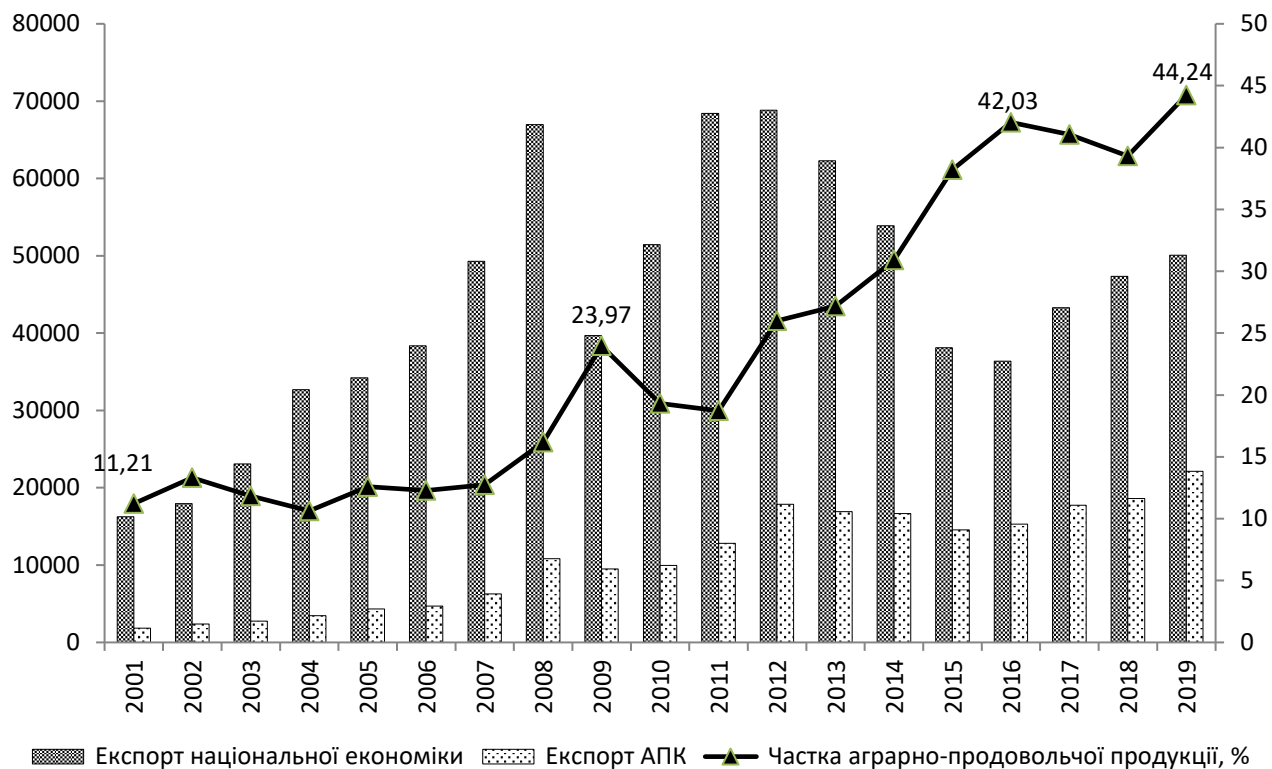

Рис. 4.1 Динаміка вартості експорту продукції національної економіки України та аграрно-продовольчої продукції, млн. дол. США
Джерело: розраховано на основі даних [30-39]

Недостатньо визначена географія ринкового середовища зовнішньоторговельної діяльності, часта змінюваність правил зовнішньоторговельних відносин при обмеженості практичних знань підприємців щодо правил функціонування зовнішніх ринків, обсягів їх попиту за видами і асортиментом продукції, зумовлює нестабільність ринкових цін, а при нарощуванні обсягів експортних ресурсів призводить до невиправданого зниження ринкової ціни та зменшення валютних надходжень.

Вагомою причиною нестабільності та зниження обсягів експорту продукції національної економіки є обмеження виробництва наукоємної продукції як на рівні теоретико-методологічних досліджень й розробок, так і на рівні прикладних розробок рекомендацій, пропозицій, проектів у конкретних галузях економіки. Проблемним питанням в цьому плані є державне

фінансування наукових досліджень, що здійснюється за залишковим принципом. Фактично має місце порушення Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” [106], що обмежує можливості наукового пошуку й активного розвитку науки й виробництва інноваційних продуктів, попит на які зростає не тільки на зовнішньому, а й на внутрішньому ринку. Зокрема, це відноситься до розробки нових моделей техніко-технологічних засобів виробництва та нових інноваційних продуктів, що є особливо актуальним для України в умовах глобальних змін природно-кліматичних умов з її багатством зональних і регіональних особливостей. До того ж проблеми держави з фінансуванням науки унеможливають участь українських науковців у міжнародних конференціях, що відсторонює їх від ознайомлення з новими розробками та новими методиками й інструментарієм наукових досліджень розвинутих країн та стримує розвиток наукової думки.

Разом з тим відповідно пункту 8 статті 13 бюджетного кодексу гроші зі спецфонду не можуть бути витрачені на науку. “Науці загрожують як аномально мале фінансування, так і неадекватні бюрократичні перепони. Поєднання цих негативних чинників може її просто добити” [28]. Відстороненість науковців від ознайомлення з новими ідеями і методами наукових досліджень розвинутих країн призведе до незворотних процесів і відставання вітчизняної науки.

До того ж залишковий принцип фінансування науки виключає мотиваційний чинник підвищення інноваційності виробництва високотехнологічних продуктів і готових до використання в аграрному секторі економіки інтелектуалізованих систем машин і механізмів, адаптованих до місцевих аграрно-кліматичних умов. Відповідність фінансування науки її потребам особливо посилюється у зв’язку з активною зміною глобальних природно-кліматичних умов, що зумовлює посилення і поглиблення досліджень в галузі генетики, селекції й насінництва та виробництва нових сортів і гібридів сільськогосподарських культур, адаптованих до таких змін з врахуванням зональних, регіональних і місцевих особливостей.

Україна наразі експортує 24 групи товарів за понад сотню товарних позицій, з яких I-IV групи – це аграрно-продовольча продукція аграрного виробництва. За досліджуваний період обсяги її вартості зросли з 1,8 (2001 рік) до 22,1 млрд. дол. США, або у 12,1 разу. При цьому в загальному обсязі експорту частка аграрно-продовольчої продукції зросла з 11,21% до 44,24% або підвищилась на 33 в.п. з різною часткою та темпами приросту за роками.

Стрімке нарощування вартості експорту аграрно-продовольчої продукції починається з 2004 року – майже у два і більше разів порівняно з 2001 роком, проте частка в загальному обсязі змінюється незначно, і становить в межах 10-12%, що свідчить про такий же приріст експорту продукції в цілому по національній економіці. З 2008 року обсяги вартості експорту аграрно-продовольчої продукції швидко нарощується, досягнувши найбільшої суми у 2012 році (17,9 млрд. дол. США), підвищується її частка в загальній вартості експорту до майже 26%. З 2013 року по 2016 рік вартість експорту за роками уповільнилась, проте частка в загальній сумі вартості експорту залишалась високою. У 2017-2019 роках спостерігається значне збільшення вартості експорту аграрно-продовольчої продукції із стабільно високою часткою в загальній сумі експорту, яка проте у 2018 р знизилась на два відсоткових пункти (додаток С, табл. С.2).

Зростання вартості експорту аграрно-продовольчої продукції спонукає до поглибленого аналізу і оцінки в динаміці як в цілому так і за товарними групами I-IV та окремою їх номенклатурою. Облік експорту аграрно-продовольчої продукції здійснювався за чотирма товарними групами:

- I – живі тварини та продукція тваринництва, за 5-ма позиціями (пп. 1-5);
- II – продукція рослинного походження за 9-тю позиціями (пп. 6-14);
- III – жири та олії тваринного або рослинного походження (пп. 15);
- IV – готові харчові продукти, за 9-тю позиціями (пп. 16-24) (табл. 4.2).

Характер нарощування вартості експорту аграрно-продовольчої продукції за товарними групами неоднаковий, про що свідчать різні за роками обсяги експорту окремих товарних груп як за вартістю, так і за часткою їх в загальній

сумі та за середньорічними темпами приросту.

Таблиця 4.2

Динаміка експорту аграрно-продовольчої продукції та його структура

Показники	2001	У середньому за рік				2019
		2001-2005	2006-2010	2011-2015	2016-2019	
Аграрно-продовольча продукція, всього						
Сума, млн. дол. США	1823,9	2944,5	8257,6	15769,4	18449,0	22144,1
Частка в загальних обсягах експорту, %	11,21	11,85	16,80	27,05	41,69	44,24
У відсотках до 2001р.	100,00	161,44	452,74	864,60	1011,51	1214,11
Темпи приросту, %	х	23,96	20,50	3,27	13,16	18,98
група I – живі тварини; продукти тваринного походження						
Сума, млн. дол. США	454,5	547,6	661,5	963,8	1092,9	1277,0
Частка у вартості аграрно-продовольчої продукції, %	24,92	18,60	8,01	6,11	5,92	5,77
У % до 2001р	100,00	120,48	145,54	212,06	240,46	280,97
Темпи приросту, %	х	12,65	18,10	-3,17	18,11	5,48
група II – продукти рослинного походження						
Сума, млн. дол. США	693,3	1078,3	3653,1	8060,5	10027,7	12914,5
Частка у вартості аграрно-продовольчої продукції, %	38,01	36,62	44,24	51,11	54,35	58,32
У % до 2001р	100,00	155,53	526,91	1162,63	1446,37	1862,76
Темпи приросту, %	х	25,13	19,49	9,56	16,85	30,63
група III – жири та олії тваринного або рослинного походження						
Сума, млн. дол. США	225,5	451,9	1809,7	3645,7	4449,4	4732,2
Частка у вартості аграрно-продовольчої продукції, %	12,36	15,35	21,92	23,12	24,12	21,37
У % до 2001р	100,00	200,40	802,53	1670,07	1973,13	2098,54
Темпи приросту, %	х	27,03	28,12	-0,72	6,09	5,24
група IV – готові харчові продукти						
Сума, млн. дол. США	450,7	866,8	2133,4	3099,6	2879,1	3220,4
Частка у вартості аграрно-продовольчої продукції, %	24,71	29,44	25,84	19,66	15,61	14,54
У % до 2001р	100,00	192,32	473,35	687,73	638,81	714,53
Темпи приросту, %	х	30,11	16,53	-4,27	9,54	6,69

Джерело: розраховано автором за даними [30-39]

Надходження валюти від експорту продукції товарної групи I – живі тварини; продукти тваринного походження зросли з 454,5 до 1277,0 млн. дол. США, або у 2,7 разу. Темпи приросту надходжень були найнижчими, за

окремими періодами становили від 9,8 до 25,5% (додаток С, табл. С.3).

Вартість експорту продукції по товарній групі І – живі тварини, продукти тваринного походження у 2019 році становить майже 1,3 млрд. дол. США, або більше порівняно з 2001 р у 2,8 рази, що є найменшою величиною серед інших товарних груп аграрно-продовольчих продуктів. Повільне, до того ж нестабільне зростання за роками вартості експорту доданої групи товарів зумовило зниження частки у вартості аграрно-продовольчих товарів за досліджуваній період з 24,92% до 5,77%, або на 19,15 в.п.

Поглиблений аналіз динаміки експорту товарної групи І – живі тварини, продукти тваринного походження здійснювався за їх внутрішньою структурою за позиціями 01-05: 01 – живі тварини (додаток С, табл. С.4); 02 – м'ясо та їстівні субпродукти (додаток С, табл. С.5); 03 – риба і ракоподібні (додаток С, табл. С.6); 04 – молоко та молочні продукти (додаток С, табл. С.7); 05 – інші продукти тваринного походження (додаток С, табл. С.8).

В результаті аналізу виявлено, що найбільшу частку в структурі досліджуваної групи займає п.02 – м'ясо та харчові субпродукти, вартість експорту яких зросла у 4,5 рази з часткою 55,75%, що зросла на 20,7 в.п.; а також п.04 – молоко і молочні продукти, яйця, мед, сума вартості яких зросла в 1,7 разу (табл. 4.3). Проте їх частка в структурі товарної групи знизилась на 22,9%.

Найбільш швидкими темпами зростала вартість експорту п.01 – живі тварини – у 34,7 разу. Проте їх частка становить лише 4,89%. Частка вартості продукції п. 04 – молоко та молочні продукти, яйця птиці, натуральний мед за період 2001-2019 рр має тенденцію до зниження з 58,44% до 35,54%. Проте в структурі цього пункту за 2006-2019 рр відбулись досить суттєві зміни. Частка молока та молочних продуктів знизилась з 96,45% до 49,26%, або на 47,19 в.п. В той же час частка яєць птиці зросла з 0,83% до 28,51%. Також підвищилась частка натурального меду – з 2,72% до 22,27%, або на 19,55 в.п. (додаток С, рис. С.1). Варто зазначити, що Україна у світовому рейтингу виробництва меду посідає перше місце в Європі і п'яте у світі, виробляючи офіційно близько 70-

75 тис. тонн меду, а не офіційно – 100 тис. тонн, що становить 5-6% світового виробництва [52].

Таблиця 4.3

Динаміка вартості та структури експорту товарної групи

I – живі тварини; продукти тваринного походження

Продукти	2001		2019		
	Сума, млн. дол. США	Структура, %	Сума, млн. дол. США	У % до	
				2001	всього
Всього по групі I	454,5	100,00	1277,0	266,5	100,00
У т. ч.:					
п.01 – живі тварини	1,8	0,40	62,5	34,7 разу	4,89
п.02 – м'ясо та їстівні субпродукти	159,3	35,05	711,9	446,89	55,75
п.03 – риба і ракоподібні	23,1	5,08	33,6	145,45	2,64
п.04 – молоко та молочні продукти, яйця птиці, натуральний мед	265,6	58,44	453,9	170,89	35,54
п.05 – інші продукти тваринного походження	4,7	1,03	15,1	321,28	1,18

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

За інформацією експертки Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО) Ганни Бурки з України у 2017 році вивезено 67,8 тис. тонн меду вартістю 87 млн. дол. США, за іншими джерелами – 134 млн. дол. США. У 2019 році експортовано 55,7 тис. т меду на суму понад 101 млн. дол. США (додаток С, табл. С.9 і С.10). Проте експорт меду здійснюється в бочках, без упаковки, без бренду, до того ж обмеженої сортності – 90% меду соняшникового, що занижує його ціну. Отже, в Україні є можливості нарощувати обсяги експорту тваринницької продукції за всіма товарними позиціями. Про це свідчить зростаючий попит зовнішнього ринку. Варто лише зосередити і протекціонізм щодо розвитку вітчизняного тваринництва, розробивши стимулюючу стратегію інвестування його галузей, особливо молочного скотарства, бджільництва та розбудови промислових технологій щодо виготовлення кінцевого товарного продукту з вищою доданою вартістю.

Найбільш вагомою за вартістю є група II – продукти рослинного

походження. Нарощування вартості експорту продукції рослинництва особливо активно проявилось у 2008 році, що майже втричі перевищила минулий 2007 рік. Активізація експорту характерна також для 2012 року, коли його вартість досягла 9,2 млрд. дол. США, потім сума вартості дещо зменшилась, але стабілізувалась у наступні чотири роки (2013-2016 рр) на рівні 8,0-8,8 млрд. дол. США. Найвищі темпи приросту експорту продукції рослинного походження характерні для 2008 і 2012 років (табл. 4.4, додаток С, табл. С.11). Найбільша сума вартості експорту продукції рослинництва була досягнута у 2019 році, що становила 12,9 млрд. дол. США з часткою в загальній сумі експорту аграрно-продовольчої продукції – 58,32%.

Таблиця 4.4

Динаміка структури експорту товарної групи

II – продукція рослинного походження

Показники	2001р.	У середньому за роки:				2019р.
		2001-2005	2006-2010	2011-2015	2016-2019	
А	1	2	3	4	5	6
Група II – продукти рослинного походження						
Експорт, млн. дол. США	693,3	1078,3	3653,1	8060,5	10027,7	12914,5
Частка у вартості аграрно-продовольчої продукції, %	38,01	36,62	44,24	51,11	54,35	58,32
У % до 2001р.	100,00	155,53	526,91	1162,63	1446,37	1862,76
Темпи приросту, %	х	25,13	19,49	9,56	16,85	30,63
У тому числі: живі рослини та саджанці – п.06						
Експорт, млн. дол. США	0,2	0,3	1,7	2,0	4,7	6,5
Частка у гр. II, %	0,03	0,03	0,05	0,02	0,05	0,05
У % до 2001р	100,00	150,0	850,00	1000,00	2350,00	3250,00
Темпи приросту, %	х	25,74	26,63	4,89	20,66	47,73
овочі – п.07						
Експорт, млн. дол. США	22,1	27,1	103,6	121,9	202,0	184,5
Частка у гр. II, %	3,19	2,51	2,84	1,51	2,01	1,43
У % до 2001р	100,00	122,62	468,78	551,58	914,03	834,84
Темпи приросту, %	х	15,48	8,28	-7,52	6,53	-21,72
їстівні плоди і горіхи – п.08						
Експорт, млн. дол. США	18,2	51,9	170,1	171,5	208,1	260,1
Частка у гр. II, %	2,63	4,81	4,66	2,13	2,07	2,01
У % до 2001р	100,00	285,16	934,62	942,31	1143,40	1429,12
Темпи приросту, %	х	53,94	8,33	-8,23	20,62	13,78

A	1	2	3	4	5	6
кава, чай прянощі – п.09						
Експорт, млн. дол. США	0,9	1,7	6,7	12,6	12,9	11,7
Частка у гр. II, %	0,13	0,16	0,18	0,16	0,13	0,09
У % до 2001р	100,00	188,89	744,44	1400,00	1433,33	1300,00
Темпи приросту, %	х	26,44	26,22	-6,72	-6,03	-3,31
зернові культури – п.10						
Експорт, млн. дол. США	483,7	822,1	2368,9	5914,1	7362,4	9633,3
Частка у гр. II, %	69,77	76,24	64,85	73,37	73,42	74,59
У % до 2001р	100,00	169,96	489,75	1222,68	1522,10	1991,59
Темпи приросту, %	х	30,04	16,19	13,76	16,62	33,05
продукція борошномельної промисловості – п.11						
Експорт, млн. дол. США	12,7	20,6	90,4	119,1	174,6	202,1
Частка у гр. II, %	1,83	1,91	2,47	1,48	1,74	1,56
У % до 2001р	100,00	162,20	711,81	937,80	1374,80	1591,34
Темпи приросту, %	х	23,14	22,18	1,47	13,37	14,96
насіння і плоди олійних культур – п.12						
Експорт, млн. дол. США	153,9	152,8	907,1	1679,3	2028,1	2563,2
Частка у гр. II, %	22,20	14,17	24,83	20,83	20,22	19,85
У % до 2001р	100,00	99,29	589,41	1091,16	1317,80	1665,50
Темпи приросту, %	х	-3,13	36,33	0,70	18,64	31,17

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Експорт товарної продукції рослинного походження включає 9 позицій: живі рослини – п.06; овочі – п.07; їстівні плоди і горіхи – п.08; кава, чай, прянощі – п.09; зернові культури – п.10; продукція борошномельної промисловості – п.11; насіння і плоди олійних культур – п.12; шелак природний – п.13 і рослинні матеріали для виготовлення – п.14.

У товарній структурі вартості експорту продукції рослинництва найбільшу частку у 2019 році становить продукція зернових культур. За досліджуваний період її вартість зросла з 0,5 до 9,6 млрд. дол. США або у 19,2 разу (рис. 4.2). При цьому її частка в сумі експорту продукції рослинництва підвищилась з 69,77% в 2001 році до 74,59% в 2019 році, або на 4,82 в.п., хоча за окремими роками спостерігається і вища частка. Тобто продукція зернових

культур протягом досліджуваного періоду була основним товарним продуктом експорту галузі рослинництва (додаток С, табл. С.12).

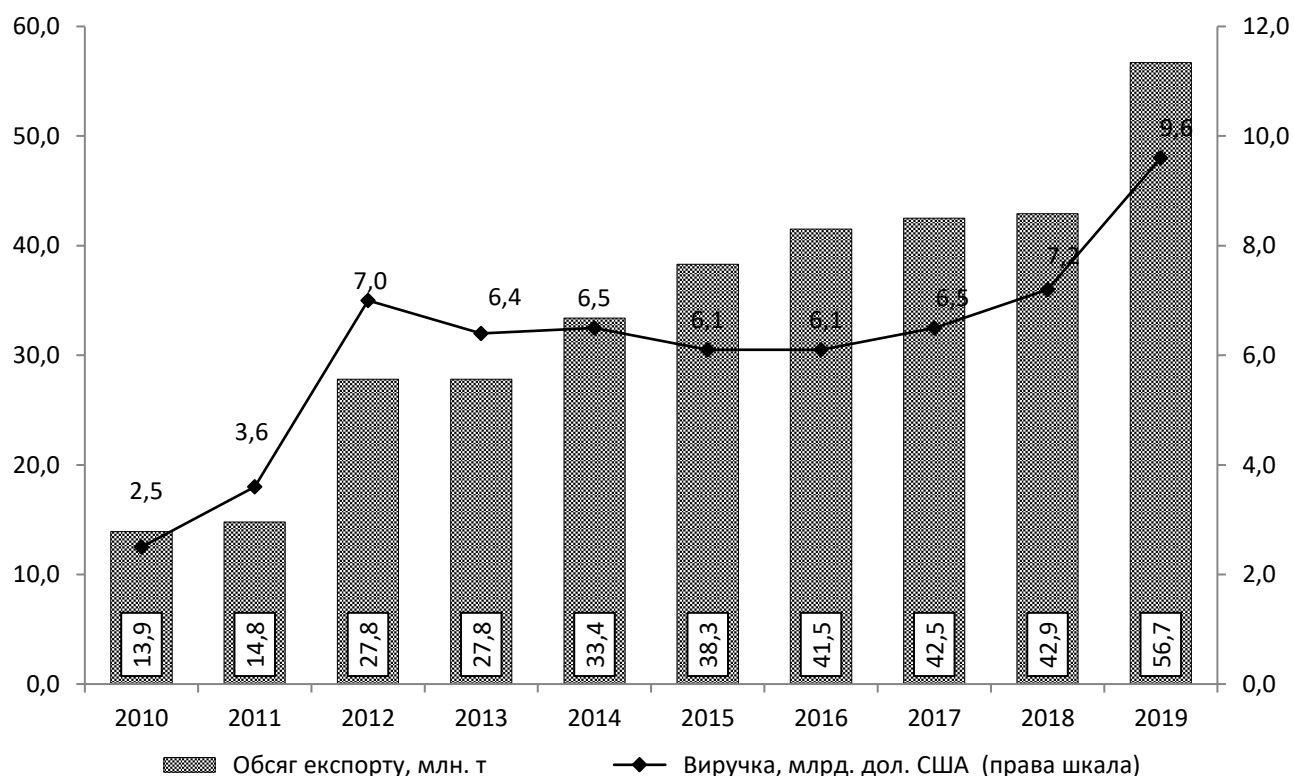

Рис. 4.2 Динаміка експорту зернових культур протягом 2010-2019 рр.

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Переважання вартості експорту продукції зернових культур у товарній структурі продуктів рослинництва зумовлено нарощуванням обсягів її виробництва та транспортабельністю, а також системою чинників, в сукупності яких неабияке значення має активізація зовнішньоекономічної діяльності, що особливо проявилась з формуванням і становленням приватної власності та зміною відносин власності.

Іншим важливим чинником впливу на збільшення експорту продукції зернових культур є зростання попиту зовнішнього ринку у зв'язку з її високою енергетичністю, що використовується не тільки для виробництва харчових продуктів різноманітного асортименту, та концентрованих кормів, а й як сировина для виготовлення біоенергетичних ресурсів, промислові потужності яких у світі активно нарощуються.

Зростаючий попит світового ринку на продукцію зернових культур,

культивування яких потребує порівняно з іншими культурами менших затрат, став однією з причин зміни структури посівів і збільшення виробництва зерна. В той же час попит на внутрішньому ринку продукції зернових змінився не так радикально, хоча обсяги його виробництва збільшились.

Таким чином стало можливим сформувати експортні ресурси. Збільшення обсягів експорту продукції зерна і зернобобових зумовлено також зменшенням поголів'я худоби, одного з важливих споживачів зерна і біологічних його переробників та відставанням відповідно до зростання виробництва введення в дію промислових підприємств з доробки, глибокої промислової переробки, тривалого зберігання й утилізації урожаю.

Вартість експорту продукції зернових і зернобобових культур та його значна частка у структурі використання по-суті визначають чітко виражене сировинне спрямування вітчизняного зерновиробництва, що несе певні економічні, технологічні, організаційні, фінансові та інші ризики. По-перше, не простежується динамічність зростання економіки, хоча і виробництво і експорт продукції зерновиробництва збільшено. По-друге, порушена рівновага між розвитком галузей рослинництва і тваринництва, що призводить до багатьох негараздів, одним з яких є соціальні – недоспоживання населенням України тваринного білка, що відображається на його здоров'ї [118, с.44; 125, с.197; 159; 160, с.47-51]. По-третє, не упорядковано використання трудового потенціалу, що призводить до неврегульованих міграційних процесів і відтоку з села найбільш продуктивних працівників. По-четверте, неупорядковані канали диверсифікації використання продукції зернових і зернобобових культур безпосередньо у господарських формуваннях та слабка організація глибокої промислової доробки, переробки, зберігання та виробництва харчових продуктів різних видів і широкого асортименту. В результаті недоотримується валова додана вартість, зменшуються фінансові надходження, посилюється залежність від зміни кон'юнктури зовнішніх ринків. Бо відповідно кодів і назви товарів згідно з УКТ ЗЕД експортуються в основному продукти кон'юнктурної групи, а саме – енергомісткі.

Певний вплив на експортоорієнтоване виробництво зерна має також невідповідність попиту пропозиції із-за надзвичайно низького рівня доходів більшості домогосподарств та високих цін на продовольство на внутрішньому ринку, що обмежує споживання тваринницької продукції. В результаті не є мотиватором розвитку тваринництва – основного внутрішнього споживача зернопродукції – концентрованих кормів.

В перспективі темпи приросту вартості експорту продукції зернових культур будуть мати тенденцію до зниження із-за обмеженості факторів нарощування обсягів їх виробництва. Удосконалення структури посівів зернових і зернобобових культур – один із шляхів упорядкування експортних операцій.

В останні роки у зерновиробництві України переважає культивування в основному пшениці і кукурудзи з орієнтацією на експорт продукції. Посіви жита, як важливої культури, зерно якої використовується для покращення якості продукції хлібопекарської галузі, з 2005р мають тенденцію до скорочення (1990р – 519,1 тис. га, 2005р – 623,5 тис. га, 2019 р – 115,5 тис. га або зменшились у 4,49 разу); зменшились посівні площі ярого ячменю – (1990р – 2200,9 тис. га, 2005р – 4017,9 тис. га, 2019р – 1554,9 або у 1,42 разу), гречки відповідно (1990р – 350,2 тис. га, 2005р – 425,7 тис. га, 2019р – 69,1 тис. га або у 5,07 разу), вівса (1990р – 492 тис. га, 2005р – 467,7 тис. га, 2019р – 182,5 тис. га або у 2,70 разу); проса (1990р – 204,9 тис. га, 2005р – 140,5 тис. га, 2019р – 92,2 тис. га, або у 2,22 разу). Посівні площі зернобобових також скоротились з 1424 тис. га у 1990р. до 348,2 тис. га у 2019р. або у 4,09 разу. Наведені дані свідчать про наявні можливості покращити структуру посівів зернових і зернобобових культур, що суттєво може знизити ризики перевиробництва зерна пшениці і кукурудзи.

Для прикладу приведемо ситуацію з реалізацією зерна пшениці, кукурудзи і ячменю (додаток С, табл. С.13). Експорт пшениці протягом 2010-2019 рр. зріс з 4,9 млн. т до 20,0 млн. т, або у 4,1 разу (рис. 4.3). При цьому сума валютних надходжень збільшилась з 0,9 млрд. дол. США до 3,7

млрд. дол. США, або в 4,1 разу. Ціна експорту пшениці по відношенню до 2010 року зростала у 2011 і 2013 роках, а з нарощуванням обсягів реалізації до 17,9 млн. т у 2016 році спостерігається її зниження. Це призвело до зменшення валютних надходжень, сума яких за нашими розрахунками лише у 2019 році становила близько 76 млн. дол. США.

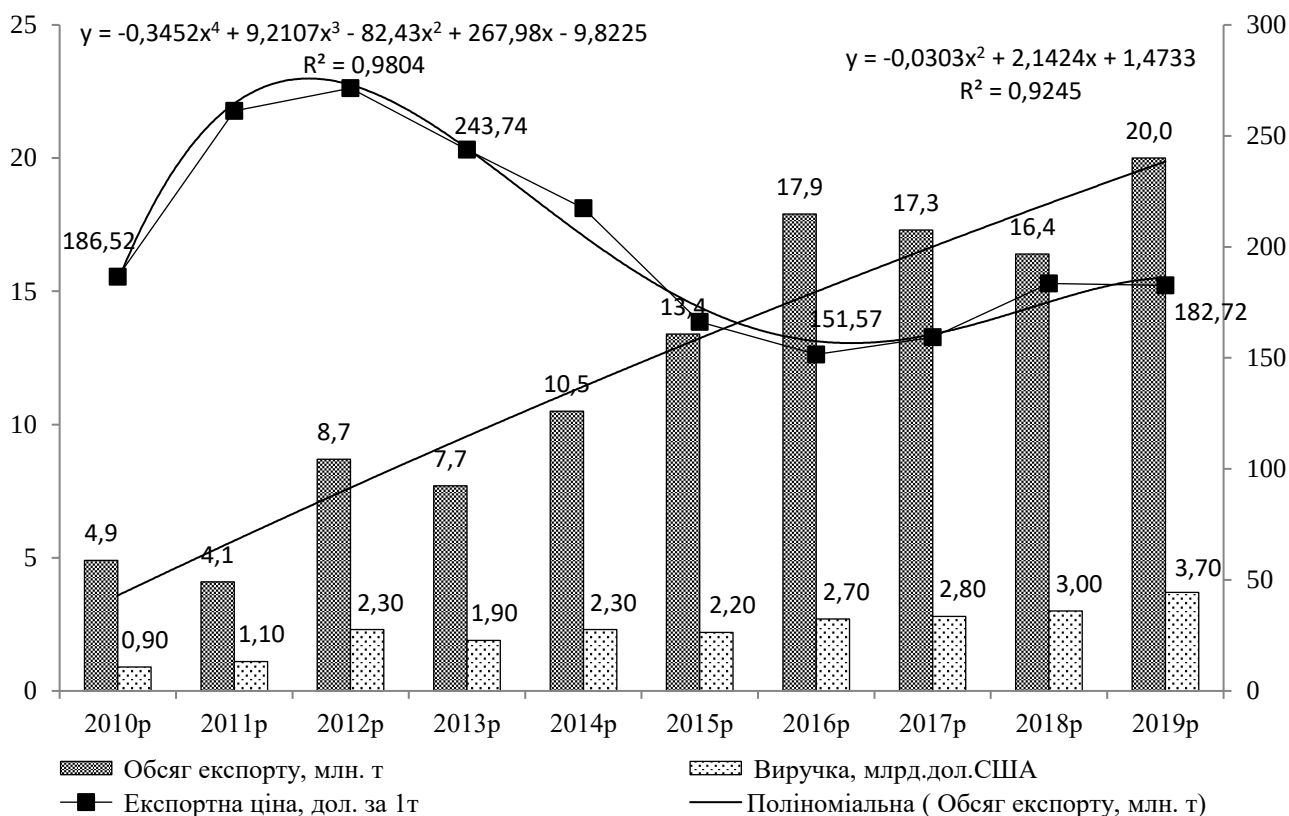

Рис. 4.3. Динаміка обсягів, виручки та експортної ціни зерна пшениці
Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Аналогічна ситуація спостерігається з експортом кукурудзи, обсяги якої збільшились з 4,0 млн. т до 32,3 млн. т, або в 8,1 разу, сума валютних надходжень зросла з 0,8 до 5,2 млрд. дол. США, або в 6,5 разу (рис. 4.4).

Експортна ціна в 2011 році підвищилась до 251,90 дол./т, але потім мала тенденцію до зниження протягом аналізованого періоду і в 2019 році становила 161,33 дол./т, що на 35,95% менше ніж в 2011 році. Таким чином простежується збільшення за роками кількості зерна кукурудзи на експорт без відповідного нарощування валютних надходжень із-за зниження ціни реалізації [117, с. 77-78].

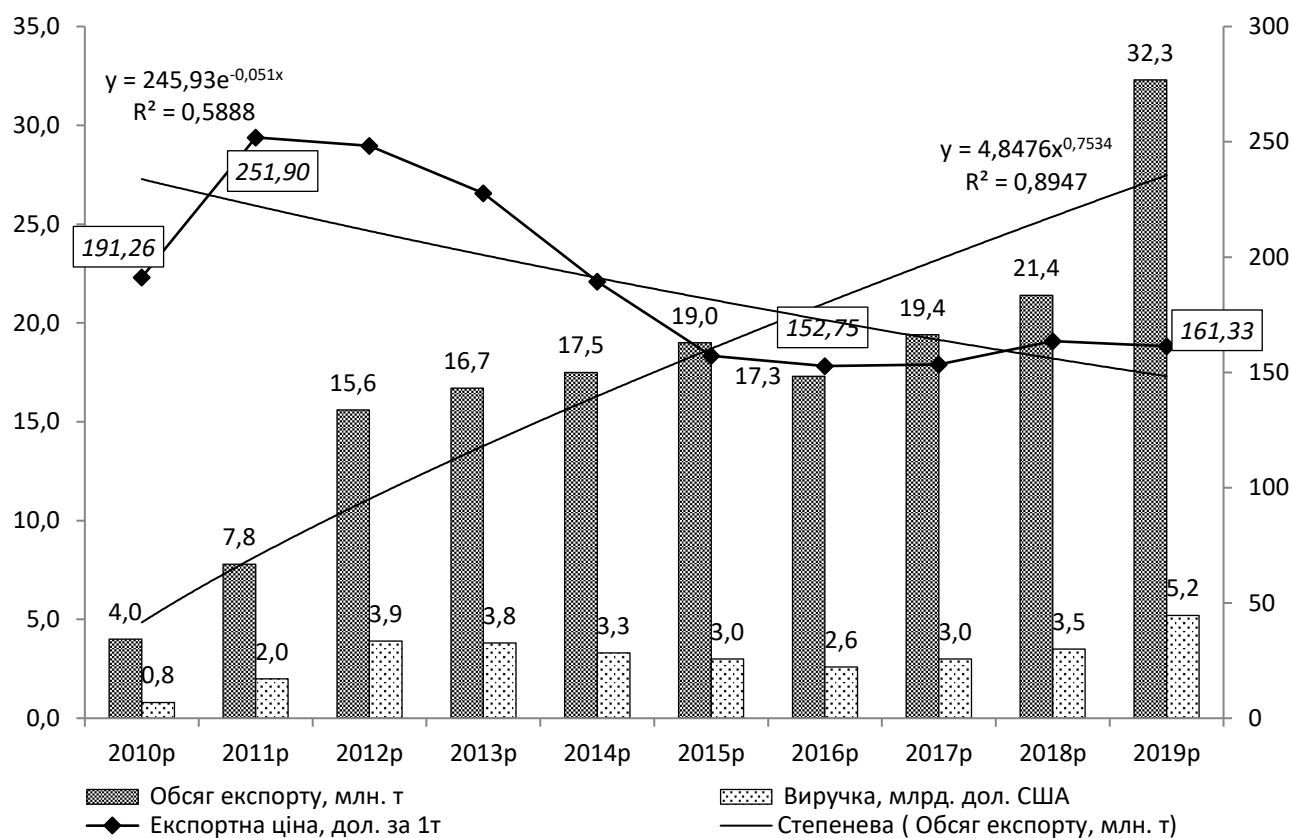

Рис. 4.4. Динаміка обсягів, виручки та експортної ціни зерна кукурудзи

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Експорт ячменю характеризується зниженням стабільних обсягів продажу на 4,2-4,8 млн. тонн. Найвища експортна ціна (268,68 дол./т) була досягнута в 2012 році при експорті 2,6 мільйона тонн [161, с.94; 162, с. 82-84]. Подальше збільшення експорту ячменю в 2019 році до 4,1 млн. тонн призвело до зниження ціни до 171,37 дол. США за тонну (рис. 4.5). Таким чином, збільшення експорту зерна супроводжується зниженням експортної ціни і навпаки.

Важливим напрямом зниження ризиків перевиробництва зерна є відповідне нарощування промислових виробничих потужностей з новітньою технологією глибокої доробки (що підвищує якісні характеристики), переробки (не тільки первинної, а й вторинної) та виробництва багатого асортименту якісної і безпечної продукції продовольчого споживання; розвиток комбікормової промисловості, виробництво біоенергетичних продуктів.

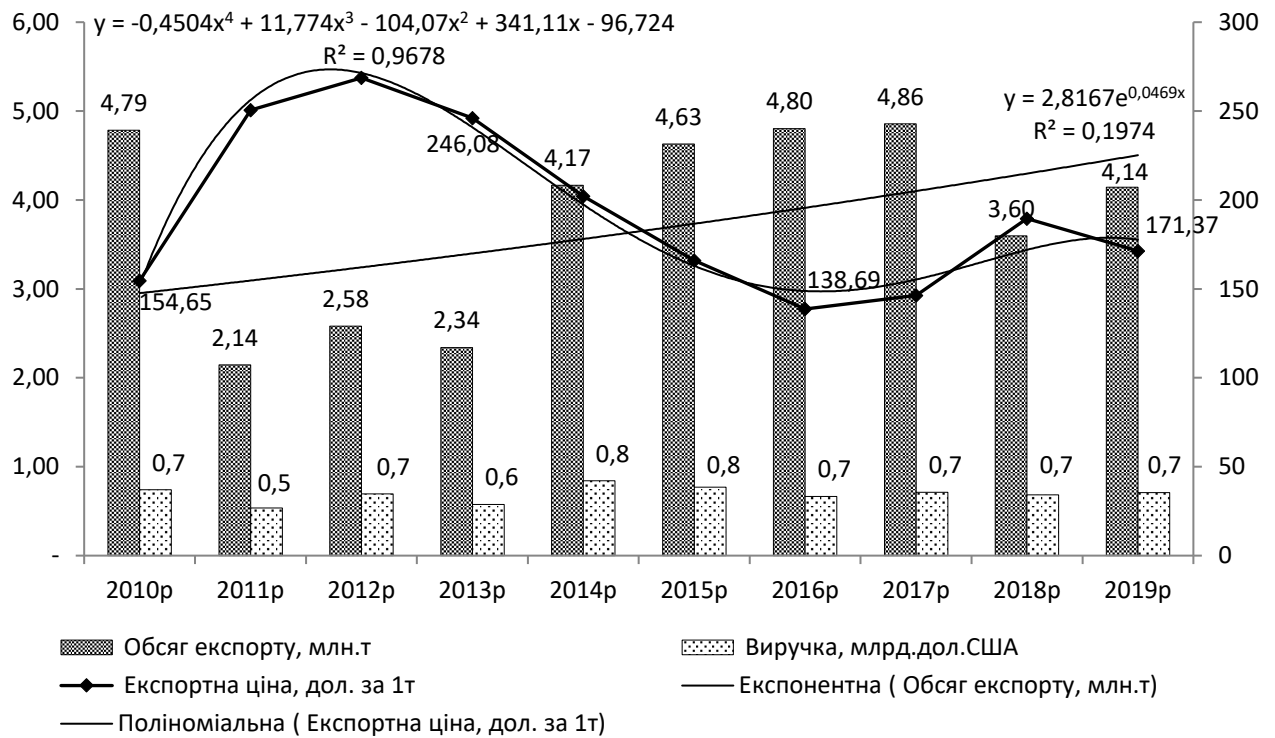

Рис. 4.5. Динаміка обсягів, виручки та експортної ціни зерна ячменю

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Додаткову вартість генерує пивна промисловість, виготовляючи солод – пророщене зерно ячменю, що виробляється за вітчизняними стандартами. Компанія Carlsberg Ukraine на солод використовує 8% ячменю, виробленого в Україні. У 2017 р. компанією було використано 350 тис. т солоду, з яких тільки 10 тис. т було імпортовано. Разом з тим постачальники не мають обладнання для обсмаження, карамелізації солоду, чого потребує виготовлення темного пива. З відкриттям ринку Євросоюзу значно зріс експорт солоду. За 2017 рік він становив 115 тис. т, що на 30% більше, ніж у 2016 році. Це третина тих обсягів, що споживається в Україні. Разом з тим галузь пивоваріння з 2016 року скоротилась на 45% [62].

Разом з тим галузева програма «Зерно України – 2015», якою передбачалось виробити 80 млн. т зерна, була спрямована по-суті на експорт 36 млн. т, тобто 45% від виробленого. Переробка на нехарчові цілі становила 1,5 млн. т або 1,9%, на корми планувалось збільшення зерна до 19,4 млн. т. Реалізація програми потребувала чіткої роботи портових елеваторів або

побудови нових потужностей на 8,5-9 млн. т з сумою 36,8 млрд. грн. капітальних інвестицій [110].

Створення нових промислових потужностей у зерно-продуктовому підкомплексі є одним із шляхів диверсифікації використання зернопродукції, нівелювання ризиків при нарощуванні обсягів виробництва та має відбуватися за наступними напрямками [117; с.80]:

- первинна переробка зерна (борошномельно-круп'яна і комбікормова промисловість) – активізує збільшення виробництва харчової продукції, розвиток тваринництва та нарощування обсягів виробництва продукції тваринного походження, а отже, її експорт;

- хлібопекарська промисловість (хлібобулочні, кондитерські вироби та інші харчові продукти) сприятиме нарощуванню харчових продуктів, диверсифікації ринків збуту та формуванню більших обсягів експортних ресурсів;

- виробництво солоду (виробництво пива та квасу) активізує виробництво й експорт слабоалкогольних та безалкогольних напоїв;

- переробка зерна на технічні цілі (виробництво біоенергетичних ресурсів) знизить енергозалежність країни та ризики перевиробництва.

Розвиток промислових підприємств за названими напрямками дасть змогу вирішити низку соціально-економічних проблем, що наразі виникли в суспільстві, сприятиме збільшенню кількості робочих місць та нарощуванню виробництва якісної продукції з більшою доданою вартістю, надходжень до бюджету, знизить соціальну напругу у суспільстві та уповільнить міграційні процеси.

Обсяги експорту продукції борошномельно-круп'яної промисловості (первинна переробка зерна) за період 2010-2019 рр. збільшились з 227,9 млн. т до 623,0 млн. т, або в 2,7 рази. Обсяг валютних надходжень від експорту продукції за досліджуваний період збільшились з 80,9 до 202,1 млн. дол. США, або в 2,5 рази за аналізований період (рис. 4.6). Ціна реалізації продукції борошномельно-круп'яної промисловості знизилась з 354,98 дол./т до 324,40

ДОЛ./Т.

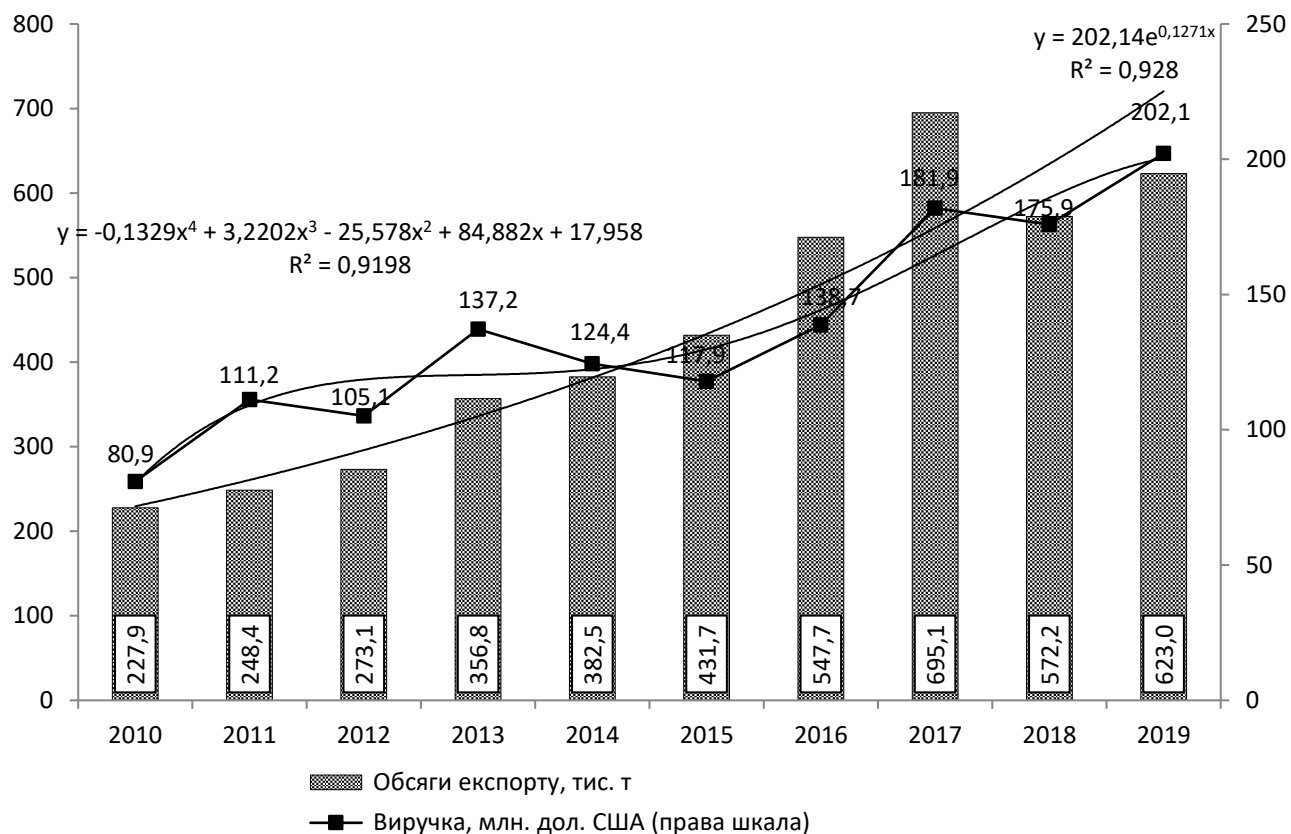

Рис. 4.6. Динаміка обсягів експорту і виручки продукції борошномельно-круп'яної промисловості, 2006-2019 рр.

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Незважаючи на збільшення обсягів експорту частка продукції борошномельно-круп'яної промисловості майже не змінилась в структурі експорту продукції рослинництва за винятком окремих років [162, с.83], коли спостерігались певні відхилення в той чи інший бік в межах 0,2-0,5%. Найбільші темпи приросту експорту продукції борошномельної промисловості були у період 2006-2010 років, потім приріст уповільнився, а в 2018р був мінусовий (-3,3%) (додаток С, табл. С.14).

Суттєву частку в структурі вартості експорту продукції рослинництва займає насіння і плоди олійних культур – п.12. Проте при нарощуванні вартості обсягів їх експорту у 16,65 разу – з 0,15 млрд. дол. США в 2001 році до майже 2,6 млрд. дол. США в 2019 році, їх частка в структурі вартості експорту продукції рослинництва знизилась з 22,20% до 19,85%, або на 2,35 в.п. При

цьому темпи приросту вартості експорту за досліджуваний період були різними, достатньо високими у період 2001-2010 років, після чого уповільнились, але у 2019 році підвищились до плюсового рівня і становили – 31,17% (додаток С, табл. С.15).

Дослідження динаміки експорту товарної позиції 12 – насіння і плоди олійних культур свідчать, що активний приріст валютних надходжень від реалізації на експорт насіння і плодів олійних культур відбувався з 2006 р – щороку більше ніж вдвічі по відношенню до попереднього року, досягнувши у 2008 р 1,4 млрд. дол. США. У наступні два роки (2009-2010 рр) обсяги вартості експорту знизились до 1 млрд. дол. США, потім знову простежується нарощування валютних надходжень з деяким їх зменшенням починаючи з 2014 року. В 2017 році валютні надходження від експорту плодів і насіння олійних культур досягли понад 2 млрд. дол. США і були найбільшими за досліджуваний період. Відношення валютних надходжень максимального рівня до мінімального становило 48,5 разу (42,5 – 2002р, 2060,2 – 2017р). Їх частка у вартості валютних надходжень від продукції рослинництва була за роками дуже різною: від 22,2% – у 2001р до 38,7% – у 2007р. При цьому ця частка то підвищувалась, то знижувалась.

Певних закономірностей зростання з 2013 року не простежується, швидше всього резерви нарощування надходжень валюти від реалізації насіння і плодів технічних культур вичерпані. Практично нарощування вартості експорту по цій позиції було зумовлено трансформаційними процесами, що сприяли зміні структури посівних площ сільськогосподарських культур і на цій основі – розширення посівів олійних культур (соняшнику, сої, ріпаку) та нарощуванню валового виробництва продукції.

В структурі посівів олійних культур найбільшу частку займає соняшник. По відношенню до 1990 року площа посівів соняшнику зросла з 1635,9 до 5927,6 тис. га (2019р), або у 3,6 разу. Валовий збір збільшився з 2570,8 тис. т до 15254,1 тис. тонн або у 5,93 разу як за рахунок розширення посівів на 262,34% (6780,9 тис. т) так і в результаті підвищення урожайності на 62,87% (5888,5 тис.

т), що відбулось не тільки через розміщення посівів соняшнику на нових землях, а й в результаті застосування високоурожайних сортів вітчизняної та іноземної селекції. В структурі посівів технічних культур культура соняшнику досягла майже 65%, а частка в посівних площах зросла з 5,05% (1990р) до 21,17% (2019 рік), що є досить ризиковим явищем у землекористуванні.

Друге місце за площею посівів технічних культур займає соя, площа посівів якої за період 1990-2019 рр. зросла з 92,6 тис. га до 1608,5 тис. га, або у 17,37 разу, валовий збір збільшився з 99,3 тис. тонн до 3698,7 тис. т, або майже у 37,2 разів. При цьому урожайність зросла з 11,3 ц/га до 22,9 ц/га, або у 2,03 разу. Збільшення валового збору відбулося переважно за рахунок розширення посівних площ – на 1737,04% (екстенсивний чинник), а за рахунок підвищення урожайності культури – лише на 203,49% (інтенсивний чинник). Якщо частка сої в посівних площах України у 1990 році становила 0,29% то у 2019 році відповідно 5,74%, або зросла на 5,45 в.п. В структурі посівів технічних культур частка сої зросла з 2,45% до 17,62%. Особливо швидко обсяги виробництва сої нарощувались з 2010 року по 2019 рік – з 1680,2 тис. т до 3698,7 тис. т, або в 2,2 рази, обсяги експорту відповідно з 449,4 тис. тонн до 3159,1 тис. тонн або у 7,0 разу. Частка експорту соєвих бобів у 2019 році становила 97,94%.

Для економіки країни архіважливо організувати промислову переробку сої та отримувати цінні продукти її переробки, нові види харчових продуктів на основі сої (соєве молоко, білкову пасту, горіхозамінювачів із сої) та продукти переробки сої в якості кормів для тваринництва. Маючи високу біологічну та харчову цінність завдяки високому вмісту білка, незамінних жирних кислот, макро- і мікроелементів та вітамінів, продукти переробки сої доцільно використовувати у харчовій промисловості.

Разом з тим виробники ковбас використовують імпортований сухий соєвий ізолят для утримання в ковбасі вологи. В цьому ізоляті втрачені всі корисні властивості і він придатний лише на фуражні цілі. Замість імпортованого ізоляту треба використовувати соєву пасту, в якій збережені всі позитивні властивості, яка має ще й лікувально-профілактичне значення. Тим більше, що науковцями

Інституту харчової хімії і технології розроблено сучасні технології переробки сільськогосподарської сировини та створено відповідне технологічне обладнання для отримання соєвого молока, білкової пасти, різних комбикормів тощо. Було розроблено зразки технологічних ліній з виробництва соєвого молока як для тваринництва так і харчової промисловості. Таких ліній принаймі потрібно 1000 штук. Для завершення досліджень Інституту харчової хімії і технологій потрібно була фінансова допомога. Проте проблему фінансування не було розв'язано. Необхідна розробка програми по розвитку соєвиробництва, до фінансування реалізації якої залучити не лише бюджетні, а й приватні кошти для забезпечення повноцінного харчування громадян [100, с.9].

Площі посівів ріпаку за досліджуваний період були різні: від 21,3 тис. га (1994 рік) до найбільшої – 1411,8 тис. га (2008 рік). Зросли по відношенню до 1990 року з 89,7 тис. га до 786,7 (2007 р), або у 8,8 разу. Починаючи з 2009 року площі посівів то знижуються то нарощуються, тобто не є стабільними, відповідно і валовий урожай за роками різниться. Обсяги валового урожаю збільшились з 130,2 тис. т (1990р) до 3280,3 тис. тонн (2019р) або у 25,19 разу. При цьому урожайність майже подвоїлась і становила у 2019р 25,6 ц/га. Причому істотне підвищення урожайності ріпаку характерне починаючи з 2008 року. В структурі посівних площ сільськогосподарських культур ріпак займає від 0,28% в 1990 році до 4,58% в 2019 році, в структурі посівів технічних культур – від 2,39% до 14,04% за аналогічний період.

Таким чином, формування пропозиції насіння олійних культур на експорт в Україні протягом 1990-2019 рр. відбувалось переважно за рахунок розширення посівних площ та збільшення валового збору на основі екстенсивних чинників. Проте надмірна концентрація посівів олійних культур в традиційних регіонах їх культивування і поширення посівів у нових регіонах, в яких традиційно культивувались інші сільськогосподарські культури, не є позитивом з огляду на ефективне землекористування. Зміни в структурі пропозиції продукції технічних культур супроводжувались зменшенням (а інколи і ліквідацією) виробництва продукції інших важливих культур. Так,

посіви льону в Україні зменшились з 172,5 тис. га у 1990 році до 1,0 тис. га в 2019 році, що призвело до надмірних витрат валюти на імпорт текстильних матеріалів і одягу.

Сприятлива кон'юнктура зовнішнього ринку, що зумовила розширення посівів олійних культур як високорентабельних призвела до скорочення посівів кормових культур і катастрофічного зменшення кормовиробництва та різкого скорочення поголів'я тваринництва, насамперед великої рогатої худоби, у тому числі і молочного скотарства.

Дослідження динаміки обсягів виробництва й експорту насіння і плодів олійних культур свідчить про те, що тут теж спостерігається експортоорієнтоване виробництво, за винятком насіння соняшнику, обсяги експорту якого знизились до мінімуму – з 409,7 тис. тонн в 2010 році до 82,3 тис. тонн в 2019 році, або в 5,0 разу (рис. 4.7). Виручка від реалізації соняшнику зменшилась з 188,2 млн. дол. США до 34,6 млн. дол. США, або в 5,4 разу; експортна ціна знизилась з 459,28 дол./т до 420,30 дол./т, або на 8,5%.

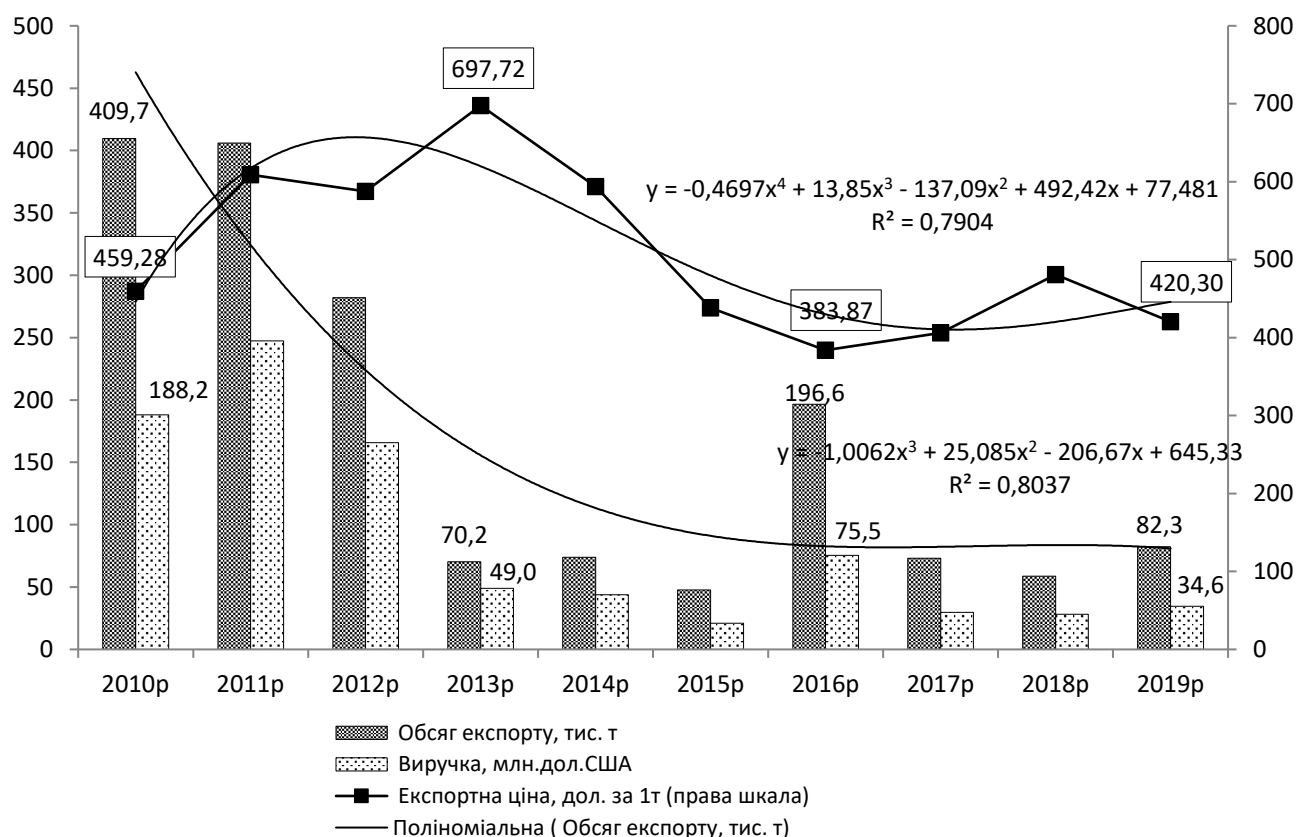

Рис. 4.7. Динаміка обсягів, виручки та експортної ціни насіння соняшнику
Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Дана ситуація є наслідком введення в 1999 році експортного мита на насіння соняшнику в розмірі 23% [109], що у 2001 році було знижено до 17% [102], та сприяння організації промислової переробки й переорієнтації на експорт соняшникової олії. Це дозволило в 2017 році отримати 4,3 млрд. дол. США валютних надходжень країни, що становить 9,9% у структурі загального товарного експорту України і 24,2% в структурі аграрно-продовольчої продукції. Хоча деякі науковці вважають, що експортне мито на насіння соняшнику необхідно відмінити [66, с.20].

З іншими олійними культурами спостерігається інша ситуація. Так, експорт соєвих бобів протягом 2010-2019 рр. збільшився з 0,4 млн. т до 3,2 млн. т, або в 8 разів. Ціна експорту за аналізований період підвищилась з 387,66 до 405,94 дол. США за 1 тону, або на 4,7% (рис. 4.8).

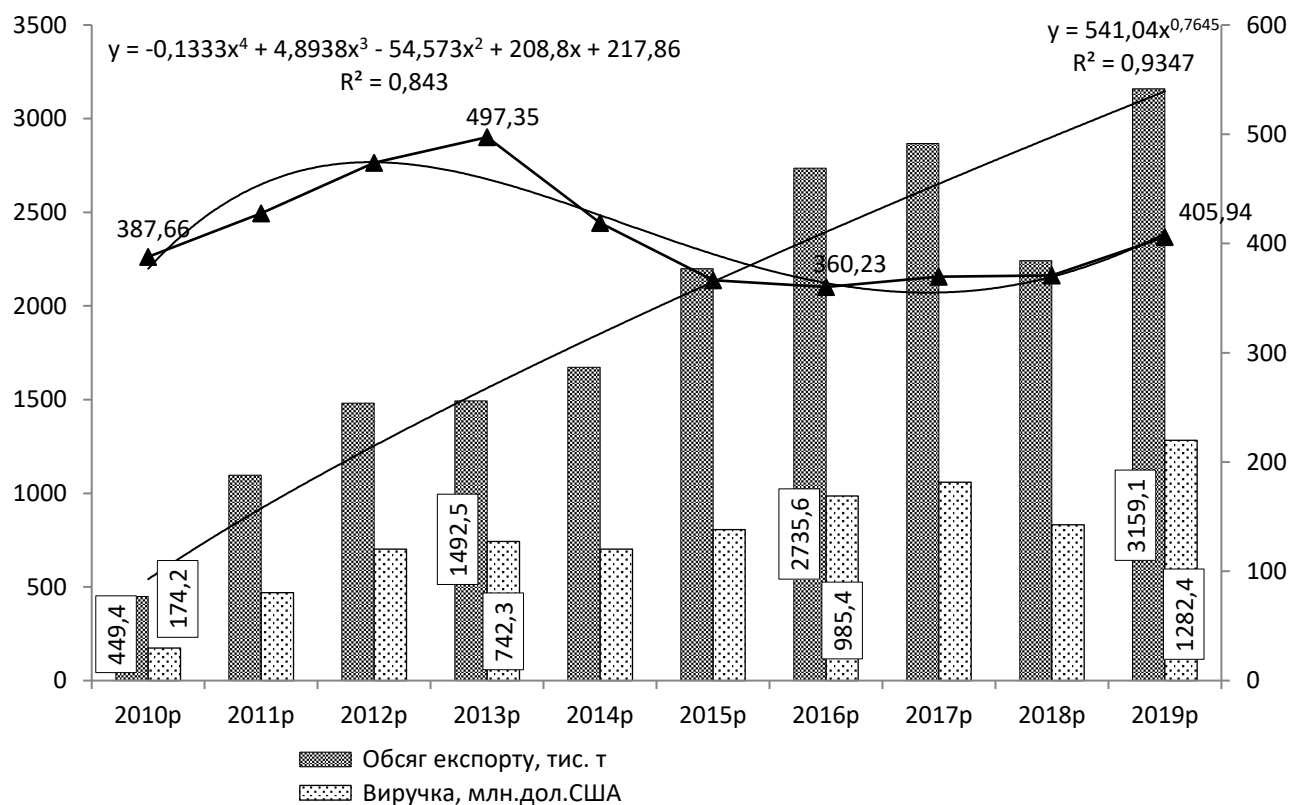

Рис. 4.8. Динаміка обсягів, виручки та експортної ціни соєвих бобів

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Обсяги експорту насіння ріпаку протягом досліджуваного періоду збільшилися в 2,4 разу і в 2019 році становили 3,2 млн. т, або 110,7% від обсягів

внутрішнього виробництва. Ціна експорту знизилась з 418,88 до 321,98 дол. США за 1т, або на 23,13% (рис. 4.9).

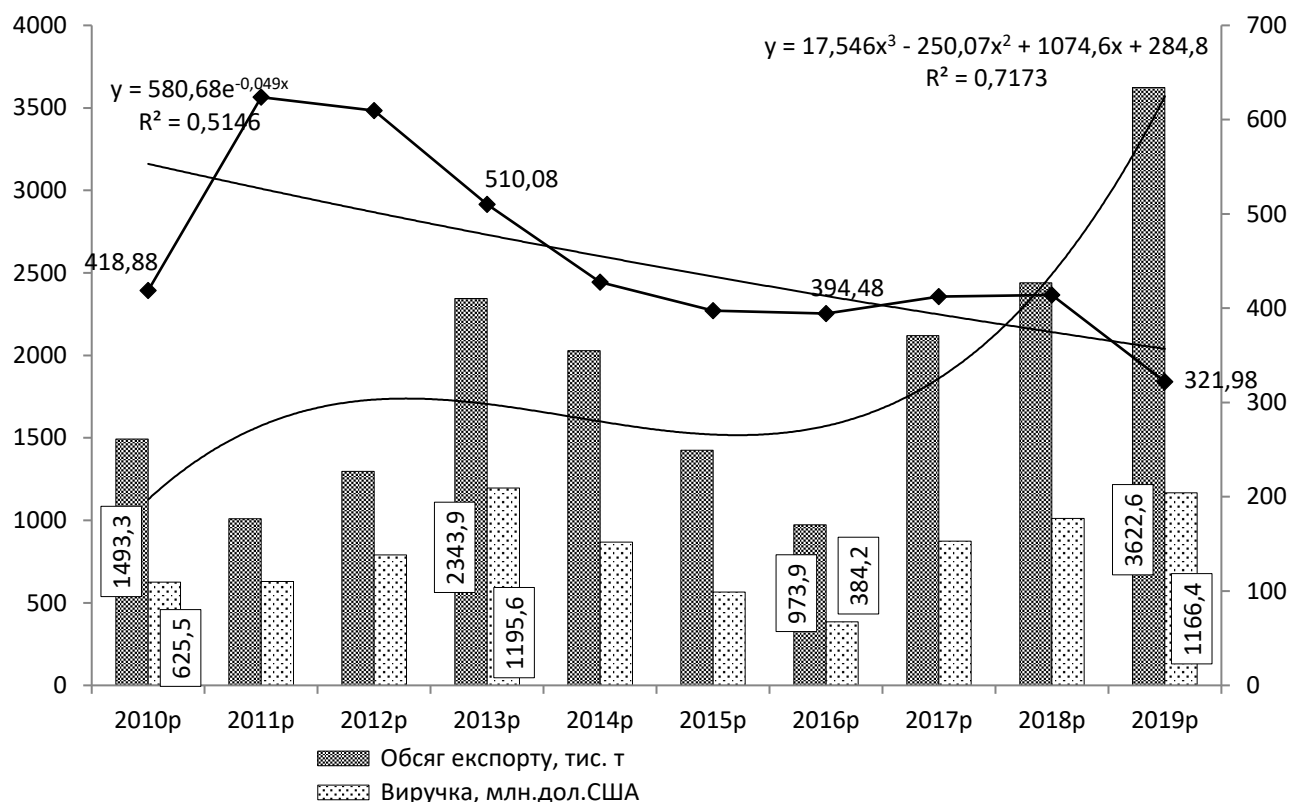

Рис. 4.9. Динаміка обсягів, виручки та експортної ціни насіння ріпаку

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Таким чином виробництво олійних культур (за винятком соняшнику) є експортоорієнтованим, реалізується як сировина. На експорт спрямовується більше половини вирощеної сої та ріпаку. Суб'єкти ринку не зацікавлені в промисловій переробці вирощеного врожаю з відповідною подальшою реалізацією продуктів переробки – олії, маргарину, майонезу та ін.

Збільшення обсягів виробництва продукції зернових і олійних культур мало б супроводжуватись відповідним нарощуванням промислових потужностей з новітньою технологією глибокої переробки та виробництва багатого асортименту якісної і безпечної продукції продовольчого споживання; виготовлення кормів багатих білками, у тому числі на основі використання проміжної продукції в результаті промислової переробки – висівки, шроти, патока та ін. для забезпечення розвитку тваринництва і збільшення

виробництва продуктів тваринного походження, виробництво продукції технічного призначення (біоетанол, біогаз, біодизель, бетаїн та ін.), що суттєво знизило б витрати валюти на імпорт енергетичних ресурсів та суттєво підвищило б енергетичну безпеку країни.

Незаслужено незначну частку у вартості експорту продукції рослинництва займають овочі – 1,43% у 2019 році з сумою надходжень 184,5 млн. дол. США, що все-таки зросла у 8,35 разу порівняно з 2001 роком. При цьому у структурі експорту продукції рослинництва частка вартості овочів знизилась на 1,76 в.п. Темпи приросту вартості експорту овочів за роками були різними, в окремі з них (2011-2015 рр) спостерігався спад надходжень валюти (додаток С, табл. С.16).

Природно-кліматичні умови України з їх зональними й регіональними особливостями сприятливі для виробництва багатьох видів овочів. Проте зосередження галузі в основному у дрібних фермерських господарствах потребує особливих форм організації експортних партій та додаткових затрат як матеріальних так і фінансових на організацію промислової переробки (консервування, маринування, сушіння, заморожування). При цьому важливо запровадити мотиваційний механізм для фермерських господарств, що стимулював би їх на організацію промислового виробництва овочів, поглиблення організаційно-економічних зв'язків на основі кооперативних відносин для організації виробничих потужностей з довготривалого зберігання і переробки овочів та створення товарних партій їх реалізації на зовнішніх ринках.

Слід зважати також на те, що зі зростанням доходів домогосподарств збільшиться попит внутрішнього ринку на ранні овочі. Отже, є потреба активніше розвивати овочівництво закритого ґрунту, що дасть можливість зменшити витрати на закупівлю ранніх овочів по імпорту та завойовувати зовнішні ринки різноманітною продукцією, що виробляється в Україні. Це сприятиме збільшенню кількості робочих місць, забезпеченню потреб населення вітамінною продукцією протягом всього року, посиленню позиції

господарств на міжнародних ринках.

Найбільш швидкими темпами зростала вартість експорту товарної групи III – жири та олії тваринного або рослинного походження – за сумою майже у 21 разу – з 0,22 до 4,7 млрд. дол. США. При цьому її частка в загальній сумі вартості експорту аграрно-продовольчої продукції підвищилась майже вдвічі – з 12,36% до 21,37%, або на 9,01 в.п. Темпи приросту вартості експорту названої товарної групи за роками мали суттєві відмінності (рис. 4.10, додаток С, табл. С.17).

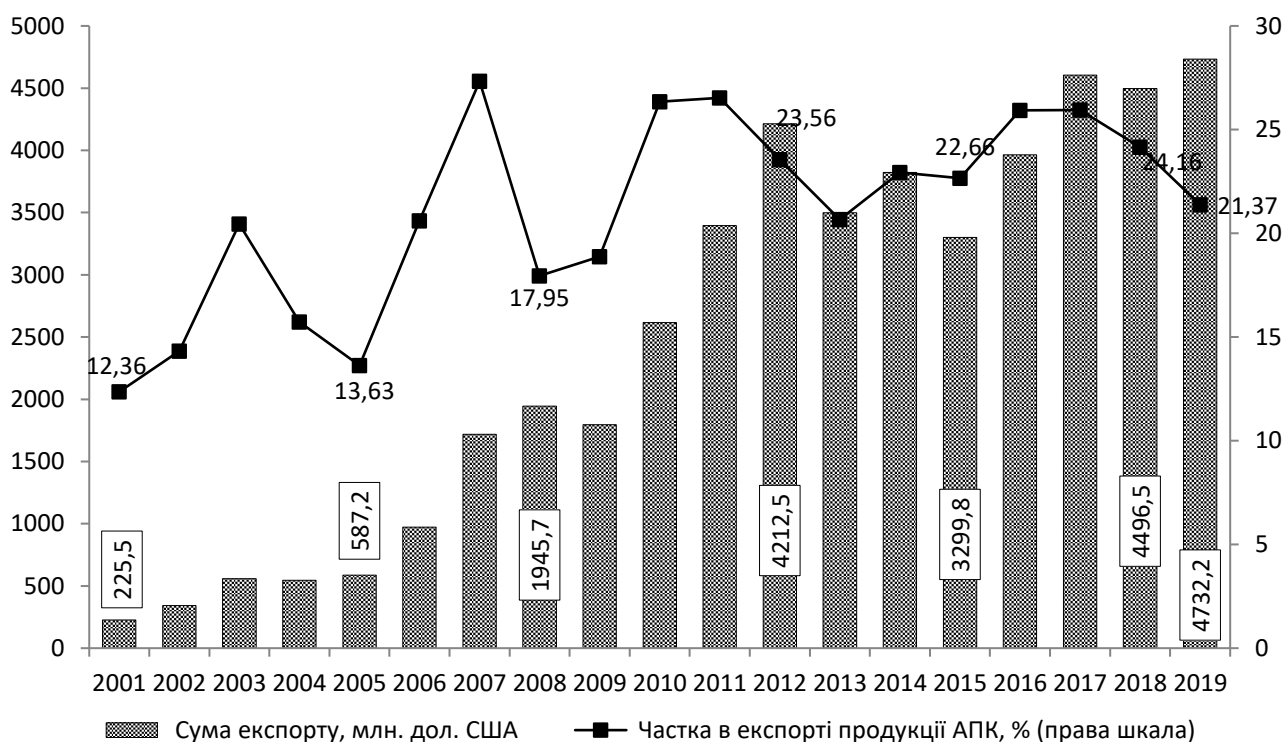

Рис. 4.10. Динаміка експорту товарної групи III – жири та олії тваринного або рослинного походження та їх частка в загальному експорті аграрно-продовольчої продукції

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Активне збільшення обсягів експорту досліджуваної товарної групи спостерігається з 2006 року і до 2012 року з майже 1 до 4,2 млрд. дол. США, стабілізувавшись на рівні 3,5-4,0 млрд. дол. США, у 2017 р – вартість експорту олій рослинного і тваринного походження перевищила найвищий рівень 2012 р і становила 4,6 млрд. дол. США з часткою майже 26% у структурі аграрно-

продовольчих товарів.

Найвищі середньорічні темпи приросту вартості експорту олій характерні для періоду 2006-2010 років, що становили 38,7%. У наступні роки темпи приросту експорту олій знижуються. Отже, найбільш динамічною в структурі експорту аграрно-продовольчої продукції була товарна група III – Жири та олій тваринного або рослинного походження.

Зросла вартість експорту від реалізації продукції товарної групи IV – готові харчові продукти – з 0,5 до 3,2 млрд. дол. США, або у 7,15 разу, при зниженні частки вартості в загальній сумі експорту з 24,71% до 14,54%, або на 10,17 в.п. (додаток С, табл. С.18). Темпи приросту вартості експорту були неоднакові: у 2016 році сума реалізації порівняно з минулими періодами знизилась, у наступні 2017-2019 роки дещо зросла, проте є все ще нижчою порівняно з середньорічними показниками 2001-2005 рр.

Товарну групу IV – готові харчові продукти – становлять 9 позицій пп.16-24, а саме:

- п. 16 – продукти з м'яса, риби (додаток С, табл. С.19);
- п. 17 – цукор і кондитерські вироби з цукру (додаток С, табл. С.20);
- п. 18 – какао та продукти з нього (додаток С, табл. С.21);
- п. 19 – готові продукти із зерна (додаток С, табл. С.22);
- п. 20 – продукти переробки плодів і овочів (додаток С, табл. С.23);
- п. 21 – різні харчові продукти (додаток С, табл. С.24);
- п. 22 – алкогольні і безалкогольні напої та оцет (додаток С, табл. С.25);
- п. 23 – залишки і відходи харчової промисловості (додаток С, табл. С.26);
- п. 24 – тютюн та його промислові замінники (додаток С, табл. С.27).

Кожна із наведених дев'яти товарних позицій займає різну частку вартості у експорті товарної групи IV – готові харчові продукти, неоднакову частку у їх структурі та по-різному змінювали свої показники за досліджуваний період як за вартістю так і за часткою та середньорічними темпами зростання.

В структурі товарної групи IV – готові харчові продукти по всіх позиціях спостерігається певне зростання експорту за вартістю з найбільшими

приростами суми по п.23 – залишки і відходи харчової промисловості – майже у 24 разу при підвищенні частки в обсягах товарної групи IV – з 13,76% до 46,15%; п.21 – різні харчові продукти, вартість яких зросла у 11,5 разу, а частка підвищилась з 2,75% до 4,43%; п. 24 – тютюн та його промислові замінники. Вартість їх експорту зросла у 10,67 разу, при підвищенні частки з 9,10% до 13,59%; п. 19 – готові продукти із зерна, вартість їх експорту зросла у 9,49 разу, а частка відповідно підвищилась з 6,30 до 8,37% (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

**Динаміка складу та структури експорту
товарної групи IV – готові харчові продукти**

Показники	2001р.	У середньому за роки:				2019р.
		2001-2005	2006-2010	2011-2015	2016-2019	
А	1	2	3	4	5	6
Готові харчові продукти – всього						
Експорт, млн. дол. США	450,7	866,8	2133,4	3099,6	2879,1	3220,4
Частка у вартості аграрно-продовольчої продукції, %	24,71	29,44	25,84	19,66	15,61	14,54
У % до 2001р.	100,00	192,32	473,35	687,73	638,81	714,53
Темпи приросту, %	100,00	30,11	16,53	-4,27	9,54	6,69
У тому числі: п. 16 – Продукти з м'яса, риби						
Сума, млн. грн. США	14,0	20,0	37,1	40,6	18,6	22,8
Частка в групі IV, %	3,11	2,31	1,74	1,31	0,65	0,71
У % до 2001р	100,00	142,86	265,00	290,00	132,86	162,86
Темпи приросту, %	100,00	17,84	19,48	-29,32	16,82	5,07
п.17 – Цукор і кондитерські вироби з цукру						
Сума, млн. грн. США	85,9	125,4	161,1	231,8	347,7	254,4
Частка в групі IV, %	19,06	14,47	7,55	7,48	12,08	7,90
У % до 2001р	100,00	145,98	187,54	269,85	404,77	296,16
Темпи приросту, %	100,00	6,43	61,64	-8,51	-10,26	-30,66
п.18 – Какао та продукти з нього						
Сума, млн. грн. США	100,1	164,2	431,3	477,0	188,7	204,6
Частка в групі IV, %	22,21	18,94	20,22	15,39	6,55	6,35
У % до 2001р	100,00	164,04	430,87	476,52	188,51	204,40
Темпи приросту, %	100,00	23,34	22,83	-27,44	8,04	0,24
п. 19 – Готові продукти із зерна						
Сума, млн. грн. США	28,4	57,6	197,3	357,4	261,7	269,4
Частка в групі IV, %	6,30	6,65	9,25	11,53	9,09	8,37
У % до 2001р	100,00	202,82	694,72	1258,45	912,32	948,59

Темпи приросту, %	100,00	36,19	22,00	-5,71	8,23	0,41
п.20 – Продукти переробки овочів						
Сума, млн. грн. США	34,2	73,8	187,8	287,5	170,3	191,9
Частка в групі IV, %	7,59	8,51	8,80	9,28	5,92	5,96
У % до 2001р	100,00	215,79	549,12	840,64	497,95	561,11
Темпи приросту, %	х	36,58	11,73	-5,26	11,00	11,38
п. 21 – Різні харчові продукти						
Сума, млн. грн. США	12,4	50,0	87,9	187,7	124,0	142,7
Частка в групі IV, %	2,75	5,77	4,12	6,06	4,31	4,43
У % до 2001р	100,00	403,23	708,87	1513,71	1000,00	1150,81
Темпи приросту, %	100,00	41,28	25,46	-7,83	12,51	8,11
п.22 – Алкогольні і безалкогольні напої та оцет						
Сума, млн. грн. США	72,5	201,7	483,2	313,0	203,4	210,8
Частка в групі IV, %	16,09	23,27	22,65	10,10	7,06	6,55
У % до 2001р	100,00	278,21	666,48	431,72	280,55	290,76
Темпи приросту, %	100,00	55,10	1,56	-16,79	8,77	-8,27
п.23 – Залишки і відходи харчової промисловості						
Сума, млн. грн. США	62,0	112,9	359,0	905,9	1186,5	1486,2
Частка в групі IV, %	13,76	13,02	16,83	29,23	41,21	46,15
У % до 2001р	100,00	182,10	579,03	1461,13	1913,71	2397,10
Темпи приросту, %	100,00	22,54	29,55	12,27	14,77	21,34
п.24 – Тютюн і промислові замітники тютюну						
Сума, млн. грн. США	41,0	59,8	188,8	295,1	378,5	437,6
Частка в групі IV, %	9,10	6,90	8,85	9,52	13,15	13,59
У % до 2001р	100,00	145,85	460,49	719,76	923,17	1067,32
Темпи приросту, %	х	21,52	28,01	10,89	10,79	9,76

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Найменші обсяги вартості експорту і найнижчий приріст мають п.16 – продукція з м'яса і риби – у 1,59 разу при зниженні частки в обсягах з 3,1% до 0,71%; п.18 – какао та продукти з нього відповідно сума експорту зросла у двічі, а частка знизилась з 22,21% до 6,35%; п.22 – алкогольні і безалкогольні напої – сума вартості зросла у 2,91 разу при зниженні частки до 6,55%.

У структурі вартості експорту товарної групи IV найбільш вагоме місце займає п. 23 – залишки і відходи харчової промисловості, сума якої зросла з 62 млн. дол. США до майже 1486,2 млн. дол. США, або майже у 24 разу. При

цьому її частка підвищилась з 13,76% до 46,15% або більш ніж втричі. Найбільш високі середньорічні темпи приросту були у період 2006-2010 рр, що становили 35,4%. Найбільша сума вартості від реалізації по експорту залишків та відходів харчової промисловості була отримана у 2019 році – 1,5 млрд. дол. США.

Щорічне нарощування вартості експорту товарної позиції п. 23 – «Залишки та відходи харчової промисловості», не дивлячись на зниження середньорічних темпів приросту за останні роки, свідчать про наростаючий попит зовнішнього ринку на даний товар.

Залишки і відходи харчової промисловості – п. 23 некоректно відносити до товарної групи IV – готові харчові продукти. По-перше, тому що залишки і відходи харчової промисловості не відповідають споживчим якостям як харчові продукти. По-друге, це – проміжна продукція промислової переробки продукції рослинництва і тваринництва (шроти, меляса, жом, патока, жмих, макуха, висівки, сироватка). В олієжировій промисловості частка цієї продукції становить в межах 50% із вмістом білка до 40%. Тому й попит на цю продукцію на зовнішньому ринку аграрно-продовольчих товарів необмежений.

Сучасні економісти вважають перспективним експорт макухи (шротів), що динамічно розвивається протягом останніх років [93, с. 88]. Але ж макуха – білковий продукт, важливіше його спрямувати на виготовлення збагачених білком концентратів для розвитку галузей тваринництва та забезпечувати виробництво продуктів тваринного походження для насичення внутрішнього продовольчого ринку продукцією власного виробництва та нарощувати експорт м'ясної продукції, а можливо й продуктів більш глибокої промислової переробки.

Осташко Т.В. вважає пріоритетним завданням нарощування експорту в ЄС продукції з вищою часткою доданої вартості та обґрунтовує це зумовленою “необхідністю хоча б часткової компенсації втрати ринків Російської Федерації, зменшення залежності від високої волатильності попиту та цін на сільськогосподарську сировину на світових ринках; збільшення обсягів

експортної виручки від агропродовольчого експорту” [93, с. 83]. Але чи так важливо збільшувати обсяги експортної виручки від реалізації сировини в умовах недоспоживання населенням України тривалий період важливіших харчових продуктів? Так, фактичний рівень споживання молока та молокопродуктів становить в межах 50-55% до раціональної норми, м'яса та м'ясопродуктів – в межах 60-65% [118, с. 42]. При цьому частка експорту молока і молокопродуктів становить 6,12% до виробництва, частка імпорту у споживанні 4,0% (2019р); м'яса і м'ясопродуктів – відповідно експорт – 19,54%, (спостерігається щорічне зростання); імпорт – 11,59% – за роками різні показники.

Виявлена дослідженнями автора залежність між станом здоров'я населення країни і споживанням важливих харчових продуктів [160, с.47-51] свідчить про нагальну необхідність спрямовувати наявні внутрішні ресурси на забезпечення виробництва власних харчових продуктів, особливо тваринного походження за прикладом ЄС, де попит на харчові продукти забезпечується в основному власним виробництвом, показники яких близькі [93, с.87]. Так, в ЄС виробництво яловичини та телятини у 2014р. забезпечувало споживання на рівні 98,4%, експорт становив лише 2,3% по відношенню до виробництва, імпорт – 3,9% – до споживання. На період до 2020 року передбачено забезпечити споживання власним виробництвом на 97,5%, експортувати – 1,8% від виробленого, причому, щороку зменшуючи обсяги імпорту – на 4,4% від споживання з тенденцією до зниження [93, с.87].

В ЄС виробництво свинини переважає над споживанням на 10-11%, до того ж і виробництво і споживання майже стабільні протягом наведеного періоду. Імпорт – незначний – 0,19% до споживання, експорт – 10,5% до виробництва. Подібна ситуація з м'ясом птиці [93, с.87; 94, с. 60].

Отже, з огляду на вище викладене стає зрозумілим зростаючий попит ЄС на зернові, насіння олійних, макуху, сою. Це важливіша сировина для виробництва продукції тваринництва.

Таким чином ЄС надає особливо важливого значення забезпечення

населення продукцією в основному власного виробництва, імпортуючи для цього якісні сировинні кормові ресурси. Чи не тому тривалість життя в ЄС становить – 78-82 років, тоді як в Україні 65-70 років [160, с.47-51].

Вагому суму в експорті готових харчових продуктів становить п. 17 – цукор і кондитерські вироби з нього, вартість якого зросла з 85,9 до 254,4 млн. дол. США, або у 3,0 разу. При цьому частка цієї позиції у структурі готових харчових продуктів знизилась з 19,06% до 7,90% або на 11,16 в.п. Темпи приросту за роками були різними, у 2019 р – мінусовий – 30,66%. Це свідчить про нечітку визначеність ринкового середовища для експорту вітчизняного ринку цукру, що має ризиковий характер для експортерів, а також для його виробників.

Цукор і цукристі продовольчі продукти є і можуть бути в перспективі важливими експортоспроможними продуктами особливо для господарств зони Лісостепу. За сучасної економічної ситуації варто обґрунтовано визначити пріоритетність культури цукрових буряків відносно інших сільськогосподарських культур щодо отримання найбільшої суми валової доданої вартості на одиницю посівної площі і одиницю матеріально-трудових витрат. Розміщення цукрових буряків має бути спрямовано у ті господарства, де природно-кліматичні умови (грунти, клімат, рельєфність, кут нахилу) відповідають потребам рослини і при оптимальному виконанні технологічних операцій забезпечують одержання максимум продукції на одиницю площі при мінімумі витрат на одиницю продукції.

Отже, ефективність експортно-імпортних операцій на ринку цукру передбачає збалансованість складових у формулі: природно-кліматичний потенціал – пропозиція; попит – пропозиція; пропозиція – платоспроможність. Непослідовність правил торгівлі на зовнішньому ринку зумовило пожвавлення імпорту цукру і цукровмісної продукції з демпінговими наслідками впливу на цінову ситуацію щодо внутрішнього ринку цукру із значними економічними перевагами імпортерам, що викликає сезонні цінові коливання. До того ж ставки ввізного мита на цукор в Україні порівняно нижчі, ніж в інших країнах

світу, що не забезпечує достатнього захисту внутрішнього ринку цукру після вступу України до СОТ [121, с.177-178].

Певне місце в структурі товарної групи – IV готові харчові продукти займає п.20 – продукти переробки плодів і овочів, проте чіткої тенденції у нарощуванні вартості їх експорту не прослідковується. Якщо у 2001-2013 рр. спостерігається нарощування вартості експорту (за винятком 2008 і 2009 рр, коли відбувся різкий спад обсягів вартості і зниження частки з майже 12% до 7,1% або на 5 в.п.), то починаючи з 2014 року щорічно зменшуються обсяги вартості експорту при зниженні частки у товарній групі IV до 5,96%.

Найбільші обсяги вартості експорту п.20 – продукти переробки плодів і овочів були у 2013 р на суму 404,1 млн. дол. США з часткою 11,54%, що по відношенню до найменшої їх суми становило 11,8 разу. Така ситуація з експортом продуктів переробки плодів і овочів зумовлена станом функціонування підприємств консервної промисловості та їх сировинної бази – продукції садівництва і овочівництва.

Відомо, що основні площі садів і овочів зосередженні в основному у невеликих за розмірами господарствах, що без налагодження постійно діючих зв'язків ускладнює заготівлю продукції овочівництва і садівництва для організації промислової переробки. Тим більше, що ця продукція малотранспортабельна, швидко псується, при зберіганні втрачаються якісні характеристики. Для організації її експортування в переробленому вигляді необхідні новітні технології організації її переробки, постійні постачальники сировинних ресурсів за певними видами продукції, заданими якісними параметрами з гарантованими обсягами. Це, з одного боку, з іншого – є потреба технічної модернізації консервних заводів, розширення їх технологічних ліній, що забезпечують багатий асортимент плодоовочеконсервної продукції, розробки нових рецептур і технологічних режимів, створення нових видів технологічного обладнання [78, с.14].

Важливим товаром в структурі експорту групи IV є п.19 – готові продукти із зерна. Обсяги експорту мали тенденцію до коливання протягом

2010-2019 рр із фіксацією кількості на рівні 167,7 тис. тонн. Вартість експорту спочатку збільшилась до 412,3 млн. дол. США в 2013 році, але в 2019 році зменшилась до 269,4 млн. дол. США, або на 34,8% (рис. 4.11). Обсяг експорту такого роду зернових продуктів був у 100-200 разів меншим, ніж експорт зерна як сировини протягом періоду дослідження. Таким чином, темпи зростання експорту готових виробів із зернових продуктів були повільнішими, ніж темпи зростання експорту зернової сировини. Така ситуація свідчить про більший інтерес до збільшення експорту зерна як сировини, ніж до експорту зернових продуктів промислової переробки, що містить більше доданої вартості.

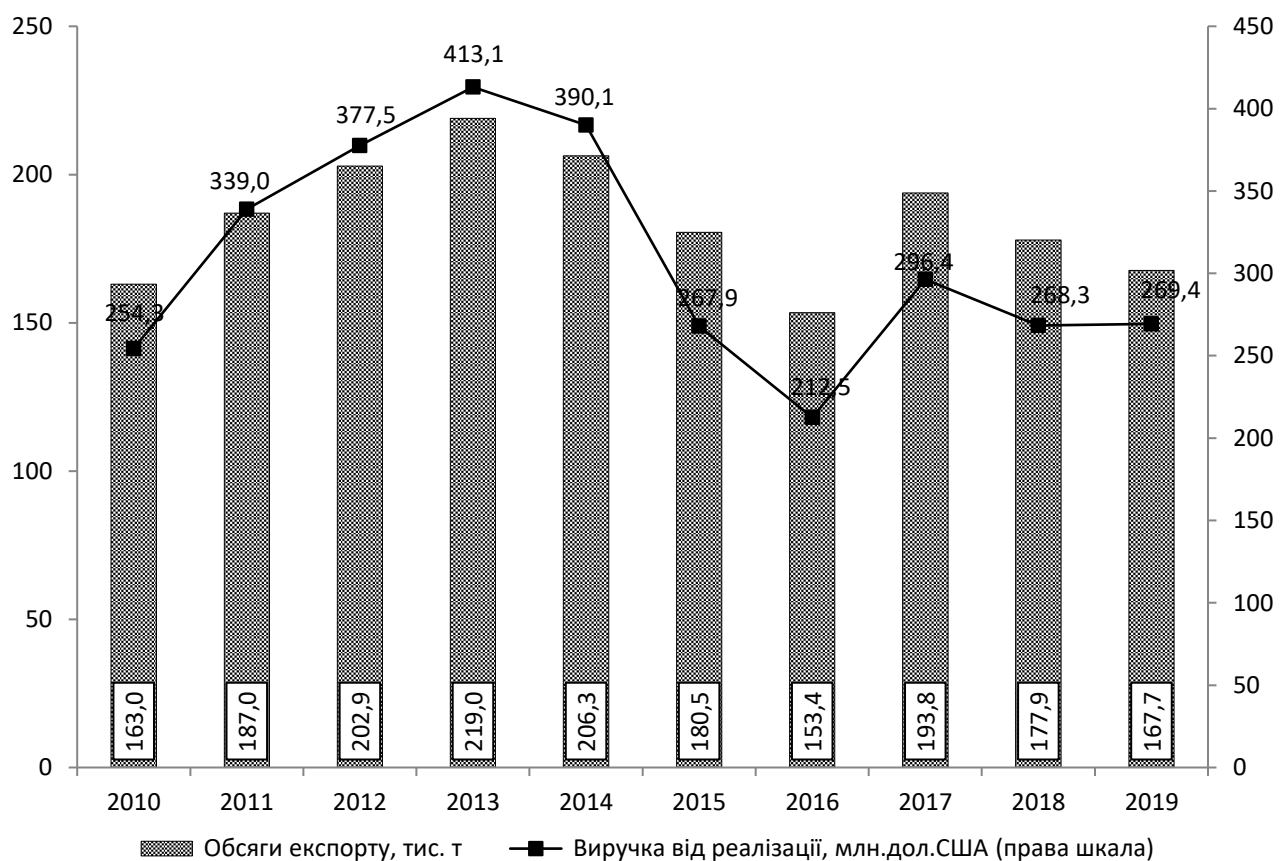

Рис. 4.11. Динаміка експорту готових продуктів із зерна, 2006-2019

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

В процесі дослідження використовуючи методику кореляційно-регресійного аналізу [156, с.33-70; 157, с.21-120] нами було визначено зв'язок між експортними доходами від зернових культур як сировини, борошномельно-круп'яної продукції і готової зернової продукції з обсягами експортних поставок

та експортною ціною. Наші розрахунки показали (табл. 4.6), що зв'язок між експортною виручкою від реалізації зерна як сировини та борошномельно-круп'яної продукції і обсягами експорту був позитивний і сильний ($r=0,9228$ та $r=0,8836$ відповідно, $p<0,001$). Зв'язок із реалізаційною ціною був несуттєвий ($r=0,1490$ та $r=-0,0806$ відповідно).

У той же час в процесі дослідження було виявлено дуже сильний прямий зв'язок між виручкою від реалізації готових продуктів із зерна та обсягами і ціною експорту ($r=0,9733$ та $r=0,9706$ відповідно, $p<0,001$). Цей факт підтвердив можливість збільшення валютних доходів від експорту готової зернової продукції порівняно з експортом зерна як сировини.

Таблиця 4.6

**Коефіцієнти кореляції Пірсона щільності та напряду зв'язку
між факторами впливу та доходом від експорту
основних зернових продуктів, (r) ***

Продукт	Фактор впливу	
	Обсяги експорту	Експортна ціна
Зерно	0,9228**	0,1490
Продукція борошномельно-круп'яної промисловості	0,8836**	-0,0806
Готові продукти із зерна	0,9733**	0,9706**

*Розраховано за період 2006-2019 рр.

* $p<0,001$

Джерело: розраховано автором.

Зовнішньо-торговельна діяльність України характеризується нарощуванням експорту продукції аграрно-продуктового виробництва з перевагою товарів сировинного спрямування. В той же час в структурі імпорту переважають готові харчові продукти з від'ємним сальдо протягом тривалого періоду.

Вагомою причиною такого стану є відсутність обґрунтованої стратегії розвитку аграрно-продуктового виробництва, яка б відповідала потребам суспільства та забезпечувала розвиток людського капіталу, який є основою розвитку економіки країни.

Особливо негативний вплив на сучасну нераціональну структуру експорту України має концентрація в олігархічних структурах фінансового капіталу, що обмежує його використання в аграрно-промисловому виробництві, стримує розвиток трудомістких галузей, зокрема овочівництва, садівництва, тваринництва й промислових підприємств з доробки, переробки та довготривалого зберігання і виробництва продукції з більшою доданою вартістю; обмежує використання робочої сили, що є однією з причин відтоку з України найбільш продуктивних працівників та зменшення людського капіталу – основного складника продуктивних сил країни. До того ж нераціональна структура аграрно-продуктового виробництва, що близька до монокультури, є виснажливою також для ґрунтів, особливо несприйнятливою в період зміни природно-кліматичних умов, що призводить до різкого зниження потенціалу землі – особливого і найбільш вразливого засобу аграрно-продуктового виробництва.

Сучасні економісти вважають, що “перспективність та необхідність нарощування обсягів експорту аграрно-продовольчих товарів зумовлена, по-перше, світовою демографічною ситуацією та проблемою продовольчої безпеки, а по-друге, необхідністю капіталізації суб’єктів агробізнесу” [43, с.129; 44, с.42].

І далі: “Саме тому особливої актуальності експорт набуває в умовах країн з транзитивною економікою, в яких формування та реалізація зовнішньоекономічної політики є формою економічного та політичного самовизначення та основою входження на рівноправних позиціях до світової економічної системи” [43, с. 133]. Але ж ЄС не цікавлять проблеми експорту аграрно-продовольчих продуктів. Вони спрямовують своє виробництво на виготовлення якісних продовольчих товарів для повного забезпечення перш за все свого населення експортуючи лише надлишки виробництва, причому планують на перспективу збільшити виробництво важливіших продуктів внутрі країни [93, с.86-87] забезпечуючи попит власне виробленою продукцією. Імпорт планують або зменшувати (сири, вершкове масло, яловичина та

телятина), або залишати на досягнутому рівні. При цьому нарощують імпорт лише сировинних продуктів, особливо багатих білками, як основи для забезпечення внутрішнього власного виробництва.

Отже для економічного, теж політичного самовизначення тієї чи іншої країни необхідні більш вагомі чинники. Серед яких важливим є самозабезпечення населення власне виробленою якісною продукцією і доступність до її закупівлі.

Задоя А.О. вважає, що у період кризи 2009 року причиною економічного спаду було саме погіршення умов зовнішньоекономічної діяльності, то скорочення експорту та імпорту у 2014-2016рр викликане перш за все спадом українського виробництва [26, с. 112].

Економісти по різному відносяться до зростання експорту аграрно-продовольчих товарів. Так, позиція Карасьової Н. про те, що “експорт великої кількості товарів агропромислового походження сформувався внаслідок низького сукупного попиту та рівня цін на національному ринку” [43, с. 141] є недостатньо обґрунтованою. Вважаємо, що така ситуація є не причиною “низького сукупного попиту і рівня цін”, а наслідком недорозвинених соціально-економічних відносин в напрямі – держава – людина, що зумовило в результаті відставання у тваринництві новітніх інноваційних технологій і високу її трудомісткість продукції; 2) відставання ринкової інфраструктури, зокрема введення в дію промислових потужностей з глибокої переробки, доробки, довготривалого зберігання вирощеного урожаю; 3) порушення рівноваги між розвитком галузей рослинництва і тваринництва, що обмежило біологічну переробку продукції рослинництва, а отже призвело до її перервиробництва та недовиробництва тваринницької продукції для внутрішнього ринку. Це ж стосується виробництва й використання проміжної високобілкової продукції підприємств переробної промисловості. До того ж ця нерівновага поглиблюється, відбувається масовий відтік з країни найбільш мобільної потужної робочої сили, що призвело до зменшення попиту на внутрішньому аграрно-продуктовому ринку, знизивши його ємність.

4.3. Товарна структура імпорту аграрно-продуктових товарів у зовнішньоторговельній діяльності України

Україна за УКТЗЕД щорічно імпортує понад 20 груп товарів за близько сотні товарних позицій, з яких чотири групи (I-IV) з 24 позицій становить аграрно-продовольча продукція. При цьому сальдо зовнішньоторговельної діяльності в цілому було мінусовим (-10,7 млрд. дол. США), в продукції аграрного сектору – плюсовим (+16,4 млрд. дол. США) (рис. 4.12, додаток Т).

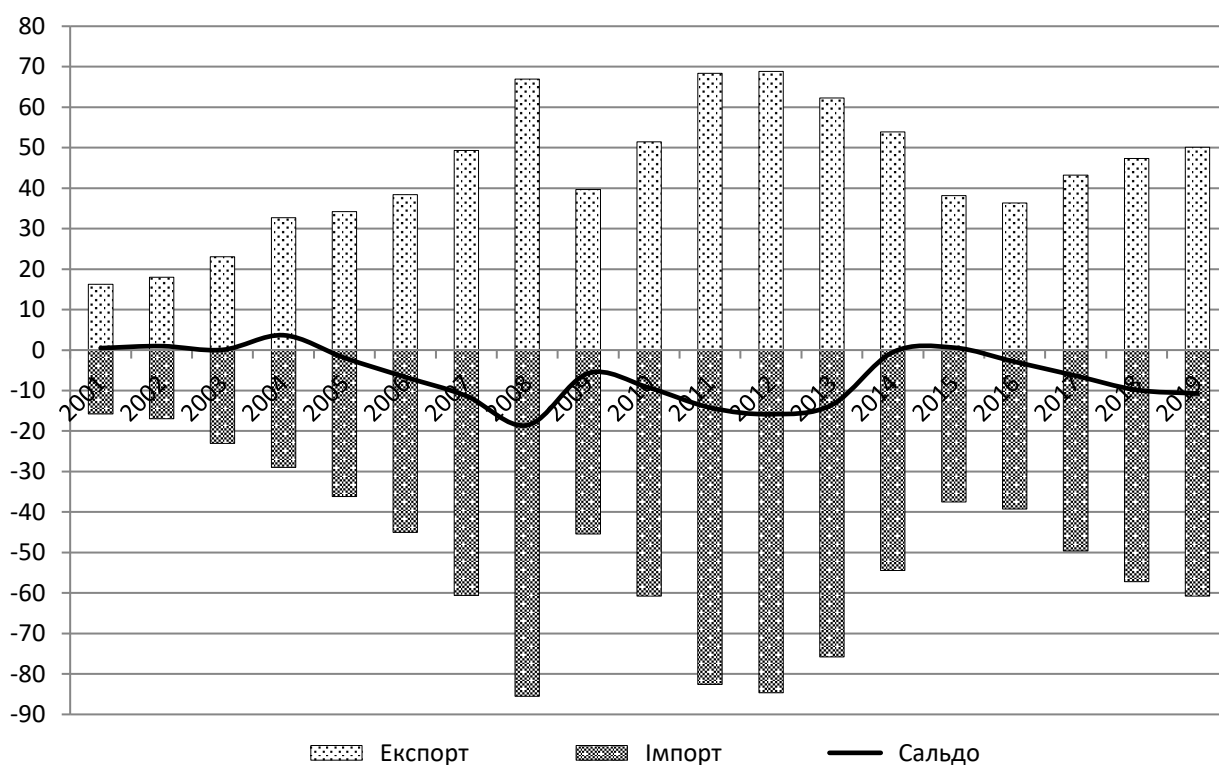

Рис. 4.12. Динаміка вартості товарної продукції зовнішньоторговельної діяльності України, млрд. дол. США

Джерело: дані Державної служби статистики України [21-22; 30-39]

За період 2001-2019 рр. загальна вартість імпорту зросла з 15,8 млрд. дол. США до 60,8 млрд. дол. США, або у 3,85 разу, при цьому щороку з мінусовим сальдо за винятком 2001-2004 років. Закупівля по імпорту продукції аграрного сектору зросла з 1,1 до 5,7 млрд. дол. США, або у 5,1 разу, з плюсовим сальдо щорічно. Темпи нарощування вартості імпорту за роками були різні. Найбільші

показники загальної вартості імпорту за досліджуваний період спостерігались у 2008 і 2012 роках – відповідно по 85,5 і 84,7 млрд. дол. США з мінусовим сальдо 18,6 і 15,8 млрд. дол. США. Вартість закупівлі по імпорту за роками аграрно-продовольчих товарів була нестабільною з найбільшою сумою у 2012 і 2013 роках, що становила відповідно по 7,5 та 8,0 млрд. дол. США (рис. 4.13, додаток У, табл. У.1) з плюсовим сальдо щорічно.

Отже, простежується тенденція до нарощування закупівлі по імпорту продукції аграрного сектору. Переважання імпорту над експортом є суттєвим недоліком зовнішньоторговельної діяльності, що не тільки спричиняє нераціональне використання валютних надходжень, а й зниження вартості національного потенціалу країни.

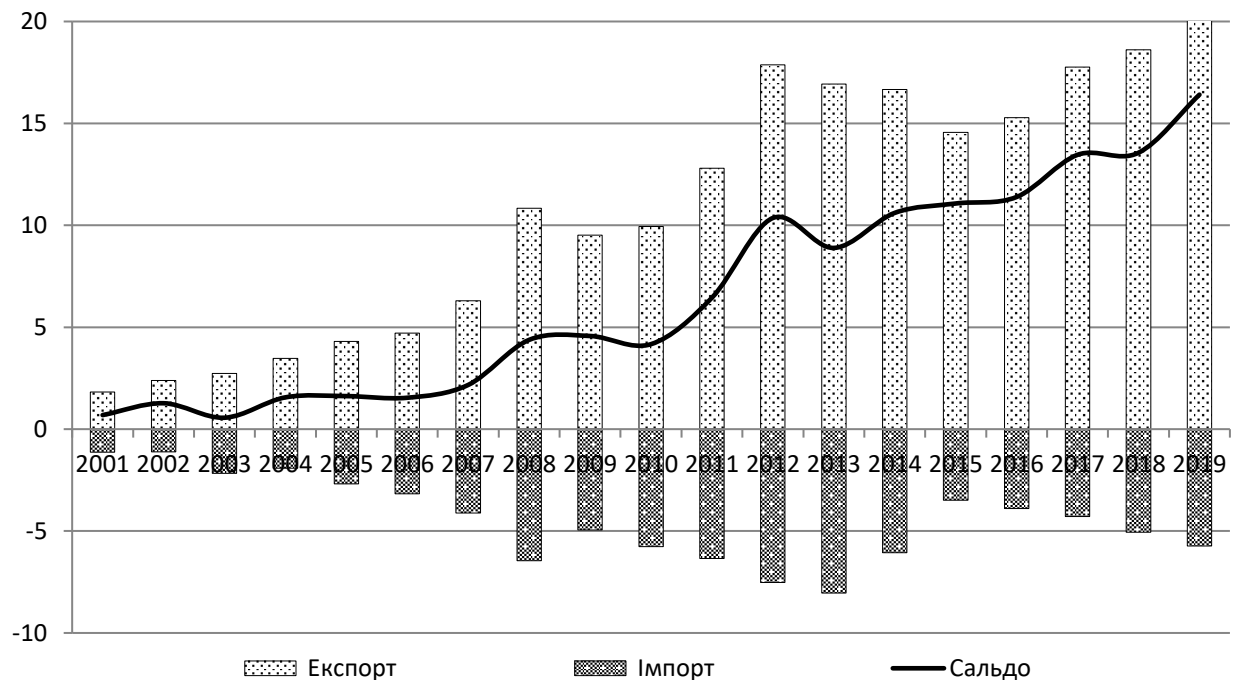

Рис. 4.13. Динаміка зовнішньої торгівлі України аграрно-продовольчою продукцією, млрд. дол. США

Джерело: дані Державної служби статистики України [21-22; 30-39]

Зростаючі обсяги витрат на закупівлю по імпорту аграрно-продовольчої продукції зумовлюють необхідність поглибленого аналізу в динаміці як в цілому так і за товарною структурою за товарними групами I-IV та за окремою їх номенклатурою, що включає чотири групи товарів:

- I – живі тварини та продукція тваринництва за 5-ма позиціями (п. 1-5);
- II – продукція рослинного походження за 9-ма позиціями (п. 6-14);
- III – жири та олії тваринного або рослинного походження за однією позицією (п. 15);
- IV – готові харчові продукти за 9 позиціями (п. 16-24).

Серед означених товарних груп найбільші за вартістю обсяги імпорту належать готовим харчовим продуктам. Їх вартість зросла з 0,6 до 2,6 млрд. дол. США, або майже у 4,4 разу (табл. 4.7).

В окремі періоди суми були значно більшими. У період 2011-2015 років вартість імпорту готових харчових продуктів перевищувала 2,6 млрд. дол. США. В структурі вартості імпорту аграрно-продовольчої продукції харчові продукти займають найбільшу частку, хоча порівняно з 2001-2005 рр. спостерігається тенденція до її зниження з 52,46% до 46,27% у 2018 році. При цьому сальдо з мінусового стало плюсовим.

Друге місце за вартістю імпорту займає товарна група II – продукти рослинного походження, частка яких підвищилась за досліджуваний період з 23,64% до 31,29%. За роками вартість імпорту є нестабільною, з найбільшими обсягами у 2011-2015 роках, що по відношенню до 2001р. зросли у 6,7 разу, проте в останні роки темпи приросту витрат на імпорт продукції рослинництва дещо уповільнились.

Вартість імпорту продукції товарної групи I – живі тварини та продукти тваринництва зросла з 182,5 млн. дол. США у 2001 р. до 1071,5 млн. дол. США – у 2019 році, або у 5,87 разу. Частка цієї групи продукції у структурі імпорту за роками змінювалась і зросла з 16,22% до 18,68% у 2019р., мінусове сальдо в останні п'ять років змінилось на плюсове і становило 205,5 млн. дол. США.

Найменша вартість імпорту аграрно-продовольчої продукції відноситься до товарної групи III – жири та олії тваринного і рослинного походження. Їх обсяги спочатку нарощувались, досягнувши у 2006-2010 рр. 0,4 млрд. дол. США з часткою 8,26% у вартості аграрно-продовольчої продукції після чого спостерігається тенденція до деякого зменшення імпорту за сумою та за

часткою в сумі вартості імпорту аграрно-продовольчої продукції.

Таблиця 4.7

Динаміка товарної структури імпорту аграрно-продовольчої продукції

Показники	2001	У середньому за рік:				2019
		2001-2005	2006-2010	2011-2015	2016-2019	
Продукція аграрного сектору – всього (групи I-IV)						
Сума, млн. дол. США	1125,5	1801,1	4886,8	6289,9	4744,2	5736,0
У % до 2001р	100,0	160,0	434,2	558,8	421,52	509,64
Сальдо (+/-), млн. дол.	698,4	1143,4	3370,8	9479,8	13704,8	16408,1
Товарна група I – живі тварини, продукти тваринного походження						
Сума, млн. дол. США	182,5	265,7	1126,3	1255,3	758,6	1071,5
Частка в сумі імпорту аграрно-продовольчої продукції, %	16,22	14,75	23,05	19,96	15,99	18,68
У % до 2001р	100,00	145,59	617,15	687,84	415,67	587,12
Сальдо (+/-), млн. дол.	272,0	281,9	-464,8	-291,5	334,3	205,5
Товарна група II – продукти рослинного походження						
Сума, млн. дол. США	266,1	445,5	1163,7	2006,2	1494,2	1794,6
Частка в сумі імпорту аграрно-продовольчої продукції, %	23,64	24,73	23,81	31,90	31,50	31,29
У % до 2001р	100,00	167,42	437,32	753,93	561,52	674,41
Сальдо (+/-), млн. дол.	427,2	632,8	2489,4	6054,3	8533,5	11119,9
Товарна група III – жири та олії тваринного або рослинного походження						
Сума, млн. дол. США	86,5	132,0	403,6	352,6	258,3	253,3
Частка в сумі імпорту аграрно-продовольчої продукції, %	7,69	7,33	8,26	5,60	5,44	4,42
У % до 2001р	100,00	152,60	466,59	407,51	298,61	292,83
Сальдо (+/-), млн. дол.	139,0	319,9	1406,1	3293,1	4191,1	4478,9
Товарна група IV – готові харчові продукти						
Сума, млн. дол. США	590,4	957,9	2193,0	2675,9	2156,2	2616,6
Частка в сумі імпорту аграрно-продовольчої продукції, %	52,46	53,18	44,88	42,54	45,45	45,62
У % до 2001р	100,00	162,25	371,44	453,24	365,21	443,19
Сальдо, (+/-)	-139,7	-91,1	-59,6	423,7	722,9	603,8

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Ця група продуктів є результатом промислової переробки тваринницької і рослинницької продукції. Використовується не тільки в якості харчових

продуктів, а й слугує технологічним компонентом чи консервантом при виготовленні готових до споживання харчових продуктів різноманітного асортименту.

Наведена динаміка товарної структури імпорту аграрно-продовольчої продукції свідчить про її суттєву величину, що в окремі роки перевищувала 10%, до того ж за роками має певні видозмінення з тенденцією до нарощування за окремими групами продуктів.

Зростання імпорту на думку С.М. Кваші, В.І. Власова, Н.В. Кривенка, Б.В. Духницького викликане, по-перше, постачанням на український ринок продукції, яку неможливо виробляти в Україні із-за природно-кліматичних умов; по-друге, потребою насичення ринку продовольчими товарами значно ширшого асортименту та цінового діапазону; по-третє, кількісним незадоволенням зростаючої купівельної спроможності населення України [47, с.11].

Вважаємо, що для населення України важливим є досягнення рівня самозабезпеченості аграрно-продуктовими товарами, виробництво яких є традиційними в Україні, де наявні сприятливі природно-кліматичні умови. Імпорт таких продуктів може бути допустимим внаслідок невідповідності природно-кліматичних умов потребам рослин, що зумовлюють неможливість їх виробництва (наприклад, цитрусових, інших екзотичних продуктів) та природних катаклізмів, що призводять до недобору урожаю сільськогосподарських культур.

Значна витрата коштів на закупівлю по імпорту аграрно-продовольчих товарів стримує розвиток вітчизняного аграрного виробництва, по-перше: із-за скорочення робочих місць, що спонукає витіснення з сільського господарства і суміжних галузей економіки найбільш продуктивної робочої сили; по-друге, провокує недовиробництво важливіших видів аграрно-продуктових товарів, а отже, призводить до звуження структури виробництва і, як наслідок, стагнація розвитку аграрної сфери, відтік трудових ресурсів, низький рівень життя, неспокій у суспільстві, збіднення виробничого потенціалу в Україні.

Окремі економісти вважають, що поширення імпорту у внутрішньому споживанні “відбувається унаслідок несприятливого інвестиційного клімату та недосконалої системи захисту вітчизняних товаровиробників” [91, с. 92]. Зважаючи на важливе значення і суттєві витрати на закупівлю по імпорту аграрно-продовольчої продукції, наявні можливості її нарощування в Україні й забезпечення потреб внутрішнього ринку власне виробленою в Україні продукцією є необхідність дослідити динаміку вартості витрат по імпорту безпосередньо всередині кожної товарної групи продуктів за окремими позиціями.

У 2019 році статистична звітність зовнішньої торгівлі по товарній групі продуктів I – живі тварини та продукція тваринництва представлена 5 позиціями: 01 – живі тварини; 02 – м'ясо і субпродукти харчові; 03 – риба і рибопродукти; 04 – молоко і молочні продукти, яйця; 05 – продукти тваринного походження. Вартість імпорту товарної групи I – живі тварини, продукти тваринного походження за досліджуваний період зросла з 182,5 до 1071,5 млн. дол. США, або у 5,87 разу (табл. 4.8, додаток У, табл. У.2). При цьому її частка у вартості імпорту аграрно-продовольчої продукції підвищилась з 16,22% до 18,68%, або на 2,46 в.п. Чітка тенденція до зростання вартості імпорту простежується з 2004 року з 0,3, досягнувши у 2008 році, 1,7 млрд. дол. США у період 2009-2011 років – дещо зменшується, потім два роки (2012, 2013) знову зростає, надалі з 2014 року спостерігається зменшення вартості імпорту.

Відхилення максимального рівня вартості імпорту досліджуваної товарної групи (2013р.) від мінімального (2002р.) становило 13 разів, а її найвища частка у структурі аграрно-продовольчої продукції досягла 26,4% у 2008 р., найнижча – 8,7% у 2003р. У період 2006-2015 років сальдо по товарній групі I – живі тварини, продукти тваринного походження було мінусовим. В останні п'ять років сальдо було плюсовим, що свідчить про деякі зрушення у використанні наявних можливостей забезпечення внутрішнього ринку власною продукцією та зменшення витрат на її закупівлю по імпорту.

Таблиця 4.8

Динаміка структури імпорту продукції товарної групи

І – живі тварини, продукти тваринного походження

Показники	2001	У середньому за рік				2019
		2001-2005	2006-2010	2011-2015	2016-2019	
п.01 – живі тварини						
Сума, млн.дол.США	7,0	18,1	63,3	84,6	66,0	76,6
Частка у гр. I, %	3,84	6,81	5,62	6,74	8,70	7,15
У % до 2001р	100,00	258,57	904,29	1208,57	942,86	1094,29
Сальдо (+/-), млн.дол.США	-5,2	-13,7	-57,5	-70,5	-19,8	-14,1
п.02 – м’ясо та їстівні субпродукти						
Сума, млн.дол.США	75,1	97,6	439,1	394,3	129,8	158,6
Частка у гр. I, %	41,15	36,73	38,99	31,43	17,11	14,80
У % до 2001р	100,00	129,96	584,69	525,03	172,84	211,19
Сальдо (+/-), млн.дол.США	84,2	91,2	-362,6	-77,1	439,5	553,3
п.03 – риба і ракоподібні						
Сума, млн.дол.США	77,9	112,5	492,5	582,0	514,9	644,6
Частка у гр. I, %	42,68	42,30	43,72	46,36	67,88	60,16
У % до 2001р	100,00	144,42	632,22	747,11	660,98	827,47
Сальдо (+/-), млн.дол.США	-54,8	-99,2	-477,6	-562,2	-489,4	-611,0
п.04 – молоко та молочні продукти, яйця птиці, натуральний мед						
Сума, млн.дол.США	22,0	36,7	118,6	175,0	105,1	169,5
Частка у гр. I, %	12,05	13,81	10,53	13,94	13,85	15,82
У % до 2001р	100,00	129,25	115,53	85,35	141,76	159,15
Сальдо (+/-), млн.дол.США	243,6	295,4	437,1	418,9	334,8	284,4
п.05 – інші продукти тваринного походження						
Сума, млн.дол.США	0,5	2,7	12,8	19,4	21,1	22,1
Частка у гр. I, %	0,27	1,02	1,14	1,55	2,78	2,06
У % до 2001р	100,00	195,47	102,16	114,09	106,88	98,22
Сальдо (+/-), млн.дол.США	4,2	6,5	-4,2	-7,8	-9,10	-7,00

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Вартість закупівлі пункту 01 – живі тварини за роками була різною. Проте спостерігається чітка тенденція до збільшення вартості до 2013 року, після чого прослідковується деякий спад. Максимальний обсяг вартості імпорту

припадає на 2013 рік, що досяг 112,6 млн. дол. США. Найбільша частка в структурі товарної гурпи I живі тварини, продукти тваринного походження була в 2015 році – 10,89%. При цьому сальдо всі роки було мінусовим (додаток У, табл. У.3).

Детальне дослідження структури імпорту пункту 01 – живі тварини показало перевалювання в ній племінних тварин. Таким чином, Україна за валютні кошти закуповує науковмісну продукцію. В той же час витрачені валютні кошти могли б бути направленні на розвиток вітчизняної племінної науки.

Спостерігаються значні витрати на закупівлю по імпорту п. 02 – м'ясо і їстівні субпродукти, вартість якого становила у 2019 р 158,6 млн. дол. США та зросла порівняно з 2001р. у 2,1 разу (додаток У, табл. У.4). При цьому частина імпорту м'яса та їстівних субпродуктів у розглядуваній групі товарних продуктів знизилась з 41,15% у 2001р. до 14,80% у 2019 р. За роками простежується нарощування вартості імпорту, але з різними темпами приросту. Найбільша сума витрат валюти на закупівлю по імпорту м'яса та їстівних субпродуктів була у 2008 р. і становила 843,6 млн. дол. США з часткою 49,6%. Відношення максимального рівня до мінімального (2002р.) становило майже 24 рази. Значні суми витрат по імпорту мяса та їстівних субпродуктів спостерігаються у 2012 і 2013 роках, вартість яких досягла відповідно 722 і 618,9 млн. дол. США з часткою 42,0% і 33,4%. З 2014 року простежується тенденція до зниження вартості закупівлі по імпорту м'яса і субпродуктів при нарощуванні його експорту, що є певним позитивом у зовнішньоторговельній діяльності та мотиваційним чинником для національних товаровиробників, що має спонукати їх до збільшення виробництва продукції тваринництва.

У структурі вартості імпорту продуктів товарної групи I – живі тварини, продукти тваринного походження найбільшу частку у 2019 р. становить п. 03 – риба і рибопродукти – 60,16% вартістю 644,6 млн. дол. США, що зросла з 77,9 млн. дол. США (2001 р.), або у 8,27 разу, а її частка підвищилась на 17,48 в.п. Вартість закупівлі риби і рибопродуктів по імпорту за роками була різною як і

її частка у досліджуваній групі продуктів. Але чітко прослідковується тенденція збільшення вартості до 2013 року, після чого спостерігається деякий спад. Максимальний обсяг вартості імпорту припадає на 2013 рік, що досяг 831 млн. дол. США з часткою 52,9%, а по відношенню до мінімального рівня становив 11,7 разу. При цьому сальдо всі роки було мінусовим (табл. У.5).

Не дивлячись на значні суми витрат на закупівлю по імпорту риби і рибопродуктів її споживання населенням становить лише 10-14 кг на одну особу або 70% від рекомендованих Всесвітньою організацією здоров'я – 20 кг, $\frac{3}{4}$ якої має становити морська риба [118, с.42; 125, с.196-197]. В ЄС цей показник сягає близько 27 кг, у Норвегії – 67 кг, Португалії – 62 кг, Японії – 58 кг, Китаї – 48 кг [9].

Отже попит споживачів щодо риби і рибопродуктів незабезпечений, причому спостерігається його зростання, що викликає нагальну потребу активізувати розвиток національного рибного господарства та нарощувати вилов риби у морських водах. Це сприяло б зменшенню витрат на її закупівлю по імпорту. Тим більше, що Україна має значні площі водойм, придатні для вирощування риби і за наявністю водного фонду посідає одне з перших місць в Європі, отже має великі можливості для розвитку аквакультури [25, с.12]. До того ж риба як продукт містить цінні для здоров'я людини компоненти, що сприяють покращенню здоров'я та подовженню життя.

Вартість імпорту п.04 – молоко, молочні продукти, яйця птиці, натуральний мед становила у 2019 році 169,5 млн. дол. США з часткою у досліджуваній групі продукції 15,82% та плюсовим сальдо на суму 284,4 млн. дол. США. За роками імпорт молока і молокопродуктів була різною як за вартістю так і за часткою. Найменша вартість імпорту цієї позиції продуктів була у 2001 році на суму 22 млн. дол. США і часткою 12,05%, після чого спостерігається тенденція нарощування імпорту з різними темпами приросту до 2013 року, вартість якого досягла 262,8 млн. дол. США з часткою 14,2% та плюсовим сальдо у сумі 428,7 млн. дол. США (додаток У, табл. У.6). Відношення максимального рівня імпорту до мінімального становить 11,9

разів. З 2014 р. вартість імпорту продуктів цієї позиції зменшується з деяким зростанням у 2018 році. В структурі імпорту п.04 – молоко та молочні продукти, яйця птиці, натуральний мед найбільшу суму валютних коштів витрачається на закупівлю сирів і яєць птиці в шкаралупі – 108,8 і 20,2 млн.дол.США в 2019 році відповідно. Причому по позиції “Сири” з 2016 року спостерігається негативне сальдо по зовнішній торгівлі.

Вартість імпорту п.05 – інші продукти тваринного походження протягом 2001-2019 рр. має стійку тенденцію до збільшення – від 0,5 до 22,1 млн.дол.США (табл. У.7). Сальдо з 2007 року стає від’ємним і в 2019 році склало 7,0 млн.дол.США. В структурі цього пункту від 8 до 13% займає спермопродукція биків для штучного осіменіння тварин. Вартість продукції коливається від 1,0 до 4,3 млн.дол.США в залежності від року. Тобто, в Україну за валютні кошти ввозиться значна кількість науковмісної продукції. В такий спосіб Україна продовжує підтримувати розвиток зарубіжної науки.

Дослідження зовнішньо-торговельних операцій з продукцією групи І – живі тварини, продукція тваринництва засвідчило, що Україна витрачає значні валютні кошти на придбання тих товарів, виробництво яких або присутнє або в змозі організувати в середині країни.

Вартість закупівлі по імпорту товарної групи ІІ – продукти рослинного походження становила у 2019р. 1,8 млрд. дол. США, або 31,29% у вартості імпорту аграрно-продовольчої продукції, зростання витрат валюти порівняно з 2001 р. становило 6,7 разу. Плюсове сальдо було у всі роки, за винятком 2003 року (табл. 4.9, табл. У.8). Активність наросування закупівлі по імпорту цієї групи продуктів за роками була різною, особливо проявилась у період 2008-2014 рр. У наступні роки вартість закупівлі по імпорту продукції групи ІІ дещо уповільнилась, найбільшої величини досягнувши у 2013 р на суму 2,6 млрд. дол. США з часткою 32,44% у вартості імпорту аграрно-продовольчої продукції і плюсовим сальдо у сумі 6,2 млрд. дол. США. З 2014 року імпорт продукції рослинництва дещо уповільнюється, проте з 2016 року знову зростає і у 2019 року по відношенню до 2018 року приріст становить 17,36%.

**Динаміка структури імпорту продукції товарної
групи II – продукти рослинного походження**

Показники	2001	У середньому за рік				2019
		2001-2005	2006-2010	2011-2015	2016-2019	
п.06 – Живі рослини						
Сума, млн.дол.США	7,6	16,7	69,8	103,4	31,1	40,9
Частка у гр. II, %	2,9	3,7	6,0	5,2	2,1	2,3
У % до 2001р	100,0	219,7	918,4	1360,5	409,2	538,2
Сальдо (+/-), млн.дол.США	-7,4	-16,4	-68,1	-101,4	-26,4	-34,4
п.07 – Овочі						
Сума, млн.дол.США	4,7	7,2	70,6	136,0	119,1	212,4
Частка у гр. II, %	1,8	1,6	6,1	6,8	8,0	11,8
У % до 2001р	100,0	153,2	1502,1	2893,6	2534,0	4519,2
Сальдо (+/-), млн.дол.США	17,4	19,9	33,0	-14,1	82,9	-27,9
п.08 – Їстівні плоди та горіхи						
Сума, млн.дол.США	64,1	51,9	501,8	683,7	538,3	673,2
Частка у гр. II, %	24,1	21,4	43,1	34,1	30,0	37,5
У % до 2001р	100,0	95,5	783,0	1066,6	839,8	1050,2
Сальдо (+/-), млн.дол.США	-45,9	-43,6	-331,7	-512,2	-330,2	-413,1
п.09 – Кава, чай						
Сума, млн.дол.США	59,9	75,8	185,0	281,4	203,3	222,4
Частка у гр. II, %	22,5	17,0	15,9	14,0	13,6	12,4
У % до 2001р	100,0	126,5	308,8	469,8	339,4	371,3
Сальдо (+/-), млн.дол.США	-59,0	-74,1	-178,3	-268,8	-190,4	-210,7
п.10 – Зернові культури						
Сума, млн.дол.США	50,2	164,3	107,3	259,4	174,4	180,8
Частка у гр. II, %	18,9	36,9	9,2	12,9	11,7	10,1
У % до 2001р	100,0	327,3	213,7	516,7	347,4	360,2
Сальдо (+/-), млн.дол.США	433,5	657,8	2261,6	5654,7	7188,0	9452,5
п.11 – Продукція борошномельно-круп'яної промисловості						
Сума, млн.дол.США	37,1	28,6	39,7	28,6	30,9	35,1
Частка у гр. II, %	13,9	6,7	3,4	1,4	2,1	2,0
У % до 2001р	100,0	77,1	107,0	77,1	83,3	94,6
Сальдо (+/-), млн.дол.США	-24,4	-8,0	50,7	90,5	143,7	167,0
п.12 – Насіння і плоди олійних культур						
Сума, млн.дол.США	33,8	44,8	154,8	312,3	368,1	400,8
Частка у гр. II, %	12,7	10,1	13,4	15,6	24,6	22,3
У % до 2001р	100,0	132,5	458,0	924,0	1089,1	1185,8
Сальдо (+/-), млн.дол.США	120,1	108,0	752,3	1367,0	1660,0	2162,4

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Значні обсяги витрат на імпорту продукції рослинництва, не дивлячись на позитивне сальдо, зумовлюють необхідність поглибленого аналізу за їх структурою та в динаміці. У групі імпорту продукції рослинництва протягом 2001-2019 рр. постійне негативне сальдо спостерігається по п.06 – живі дерева та інші рослини. Найбільша вартість імпорту 153,6 млн. дол. США була в 2012 році, потім спостерігається помітне зменшення вартості до 40,9 млн.дол.США в 2019 році (додаток У, табл. У.9).

В структурі п.06 – живі дерева та інші рослини найбільшу вагу займають “Живі рослини”, “Зрізані квітки та пуп’янки” і “Цибулини, бульби, кореневища”. Тобто, присутня продукція, яку в змозі виробляти і реалізовувати в Україні.

Найбільше збільшилась вартість імпорту овочів п.07 (у 16,2 разу) з 4,7 (2001р.) до 212,4 млн. дол. США (2019р.). Найвища вартість імпорту овочів була у 2013 р. і становила 175,4 млн. дол. США з відношенням до мінімального рівня (2001 р.) 37,3 разу. Якщо у 2001-2007, 2009 роках сальдо було плюсовим, то у наступні роки мінусовим, за винятком 2015-2018 рр. (табл. У.10).

Темпи нарощування вартості імпорту овочів за роками були досить різними, в окремі роки спостерігалось їх зниження, що визначається великою залежністю галузі овочівництва від природно-кліматичних особливостей, рівня розвитку тепличного господарства та доходів домогосподарств.

Значні витрати на імпорту овочів свіжих, що мають тенденцію до зростання зумовлені підвищенням попиту при незадовільному розвитку овочівництва і особливо тепличного господарства. За інформацією Людмили Налбат – комерційного директора Торгового дому “Калинівка – преміум” в Україні у 2018 році площа скляних теплиць займає всього 280 га, та близько 8000 га плівкових теплиць фермерського і присадибного типу [144]. Розвиток тепличного господарства в Україні практично призупинився. Переважна більшість тепличних комбінатів має застарілі технології, що заважає їм конкурувати із зарубіжними фірмами.

Вартість 1 га теплиць із застосуванням новітніх технологій (при

традиційній технології вирощування) перевищує 1,5 млн. євро, а при застосуванні LED-технологій (вирощування світлокультури) – до 3 млн. євро (без урахування будівництва (модернізації) інженерних мереж [144].

Розвиток тепличного господарства потребує лобювання та допомоги держави і державного захисту, а саме: введення квот і обмежень на імпорту овочевої продукції, інвестування будівництва теплиць за новітньою технологією, повернення пільгової системи оподаткування ПДВ товаровиробників (введення пільгової ставки, впровадження програми кредитування операційної діяльності товаровиробників під «розумні» відсотки, здійснення ефективності боротьби з контрафактною продукцією) [144].

Активний розвиток тепличного господарства досить можливість задіяти працю багатьох безробітних співвітчизників, посилити позиції на внутрішньому ринку, обмежити залежність внутрішнього ринку від імпорту овочів, які можливо виробляти в Україні та знизити витрати по їх імпорту. При цьому варто інвестувати розвиток овочесховищ для довготривалого зберігання овочів відкритого ґрунту, їх фасування, пакування, маркування для забезпечення попиту споживачів у свіжій продукції в міжсезонний період. Природно-кліматичні умови України є досить сприятливими для культивування найрізноманітніших видів овочевих культур, чим необхідно скористатись з найбільшою віддачею.

У групі імпорту продукції рослинництва п.08 – їстівні плоди та горіхи займають найбільшу частку (37,51%) вартістю 673,2 млн. дол. США і мінусовим сальдо – 413,1 млн. дол. США (додаток У, табл. У.11). За досліджуваний період спостерігається тенденція до збільшення вартості закупівлі по імпорту горіхів у 10,5 разу. За роками темпи нарощування їх вартості були різними, з найбільшою сумою у 2012 році – 1,1 млрд. дол. США та часткою – 46,51% з відношенням до мінімального рівня (2001р.) – 17,6 разу. У наступному 2013 році вартість імпорту різко зменшилась – у понад 3 рази і дещо стабілізувалась на рівні 470 млн. дол. США, починаючи з 2014 року.

Частка імпорту їстівних плодів і горіхів у групі рослинницької продукції

за роками була досить різною і звісно залежала від загальної вартості імпорту продукції рослинництва в цілому. Збільшення витрат на закупівлю по імпорту їстівних плодів і горіхів у 10,5 разу та збільшення за цей період їх експорту у 14,3 разу свідчить про нарощування попиту на ці продукти як на внутрішньому так і на зовнішньому ринках, що потребує активного розвитку садівництва та урізноманітнення видової його структури за породами, видами і сортами для забезпечення зростаючих потреб споживачів, насичення внутрішнього продовольчого ринку продукцією власного виробництва та зменшення витрат валюти на їх імпорт.

Нарощування вартості імпорту п.08 – їстівні плоди та горіхи при мінусовому сальдо зумовлено незадовільним розвитком інфраструктури з новітніми технологіями щодо сортування, фасування, переробки, довготривалого зберігання та виготовлення широкого асортименту готових до споживання фруктових консервів, соків, джемів та інших продуктів.

Суттєво зросли за досліджуваний період витрати валюти на закупівлю по імпорту п.09 – кава, чай, прянощі – з 59,9 млн. дол. США до 222,4 млн. дол. США (у 3,71 разу), хоча в структурі аграрно-продовольчої продукції їх частка зменшилась і становила у 2019 році – 3,88%, у структурі товарної групи II – продукти рослинного походження – 12,39%, тобто їх частка знизилась порівняно з 2001 роком на 10,12 в.п. (додаток У, табл. У.12). За роками спостерігались спади і підйоми витрат валюти на закупівлю цих продуктів, проте закономірність у тому, що за періодами ці витрати зростають.

Особливістю імпорту продукції п.09 – кава, чай, прянощі є те, що в Україні “відсутнє власне вирощування зазначених культур у звязку з невідповідними природно-кліматичними умовами” [23, с. 59].

Нарощування вартості валюти на закупівлю товарів за п.09 – кава, чай, прянощі можна пояснити уподобанням споживачів, зростанням попиту на якісну продукцію та підвищення ціни, що зумовлюється різними причинами, у тому числі мінливістю природно-кліматичних умов, що впливають на урожайність, соціально-економічними трансформаціями та змінами курсів

валют [23, с. 61.].

Значні кошти на імпорт витрачаються по п.10 – зернові культури, вартість яких зросла з 50,2 млн. дол. США (2001р.) до 180,8 млн. дол. США (2019р.), або у 3,6 разу (додаток У, табл. У.13). При цьому частка вартості витрат на закупівлю по імпорту зернових культур у вартості продукції рослинного походження знизилась відповідно з 18,87% до 10,07%, хоча за роками мала різні відхилення від мінімального рівня, як і загальна сума вартості імпорту. Найбільша сума витрат на імпорт по цій позиції була у 2003 році, що становила 522,5 млн. дол. США та відрізнялась від мінімального рівня (2002 р.) більш ніж у 21 разу. В останні роки темпи імпорту продукції по п.10 – зернові культури уповільнились, проте уже у 2017 зросли до 176,7 млн. дол. США, у 2018р. – до 191,1 млн. дол. США. При цьому сальдо впродовж досліджуваного періоду було плюсовим.

Детальне дослідження складу і структури імпорту зернових культур показав певні негативні моменти. Починаючи з 2012 року суттєво збільшуються обсяги імпорту гречки. В 2019 році обсяг імпорту склав 14,4 тис. т на загальну суму 4,5 млн. дол. США. Негативне сальдо становило 13,2 тис. т гречки і 4,0 млн. дол. США відповідно. Загалом за аналізований період негативне сальдо в зовнішній торгівлі гречкою досягло 57,1 тис. тонн та 19,0 млн. дол. США відповідно.

Щорічне збільшення обсягів і вартості імпорту гречки свідчить про зростання попиту на зазначений товар всередині країни. Проте вітчизняне виробництво гречки не в змозі задовольнити присутній попит на неї через низьку привабливість вирощування гречки в українських аграріїв. Іншою причиною може бути відсутність зваженої державної аграрної політики стосовно підтримки виробництва продукції всередині країни.

Дослідження показали, що в імпорті зернових культур найбільшу питому вагу займає насіннєвий матеріал. Так, у 2019 році із 180,8 млн. дол. США імпорту зернових культур 135,7 млн. дол. США, або 75,06% становила вартість насіннєвого матеріалу. Причому частка насіннєвого матеріалу кукурудзи в

насінні зернових культур займає 97,05% (131,70 млн. дол. США) і 99,00% в структурі імпорту кукурудзи загалом (рис. 4.14, додаток У, табл. У.14).

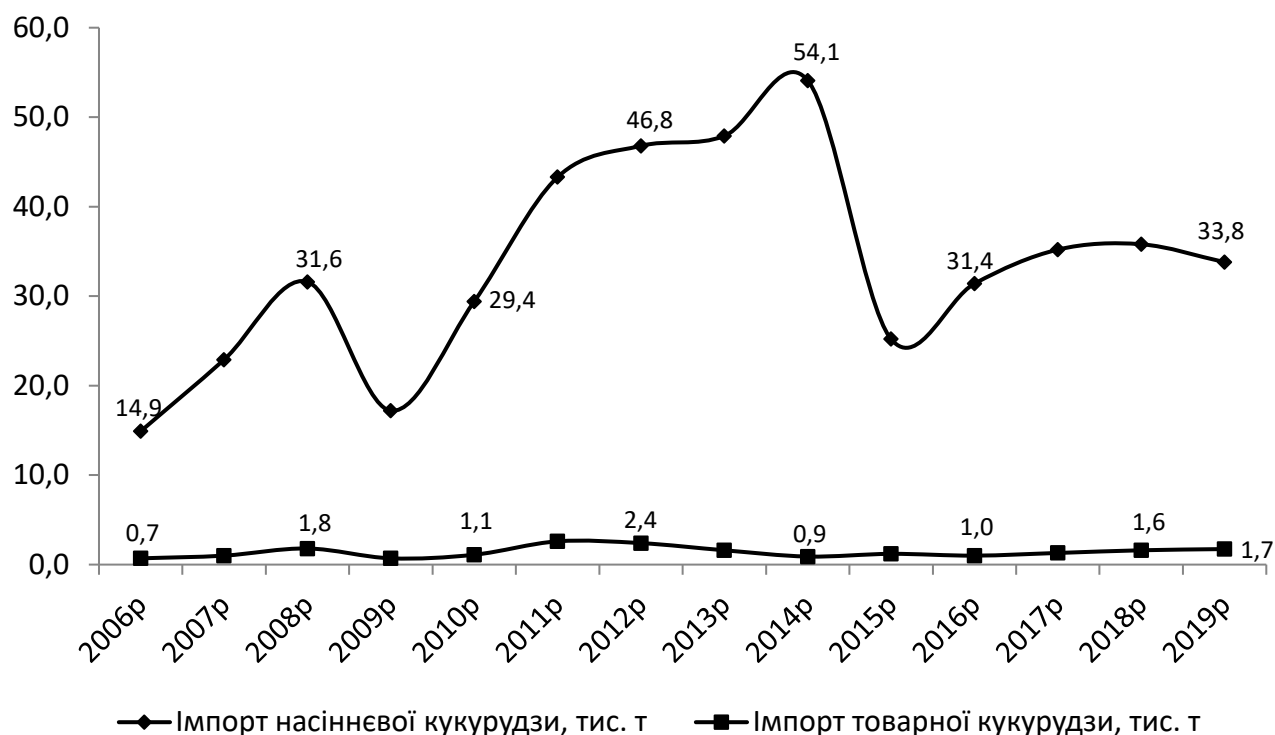

Рис. 4.14. Динаміка обсягу імпорту зерна кукурудзи

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Таким чином, в імпорті зернових культур домінує вартість насіннєвого матеріалу (сорти, гібриди). Даний факт свідчить про те, що Україна через імпорт насіннєвої продукції фінансує розвиток зарубіжної науки, фінансує повний цикл виробництва насіння, його переробки, доробки і фасування, інфраструктури з виробництва та реалізації насіння та ін. В той же час вказані суми валютних коштів Україна могла б направляти на розвиток національної науки зі створення (виведення), вирощування, промислової доробки і реалізації вітчизняного насіння, що сприяло б мультиплікативному ефекту розвитку галузі та національної економіки загалом.

Найвища вартість імпорту п.11 – продукція борошномельно-круп'яної промисловості мала місце в 2007 році – 71,1 млн. дол. США. Потім спостерігається стабілізація вартості імпорту продукції на рівні 28-30 млн. дол. США щороку (додаток У, табл. У.15). З 2008 року спостерігається значне

збільшення позитивного сальдо в зовнішньо-торговельній діяльності з продукції борошномельно-круп'яної промисловості. Незважаючи на такі позитивні тенденції в структурі імпорту цієї групи продукції з 2011 року простежується щорічне від'ємне сальдо з купівлею клейковини пшеничної, вартість імпорту якої в 2019 році склала 3,0 млн. дол. США. Даний факт є досить шокуючим зважаючи на високий рівень зерновиробництва в країні.

Друге місце у групі імпорту продукції рослинництва за вартістю займає п.12 – насіння та плоди олійних культур (табл. 4.10).

Таблиця 4.10

Імпорт насіння олійних культур в Україні

Показник	Рік					Відхилення 2019 до 2010	
	2010	2015	2017	2018	2019	+	-
						%	%
Насіння соняшнику							
Обсяг імпорту, тис. тонн	6,8	14,0	24,8	29,9	33,0	26,20	485,29
Сума, млн. дол. США	58,4	113,2	230,3	258,3	249,0	190,60	426,37
Ціна 1 т імпорту, дол.	8546,83	8068,42	9274,40	8642,97	7556,60	-990,23	88,41
Перевищення (зменшення) ціни імпорту над ціною експорту, дол. за 1 т	8087,55	7630,17	8868,38	8162,03	7136,30	-951,25	88,24
Соеві боби							
Обсяг імпорту, тис. тонн	0,9	4,0	9,8	5,3	3,6	2,70	400,00
Сума, млн. дол. США	1,5	5,2	5,8	3,9	2,9	1,40	193,33
Ціна 1 т імпорту, дол.	1772,15	1311,45	591,35	727,63	811,07	-961,08	45,77
Перевищення (зменшення) ціни імпорту над ціною експорту, дол. за 1 т	1384,49	944,52	221,71	356,72	489,09	-895,40	35,33
Насіння ріпаку							
Обсяг імпорту, тис. тон	2,0	2,0	6,5	9,8	9,1	7,10	455,00
Сума, млн. дол. США	23,1	19,6	32,3	32,4	37,1	14,00	160,61
Ціна 1 т імпорту, дол.	11781,86	9516,25	4988,10	3323,22	4054,18	-7727,68	34,41
Перевищення (зменшення) ціни імпорту над ціною експорту, дол. за 1 т	11363,39	9118,95	4575,43	2909,02	3648,24	-7715,15	32,11

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39].

У 2019 році сума їх імпорту становила 400,8 млн. дол. США, з часткою 22,33% та позитивним сальдо у сумі 2,16 млрд. дол. США. За досліджуваний

період вартість імпорту цієї позиції збільшилась з 33,8 до 400,8 млн. дол. США, або у 11,86 разу. Частка при цьому зросла з 12,7% до 22,33% або майже вдвічі – на 9,6 в.п. (додаток У, табл. У.16). Найбільша вартість імпорту п 12 – насіння і плоди олійних культур була у 2013 році з перевагою максимального рівня до мінімального (2002 р.) 12,8 разу. В останні роки спостерігається деяка стабілізація вартості імпорту насіння і плодів олійних культур, що зумовлено в основному суттєвим зниженням ціни імпорту, зокрема, на соєві боби і насіння ріпаку при нарощуванні їх обсягів (додаток У, рис. У.1-У.3).

Дослідження динаміки імпорту насіння і плодів олійних культур свідчить про те, що ціна імпорту в десятки разів перевищує експортну ціну продукції. Даний факт говорить про те, що Україна на свою територію завозить насіннєву продукцію, яка є науковмісною продукцією. Селекцією олійних культур в Україні займаються наступні науково-дослідні установи: “Інституту олійних культур” (м.Запоріжжя), “Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр’єва” (м.Харків), Національний центр насіннєзнавства та сортовивчення “Селекційно-генетичний інститут” (м.Одеса). Відповідно, на нашу думку, витрачені валютні кошти на імпорт насіння олійних культур варто було б виділити на розвиток вітчизняної селекції, на будівництво нових заводів із новітніми технологіями обробки насіння, його очистки, сушіння, фасування, маркування та ін.

Окрему групу імпорту становлять жири та олії тваринного або рослинного походження. Сума вартості їх імпорту у 2019 р. становила 253,3 млн. дол. США з часткою до загального обсягу імпорту аграрно-продовольчої продукції 4,42%. Сальдо становило 4,5 млрд. дол. США (табл. 4.11, додаток У, табл. У.17). За досліджуваний період обсяги імпорту зросли у 2,9 разу, з відношенням максимального рівня (2008 р. – 612,9 млн. дол. США) до мінімального – 7,1 разу. Нарощування вартості імпорту цієї групи продуктів було неоднозначним за роками, більш-менш стабільними були 2010-2013 роки з подальшим зменшенням вартості імпорту при щорічно плюсовому сальдо. Україна імпортує масло вершкове та інші молочні жири, обсяги яких зменшуються.

Динаміка структури імпорту продукції товарної групи
III – жири та олії тваринного або рослинного походження

Показники	2001	У середньому за рік				2019
		2001-2005	2006-2010	2011-2015	2016-2019	
п.15 – Жири та олії тваринного або рослинного походження						
Сума, млн.дол.США	86,5	132,0	403,6	352,5	258,3	253,3
Частка у прод. АПК, %	7,69	7,33	8,26	5,60	5,44	4,42
У % до 2001р	100,00	152,60	466,59	407,51	298,61	292,83
Сальдо (+/-), млн.дол.	139,0	319,9	1406,1	3293,1	4191,1	4478,9

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

В структурі імпорту товарної групи III. 15 – жири та олії тваринного та рослинного походження більшу половину вартості валюти використовують на закупівлю по імпорту пальмової олії, за роками обсяги закупівлі якої були різними як за сумою вартості, так і за кількістю продукції та її ціною (додаток У, табл. У.18). В останні роки обсяги зросли, перевищивши середньорічний рівень за 2011-2015 років на 21,31%. Пальмову олію використовують виробники у молочній та кондитерській галузях для здешевлення вихідної продукції, незважаючи на те, що є ризики її впливу на здоров'я людей. В Європі існує заборона на використання пальмової олії в молочних продуктах. Спроба ввести заборону на використання пальмової олії в Україні не пройшла. Україна продовжує невмотивовано імпортувати велику кількість продовольчих товарів, які могла б виготовляти самостійно. Відповідно, було б значно краще, якби спрямувати валютні надходження від реалізації аграрно-продовольчих товарів на розвиток молочного скотарства і забезпечити харчові продукти від фальсифікату та покращити їх якість. Натомість збільшення обсягів пальмової олії підвищує ризики збільшення фальсифікату молочної і кондитерської продукції на внутрішньому аграрно-продовольчому ринку.

Імпорт товарної групи IV – готові харчові продукти представлений наступними 9-тю позиціями: продукти з м'яса і риби – п.16; цукор і

кондитерські вироби з цукру – п.17; какао та продукти з нього – п.18; готові продукти із зерна – п.19; продукти переробки овочів – п.20; різні харчові продукти – п.21; алкогольні і безалкогольні напої – п.22; залишки і відходи харчової промисловості – п.23; тютюн та його промислові замінники – п.24.

Вартість імпорту готових харчових продуктів у 2019 році становила 2,6 млрд. дол. США і збільшилась порівняно з 2001 роком у 4,4 рази. За досліджуваний період темпи приросту вартості імпорту харчових продуктів були різними, але чітко простежується їх підвищення до 2013 року. Найбільшої величини вартість імпорту харчових продуктів набула у 2013 році – і становила 3,2 млрд. дол. США з відхиленням від мінімального рівня (590,4 млн. США – 2001 р.) майже у 5,4 рази. З 2014 року вартість імпорту зменшується, але у 2019 році його сума зросла порівняно з 2018 роком на 11,78 %, тобто якоїсь стабілізації у зменшенні закупівлі харчових продуктів по імпорту не простежується (табл. 4.12, додаток У, табл. У.19). Характерним для імпорту харчових продуктів є зміна мінусового сальдо періоду 2001-2010 рр. (за винятком окремих років) на плюсове. Великі обсяги витрат на імпорт харчових продуктів при мінусовому сальдо свідчать про незабезпеченість внутрішнього ринку необхідними харчовими продуктами власного виробництва, що зумовлює необхідність їх закупівлі на зовнішніх ринках, зважаючи на зростаючий попит споживачів.

Значна сума валюти витрачається на закупівлю продуктів з м'яса і риби – п.16. У 2019 році вартість їх закупівлі по імпорту становила 127,4 млн. дол. США, або зросла в 5,2 разу порівняно з 2001 роком. Найбільші витрати були у 2008 році і становили 169,4 млн. дол. США (додаток У, табл. У.20). Вартість імпорту продуктів з м'яса і риби має чітко виражену циклічність. Так, з 2001р. до 2008р. спостерігається збільшення вартості імпорту з 24,4 до 169,4 млн.дол.США, або в 4 разу. В 2009 році – різке зменшення вартості імпорту продуктів з мяса і риби до 78,7 млн.дол.США. Потім до 2013 року знову спостерігається збільшення до 151 млн.дол.США, або в 1,9 разу. Після цього різке зменшення в 2015 році – до 42,5 млн.дол.США. До

2019 року спостерігається чергове збільшення вартості імпорту продукції до 127,4 млн.дол.США, або в 3,0 разу.

Таблиця 4.12

**Динаміка імпорту продуктів товарної групи
IV – готові харчові продукти за їх структурою**

Показники	2001	У середньому за рік				2019
		2001-2005	2006-2010	2011-2015	2016-2019	
п. 16 – продукти з м'яса, риби						
Сума, млн. дол. США	24,4	43,6	118,2	112,6	92,1	127,4
Частка в групі IV, %	4,13	4,55	5,39	4,21	4,27	4,87
У % до 2001р	100,00	178,69	484,43	461,48	377,46	522,13
Сальдо (+/-), млн.дол.	-10,4	-23,6	-81,1	-72,0	-73,5	-104,6
п.17 – цукор і кондитерські вироби з цукру						
Сума, млн. дол. США	132,7	150,4	89,9	99,3	60,4	70,5
Частка в групі IV, %	22,48	15,70	4,10	3,71	2,80	2,69
У % до 2001р	100,00	113,34	67,75	74,83	45,52	53,13
Сальдо (+/-), млн.дол.	-46,8	-25,1	71,2	132,5	287,3	183,9
п.18 – какао та продукти з нього						
Сума, млн. дол. США	77,7	129,8	312,0	390,9	271,8	327,1
Частка в групі IV, %	13,16	13,55	14,23	14,61	12,61	12,50
У % до 2001р	100,00	167,05	401,54	503,09	349,81	420,98
Сальдо (+/-), млн.дол.	22,4	34,5	129,3	86,2	-83,1	-122,5
п. 19 – готові продукти із зерна						
Сума, млн. дол. США	11,3	28,8	112,0	161,2	140,1	200,7
Частка в групі IV, %	1,91	3,01	5,11	6,02	6,50	7,67
У % до 2001р	100,00	254,87	991,15	1426,55	1239,82	1776,11
Сальдо (+/-), млн.дол.	17,1	28,8	85,3	196,2	121,6	68,7
п.20 – продукти переробки овочів						
Сума, млн. дол. США	27,9	55,0	235,4	237,6	156,2	190,0
Частка в групі IV, %	4,73	5,74	10,73	8,88	7,24	7,26
У % до 2001р	100,00	197,13	843,73	851,61	559,86	681,00
Сальдо (+/-), млн.дол.	6,3	18,8	-47,6	-49,9	14,1	1,9
п. 21 – різні харчові продукти						
Сума, млн. дол. США	84,2	161,3	447,3	541,9	385,0	439,7
Частка в групі IV, %	14,26	16,84	20,40	20,25	17,86	16,80
У % до 2001р	100,00	191,57	531,24	643,59	457,24	522,21
Сальдо (+/-), млн.дол.	-71,8	-111,3	-359,3	-354,2	-261,0	-297,0
п.22 – алкогольні і безалкогольні напої та оцет						
Сума, млн. дол. США	38,0	75,8	252,9	449,7	421,3	533,1
Частка в групі IV, %	6,44	7,91	11,53	16,81	19,54	20,37
У % до 2001р	100,00	199,47	665,53	1183,42	1108,68	1402,89
Сальдо (+/-), млн.дол.	34,5	125,9	230,2	-136,7	-217,9	-322,3
п.23 – залишки і відходи харчової промисловості						
Сума, млн. дол. США	36,0	70,3	198,3	238,5	191,8	231,5
Частка в групі IV, %	6,10	7,34	9,04	8,91	8,90	8,85
У % до 2001р	100,00	195,28	550,83	662,50	532,78	643,06
Сальдо (+/-), млн.дол.	26,0	42,6	160,7	667,4	994,7	1254,7

п.24 – тютюн і промислові заміники тютюну						
Сума, млн. дол. США	158,2	242,8	426,5	465,5	437,6	496,6
Частка в групі IV, %	26,80	25,35	19,45	17,40	20,29	18,98
У % до 2001р	100,00	153,48	269,60	294,25	276,61	313,91
Сальдо (+/-), млн.дол.	-117,2	-183,0	-237,7	-170,4	-59,1	-59,0

Синхронно до зими вартості імпорту продуктів з м'яса і риби відбувалась зміна сальдо зовнішньої торгівлі вказаним продуктом. Так з 2001р. до 2008р. спостерігається збільшення від'ємного сальдо торгівлі – з 10,4 до 129,4 млн.дол.США. В 2009 році відбулось різке зменшення від'ємного сальдо до 40,7 млн.дол.США. Циклічне збільшення від'ємного сальдо в зовнішній торгівлі продуктами з м'яса і риби спостерігається в періоди 2009-2013 рр. (до 108,1 млн.дол.США) і 2015-2019 рр. (до 104,6 млн.дол.США).

Імпорт цукру і кондитерських виробів з цукру – п.17 характеризується зменшенням витрат на їх закупівлю за роками досліджуваного періоду з 132,7 млн. дол. США до 70,5 млн. дол. США у 2019 році, або в 1,88 рази, хоча в окремі роки вартість імпорту досягла значних сум. А саме, у 2003 витрати валюти на закупівлю цукру і кондитерських виробів із цукру становила 338,8 млн. дол. США з часткою 30,8% у структурі імпорту вартості харчових продуктів. Найменші витрати валюти були у 2006 році і становили 30,1 млн. дол. США. Відношення максимального рівня витрат до мінімального становило 11,3 разу. Сальдо було мінусовим у 2001, 2003 і 2010 роках (табл. У.21).

Отже, незважаючи на великий виробничий досвід та наявні можливості власного цукробурякового виробництва забезпечувати потреби споживачів у цукрі і цукристих продуктів, Україна все ж витрачає значні кошти на їх закупівлю по імпорту. Доцільніше було б спрямувати інвалюту на розвиток власного виробництва цукру, цукристих продуктів, кондитерських виробів та збільшувати експорт готової цукровмісної продукції, підвищуючи її частку в структурі готових харчових продуктів та збільшуючи валютні надходження.

Вагома величина валюти витрачається на закупівлю по імпорту какао та продуктів з нього – п.18. У 2019 році її сума становила 327,1 млн. дол. США,

або 12,50% у структурі імпорту харчових продуктів (додаток У, табл. У.22). При цьому вартість імпорту какао та продуктів з нього зросла у 4,2 разу порівняно з 2001 роком при майже стабільній частці у структурі харчових продуктів, відхилення якої за роками становило в межах 1-1,5 в.п. Нарощування вартості імпорту різними темпами характерна для 2001-2011 рр., найбільша сума яких була у 2011 році і становила 491,8 млн. дол. США або 6,3 разу по відношенню до мінімального рівня 2001 р. (77,7 млн. дол. США). Після цього витрати по імпорту зменшуються за роками різними темпами.

Значна сума валюти витрачається на закупівлю виробів з хлібних злаків – п.19. У 2019 році вартість їх закупівлі по імпорту становила 200,7 млн. дол. США, або зросла в 17,76 разу порівняно з 2001 роком (табл. У.23).

Вартість імпорту виробів з хлібних злаків має чітко виражену циклічність. Так, з 2001р. до 2013р. спостерігається збільшення вартості імпорту з 11,3 до 215,2 млн.дол.США, або а 19 разів. В 2015 році – відбулось різке зменшення вартості імпорту виробів з хлібних злаків до 85,6 млн.дол.США. Потім до 2019 року знову спостерігається збільшення вартості імпорту до 200,7 млн.дол.США, або в 2,3 разу.

Факт імпорту готових виробів з хлібних злаків є досить дивним зважаючи на наявність потужного власного виробництва як зернової сировини так готової продукції з неї.

Імпорт продуктів переробки плодів і овочів – п.20 характеризується циклічністю витрат на їх закупівлю за роками досліджуваного періоду. До 2008 року спостерігається збільшення вартості імпорту з 27,9 до 314,3 млн. дол. США, або в 11,3 разу (додаток У, табл. У.24). З 2009 року до 2013 року знову спостерігається хвиля збільшення вартості імпорту продуктів переробки плодів і овочів з 196,4 до 296,6 млн.дол.США відповідно, або в 1,5 разу. Після чергового зменшення з 2015 року розпочався новий цикл збільшення вартості імпорту продукції.

Сальдо зовнішньої торгівлі продуктами переробки плодів було позитивним протягом 2001-2006 рр. та 2012-2019 рр. за виключенням 2018

року. З 2006 ро до 2011 року сальдо було від'ємним.

Значне місце у структурі вартості імпорту готових харчових продуктів займає п.21 – різні харчові продукти. Вартість їх закупівлі у 2019 році становила 439,7 млн. дол. США, або зросла по відношенню до 2001р. у 5,2 разу (додаток У, табл. У.25). За роками спостерігаються різні обсяги вартості імпорту різних харчових продуктів, найбільша їх сума була у 2013р., досягнувши 654,1 млн. дол. США з часткою у структурі харчових продуктів 20,6%. Відношення максимальних обсягів закупівлі до мінімального рівня (2001р – 84,2 млн. дол. США) становило 7,8 разу. Після чого простежується зменшення вартості імпорту і його частки, проте не призупинено і з 2017 року знову вартість імпорту знову збільшилась. При цьому щорічно сальдо є мінусовим.

Значна сума валюти витрачається на закупівлю напоїв алкогольних і безалкогольних – п.22. У 2019 році вартість їх закупівлі по імпорту становила 533,1 млн. дол. США, або зросла у 14,0 разу порівняно з 2001 роком. Найбільші витрати були у 2013 році і становили 572,8 млн. дол. США (додаток У, табл. У.26). Відношення максимального рівня витрат на закупівлю алкогольних і безалкогольних напоїв до мінімального становило 15,1 разу. Частка витрат валюти на їх закупівлю у структурі харчових продуктів підвищилась з 6,4% до 20,9%, або на 14,5 в.п. Якщо у 2001-2010 роках сальдо було плюсовим, то з 2011 року воно стає мінусовим, тобто витрати по імпорту перевищують надходження по експорту продукції, загальна сума яких становить 1,2 млрд. дол. США

Валютні кошти також витрачаються на закупівлю залишків та відходів харчової промисловості – п.23. У 2019 році вартість їх закупівлі по імпорту становила 231,5 млн.дол.США, або зросла у 6,4 разів порівняно з 2001 роком. Найбільші витрати були у 2013 році і становила 285,8 млн.дол.США (додаток У, табл. У.27). В структурі імпорту залишків та відходів найбільшу частку займають продукти для годівлі тварин та борошно, крупи і гранули з м'яса або риби. Сальдо протягом аналізованого періоду постійно було додатнім.

Найбільша вартість імпорту припадає на тютюн і промислові замітники тютюну – п.24. У 2019 році витрати по цій позиції становили 496,6 млн. дол. США, що збільшились порівняно з 2001 роком у 3,1 разу. При цьому їх частка у структурі харчових продуктів порівняно з 2001 роком знизилась з 26,80% до 18,98%, або на 7,82 в.п. Максимальна вартість закупівлі по імпорту тютюну та промислових замінників тютюну припадає на 2012 рік і становить 507,6 млн. дол. США, а по відношенню до мінімального рівня – 3,2 разу. При цьому сальдо щорічно було мінусовим, сума якого за досліджуваний період становила 3,1 млрд. дол. США (додаток У, табл. У.28).

За 2011-2017 рр. було закуплено по імпорту тютюнової сировини за кількістю 298,9 тис. тонн на суму 1974,3 млн. дол. США, у тому числі у 2016-2017 рр. відповідно 88,2 тис. т на суму 533,5 млн. дол. США за ціною нижчою на 3,1% порівняно з середньорічною ціною за попередній період. Водночас за цей період було закуплено сигарет, цигарок з вмістом тютюну 30,8 тис. т на суму 555,3 млн. дол. США, у тому числі у 2016-2017 рр. відповідно 6,2 тис. тонн на суму 123 млн. дол. США за ціною вищою ніж за попередній період на 12%. При цьому ціна закупівлі сигарет і цигарок з вмістом тютюну була вищою, ніж їх ціна по експорту у 2,2 разу, її зниження у 2016-2017 рр. становило 32,1% порівняно з 2011-2015 роками [21-22; 30-39].

Було б доцільним відродити власне тютюнництво ніж витратити валюту на закупівлю по імпорту тютюну та його промислових замінників зростання їх цін при стабільному попиту.

Готові харчові продукти, що нині закуповуються, майже всі виробляються в Україні, або можуть вироблятись. За інформацією Державної служби статистики України у 2019 році плюсове сальдо мали такі групи: п.17 – цукор і кондитерські вироби з цукру – 183,9 млн. дол. США; п.19 – готові продукти із зерна – 68,7 млн. дол. США; п.20 – продукти переробки плодів і овочів – 1,9 млн. дол. США; п.23 – залишки і відходи харчової промисловості (1254,7 млн. дол. США). Решта товарів групи “Харчові продукти” має мінусове сальдо. Зокрема п.16 – продукти з мяса і риби (-104,6 млн. дол. США), п.18 –

какао та продукти з нього (-122,5 млн. дол. США); п.21 – різні харчові продукти (-297,0 млн. дол. США); п.22 – алкогольні і безалкогольні напої (-322,3 млн. дол. США); п. 24 – тютюн та його промислові замінники (-58,0 млн. дол. США).

Наведені групи готових харчових продуктів вироблялись і виробляються в Україні. Отже імпорт цих продуктів зумовлений причинами кон'юнктурного характеру: спадом виробництва або стагнацією, із-за відсутності інвестицій у трудомісткі галузі, що практично призвело до низького рівня конкурентоспроможності (зменшення виробництва, високої собівартості, незадовільної якості продукції, вузький їх асортимент, особливо кондитерських виробів та перероблених продуктів овочів і фруктів).

Допустимо може бути імпорт продуктів, що в Україні не виробляються (цитрусових, бананів, окремих сортів горіхів), або виробляються недостатньо (наприклад риби, рибопродуктів).

Для зменшення втрат валюти на закупівлю по імпорту готових харчових продуктів необхідно:

- перш за все підвищити конкурентоспроможність власне виробленої продукції, для чого слід підвищувати рівень якості, і безпечності сільськогосподарської продукції за рахунок розширення органічного землеробства. Це дасть можливість зменшити витрати валюти на закупівлю по імпорту мінеральних добрив і засобів захисту рослин і ґрунтів, що мінімізуються в результаті впровадження науково-обґрунтованих сівозмін та застосування органічних добрив;

- знизити частку закупівлі сировини по імпорту та ввести заборону на продукцію генетично модифікованих компонентів та пальмову олію;

- організувати власні виробничі потужності з поглибленої переробки сільськогосподарської продукції і проміжної продукції з метою використання в промисловості виготовлення широкого асортименту готових до споживання продовольчих продуктів з власної сировини з більшою доданою вартістю.

На важливості для підвищення якості продукції наголошують широке коло науковців. Це, по-перше, призведе до промислового збереження

виробленої продукції і уникнення її втрат за умови її переробництва, по-друге, зменшення ажіотажу при недовиробництві продукції, що викликані несприятливими природно-кліматичними умовами її виробництва та отримання темпів підвищення ринкової ціни. Отже буде забезпечено потребу споживачів у конкурентоспроможній продукції. При цьому архіважливим є актуалізація наукових досліджень у сфері нових технологій промислового зберігання і глибокої переробки і доробки виробленої продукції (сушки, заморозки, охолодження і т.д.), поглиблення економічних взаємовідносин у напрямі підвищення мотиваційності виробничих колективів при виготовленні кінцевих товарних продуктів з більшою доданою вартістю.

Необхідно зосередити зусилля на концентрації ресурсів і інвестуванні галузей харчової промисловості, зокрема: плодоовочеконсервної, що має базуватись на переробці вітчизняної сировини – плодів, ягід, овочевої продукції і виробництві різних видів і асортименту консервів, соків, джемів. Особливу увагу необхідно приділяти виробництву дитячих консервів і соків. До того ж найціннішим для здоров'я людини є споживання тієї продукції, що вирощена безпосередньо в природному середовищі проживання.

Природно-кліматичні умови України, їх зональні особливості й відмінності, сприятливі вирощуванню багатьох видів сільськогосподарських культур, продукція яких має різне господарське призначення: для споживання у свіжому і переробленому вигляді; для виготовлення товарів широкого повсякденного вжитку багатого асортименту й номенклатури, виробництва біоенергетичних ресурсів з відновлювальної сировини (альтернативних видів палива – біогазу, біоетанолу, біодизелю), виготовлення лікарських препаратів з натуральної сировини вітчизняного виробництва.

Інвестування у розвиток консервної промисловості сприятиме активізації не тільки її функціонування, а й розвитку садівництва, ягідництва, овочівництва, розширення їх видової структури нарощуванню обсягів кінцевої продукції з більшою доданою вартістю, формуванню експортних ресурсів та зменшенні витрат і коштів на імпорт цих видів продукції, заповнення

внутрішнього ринку безпечною якісною продукцією власного виробництва. До того ж розвиток переробних галузей промисловості сприятиме утилізації всієї виробленої продукції, зведенню до мінімуму втрат продукції при зберіганні і транспортуванні; використанню нестандартної продукції та проміжних продуктів переробки для господарських цілей – відгодівлі худоби, вторинній переробці й виробництва біоенергетичних ресурсів з відновлюваної сировини.

Активізація зовнішньоторговельної діяльності є мотиваційним чинником нарощування обсягів виробництва продукції, підвищення її якісних характеристик і конкурентоспроможності, розширення організаційних і господарських зв'язків, пізнання, освоєння і впровадження новітніх технологічних процесів з виробництва інтелектуалізованих систем машин і механізмів як важливіших чинників зміцнення виробничого потенціалу та розвитку національної економіки.

Зовнішньоторговельна діяльність в Україні, аграрного сектора, зважаючи на його особливості і багатогранність, включає торгівлю не тільки сільськогосподарською продукцією та продуктами її переробки, що використовується для споживання у свіжому і переробленому вигляді. У сферу зовнішньоторговельної діяльності аграрного сектору входять також товарні групи продуктів і товарів, функціональне навантаження яких є вагомим чинником розвитку національного господарства і безпечного продуктового забезпечення суспільства в цілому. Одні з них слугують у якості технологічних засобів виробництва у виробничих процесах (посівний і садивний матеріал – нові сорти і гібриди; нові породи тварин, племінна худоба і птиця). Сільськогосподарська продукція включно з проміжними продуктами переробки використовується також як сировина, забезпечуючи функціонування багатьох галузей переробної промисловості та виготовлення широкої номенклатури товарів повсякденного вжитку. В той же час рівень розвитку промислових підприємств залежить від розвитку відповідних галузей аграрної сфери та участі у зовнішньоторговельній діяльності як експортерів так і імпортерів товарів і продуктів різного характеру.

Більшість названих продуктів виготовляються, або можуть бути виготовлені з вітчизняної сировини – окремі продукти хімічної та пов’язаних з нею галузей промисловості (добрива, ефірні олії, фармацевтична продукція та ін.); текстильні матеріали та текстильні вироби – або вироблені шляхом розвідування та видобутку з природних надр України.

Розвиток національного аграрного виробництва потребує забезпечення матеріально-технічними ресурсами, особливо енергетичними, виробництво яких в Україні має обмежуючі чинники як об’єктивного так і суб’єктивного характеру, а обсяги їх видобутку чи виробництва не забезпечують попиту споживачів внутрішнього ринку та потребують суттєвих витрат валюти на їх закупівлю по імпорту.

Так, товарна група V – мінеральні продукти включає три позиції – п.25-27, а саме: п.25 – сіль, сірка, землі та каміння; п. 26 – руди, шлак і зола; п. 27 – палива мінеральні; нафта і продукти її переробки. Значна частка цих товарів широко використовується в технологічних процесах аграрного виробництва, конкурентоспроможність якого визначається вартістю їх закупівлі по імпорту. Вартість імпорту цих продуктів становила у 2019 році 13,0 млрд. дол. США, або 21,36% всієї вартості імпорту при мінусовому сальдо 8,1 млрд. дол. США (додаток Ф, табл. Ф.1).

За досліджуваний період вартість імпорту мінеральних продуктів збільшилась порівняно з 2001р. з 6,7 млрд. дол. США до 13,0 млрд. дол. США, або у 1,9 разу, а його частка в загальній сумі витрат на закупівлю по імпорту знизилась з 42,63% до 21,36% при постійно мінусовому сальдо, що становило у 2001 р. – 4,9 млрд. дол. США, у 2019 р. – 8,1 млрд. дол. США. Найбільша сума витрат на закупівлю по імпорту мінеральних продуктів була у 2011р., що досягла понад 30 млрд. дол. США, з часткою 36,4% в загальних обсягах вартості імпорту та відношенням до мінімального рівня 4,5 разу. З 2012 року спостерігається зменшення його вартості на 4-5 млрд. дол. США щороку до 2017 р, коли сума витрат по імпорту знову зросла по відношенню до 2016 року майже на 4 млрд. дол. США і становила 12,5 млрд. дол. США з мінусовим

сальдо на рівні – 8,6 млрд. дол. США.

Більшу частку у товарній групі V – мінеральні продукти становить п.27 – паливо мінеральне, нафта та продукти переробки вартістю у 2001 р. 6,3 млрд. дол. США, або 92,98%, у 2019 р. відповідно 12,2 млрд. дол. США або 93,75% у вартості імпорту мінеральних продуктів (рис. 4.15, додаток Ф, табл. Ф.2). Сальдо по цій позиції щороку було мінусовим і досягало в 2012 році майже 20 млрд. дол. США. Займаючи понад 90% у вартості імпорту товарної групи V – мінеральні продукти п.27 – паливо мінеральне формує загальну тенденцію нарощування чи зменшення витрат валюти на їх закупівлю по імпорту.

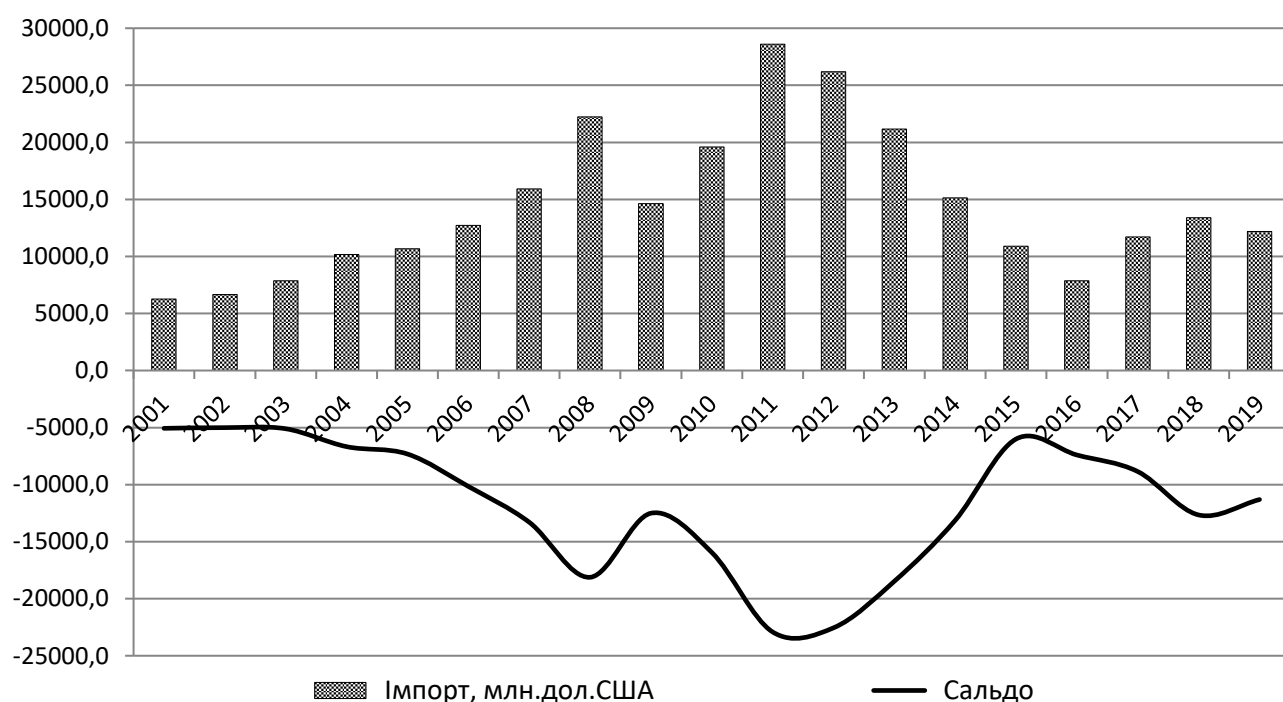

Рис. 4.15 Динаміка вартості імпорту п.27 – паливо мінеральне, нафта та продукти її переробки

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Порівняння витрат на закупівлю по імпорту палива мінерального за 2016-2017рр., що становить 19,6 млрд. дол. США і позитивне сальдо від експорту аграрно-продовольчої продукції у сумі 24,9 млрд. дол. США свідчить, що отриманої від експорту валюти витрачається на імпорт пального.

Очевидним стає те, що необхідно направляти зусилля на активізацію виготовлення альтернативних видів пального з відновлювальної сировини, виробництво якої має місце в Україні, але наразі є недостатньо активним. Так на Миколаївщині у Вітовському районі планується реалізувати проект з виробництва альтернативної енергетики – будівництво сучасного біогазового комплексу для виробництва екологічної теплової енергії з бурякового жому. Потужність комплексу складе 3000 кВт. Постачальником сировини буде цукровий завод ТОВ «Юкрейніан Шугар Компані» [87]. Як стверджують науковці «біоенергетика може дати друге життя цукровому буряку в Україні» [64].

В Україні є приклади розбудови біоенергетичних ресурсів, зокрема у Вінницькій області. Відповідно до проекту “Біогаз Ладижин” має бути споруджений агрохолдингом ПАТ “Миронівський хлібопродукт” завод з переробки курячого посліду на біогаз виробничою потужністю 800 т за день та отримання на годину 26 МВт електроенергії [20; 71]. Таким чином буде вирішена проблема утилізації курячого посліду з дочірнього підприємства “Вінницька птахофабрика”, однієї з найбільших птахофабрик Європи. Вартість заводу з виробництва альтернативної енергії становитиме 25 млн. євро [71]. Підприємство вироблятиме також безпечні та якісні органічні добрива. Перша черга комплексу “Біогаз Ладижин” на 12 МВт була запущена в грудні 2019 року [20].

Нині МХП продукує в Україні понад 70% всього біогазу, виробленого з органічних відходів та займає 45% українського ринку електроенергії, виробленої з біогазу [71].

Є необхідність і можливість інвестувати в організацію розвідки власних родовищ мінеральних продуктів та розбудови промислових потужностей з їх видобутку та переробки. Суми мінусового сальдо за імпортовані мінеральні продукти – тому підтвердження.

За оцінками експертів, Україна належить до першої десятки країн, що найкраще забезпечені власною мінеральною сировинною базою [29, с.64; 42,

с.71]. Рівень використання імпорту ВЕД “Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних” залежить у першу чергу, від природних даних країни, розвиненості економіки й технологічного укладу [42, с.71]. При цьому є необхідним і можливим інвестувати в організацію розвідки власних родовищ мінеральних продуктів та розбудови промислових потужностей з їх видобутку та переробки. Суми мінусового сальдо за імпортовані мінеральні продукти – тому підтвердження.

Безпосередній зв'язок з аграрним сектором економіки мають зовнішньоторговельні відносини у сфері торгівлі (експорт-імпорт) продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості – товарна група VI. У 2019 році вартість продуктів цієї групи товарів, закуплених по імпорту становить 7,48 млрд. дол. США, або 12,31% від загальних обсягів витрат по імпорту при мінусовому сальдо 5,6 млрд. дол. США (додаток X, табл. X.1).

За досліджуваний період (2001-2019 рр.) витрати на закупівлю продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості зросла з 1,1 до 7,48 млрд. дол. США, або у 6,6 разу, а його частка в загальній сумі імпорту підвищилась з 7,14% до 12,31%. Плюсове сальдо, що при цьому становило 351,6 млрд. дол. США, за цей період змінилось на мінусове з сумою 5,6 млрд. дол. США. За роками простежуються різні темпи приросту витрат валюти на закупівлю по імпорту продуктів цієї товарної групи. Найбільша її сума була у 2012 році і становила 8,6 млрд. дол. США, а її відношення до мінімального рівня (2001 р.) досягло 7,6 разу при мінусовому сальдо – 3,5 млрд. дол. США.

Зазначені суми витрат валюти на закупівлю по імпорту продукції хімічної та пов'язаних з нею хімічних галузей промисловості свідчать про зростаючий попит споживачів й необхідність активізації розвитку національної хімічної промисловості шляхом інвестування у розбудову підприємств з виготовлення необхідної для національного господарства продукції.

По товарній групі VI – продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості у 2019 році закуповувалась по імпорту за 11 позиціями, а саме: п.28 – продукти неорганічної хімії; п.29 – органічні хімічні сполуки; п.30 –

фармацевтична продукція; п.31 – добрива; п.32 – екстракти дубильні; п.33 – ефірні олії; п.34 – мило, поверхнево-активні органічні речовини; п.35 – білкові речовини; п.36 – порошок і вибухові речовини; п.37 – фотографічні або кінематографічні товари; п.38 – різноманітна хімічна продукція. Кожна з цих позицій в тій чи іншій мірі причетна до функціонування аграрного сектору економіки чи окремих груп її споживачів.

Суми витрат валюти на закупівлю продукції по імпорту цієї товарної групи різні, з характерним для них мінусовим сальдо, за винятком п.38 – продукти неорганічної хімії свідчить про те, що вітчизняна хімічна промисловість наразі не забезпечує потреб споживачів власне виробленою продукцією, або яка є неконкурентоспроможною, отже потребує належних зусиль для свого розвитку з врахуванням наявних ресурсів: природних, людських, фінансових.

В структурі витрат валюти значні суми припадають на закупівлю по імпорту п.31 – добрива. Причому спостерігається чітка тенденція до щорічного і швидкими темпами нарощування витрат на їх закупівлю. Так, за досліджуваний період витрати валюти на закупівлю по імпорту добрив збільшились з 29,3 до 1197,7 млн. дол. США, або майже у 40,88 разу при мінусовому сальдо в останні чотири роки (рис. 4.16; додаток X, табл. X.2). За роками їх вартість була різною. Найбільші витрати валюти на закупівлю добрив припадають на 2019 рік – на суму майже 1,2 млрд. дол. США з часткою в структурі імпорту досліджуваної групи 16,0% з відношенням до мінімального рівня – 40,88 разу і мінусовим сальдо 972,8 млн. дол. США.

Загальна сума витрат валюти на закупівлю добрив по імпорту за період 2001-2019 роки сягнула 9,9 млрд. дол. США. Це при тому, що Україна має власну достатню базу для їх виробництва, про що свідчать показники їх експорту до 2013 року, після чого спостерігається стрімкий спад експорту добрив і нарощування їх імпорту.

Аналіз динаміки товарної структури імпорту мінеральних добрив показує, що за період 2010-2019 років було закуплено 26,4 млн. тонн добрив, з

них: 10,0 млн. тонн азотних; 1,7 млн. тонн калійних; 0,3 млн. тонн фосфорних; 14,3 млн. тонн комплексних добрив, причому зростає за роками частка комплексних добрив, що становила у 2019 році 50,5%, та азотних – до 42,3%. Зменшується частка закупівель калійних добрив з 12,3% (2010 рік) до 4,8%, частка фосфорних добрив підвищилась з 0,1% до 2,3% (додаток Х, табл. Х.3). Таким чином аграрний сектор України є суттєво імпортозалежним від зовнішніх торговельно-економічних відносин з питань закупівлі мінеральних добрив та від стану розвитку власного виробництва. Ця теза підтверджується в інших наукових дослідженнях [152, с.30; 153, с. 26].

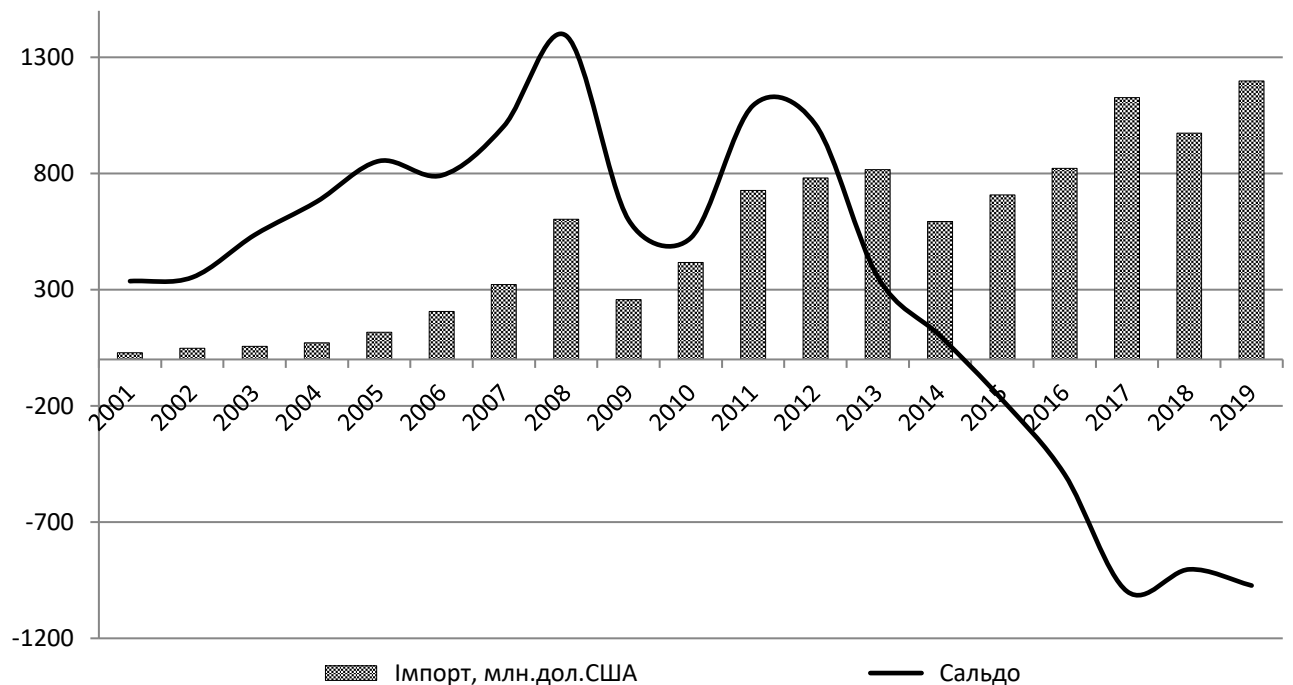

Рис. 4.16. Динаміка вартості п.31 – добрива

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Функціонування аграрної сфери як соціально-економічної системи має бути спрямовано на використання всіх наявних в країні чинників: наявних природних ресурсів, природно-кліматичних умов з їх зональними і регіональними відмінностями й особливостями та різноманіттям типів ґрунтів, що потребують різних комплексів мінеральних добрив; розбудови матеріально-технічної бази, що потребує інвестицій; трудового потенціалу, раціональне використання якого залежить від введення в експлуатацію різного спрямування

промислових потужностей з виробництва мінеральних добрив, що сприятиме зменшенню їх закупівлі по імпорту, та спрямування валютних надходжень на інші більш вагомші цілі.

Вирішення проблеми створення вітчизняної галузі виробництва мінеральних добрив, здатної забезпечити нормальне функціонування національного АПК, досить ґрунтовно, з аналізом сучасного стану споживання харчових продуктів в українських сім'ях, стану виснаження ґрунтів в результаті хижацького відношення до їх використання й недотримання внесення у ґрунт необхідної кількості внесення у ґрунт НРК, глибокого аналізу функціонування промислової та сировинної бази для виробництва фосфорних, калійних і азотних добрив, і т.д. висвітлено у статті Дмитра Хрущова, Олени Ремезової “Агроруди розвідано й підготовлено до експлуатації” [113].

Автори при цьому запропонували стратегію розв'язання проблеми “забезпечення АПК комплексом мінеральних добрив та інших засобів підвищення родючості земель шляхом відновлення, становлення і розвитку національної галузі виробництва на основі вітчизняної сировини з метою створити визначальні умови для підвищення ефективності рослинництва і пов'язаним із ним галузей сільського господарства (передусім тваринництва) з очікуваним результатом доведення результатів АПК до рівня передових країн, з перспективою позбутися імпортової залежності та реалізувати експортний потенціал за окремими видами добрив” [113]. При цьому автори обґрунтували передумови для досягнення намічених цілей, але при дотриманні низки умов державної підтримки.

Автори стверджують, що досягнення стратегічних цілей має певні передумови, а саме: інтелектуальний, науковий, технологічний і робітничий потенціал; наявність величезних площ ґрунтів, придатних для землеробства, зокрема знаменитих українських чорноземів, що становлять від 15,2 до 17,4 млн. га. В дійсності сучасна об'єктивна оцінка становить 7-8% (від 32,5 млн. га орних земель – це 2,3 млн. га).

Різноманіття типів ґрунтів передбачає застосування дуже різних

раціональних комплексів мінеральних добрив, особливо враховуючи мінімальне внесення у ґрунти органічних добрив.

Є збережені тією чи іншою мірою інфраструктури виробництва двох великих комбінатів – Калуського і Стебницького. Це ж стосується й недіючих фосфорних виробництв.

Визначальна передумова – сировинна база: базові агроруди: апатити, фосфорні і калійні солі, доповнювальні нетрадиційні й технологічні види агрономічної мінеральної сировини: фосфорид-крейдові утворення, глини бентонітові, сапонітові, глауконити, вермикуліт, перкіт, сірка; природні органічні добрива: торф, сапрокель; меліоранти: вапняки, крейда, мергель, доломіти, гіпс, ангідрити; мінеральні мікродобрива: бар, мідь, марганець, молібден, церій, рідкісні землі тощо [113].

Наявні наступні аргументовані фактори необхідності відновлення підприємств з виробництва мінеральних добрив забезпечення потреб аграрного сектору за рахунок власне виробленої як важливої складової підвищення урожайності сільськогосподарських культур; нарощування виробництва сільськогосподарської продукції. “...Нині наявний рівень використання добрив у сільському господарстві не лише суттєво відстає від аналогічного показника розвинутих у аграрному відношенні країн світу, але й не забезпечує простого дотримання балансу поживних речовин в агросфері” [48; 49].

Тенденція зростання попиту світового аграрного виробництва на використання мінеральних добрив [49] зумовить відповідне підвищення світової ціни на них, а отже потребуватиме збільшення валюти на їх придбання по імпорту, що для України є недоцільним. Відновлення хімічних підприємств з виробництва мінеральних добрив в Україні з одного боку зніме проблему використання валюти з їх закупівлі по імпорту; з іншого – сприятиме не тільки забезпеченню потреб в них національного аграрного сектору, а й створить можливості формування експортних фондів та отримання валютних надходжень.

Відповідно до проекту «Стратегії розвитку хімічної галузі до 2030 року»

[149] розробленої Союзом хіміків та Федерацією роботодавців України (ФРУ) стратегія містить 10 пріоритетів: створення конкурентної сировинної бази, модернізація хімічних виробництв, розвиток внутрішньогалузевих технологічних ланцюгів на базі наявних виробництв, створення нових хімічних виробництв, необхідних для розвитку суміжних галузей промисловості, продукції високого технологічного переділу, сучасне агрохімічне забезпечення АПК, ефективне імпортозаміщення тощо.

Реалізація стратегії дозволить:

- ✓ довести частку вітчизняної продукції на внутрішньому товарному ринку в період до 2030 року в сегменті азотних добрив до 80%, комплексних добрив – до 35-40%, засобів захисту рослин (ЗЗР) – до 30%, інших агрохімікатів – до 70%;

- ✓ знизити частку імпортової продукції на внутрішньому товарному ринку в сегменті основної хімії і мінеральних добрив – до 40%.

Найбільшу структурну складову імпорту хімічної продукції та пов'язаних з нею галузей промисловості становить п.30 – фармацевтична продукція, включаючи медикаменти. У 2019 році їх частка становила 28,64% від вартості імпорту хімічної продукції та пов'язаних з нею галузей промисловості, а сума витрат валюти на їх закупівлю становила 2,1 млрд. дол. США, або зросла у 6,3 разу порівняно з 2001 роком. При цьому мінусове сальдо становило 1,9 млрд. дол. США (рис. 4.17, додаток X, табл. X.4).

Закупівля за валюту фармацевтичної продукції по імпорту, включаючи медикаменти характеризується тенденцією щорічного приросту їх вартості включно до 2012 року, коли було витрачено найбільшу суму валюти, а саме: 3,3 млрд. дол. США, що по відношенню до мінімального рівня (2001 рік) становить 9,6 разу. Найбільші їх витрати були у період 2007-2014 років, у середньому за рік становили 2,6 млрд. дол. США. Після цього витрати на закупівлю фармацевтичної продукції по імпорту зменшуються. За роками темпи приросту вартості витрат на закупівлю по імпорту фармацевтичної продукції були різними, в окремі роки спостерігається спад. Загальна сума негативного сальдо

з імпорту фармацевтичної продукції протягом 2001-2019 рр. склала 31,1 млрд. дол. США [119, с.33].

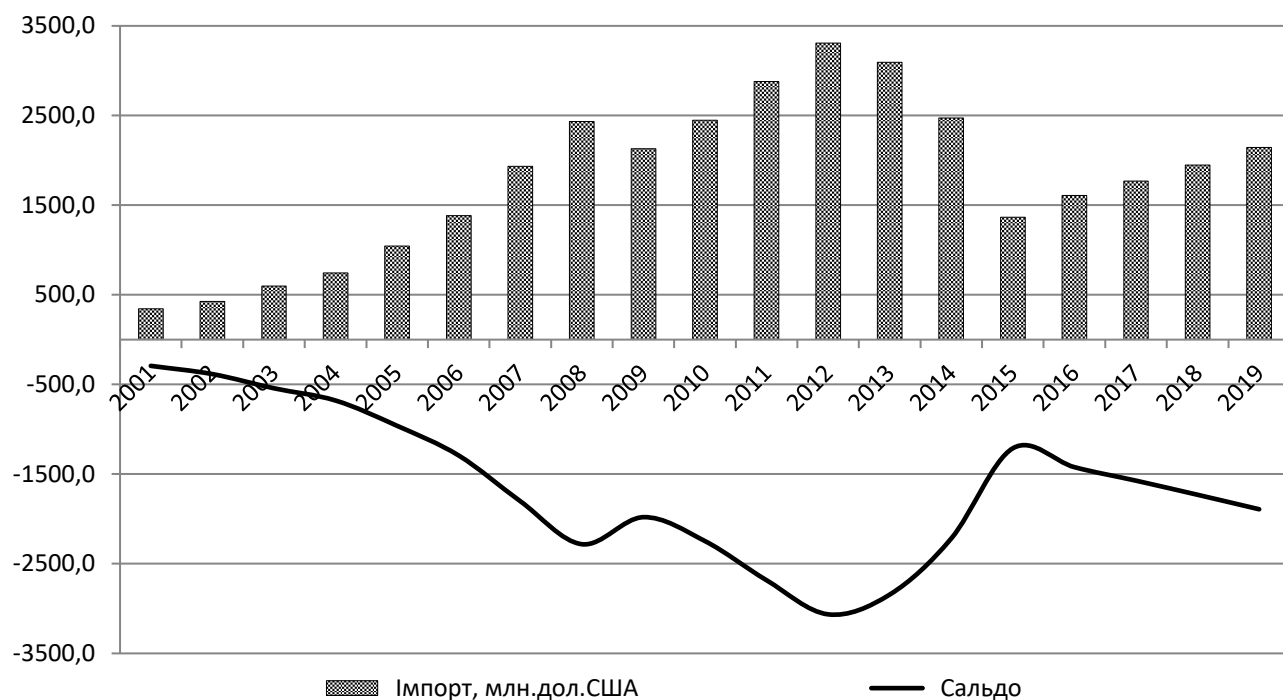

Рис. 4.17 Динаміка вартості імпорту п.30 – фармацевтична продукція
Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Важливу структурну складову імпорту хімічної продукції та пов'язаних з нею галузей промисловості становлять екстракти дубильні – п.32. У 2019 році їх частка становила 5,04% від вартості імпорту хімічної продукції та пов'язаних з нею галузей промисловості, а сума витрат валюти на їх закупівлю становила 377,3 млн. дол. США, або зросла у 3,9 рази порівняно з 2001 роком. При цьому мінусове сальдо становило 267,0 млн. дол. США (рис. 4.18, додаток Х.5).

Закупівля за валюту екстрактів дубильних характеризується тенденцією щорічного приросту їх вартості включно до 2013 року, коли було витрачено найбільшу суму валюти, а саме 512,6 млн. дол. США, що по відношенню до мінімального рівня (2001 рік) становить 5,2 разу. Після цього витрати на закупівлю екстрактів дубильних по імпорту зменшуються до 2015 року. Починаючи з 2016 року вартість імпорту знову збільшується. Найбільші їх витрати були у період 2007-2014 років, у середньому за рік становили 430,8

млн. дол. США. За роками темпи приросту вартості на закупівлю екстрактів дубильних по імпорту були різними, в окремі роки спостерігається спад. Загальна сума негативного сальдо з імпорту екстрактів дубильних протягом 2001-2019 рр. склала 2,9 млрд. дол. США [119, с.33].

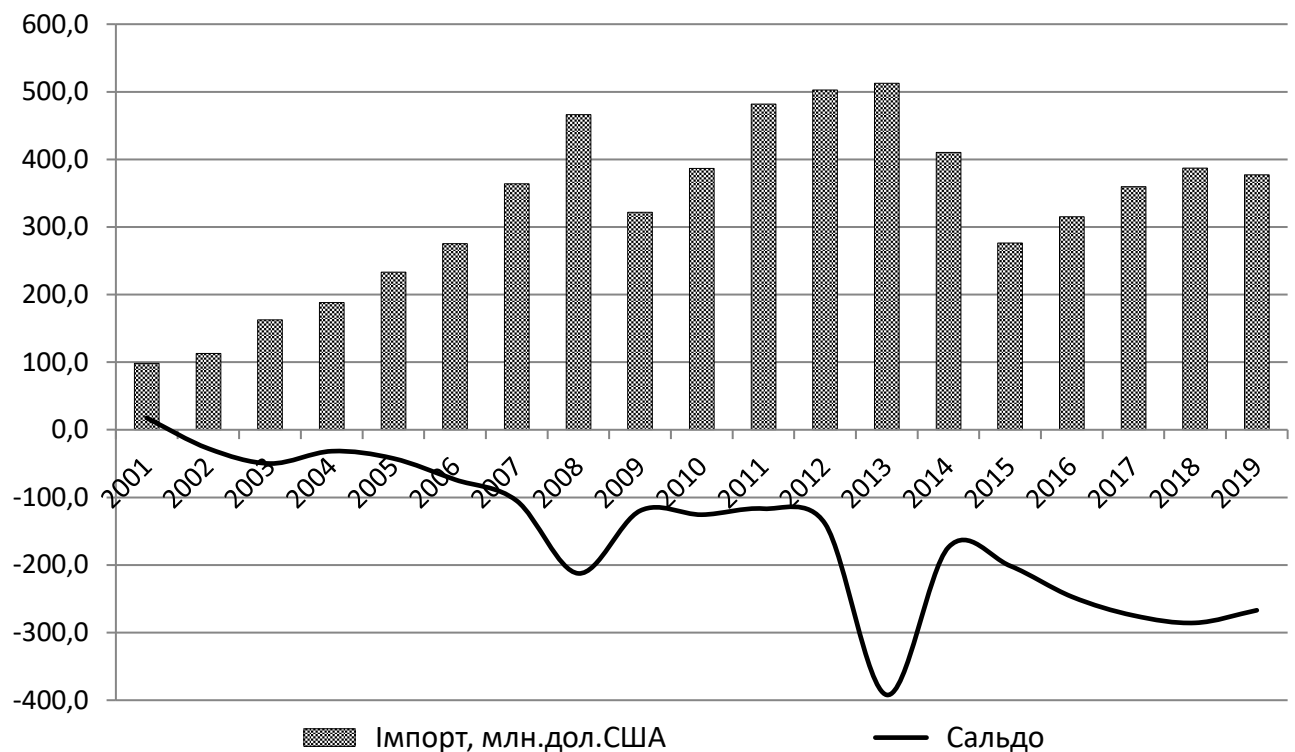

Рис. 4.18. Динаміка вартості імпорту п.32 – екстракти дубильні

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Десяту частину в структурі імпорту хімічної продукції та пов'язаних з нею галузей промисловості становлять ефірні олії – п.33. У 2019 році їх частка становила 10,44% від вартості імпорту хімічної продукції та пов'язаних з нею галузей промисловості, а сума витрат валюти на їх закупівлю становила 781,3 млн. дол. США, або зросла у 7,8 разу порівняно з 2001 роком. При цьому мінусове сальдо становило 670,5 млн. дол. США (рис. 4.19, додаток Х.6).

Закупівля за валюту ефірний олій характеризується хвилеподібною тенденцією – збільшення обсягу закупівель відбувалось до 2013 року, а також з 2015 року і до тепер. Найбільшу суму валюти було витрачено в 2013 році – 924,6 млн.дол.США, що в 9,2 рази більше ніж в 2001 році. Вважаємо, що імпорт ефірних олій необхідно зменшити до мінімуму. Україна має всі необхідні

ресурси та кліматичні умови для вирощування ефіро-олійних культур, які і будуть сировини для виробництва ефірних олій.

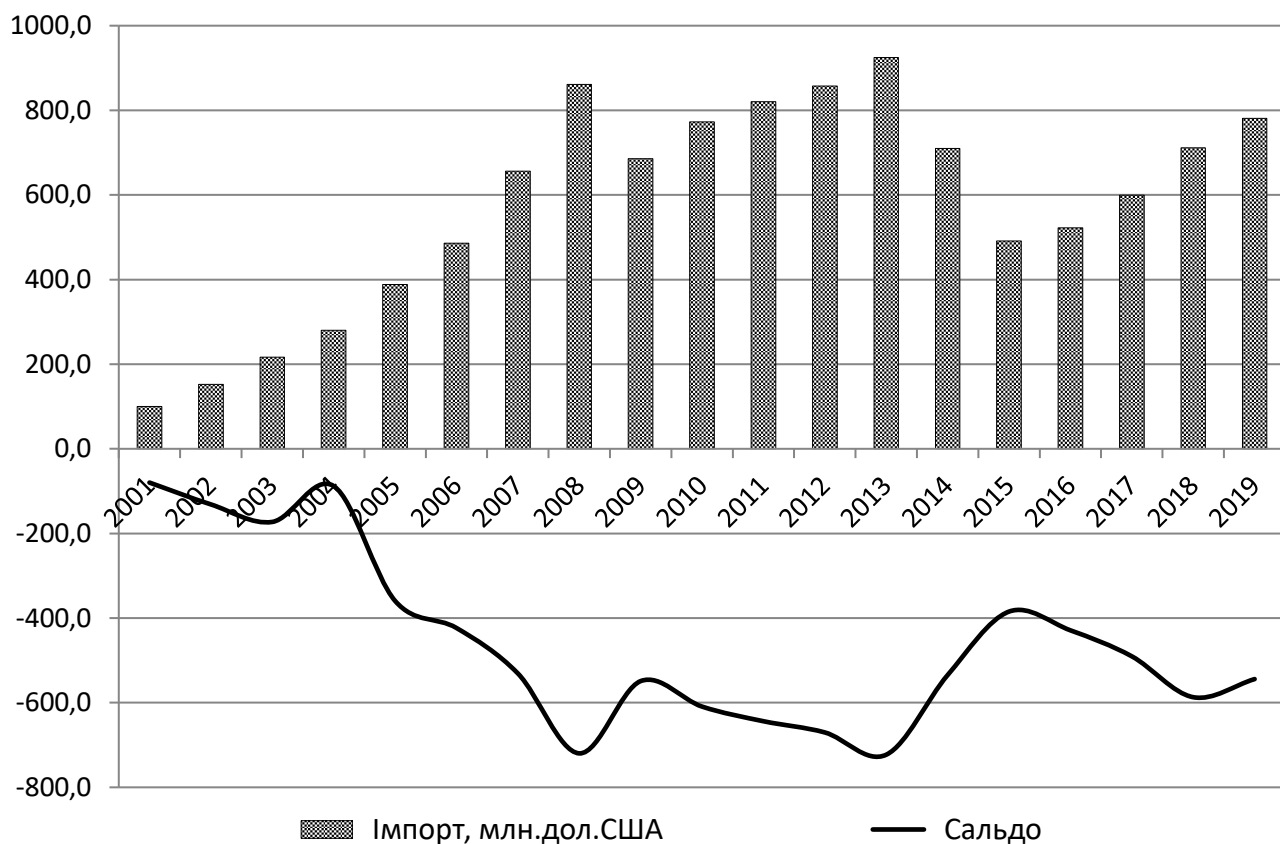

Рис. 4.19. Динаміка вартості імпорту п.33 – ефірні олії

Джерело: розраховано за даними [21-22; 30-39]

Вважаємо, що імпорт лікарських препаратів рослинного походження, ефірних олій та екстрактів дубильних необхідно зменшити до мінімуму. Україна має всі необхідні ресурси та кліматичні умови для вирощування ефіроолійних та лікарських культур, які і слугують сировиною для виробництва фармацевтичної продукції. За твердженням науковців, виробництво лікарських рослин є дуже перспективним в Україні. Рентабельність вирощування деяких лікарських рослин може сягати 100% [80, с. 212]. Крім того, як зазначають науковці, розвиток виробництва лікарських та ефіроолійних культур дозволить збільшити занятість населення країни, знизити міграційні настрої населення, забезпечити проведення політики імпортозаміщення в країні, посилення національної безпеки держави щодо забезпечення населення медичними

препаратами лікарського походження [81, с.36; 84, с.479; 90 с.65;].

Зовнішньоторговельна діяльність аграрного сектора України щодо імпорту продукції і товарів проявляється також в багатьох інших напрямках: закупівля за валюту по імпорту продуктів і товарів, виготовлених із продукції аграрного виробництва, а саме: товарів повсякденного вжитку; продукти і товари, що використовуються при виконанні технологічних операцій у виробничих процесах: засоби захисту рослин, ґрунтів і тварин, матеріально-технічне обладнання (трактори, комбайни, різне продуктивне обладнання для тваринницьких комплексів, сховищ різних видів і типів і т.д.).

Важливішою товарною групою в структурі торговельно-економічної діяльності аграрного сектору є група XVI – Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання, що забезпечують функціонування підприємств основними засобами виробництва: машини, обладнання і механізми для підготовки і обробітку ґрунту, для збирання і обмолоту сільськогосподарських культур; установки і апарати доїльні та для обробки молока та широкий спектр інших різних машин і обладнання для сільськогосподарського виробництва.

Стабільно значні суми валюти витрачаються на закупівлю по імпорту машин, обладнання та механізмів, електротехнічного обладнання для національного господарства, загальна вартість яких у 2019 році становила 13,3 млрд. дол. США при мінусовому сальдо 8,8 млрд. дол. США (додаток Ц.1-Ц.6). У тому числі для аграрного сектору було закуплено по імпорту техніки на суму 561,2 млн. дол. США, частка якого у загальній вартості становила 4,22%. З них машини та обладнання для обробітку ґрунту становили 235,9 млн. дол. США, або 42,03% від закуплених по імпорту для аграрного сектору, машин або механізмів для збирання і обмолоту сільськогосподарських культур та інших видів робіт відповідно на суму 281,2 млн. дол. США, або 50,11% (табл. 4.13).

За період 2006-2019 рр. суми витрат на закупівлю по імпорту машин, обладнання і механізмів характеризується деяким зменшенням їх вартості, проте в останні три роки знову проявилась тенденція до зростання витрат валюти при постійно мінусовому сальдо. Найбільші суми валюти витрачалися

на закупівлю техніки по коду 8433 – машини або механізми для збирання і обмолоту сільськогосподарських культур.

Таблиця 4.13

Динаміка вартості імпорту машин, обладнання та механізмів для аграрного виробництва

Рік	Рік				
	2006	у серед. за 2006-2010	у серед. за 2011-2015	у серед. за 2016-2019	2019
Машини, обладнання та механізми для аграрного виробництва (сума кодів 8432-8436)					
Сума, млн. дол. США	397,6	497,9	728,6	695,1	561,2
У % до 2006р.	100,00	125,23	183,25	174,82	141,15
У % до гр. XVI	5,05	5,38	6,90	6,46	4,22
Сальдо (+/-), млн. дол. США	-313,6	-382,0	-593,6	-620,7	-489,9
З них: машини сільськогосподарські, садові або лісгосподарські для підготовки або оброблення ґрунту (код 8432)					
Сума, млн. дол. США	84,3	141,2	235,4	277,8	235,9
У % до 2006р.	100,00	167,50	279,24	329,54	279,83
У % до суми кодів 8432-8436	21,20	28,36	32,31	39,97	42,03
Сальдо (+/-), млн. дол. США	-34,2	-75,6	-183,1	-237,6	-196,7
Машини або механізми для збирання і обмолоту сільгоспкультур (код 8433)					
Сума, млн. дол. США	215,1	284,0	310,7	375,9	281,2
У % до 2006р.	100,00	132,03	144,44	174,76	130,73
У % до суми кодів 8432-8436	54,10	57,04	42,64	54,08	50,11
Сальдо (+/-), млн. дол. США	-197,2	-261,8	-286,7	-352,0	-262,5
Установки і апарати доїльні та для обробки молока (код. 8434)					
Сума, млн. дол. США	17,9	15,2	7,4	4,9	6,6
У % до 2006р.	100,00	84,92	41,34	27,37	36,87
У % до суми кодів 8432-8436	4,50	3,05	1,02	0,70	1,18
Сальдо (+/-), млн. дол. США	-13,5	-9,2	-4,7	-2,7	-3,5
Преси, дробарки тощо для виробництва вина, сидру, соків (код 8435)					
Сума, млн. дол. США	2,8	2,3	1,6	1,3	2,4
У % до 2006р.	100,00	82,14	60,71	45,12	85,68
У % до суми кодів 8432-8436	0,70	0,46	0,23	0,19	0,43
Сальдо (+/-), млн. дол. США	-2,7	-1,9	-1,5	-0,5	-1,8
Інше обладнання для сільського господарства (код 8436)					
Сума, млн. дол. США	77,5	57,3	63,9	35,2	35,1
У % до 2006р.	100,00	73,94	82,45	45,42	45,29
У % до суми кодів 8432-8436	19,49	11,51	8,77	5,06	6,25
Сальдо (+/-), млн. дол. США	-66,0	-33,5	-35,4	-27,9	-28,9

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Протягом 2006-2017 рр спостерігається збільшення суми витрат на закупівлю по імпорту з 215,1 млн. дол. США до 480,4 млн. дол. США, або в 2,2 разу. У 2019 році вартість закупленої техніки зменшилась до 281,2 млн. дол. США, що складає 50,11% до загальної вартості машини і обладнання для аграрного виробництва. Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі було постійно мінусовим і в звітному році становило 262,5 млн. дол. США [119, с. 34].

Значні суми валюти також витрачались на закупівлю техніки по коду 8432 – машини сільськогосподарські, садові або лісгосподарські для підготовки або оброблення ґрунту (плуги, борони дискові, сівалки, садильники та машини розсадо-садильні, розкидачі та розподільники органічних та мінеральних добрив). Протягом 2006-2017 рр спостерігається збільшення суми витрат на закупівлю по імпорту з 84,3 млн. дол. США до 321,0 млн. дол. США, або в 3,8 разу. У 2019 році вартість закупленої техніки зменшилась до 235,9 млн. дол. США, що складає 39,97% до загальної вартості машини і обладнання для аграрного виробництва. Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі було постійно мінусовим і в звітному році становило 196,7 млн. дол. США.

Більш ніж вдвічі протягом аналізованого періоду зменшились суми валюти на закупівлю машин і обладнання по коду 8436 – інше обладнання для сільського господарства (машини та механізми для приготування кормів, інкубатори та брудери, обладнання для птахівництва або інкубаторів та брудерів) – з 77,5 млн. дол. США в 2006 році до 35,1 млн. дол. США в 2019 році при постійному від'ємному сальдо. Частка в загальній вартості машин і обладнання для сільського господарства знизилась з 19,49% до 6,25%.

Досить незначні суми валюти витрачались на закупівлю техніки по коду 8434 – установки і апарати доїльні та для обробки молока. Вартість імпорту зменшилась з 17,9 млн. дол. США в 2006 році до 6,6 млн. дол. США в 2019 році, або в 2,7 рази при постійному негативному сальдо зовнішньої торгівлі. Питома вага знизилась з 4,50% до 1,18% відповідно, або на 3,32 в.п.

Найменші суми валюти витрачались на закупівлю техніки по коду 8435 – преси, дробарки для виробництва вина, сидру, соків. Вартість імпорту протягом

2006-2019 рр. зменшилась з 2,8 млн. дол. США до 2,4 млн. дол. США, або на 14,29%. Від'ємне до 2016 року сальдо в 2017-2018 рр. стало позитивним, але в 2019 році знову стало від'ємним – 1,8 млн. дол. США.

Загалом за період 2006-2019 рр. сума від'ємного сальдо по машинах, обладнанню та механізмах для аграрного виробництва склала 6,9 млрд. дол. США. А могла б бути направлена на підтримку вітчизняного машинобудування.

Таким чином, значна витрата коштів на закупівлю по імпорту машин і обладнання для аграрного виробництва стримує розвиток вітчизняної науки, а також зумовлює «деіндустріалізацію виробничих потужностей» [11, с.38] по-перше: із-за скорочення робочих місць, що спонукає витіснення з сільського господарства і суміжних галузей економіки найбільш продуктивної робочої сили; по-друге, провокує міграційні процеси в країні [7, с.26], а отже відтік трудових ресурсів, низький рівень життя, неспокій у суспільстві, збіднення виробничого потенціалу в Україні; по-третє, збільшення витрат на виробництво аграрно-продуктової продукції через високу вартість іноземної техніки.

Зовнішньоторгівельна діяльність аграрно-промислового виробництва в Україні характеризується динамічною тенденцією до зростання імпорту в зовнішньоторговельному балансі, що особливо проявилось з поглибленням глобалізаційних трансформацій.

Таким чином, аграрний сектор економіки задіяний у зовнішньоторгівельній діяльності не тільки у сфері виробленої і готової до споживання аграрно-продовольчої продукції, що відображено у перших чотирьох товарних групах експорту імпорту (I-IV) за даними митної статистики Державної фіскальної служби [22], а й в інших товарних групах товарів і продуктів, що безпосередньо пов'язані з аграрним виробництвом.

Одні з них використовуються у виробничих процесах в якості технологічних ресурсів (добрива, засоби захисту рослин, тварин і ґрунтів), або основних засобів виробництва (системи машин, механізмів й інше різноманітне обладнання). Інші товарні групи продуктів, що закуповуються за валюту по

імпорту, використовуються як сировина аграрного сектору для виготовлення товарів і продуктів повсякденного вжитку широкими верствами населення. Однією з таких груп товарів є товарна група VIII – шкури необроблені, шкіра вичинена (додаток III, табл. III.1). Ця група товарів включає п.41 – шкури (табл. III.2); п.42 – вироби із шкіри (табл. III.3); п.43 – натуральне та штучне хутро (табл. III.4).

Основу цієї групи товарів становить продукція тваринництва і звірівництва (за винятком штучних виробів). У 2019 році витрати валюти на закупівлю по імпорту шкіряної і хутряної сировини та виробів становили 283,0 млн. дол. США, або 0,47% від загальної вартості імпорту (табл. 4.14).

Таблиця 4.14

Динаміка імпорту продуктів товарної групи

VIII – шкури необроблені, шкіра вичинена

Показники	2001	У середньому за рік				2019
		2001-2005	2006-2010	2011-2015	2016-2019	
Товарна група VIII – Шкури необроблені, шкіра вичинена						
Сума, млн. дол. США	66,3	70,3	141,7	204,7	257,0	283,0
Частка у вартості всього імпорту, %	0,42	0,29	0,24	0,31	0,50	0,47
У % до 2001р	100,00	106,03	213,73	308,75	387,63	426,85
Сальдо, (+/-)	63,6	107,1	139,8	-52,2	-109,9	-133,9
У тому числі: п.41 – Шкури						
Сума, млн. дол. США	42,6	46,3	76,2	106,0	153,7	153,2
Частка у вартості продукції групи VIII, %	64,25	65,92	53,75	51,78	59,81	54,13
У % до 2001р	100,00	108,78	178,78	248,83	360,80	359,62
Сальдо, (+/-)	66,4	105,9	159,5	-18,2	-74,5	-70,5
п.42 – Вироби із шкіри						
Сума, млн. дол. США	8,8	16,5	75,5	101,8	97,4	121,4
Частка у вартості продукції групи VIII, %	13,27	23,50	53,31	49,73	37,90	42,90
У % до 2001р	100,00	187,73	858,41	1156,82	1106,82	1379,55
Сальдо, (+/-)	0,5	-1,4	-39,3	-62,8	-51,2	-74,5
п.43 – Натуральне та штучне хутро						
Сума, млн. дол. США	14,8	12,3	14,3	10,8	6,0	8,4
Частка у вартості продукції групи VIII, %	22,32	17,52	10,09	5,28	2,33	2,97
У % до 2001р	100,00	83,24	96,62	72,97	40,54	56,76
Сальдо, (+/-)	-3,1	-2,2	-3,7	7,2	15,8	11,1

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [21-22; 30-39]

Збільшення витрат по імпорту становило 4,27 разу порівняно з 2001 роком, проте найбільшим за досліджуваний період було в 2018 році – 284,9 млн. дол. США. При цьому спостерігається тенденція підвищення частки імпорту у загальній його сумі з 0,42% до 0,47% протягом 2001-2019 рр.

Якщо включно до 2009 року сальдо по цій групі товарів було плюсовим, то з 2010 року змінилось на мінусове. Тобто з цього року починається спад реалізації продукції по експорту, що об'єктивно є результатом зменшення поголів'я худоби в Україні, а попит споживачів на шкіряну і хутряну продукцію змушує витрачати валютні надходження на їх закупівлю по імпорту.

Загалом за період 2001-2019 рр. загальна сума витрат на закупівлю по імпорту продукції товарної групи VIII склала 3,3 млрд. дол. США, яка могла б бути направлена на розвиток вітчизняної галузі тваринництва і рослинництва.

Для підтвердження цієї тези нами було проведено кореляційно-регресійний аналіз, в якому функцією (Y) стала «вартість імпорту товарної групи VIII – шкури необроблені, шкіра вичинена, млн. дол. США», а фактором впливу (x) – «поголів'я великої рогатої худоби, млн. голів». Обробка даних проводилась за період 2001-2019 рр. з використанням програмного забезпечення MS Excel і дозволила нам одержати такі результати:

1) коефіцієнт кореляції (r): (-0,8910), отже зв'язок обернений, а його тіснота – висока;

2) коефіцієнт детермінації (r^2): 0,7939, отже, мінливість функції (вартість імпорту товарної групи VIII) на 79,39% визначається мінливістю вибраного фактору (поголів'я ВРХ в Україні);

3) критерій Фішера: $F_\phi=65,464$; $F_\kappa= 4,45$; $F_\phi>F_\kappa$, отже нульова гіпотеза про відсутність зв'язку між показниками відкидається, що означає статистичну значущість регресії;

4) критерій Стьюдента: $t_\phi=8,091$; $t_\kappa=2,1098$; $t_\phi>t_\kappa$, отже, нульова гіпотеза про незначущість коефіцієнта регресії відкидається;

5) рівняння парної регресії приймає вигляд:

$$Y = 350,151 - 0,032x$$

Рівняння регресії показує, що при збільшенні поголів'я ВРХ на 1 тис. голів вартість імпорту товарної групи VIII «Шкури необроблені, шкіра вичинена» зменшиться на 32,2 тис. дол. США.

Коефіцієнт еластичності становить: $E_{шкіра} = -1,074$. Таким чином, збільшення поголів'я худоби на 1% зменшить вартість імпорту товарної групи VIII на 1,074%. Тобто, вартість імпорту є еластичною відносно поголів'я великої рогатої худоби в Україні.

Отже, активізація розвитку тваринництва – один із шляхів зменшення витрат валюти, що є доцільним не тільки з економічного погляду, а й соціального – забезпечення населення власне виробленою безпечною продукцією та створенням, а подекуди, збереженням робочих місць. Крім того, як зазначає В. Паламар «... вартість 1 м² готової шкіри становить 25-30 дол. США і суттєво вища за вартість 1 кг дубленого напівфабрикату – 2,21 дол. США в 2017р.» [98, с.123].

Не менш важливою для споживачів є товарна група XII – взуття, головні убори, парасольки (табл. 4.15, додаток Щ, табл. Щ.1), що представлена наступними позиціями: п.64 – взуття (додаток Щ, табл. Щ.2), п.65 – головні убори (додаток Щ, табл. Щ.3), п.66 – парасольки (додаток Щ, табл. Щ.4), п.67 – оброблені пір'я та пух (додаток 82, табл. Щ.5). Сировиною для виробництва товарів цієї групи становить продукція тваринництва, птахівництва та текстильні вироби, сировиною для яких може слугувати продукція рослинницьких галузей.

За досліджуваний період витрати валюти на закупівлю цієї групи товарів по імпорту зросли з 43,8 млн. дол. США в 2001 році до 473,5 млн. дол. США в 2019 році, або у 10,8 разу, а їх частка у загальній вартості витрат валюти зросла з 0,3% до 0,8% відповідно, або на 0,5 в.п. При цьому за роками витрати валюти були різними, а найбільша їх сума була у 2012-2013 роках, коли досягла майже 800 млн. дол. США з часткою у загальній структурі майже 1%.

Відношення максимальної суми витрат у 2012р. до мінімальної у 2004р. становило 18,2 разу. Сальдо, що було плюсовим у період 2001-2004 рр.,

змінилось з 2005 р на мінусове і становило у 2019 році 285,1 млн. дол. США. У 2012-2013 роках від'ємне сальдо становило близько 600 млн. дол. США. щороку.

Таблиця 4.15

Динаміка імпорту продуктів товарної групи

ХІІ – взуття, головні убори, парасольки

Показники	2001	У середньому за рік:				2019
		2001-2005	2006-2010	2011-2015	2016-2019	
Товарна група XII – взуття, головні убори, парасольки						
Сума, млн.дол.	43,8	100,5	359,1	519,8	343,8	473,5
Частка у вартості всього імпорту, %	0,3	0,4	0,6	0,8	0,7	0,8
У % до 2001р	100,0	229,5	819,9	1186,8	784,9	1081,1
Сальдо, (+/-)	40,8	-4,1	-203,9	-332,4	-353,7	-285,1
у т. ч. п.64 – взуття						
Сума, млн.дол.	41,4	95,7	338,3	496,1	318,8	438,5
Частка у вартості групи XII, %	94,5	95,2	94,2	95,4	92,7	92,6
У % до 2001р	100,0	231,2	817,2	1198,3	770,1	1059,2
Сальдо, (+/-)	40,9	-2,8	-188,7	-315,1	-145,1	-264,1
п.65 – головні убори						
Сума, млн.дол.	1,1	1,9	8,1	14,1	11,6	15,6
Частка у вартості групи XII, %	2,5	1,9	2,3	2,7	3,4	3,3
У % до 2001р	100,0	172,7	736,4	1281,8	1054,5	1418,2
Сальдо, (+/-)	0,7	0,6	-4,7	-11,4	-6,7	-8,6
п.66 – парасольки						
Сума, млн.дол.	0,9	1,3	5,0	5,6	4,9	7,8
Частка у вартості групи XII, %	2,1	1,3	1,3	1,1	1,4	1,7
У % до 2001р	100,0	144,4	555,6	622,2	544,4	866,7
Сальдо, (+/-)	-0,7	-0,6	-3,1	-2,3	1,3	-1,6
п.67 – оброблені пір'я та пух						
Сума, млн.дол.	0,4	1,5	7,9	10,0	8,4	11,6
Частка у вартості групи XII, %	0,9	1,5	2,2	1,9	2,4	2,5
У % до 2001р	100,0	375,0	1975,0	2500,0	2100,0	2900,0
Сальдо, (+/-)	-0,1	-1,3	-7,6	-9,7	-7,9	-10,7

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Характерним для цієї групи товарів є те, що основну їх частку (92,6%) становить взуття. Частка головних уборів становить лише 3,3%, оброблені пір'я

та пух – 2,5%; парасольки – 1,7%. За роками суми витрат валюти товарної групи XII то збільшуються, то зменшуються, отже залежать від попиту споживачів, який має характер змінюватись залежно від різних факторів: рівня доходів, цін, кон'юнктурних чинників. Отже, є потреба розвивати власне виробництво товарів цієї групи з метою зменшення витрат валюти на їх закупівлю.

Якщо з 2001 року включно до 2004 року сальдо по товарній групі XII було плюсовим, то з 2005 року змінилось на мінусове. Тобто з цього року починається спад реалізації продукції по експорту і її збільшення по імпорту, що може бути результатом зменшення поголів'я худоби в Україні.

Для перевірки висунутої гіпотези нами було проведено кореляційно-регресійний аналіз, в якому функцією (Y) була «вартість імпорту товарної групи XII – взуття, головні убори, парасольки, млн. дол. США», а фактором впливу (x) – «поголів'я великої рогатої худоби, млн. голів». Обробка даних проводилась за період 2001-2019 рр. і дозволила нам одержати такі результати:

1) коефіцієнт кореляції (r): (-0,6260), отже зв'язок обернений, а його тіснота – помітна (відчутна);

2) коефіцієнт детермінації (r^2): 0,3919, отже, мінливість функції (вартість імпорту товарної групи XII) на 39,19% визначається мінливістю вибраного фактору (поголів'я великої рогатої худоби);

3) критерій Фішера: $F_\phi=10,957$; $F_\kappa= 4,45$; $F_\phi>F_\kappa$, отже нульова гіпотеза про відсутність зв'язку між показниками відкидається – модель адекватна реальності;

4) критерій Стьюдента: $t_\phi=-3,3101$; $t_\kappa=2,1098$; $t_\phi>t_\kappa$, отже, нульова гіпотеза про незначущість коефіцієнта регресії відкидається;

5) рівняння парної регресії приймає вигляд:

$$Y = 705,178 - 0,067x$$

Рівняння регресії показує, що при збільшенні поголів'я великої рогатої худоби на 1 тис. голів вартість імпорту товарної групи XII «Взуття, головні убори, парасольки» зменшиться на 67,1 тис. дол. США.

Коефіцієнт еластичності становить: $E_{взуття} = -1,150$. Таким чином, збільшення поголів'я худоби на 1% призведе до зменшення вартості імпорту товарної групи XII на 1,150%. Тобто, вартість імпорту є еластичною відносно поголів'я великої рогатої худоби в Україні.

Таким чином, гіпотеза щодо наявності зв'язку між вартістю імпорту товарної групи XII та поголів'ям великої рогатої худоби в Україні підтвердилась. Відповідно саме активізація розвитку галузі тваринництва є один із шляхів зменшення витрат валюти на закупівлю продукції досліджуваної товарної групи, загальна сума якої за період 2001-2019 рр. склала 6,3 млрд. дол. США, а загальна сума від'ємного сальдо – 4,1 млрд. дол. США [129, с.169].

Вагомі суми витрат валюти використовуються на закупівлю продукції товарної групи XI – текстиль та вироби з текстилю. Статистична звітність (за інформацією Державного комітету статистики України) охоплює наступні 14 позицій цієї групи: п.50 – шовк; п.51 – вовна; п.52 – бавовна, п.53 – інші текстильні волокна; п.54 – нитки синтетичні та штучні; п.55 – синтетичні або штучні штапельні волокна; п.56 – вата, п.57 – килими; п.58 – спеціальні тканини; п.59 – текстильні матеріали; п.60 – трикотажні полотна; п.61 – одяг та додаткові речі до одягу; трикотажні; п.62 – одяг та додаткові речі до одягу, текстильні; п.63 – інші готові текстильні вироби. Названі позиції цієї товарної групи свідчать, що сировина для їх виробництва може слугувати продукція як рослинницьких так і тваринницьких галузей.

За досліджуваний період витрати валюти на закупівлю по імпорту продукції цієї товарної групи зросли з 646,9 млн. дол. США в 2001 році до 2376,0 млн. дол. США в 2019 році, або у 3,7 разу. При цьому частка їх вартості у загальній сумі імпорту знизилась з 4,1% до 3,9% або на 0,2 в.п. За роками суми витрат валюти на закупівлю по імпорту текстилю та виробів з текстилю були різними, найбільші їх суми характерні для 2011-2012 років, що сягали відповідно по 2,6 і 2,4 млрд. дол. США з часткою в структурі загальних обсягів імпорту відповідно по 3 і 3,2%. При цьому сальдо за роками було завжди

мінусовим (рис. 4.20, додаток Ю).

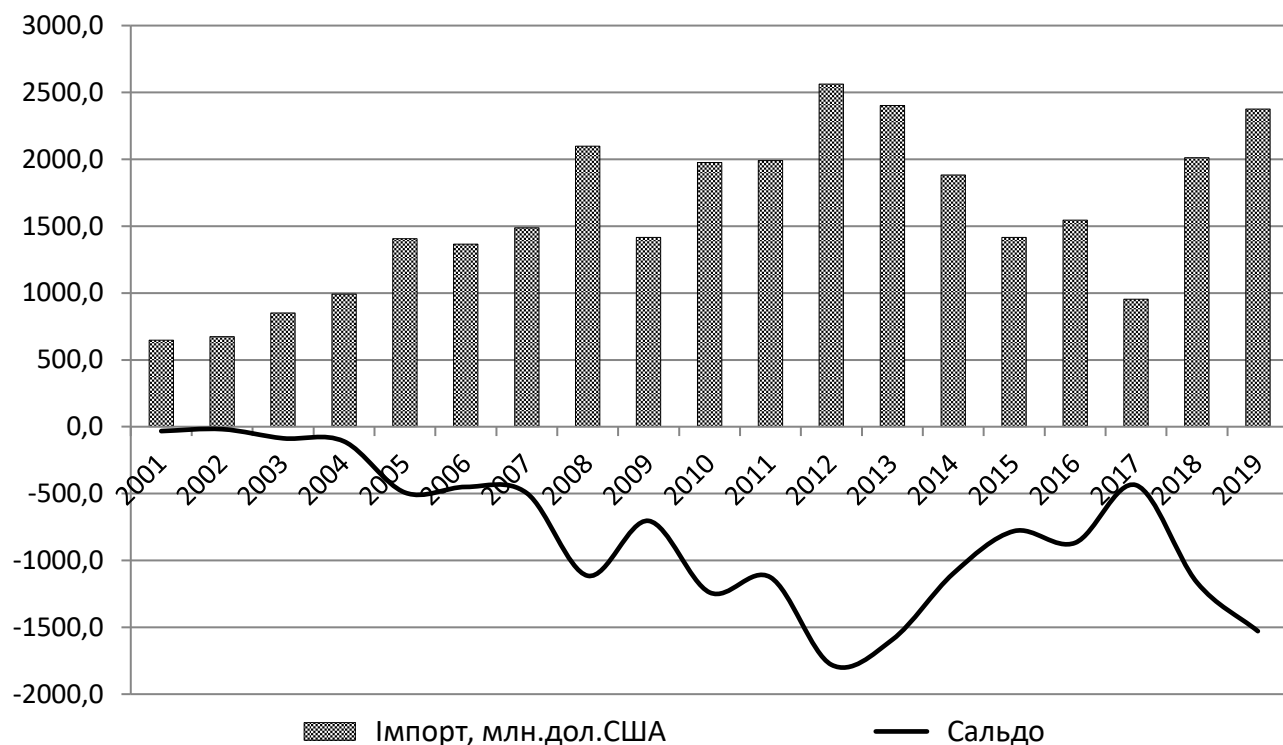

Рис. 4.20. Динаміка вартості імпорту товарної групи XI – текстильні матеріали та текстильні вироби

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Названі позиції цієї групи товарів свідчать, що сировиною для їх виготовлення може слугувати продукція як рослинницьких так і тваринницьких галузей.

В товарній структурі вартості імпорту продукції досліджуваної товарної групи у 2019 році частка п.61 «одяг та додаткові речі до одягу, трикотажні» становила 16,78%, п.62 «одяг та додаткові речі до одягу, текстильні» – 15,59%, п.63 «інші готові текстильні вироби» – 14,94%, п.54 «нитки синтетичні або штучні» – 9,87%, п.55 «синтетичні або штучні шпательні волокна» – 8,78%. Даний факт свідчить про незадовільне забезпечення попиту власним виробництвом не тільки підприємствами хімічної промисловості, а й текстильної. Дослідження Герасименко Г.О. та Гончарова Ю.В. засвідчують, що частка українських виробників в продукції товарної групи XI є досить низькою: «товари текстильні та галантерея – 34%, одяг та білизни з тканин,

одяг зі шкіри, хутра та інші вироби з них – 8%, головні убори – 5%, трикотаж верхній та білизняний – 11%, іграшки – 26%» [15, с.73].

Сировиною для більшості позицій досліджуваної товарної групи слугує продукція галузей аграрного сектору економіки, а саме: льонарство, коноплярство, шовківництво, вівчарство та ін. Відповідно, ми припускаємо наявність зв'язку між посівами сільськогосподарських культур і вартістю імпорту товарів. Для перевірки висунутої гіпотези нами було проведено кореляційно-регресійний аналіз, в якому функцією (Y) стала «вартість імпорту товарної групи XI – текстильні матеріали та текстильні вироби, млн. дол. США», а фактором впливу (x) – «посівна площа льону-довгунцю, млн. гектарів». Результати дослідження, яке проводилось за період 2001-2019 рр., виявились наступними:

1) коефіцієнт кореляції (r): (-0,7190), отже зв'язок обернений, а його щільність – висока;

2) коефіцієнт детермінації (r^2): 0,5170, отже, мінливість функції (вартість імпорту товарної групи XI) на 51,70% визначається мінливістю вибраного фактору (посівна площа льону-довгунцю);

3) критерій Фішера: $F_\phi=16,263$; $F_\kappa= 4,49$; $F_\phi>F_\kappa$, отже нульова гіпотеза про відсутність зв'язку між показниками відкидається – модель адекватна реальності;

4) критерій Стюдента: $t_\phi=-4,033$; $t_\kappa=2,1199$; $t_\phi>t_\kappa$, отже, нульова гіпотеза про незначущість коефіцієнта регресії відкидається;

5) рівняння парної регресії приймає вигляд:

$$Y = 1898,826 - 31,640x$$

Рівняння регресії показує, що при збільшенні площі посівів льону-довгунця на 1 тис. гектарів вартість імпорту товарної групи XI «Текстильні матеріали та текстильні вироби» зменшиться на 31,6 млн. дол. США.

Коефіцієнт еластичності становить: $E_{\text{текстиль}}=-0,217$. Таким чином, збільшення посівної площі льону на 1% зменшить вартість імпорту товарної групи XI на 0,217%. Тобто, вартість імпорту є нееластичною відносно посівної

площі льону-довгунця в Україні.

Таким чином відродження функціонування галузей рослинництва (льонарства, коноплярства) та відповідний розвиток підприємств текстильної швейної промисловості та інших промислових підприємств, у тому числі і льонопереробних – важливий напрям забезпечення попиту споживачів у продукції товарної групи XI «Текстильні матеріали та текстильні вироби» та зменшення валютних надходжень на їх закупівлю. Необхідність здійснення вказаних заходів підтверджують втрати країни від імпорту текстильної продукції, які за період 2001-2019 рр. склали 29,8 млрд. дол. США, а загальна сума від'ємного сальдо – 15,0 млрд. дол. США [129, с.170].

Структурною складовою імпорту товарної продукції аграрного сектору України є продукція лісового господарства, а саме: товарна група IX – деревина і вироби з деревини, що включають п.44 – деревина; п.45 – корок та вироби з нього; п.46 – вироби із соломи; та товарна група X – маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів, що включає п.47 – маса з деревини, п.48 – папір та картон, п.49 – друкована продукція.

Лісове господарство, що функціонує на базі продукції лісництва є одним з джерел надходження валюти та одним із напрямів її витрачання на закупівлю по імпорту необхідних виробів з деревини. У 2019 році сумарні витрати валюти на закупівлю наведених двох товарних груп становили 1,3 млрд. дол. США з позитивним сальдо 527,7 млн. дол. США. При чому витрати валюти по імпорту товарної групи IX – деревина і вироби з деревини становили 307,4 млн. дол. США з часткою в загальній вартості витрат по імпорту – 0,5% і позитивним сальдо у сумі 1093,0 млн. грн., у тому числі витрати валюти на закупівлю по імпорту безпосередньо деревини становили 96,88%. Тобто імпортується безпосередньо деревина в якості сировини, виробництво якої наявне в Україні.

За досліджуваний період витрати валюти на закупівлю по імпорту деревини збільшились з 73,2 млн. дол. США в 2001 році до 307,4 млн. дол. США в 2019 році, або в 4,20 разу (рис. 4.21; додаток Я).

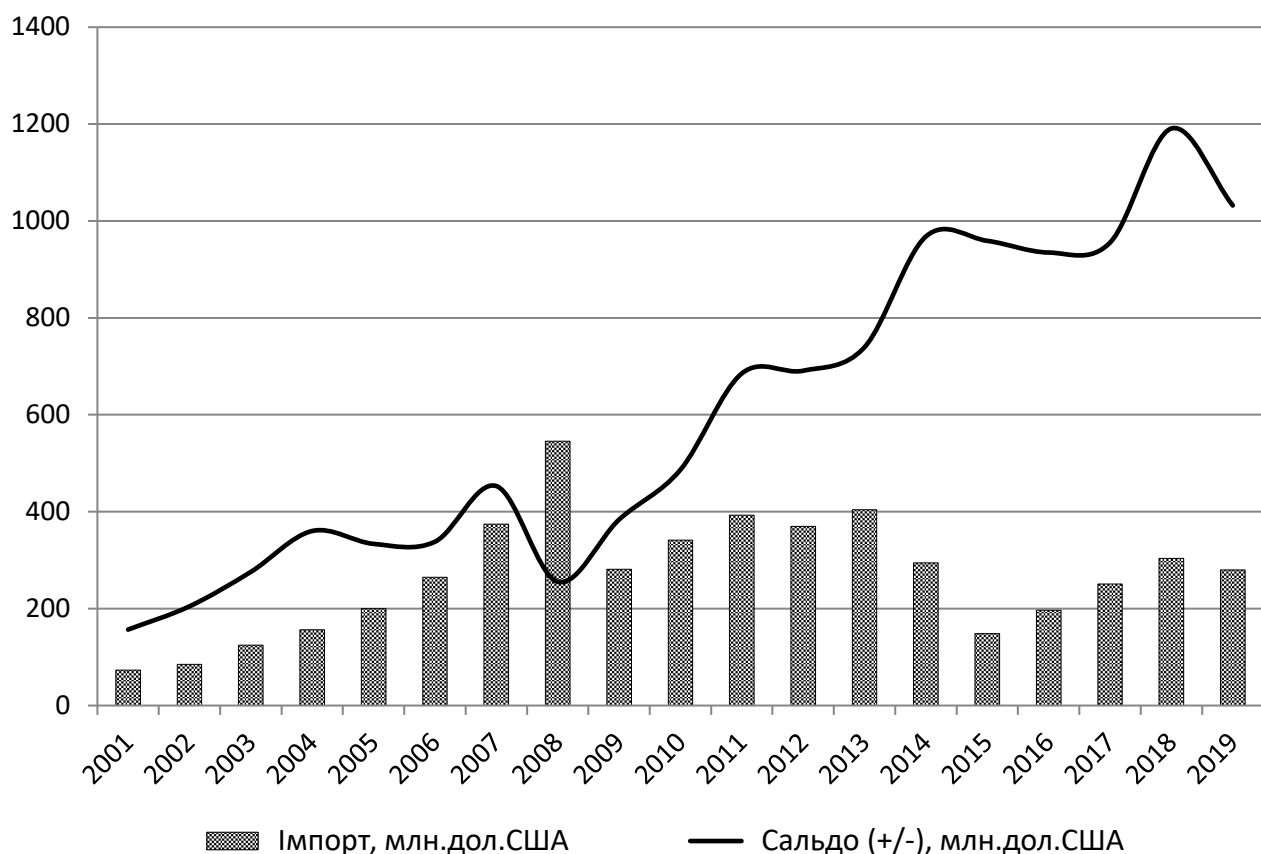

Рис. 4.21. Динаміка вартості імпорту товарної групи IX – дерева і вироби з дерева

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

За роками витрати валюти були різними, досягши у 2008 р. 545,8 млн. дол. США, що по відношенню до мінімального (2001р) рівня становило 7,5 разу. Певних закономірностей чи тенденцій зростання чи спаду витрат валюти не простежується, що свідчить про спонтанний характер зовнішньоторговельних операцій по закупівлі дерева по імпорту. Так, середньорічні темпи приросту витрат валюти за період 2001-2005 року становили 28,55%, за період 2006-2010 – 6,55%. Період 2011-2015 рр. характеризується спадом, середньорічні темпи якого становили – 21,64%. Наступні роки, а саме 2016-2019, темпи приросту були позитивними і становили 0,38%.

Витрати валюти на закупівлю по імпорту товарної групи X – маса з дерева та інших волокнистих целюлозних матеріалів становила у 2019 році

1,0 млрд. дол. США, що зросла з 0,5 млрд. дол. США, або у 1,9 рази (рис. 4.22).

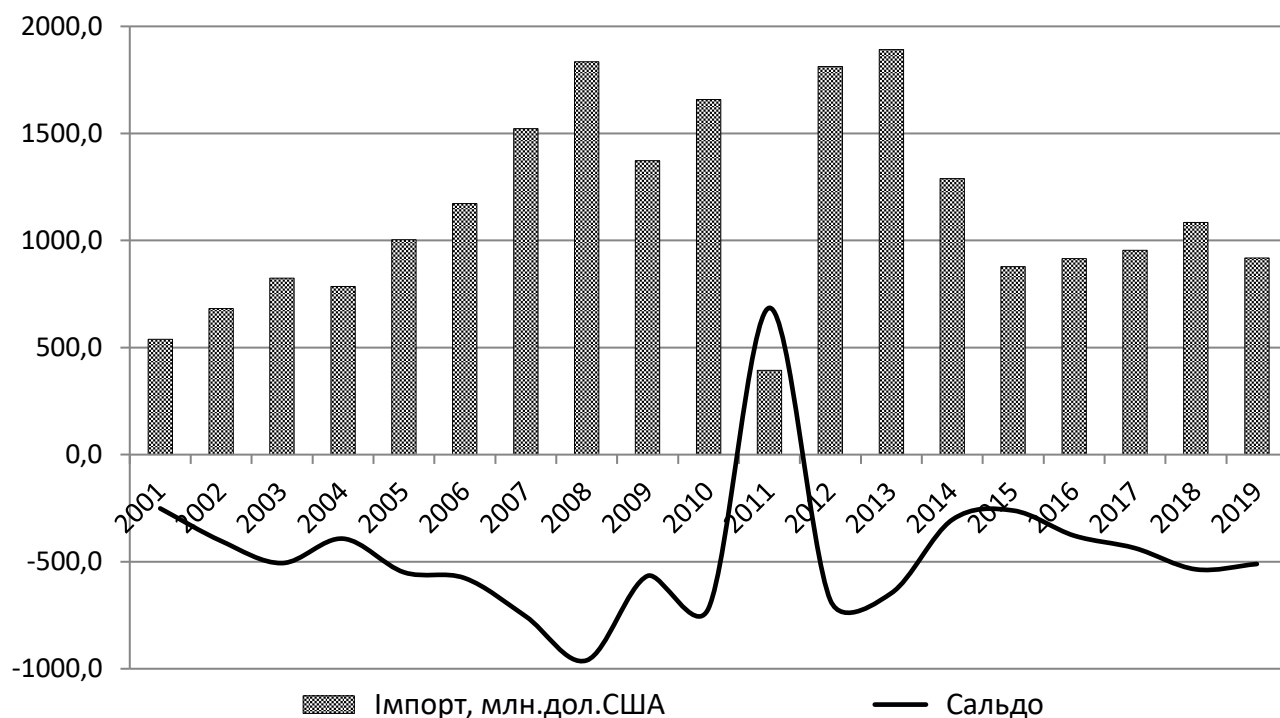

Рис. 4.22. Динаміка вартості імпорту товарної групи X – маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Темпи приросту витрат на закупівлю цієї групи товарів по імпорту за роками були досить різними, в окремі роки спостерігався спад, в основному характерний для останніх 2014-2019 рр. Найбільші витрати валюти на закупівлю маси з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів припадає на період 2007-2014 років. Відхилення максимальної величини (2013 рік) від мінімальної (2001 рік) становить 4,8 разу. Всі досліджувані роки сальдо по цій товарній групі було мінусовим, за виключенням 2011 року (додаток АА).

Основними товарними продуктами у 2019 році у цій групі товарів є маса з деревини – 9,98% (додаток АА, табл. АА.2), папір та картон – 86,49% (додаток АА, табл. АА.3) та друкована продукція – 3,34% (додаток АА, табл. АА.4). Це свідчить про недорозвиненість промислових потужностей з переробки маси з деревини або відсутність новітніх технологій з виробництва паперу та картону з

вітчизняної сировини при зростаючому попиті споживачів. Тому є доцільним спрямувати інвестиції на розробку і впровадження новітніх технологій переробки й обробки продукції лісового господарства та виготовлення нових продуктів для потреб внутрішнього ринку з метою не тільки зменшення витрат валюти на їх закупівлю, а й розширення сфери функціонування лісового продуктового підкомплексу, створення нових робочих місць, збільшення пропозиції інноваційних продуктів та нарощування валової доданої вартості і зміцнення потенціалу країни. На підтвердження наведених тез варто зауважити, що загалом за період 2001-2019 рр. загальна сума витрат на закупівлю по імпорту продукції товарних груп X «Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів» та IX «Деревина і вироби з деревини» склала 23,1 млрд. дол. США і 5,1 млрд. дол. США відповідно [129, с. 171].

Отже, аграрний сектор економіки є суттєво імпортозалежним від зовнішніх факторів (кон'юнктурності, ринкової ціни, торговельно-економічних відносин їх розвитку тоді, ефективності), що є досить ризиковим з точки зору стабільного його розвитку та потребує вироблення зваженої раціональної політики щодо розвитку власних виробництв.

За розділом 4 опубліковано праці [57, 117-135, 159-162]

Список використаних джерел до розділу 4

1. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник за 2019 р. Державна служба статистика України. За редакцією О.М. Прокопенко. 2020. 60 с.
2. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник за 2016 р. Державна служба статистика України. За редакцією О.М. Прокопенко. 2017. 49 с.
3. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник за 2014 р. Державна служба статистика України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2015. 57 с.
4. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник за 2012 р. Державна служба статистика України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2013. 56 с.
5. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник за 2010 р. Державна служба статистика України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2011. 55 с.
6. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник за 2008 р. Державний комітет статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2009. 55 с.
7. Безрукова Н.В., Свічкарь В.А. Міграція робочої сили до ЄС: аналіз особливостей на наслідків. *Бізнес Інформ*. 2016. № 2. С. 21-27.
8. Бочарова Ю.Г. Концентрація та конкуренція на світовому ринку м'яса. *Бізнес Інформ*. 2016. № 3. С. 18-23.
9. В Україні росте імпорт та споживання риби. URL: <http://agravery.com/uk/posts/show/v-ukraini-roste-import-ta-spozivanna-ribi> (дата звернення: 15.09.2019р.).
10. Васильців Т. Г., Бойко В. В. Стратегічні пріоритети державної політики забезпечення продовольчої безпеки України. *Стратегічна панорама*. 2017. № 2. С. 132-137.

11. Вітюк А.В. Клепко В.М., Жавела К. Експорт продукції машинобудування до країн Європейського Союзу. *Бізнес інформ*. 2019. № 3. С. 37-43.
12. Владімірова О.Т., Іваненко В.І. Моделювання зовнішньої торгівлі в аграрному секторі України. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. – 2018. - № 15. – С. 567-576. Режим доступу: [//nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2018_15_64](http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2018_15_64).
13. Власюк Т.О. Стан і тенденції зовнішньоторговельної діяльності України: виклики для економічної безпеки та способи їх подолання. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 4. С. 48-58.
14. Гальцова О.Л. Сучасний стан експортного потенціалу АПК України. *Економіка та держава*. 2014. № 3. С. 12-17.
15. Герасименко Г.О., Гончаров Ю.В. Характеристика та аналіз стану зовнішньоекономічної діяльності підприємств легкої промисловості України. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 3 (165). С. 69-78.
16. Гілета Ю.І. Актуальні проблеми імпортозаміщення і практична цінність кластерного аналізу в покращенні маркетингової діяльності вітчизняних фармацевтичних підприємств. *Бізнес Інформ*. 2014. № 5. С. 413-418.
17. Головачова О.С. Тенденції розвитку зовнішньої торгівлі продукцією АПК. *Економіка та держава*. 2013. № 1. С. 64-66.
18. Головачова О.С., Пугачевська К.С. Детермінанти регуляторної політики у сфері експорту агропродовольчої продукції. *Економіка та держава*. 2017. № 11. С. 29-33.
19. Горбаль Н.І., Гресько В.В., Гудима Р.В. Тенденції та перспективи розвитку українського експорту. *Бізнес Інформ*. 2019. № 1. С. 73-78.
20. Гоц Д. На Вінниччині запрацював найбільший у світі біогазовий комплекс. URL: <https://vezha.vn.ua/na-vinnychchyni-zapratsyuvav-najbilshyj-u-sviti-biogazovyj-kompleks-foto>.
21. Державна служба статистики України (офіційний сайт). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.09.2019).
22. Державна фіскальна служба (офіційний сайт). URL : <http://sfs.gov.ua/ms/f11>

(дата звернення: 16.02.2020).

23. Духницький Б.В. Основи функціонування ринку кави та чаю в Україні. *Економіка АПК*. 2016. № 2. С. 59-62.
24. Експортна стратегія України. Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі 2017-2021. Міжнародний торговельний центр. Женева. 2017. 135 с.
25. Загороднюк О.В. Формування та розвиток ринку риби і рибної продукції України. Автореф. на здоб. наук. ст. к.е.н. К.: 2012. 20 с.
26. Задоя А.О. Зовнішня торгівля України: сучасні масштаби, структура і тенденції. *Академічний огляд*. 2016. № 2. С. 110-117.
27. Залізнюк В.П. Імпортозаміщення в системі забезпечення продовольчої безпеки України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 1. – URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1374> (дата звернення: 27.12.2019).
28. Заславський О. Від спраги помираю над струмком. *Дзеркало тижня* 11-17 травня 2019 - № 17 (413). с. 12.
29. Захарчук О.В., Вишневецька О.В. Використання паливно-енергетичних ресурсів у сільському господарстві. *Економіка АПК*. 2015. № 5. С. 62-69.
30. Зовнішня торгівля України. Статистичний збірник за 2009 р. Державний комітет статистики України. Відповідальний за випуск А.О. Фризоренко. 2010. 100 с.
31. Зовнішня торгівля України. Статистичний збірник за 2010 р. Державний комітет статистики України. Відповідальний за випуск А.О. Фризоренко. 2011. 102 с.
32. Зовнішня торгівля України. Статистичний збірник за 2011 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск А.О. Фризоренко. 2012. 102 с.
33. Зовнішня торгівля України. Статистичний збірник за 2012 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск А.О. Фризоренко. 2013. 99 с.
34. Зовнішня торгівля України. Статистичний збірник за 2013 р. Державна

- служба статистики України. Відповідальний за випуск А.О. Фризоренко. 2014. 106 с.
35. Зовнішня торгівля України. Статистичний збірник за 2014 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск А.О. Фризоренко. 2015. 102 с.
36. Зовнішня торгівля України. Статистичний збірник за 2015 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск А.О. Фризоренко. 2016. 102 с.
37. Зовнішня торгівля України. Статистичний збірник за 2016 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск А.О. Фризоренко. 2017. 86 с.
38. Зовнішня торгівля України. Статистичний збірник за 2017 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск А.О. Фризоренко. 2018. 86 с.
39. Зовнішня торгівля України. Статистичний збірник за 2018 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск А.О. Фризоренко. 2019. 172 с.
40. Іванова Л.С. Зовнішня торгівля сільськогосподарською продукцією та продовольством: вітчизняні реалії та перспективи розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 22. С. 39-43.
41. Іллюша С.Н. Оцінка впливу вступу до СОТ на зовнішню торгівлю України. *Економіка і прогнозування*. 2014. № 4. С. 57-72.
42. Іллюша С.Н., Герасімова О.А. Оцінка динаміки імпорту при довгостроковому прогнозуванні макропоказників. *Економіка і прогнозування*. 2012. № 1. С. 65-74.
43. Карасьова Н.А. Глобалізаційні детермінанти експортоорієнтованого розвитку аграрного сектора України. *Міжнародна економічна політика*. 2014. № 1. 129-152.
44. Карасьова Н.А. Державна політика стимулювання експорту аграрного сектора. *Економіка та держава*. 2016. № 9. С. 41-44.

45. Карасьова Н.А. Стратегія імпортозаміщення та експортоорієнтований розвиток в аграрному секторі. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова*. 2015. Т. 20. Вип. 3. С. 41-45.
46. Кармінська-Бєлоброва М.В. Зовнішньоекономічна діяльність України на сучасному рівні: проблеми та напрямки. *Бізнес інформ*. 2016. № 4. С. 26-30.
47. Кваша С.М., Власов В.І., Кривенко Н.В., Духницький Б.В. Імпорт агропродовольчої продукції та можливості його заміщення національним виробництвом. *Економіка АПК*. 2014. № 5. С. 11-21.
48. Кернасюк Ю. Ринок мінеральних добрив. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichniy-hektar/item/10772-rynok-mineralnykh-dobryv.html>
49. Кернасюк Ю. Світовий і вітчизняний ринки мінеральних добрив. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichniy-hektar/item/11595-svitoviy-i-vitchyzniansky-rynky-mineralnykh-dobryv.html>
50. Кернасюк Ю. Ринок шроту та макухи. Економічний гектар ([agro/ekonomichniy-hektar.htm](http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichniy-hektar/item/11595-svitoviy-i-vitchyzniansky-rynky-mineralnykh-dobryv.html)) неділя, 10 грудня 2017 – 2/8-5/8.
51. Кизим М.О., Салашенко Т.І., Хаустова В.Є., Лелюк О.В. Концептуальні засади зміцнення паливної безпеки національної економіки. *Проблеми економіки*. 2017. № 1. С. 79-88.
52. Кириленко Т. Чому гірчить солодкий бізнес? *Дзеркало тижня*. 2019. № 33. с. 10
53. Кінах А.К. Низька ефективність державного управління не менш загрозлива, ніж зовнішня агресія. *Дзеркало тижня*. 2018. № 12. С. 4.
54. Клунко Н.С. Збалансована система показників у фармацевтичному бізнесі України: проблеми запровадження та шляхи їх подолання. *Бізнес Інформ*. 2012. № 4. С. 218-220.
55. Кобута І.В. Оцінка наслідків державного регулювання експорту зерна в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2011. № 4. С. 139-147.
56. Ковтун Т.Д. Особливості зовнішньої торгівлі товарами та послугами європейського союзу в сучасних умовах. *Бізнес Інформ*. 2019. № 6. С. 26-33.

57. Коденська М.Ю., Сегеда С.А. Закономірності розвитку аграрно-промислового виробництва та ефективність його функціонування. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 30-39.
58. Конюнктура та перспективи розвитку світових аграрних ринків. Монографія. Колектив авторів: Волкова І.М., Варченко О.М., Данкевич В.Є., Зінчук Т.О., Куцмус Н.Ф., Михайлова Л.І., Романчук О.М., Скидан О.В., Степаненко Н.І., Усюк Т.В. / під. ред. Т.О. Зінчук. К.: Центр учбової літератури, 2013. 672 с.
59. Корчинська О.А., Корчинська С.Г. Еколого-економічні аспекти використання засобів хімізації в сільському господарстві. *Економіка АПК*. 2015. № 7. С. 46-51.
60. Крамарев Г.В., Шликова В.О., Леванда О.М. Аналіз динаміки та структури зовнішньоторговельної діяльності України. *Бізнес Інформ*. 2019. № 1. С. 79-91.
61. Краснодєд Т.Л. Товарна структура експорту та імпорту сільськогосподарської і продовольчої продукції України та шляхи її удосконалення. URL: <http://elar.tsatu.edu.ua/handle/123456789/3977>
62. Кривенко О. Ринок харчової індустрії // Економічний гектар (agro/economichny-hektar.htm) вівторок 04 грудня 2018) (спеціально для газети «Агробізнес» сьогодні)
63. Круп'як І.Й. Вектори зовнішньої торгівлі держави в умовах сучасних економічних перетворень. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 20. С. 158-162.
64. Кудриль О. Біоенергетика може дати друге життя цукровому буряку в Україні. URL: <https://superagronom.com/news/8790-bioenergetika-moje-dati-drugye-jittya-tsukrovomu-buryaku-v-ukrayini--naukovets>.
65. Кузьмін О.Є., Тодощук А.В., Мельник О.Г. Митне регулювання експортно-імпортних операцій в умовах поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. *Бізнес Інформ*. 2017. № 5. С. 40-44.
66. Кун А., Нів'євський О. Оцінка податку на експорт насіння соняшнику в

- Україні. URL : http://www.ier.com.ua/ua/publications/working_paper?pid=1554
67. Ленісова Г.В. Моделювання потенційного впливу ЗВТ між Україною та ЄС на структуру імпорту продукції тваринництва. *Економіка і прогнозування*. 2014. № 1. С. 139-144.
68. Людський капітал в системі соціально-економічних відносин / Коденська М.Ю., Нестерчук Ю.О., Соколюк С.О., Соколюк К. Ю. Умань: Видавець Сочинський М.М., 2017, 172 с.
69. Ляховська О.В. Основні тенденції зовнішньої торгівлі України м'ясом та м'ясними продуктами. *Агросвіт*. 2020. № 4. С. 70-75.
70. Мазаракі А.А., Мельник Т.М. Імпорт та перспективи імпортозаміщення в Україні. *Вісник КНТЕУ*. 2012. № 6. С. 5-15.
71. Мазур В. Біогаз із птахофабрики: на Вінничині до 2018 збудують завод за 25 млн. євро. URL: <https://vezha.vn.ua/biogaz-iz-ptahofabryky-na-vinnychchyni-2018-zbuduyut-zavod-za-25-miljoniv-yevro>.
72. Материнська О.А. Виробництво та експорт зерна в Україні. *Економіка АПК*. 2013. № 10. С.49-53.
73. Маханьова Ю.М. Експорт зернових культур України, ЄС і країн світу в умовах сучасних інтеграційних процесів. *Проблеми економіки*. 2015. № 1. С. 27-36.
74. Мельник Т.М., Пугачевська К.С. Детермінанти імпортозалежності економіки України. *Проблеми економіки*. 2019. № 2. С. 53-61.
75. Мельник Т.М., Пугачевська К.С. Імпортозалежність економіки України і пріоритети селективного імпортозаміщення. *Економіка України*. 2016. № 4. С. 29-44.
76. Мельник Т.М., Пугачевська К.С. Тенденції розвитку експорту України в умовах євроінтеграції. *Бізнес Інформ*. 2017. № 10. С. 66-73.
77. Мельник Т.М., Туницька Ю.М. Аналіз товарної структури імпорту України з країн ЄС. *Молодий вчений*. 2016. № 7. С. 89-94.
78. Михай Ю. Не хлібом єдиним живе людина, а ще й консервами. *Пропозиція*. 2001. № 6. С. 13-16.

79. Михайлова Л.І. Стратегічні напрями зовнішньоекономічної діяльності в аграрному секторі України у контексті реалізації її інтеграційних прагнень. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : зб. матеріалів Всеукр. конгресу вчен. Економістів-аграрників. К. : ННЦ ІАЕ, 2013. С. 281-286.
80. Мірзоєва Т.В. Особливості вітчизняного ринку лікарських рослин в умовах сьогодення. *Інноваційна економіка*. 2013. № 6. С. 209-212.
81. Мірзоєва Т.В. Особливості експорту-імпорту продукції лікарського рослинництва в умовах сьогодення. *Бізнес інформ*. 2018. № 7. С. 32-37.
82. Мірзоєва Т.В. Щодо питання економічної доцільності виробництва гречки в умовах сьогодення. *Бізнес Інформ*. 2017. № 7. С. 167-173.
83. Мірзоєва Т.В. Щодо питання економічної ефективності виробництва лікарських рослин і лікарської рослинної сировини. *Проблеми економіки*. 2018. № 3. С. 267-272.
84. Мірзоєва Т.В. Щодо питання формування стратегії підприємств – виробників продукції лікарського рослинництва. *Бізнес Інформ*. 2017. № 11. С. 477-482.
85. Мудрак Р.П. Експорт українського продовольства: стан, тенденції, причини. *Економіка України*. 2014. № 5. с. 70-79.
86. Мудрак Р.П., Лагодієнко В.В. Агроінфляція та індекс споживчих цін на продовольчі товари: порівняльний аналіз «Україна-ЄС». *Економіка України*. 2018. № 1. С. 28-39.
87. На Миколаївщині планується побудувати сучасний біогазовий комплекс на буряковому жомі. URL: <http://www.ukrsugar.com/uk/post/na-mikolaivsini-planuetsa-pobuduvati-sucasnij-biogazovij-kompleks-na-burakovomu-zomi?sec=novini-ukraini>
88. Нелеп В.М., Висоцька О.М. Перспективи експорту продукції сільського господарства і харчової промисловості України. *Економіка АПК*. 2014. № 3. С. 72-78.
89. Нелеп В.М., Висоцька О.М. Перспективи експорту продукції сільського

- господарства і харчової промисловості України. *Економіка АПК*. 2014. № 3. С. 72-78.
90. Никитюк Ю.А. Розвиток зовнішньої торгівлі лікарською рослинною сировиною: еколого-економічні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2015. Вип. 4. С. 62-66.
91. Олефір В.К. Оцінка імпортозалежності ринку продовольчих товарів України. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 4. С. 92-164.
92. Онищенко В., Гужа І. Стимулювання національного експорту. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2017. № 6. С. 33-47.
93. Осташко Т.О. Експорт агропродовольчих товарів у ЄС: перспективи і завдання. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 1. С. 83-94.
94. Осташко Т.О., Лір В.Е., Венгер В.А., Олефір В.К. Биконя О.С. Зміна традиційних позицій українського експорту. *Економіка і прогнозування*. 2017. № 2. С. 57-74.
95. П'янкова О.В., Ралко О.С. Зовнішня торгівля України: проблематика структурних змін та пріоритетів. *Економіка і суспільство*. 2016. № 5. С. 65-71.
96. Пазізіна К. Оптимізація структури зовнішньої торгівлі продукцією аграрного сектору в контексті забезпечення продовольчої безпеки України. *Економічний аналіз*. 2013. Вип. 12. Ч. 4. С. 286-289.
97. Пазізіна С. Імпортозаміщення в системі забезпечення економічних інтересів України. *Новий світовий економічний порядок та глобальні виклики для України*: Монографія. За наук. ред. проф. А. Крисоватого і Є. Савельєва. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. С. 444–456.
98. Паламар В. Ринок натуральних шкір в Україні. *Ринки і товари*. 2017. № 2. С. 117-126.
99. Пахуча Е. В., Філімонов Ю. Л., Лещенко Л. О. Структурні зміни зовнішньої торгівлі України аграрною продукцією. *Ефективна економіка*. 2019. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6962> (дата звернення:

06.04.2020).

100. Петрушенко М. Соя: знайома незнайомка. *Урядовий кур'єр* 9 серпня 2000р, № 44, с. 9.
101. Поважнюк С. Аграрна супер-країна чи ілюзія зростання. *Економічна правда*. 28.01.2019. с. 1/7-5/7
102. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17, ст. 112.
103. Полторак А.С. Стратегія імпортозаміщення товарів легкої промисловості в системі напрямів економічного зростання України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 5. С. 212-216.
104. Пономарьов С. Спеціально для газ. Агробізнес сьогодні (agro/economichny-hektar.htemi) п'ятниця 26 жовтня 2018 9/13
105. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 № 959-XII. *Відомості Верховної Ради*, 1991. № 29. ст. 377
106. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закону України від 26 лис. 2015р. № 848-VIII *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 3, ст. 25
107. Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі : Закон України від 10.04.2008. № 250-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 23. ст. 213.
108. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014. № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 40. ст. 2021.
109. Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур : Закон України від 10.09.1999. № 1033-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 44. ст. 389.
110. Про схвалення Експортної стратегії України (“дорожньої карти” стратегічного розвитку торгівлі): Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017. № 1017-р. URL : [http:// www.kmu.gov.ua/npras](http://www.kmu.gov.ua/npras).
111. Пугачевська К.С., Рупчева А.О. Перспективи розвитку експорту України за

- умов євроінтеграції. *Бізнес Інформ*. 2019. № 5. С. 29-37.
112. Рахман М.С., Залогіна Т.О. Структурний аналіз імпорتنих операцій України. *Бізнес інформ*. 2018. № 9. С. 25-34.
113. Ремезова О. Агроруди розвідано й підготовлено до експлуатації. / О. Ремезова, Д. Хрущов. Дзеркало тижня. № 29 (375). 11 серпня 2018 р.
114. Россоха В. В., Шарапа О. М. Експортний потенціал аграрних підприємств. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 4. С. 44-63.
115. Рудніченко Є.М., Кримчак Л.А. Дослідження стану та тенденцій зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств в умовах активізації євроінтеграційних процесів. *Бізнес Інформ*. 2017. № 9. С. 39-44.
116. Сало І.А. Перспективи імпортозаміщення на ринку плодів в Україні. *Вісник аграрної науки*. 2015. № 5. С. 57-60.
117. Сегеда С.А. Аграрно-продовольча продукція в товарній структурі зовнішньої торгівлі України. *Економіка АПК*. 2019. № 2. С. 73-83.
118. Сегеда С.А. Аграрно-продовольче забезпечення населення України. *Економіка АПК*. 2017. № 10. С. 40-48.
119. Сегеда С.А. Аналіз і оцінка тенденцій та структури імпорту засобів виробництва аграрного сектору економіки. *Агросвіт*. 2020. № 3. С. 27-37.
120. Сегеда С.А. Аналіз стану та перспективи розвитку аграрно-продовольчого ринку регіону. Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України: Збірник наукових праць V Міжнародної науково-практичної конференції. Вінниця: Видавничо-редакційний відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2017. Ч. 1. С. 391-399.
121. Сегеда С.А. Державне регулювання аграрно-продовольчого ринку в умовах членства України в СОТ. *Економіка та суспільство*. 2016. № 2. С. 175-180.
122. Сегеда С.А. Методичні основи формування ринку продукції насінництва соняшнику. *Агроінком*. 2005. № 3-4. С. 82–85.
123. Сегеда С.А. Насіннева продукція соняшнику на зовнішньому ринку. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Наука та

технології: крок в майбутнє - 2007». Том 2. Економічні науки. Дніпропетровськ: Наука та освіта, 2007. С. 67-70

124. Сегеда С.А. Особливості регулювання аграрно-продовольчого ринку України в умовах трансформації зовнішньоторговельних пріоритетів України. Виклики глобалізації ХХІ ст. та стратегія соціально-економічного відродження України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24 травня 2016 р.) / відп. ред. А.А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг.-екон. у-т, 2016. С. 42-43.
125. Сегеда С.А. Оцінка споживання основних продовольчих продуктів в Україні. *Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Економічні науки.* 2012. Вип. 3 (69), Том 1. С. 195-199.
126. Сегеда С.А. Проблеми формування ринку насінництва соняшнику в Україні. *Збірник наукових праць Вінницького державного аграрного університету.* 2006. Вип. 26. С. 145-150.
127. Сегеда С.А. Проблемні питання розвитку аграрно-продовольчого ринку України. Формула ідеального соціального забезпечення: Збірник матеріалів Науково-практичної конференції. Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». К.: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2017. С. 94-96.
128. Сегеда С.А. Продукція насінництва соняшнику на зовнішньому ринку. *Збірник наукових праць Вінницького державного аграрного університету.* 2006. Вип. 29. С. 145-150.
129. Сегеда С.А. Статистичний аналіз імпорту товарів повсякденного вжитку, виготовлених з продукції аграрно-продуктового виробництва. *Бізнес Інформ.* 2020. № 1. С. 164-174.
130. Сегеда С.А. Тенденції розвитку ринку насіннєвої продукції соняшнику в Україні. *Агроінком.* 2006. № 11-12. С. 19-21.
131. Сегеда С.А. Тенденції розвитку ринку насіннєвої продукції соняшнику в Україні. Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції

- «Стан та проблеми інноваційної розбудови України 2007» Том 5. Організаційно-економічні засади інноваційного розвитку: проблеми теорії та практики. Дніпропетровськ: Наука та освіта, 2007. С. 16–19.
132. Сегеда С.А. Тенденції та структура імпорту аграрно-продовольчої продукції. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія Економічні науки*. 2019. № 4. С. 172-190.
133. Сегеда С.А. Тенденції, особливості і чинники зовнішньоекономічної діяльності аграрно-продуктового виробництва України. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип 50. Ч.1 С. 36-43.
134. Сегеда С.А. Формування ринку насіння соняшнику в Україні. Матеріали II Международной научно-практической конференции «Современные научные достижения – 2007». – Том 2. Экономические науки. – Днепропетровск.: Наука и образование, 2007. – С. 44–46.
135. Сегеда С.А., Кафлевська С.Г., Пронько Л.М. Перспективи розвитку виробництва біопалива у Вінницькій області. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнічного університету (економічні науки)*. Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс». 2010. № 2. С. 329-334.
136. Семенуха Р. На голці імпортозалежності. *Дзеркало тижня*. № 16 (412) 26 квітня 2019 р. С. 9.
137. Сільське господарство України. Статистичний збірник за 2008 р. Державна служба статистика України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2009. 361 с.
138. Сільське господарство України. Статистичний збірник за 2010 р. Державна служба статистика України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2011. 374 с.
139. Сільське господарство України. Статистичний збірник за 2012 р. Державна служба статистика України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2013. 392 с.
140. Сільське господарство України. Статистичний збірник за 2014 р. Державна

- служба статистика України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2016. 379 с.
141. Сільське господарство України. Статистичний збірник за 2016 р. Державна служба статистика України. За редакцією О.М. Прокопенко. 2017. 246 с.
142. Сільське господарство України. Статистичний збірник за 2018р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2019. 235 с.
143. Следзь А., Садохін В. Хибна спеціалізація країни – це не фатум. *Дзеркало тижня*. 2018. № 13. С. 10.
144. Тепличний бізнес в Україні: агровиробники просять державу ввести квоти на імпорт продукції закритого ґрунту. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/teplicniki-prosat-derzavu-vvesti-kvoti-na-import-produkcii-zakritogo-gruntu> (дата звернення: 15.09.2019р.)
145. Ткаченко О. Від агросировини до харчової індустрії // Економічний гектар (agro/economichny-hektar.hitemi) п'ятниця 16 листопада 2018.
146. Туницька Ю.М. Проблеми формування товарної структури імпорту в Україні за умов посткризового розвитку. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2012. № 1. С. 94-101.
147. Україна на зовнішніх аграрних ринках. Як компенсувати втрату ринку РФ // Економічна правда. 28.02.2019
148. Україна–ЄС: тенденції торгівлі агропродовольчими товарами. / [Демчак І.М., Митченко О.О., Трофімова Г.В., Майданюк О.Е.]. К.: НДІ «Укراгропромпродуктивність», 2019. 38 с.
149. Федерація роботодавців України. Презентація проекту Стратегії розвитку хімічної галузі України. URL: <http://fru.ua/ua/media-center/announcements/prezentatsiia-proektu-stratehii-rozvytku-khimichnoi-haluzi-ukrainy>.
150. Федосєєва Г.С. Особливості реалізації зовнішньоекономічної політики на сільськогосподарському ринку: проблемні аспекти та перспективи. *Бізнес Інформ*. 2018. № 1. С. 60-64.

151. Фурдичко О.І., Никитюк Ю.А. Стратегічні пріоритети державної політики розвитку лікарського рослинництва в Україні. *Економіка АПК*. 2015. № 8. С. 15-19.
152. Ходаківська О.В. Корчинська С.Г., Челомбітко А.Ф., Чекач К.В. Використання засобів захисту рослин у сільському господарстві. *Економіка АПК*. 2017. № 1. С. 24-30.
153. Ходаківська О.В., Корчинська С.Г. Ефективність застосування мінеральних і органічних добрив у сільському господарстві. *Економіка АПК*. 2016. № 4. С. 21-27.
154. Черниш О.В. Сучасні тенденції розвитку зовнішньоторговельних відносин продукції АПК. *Наука й економіка*. 2014. № 1. С. 131-134.
155. Ahmed O., Sallam W. Studuing the volatility effect of agricultural exports on agriculture share of GDP: The case of Egypt. *African Journal of Agricultural Research*. 2018. Vol. 13. P. 345-352.
156. Andren, T. *Econometrics*. Ventus Publishing ApS, Copenhagen, Denmark. 2007.
157. Chatterjee, S. and Hadi, A.S. (2006), *Regression Analysis by Example*, 4th ed, John Wiley & Sons, Inc. Publication, Hoboken, New Jersey, USA.
158. Hatska L.P., Kharchenko T.B., Murovana T.O. The problems and prospects of the development of international trade in Ukraine. *Бізнес Інформ*. 2018. № 10. С. 57-62.
159. Seheda S. Per capita food consumption trends in Ukraine. URL: <http://ageconsearch.umn.edu/record/271974>
160. Seheda S., Datsenko G., Otkalenko O., Musil P. The agrarian food consumption in Ukraine and its association with socio-demographic indicators of human development. *Economic Annals-XXI*. 2019. #1-2 (175). pp. 45-52.
161. Seheda S.A. The agro-food export trends in Ukraine. *Scientific Letters of International Academic Society of Michail Baludansky*. 2019. Vol. 7. № 5. P. 94-95.
162. Seheda S.A. The agro-food export trends in Ukraine: focus on grain crop

market. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2020. Випуск 56. С. 81-90.

163. Vdovenko N. M., Bohach L. V. Scientific substantiation of the reduction of import dependence in the markets of agricultural products. *Науковий вісник Полісся*. 2017. № 2 (10). С. 13-17.

РОЗДІЛ 5.

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ АКТИВІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ АГРАРНО-ПРОДУКТОВОГО ВИРОБНИЦТВА

5.1. Формування інноваційної моделі розвитку аграрно-продуктового виробництва

Активність трансформаційних процесів в аграрно-продуктовому виробництві з прийняттям Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» [35] без належного опрацювання нормативно-правової бази може спричинити непередбачувані ризики не тільки організаційно-виробничого, а й соціально-економічного характеру. З метою уникнення багатьох ризиків та створення належних умов для організації інноваційної моделі господарювання в аграрному секторі слід на рівні держави визначити мету такої трансформації на довготривалу перспективу.

В цьому плані досить своєчасним є Указ Президента України «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30 вересня 2019 року № 722/2019, зміст якого спрямований на реалізацію мети “забезпечення національних інтересів України щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави для досягнення зростання рівня та якості життя населення, додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина” [37].

На рівні аграрно-продуктового виробництва поставлена мета може бути реалізована шляхом вирішення наступних задач: збереження екологічності земельних, лісових і водних ресурсів, відтворення їх якісних характеристик, зокрема, структурованості і родючості ґрунтів, примноження їх продуктивності – базової основи економічної й продовольчої безпеки України; відновлення, розбудову та розвиток сільськогосподарського машинобудування й виробництва сучасної інтелектуалізованої системи машин, обладнання і

механізмів 6-го покоління, у тому числі: для «малого поля» фермерських господарств та господарств населення – як однієї з важливіших складових інноваційно-інвестиційної моделі господарювання; нарощування національного виробництва широкого асортименту якісних, екологічно безпечних харчових продуктів та предметів повсякденного вжитку, виготовлених із сільськогосподарської продукції та побічних продуктів її промислової переробки, безпечних для здоров'я і життєдіяльності людини, та таких, що сприяють формуванню і розвитку потенціалу людини, всіх його структурних складових: фізичних, інтелектуальних, духовних; збереження й відтворення трудових ресурсів та розвиток і використання людського потенціалу – важливішого економіко-інтелектуального ресурсу створення наукомістких технологій та виробництва інноваційно-інтелектуального продукту, як передумови організації стабільного функціонування та розвитку національної інноваційно-інвестиційної моделі економіки країни Україна. При цьому слід зважати, що організація й ефективне функціонування новітніх технологічних процесів, їх модернізація й постійне оновлення відповідно до науково-технічних досягнень залежна від рівня освіченості, професійності, кваліфікаційної підготовки, організованості, усвідомлення відповідальності всіх працівників, також управлінського персоналу, задіяних в аграрно-продуктовому виробництві. Очевидно саме тому розвинуті країни світу нарощують темпи інвестування у ті галузі економіки, що сприяють забезпеченню розвитку й використання людського потенціалу. А саме: у розвиток аграрно-продуктового виробництва як просторове середовище організації додаткових робочих місць та забезпечення доброго здоров'я (фізичного, інтелектуального, духовного) і життєдіяльності людини; освіти – базову основу добування та набуття людиною знань, розвитку її свідомості, потреби глибокого аналітичного мислення, посилення інтересу до технічного, технологічного, економічного та соціального прогресу суспільства, держави; науки – базову основу мотивації до розробки ідеї, її формування, глибини мислення, формування й розвитку інтелекту людини, проектування, розробки,

виробництва й використання національного інтелектуального продукту з врахуванням різних природно-кліматичних умов з очевидними їх змінами зональних, регіональних та місцевих особливостей.

Аграрно-продуктове виробництво – сфера, що органічно пов’язана з природним середовищем, з його багатими різноманітними ресурсами та ресурсним потенціалом людини і рівнем його реалізації (капіталізації), формує соціально-економічний клімат у суспільстві, рівень національного багатства країни, держави, продовольчу та економічну безпеку, що в кінцевому рахунку є основою національної безпеки України (рис. 5.1). При цьому слід зважати на те, що природні ресурси країни мають граничні межі географічного характеру, але безмежні в плані раціонального й ефективного використання їх людиною, не порушуючи при цьому дії об’єктивних законів природи. Важливо забезпечити на рівні держави умови, правила, допустимі нормативи та мотивацію людини до раціонального й ефективного розвитку аграрно-продуктового виробництва з метою уникнення ризиків органічного, водневого і мінерального виснаження ґрунтів, їх мінералізації і ерозії.

Це, перш за все – приведення у відповідність до оптимального співвідношення і рівня концентрації розвиток галузей рослинництва і тваринництва, їх зональної спеціалізації, забезпечення рівноваги їх розвитку. Природні ресурси, як-то ґрунти і їх якість, вологоємність, продуктивність теж – водні, лісові ресурси – неоціненне багатство України. Ґрунти, що різні за своєю структурованістю і якістю в зональному і регіональному розрізі, сприятливі для культивування багатьох видів сільськогосподарських культур, утримання і розвитку більшості галузей тваринництва та функціонування різних галузей економіки, виробничі потужності яких спроможні задовольнити потреби суспільства і держави у всіх видах продукції, забезпечуючи життєдіяльність і розвиток людини й суспільства в цілому. При цьому важливо зберегти ці ресурси – національне багатство України не тільки на сьогодні, а й на завтра та віддалену перспективу для наступних поколінь.

Рис. 5.1. Алгоритм сталого розвитку аграрно-продуктового виробництва в системі національної безпеки України

Джерело: розроблено автором

Особливої уваги держави, суспільства потребують людські ресурси щодо формування й розвитку їх фізичного стану, інтелектуальності, духовності, граничні межі якісного розвитку яких є безмежними.

В цьому плані важливим чинником є використання людських ресурсів, забезпечення їх робочими місцями, використання праці людини. Бо лише праця людини, корисна праця створює споживчу вартість товару. Це - з одного боку, з іншого – праця виступає як реалізація енергії людини, як затрата робочої сили людини взагалі, як продуктивна діяльність людського мозку, м'язової і нервової системи. Інтенсивність, результативність праці визначатиметься рівнем знань людини, рівнем її обізнаності з технологією використання сучасних інтелектуалізованих систем машин і механізмів, та рівнем озброєності людини праці такою системою машин і механізмів та вмінням продуктивного їх використання у виробничому процесі, де створюється додана вартість і водночас людина набуває практичного досвіду, нових знань і можливостей, вищої професійності. Разом з тим, знання це ресурс, дуже цінний ресурс, який без дії, без корисної діяльності людини, яка володіє цим ресурсом, цей ресурс ніякої вартості не створює, не забезпечує ніякого розвитку ні собі ні суспільству. “Знання, інформація самі по собі без освоєння їх людиною та корисного їх застосування в процесі трудової діяльності, їх використання й поширення, нічого не вартують. Саму тому найбільш вагомим фактором розвитку національної “інтелектуальної” економіки, “суспільства знань”, створення більших обсягів доданої вартості є розвиток та раціональне використання потенціальних ресурсів людини: фізичних, інтелектуальних, духовних” [23, с.].

В той же час товарне аграрно-продуктове виробництво і його структурні складові, а саме: окремі продуктові підкомплекси та їх галузі формуються, функціонують і розвиваються за своїми законами, підпорядковуючись дії законів природи й об'єктивних економічних законів та законів ринкової економіки. Саме закони природи є визначальними структури і обсягів виробництва аграрно-продуктових товарів, бо зумовлюють організацію

виробництва того чи іншого продукту, його розміщення за зонами і регіонами, рівень спеціалізації та концентрації з врахуванням агробіологічних особливостей співвідношення тих чи інших культур між собою та до зональних, регіональних, місцевих ґрунтово-кліматичних умов.

Так, з метою уникнення антагонізму та організаційних й економічних ризиків між культурою соняшнику та бульбо-коренеплідними культурами недоцільно розміщувати їх посіви в господарствах зони Полісся – головних виробників картоплі, столових буряків, моркви та інших коренеплідних, та зони Лісостепу – традиційної зони вирощування цукрових буряків – провідної технічної культури виробництва цукру в Україні.

Розвиток ефективного товарного аграрно-продуктового виробництва зумовлюється об'єктивними економічними законами, від розуміння та дотримання дії яких залежить рівень розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, технічність і технологічність виробничих процесів, рівень продуктивності землі, праці та якості продукції. Разом з тим, це потребує створення відповідних умов доведення сільськогосподарської продукції до товарного виду і споживача (сортування, фасування, затарювання, доробки, глибокої промислової переробки, промислового довготривалого зберігання, маркетингові канали реалізації), а отже, необхідність інвестування розвитку та введення в дію відповідних промислових потужностей. При цьому важливим дієвим фактором впливу на розвиток товарного аграрно-продуктового виробництва є мотивація праці, стимулюючого фактора та регулятора її інтенсивності, продуктивності й відтворення робочої сили.

Важливе місце в сукупності дієвих факторів впливу на розвиток і ефективність аграрно-продуктового виробництва посідає організаційна, економічна й фінансова доступність товаровиробників до закупівлі засобів виробництва, що має забезпечити його технічність і технологічність відповідно розвитку НТП. Мотиватором активізації цих процесів й ефективного функціонування товарного аграрно-продуктового виробництва є інвестиції, помірні податки, доступні кредити під впровадження новітніх

інтелектуалізованих технічних засобів і технологій для забезпечення ефективності виробництва та приросту товарної продукції, її раціональної структури відповідно до потреб споживача, та нарощування валової доданої вартості.

Національне аграрно-продуктове виробництво – це система (сукупність) аграрно-продуктових підкомплексів і їх галузей, в яких формується своя структура сільськогосподарських та промислових галузей зі своїми обсягами, видами і асортиментом продукції, особливостями структурних складових, сегментацією, географією, природно-економічним середовищем. Зокрема, зернопродуктовий підкомплекс має зерногосподарства із асортиментом товарної продукції зерна багатьох культур – жита, пшениці, ячменю, вівса, гречки, гороху, кукурудзи, рису і т.д.: насіннєві господарства, що вирощують для забезпечення посівних площ насіннєвим матеріалом різних культур, їх сортів і гібридів, промислові підприємства первинної промислової переробки зерна на борошно (млини), крупи різних видів і асортименту (крупорушки), комбікорми (комбікормові заводи), виробництво енергетичних продуктів; промислові підприємства вторинної переробки – хлібопекарські, кондитерські і т.д.

Разом з тим вирощування зернових культур має свої агротехнічні, агробіологічні та інші особливості, що потребує спеціалізованих матеріально-технічних засобів, глибоких знань і професійності працюючих, які задіяні у виробничому процесі щодо його організації й забезпечення раціональної структури посівів зернових культур у полях сівоzmіни та новітніх технологій щодо їх культивування, збирання, зберігання та реалізації. При цьому, кожна зернова культура (пшениця, кукурудза, горох, рис і т.д.) потребує своєї технології, організації і затрат праці, своїх виробничих витрат, що формують собівартість, якісні характеристики продукції, ціну на ринку, викликану відповідністю пропозиції попиту, свою прибутковість і рентабельність.

Таким чином, ефективний розвиток зернопродуктового виробництва залежить від рівня освіченості, професійності, кваліфікації працюючих,

здіяяних у сфері зерновиробництва та промислової переробки (технологів, агрономів, менеджерів, маркетологів і т.д.) а, отже, пов'язані з розвитком освіти (підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації і т.ін.) і науки (селекція і насінництво – виробництво нових, більш продуктивних сортів і гібридів зернових культур, адаптованих до місцевих (зональних) умов вирощування з урахуванням мінливих природно-кліматичних особливостей); освоєння і впровадження новітніх технологій вирощування зернових і глибокої промислової переробки зерна та виробництва не тільки харчових продуктів, а й біоенергетичних ресурсів (біоетанол, біодизель і т.д.), що є одним із важливих каналів диверсифікації використання продукції та важливим заходом забезпечення енергонезалежності країни.

Розвиток зернопродуктового виробництва безпосередньо пов'язаний і залежний від доступності товаровиробників до матеріально-технічних ресурсів (пального, насіннєвого матеріалу, технічних засобів – тракторів, сільськогосподарських машин і обладнання, мінеральних і органічних добрив), засобів захисту рослин і ґрунтів, що потребує активізації розвитку відповідних галузей національної економіки: розвитку насінницьких господарств, підприємств сільськогосподарського машинобудування та хімічної промисловості.

Зернопродуктове виробництво потребує також розвитку розгалуженої системи інфраструктури, що має сприяти промислому зберіганню зерна з врахуванням різних напрямів його використання: на харчові цілі, виробництво комбікормів для відгодівлі худоби, виробництво біоенергетичних ресурсів, диверсифікацію товарної продукції, логістику внутрішнього і зовнішнього ринку.

Таким чином, зернопродуктове виробництво має своє природно-економічне середовище зі своєю інфраструктурою та взаємопов'язане і взаємозалежне від розвитку багатьох галузей національного господарства: науки, освіти, сільськогосподарського машинобудування, хімічної промисловості та ін. Відповідні взаємозв'язки і взаємозалежності є в основі

розвитку всіх продуктових підкомплексів аграрно-продуктового виробництва.

Зокрема, спеціалізоване виробництво плодоовочевої продукції має специфічні структурні складові щодо асортименту товарної продукції овочівництва, садівництва, що включає насіннєвий (посадковий) матеріал різних культур, сортів і гібридів; свіжі овочі різних видів (огірки, помідори, капуста різного асортименту і строків досягання на всі смаки: білокачанна, кольорова і т.д.); плодоовочеконсервну продукцію промислової переробки – консерви, соки, джеми і т.д.; різні види і технологічні схеми швидкої заморозки й тривалого зберігання. Це потребує від персоналу досконалих знань щодо організації виробництва, технологічних схем вирощування урожаю і догляду за конкретною культурою, своєї спеціалізованої системи сільськогосподарських машин і механізмів, їх придбання і застосування та організації (побудови) різних типів і видів промислових підприємств зі зберігання овочів, фруктів і їх промислової переробки чи доробки (сортування, соління, сушіння, заморозки, маркування, пакування).

Отже, розвиток овочівництва, теж – садівництва взаємопов'язаний з рівнем обізнаності, освіченості, професійності, кваліфікації працюючих у названих галузях, а отже, залежний від рівня розвитку освіти (підготовка, перепідготовка спеціалістів-овочівників) і науки (селекція й насінництво) – виробництво нових більш продуктивних сортів і гібридів, адаптованих до місцевих (зональних) умов вирощування з урахуванням мінливих природно-кліматичних зональних особливостей.

Розвиток овочівництва (садівництва) також залежить від забезпечення матеріально-технічними ресурсами (насіннєвим (посадковим) матеріалом, засобами захисту рослин і ґрунтів, мінеральними і органічними добривами), енергетичними матеріалами, технічними засобами (трактори, автомобілі, різні сільськогосподарські машини), а отже, залежить від розвитку різних галузей промисловості та виробництва відповідної продукції, а також від функціонування наукових лабораторій і конструкторських бюро з пошуку винаходу і розробки різних видів хімічних засобів захисту рослин, ґрунтів від

хвороб і шкідників, різних типів машин і механізмів, що мають спрямовуватись на виробництво продуктивних інтелектуалізованих систем машин і механізмів для галузі з метою впровадження новітніх енергозберігаючих технологій виробництва і глибокої переробки продукції.

Таким чином, ефективне функціонування плодоовочеконсервного виробництва має своє розгалужене виробничо-економічне середовище зі своєю структурою, інфраструктурою та взаємопов'язане і взаємозалежне від ефективного розвитку багатьох інших галузей, що в свою чергу мають свою структуру, інфраструктуру, відповідно своє середовище. Такі системи ефективно можуть функціонувати лише у взаємозв'язку з розвитком галузей овочівництва, садівництва, науки, освіти та ін., що забезпечують виробництво науковмісної продукції та підготовку високоосвічених працівників для галузі.

Важливе місце в сукупності дієвих факторів впливу на розвиток і ефективність товарного виробництва аграрно-продуктових товарів посідає організаційна й фінансова доступність товаровиробників до ринку засобів виробництва, що має забезпечити його технічність, технологічність, інноваційність, відповідно розвитку НТП, оптимальний рівень спеціалізації і концентрації виробництва, заплановані обсяги товарних ресурсів, відповідну ринкову інфраструктуру. Мотиватором функціонування товарного виробництва є інвестиції, помірні податки, доступні кредити під впровадження новітніх технічних засобів і технологій, що сприятиме приросту товарної продукції, її раціональній структурі відповідно до потреб споживача, енергозбереженню та нарощуванню валової доданої вартості.

В системі дієвих факторів впливу на розвиток товарного аграрно-продуктового виробництва є інформаційне забезпечення шляхом організації й використання науково-технічної бази кон'юнктурної інформації та наявності каналів зв'язку товаровиробників з ринковими структурами. Це зумовлено необхідністю вивчення відповідності попиту-пропозиції на ту чи іншу продукцію, динамічності цін, тобто купівельної спроможності, що визначається доходами, і зокрема рівнем оплати праці, диференціацією доходів за найбільш і

найменш доходними групами, станом функціонування і виробничою структурою особистих господарств населення, структурованістю використання доходів за видами товарів і послуг, що визначається рівнем їх ринкової ціни.

Фізіологічна потреба людини у різноманітних продуктах харчування та товарах повсякденного вжитку, вироблених із сільськогосподарської продукції має бути основою прогнозування обсягів її за каналами використання та відповідати віковому цензу людини, її звичкам, структури пропозиції, при цьому продукція має бути якісною і еколого-безпечною, що є базою розвитку людини, її потенціального ресурсу: фізичного, інтелектуального, духовного.

Володимир Вернадський вважав, що усе людство, разом узятє, становить незначну масу речовини планети. Могутність людини пов'язана не з її матерією, але з її мозком, з її розумом і спрямованістю цим розумом її працею.

Рівень розвитку відповідних галузей промисловості, їх виробничих потужностей, сировиною чи/або технологічним чи допоміжним компонентом для яких є сільськогосподарська продукція чи продукти її переробки, мають відповідати потребам аграрного сектора економіки.

Відомо, що вихідна продукція галузей рослинництва завдяки її різноманітності і багатокомпонентності, різних якостей і органо-мінеральної структури має різне функціональне призначення не тільки продовольчого споживання продуктів харчування у свіжому чи переробленому вигляді; а також слугує базою виробництва кормових ресурсів для розвитку тваринництва (солома, полова, висівки, шрот, макуха, жом, меляса) і виробництва натуральних харчових продуктів тваринного походження; у якості сировини (льоно-треста, коноплі) є базою для: виготовлення натуральних безпечних для організму людини товарів широкого повсякденного вжитку (різного призначення тканин, одягу, взуття та ін.), виробництва біоенергетичних продуктів, різних будівельних матеріалів, фармакологічних продуктів та парфумів та інших продуктів.

Отже, функціонування галузей рослинництва, тваринництва і виробництво товарної продукції є мотиватором розвитку різних виробничих

напрямів промислових підприємств: з обробки, доробки й глибокої переробки та довготривалого зберігання сільськогосподарської продукції, базою формування й розвитку багатьох галузей переробної промисловості: борошномельної, консервної, виноробної, спиртової, лікєро-горілочної, текстильної, біоенергетичної, фармакологічної, будівельної та ін. З іншого боку, ефективний розвиток названих галузей є визначальним для ефективного розвитку галузей рослинництва.

Найпотужнішим, найефективнішим і найдешевшим ресурсом для біологічної переробки продукції рослинництва є функціонування галузей тваринництва: скотарства, свинарства, вівчарства, конярства, звіроводства (кролівництва, норковиробництва), птахівництва, бджільництва, шовківництва. До того ж, як зауважував видатний український мислитель ХІХ століття С.Подолинський «Рослини в основному зберігають сонячну енергію, але не перетворюють її у механічну роботу, тоді як всі тварини у більшій чи меншій мірі перетворюють частину збереженої рослинами енергії у її найвищу форму – механічну роботу» [32, с.56-60].

Поява нових технологій з глибокої промислової переробки сільськогосподарської продукції та проміжних продуктів її переробки, їх активне застосування в аграрному секторі є одним із джерел виготовлення вітчизняних біоенергетичних продуктів з відновлюваної сировини, зокрема, біоетанолу, біодизелю, біогазу, бетаїну.

Технологічні схеми виробництва біоетанолу різні, залежно від виду продукції, що використовується у технологічному процесі. Так, з продукції цукробурякового виробництва найбільш широко використовується на біоетанол меляса, отримана в процесі переробки на цукор коренеплодів, а також цукровий сік. Виготовлення біоетанолу за різними технологічними схемами передбачає особливі технології вирощування цукрових буряків з врахуванням їх цільового призначення, а отже, різну величину виробничих витрат і їх структуру за статтями калькуляції процесу вирощування цукрових буряків, теж – процесу переробки коренеплодів.

Зокрема, вирощування цукрових буряків безпосередньо для виробництва цукру потребує внесення в ґрунт мінеральних добрив раціонального співвідношення NPK, що має забезпечити не тільки нарощування урожайності культури, а й високу цукристість коренеплодів та можливість максимального вилучення цукрів. Отримана меляса в процесі традиційної технологічної схеми переробки коренеплодів на цукор використовується на виготовлення спирту чи/або біоетанолу.

Виробництво біоетанолу з меляси залежно від вмісту в ній цукрози становить: при 46% - 229 кг (290 л), при 48% - відповідно 237 кг (300 л), при 52% - 259 кг (328 л). 1 т біоетанолу = 1266 літрів [27, с.3-8].

Вирощування цукрових буряків безпосередньо на виробництво спирту за технологічною схемою переробки на біоетанол цукрового соку потребує підвищених доз внесення азотних добрив, що не тільки забезпечує зростання урожайності, а й відповідно сприяє зменшенню витрат в процесі виготовлення біоетанолу. При цьому збільшується вихід біоетанолу з одиниці площі посівів цукрових буряків.

Отже, технологію виробництва цукрових буряків доцільно структурувати за напрямками використання коренеплодів, що передбачено різними технологічними схемами виробництва біоетанолу.

Спрямування переробки коренеплодів на виробництво цукру доцільно за умов наявності ринку його збуту, у тому числі й зовнішнього та розширення географії. Проміжний продукт цукроваріння – меляса має бути використаний для виробництва біоетанолу.

Другий напрям використання коренеплодів – виробництво біоетанолу безпосередньо з цукрового соку. Ця технологічна схема доцільна за умови зменшення чи/або відсутності попиту на цукор зовнішнього ринку.

Для повного і комплексного використання проміжних продуктів цукроваріння паралельно з розвитком біоетанолової галузі доцільно впроваджувати інвестиційні проекти з переробки на біогаз жому (за умови його недовикористання тваринництвом) та барди на бетаїн, який є натуральним

компонентом харчового раціону птиці, але поки-що закуповується по імпорту, і при тому, штучного виробництва, що є ризиковим для галузі.

Відродження власного цукрово-бурякового виробництва для повного забезпечення внутрішніх потреб цукру з цукрових буряків, виробництва біоетанолу й інших енергетичних продуктів, що сприятиме забезпеченню також енергетичної автономізації аграрно-продуктового виробництва, має базуватись на розробці стратегії комплексної державної цільової програми розвитку цукрово-бурякового підкомплексу та стати одним з головних стратегічних завдань розвитку національної економіки України.

Потребує відродження результативна в минулому у господарствах Полісся галузь льонарства, водночас підприємств з переробки льону й виробництва льоноволокна і належної спеціалізованої інфраструктури та формування розвинутого сучасного льонопродуктового підкомплексу. Розвиток льонарства сприятиме збільшенню робочих місць і зменшенню безробіття, виробництву натуральних продуктів широкого вжитку повсякденного використання, активізує діяльність підприємств текстильної (тканини), швейної (одяг, взуття), трикотажної (пряжа) промисловості, а також фармакологічної промисловості (медичні препарати), відродиться вітчизняне лакофарбове та паперове виробництво (лаки, фарби, папір) та ніші підприємства текстильного спрямування (неткані вироби), зросте додана вартість та надходження до державного бюджету.

Льоновиробництво сприятиме розвитку скотарства, бо його продукція є джерелом отримання половини та якісного білкового корму – макухи, що використовується на годівлю худоби. Відходи льоновиробництва є сировиною для виготовлення будівельних матеріалів, паливних брикетів та ін. Розвиток льоновиробництва також сприятиме збільшенню робочих місць не тільки на селі, а й в містах, забезпечить потреби внутрішнього ринку екологічнобезпечною натуральною продукцією та розширить можливості формувати експортні ресурси, поглиблюючи зовнішньоторговельні відносини.

Однією з перспективних форм інноваційно-інвестиційної моделі аграрно-

продуктового виробництва є організація органічного землеробства (за прикладом господарства ПП «Агроекологія», яке очолює Семен Антонець). В основі функціонування й розвитку такого типу господарств – організація технологічних процесів, що передбачає екологізацію усіх сфер господарської діяльності, та забезпечує стабільно високу продуктивність ґрунтів, високу екологіобезпечність і якість харчових продуктів, товарів повсякденного вжитку, виготовлених із сільськогосподарської продукції, а також безпечної питної води, екологічність довкілля, природного середовища, підвищує якість життя людини, громади, суспільства.

В цьому плані перспективним напрямом є виробництво й застосування у технологічних процесах аграрно-продуктового виробництва нових інтелектуалізованих систем машин і механізмів, що сприяють організації «точного землеробства», зокрема агродронів, за допомогою яких можливо точно визначити стан та органічну структуру ґрунтів, оптимізувати агробіологічний обробіток посівів, їх удобрення, збирання урожаю і т.д.

Важливою складовою інноваційно-інвестиційної моделі аграрно-продуктового виробництва є впровадження у виробничий процес нових технологічних схем виготовлення із сільськогосподарської продукції і продуктів її промислової переробки нових кінцевих продуктів споживання: нових видів харчових продуктів (зокрема, із бобових культур – білкових продуктів, що є заміниками тваринницької продукції); високоякісних кормів для тваринництва; продуктів повсякденного вжитку (текстилю, одягу, взуття та ін.); пакувальних органічних матеріалів; органічних добрив; біоенергетичних ресурсів (за прикладом країн ЄС, Швеції, Бразилії) та ін., що може суттєво збільшити обсяги та розширити структуру національної економіки, змінити або диверсифікувати канали реалізації кінцевої продукції, знизити ризики перевиробництва сільськогосподарської продукції, оптимізувати енергетичний потенціал та ресурсну базу національної економіки, дати новий потужний імпульс розвитку людини, її ресурсним складовим.

Отже, розвиток аграрно-продуктового виробництва взаємопов'язаний і

взаємозалежний від функціонування багатьох галузей національного господарства: особливо науки, у тому числі й аграрно-економічної науки, що продукує наукоємну продукцію (нові технології, проекти, програми, високопродуктивні сорти і гібриди сільськогосподарських рослин й продуктивні породи тварин та ін.); сільськогосподарського машинобудування, що є виробником інтелектуалізованої системи машин, обладнання й механізмів; хімічної промисловості – виробників мінеральних добрив та системи захисту рослин і ґрунтів від хвороб і шкідників та ін. галузей.

Разом з тим ефективність аграрно-продуктового виробництва визначатиметься тісністю організаційних та економічних взаємозв'язків із суміжними галузями економіки, їх органічною інтегрованістю та спільним мотиваційним механізмом щодо кінцевих результатів.

Мета і задачі формування, функціонування й розвитку національного аграрно-продуктового виробництва – це приведення його обсягів і структури продуктових товарів і послуг вітчизняного виробництва у відповідність з потребами суспільства, наповнювати ринок багатим асортиментом, якісною аграрно-продовольчою продукцією та безпечними товарами повсякденного використання, у тому числі й енергетичними, виготовлених із власне виробленої сільськогосподарської сировини й продуктів промислової переробки, вироблених у тому числі також з проміжної продукції.

Досягнення поставленої мети спрямоване на забезпечення:

1. раціонального й ефективного використання всіх наявних в країні ресурсних чинників: матеріально-технічної бази, трудового потенціалу, наявної бази наукових та культурно-освітніх надбань, природно-кліматичних умов з їх зональними й регіональними відмінностями, що розширюють можливості культивування сільськогосподарських культур різних видів та нарощування його обсягів;

2. збільшення робочих місць на основі удосконалення структури виробництва, відновлення розвитку традиційних для України галузей – льонарства, хмелярства – на Поліссі, цукробурякового виробництва – в

Лісостепу, активізації розвитку тваринництва особливо скотарства, у т.ч. молочне;

3. введення в експлуатацію нових виробничих потужностей і технологій глибокої переробки і довготривалого зберігання сільськогосподарської продукції, що збільшить кількість робочих місць та посилить потребу в додатковій робочій силі. При цьому зросте фонд заробітної плати, що активізуватиме функціонування внутрішнього ринку та збільшення його ємності, а отже й виробництва аграрно-продовольчих товарів, зростуть надходження до бюджету та пенсійного фонду, підвищиться фінансово-економічна стійкість не тільки господарюючих структур аграрного сектору, а й всього національного господарства;

4. зменшення кількості безробітних, що знівелює причину соціальної напруги в суспільстві у всіх її аспектах: моральному, матеріальному, психологічному; зменшить потребу соціальних виплат (дотацій, субсидій, субвенцій), мінімізує кількість соціальних інститутів примусу (поліції, суддів, прокурорів і т.д.);

5. повноцінне харчування населення країни якісною й безпечною продукцією власного виробництва, що сприятиме упередженню різних захворювань, зміцненню імунітету й здоров'я людини, формування складових її ресурсного потенціалу (фізичних, інтелектуальних, духовних), її самовідтворення, підвищення її життєдіяльності;

6. поглиблення суспільної усвідомленості людини у необхідності підвищення культури господарювання, власної професійності, набутті нових знань, розширенні виробництва якісних інноваційних продуктів, зниження імпортозалежності та забезпечення продовольчої безпеки країни – важливішої складової національної безпеки України.

5.2. Прогнозування розвитку аграрно-продуктового виробництва України на перспективу

Аграрно-продуктове виробництво України з його багатими природно-кліматичними і людськими ресурсами спроможне виробляти достатню кількість власної екологічної і безпечної продукції рослинництва і тваринництва для задоволення внутрішнього попиту з боку населення країни, а також в змозі забезпечити сировиною підприємства інших галузей економіки країни – переробної, харчосмакової, хімічної, целюлозо-паперової, спиртової, легкої, енергетичної, шкіргалантерейної, фармацевтичної, туристичної та інших. При цьому обсяги виробництва аграрно-продовольчої продукції мають відповідати науково-обґрунтованим нормативам її споживання з боку населення країни.

Сучасна демографічна ситуація в Україні характеризується тенденцією до зменшення населення з 51,9 млн. осіб на початок 1991 року до 41,9 млн. осіб на початок 2020 року, або на 10 млн. осіб (19,3%) (рис. 5.2), середньорічне зменшення населення становило 333 тис. осіб. Тоді як Світ, у тому числі ЄС, Азії та Океанії мали приріст населення [42, с.425].

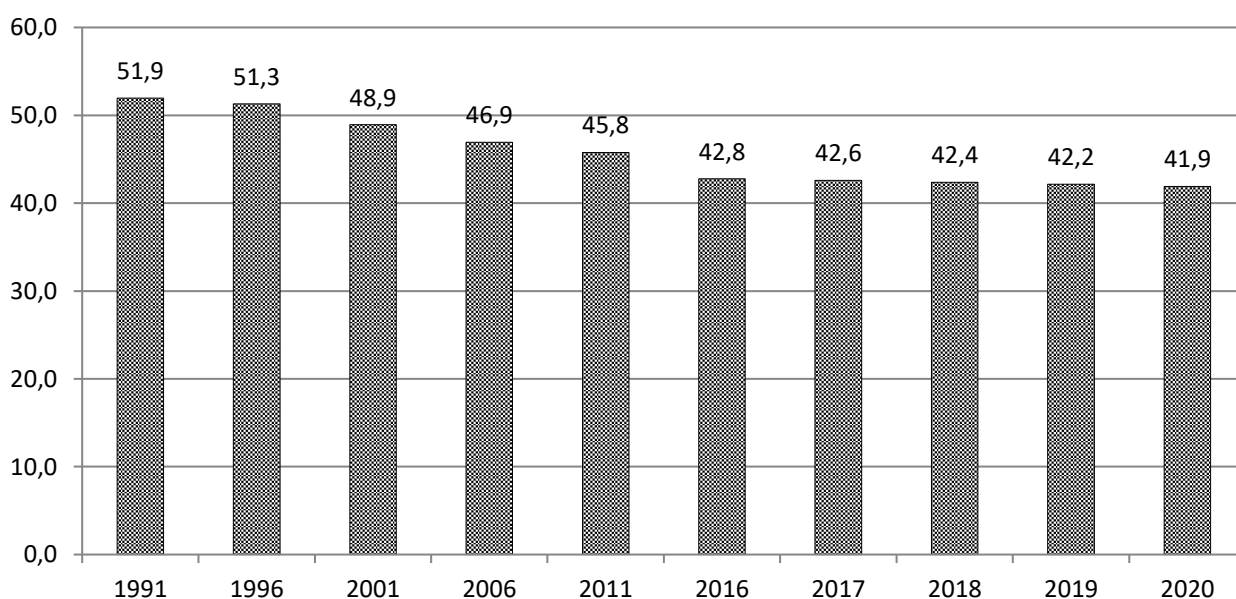

Рис. 5.2. Динаміка населення України за роками станом на 1 січня, млн. осіб
Джерело: дані Держаної служби статистики України [46-53]

Тенденція негативних змін демографічних процесів в Україні обумовлена як об'єктивними (наслідки Чорнобиля) так і суб'єктивними причинами. В нашому дослідженні ми виявили суттєвий зв'язок рівня виробництва аграрно-продовольчих продуктів та недоспоживання населенням важливих харчових продуктів, а саме: плодів, ягід, винограду, риби та продуктів тваринного походження – м'яса і молока.

Поглиблений аналіз зв'язку рівня споживання продуктів харчування виявив суттєвий вплив аграрно-продовольчого забезпечення на стан здоров'я населення України. При цьому важливе значення для здоров'я населення має як достатність забезпечення харчовими продуктами (дотримання науково-обґрунтованих норм споживання продуктів харчування), так і надлишкове їх споживання. Тому у своєму дослідженні нами було поставлено завдання: розробити прогноз обсягів виробництва продуктів харчування найближчі 5 років, тобто на 2025 рік. При цьому ми вважаємо, що кількість населення має стабілізуватись на рівні 2019 року, а обсяги виробництва в Україні та структура продуктів споживання за відповідним складом мають відповідати науково-обґрунтованим нормативам.

На перспективу (2025р.) ми прогнозуємо стабілізацію населення країни на рівні початку 2020 року. Відповідно для вказаної кількості населення необхідно виробляти достатню кількість аграрно-продовольчої продукції. Розрахунки обсягів споживання продукції галузей рослинництва і тваринництва за раціональними нормами та фактичне споживання, наведені в таблиці 5.1, свідчать, що спостерігається надлишок виробництва зерна, картоплі, овочів і баштанних продовольчих. Винятком є плоди, ягоди і виноград, дефіцит яких в 2019 році становив 1329,6 тис. тонн.

Що стосується продукції тваринництва то спостерігається її недовиробництво: молока і молочних продуктів – 6443,6 тис. т, м'яса всього – 898,5 тис. т, у тому числі: яловичини і телятини – 478,2 тис. т, свинини – 139,4 тис. т, риби – 719,7 тис. т. Винятком є м'ясо птиці і яйця, фактичні обсяги виробництва яких перевищують рекомендовані значення на 660,8 тис. т і 4385,4

млн. штук відповідно.

Таблиця 5.1

Співвідношення виробництва основних видів продукції рослинництва і тваринництва до норм їх споживання населенням України в 2019 році

	Раціональна потреба на 1 особу в рік, кг/штук*	Фактично спожито у 2019 році, кг/шт	Власне виробництво на 1 особу, кг/шт	Рівень забезпеченості, % до раціональної норми	Обсяги виробництва, тис. тонн/млн. штук		Дефіцит (-) надлишок (+) продукції
					нормативні	фактично за 2019р	
Зернові і зернобобові	101	97,6	1788,0	1770,3	4281,0	75143,2	70862,2
Картопля	124	135,7	482,0	388,7	5255,9	20269,2	15013,3
Овочі і баштанні продовольчі культури	161	164,7	231,0	143,5	6824,2	10243,6	3419,4
Плоди, ягоди і виноград	90	58,7	50,0	55,6	3814,8	2485,2	-1329,6
Молоко	380	200,5	229,9	60,5	16106,8	9663,2	-6443,6
М'ясо всіх видів	80	53,6	59,3	74,1	3390,9	2492,4	-898,5
у т.ч. яловичина	20	7,7	8,8	44,0	847,7	369,5	-478,2
свинина	20	19,0	16,9	84,5	847,7	708,3	-139,4
м'ясо птиці	17	26,0	33,0	194,1	720,6	1381,4	660,8
Яйця	290	282	397	136,9	12292,1	16677,5	4385,4
Риба	20	12,5	3,1	15,5	847,7	128,0	-719,7
Цукор	38	28,8	35,2	92,6	1610,7	1473,0	-137,7
Олія	13	12,0	164,5	1265,4	551,0	6894,0	6343,0

* Затверджені Постановою кабінету Міністрів України від 11.10.2016. № 780

Джерело: розраховано автором за даними [1-6; 55-60]

Таким чином, за більшістю видів продукції тваринництва в Україні спостерігається дефіцит в контексті науково-обґрунтованих норм споживання населенням країни. Це потребує обґрунтування прогностичних показників обсягів виробництва необхідної кількості тваринницької продукції на перспективу.

Одним із стратегічних завдань аграрної політики є створення умов ефективного функціонування аграрно-промислового комплексу з метою повноцінного забезпечення населення продовольством, а промисловості –

сільськогосподарською сировиною в обсягах, необхідних для забезпечення стійкого економічного зростання та соціально-економічного розвитку країни. Формувати його необхідно як систему організаційно-економічних заходів та нормативно-правових актів щодо забезпечення продовольчої безпеки країни з підвищенням значимості ролі вітчизняного товаровиробника, як базової основи забезпечення національної безпеки України.

Продовольча проблема є однією найгостріших. Від її розв'язання залежить реалізація генетичного потенціалу населення країни, гармонійний розвиток фізичних сил, інтелектуальних і духовних здібностей людини, формування ресурсного потенціалу людини, її продуктивності, енергійності.

Основою збалансованого харчування є рівень споживання продуктів тваринного походження, що майже на 60% забезпечують потреби організму людини в білках. До таких продуктів відносять молоко. Максимальний обсяг споживання молока і молокопродуктів нами було прийнято на рекомендованому Державним науково-дослідним центром з проблем гігієни харчування рівні – 380 кг [36].

Виходячи із рекомендованих нормативів споживання молока і молокопродуктів у розрахунку на одну особу та чисельності населення обсяг виробництва у 2025 році має становити 15,9 млн. т (табл. 5.2), або майже вдвічі більше 2019 року.

Отже, в тваринництві важлива увага має бути спрямована на розвиток молочного скотарства для задоволення потреби населення. Забезпечення конкурентоспроможної продукції галузі потребує:

- розробки стратегії розвитку молочного скотарства, в основі якої відтворення стада, створення оптимальних розмірів ферм, оснащених сучасним інтелектуалізованим обладнанням у господарствах усіх форм власності й господарювання;
- удосконалення існуючих і створення нових порід худоби, пристосованих до місцевих умов;
- впровадження інтенсивних технологій утримання худоби і засобів

механізації виробничих процесів на фермах;

- суттєве підвищення продуктивності сільськогосподарських тварин;
- реструктуризація вітчизняного кормовиробництва, поліпшення лукопасовищного господарства, розширення площ культурних пасовищ;
- удосконалення економічних взаємовідносин між виробниками молочної сировини і переробними підприємствами;
- впровадження досягнень НТП у виробництві і переробці молока.

Таблиця 5.2

Потреби молока і молокопродуктів для споживання населення

Показник	2019р факт	2025р прогноз
Чисельність населення, млн. осіб	41,9	41,9
Споживання на одну особу на рік, кг	200,5	380,0
Обсяги споживання – всього, тис. тонн	8427,9	15922,9
Середньорічний надій на 1 корову, кг	4976	5908
Кількість корів, тис. голів	1788,5	2695,1
Витрата кормів на виробництво 1 ц молока, ц к. од.	0,90	0,84
Загальна витрата кормів, тис. ц к. од.	75851,1	133752,4

Джерело: власні розрахунки автора

Потребує удосконалення взаємозв'язків, зокрема, впровадження узгоджувальних, особливо мотиваційних, заходів сільськогосподарських товаровиробників, владних структур і переробних підприємств щодо відродження скотарства, підвищення продуктивності поголів'я худоби й поліпшення якості продукції тваринництва, удосконалення економічних відносин між товаровиробниками молока і підприємствами з його переробки.

Враховуючи існуючий рівень молочної продуктивності корів в Україні (4976 кг в 2019 році) нами прогнозується на перспективу (2025 рік) підвищення її рівня до 5908 кг на одну корову (додаток АБ, рис. АБ.1), або на 932 кг на одну корову (18,7%). Прогнозні розрахунки свідчать, що при раціональному використанні молочних корів, їх поголів'я на початок 2025 року в Україні має

становити 2695,1 тис. голів.

Для отримання прогнозованих обсягів молока розраховане поголів'я корів необхідно забезпечити достатньою кормовою базою. В Україні витрати кормів на отримання 1 ц молока за період 1990-2019 рр. знизились з 1,41 ц к.од. до 0,9 ц к.од., або на 0,51 ц к.од. (36,2%) (додаток АБ, рис. АБ.2). При підвищенні молочної продуктивності корів на перспективу і збалансованих раціонів кормів для одержання одного центнера молока їх витрати будуть знижуватись і в 2025 році становитиме 0,84 ц кормових одиниць. Відповідно загальні витрати кормів для виробництва розрахованих обсягів споживання молока в перспективі становитиме 13,4 млн. т кормових одиниць.

Розвиток галузі тваринництва, що є однією з провідних сфер у вирішенні продовольчої проблеми, має бути спрямована на забезпечення населення країни власне виробленою продукцією тваринництва в цілому і м'яса зокрема як повноцінним харчовим білком, що містить незамінні амінокислоти, мінеральні речовини, вітаміни та майже повністю засвоюється організмом людини.

У розрахунках нами прийнято раціональні норми споживання м'яса та продуктів його переробки та рекомендовані на 2025 рік з врахуванням його структури за видами (табл. 5.3).

Таблиця 5.3

**Рекомендовані раціональні норми споживання м'яса
та продуктів його переробки на одну особу, кг/рік**

Продукція	Показник	
	норма	у середньому
М'ясо – всього		
у тому числі: яловичина	17-22	19,5
свинина	17-24	20,5
м'ясо птиці	13-21	17,0
баранина	1-3	2,0
ковбаси	15-19	17,0
сало	3-4	3,5
субпродукти I категорії	2-4	3,0
субпродукти II категорії	2-4	3,0
Разом	70-101	85,5

Джерело: постанова кабінету Міністрів України № 780 від 11.10.2016

Раціональна норма споживання м'яса та продуктів його переробки у розрахунку на одну особу прийнята нами на рівні: яловичина і телятина – 22 кг, свинина – 26,0 кг, м'ясо птиці – 30 кг і баранина та інші види м'яса – 2 кг. Отже, для забезпечення потреб населення у м'ясі необхідно виробляти м'яса яловичини і телятини – 921,9 тис. т, свинини – 1089,5 тис. т, м'яса птиці – 1257,1 тис. т, баранини, козлятини та інших видів м'яса – 83,8 тис. т (табл. 5.4).

Таблиця 5.4

Розрахунок потреби виробництва м'яса для забезпечення науково-обґрунтованих норм споживання населенням

Продукція	На одну особу, кг/рік		Потреба всього, тис. тонн	
	2019р факт	2025р прогноз	2019р факт	2025р прогноз
Яловичина	8,8	22,0	324	921,9
Свинина	16,9	26,0	799	1089,5
М'ясо птиці	33,0	30,0	1092	1257,1
Баранина та інші види	0,3	2,0	37	83,8
Разом	59,3	80,0	2252,2	3352,2

Джерело: власні розрахунки автора

Формування м'ясних ресурсів і надалі відбуватиметься за рахунок розвитку усіх галузей тваринництва: скотарства, свинарства, птахівництва, вівчарства та інших.

Для забезпечення прогнозованих обсягів виробництва яловичини мають передувати насамперед визначення перспективної чисельності поголів'я корів як основного джерела надходження м'ясного контингенту великої рогатої худоби. Проведені нами розрахунки щодо можливої чисельності поголів'я основного стада показують, що в перспективі чисельність корів в усіх категоріях господарств має становити 2,7 млн. голів. Раціональне використання поголів'я корів і впровадження інтенсивного вирощування м'ясного контингенту великої рогатої худоби дасть можливість у 2025 році довести в країні реалізацію яловичини (в забійній масі) до 922 тис. тонн (табл. 5.5).

Розрахунок потреби виробництва яловичини на перспективу в Україні

Показник	2019р факт	2025р прогноз
Чисельність населення, млн. осіб	41,9	41,9
Споживання на одну особу на рік, кг	8,8	22,0
Потреба для споживання, тис. тонн	324,0	921,9
Середньодобовий приріст, кг	605	871
Кількість ВРХ м'ясного напрямку, тис. голів	1303,5	2899,8
Витрата кормів на виробництво 1 ц молока, ц к. од.	13,95	9,18
Загальна витрата кормів, тис. ц к. од.	45198,0	84630,4

Джерело: власні розрахунки автора

Збільшення забійного контингенту тварин має супроводжуватись підвищенням інтенсивності їх вирощування і відгодівлі. Якщо у 2019 році середня жива маса однієї голови ВРХ, реалізованої на м'ясо, становила 387 кг в підприємствах і 270 кг в господарствах населення, то 2025р. за нашими розрахунками ці показники мають досягти відповідно до 432 і 330 кг (додаток АБ, рис. АБ.3; рис. АБ.4).

Збільшення живої маси однієї голови ВРХ, реалізованої на м'ясо, також має супроводжуватись підвищенням продуктивності тварин на вирощуванні і відгодівлі, прогнозний рівень якої ми визначали за наступною формулою:

$$y = 0,661x^2 - 8,5584x + 322,61 \quad (5.1)$$

де y – прогнозований рівень середньодобові прирості ВРХ на відгодівлі і дорощуванні;

x – порядковий номер року прогнозування.

Якщо у 2000 році середньодобовий приріст ВРХ становив 255 грам, у 2010 році – 461 грам, у 2019 році – 605 грам, то 2025р., за нашими розрахунками, прогнозований рівень продуктивності м'ясного стада становитиме 871 грами. Зростання виробництва яловичини і телятини в перспективі дозволить суттєво збільшити її споживання в країні до рівня 22 кг на одну людину в рік.

Збільшення виробництва яловичини відбуватиметься переважно за рахунок існуючих в країні порід великої рогатої худоби. Поряд з цим, набуватиме розвитку галузь спеціалізованого м'ясного скотарства, зростатиме його місце у збільшенні виробництва високоякісної м'ясної продукції.

При цьому для збільшення виробництва яловичини доцільно в скотарстві здійснити наступні заходи:

- забезпечити відтворення стада, зменшивши кількість ялових корів та раціонально їх використати;
- використовувати надремонтні телиці для додаткового надходження м'ясного поголів'я;
- застосовувати мотиваційні механізми впровадження інноваційних технологій, зокрема комп'ютеризації виробничих процесів при вирощуванні і відгодівлі худоби;
- активізувати розвиток племінного скотарства в Україні за рахунок поліпшення вітчизняних порід та створення нових.

Традиційно в забезпеченні населення м'ясом і продуктами його переробки значна роль відводиться свинарству, як інтенсивній та ефективній галузі тваринництва. Свинина належить до групи найбільш енергетичних продуктів харчування, що дає змогу підвищувати добову калорійність спожитого продовольства.

Одним з дієвих шляхів збільшення обсягів виробництва свинини та підвищення ефективності галузі є її інтенсифікація за рахунок нарощування продуктивності свиней. Її прогнозний рівень ми визначали за наступною формулою:

$$y = 0,5562x^2 - 1,8575x + 142,49 \quad (5.2)$$

де y – прогнозований рівень середньодобових приростів свиней на відгодівлі і дорощуванні;

x – порядковий номер року прогнозування.

Якщо у 2000 році середньодобові прирости свиней на відгодівлі

становили 120 грам, у 2010 році – 375 грам, у 2019 році – 513 грам, то у 2025 році прогнозується досягти м'ясної продуктивності свиней на рівні 796 грам (додаток АБ, рис. АБ.5). Відповідно, за нашими розрахунками, у 2025 році українські сільськогосподарські товаровиробники можуть виробити 1089,5 тис. тонн свинини (у забійній масі) (табл. 5.6).

Таблиця 5.6

Розрахунок потреби виробництва свинини на перспективу в Україні

Показник	2019р факт	2025р прогноз
Чисельність населення, млн. осіб	41,9	41,9
Споживання на одну особу на рік, кг	16,9	26,0
Потреба для споживання, тис. тонн	799,0	1089,5
Середньодобовий приріст, г	513	796
Кількість свиней, тис. голів	5727,4	7500,0
Витрата кормів на виробництво 1 ц приросту, ц к. од.	5,38	4,07
Загальна витрата кормів, тис. ц к. од.	42986,2	44342,7

Джерело: власні розрахунки автора

Зазначені обсяги виробництва свинини потребують відповідної кормової бази. За період 1990-2019 рр. витрата кормів на виробництво одного центнера свинини зменшились із 7,92 до 5,38 ц к.од. Для прогнозування витрат кормів на перспективу (2025р.) нами було використано наступну формулу:

$$y = 9,5933e^{-0,039x} \quad (5.3)$$

де y – прогнозований рівень витрат кормів;

x – порядковий номер року прогнозування.

Розрахунки показали, що в перспективі витрата кормів на 1 ц свинини становитиме 4,07 ц кормових одиниць (додаток АБ, рис. АБ.6). Відповідно, для забезпечення населення країни розрахованими обсягами свинини необхідно 44342,7 тис. ц кормових одиниць.

Слід зазначити, що прискорений розвиток галузі свиначства залежатиме від розвитку зерновиробництва, виробничої інфраструктури комбікормової та харчової промисловості й, що особливо важливо, буде забезпечена постійна

зайнятість для значної частини сільського населення України.

Збільшення поголів'я свиней залежить від розробки й застосування нових методів розведення, селекції та відтворення галузі; чіткої роботи племінних і товарних господарств; підвищення продуктивності свиней шляхом запровадження інноваційних технологій (екологічнобезпечних та ресурсозберігаючих) та забезпечення оптимальними умовами годівлі та утримання.

Для забезпечення стійкого й ефективного розвитку галузі свинарства слід запровадити дійовий мотиваційний механізм, що поєднує державне регулювання та саморегулювання, здійснення збалансованої цінової, кредитної та податкової політики, що має бути стимулюючим фактором розвитку галузі, підвищення її ефективності.

Стабільний розвиток галузі свинарства можливий завдяки участі держави у реалізації інвестиційно-інноваційних проектів через їх реалізацію у фермерських господарствах та господарствах населення шляхом здешевлення кредитів.

Важливу роль у виробництві дієтичного м'яса та яєць належить галузі птахівництва. Порівняно з іншими тваринницькими галузями вона потребує суттєво менших виробничих витрат. До того ж галузь є привабливою щодо залучення інвестицій, маючи прискорений оборот капіталу. У 2025 році споживання яєць за нашими розрахунками має відповідати рекомендованим нормам (табл. 5.7)

Таблиця 5.7

Розрахунок потреби виробництва яєць на перспективу

Показник	2019р факт	2025р прогноз
Чисельність населення, млн. осіб	41,9	41,9
Споживання на одну особу на рік, шт.	282	300
Потреба для споживання, млн. шт.	11832,3	12570,7

Джерело: власні розрахунки автора

Протягом останніх років спостерігається надмірне споживання м'яса і

м'ясопродуктів птахівництва, що стимулює нарощування обсягів його виробництва. Підвищений попит внутрішнього і зовнішнього ринків нами враховано при розрахунках прогнозу виробництва м'яса птиці на перспективу – 2025 рік (табл. 5.8).

Таблиця 5.8

Розрахунок прогнозу виробництва м'яса птиці в Україні

Показник	2019р факт	2025р прогноз
Чисельність населення, млн. осіб	41,9	41,9
Споживання на одну особу на рік, кг	26,1	30,0
Потреба для споживання, тис. тонн	1092,0	1257,1
Експорт м'яса птиці, тис. тонн	414,5	850,2
Кількість птиці, тис. голів	736627,9	1109105,3

Джерело: власні розрахунки

Підвищення конкурентоспроможності продукції птахівництва доцільно проводити за рахунок вдосконалення маркетингової діяльності підприємств, активному впровадженню сучасних технологій, використання племінної птиці, впровадження комп'ютеризованого обладнання, забезпечення достатньої кормової бази, підвищення якості освіти працівників, розширення промислової переробки продукції.

Ефективність галузі птахівництва визначає низка ключових факторів: генетичний потенціал птиці, вартість енергоносіїв і обладнання, вартість кормів і їх якість. У структурі собівартості продукції птахівництва (яєць і м'яса птиці) корми займають 59-60%, друге місце – вартість добових курчат, третє місце – вартість ветеринарних препаратів, четверте місце – вартість електроенергії та пального.

Відродженню, стабілізації та подальшого розвитку в Україні потребує вівчарство. Це зумовлюється необхідністю і доцільністю розвитку підприємств легкої і харчової промисловості та забезпечення її сировиною: вовною, овчиною, смушками, шкірами, м'ясом, а населення у високоякісних продуктах харчування – дієтичній ягнятині, молодій баранині, молоці та продуктах його

переробки (бринзі, йогуртах тощо).

Розвиток вівчарства в Україні потребує державної підтримки галузі, насамперед, племінного вівчарства. Це буде сприяти розвитку вітчизняної науки, а також дозволить зберегти вітчизняний генофонд овець.

Розрахунки, проведені на основі нормативів річної кількості вовни для задоволення побутових потреб різних вікових груп населення країни, прийняті згідно з Постановою Кабінету Міністрів України за № 780 від 11 жовтня 2016 р. [36] свідчать, що мінімальна потреба вовни в 2015 році становитиме 12,9 тис. т, у 2020 році – 13,3, а більш повна у 2030 році – 17,5 тис. тонн.

Відродження вівчарства та розвиток галузі має здійснюватись на основі наступних заходів:

- розвивати вівчарство з врахуванням зональних та регіональних особливостей країни;
- відновити, активізувати і мотивувати селекційну і племінну роботу;
- дотримуватися науково-обґрунтованих норм годівлі тварин;
- запровадити сучасні інноваційні технології виробництва і переробки продукції галузі;
- забезпечити якісний ветеринарний захист тварин.

Прогнозування виробництва продукції тваринництва свідчить про:

- необхідність зміни структури посівних площ сільськогосподарських культур, підпорядкувавши частково на забезпечення кормової бази;
- сталий розвиток, що прийнятий Україною, потребує культуризації господарювання на землі, для забезпечення збалансованості економічних, соціальних складових культурного господарювання, а отже дотримання спеціалізованих сівозмін з врахуванням зональних, регіональних та місцевих особливостей, що є однією з передумов ведення органічного землеробства.

Активізація розвитку галузей тваринництва на інвестиційно-інноваційній основі – важливі чинники забезпечення сталого розвитку аграрно-продуктового виробництва, є також однією із передумов ведення органічного землеробства із-за виробництва органіки та зменшення потреби мінеральних добрив, що є

негативом, бо погіршується структуризація ґрунтів, отже, знижується їх продуктивність.

Забезпечення населення України споживання продуктів харчування власного виробництва на основі сталого розвитку сприяє вирішенню декількох проблем:

- покращує здоров'я нації, а отже, демографічну ситуацію;
- забезпечує працею жителів села, чим знижує рівень міграційних процесів, а отже їх негативних наслідків;
- збільшує надходження домогосподарств, а отже, зміцнює їх економічний і соціальний статус.

Визначальну роль у розвитку аграрно-продуктового виробництва України відіграє зернове господарство. Це зумовлено її винятковим значенням в харчуванні населення країни та функціонуванні інших важливих галузей народного господарства – тваринництва, спиртової, енергетичної та ін. Відповідно прогноз виробництва зерна необхідно будувати відштовхуючись від потреб внутрішнього і зовнішнього ринку.

Збільшення виробництва зерна зернових і зернобобових культур необхідно розглядати за допомогою інноваційних чинників, а саме за рахунок підвищення урожайності культури. Моделі прогнозування урожайності основних сільськогосподарських культур наведені в таблиці 5.9.

Вагомим фактором в прогнозуванні обсягів виробництва зерна є посівні площі зернових культур, що мають відповідати раціональному розміщенню культур за природно-кліматичними зонами та регіонами України. Згідно постанови Кабінету Міністрів України № 164 [37] оптимальна частка зернових і зернобобових культур в структурі посівних площ коливається від 25 до 95% в залежності від регіону або кліматичної зони.

При прогнозуванні структури виробництва зерна зернових і зернобобових культур на перспективу необхідно враховувати потреби галузі тваринництва в концентрованих кормах.

**Моделі прогнозування урожайності основних
сільськогосподарських культур**

Вид продукції	Модель для складання прогнозу	Коефіцієнт апроксимації (R^2)
Зернові і зернобобові культури	$y=0,0801x^2-1,7693x+32,832$	0,8419
- озима пшениця	$y=-0,0023x^3+0,1702x^2-3,0073x+40,886$	0,583
- озиме жито	$y=-0,0005x^3+0,0679x^2-1,409x+25,447$	0,7353
- кукурудза	$y=0,0003x^4-0,02x^3+0,5816x^2-5,3114x+41,082$	0,9033
- ячмінь ярий	$y=-0,0014x^3+0,1233x^2-2,4899x+34,018$	0,5128
- гречка	$y=0,0197x^2-0,5239x+10,653$	0,5818
- овес	$y=-0,0013x^3+0,0986x^2-1,9523x+28,436$	0,4968
- зернобобові	$y=-0,0008x^3+0,0621x^2-1,1999x+22,79$	0,2026
Цукрові буряки	$y=-0,0471x^3+2,8757x^2-37,644x+309,78$	0,9579
Льон-довгунець	$y=-0,0011x^3+0,0684x^2-1,0437x+8,5517$	0,6551
Соняшник	$y=-0,0009x^3+0,0848x^2-1,413x+16,905$	0,92
Соя	$y=0,0198x^2-0,1096x+10,131$	0,8702
Ріпак	$y=0,0386x^2-0,5344x+11,874$	0,8779
Картопля	$y=0,0891x^2-0,2685x+107,71$	0,7503
Овочі і баштанні продовольчі	$y=3E-05x^5-0,0018x^4+0,0231x^3-0,6658x^2-10,977x+152,17$	0,9684
Плоди і ягоди	$y=-0,0081x^3+0,4973x^2-5,1991x+43,229$	0,9337
Виноград	$y=0,1594x^2-2,5728x+48,581$	0,8504
Кормові коренеплоди	$y=-0,0475x^3+2,5608x^2-38,471x+418,05$	0,8236
Кукурудза кормова	$y=-0,0184x^3+1,2834x^2-20,746x+222,5$	0,7802
Однорічні трави на сіно	$y=-0,0025x^3+0,1784x^2-3,0468x+40,013$	0,8939
Багаторічні трави на сіно	$y=-0,0052x^3+0,312x^2-4,8657x+47,247$	0,8998

Джерело: розраховано автором

Стабілізація і подальший сталий розвиток зернового господарства у сільськогосподарських підприємствах знаходиться у тісному зв'язку з вирішенням фінансових і матеріально-технічних проблем виробників, наявністю підприємств з промислової доробки та переробки зерна, станом інфраструктури, тощо. Зважаючи на це прогнозні показники виробництва зерна в Україні у 2025 році передбачаються на рівні 111,1 млн. тонн (додаток АВ).

Прогнозні обсяги виробництва зерна дозволяють спрогнозувати посівні площі зернових і зернобобових культур в Україні на період до 2025 року (табл.

5.10).

Таблиця 5.10

Перспектива посівних площ зернових і зернобобових культур, тис. га

Культура	Фактична			Прогноз
	1990р	2010р	2019р	2025р
Зернові та зернобобові культури, всього	14528,6	15023,6	15242,1	15300,0
Озимі зернові, всього	8614,3	7903,8	7823,0	7000,0
у т.ч.:				
пшениця озима	7567,5	6137,3	6650,2	6200,0
жито озиме	518,7	285,8	115,0	300,0
ячмінь озимий	528,1	1480,7	1057,8	500,0
Ярі зернові, всього	5914,3	7119,8	7419,1	8300,0
у т.ч. пшениця яра	8,7	313,7	167,4	100,0
ячмінь ярий	2200,9	3024,1	1554,9	2000,0
кукурудза на зерно	1233,5	2708,6	5004,8	4500,0
овес	492,0	325,7	182,5	300,0
просо	204,9	94,6	92,2	150,0
гречка	350,2	224,5	69,1	250,0
зернобобові	1424,1	428,6	348,2	1000,0

Джерело: дані Державної служби статистики [47-54] і власні розрахунки автора

Важливе місце у вітчизняному аграрно-продуктовому виробництві займає цукробурякова галузь. Крім виробництва сировини для одержання цукру, цукрові буряки і продукти їх переробки можуть використовуватись на технічні цілі, на корм худобі тощо. Крім того, галузь буряківництва забезпечує робочими місцями багатьох людей.

В перспективі галузь буряківництва має розвиватись на інтенсивній технології, насамперед за рахунок суттєвого підвищення урожайності культури. Якщо в Україні продуктивність цукрових буряків з одиниці площі в 2019 році становила 461,1 ц/га, то в країнах Європи урожайність була значно вищою: в Польщі – 600 ц/га, Угорщині – 620 ц/га, Німеччині – 810 ц/га і Франції – 910 ц/га [7]. Посівна площа цукрових буряків в перспективі на 2025 рік нами прогнозується на рівні 500-600 тис. га.

Важливим джерелом валютних надходжень в країні виступають олійні культури. Їх насіння користується стійким попитом як на внутрішньому так і зовнішньому ринках. Проте незважаючи на підвищений попит на насіння

олійних культур, потрібно оптимізувати їх посівних площі і привести до науково-обґрунтованих параметрів. Насамперед, це стосується соняшнику, повернення якого на одне і теж поле в сівозміні має відбуватись не раніше ніж через 7-10 років. Відштовхуючись від нормативів оптимального співвідношення культур в сівозмінах частка посівів соняшнику у структурі посівних площ не має перевищувати в зоні Полісся – 0,5%, Лісостепу – 5-9%, Степу – 10-15% [37].

Певні обмеження щодо посівних площ також стосуються і ріпаку. Згідно Постанови Кабінету Міністрів України № 164 [37] частка посівів ріпаку в зоні Полісся не має перевищувати 4%, Лісостепу – 5%, Степу – 10%.

Беручи до уваги науково-обґрунтовані розміри посівних площ олійних культур і прогностні рівні їх продуктивності нами розраховані перспективні посівні площі (табл. 5.11). Посіви соняшнику доцільно скоротити в 2025 році до 2811,2 тис. га, а в 2030 році – до 1772 тис. га.

Таблиця 5.11

Перспектива посівних площ олійних культур в Україні, тис. га

Культура	Фактична			Прогноз
	1990р	2010р	2019р	2025р
Ріпак	89,7	907,4	1282,4	1936,0
Соняшник	1635,9	4572,5	5927,7	2811,2
Соя	92,6	1076,0	1608,5	2013,9

Джерело: дані Державної служби статистики [47-54] і власні розрахунки автора

Що стосується ріпаку, то в перспективі (2025 рік) його посівні площі будуть розширені до 1936 тис. га, з яких 1198 тис. га буде у Степу, 550 тис. га – у Лісостепу і 188 тис. га – у Поліссі.

Соя є цінною продовольчою і кормовою культурою, оскільки містить один з найповноцінніших білків. Також соя набуває попиту у сфері виробництва біопалива (біодизелю). Відповідно посіви даної культури в перспективі можуть розширитись до 2013,9 тис. га. Дане зростання буде забезпечено переважно за рахунок сільськогосподарських підприємств.

Важливе місце в життєдіяльності людини відіграють картопля, овоче-баштанні, плоди, ягоди і виноград. Прогнозні площі насаджень цих культур базуються на нормативах оптимального співвідношення культур в сівоzmінах, необхідних обсягах споживання людиною продукції в свіжому вигляді, забезпечення потужностей переробних підприємств вітчизняною сировиною (табл. 5.12).

Таблиця 5.12

Перспектива посівних площ картоплі, овоче-баштанних культур та плодово-ягідних насаджень, тис. га

Культура	Фактична			Прогноз
	1990р	2010р	2019р	2025р
Картопля	1428,7	1408,4	1308,6	1400
Овочі і баштанні продовольчі	455,9	461,8	445,8	460
Баштанні	126,3	83,2	65,0	100
Плодові та ягідні насадження	851,0	255,3	224,9	450
Виноград	175,5	87,0	41,8	80

Джерело: дані Державної служби статистики [47-54] і власні розрахунки автора

Відповідно площа картоплі в перспективі складе 1400 тис. га, овочевих культур – 460 тис. га, баштанних – 100 тис. га, плодово-ягідних насаджень – 450 тис. га, винограду – 80 тис. га.

В перспективі (2025 рік) в Україні передбачаються певні структурні зміни в кормовиробництві (табл. 5.13), що покликані нагальною необхідністю збільшення поголів'я тваринництва, забезпечення сільськогосподарських тварин високоякісними кормами.

Таблиця 5.13

Перспектива посівних площ кормових культур, тис. га

Культура	Фактична			Прогноз
	1990р	2010р	2019р	2025р
Кормові коренеплоди	624,2	244,3	192,3	300,0
Кормова кукурудза	4636,9	472,7	243,1	1000,0
Однорічні трави	2583,5	582,5	312,3	800,0
Багаторічні трави	3986,6	1238,3	920,9	1600,0

Джерело: власні розрахунки

Виробництво кормів в достатніх обсягах потребує оптимізації структури посівних площ. Важливе місце в структурі кормових культур нами було відведено посівам багаторічних трав – 1600 тис. га в 2025 році. Посівні площі інших кормових культур прогножуються на рівні 300 тис. га для кормових буряків, 1000 тис. га для кормової кукурудзи і 800 тис. га для однорічних трав.

Список використаних джерел до розділу 5

1. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник за 2019 р. Державна служба статистика України. За редакцією О.М. Прокопенко. 2020. 60 с.
2. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник за 2016 р. Державна служба статистика України. За редакцією О.М. Прокопенко. 2017. 49 с.
3. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник за 2014 р. Державна служба статистика України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2015. 57 с.
4. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник за 2012 р. Державна служба статистика України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2013. 56 с.
5. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник за 2010 р. Державна служба статистика України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2011. 55 с.
6. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник за 2008 р. Державний комітет статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2009. 55 с.
7. Буряк цукровий – нішева культура. URL: <http://www.agroone.info/publication/burjak-cukrovij-nisheva-kultura> (дата звернення: 16.02.2020)
8. Васільєва Л.М. Інноваційна модель розвитку аграрного сектору економіки. /Інтелектуальна економіка в умовах суспільних трансформацій: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. форуму, (25 жовтня 2018 р., м. Житомир). Житомир: ЖНАЕУ, 2018. С. 9-16. URL: <http://dspace.dsau.dp.ua/jspui/handle/123456789/1507>
9. Вишневська О.М., Бобровська Н.В., Вороніна Є.І. Інвестиційно-інноваційна основа розвитку аграрного сектора. *Глобальні та національні*

проблеми економіки. 2015. Випуск 8. С. 138-142.

10. Голомша Н.Є., Голомша О.Я. Кореляційно-регресійне моделювання конкурентоспроможності української пшениці на світових ринках. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 88-97.

11. Діброва А.Д., Діброва Л.В., Крилов Я.О., Діброва М.А. Стратегічні орієнтири розвитку ринку зерна та механізми його регулювання. *Економіка АПК*. 2019. № 6. С. 26-35.

12. Дудар Т. Розвиток інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки України. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2019. № 1. С. 60-69.

13. Ільчук М.М., Коновал І.А. Прогнозування обсягів та економічної ефективності виробництва зерна кукурудзи в Україні. *Біоресурси і природокористування*. 2013. Том 5. № 3-4. С. 137-146.

14. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шрикуляк О.Г. та ін.]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2014. 517 с.

15. Канцевич С.І., Синявіна Ю.В. Удосконалення методики прогнозування у тваринництві. *Економіка АПК*. № 5. С. 20-22.

16. Кирилов Ю.Є., Грановська В.Г. Модель забезпечення конкурентоспроможного розвитку аграрних підприємств: теоретико-методичний аспект. *Економіка АПК*. 2019. № 11. С. 70-78.

17. Кіпіоро І.М. Проблеми та перспективи інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств. *Економіка аграрного сектора та управління національним господарством*. 2014. Випуск 1 (53). С. 120-126.

18. Кропивко М.Ф., Ксенофонов М.М., Хміль Н.В. Напрями удосконалення державного управління аграрним сектором в умовах децентралізації влади та дерегуляції господарської діяльності. *Економіка АПК*. 2015. № 3. С. 5-14.

19. Ларіна Я.С., Луцій К.М. Моделювання обсягів споживання м'ясопродуктів як основа формування стратегій та комплексів маркетингу

м'ясопереробних підприємств. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 82-91.

20. Лупенко Ю.О. Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в аграрній сфері України. *Економіка АПК*. 2014. № 12. С. 5-11.

21. Лопатинський Ю.М., Буринська О.І. Складові та пріоритети сталого розвитку аграрного сектору економіки: концептуально-теоретичний дискурс. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 94-102.

22. Лупенко Ю.О. Роль інновацій у забезпеченні конкурентоспроможності України на світових ринках сільськогосподарської продукції. *Агросвіт*. 2019. № 11. С. 16-23.

23. Людський капітал в системі соціально-економічних відносин: моногр. / Коденська М.Ю., Нестерчук Ю.О., Соколюк С.Ю., Соколюк К.Ю. Умань: Видавець «Сочинський М.М.», 2017. 172 с.

24. Матвійшин Є., Заброцька О., Фабрика Ю. Підхід до прогнозування обсягів виробництва в аграрному секторі України. *Ефективність державного управління. Збірник наукових праць*. 2015. Вип. 42. С. 289-296.

25. Мельник Л.Ю., Сєдих А.А. Концептуальні засади щодо постіндустріальної моделі аграрної сфери економіки України. *Агросвіт*. 2019. № 11. С. 13-17.

26. Месель-Веселяк В.Я. Виробництво зернових культур в Україні: потенційні можливості. *Економіка АПК*. 2018. № 5. С.5-14.

27. Месель-Веселяк В.Я., Ярчук М.М. Організаційно-економічне удосконалення роботи цукробурякового під комплексу України. *Економіка АПК*. 2013. № 2. С.3-8.

28. Одінецов М.М., Одінецов О.М. Прогнозування конкурентоспроможного розвитку аграрного виробництва на основі індикативного планування. *Економіка АПК*. 2014. № 8. С. 13-20.

29. Павлик В.П. Методологізація розроблення стратегічних програм розвитку сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2018. № 7. С. 103-112.

30. Патица Н.І. Тенденції та перспективи розвитку світових

сільськогосподарських ринків як орієнтири для посилення українських позицій. *Економіка АПК*. 2019. № 1. С. 70-79.

31. Пилипенко В.В. Концептуальні засади формування державної аграрної політики в реформуванні аграрного сектора економіки. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Випуск 11. С. 186-190.

32. Подолинський С. Людська праця і її роль у розвитку енергії. Вибрані твори. Луцьк. 2004. С. 56-60.

33. Попрозман Н.В. Методологічні засади формування стратегії розвитку агропромислового виробництва на основі системного аналізу. *Економіка АПК*. 2015. № 4. С. 35-40.

34. Приходько Д.С., Прокопенко Е.А., Сикачина А.В. Прогнозна модель зернового балансу. *Економіка АПК*. 2014. № 3. С.36-41.

35. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України № 552-IX від 31.03.2020. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 20. Ст. 142.

36. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення: постанова кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 р. № 780. *Офіційний вісник України*. 2016. № 89. С.22

37. Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівоzmінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2010 р. № 164. *Офіційний вісник України*. 2010. № 13. Ст. 613.

38. Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України № 722/2019 від 30.09.2019. *Офіційний вісник України*. 2019. № 79, с. 7.

39. Рибаченко О.М. До методології аналізу перспектив галузевого розвитку. *Економіка АПК*. 2008. № 9. С. 32-35.

40. Рибачук В.П. Проблемні аспекти формування інноваційної моделі агропромислового виробництва регіону. *Економіка АПК*. 2016. № 9. С.109-114.

41. Россоха В.В., Петриченко О.А. Прогнозування тенденцій та інвестицій в молочній галузі для забезпечення раціональних норм споживання молока і молокопродуктів населенням. *Економіка АПК*. 2019. № 12. С. 16
42. Саблук П.Т. Інноваційна модель розвитку аграрного сектору економіки України та роль науки в її становленні. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Серія: Економіка та менеджмент*. 2016. № 9. С. 34-42.
43. Самойлик Ю.В. Агропродовольчий ринок в умовах глобалізаційних викликів економіки (монографія). Полтава ПДАА, 2018. Друк ПП «Астроя» В-во «Сімон», 494 с.
44. Сиротюк Г. Концептуальні засади сталого розвитку аграрних підприємств. *Аграрна економіка*. 2018. Т.11. № 3-4. С.87-95.
45. Сіренко Н.М. Концептуальні засади інноваційного розвитку аграрного сектору економіки України. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 1. С. 234-240.
46. Соколюк С.Ю. Концептуальні засади стратегії інноваційного розвитку підприємств аграрного сектору. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск № 13. С. 722-726.
47. Статистичний щорічник України за 2000 рік. Державна служба статистики України. За редакцією О.Г. Осауленка. К. 2001. 600 с.
48. Статистичний щорічник України за 2003 рік. Державна служба статистики України. За редакцією О.Г. Осауленка. К. 2004. 594 с.
49. Статистичний щорічник України за 2007 рік. Державна служба статистики України. За редакцією О.Г. Осауленка. К. 2008. 572 с.
50. Статистичний щорічник України за 2010 рік. Державна служба статистики України. За редакцією О.Г. Осауленка. 2011. 560 с.
51. Статистичний щорічник України за 2012 рік. Державна служба статистики України. За редакцією О.Г. Осауленка. 2013. 552 с.
52. Статистичний щорічник України за 2014 рік. Державна служба статистики України. За редакцією І.М. Жук. 2015. 586 с.

53. Статистичний щорічник України за 2016 рік. Державна служба статистики України. За редакцією І.Є. Вернера. 2017. 611 с.
54. Статистичний щорічник України за 2018 рік. Державна служба статистики України. За редакцією І.Є. Вернера. 2019. 482 с.
55. Стоянець Н.В. Теоретичні аспекти соціально-економічного прогнозування. *Економіка АПК*. 2015. № 2. С.54-62.
56. Тваринництво України. Статистичний збірник за 2008 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2009. 200с.
57. Тваринництво України. Статистичний збірник за 2010 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2011. 202с.
58. Тваринництво України. Статистичний збірник за 2012 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2013. 212с.
59. Тваринництво України. Статистичний збірник за 2014 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2015. 211с.
60. Тваринництво України. Статистичний збірник за 2016 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2017. 141с.
61. Тваринництво України. Статистичний збірник за 2019 р. Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. 2020. 158с.
62. Юзефович А.Е. Антикризова стратегія виробництва сировинних і продовольчих ресурсів. *Економіка АПК*. 2014. № 12. С. 29-36.
63. Юрчук Н.П. Економіко-математичні моделі прогнозування розвитку у галузі тваринництва. *Агросвіт*. 2015. № 20. С. 66-71.
64. Ястребов Ю.Ю. Прогнозування основних показників макроекономічного розвитку як інструмент формування фінансової стратегії

аграрних підприємств. *Ефективна економіка*. 2018. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6523> (дата звернення: 16.02.2020).

65. Kozak O.A., Hryshchenko O.Yu., Vasylchenko O.M. Milk production in Ukraine: trends and perspectives. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С.26-34.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження наукових парадигм, концепцій, стану та тенденцій розвитку аграрно-продуктового виробництва України дає змогу сформулювати наступні висновки:

Висвітлено погляди науковців на тлумачення сутності терміну «розвиток» як філософської категорії, як соціально-економічної категорії та як економічного поняття. В переважній більшості опрацьованих наукових літературних джерел з даної проблеми основна увага акцентується на кількісних і якісних змінах матеріального світу, предметів, об'єктів, що виключає системне розкриття його органічної сутності у взаємозв'язку і взаємовідповідності природи і людини, природи і суспільства.

Визначено, що розвиток як філософська категорія відображає системний процес безкінечності і безперервності закономірних якісних змін, що відбуваються у природному середовищі, у свідомості людини, у суспільстві під впливом дії об'єктивних законів природи і суспільства, основними з яких є закон єдності і боротьби протилежностей, закон рівноваги, закон переходу кількості у якість, закон заперечення заперечення.

Доведено, що розвиток – не тільки філософська категорія, а й економічна категорія та економічне поняття. Як економічна категорія розвиток відображає системний закономірний процес безкінечності і безперервності якісних змін в продуктивних силах і виробничих відносинах, що відбувається в економіці під впливом дії об'єктивних законів природи, об'єктивних економічних законів, дотримання людиною дії яких забезпечує всебічний розвиток безпосередньо людини, розвиток ресурсного потенціалу країни, зняття протиріч, що відбуваються в аграрно-продуктовому виробництві в період трансформаційних процесів, забезпечуючи його розвиток.

Обґрунтовано теоретичну сутність аграрно-продуктового виробництва як соціально-економічної системи в складі національної економіки, яку запропоновано розглядати з різних боків соціально-економічного,

організаційно-виробничого, техніко-технологічного.

Як соціально-економічна структура аграрно-продуктове виробництво – це функціонування сукупності підприємств, організацій і служб з виробництва аграрно-продовольчої продукції й натуральних товарів повсякденного вжитку, виготовлених із сільськогосподарської сировини та проміжної продукції переробних підприємств, функціональним навантаженням якої є забезпечення потреб населення якісними екологічно безпечними продуктами широкого асортименту відповідно до науково-обґрунтованих норм як бази розвитку й життєдіяльності людини і суспільства.

Аграрно-продуктове виробництво як організаційно-виробнича структура включає сукупність галузей і підгалузей аграрного сектора та переробної промисловості, що є формоутворюючими спеціалізованих аграрно-продуктових підкомплексів з виробництва сільськогосподарської продукції, її промислової доробки, обробки, переробки, довготривалого зберігання та доведення до споживача готових широкого асортименту екологічно безпечних аграрно-продовольчих продуктів, товарів повсякденного вжитку, енергетичних ресурсів та інших натуральних продуктів (фармакологічних, парфумерних) та виготовлених з відновлювальної сільськогосподарської сировини та проміжної продукції промислових переробних підприємств шляхом їх глибокої переробки.

Аграрно-продуктове виробництво як техніко-технологічна структура – це організаційна послідовність виконання відповідними суміжними підприємствами, організаціями і службами технологічних процесів з виробництва якісної екологічно безпечної сільськогосподарської продукції та технологічних схем її промислової переробки на основі впровадження новітніх технологій із застосуванням інтелектуалізованої енерго- та матеріалоощадної системи машин, механізмів, обладнання та інноваційних продуктів.

Визначено соціально-економічну значимість розвитку аграрно-продуктового виробництва його кожного продуктового підкомплексу, кожної конкретної галузі, що спроможні забезпечити виробництво аграрно-продовольчих продуктів і товарів повсякденного вжитку та зачіпають інтереси

всього населення країни і держави в цілому не тільки як споживачів. Це – з одного боку. З іншого – розширюється сфера прикладання праці, що сприяє її збереженню й використанню, збільшується кількість робочих місць і не тільки в сільській місцевості, та вирішуються багато соціально-економічних проблем розвитку людини, суспільства й економіки країни в цілому.

Досліджено з використанням монографічного методу та методом структурного аналізу стан ресурсного потенціалу аграрно-продуктового виробництва, складовими якого є земельні ресурси, людські ресурси, матеріально-технічні та енергетичні ресурси, освітянсько-науковий потенціал та культура. Виявлені суттєві кількісні зміни, які відбулись в процесі реформування економіки, в розмірах сільськогосподарських угідь за формами господарювання, що призвело до розукрупнення і подрібнення сільськогосподарських підприємств, збільшення їх кількості та розмаїття їх розмірів. Збільшення у господарств населення площ сільськогосподарських угідь при відсутності у них належної матеріально-технічної бази та фінансових ресурсів змушує більшість із них бути не господарями на своїй землі, а орендодавцями.

Виявлені зміни, що відбулись у новостворених сільськогосподарських підприємствах під впливом ринкових відносин кон'юнктурності зовнішніх ринків та відсутності належного досвіду господарювання, що призвели до збільшення посівів кон'юнктурних культур понад раціональну агробіологічно допустиму норму, зменшення посівів менш урожайних, але архіважливих для суспільства сільськогосподарських культур та переміщення трудомістких культур у господарства населення, що несе ризики не тільки економічного, а й екологічного характеру.

Установлено, що збільшення виробництва продукції рослинництва не було забезпечено промисловими потужностями з їх переробки, в результаті внутрішньогосподарські напрями її використання залишились стабільними. Зокрема, обсяги зернових, що надійшли на переробку становили в 2000-2019рр. в межах 1,6-1,1 млн. т, або 4,2-1,6% від обсягів виробництва. При цьому втрати

урожаю зросли з 1,3% до 1,8%, частка витрат на годівлю тварин знизилась з 45,2% до 16,7%. При цьому частка експорту зросла з 5,51% в 2000р. до 72,46% в 2019 році.

Установлено, що скорочення поголів'я великої рогатої худоби, у тому числі корів, свиней, овець призвело до зменшення виробництва м'яса та молока в Україні та недоспоживання і погіршення структури тривалий період продукції тваринного походження, що несе ризики не тільки для економіки аграрно-продуктового виробництва, а й для здоров'я населення та продовольчої безпеки України.

Зростає потреба збільшення валютних надходжень на закупівлю по імпорту продукції тваринного походження, зменшується кількість робочих місць на селі, знижується надходження до бюджету, пенсійного фонду, зменшується джерело виробництва органічних добрив, скорочуються потужності біологічної переробки, продукції рослинництва і проміжної продукції її промислової переробки (висівки, макуха, жом, патока, меляса і т.д.).

Дослідження діяльності агрохолдингів на основі опрацювання інформаційного матеріалу з літературних джерел дає підстави стверджувати, що сучасні українські агрохолдинги – це господарське утворення добровільно змушених (із-за монополізації ресурсного потенціалу та ринків, у тому числі і зовнішніх) шляхом приєднання чи поглинання сільськогосподарських підприємств, промислових переробних та інших підприємств з єдиним власником, який володіє стовідсотковим або близько до 100% пакетом акцій (часток, паїв) та централізованою системою управління корпоративними правами багатьох підприємств, розміщених в різних регіонах України.

Економічною суттю сучасного агрохолдингу є концентрація землі і капіталу, централізація фінансових ресурсів як найбільш доступного активу, неконтрольованого державою, найбільш керованого і мобільного активу капіталіста, необмеженого нормативно-правовими положеннями, просторовими кордонами, незалежно від виду підприємницької діяльності, соціально

безвідповідальний, що забезпечує його власнику найвищі прибутки (надприбутки).

Разом з тим, агрохолдинги мають накопичений певний досвід їх позитивної діяльності в окремих сферах. Зокрема, у зовнішньоекономічній діяльності накопичений досвід освоєння географічного простору, вихід на зовнішні ринки і адаптація до потреб світового ринку та ознайомлення з зарубіжним досвідом ведення бізнесу та впровадження інноваційних технологій з використанням високоефективних систем обробітку ґрунту «No-Till», «Mini-Till», застосування системи GPS, що дає змогу повністю контролювати технологічний процес, залучення окремими холдингами коштів інвесторів через емісію акцій та розміщення їх на фондових біржах провідних країн світу (Варшавська – Kernel Holding S.A.; Astarta Holding N.V.; Agroton PLC; Лондонська – ПАТ «Миронівський хлібопродукт»; Франкфуртська – Mriya Agro Holding PLC, Sintal Agriculture PLC), кращого забезпечення основними і оборотними засобами виробництва.

Доведено архіважливість відродження галузей тваринництва, особливо скотарства, у тому числі молочного, як:

1. джерела гарантованого виробництва екологічнобезпечної продукції тваринного походження власного виробництва на рівні потреби населення України за науково-обґрунтованими раціональними нормами, що сприяє збереженню здоров'я нації, активній життєдіяльності суспільства та розвитку структурних складових ресурсного потенціалу людини;

2. з іншого боку – як потужного біологічного переробника рослинної продукції, у тому числі побічної та проміжної продукції промислової переробки сільськогосподарської продукції, що нівелює ризики її перевиробництва, ризики зміни кон'юнктури зовнішніх ринків та сприяє приросту валової доданої вартості – як економічного базису розвитку економіки аграрно-продуктового виробництва.

В процесі дослідження встановлено, що виробництво національної аграрно-продовольчої продукції у розрахунку на одну особу перевищує

раціональні норми споживання з більшості видів продукції рослинницьких галузей. Винятком є фрукти, ягоди, виноград, горіхи, виробництво яких у розрахунку на одну особу не забезпечує потреб споживачів за раціональною нормою, рекомендованою МОЗ України.

Нами було виявлено зниження обсягів виробництва продукції тваринництва, зокрема яловичини, молока, що проявилось в результаті зменшення поголів'я ВРХ, і у тому числі корів та є основною причиною зниження споживання продуктів тваринного походження населенням України, незбалансованості тривалий період раціонів харчування, що може негативно проявлятися на здоров'ї нації.

Для зваженого збалансованого за енергетичністю поживними речовинами, вітамінами, білками, мінеральними речовинами особливо важливо активізувати розвиток скотарства (відгодівлі ВРХ) та молочного скотарства, звернути увагу на відтворення свинарства, вівчарства для забезпечення раціональної структури м'ясної продукції та повноцінного збалансованого харчування населення.

Відновлення розвитку галузей тваринництва сприятиме не тільки більш якісного екологічнобезпечного забезпечення агропродовольчою продукцією власного виробництва як найбільш корисного для суспільства, його розвитку і життєдіяльності, а й буде одним із важливих чинників приросту робочих місць, а отже, зниження безробітних; нарощування валової доданої вартості, а також збільшення надходжень до бюджету; активізує розвиток переробної промисловості, що є також одним з чинників збільшення ВДВ та при цьому стримуючим фактором міграційних процесів, зміцнення сімейних відносин й оздоровлення сім'ї, важливим джерелом виробництва органічних добрив для оздоровлення ґрунтів, обмеження їх мінералізації та створення органічно чистого культурного землекористування й нарощування виробництва органічної продукції як одного з важливіших чинників оздоровлення нації, формування якісних ресурсних складових людського потенціалу: фізичного й психологічного здоров'я людини, її інтелектуального рівня та духовності.

Дане дослідження є одним із перших в Україні, в результаті якого вивчено вплив рівня споживання основних продуктів харчування аграрно-продуктового виробництва на соціально-демографічні індикатори людського розвитку. Досліджено динаміку та рівень виробництва й споживання продуктів харчування на одну особу за період 1990-2019рр.

В процесі дослідження сучасного стану розвитку аграрно-продуктового виробництва:

1. Виявлено тенденції зростання обсягів виробництва окремих видів рослинницької продукції та зменшення основних видів тваринницької продукції, недоотримання науково-обґрунтованих норм споживання м'яса і м'ясних продуктів, молока і молочних продуктів, риби і рибопродуктів та плодів, ягід і винограду, що є причиною зниження калорійності харчових раціонів та розбалансованого харчування населення України.

2. Досліджено методом кореляційно-регресійного аналізу фактори впливу на рівень споживання продуктів харчування та виявлено різну тісноту зв'язку між рівнями споживання основних продуктів харчування залежно від обсягів виробництва, середньомісячної заробітної плати, частки споживчих витрат на продовольство, індексу споживчих цін, обсягів імпорту та встановлено різну тісноту зв'язку факторів впливу залежно від видів продуктів харчування.

3. Встановлено вплив рівня заробітної плати, зростання якої сприяє підвищенню рівня споживання продуктів харчування, наближуючи до науково-обґрунтованої раціональної норми, як важливішого чинника стану здоров'я людини. Тоді як надмірне споживання зокрема таких продуктів харчування як хліб та хлібобулочні вироби, картопля призводить до погіршення стану здоров'я людей.

4. Виявлено тісноту зв'язку між споживанням основних продуктів харчування і захворюваністю та смертністю населення від хронічних неінфекційних захворювань.

5. Виявлено методом кореляційно-регресійного аналізу тісноту зв'язку між рівнем споживання десяти основних продуктів харчування та важливіших

факторів впливу на його рівень, а саме: рівень виробництва, рівень середньомісячної заробітної плати, частка споживчих витрат на продовольство, рівень цін та обсяги імпорту продукції.

Встановлено різну ступінь тісноти зв'язку між рівнем споживання окремих продуктів харчування і факторами впливу, а саме: прямий зв'язок між обсягами виробництва і споживання м'яса і м'ясних продуктів, молока і молочних продуктів, риби і рибних продуктів, яєць, плодів, ягід і винограду, овочів і баштанних продовольчих, картоплі, цукру.

Обернений зв'язок виявлено між споживанням і виробництвом хліба, хлібних продуктів та олії. Отже, рівень виробництва основних продуктів харчування є визначальним чинником їх споживання.

Відповідно виявлено тісноту зв'язку між споживанням основних продуктів харчування, середньомісячною заробітною платою та імпортом.

В ході дослідження було з'ясовано, що споживання основних аграрно-продовольчих продуктів в країні не відповідає рекомендованим нормам споживання.

6. Виявлена тенденція до суттєвого недоспоживання «дорогих» білковмісних продуктів тваринного походження (м'ясо, молоко, риба), а також плодів, ягід і винограду. В той же збільшується споживання «дешевих» продуктів харчування (хліб і хлібні продукти, картопля, овочі і баштанні продовольчі), рівні яких значно перевищують рекомендовані норми здорового харчування. Таке харчування є вкрай незбалансованим за своєю структурою – у його раціоні суттєво переважають жири та вуглеводи; натомість споживання білків є недостатнім. В результаті цього організм людини недоотримує важливі для життєдіяльності вітаміни, протеїн та інші поживні речовини.

7. Виявлено, що соціально-демографічні показники розвитку людини погіршувались в динаміці синхронно із погіршенням харчування населення країни. Кореляційно-регресійний аналіз підтвердив наявність зв'язку між рівнем аграрно-продовольчого забезпечення та соціально-демографічними індикаторами розвитку суспільства. Виявлено, що основними тригерами всіх

соціально-демографічних показників розвитку людини в Україні є м'ясо і м'ясні продукти, молоко та молокопродукти, овочі і баштанні продовольчі та плоди, ягоди і виноград. Вплив інших продуктів харчування на результативні показники був менший, або статистично не значущим. Незбалансованість харчових продуктів у раціоні зумовлює значні відхилення в розвитку людини – є однією з причин ранньої смертності, низької очікуваної тривалості життя і високого коефіцієнта смертності немовлят. Це в свою чергу, визначає важливість розвитку аграрно-продуктового виробництва в Україні – базової основи здоров'я і життєдіяльності людини.

8. В даному дослідженні було здійснено аналіз і оцінку взаємозв'язку споживання продуктів харчування і соціально-демографічних показників за один і той самий часовий період. Однак, як відомо, недостатність забезпечення організму необхідними мікро- та макроелементами може мати віддалений вплив на здоров'я нації, тобто присутній часовий лаг (віддалений ефект).

Узагальнення літературних джерел з питання зовнішньоекономічної діяльності дозволило зробити наступні висновки і пропозиції.

1. Визначено соціально-економічні передумови зовнішньоекономічної діяльності аграрно-продуктового виробництва, основними з яких є граничні межі географічного розміщення країни, багатство природнокліматичних умов, включно із землею, зонального, регіонального й місцевого характеру, розвинений духовно й інтелектуально трудовий потенціал.

2. Граничні межі географічного характеру зумовлюють розвиток різнобічних зв'язків і взаємовідносин із сусідніми країнами (економічних, торговельних, культурних та ін.), та потребують поглиблених знань щодо їх національних особливостей. Системні соціально-економічні зв'язки і взаємовідносини є джерелом взаємного збагачення та інтегрованості у багатьох напрямках розвитку.

3. Природно-кліматичні умови, їх зональні, регіональні та місцеві відмінності, як показала багаторічна практика, сприятливі для культивування багатьох видів сільськогосподарських культур і розведення різних видів і порід

тварин й птахів та виробництва достатніх обсягів продукції для забезпечення потреб населення, сировиною промислових переробних підприємств та виготовлення продовольчих товарів широкого асортименту, товарів повсякденного вжитку, будівельних матеріалів, енергетичних та інших ресурсів вітчизняного походження.

4. Органічне поєднання природних і людських ресурсів є важливішим соціально-економічним потенціалом, раціональне нарощування й використання якого у відповідності до дії законів розвитку природи і суспільства є базою нарощування аграрно-продуктового виробництва, забезпечення продовольчої безпеки та формування експортних ресурсів, що потребує диверсифікації каналів реалізації продукції.

Дослідженнями встановлено, що зовнішньоекономічна діяльність у сфері аграрного виробництва здійснюється за такими напрямками:

- закупівля по імпорту аграрно-продовольчої продукції, власне виробництво якої не забезпечує зростаючих потреб споживачів за кількістю, якістю, видовою номенклатурою, асортиментом, розфасовкою та ціною;
- закупівля по імпорту аграрно-продовольчої продукції, власне виробництво якої неможливе із-за невідповідності природно-кліматичних умов;
- закупівля по імпорту продукції і товарів техніко-технологічного характеру, що необхідні для забезпечення функціонування аграрно-промислового сектору, виробництво яких в Україні у занепаді (виготовлення мінеральних добрив), або їх обсяги не задовольняють потреб підприємств і організацій для забезпечення виробничих процесів в інноваційних продуктах і товарах (нових сортах і гібридах сільськогосподарських рослин, нових більш продуктивних породах тварин і птиці, нових інтелектуалізованих системах машин і механізмів, більш продуктивніших і енергозберігаючих і ін.);
- закупівля по імпорту штучних волокон, товарів і продукції хімічної промисловості та товарів повсякденного вжитку, виготовлення яких призупинено та не забезпечується натуральною сировиною із-за зведення нанівець таких традиційно характерних для України галузей економіки як

льонарство і коноплярство (культивування льону довгунця і коноплі, розвиток льонарства і підприємств текстильної промисловості); вівчарство; шовківництво, закупівля по імпорту на значні суми валюти фармацевтичної продукції і лікарських засобів, виробництво яких можливе в за умови відновлення і налагодження діяльності відповідних галузей ефіроолійних і лікарських рослин.

В процесі дослідження здійснено аналіз динаміки вартості витрат закупівлі по імпорту аграрно-продовольчої продукції та визначено її місце в структурі імпорту по економіці в цілому за період 2001-2019 рр. Установлено, що вартість витрат на закупівлю по імпорту аграрно-продовольчої продукції за досліджуваний період зросла з 1,1 млрд. дол. США до 5,7 млрд. дол. США. Відповідно вартість імпорту по економіці в цілому збільшилась з 15,8 млрд. дол. США до 60,8 млрд. дол. США, або у 3,9 разу. При цьому частка імпорту аграрно-продовольчої продукції підвищилась з 7,1% до 9,4% або на 2,3 в.п., що свідчить про випереджальні темпи нарощування імпорту.

3. Досліджено динаміку та структуру імпорту аграрно-продовольчої продукції за товарними групами I-IV відповідно УКЗЕТ України. Установлено, що у структурі витрат на закупівлю по імпорту аграрно-продовольчої продукції найбільшу частку становить товарна група IV – готові харчові продукти (45,6%) з сумою 2,6 млрд. дол. США, проте їх частка за досліджуваний період знизилась з 52,2% до 45,6%, або на 6,6 в.п., а обсяги витрат при цьому зросли майже у 4 рази.

4. Найбільшими темпами зростали витрати по імпорту продукції товарної групи II – продукти рослинного походження (у 6,7 разу) та групи I – живі тварини та продукти тваринного походження (у 5,9 разів), що свідчить про зростаючий попит споживачів на ці продукти та його незабезпеченість внутрішнього ринку.

5. В структурі вартості витрат на закупівлю по імпорту продукції товарної групи II – продукти рослинного походження у 2019 році найбільша частка належить до п.08 – їстівні плоди й горіхи (37,51%), та п.12 – насіння і

плоди олійних культур (22,33%), при цьому збільшення вартості їх закупівлі відбулось відповідно у 10,50 та у 11,86 разу. Це свідчить про зростаючий попит споживачів та незабезпеченість внутрішнього ринку цими продуктами, що потребує активізувати розвиток відповідних галузей.

6. Незначна частка витрат (близько 12%) на закупівлю по імпорту овочів – п.07, але найбільше їх збільшення (у 45,19 разу) свідчить про необхідність вивчення структури закупівлі овочів за їх видами й асортиментом та наявних можливостей їх виробництва в Україні.

7. Встановлено, що приріст вартості витрат на закупівлю по імпорту продукції по п.10 – зернові культури становив 3,6 разу при їх частці у структурі продукції рослинництва 10,1%. При цьому основна сума витрачається на закупівлю насіння кукурудзи. Це свідчить про необхідність розвитку селекції насіння та насінництва кукурудзи безпосередньо в країні.

8. Встановлено, що у структурі вартості витрат на закупівлю по імпорту продукції товарної групи I – живі тварини та продукція тваринництва найбільша частка належить п.03 – риба і ракоподібні (60,16%), що за досліджуваний період підвищилась на 17,48 в.п., а вартість імпорту зросла у 8,3 рази. Це свідчить про зростаючий попит споживачів на рибу та потребу активізації розвитку галузі рибництва в Україні.

Глобалізаційні трансформації та стрімкі зміни природно-кліматичних умов викликають необхідність активізувати науковий пошук та розробку і впровадження інноваційних продуктів вітчизняного виробництва (сортів, гібридів сільськогосподарських культур та видів і порід тварин), адаптованих до зміни зональних природно-кліматичних особливостей.

Необмежені можливості мислення свідомої високоінтелектуальної людини, швидкість руху наукової думки і науково-технічного прогресу зумовлюють мінливість зовнішньо-торговельної кон'юнктури, суттєво впливають на зміну структури попиту і пропозиції товарів і послуг та рівень ринкової ціни. Відповідно є потреба суспільства і держави в стабільному достатнього рівня фінансуванні наукового пошуку, наукових досліджень і

розробка щодо вирішення проблеми і перспектив розвитку всіх традиційних для України галузей національної економіки включно з аграрним сектором, формування розгалуженої інфраструктури складових виробничого процесу виготовлення кінцевих продуктів, товарів і послуг відповідно до потреб споживачів як внутрішнього так і зовнішнього ринку. Це обумовлено необхідністю уникнення негативних наслідків недо- чи перевиробництва, сприятиме стабільному постачанню на внутрішній ринок аграрно-продовольчої продукції і товарів на продовольчого призначення відповідно до потреб споживачів.

До того ж, це по-перше, призведе до промислового збереження виробленої продукції і уникнення її втрат за умови перевиробництва; по-друге, зменшенні ажіотажу при недовиробництві продукції, що викликані несприятливими природно-кліматичними умовами її виробництва та стримання темпів підвищення ринкової ціни. Отже буде забезпечено потребу споживачів у конкурентоспроможності продукції.

При цьому архіважливим є актуалізація наукових досліджень у сфері нових технологій промислового зберігання, глибокої переробки і доробки виробленої продукції (сушки, заморозки, охолодження і т.д.), поглиблення економічних взаємовідносин у напрямі підвищення мотиваційності виробничих колективів при виготовленні кінцевих товарних продуктів з більшою доданою вартістю.

ДОДАТКИ

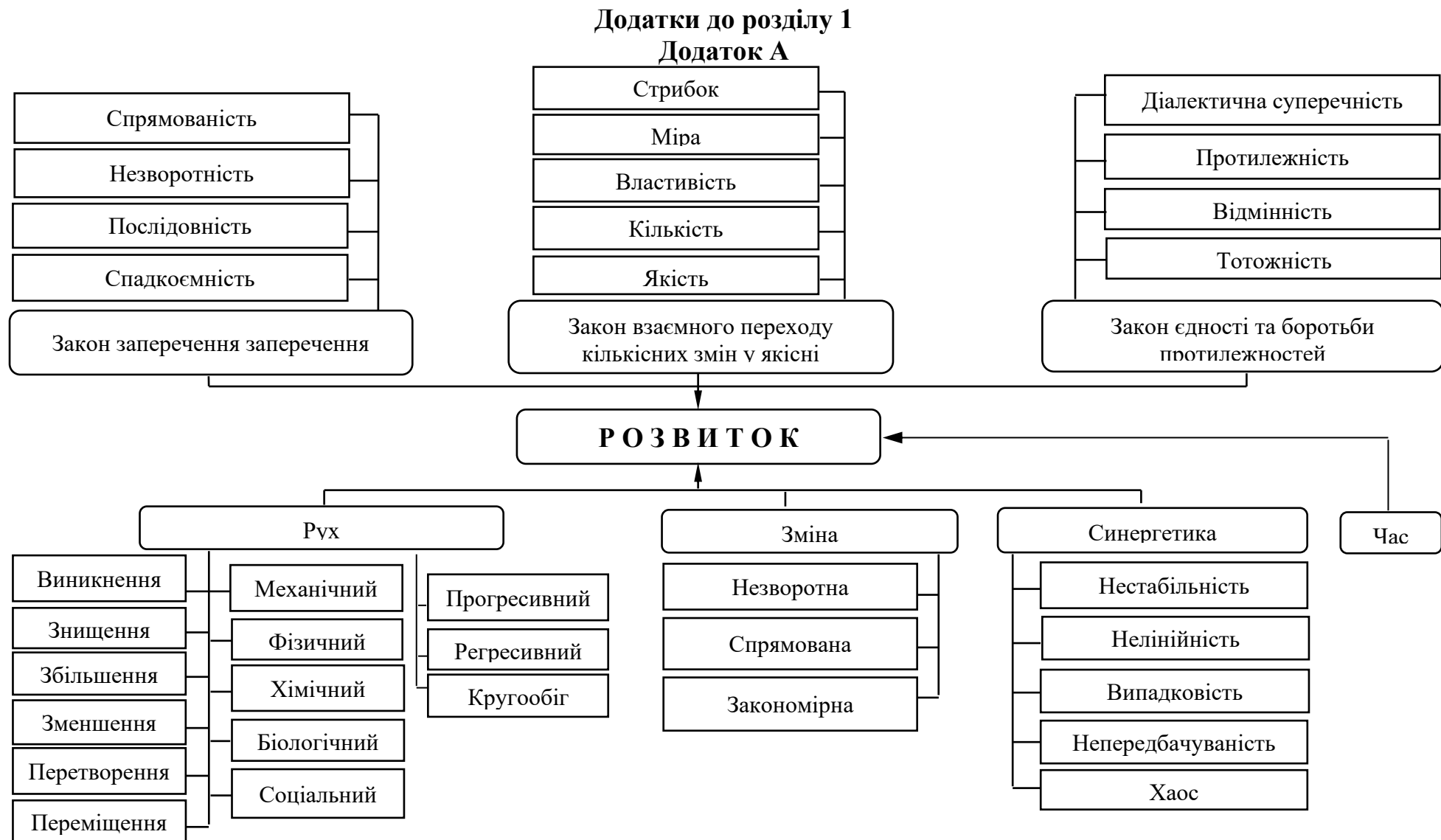

Рис. А.1. Структурна схема розвитку
Сформовано автором на основі [2, 8, 12, 19, 38, 40, 45, 46]

Додаток Б
Види та номенклатура аграрно-продуктової продукції

Таблиця Б.1

Види, номенклатура та галузі використання аграрно-продуктової продукції

Галузі і сільськогосподарські культури	Вихідна продукція і галузі її використання:		
	Натуральна	Продукція переробки	Промислового використання
А	1	2	3
Зерновиробництво: зернові культури (хлібні зернові і зернобобові культури: пшениця, жито, ячмінь, рис, кукурудза, овес, сорго, просо, тритікале, чумиза, могар, пайза, дагуса, гречка, амарант, горох, квасоля, сочевиця, соєві боби, ін.)	Зерно Горішки (гречка) Насіння (бобові)	Борошно, пластівці, крупи, комбікорми, висівки, солома, полова, спирт, патока, крохмаль	Покрівельні матеріали (дахи), паливні брикети, будівельні матеріали (саманна цегла), ізоляційні плити, мати, біопаливо, пакувальні та декоративні матеріали
Технічні культури: - цукробурякове виробництво – цукроносні (цукрові буряки, стевія); - олієвиробництво – олійні культури (соняшник, льон-кучерявець, льон-довгунець, льон-кудряш або олійний, рижій, коноплі, рицина, гірчиця, ріпак, соя та ін.); - ефіроолійне виробництво – ефіроолійні (коляндра, троянда гетеро-олійна, м'ята, шавлія й ін.); - прядивні рослини (льон-довгунець, коноплі); - лікарські; - дубильні (дуб); - наркотичні (тютюн, махорка); - хміль	Насіння соняшнику, ріпаку, гірчиці, льону, сої, зелені стебла (коріандр), прянощі	Патока, жом, меляса, шишки (в броварстві і медицині), цукор, глюкоза, фруктоза, пектинові речовини, майонез, маргарин, олія, шроти, макуха, соєве борошно, соєве м'ясо, соєве молоко, соєвий сир, окара, тофу	Олія для медичних цілей, мило, лаки, фарби, лінолеум, поташ, калій селітра, пряжа, картон, чемодани, витяжка з квіток (замінник хініну), волокна льону – одяг, взуття, технічні текстильні матеріали і вироби, котонін, папір, картон, шнури, канати, мішковина, термоізоляційні матеріали (з костриці); з непряджних відходів – тепло- і звукоізоляційні матеріали для будівництва, обтиральні матеріали, геотекстиль, тара, одягова вата, підкладка під хутро, біоенергетичні продукти; з рижію – оліфа, лак, мило, біодизель; з олії рицини – мастильний матеріал в авіа- та ракетно виробництві, касторова олія, клей. Волокно хмелю для грубої пряжі, мотузки, низькі сорти паперу, картон, медичні препарати, ефірна олія, ароматизатори, морозиво, лікери, парфумерна і флористична продукція; з коноплі – брезент, парусина, мішковина, пожежні рукави, канати, шпагат, шнури, папір; з костриці – пластмаса, термоізоляційні та меблеві плити, фанера, целюлоза, брикети для палива, оліфа, фарби, лаки, замазка, мило; кора дуба.

Продовження таблиці Б.1

А	1	2	3
Картопля, овоче-баштанні: огірки, помідори, столові буряки, морква, зелень, баштанні-гарбузи, кавуни, кабачки, патісони, цибуля, капуста різних видів Зелені – кріп, петрушка, селера, пастернак Гриби	Бульби, плоди, насіння, ягоди	Крохмаль, фруктоза, глюкоза, спирт, чіпси, картопля-фрі, овочеві консерви, соуси, супи-пюре, соки, джеми, варення, кетчупи, сушені овочі	Фармакологічні продукти, біоенергетичні продукти, косметологія, медичні препарати
Садівництво, виноградарство, плодово-ягідні культури	Ягоди (суниця, малина, чорна смородина, порічки, агрус, чорниця, лохина, ожина), плоди (зерняткові – яблуна, груша; кісточкові – черешня, вишня, слива, абрикос, персик, нектарин), горіхи	Сушені фрукти, соки, морси, повидло, джеми, фруктова меляса, фруктові порошки, оцтова, лимона та молочна кислота, кормове борошно, натуральні барвники, кондитерські желейні і пастильні вироби (желе, зефір, пастила, мармелад, конфітюр), крохмаль, оцет	Фармакологічні препарати (активоване вугілля, капсулювання ліків), наповнювач для клею, полірувальні матеріали
Кормові (коренеплоди і бульби, кормові трави: люцерна, конюшина, зернофуражні, баштанові, силосні)	-	Зелений корм, сіно, сінаж, силос	-

продовження таблиці Б.1

A	1	2	3
Продукція тваринництва			
Скотарство Свинарство Вівчарство Козівництво Конярство Кролівництво Звірівництво Птахівництво (кури, гуси, качки, індики, перепели, страуси)	Молоко, м'ясо, дієтичне м'ясо (кролівництво) сало, субпродукти, яйця харчові, шкури, вовна, овчина, пух, перо, панти, гній, послід	Молоко і молокопродукти, м'ясо і м'ясопродукти, субпродукти, консерви, продукти забою та переробки	Шкіра, шевро, щетина, вовна, хутро (натуральне та імітоване), овчина, смушки, хром, лайка, замша, сап'ян, пір'я, перо, пух, інкубаційні яйця, легкі тканини, фетр, хустки, одяг, взуття, тканини, трикотаж, килими, валяні і хутрові вироби, технічні тканини, килими, ліжники, вовнові тканини, гребінці, роги (панти), галантерейні вироби, медичні препарати, біологічні і медичні дослідження (кролі), парфумерно-косметичні вироби, робоча тяглова сила (воли і коні), органічні добрива (гній і послід), м'ясо-кісткове борошно, племінне, спортивне та робочо-користувальне конярство, племінна худоба і птиця.
Аквакультура (рибництво)	Риба, ракоподібні	Риба свіжа, ікра, консерви, молюски	Риба морожена й охолоджена, солона, копчена, рибні консерви, рибне кормове борошно, нехарчова риба (корм для звірівництва і тваринництва), парфюмерно-косметичні вироби, хімічні препарати, фармацевтичні вироби.
Бджільництво	Мед, стільниковий мед, перга, пилок, маточне молочко	Прополіс, гомогенат	Фармакологічні і медичні препарати, бджолина отрута, вироби з воску, забрус, бджолиний підмор
Шовківництво	-	-	Шовк

Джерело: розроблено автором

Додатки до розділу 2

Додаток В

**Закони України та інші нормативно-правові акти щодо
реформування аграрного сектору України**

1. Про земельну реформу: Постанова Верховної Ради Української РСР 18 грудня 1990 р. № 563-XII Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 10. ст. 100
2. Про селянське (фермерське) господарство: Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2009-XII. Відомості Верховної Ради. 1992. № 14. С. 186
3. Про форми власності на землю: Закон України від 30 січня 1992 р. № 2073-XII. Відомості Верховної Ради. 1992. № 18. ст. 225.
4. Про приватизацію земельних ділянок: Декрет Кабінету Міністрів України 26 грудня 1992 р. № 15-92. *Голос України*. 15 січня 1993 року.
5. Про доповідь Президента України «Про основні засади економічної та соціальної політики»: Постанова Верховної Ради України 19 жовтня 1994 р. № 216/94-ВР. *Голос України*. 25 жовтня 1994 року.
6. Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва: Указ Президента України від 10 листопада 1994 р. № 666/94 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/666/94>
7. Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарських підприємствам і організаціям: Указ Президента України від 8 серпня 1995 року № 720/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720/95>
8. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 року № 1576-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 49. ст. 682.
9. Про оренду землі: Указ Президента України від 23 квітня 1997 року. *Офіційний вісник України*. 1997. № 17. С.6.
10. Про оренду землі: Закон України від 6 жовтня 1998 року № 161-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 46-47. ст. 280
11. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного

сектора економіки: Указ Президента України від 3 грудня 1999 року № 1529/99. Офіційний вісник України. 1999. № 49. С.11.

12. Про Методику грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 березня 1995 року № 213. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-95-%D0%BF>

Додаток Г

Ресурсний потенціал аграрно-продуктового виробництва

Таблиця Г.1

**Кількість юридичних осіб за організаційними
формами господарювання (на початок року)**

Показники	2011р	2015р	2016р	2017р	2018р	2019р
Всього юридичних осіб	1012993	1072945	1121347	1185071	1235024	1298435
Фермерські господарства	45070	43137	43743	44409	45035	45654
Сільськогосподарські виробничі кооперативи	1297	1009	998	997	996	1005
Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи	808	899	949	107	1073	1207
Кількість юридичних осіб у сільському, лісовому та рибному господарстві	84028	н.д.	н.д.	62293	65185	67906
Сільськогосподарські підприємства з землею	48256	43665	43665	41826	40735	40333

Джерело: розраховано автором за даними [187-191]

Зайняте населення в сільському, лісовому та рибному господарстві

Показники	2000р	2005р	2010р	2015р	2016р	2017р	2018р
Постійне населення	48,7	46,7	45,6	42,8	42,6	42,4	42,2
Чисельність постійного населення, млн. осіб	48,7	46,7	45,6	42,6	42,4	42,2	42,0
Міське	32,9		31,5	29,7	29,6	29,5	29,4
У т.ч. сільського (на 1 січня)	16,0	15,0	14,3	13,2	13,1	13,0	12,9
Кількість зайнятих всього, тис. осіб	20175	20680	20266	16443,2	16276,9	16156,4	16360,9
Зайнятість за видами економічної діяльності ^{xx)}							
Усього	20175,0	20680,0	20266,0	16443,2	16276,9	16156,4	16360,9
Сільське, лісове та рибне господарство	4334,1	3986,3	3094,5	2870,6	2866,5	2860,7	2937,6
Промисловість	4598,3	4072,4	3461,5	2573,9	2494,8	2440,6	2426,0
У тому числі переробна	н.д.	н.д.	н.д.	1839,3	1791,7	1774,9	1786,3
Державне управління	1198,6	1028,9	1223,8	974,5	973,1	979,7	939,3
Професійна наукова та технічна діяльність	н.д.	н.д.	н.д.	422,9	428,1	415,8	437,9
Охорона здоров'я	1379,6	1356,6	1341,4	1040,7	1030,4	1013,6	995,4
Освіта	1609,7	1668,2	1688,3	1496,5	1441,4	1423,4	1416,5
Безробіття	2655,8	1600,8	1785,6	1654,7	1678,2	1698,0	1578,6
Кількість найманих працівників – усього	16044,0	14005,3	12564,2	9501,1	н.д.	н.д.	н.д.
у т.ч. в сільському, лісовому та рибному господарстві	2752,8	1418,1	794,7	568,5	н.д.	н.д.	н.д.
- промисловість	4474,2	3878,0	3031,1	2171,6	н.д.	н.д.	н.д.
Середньооблікова кількість штатних працівників, усього	2752,8	1418,1	1075,8	8065,0	7868,0	7679,0	7662,0
у т.ч. в сільському, лісовому та рибному господарстві	н.д.	н.д.	672	479	473	468	453
- в промисловості	н.д.	н.д.	2860	2040	1960	1894	1851
Харчова	н.д.	н.д.	384	290	282	280	275
Текстильна	н.д.	н.д.	96	72	77	78	78

Джерело: розраховано автором за даними [187-191; 199-206]

Структура доходів населення

Показники	2000р	2005р	2010р	2015р	2016р	2017р
Доходи – всього	128736	381404	1101175	1772016	2051331	2652082
у тому числі						
Заробітна плата	55853	160621	449553	709590	898326	1209097
у % до всього	43,4	42,1	40,8	40,0	43,8	45,6
Прибуток та змішаний дохід	24696	58404	160025	323506	378213	477854
у % до всього	19,2	15,3	14,5	18,3	18,4	18,0
Доходи від власності (одержані)	3322	11072	67856	80035	75452	78673
у % до всього	2,6	2,9	6,2	4,5	3,8	3,0
Соціальні допомоги та інші трансферти	44865	151307	423741	658885	699340	886458
у % до всього	34,9	39,7	38,5	37,2	34,1	33,4

Джерело: розраховано автором за даними [199-206]

**Місце сільського господарства в економіці країни за
роками у фактичних цінах на кінець року, млн. грн.**

Показники	Рік						± до 2000р.
	2000	2010	2015	2016	2017	2018	
Вартість основних засобів – всього	828822	6648861	7641357	8177408	7733905	9610000	8781178
у т.ч.							
- сільське, лісове та рибне господарство	97471	113388	210169	270467	341622	407146	309675
у % до всього	11,8	1,7	2,8	3,3	4,4	4,2	-7,6
- переробна промисловість	166094	705712	1656971	1792101	1168230	1257573	1091479
у % до всього	20,0	10,6	21,7	21,9	15,1	13,1	-6,9
Валова додана вартість – всього	78638	992175	1689387	2023228	2519561	3560596	3481958
- сільське, лісове та рибне гос-во	20200	82948	239806	279701	303949	361173	340973
у % до всього	25,7	14,8	14,0	14,4	12,1	10,1	-15,6
Зайняте населення – всього, тис. осіб	20175	20266,0	16443,2	16276,9	16156,4	16360,9	-3814,1
у т.ч.							
- сільське, лісове та рибне г-во	4334,1	3094,5	2670,6	2866,5	2860,7	2937,6	н.д.
у % до всього	21,5	15,3	16,2	17,6	17,7	18,0	н.д.
- переробна промисловість	н.д.	3461,5	2573,9	2494,8	2440,6	2426,0	н.д.
у % до всього	н.д.	17,1	15,7	15,3	15,1	14,8	н.д.
На одного зайнятого припадає:							
Основних засобів в цілому	41,08	328,1	464,7	502,4	478,7	587,4	н.д.
В сільському господарстві	22,5	36,6	78,7	94,5	119,4	138,6	н.д.
Переробній промисловості	н.д.	н.д.	900,9	718,3	478,7	518,4	н.д.
Валової доданої вартості							
- в цілому	н.д.	49,0	102,7	124,3	155,9	217,6	н.д.
- у с/г в-ві	н.д.	26,8	89,8	97,6	106,2	122,9	н.д.

Джерело: розраховано автором за даними [199-206]

**Капітальні інвестиції за видами економічної
діяльності, у фактичних цінах, млн. грн.**

	Рік				
	2010	2015	2016	2017	2018
Усього	189061	273116	359216	448462	578726
Частка, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Темпи росту (зростання), %	100,0	144,4	190,0	237,2	306,1
Сільське, лісове та рибне господарство	11568	30155	50484	64243	66104
Частка, %	6,1	11,0	14,0	14,3	11,4
Темпи росту (зростання), %	100,0	260,7	436,4	555,3	571,4
Сільське, мисливське та надання послуг	11311	29310	49660	63401	65059
Частка, %	6,0	10,7	13,8	14,1	11,2
Темпи росту (зростання), %	100,0	259,1	439,0	560,5	575,2
Лісове господарство та лісозаготівля	183	789	777	769	980
Частка, %	0,1	0,3	0,2	0,2	0,2
Темпи росту (зростання), %	100,0	431,1	424,6	420,2	535,5
Рибне господарство	73	56	47	73	65
Частка, %	0,04	0,02	0,01	0,02	0,01
Темпи росту (зростання), %	100,0	76,7	64,5	100,0	89,0
Переробна промисловість	30579	46219	62223	73884	100870
Частка, %	16,2	16,9	17,3	16,4	17,4
Темпи росту (зростання), %	100,0	151,1	203,5	241,6	329,9
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	8665	13548	21291	18927	30213
Частка, %	4,6	5,7	5,9	4,2	5,2
Темпи росту (зростання), %	100,0	156,3	245,7	218,4	348,7
Наукові дослідження та розробки	578	518	758	1110	1511
Частка, %	0,3	0,2	0,2	0,2	
Темпи росту (зростання), %	100,0	89,6	111,1	192,0	261,4
Освіта	1935	1540	2257	3493	4460
Частка, %	1,0	0,6	0,6	0,8	0,8
Темпи росту (зростання), %	100,0	76,9	116,6	190,9	230,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2295	2367	4479	6708	8139
Частка, %	1,2	0,9	1,2	1,5	1,4
Темпи росту (зростання), %	100,0	103,1	195,2	292,3	354,6

Джерело: розраховано автором за даними [199-206]

Додаток Д

Продукція сільського господарства за категоріями господарств

Таблиця Д.1

Динаміка виробництва валової продукції за формами господарювання

(у постійних цінах 2010 року)

Форма господарювання	Площа с-г угідь		Виробництво валової продукції					
	млн. га	%	всього		у т.ч.			
			млрд. грн.	%	рослинництва		тваринництва	
1990 рік								
Усі господарські формування	41,7	100,0	282,8	100,0	145,5	100,0	137,3	100,0
у т.ч. с.-г. підприємства	39,2	93,7	199,2	70,4	117,9	81,0	81,2	59,2
фермерські господарства	-	-	-	-	-	-	-	-
господарства населення	2,6	6,3	83,6	29,6	27,6	19,0	56,0	40,8
2000 рік								
Усі господарські формування	40,3	100,0	151,0	100,0	92,8	100,0	58,2	100,0
у т.ч. с.-г. підприємства	32,9	81,6	54,9	36,4	44,9	48,4	12,0	20,6
фермерські господарства	1,2	3,0	3,1	2,1	2,9	3,1	0,2	0,3
господарства населення	6,2	15,4	93,0	61,6	47,0	50,6	46,0	79,1
2010 рік								
Усі господарські формування	36,6	100,0	194,9	100,0	124,6	100,0	70,3	100,0
у т.ч. с.-г. підприємства	16,9	46,2	82,1	42,1	56,0	44,9	26,2	37,3
фермерські господарства	4,0	10,9	12,0	6,2	10,8	8,7	1,0	1,4
господарства населення	15,7	42,9	100,8	51,7	57,7	46,3	43,1	61,3
2018 рік								
Усі господарські формування	36,5	100,0	269,4	100,0	198,7	100,0	70,8	100,0
у т.ч. с.-г. підприємства	16,3	44,7	158,3	58,8	124,7	62,8	33,6	47,5
фермерські господарства	4,4	12,1	25,1	9,3	23,6	11,9	1,5	2,1
господарства населення	15,7	43,0	111,1	41,2	73,9	37,2	37,2	52,5

Джерело: розраховано автором за даними [1, 149-153, 187-191, 199-206]

Додаток Е

Розвиток галузі зерновиробництва в Україні

Таблиця Е.1

Динаміка використання зернових і зернобобових культур (включаючи продукти переробки зерна в перерахунку на зерно) в Україні за роками

Показники	Рік								2019р у % до 2000р
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	20018	2019	
У розрахунку на 1 особу, кг:									
- вироблено	494,8	804,0	854,4	1400,6	1545,5	1454,0	1652,8	1782,6	360,27
- експортовано	26,9	267,6	309,8	893,1	969,4	998,0	1013,1	1374,2	51,1 рази
- спожито	124,9	123,5	111,3	103,2	101,0	100,8	99,5	97,6	78,14
Фактичний рівень споживання у % до:									
- раціональної норми*	123,7	122,3	110,2	102,2	100,0	99,8	98,5	96,6	-27,1 в.п.
- виробництва	25,2	15,4	13,0	7,4	6,5	6,9	6,0	5,5	-19,7 в.п.
Структура використання, %:									
- експорт	5,51	32,81	34,31	60,36	64,57	66,78	66,17	72,46	1315,06
- втрати	1,28	0,97	1,91	2,20	2,10	1,74	1,93	1,71	133,59
- витрачено на корм	45,80	35,84	35,63	22,34	19,13	17,30	18,03	14,60	31,88
- витрачено на посів	14,90	8,54	7,76	4,09	3,63	3,33	3,44	2,78	18,66
- фонд споживання	32,10	20,10	16,40	9,28	8,95	8,89	8,64	6,84	21,31
Відсоток імпорту у споживанні, %	13,03	2,92	2,57	3,22	4,18	4,51	4,99	5,32	-7,71 в.п.

* Раціональна норма споживання хліба і хлібобулочних виробів – 101 кг на 1 особу на рік

Джерело: розраховано автором за даними [6-11; 149-153]

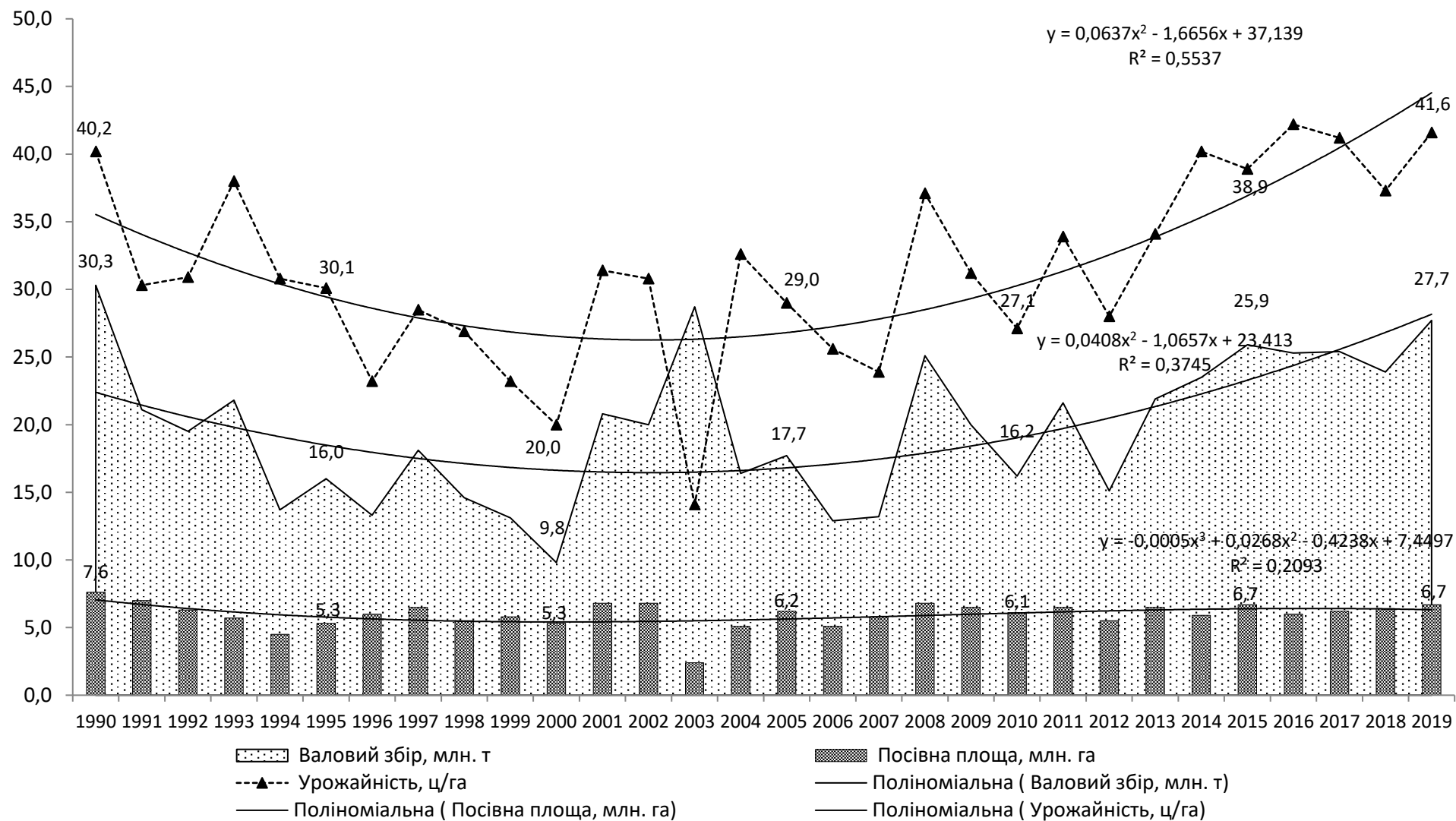

Рис Е.1. Посівні площі, валовий збір та урожайність озимої пшениці в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [149-153]

**Зміна посівних площ зернових та зернобобових культур
в господарствах різних форм власності**

Показники	Сільськогосподарські культури							
	Пшениця	Жито	Ячмінь	Овес	Просо	Гречка	Кукурудза на зерно	Зернобобові
1990 рік								
Всього, тис. га	7576,2	518,7	2729	492,0	204,9	350,2	1233,5	1424,1
Сільськогосподарські підприємства, тис. га	7517,6	499,5	2666,5	483,7	203,9	349,5	1013,9	1408,3
Частка, %	99,2	96,3	97,7	98,3	99,5	99,8	82,2	98,9
Господарства населення, тис. га	58,6	19,2	62,5	8,3	1,0	0,7	219,6	15,8
Частка, %	0,8	3,7	2,3	1,7	0,5	0,2	17,8	1,1
2000 рік								
Всього, тис. га	5619,3	669,4	3985,2	520,6	437,4	573,5	1364,4	408,3
Сільськогосподарські підприємства, тис. га	5228,6	608,7	3305,2	475,6	424,7	550,4	947,4	373,4
Частка, %	93,1	90,9	82,9	91,4	97,1	96,0	69,4	91,5
Господарства населення, тис. га	390,7	60,7	680,0	45,0	12,7	23,1	417,0	34,9
Частка, %	7,0	9,1	17,1	8,6	2,9	4,0	30,6	8,6
2019 рік								
Всього, тис. га	6809,0	114,9	2615,9	181,9	92,2	69,1	4984,9	347,2
Сільськогосподарські підприємства, тис. га	5203,5	57,8	1455,8	59,0	67,7	28,9	3942,0	295,6
Частка, %	76,4	50,3	55,7	32,4	73,4	41,8	79,1	85,1
Господарства населення, тис. га	1605,5	57,1	1160,1	122,9	24,5	40,2	1042,9	51,6
Частка, %	23,6	49,7	44,4	67,6	26,6	58,2	20,9	14,9

Джерело: розраховано автором за даними [149-153; 187-191]

Площа, з якої зібрано пшеницю в регіонах України, тис. га

Області	Роки				Відхилення 2019р до 1990р.	
	1990	2000	2010	2019	+/-	%
Україна	7557,7	5161,6	6284,1	6812,4	-745,3	-9,86
Полісся	997,5	751,6	750,2	871,1	-126,4	-12,67
Волинська	139,3	127,4	126,7	162,0	22,7	16,30
Житомирська	220,3	153,8	118,2	146,0	-74,3	-33,73
Закарпатська	29,3	23,0	26,7	27,4	-1,9	-6,48
Івано-Франківська	76,2	54,2	48,9	59,5	-16,7	-21,92
Львівська	165,8	136,7	140,2	180,6	14,8	8,93
Рівненська	114,2	101,2	111,5	114,1	-0,1	-0,09
Чернігівська	252,4	155,3	178,0	181,5	-70,9	-28,09
Лісостеп	2508,1	1994,5	2070,8	2209,4	-298,7	-11,91
Вінницька	357,0	321,6	382,9	331,5	-25,5	-7,14
Київська	291,5	281,2	237,5	193,8	-97,7	-33,52
Полтавська	406,7	220,3	260,5	229,3	-177,4	-43,62
Сумська	224,1	195,7	243,0	185,5	-38,6	-17,22
Тернопільська	191,3	180,3	236,7	229,2	37,9	19,81
Харківська	433,8	259,1	208,7	541,6	107,8	24,85
Хмельницька	285,2	244,0	221,4	250,7	-34,5	-12,10
Черкаська	267,3	235,5	240,2	199,2	-68,1	-25,48
Чернівецька	51,2	56,8	39,9	48,6	-2,6	-5,08
Степ	4052,1	2415,5	3463,1	3731,9	-320,2	-7,90
АР Крим	269,5	302,2	364,4	-	-	-
Дніпропетровська	529,5	210,5	470,9	520,5	-9	-1,70
Донецька	388,3	104,4	408,6	363,1	-25,2	-6,49
Запорізька	564,8	309,6	484,4	665,9	101,1	17,90
Кіровоградська	472,6	273,8	294,0	322,4	-150,2	-31,78
Луганська	308,5	62,4	239,9	278,8	-29,7	-9,63
Миколаївська	481,5	311,9	360,3	438,9	-42,6	-8,85
Одеська	489,6	473,8	465,9	659,4	169,8	34,68
Херсонська	547,8	366,9	374,7	482,9	-64,9	-11,85

Джерело: сформовано автором за даними [149-153]

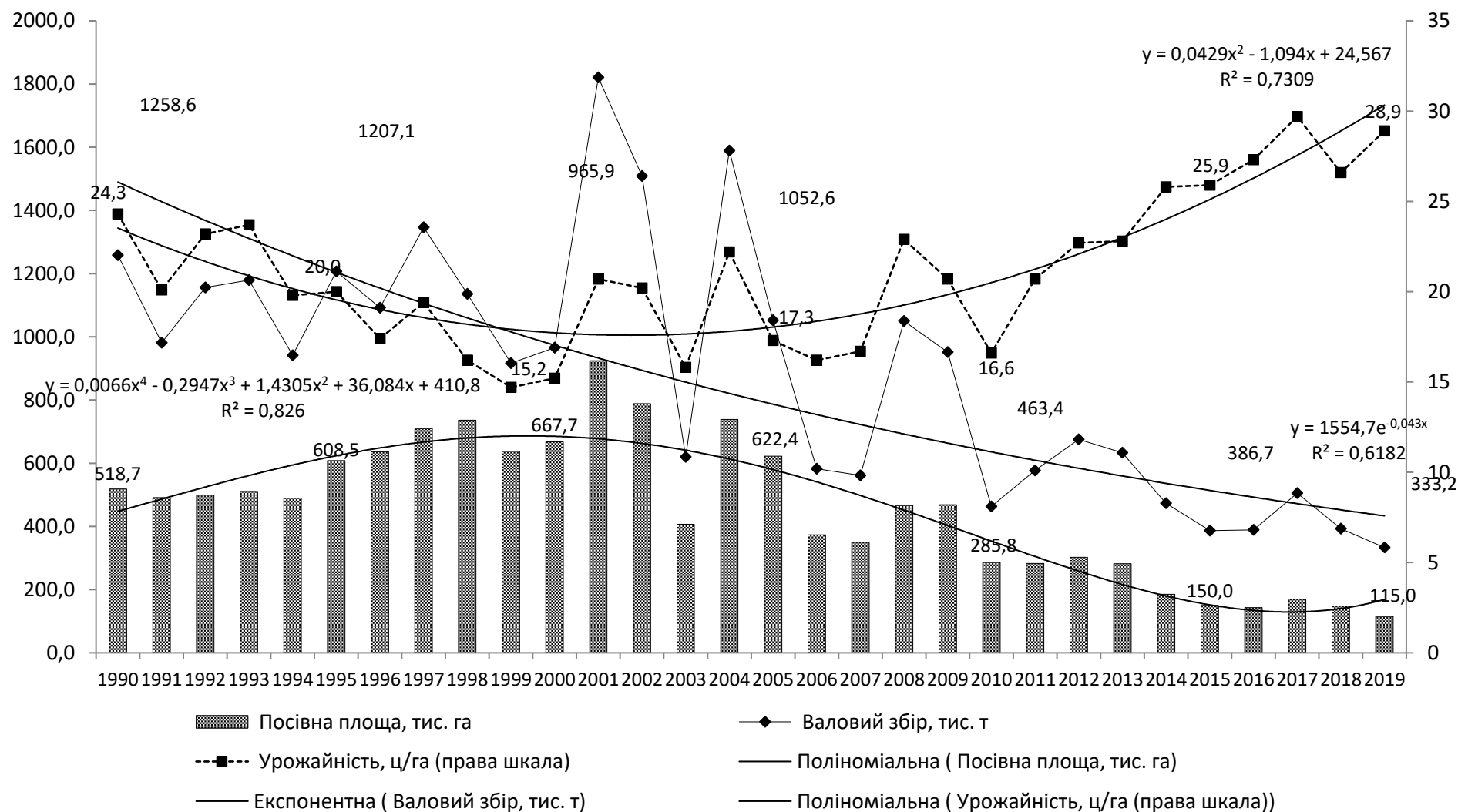

Рис. Е.2. Посівні площі, валовий збір та урожайність озимого жита в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [149-153]

Площа, з якої зібрано жито в регіонах України, тис. га

Області	Роки				Відхилення 2019р до 1990р.	
	1990	2000	2010	2019	+/-	%
Україна	517,2	638,1	279,1	115,4	-401,8	-77,69
Полісся	319,5	342,3	164,6	80,5	-239,0	-74,80
Волинська	57,6	63,9	28,7	21,2	-36,4	-63,19
Житомирська	82,1	79,6	43,5	18,1	-64,0	-77,95
Закарпатська	1,3	1,3	0,4	0,2	-1,1	-84,62
Івано-Франківська	5,6	9,4	3,5	3,6	-2,0	-35,71
Львівська	19,0	23,6	9,7	5,9	-13,1	-68,95
Рівненська	51,4	47,4	25,5	15,0	-36,4	-70,82
Чернігівська	102,5	117,1	53,3	16,5	-86,0	-83,90
Лісостеп	135,7	184,2	86,6	25,5	-110,2	-81,21
Вінницька	9,7	20,2	7,9	1,4	-8,3	-85,57
Київська	31,2	31,7	15,5	7,1	-24,1	-77,24
Полтавська	16,0	26,0	10,0	3,5	-12,5	-78,13
Сумська	32,4	47,0	23,1	5,7	-26,7	-82,41
Тернопільська	6,2	9,1	3,2	1,5	-4,7	-75,81
Харківська	17,2	14,9	6,1	2,5	-14,7	-85,47
Хмельницька	12,8	14,2	12,7	2,3	-10,5	-82,03
Черкаська	9,1	18,3	5,9	1,3	-7,8	-85,71
Чернівецька	1,1	2,8	2,2	0,2	-0,9	-81,82
Степ	62,0	111,8	27,9	9,4	-52,6	-84,84
АР Крим	1,8	5,0	0,2	-	-	-
Дніпропетровська	9,1	20,7	2,7	2,0	-7,1	-78,02
Донецька	4,9	7,1	3,3	2,5	-2,4	-48,98
Запорізька	4,0	9,6	1,4	0,9	-3,1	-77,50
Кіровоградська	11,9	20,8	3,2	0,4	-11,5	-96,64
Луганська	12,6	19,3	8,5	1,8	-10,8	-85,71
Миколаївська	5,7	10,5	1,2	0,2	-5,5	-96,49
Одеська	5,8	7,7	2,8	0,2	-5,6	-96,55
Херсонська	6,2	11,1	4,6	1,4	-4,8	-77,42

Джерело: розраховано автором за даними [149-153]

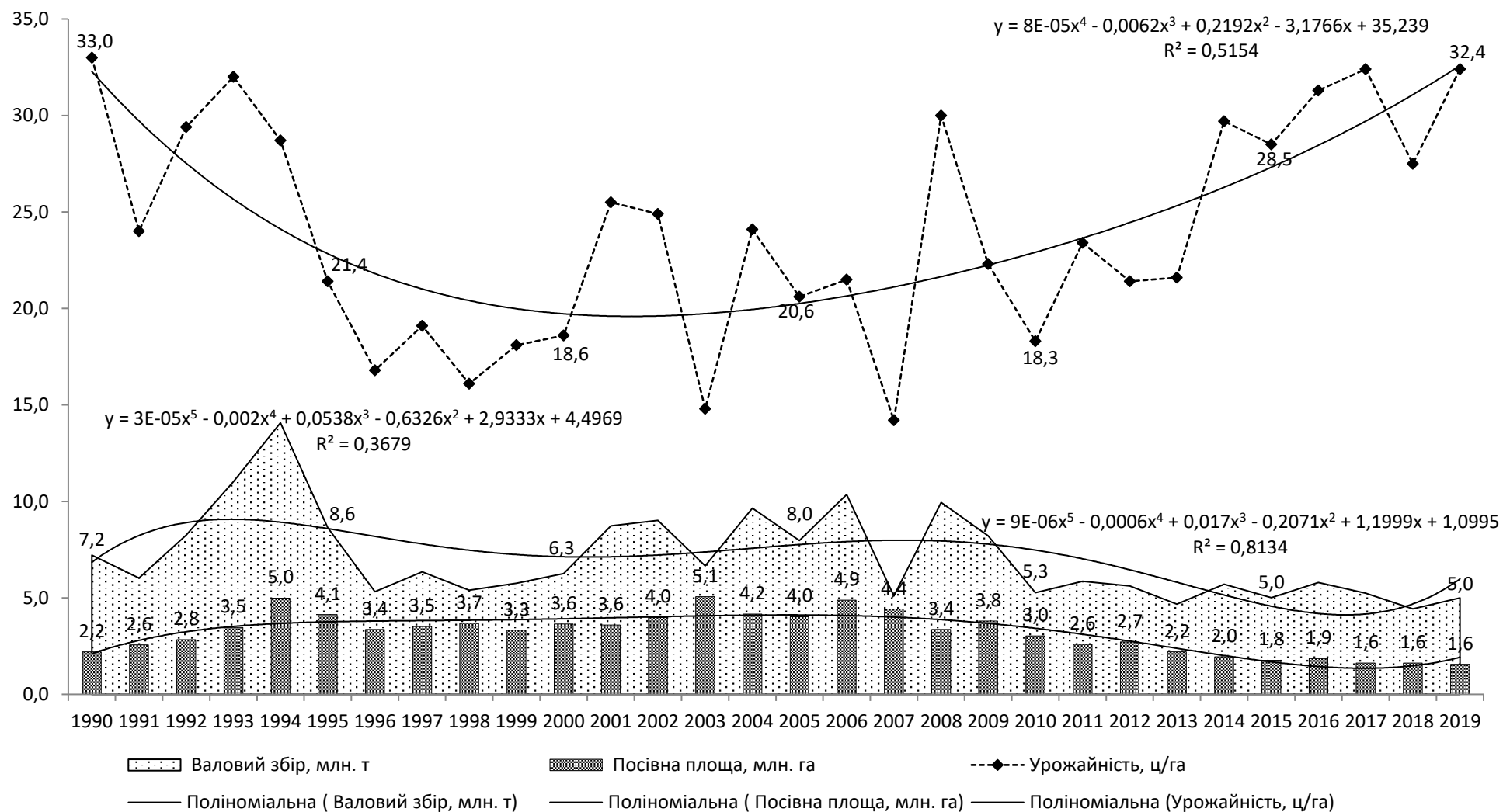

Рис. Е.3. Посівні площі, валовий збір та урожайність ярого ячменю в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [149-153]

Площа, з якої зібрано ячмінь в регіонах України, тис. га

Області	Роки				Відхилення 2019р до 1990р.	
	1990	2000	2010	2019	+/-	%
Україна	2712,0	3689,1	4316,9	2609,2	-102,8	-3,79
Полісся	470,2	307,3	271,5	231,9	-238,3	-50,68
Волинська	55,8	39,9	32,8	33,4	-22,4	-40,14
Житомирська	105,0	77,8	56,5	31,2	-73,8	-70,29
Закарпатська	11,3	8,0	7,5	3,1	-8,2	-72,57
Івано-Франківська	36,8	21,3	23,0	29,6	-7,2	-19,57
Львівська	71,5	37,0	36,3	55,4	-16,1	-22,52
Рівненська	66,4	50,2	54,2	50,4	-16,0	-24,10
Чернігівська	123,4	73,1	61,2	28,8	-94,6	-76,66
Лісостеп	944,6	1355,2	1381,1	792,5	-152,1	-16,10
Вінницька	160,6	194,4	222,7	108,7	-51,9	-32,32
Київська	85,6	109,2	122,7	81,0	-4,6	-5,37
Полтавська	112,2	244,0	239,0	96,2	-16,0	-14,26
Сумська	133,7	143,3	119,6	53,0	-80,7	-60,36
Тернопільська	87,0	103,5	112,1	116,3	29,3	33,68
Харківська	129,2	265,7	242,9	160,7	31,5	24,38
Хмельницька	131,6	133,9	145,7	102,6	-29,0	-22,04
Черкаська	77,9	140,6	155,9	52,7	-25,2	-32,35
Чернівецька	26,8	20,6	20,5	21,3	-5,5	-20,52
Степ	1297,2	2026,6	2464,3	1584,8	287,6	22,17
АР Крим	213,3	178,5	257,0	-	-	-
Дніпропетровська	131,0	289,9	353,4	248,4	117,4	89,62
Донецька	156,4	300,2	02,9	119,6	-36,8	-23,53
Запорізька	118,6	301,8	281,4	194,3	75,7	63,83
Кіровоградська	114,4	211,4	303,5	127,5	13,1	11,45
Луганська	119,0	100,3	92,4	49,8	-69,2	-58,15
Миколаївська	151,5	215,9	429,2	301,6	150,1	99,08
Одеська	158,9	210,3	484,8	350,5	191,6	120,58
Херсонська	134,1	218,3	259,7	193,1	59,0	44,00

Джерело: сформовано автором за даними [149-153]

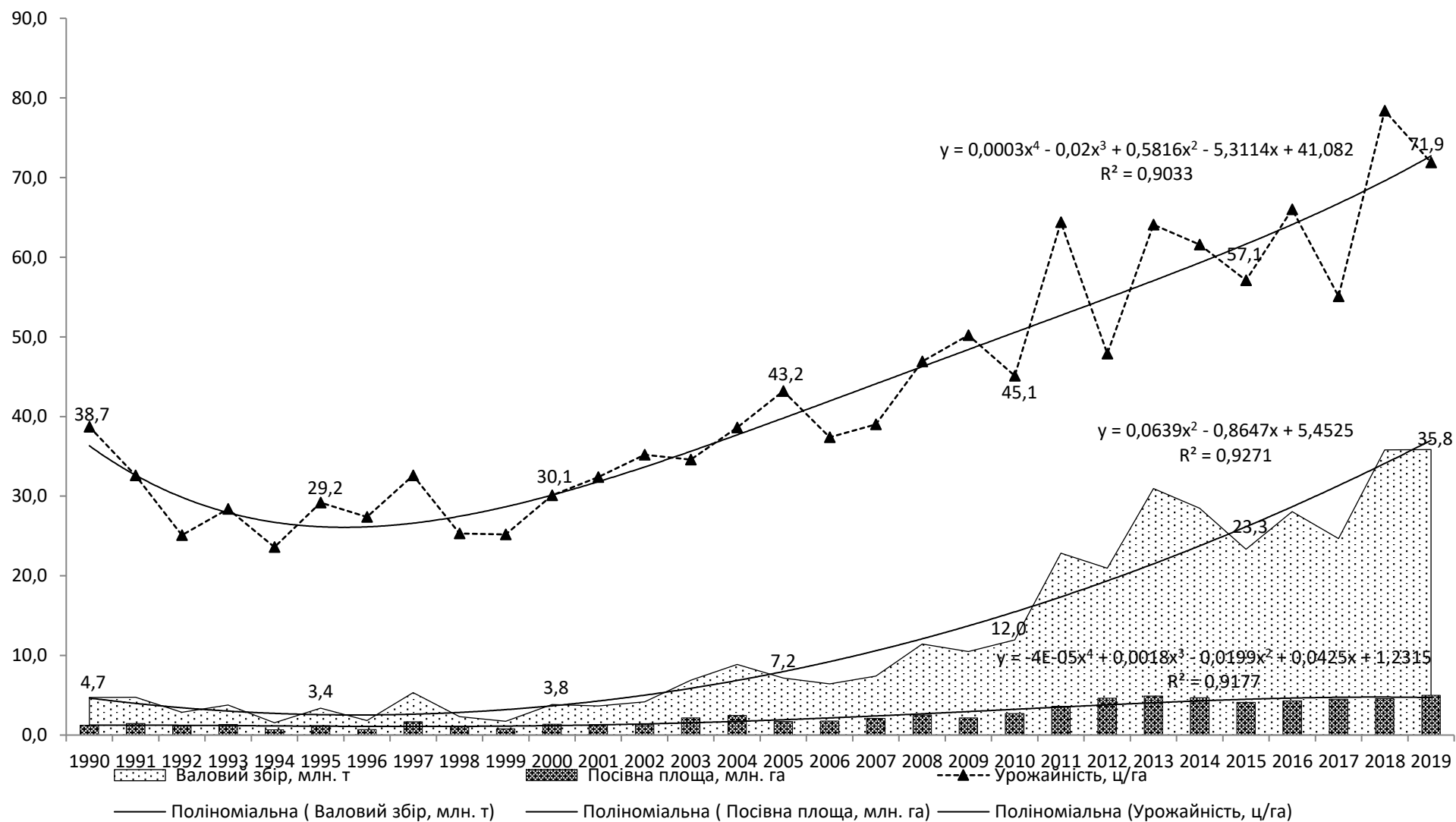

Рис. Е.4. Посівні площі, валовий збір та урожайність кукурудзи на зерно в Україні

Джерело: розраховано автором за даними [149-153]

Площа, з якої зібрано кукурудзу на зерно в регіонах України, тис. га

Області	Роки				Відхилення 2019р до 1990р.	
	1990	2000	2010	2019	+/-	%
Україна	1223,1	1278,8	2647,6	4986,9	3763,8	307,73
Полісся	81,6	83,0	405,1	971,4	889,8	1090,44
Волинська	4,8	0,8	10,2	31,8	27,0	562,50
Житомирська	10,9	2,1	80,2	207,6	196,7	1804,59
Закарпатська	14,3	26,6	38,6	49,0	34,7	242,66
Івано-Франківська	8,0	16,6	30,1	45,5	37,5	468,75
Львівська	7,2	5,5	26,7	56,8	49,6	688,89
Рівненська	13,4	3,6	15,7	86,9	73,5	548,51
Чернігівська	23,0	27,8	203,6	493,8	470,8	2046,96
Лісостеп	574,8	482,3	1507,7	2858,0	2283,2	397,22
Вінницька	92,4	75,1	189,3	412,3	319,9	346,21
Київська	45,0	26,1	183,6	334,3	289,3	642,89
Полтавська	104,4	116,9	377,7	661,7	557,3	533,81
Сумська	50,7	16,6	136,4	406,6	355,9	701,97
Тернопільська	23,1	24,5	74,5	101,1	78,0	337,66
Харківська	61,5	74,1	156,2	274,8	213,3	346,83
Хмельницька	57,8	23,3	111,0	197,5	139,7	241,70
Черкаська	106,8	86,4	216,1	412,9	306,1	286,61
Чернівецька	33,1	39,3	62,9	56,8	23,7	71,60
Степ	566,7	713,6	734,8	1157,5	590,8	104,25
АР Крим	17,5	1,6	5,0	-	-	-
Дніпропетровська	118,6	178,4	219,2	316,3	197,7	166,69
Донецька	55,4	90,0	76,3	59,8	4,4	7,94
Запорізька	47,0	66,3	36,1	33,8	-13,2	-28,09
Кіровоградська	104,9	94,8	181,7	384,4	279,5	266,44
Луганська	38,1	83,7	42,2	61,6	23,5	61,68
Миколаївська	38,8	46,0	52,5	115,4	76,6	197,42
Одеська	103,8	125,3	100,0	141,4	37,6	36,22
Херсонська	42,6	27,5	21,8	44,8	2,2	5,16

Джерело: сформовано автором за даними [149-153]

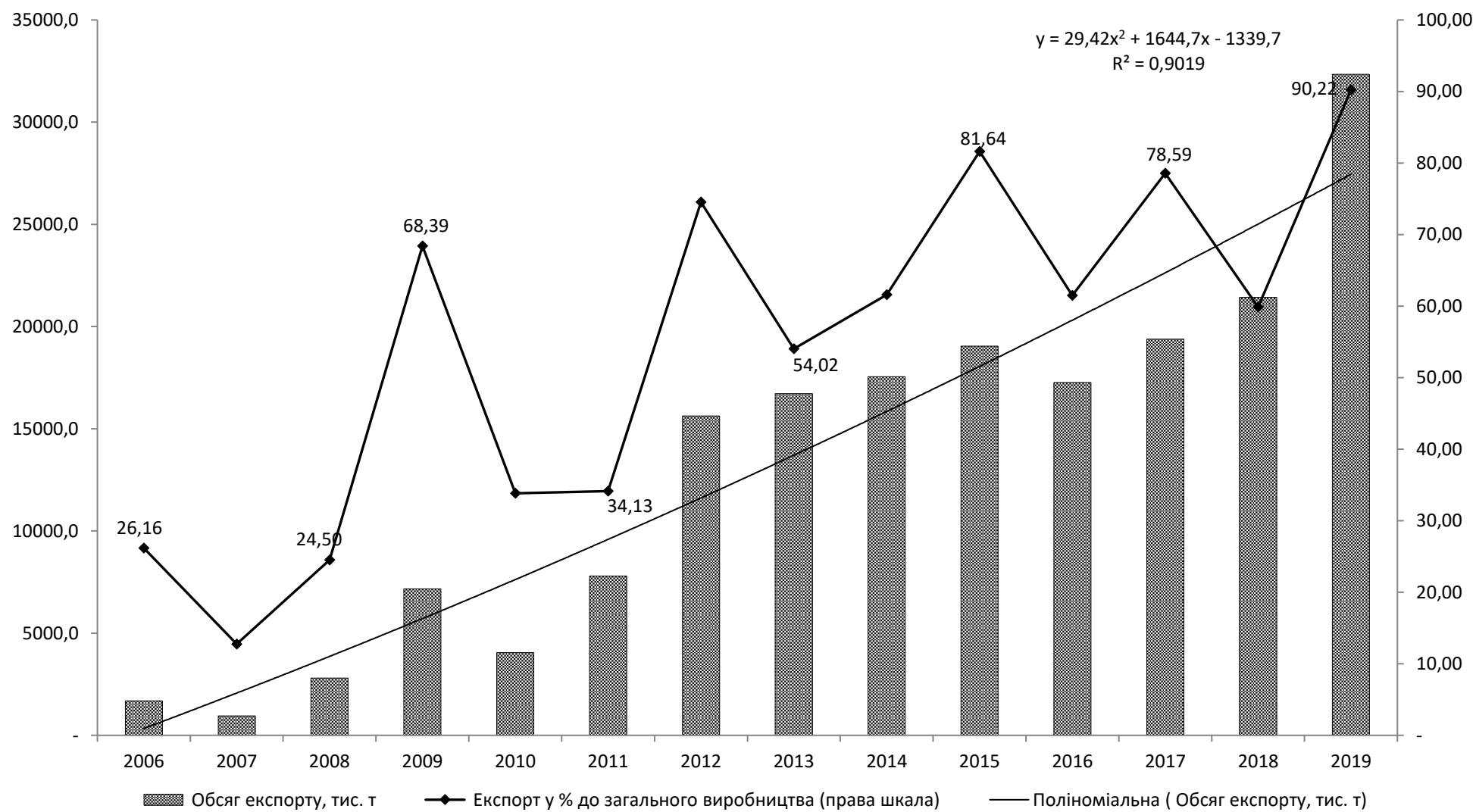

Рис. Е.5 . Частка експорту кукурудзи в загальному виробництві зерна

Джерело: розраховано автором за даними [149-153]

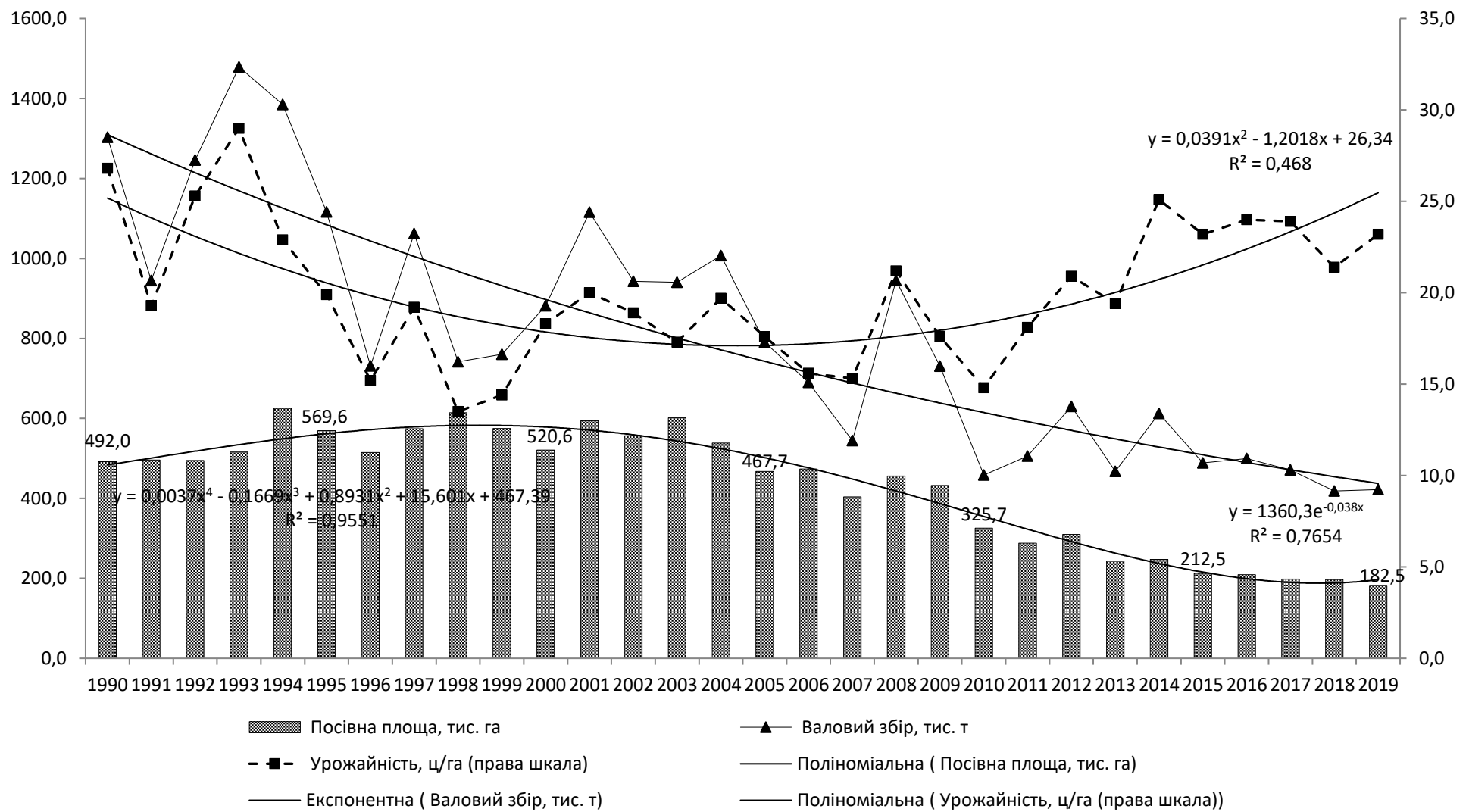

Рис. Е.6. Посівні площі, валовий збір та урожайність вівса в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [149-153]

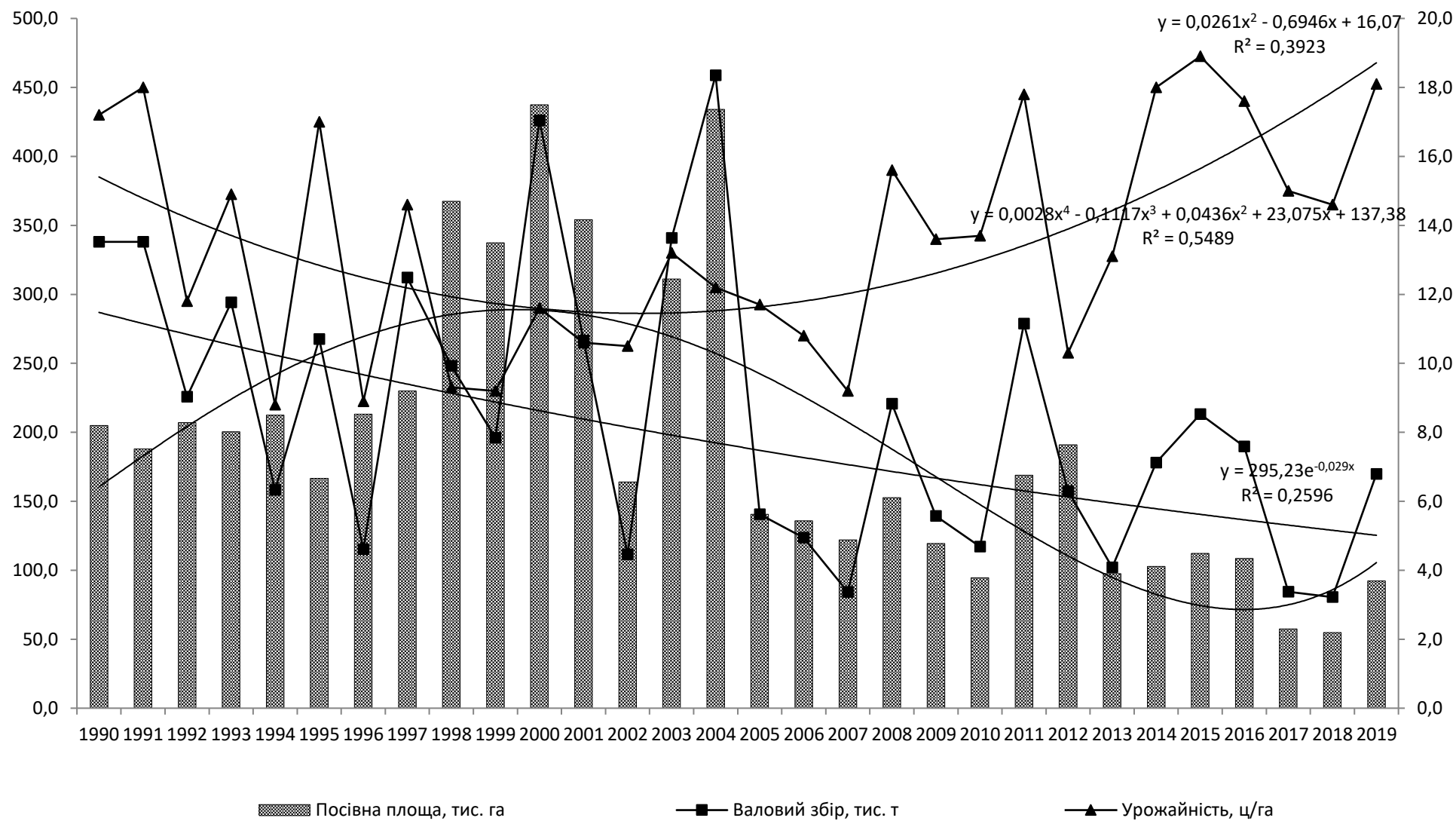

Рис. Е.7. Посівні площі, валовий збір та урожайність проса в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [149-153]

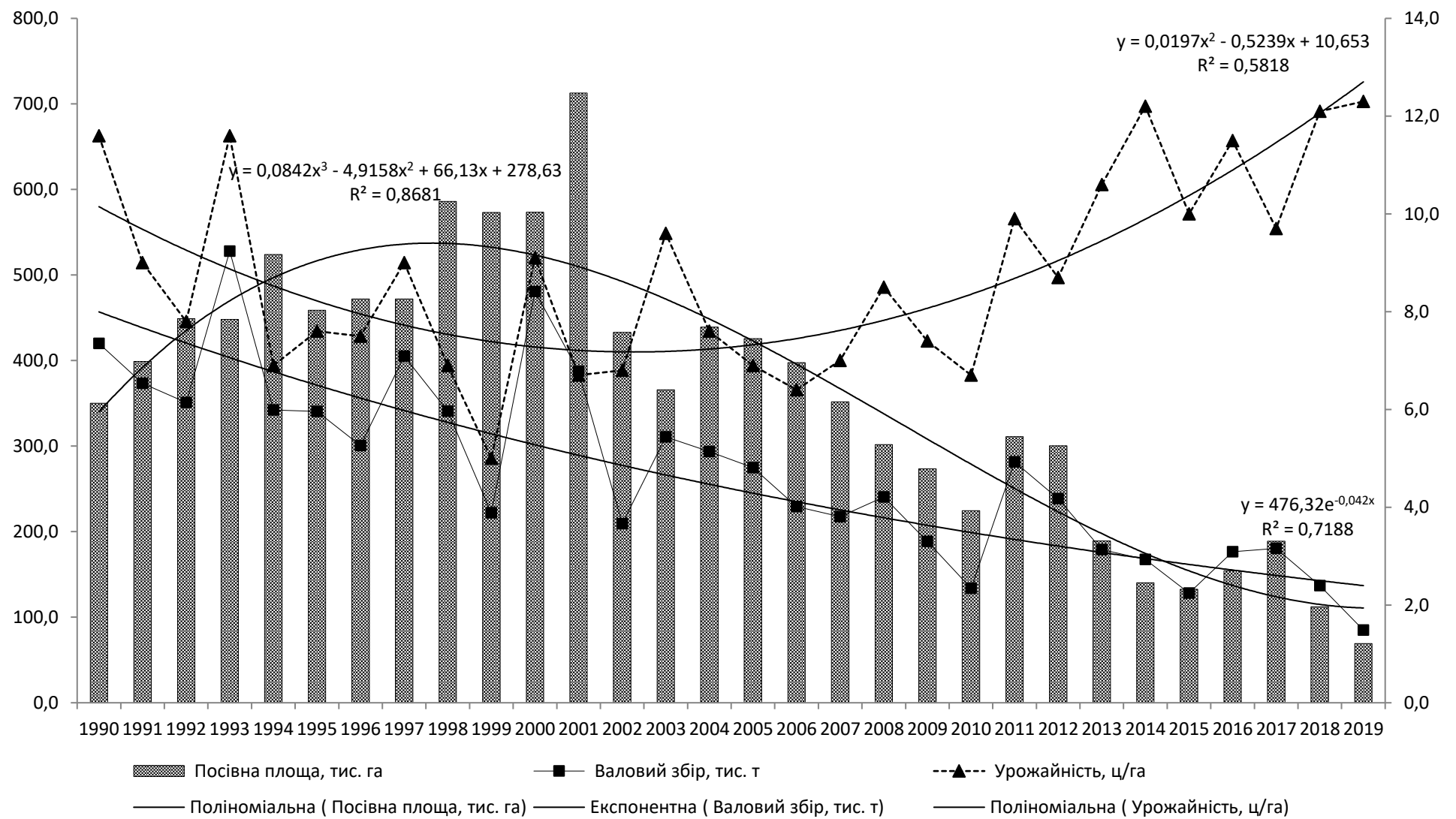

Рис. Е.8. Посівні площі, валовий збір та урожайність гречки в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [149-153]

Площа, з якої зібрано гречку в регіонах України, тис. га

Області	Роки				Відхилення 2019р до 1990р.	
	1990	2000	2010	2019	+/-	%
Україна	362,3	528,9	198,6	69,2	-293,1	-80,90
Полісся	52,1	80,4	35,1	24,9	-27,2	-52,21
Волинська	1,6	3,2	1,8	1,3	-0,3	-18,75
Житомирська	9,2	13,7	7,3	15,0	5,8	63,04
Закарпатська	0,4	0,4	0,1	0,1	-0,3	-75,00
Івано-Франківська	1,0	4,2	2,3	0,8	-0,2	-20,00
Львівська	3,5	10,0	5,7	2,1	-1,4	-40,00
Рівненська	3,5	5,8	3,2	2,2	-1,3	-37,14
Чернігівська	32,9	43,1	14,7	3,4	-29,5	-89,67
Лісостеп	232,8	341,5	130,5	35,1	-197,7	-84,92
Вінницька	32,5	47,6	14,8	5,0	-27,5	-84,62
Київська	27,0	56,5	14,4	3,5	-23,5	-87,04
Полтавська	35,8	45,3	10,6	1,9	-33,9	-94,69
Сумська	39,5	52,5	28,6	4,9	-34,6	-87,59
Тернопільська	16,5	28,0	11,6	5,8	-10,7	-64,85
Харківська	33,1	25,4	15,4	5,6	-27,5	-83,08
Хмельницька	28,5	50,9	29,1	7,4	-21,1	-74,04
Черкаська	19,6	29,6	5,6	0,9	-18,7	-95,41
Чернівецька	0,3	5,7	0,4	0,1	-0,2	-66,67
Степ	77,4	107,3	33,0	9,2	-68,2	-88,11
АР Крим	3,7	3,1	0,1	-	-	-
Дніпропетровська	9,2	11,3	2,6	0,5	-8,7	-94,57
Донецька	8,8	4,4	7,0	4,0	-4,8	-54,55
Запорізька	3,7	6,3	1,2	0,2	-3,5	-94,59
Кіровоградська	18,3	42,0	13,5	0,9	-17,4	-95,08
Луганська	11,5	13,6	1,5	0,2	-11,3	-98,26
Миколаївська	7,7	15,2	4,6	2,5	-5,2	-67,53
Одеська	11,1	6,8	1,7	0,2	-10,9	-98,20
Херсонська	3,4	4,6	0,8	0,7	-2,7	-79,41

Джерело: сформовано автором за даними [149-153]

Площа, з якої зібрано овес в регіонах України, тис. га

Області	Роки				Відхилення 2019р до 1990р.	
	1990	2000	2010	2019	+/-	%
Україна	485,9	481,0	310,8	181,9	-304,0	-62,56
Полісся	162,7	174,2	187,3	131,1	-31,6	-19,42
Волинська	11,5	17,3	36,6	38,1	26,6	231,30
Житомирська	42,6	37,7	42,5	30,2	-12,4	-29,11
Закарпатська	2,2	3,0	2,4	1,8	-0,4	-18,18
Івано-Франківська	7,7	4,9	6,3	4,2	-3,5	-45,45
Львівська	17,4	20,7	20,6	12,6	-4,8	-27,59
Рівненська	16,1	20,0	24,6	19,8	3,7	22,98
Чернігівська	65,2	70,6	54,3	24,4	-40,8	-62,58
Лісостеп	165,3	173,5	79,6	37,5	-127,8	-77,31
Вінницька	15,0	15,5	6,0	0,8	-14,2	-94,67
Київська	23,0	27,0	10,6	5,9	-17,1	-74,35
Полтавська	20,4	26,0	6,4	3,5	-16,9	-82,84
Сумська	41,7	35,5	22,8	11,4	-30,3	-72,66
Тернопільська	11,7	13,4	6,8	4,4	-7,3	-62,39
Харківська	21,9	19,3	8,9	5,0	-16,9	-77,17
Хмельницька	15,3	18,2	13,7	4,8	-10,5	-68,63
Черкаська	13,5	15,5	2,8	0,9	-12,6	-93,33
Чернівецька	2,8	3,1	1,6	0,8	-2,0	-71,43
Степ	157,9	133,5	43,9	13,3	-144,6	-91,58
АР Крим	17,4	15,9	7,1	-	-	-
Дніпропетровська	17,6	14,4	3,8	1,4	-16,2	-92,05
Донецька	10,9	8,3	4,4	3,0	-7,9	-72,48
Запорізька	15,7	7,9	2,6	0,9	-14,8	-94,27
Кіровоградська	15,2	16,2	2,2	0,2	-15,0	-98,68
Луганська	35,3	28,6	13,5	3,7	-31,6	-89,52
Миколаївська	14,4	13,1	2,1	1,4	-13,0	-90,28
Одеська	17,5	13,9	6,0	1,4	-16,1	-92,00
Херсонська	13,9	15,2	2,2	1,3	-12,6	-90,65

Джерело: сформовано автором за даними [149-153]

Площа, з якої зібрано просо в регіонах України, тис. га

Області	Роки				Відхилення 2019р до 1990р.	
	1990	2000	2010	2019	+/-	%
Україна	196,8	366,5	85,3	93,3	-103,5	-52,59
Полісся	8,5	27,4	6,8	12,5	4,0	47,06
Волинська	0,3	1,6	0,2	1,0	0,7	233,33
Житомирська	0,6	4,8	2,5	6,7	6,1	1016,67
Закарпатська	-	-	-	-	-	-
Івано-Франківська	0,0	0,3	0,0	-	-	-
Львівська	0,0	0,7	0,0	-	-	-
Рівненська	0,2	1,1	0,3	0,3	0,1	50,00
Чернігівська	7,4	18,9	3,8	4,5	-2,9	-39,19
Лісостеп	92,8	139,2	23,2	26,3	-66,5	-71,66
Вінницька	14,9	10,1	1,6	1,8	-13,1	-87,92
Київська	8,0	15,1	2,0	3,3	-4,7	-58,75
Полтавська	21,2	42,6	4,9	4,4	-16,8	-79,25
Сумська	10,2	20,5	3,0	2,1	-8,1	-79,41
Тернопільська	0,0	1,4	0,4	0,3	0,3	-
Харківська	19,6	28,3	7,8	11,9	-7,7	-39,29
Хмельницька	5,9	3,2	1,0	0,4	-5,5	-93,22
Черкаська	13,0	18,0	2,5	2,1	-10,9	-83,85
Чернівецька	0,0	0,0	0,0	-	-	-
Степ	95,5	200	55,3	54,4	-41,1	-43,04
АР Крим	0,4	3,7	0,7	-	-	-
Дніпропетровська	18,1	30,4	6,4	11,8	-6,3	-34,81
Донецька	21,2	22,7	10,8	6,1	-15,1	-71,23
Запорізька	6,6	31,6	7,9	9,6	3,0	45,45
Кіровоградська	11,0	19,2	4,2	2,7	-8,3	-75,45
Луганська	22,7	61,4	6,4	2,3	-20,4	-89,87
Миколаївська	3,9	8,3	6,7	6,1	2,2	56,41
Одеська	7,8	7,1	6,3	7,1	-0,7	-8,97
Херсонська	3,8	15,6	5,9	8,7	4,9	128,95

Джерело: сформовано автором за даними [149-153]

Додаток Ж
Виробництво продукції технічних культур в Україні

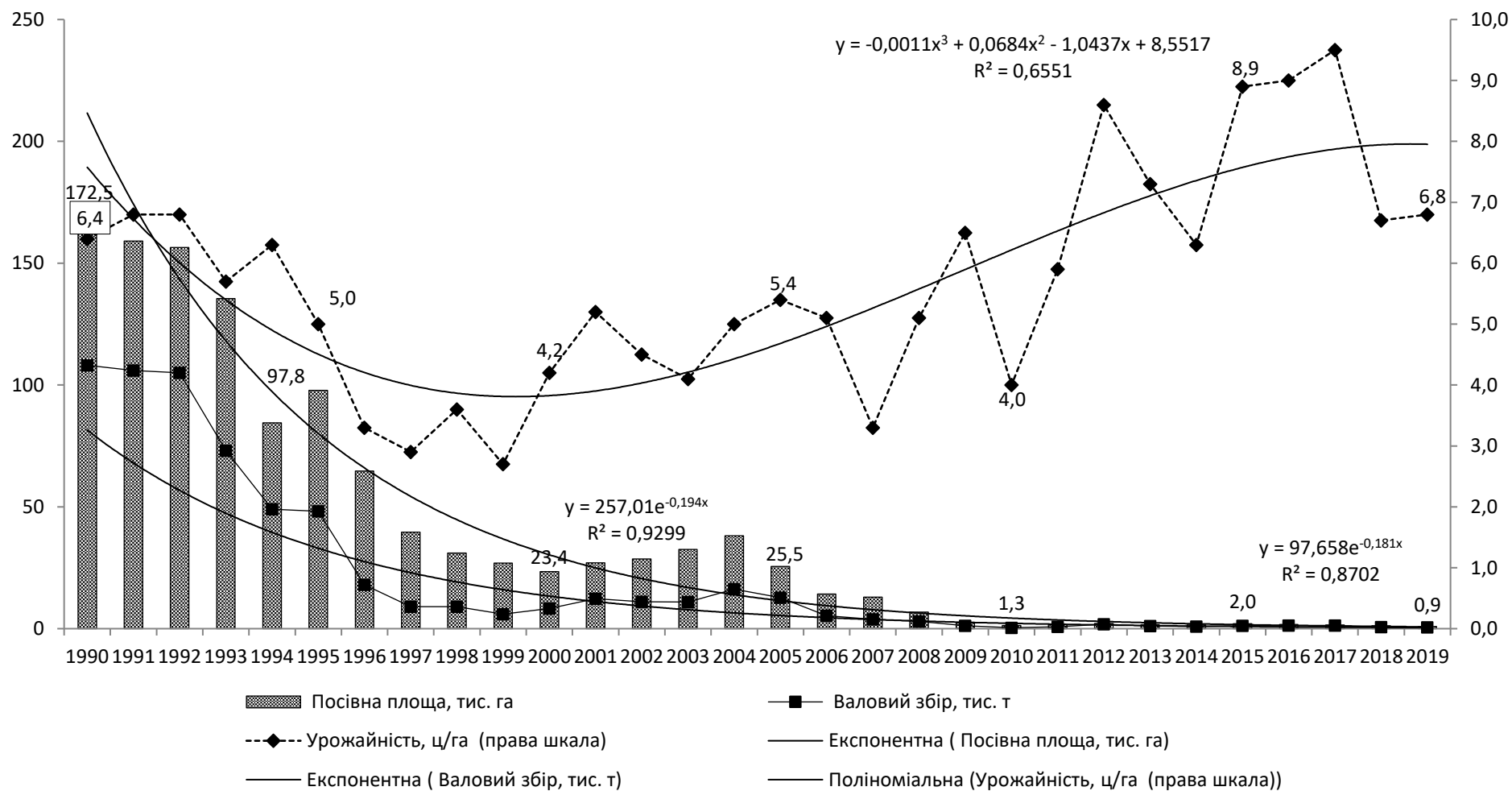

Рис. Ж.1. Посівні площі, валовий збір і урожайність льону-довгунця в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [149-153]

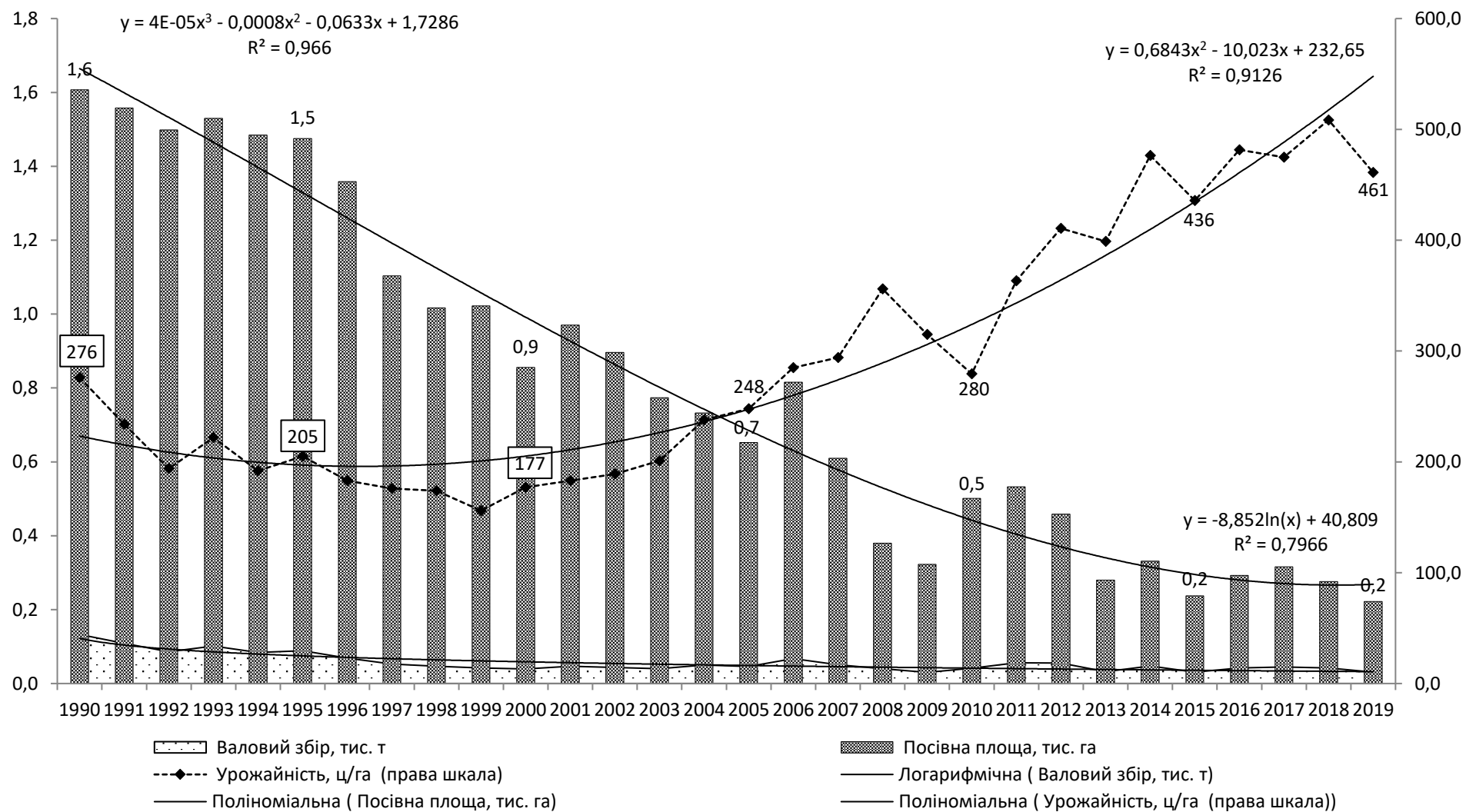

Рис. Ж.2. Посівні площі, валовий збір і урожайність цукрових буряків в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [149-153]

**Площа, з якої зібрано буряк цукровий фабричний
в регіонах України, тис. га**

Області	Роки				Відхилення 2019р до 1990р.	
	1990	2000	2010	2019	+/-	%
Україна	1605,4	747,0	492,0	221,3	-1384,1	-86,22
Полісся	246,1	115,6	89,2	52,2	-193,9	-78,79
Волинська	37,1	26,6	16,1	9,2	-27,9	-75,20
Житомирська	50,1	18,1	13,1	14,3	-35,8	-71,46
Закарпатська	-	-	-	-	-	-
Івано-Франківська	20,2	8,7	3,7	0,9	-19,3	-95,54
Львівська	47,1	22,8	14,0	11,0	-36,1	-76,65
Рівненська	51,1	21,0	30,7	11,7	-39,4	-77,10
Чернігівська	40,5	18,4	11,6	5,1	-35,4	-87,41
Лісостеп	1096,7	523,9	381,3	155,8	-940,9	-85,79
Вінницька	202,5	102,9	75,1	45,0	-157,5	-77,78
Київська	114,5	55,3	40,9	18,9	-95,6	-83,49
Полтавська	157,0	59,1	72,3	26,0	-131,0	-83,44
Сумська	119,5	45,3	14,5	-	-	-
Тернопільська	107,3	63,9	60,7	23,7	-83,6	-77,91
Харківська	110,8	75,5	30,6	5,8	-105,0	-94,77
Хмельницька	114,7	57,9	47,6	27,2	-87,5	-76,29
Черкаська	140,5	48,5	35,4	9,2	-131,3	-93,45
Чернівецька	29,9	15,5	4,2	-		
Степ	232,6	107,5	21,5	10,6	-222,0	-95,44
АР Крим	-	-	-	-		
Дніпропетровська	23,7	16,8	1,5	0,6	-23,1	-97,47
Донецька	-	2,9	1,0	-	-	-
Запорізька	0,2	2,1	0,1	-	-	-
Кіровоградська	127,0	47,6	17,9	10,0	-117,0	-92,13
Луганська	-	6,0	0,1	0,0	-	-
Миколаївська	37,1	12,2	0,5	-	-	-
Одеська	44,6	18,7	0,4	-	-	-
Херсонська	-	1,2	-	-	-	-

Джерело: сформовано автором за даними [149-153]

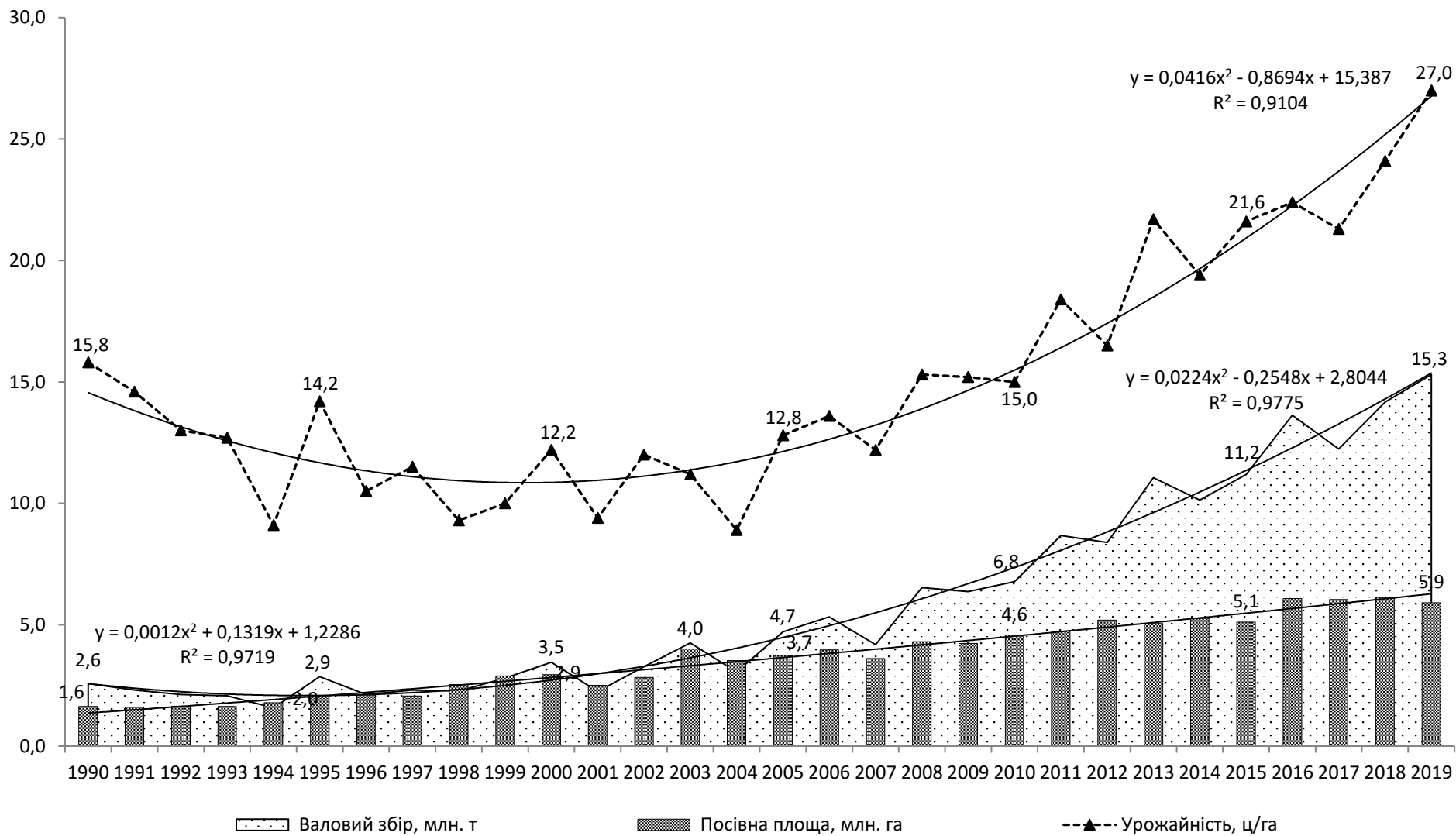

Рис. Ж.3. Посівні площі, валовий збір та урожайність соняшнику в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [149-153]

Площа, з якої зібрано соняшник в регіонах України, тис. га

Області	Роки				Відхилення 2019р до 1990р.	
	1990	2000	2010	2019	+/-	%
Україна	1626,3	2841,6	4525,8	5958,9	4332,6	266,41
Полісся	2,3	12,3	65,0	442,1	439,8	192,2р
Волинська	0,0	0,0	0,2	31,4	31,4	31,4р
Житомирська	0,1	0,7	17,5	117,9	117,8	1179,0р
Закарпатська	0,9	1,0	2,0	3,8	2,9	322,22
Івано-Франківська	0,0	0,6	3,6	23,9	23,9	23,9р
Львівська	0,0	0,0	0,1	25,5	25,5	25,5р
Рівненська	0,0	0,1	2,6	27,7	27,7	27,7р
Чернігівська	1,3	9,9	39,0	211,9	210,6	163,0р
Лісостеп	321,8	603,2	1176,1	1437,9	1116,1	346,83
Вінницька	34,3	51,7	163,3	246,2	211,9	617,78
Київська	4,8	21,7	66,2	159,4	154,6	33,2р
Полтавська	86,1	158,2	236,7	323,6	237,5	275,84
Сумська	16,8	41,6	85,5	236,7	219,9	14,1р
Тернопільська	0,0	1,5	10,8	59,9	59,9	59,9р
Харківська	141,0	237,8	434,7	58,0	-83,0	-58,87
Хмельницька	0,4	4,2	27,6	140,2	139,8	350,5р
Черкаська	37,9	80,0	145,2	201,4	163,5	5,3р
Чернівецька	0,5	6,5	6,1	12,5	12,0	25,0р
Степ	1302,2	2226,1	3284,7	3608,9	2306,7	177,14
АР Крим	48,0	70,0	26,5	-	-	-
Дніпропетровська	194,9	344,3	559,4	593,2	398,3	204,36
Донецька	156,6	317,6	429,3	314,6	158,0	100,89
Запорізька	190,6	348,2	571,2	535,6	345,0	181,01
Кіровоградська	148,7	238,6	417,4	572,9	424,2	285,27
Луганська	141,6	228,9	362,8	375,7	234,1	165,32
Миколаївська	144,3	235,1	396,6	499,2	354,9	245,95
Одеська	168,0	265,8	227,4	364,7	196,7	117,08
Херсонська	109,5	177,6	294,1	353,0	243,5	222,37

Джерело: сформовано автором за даними [149-153]

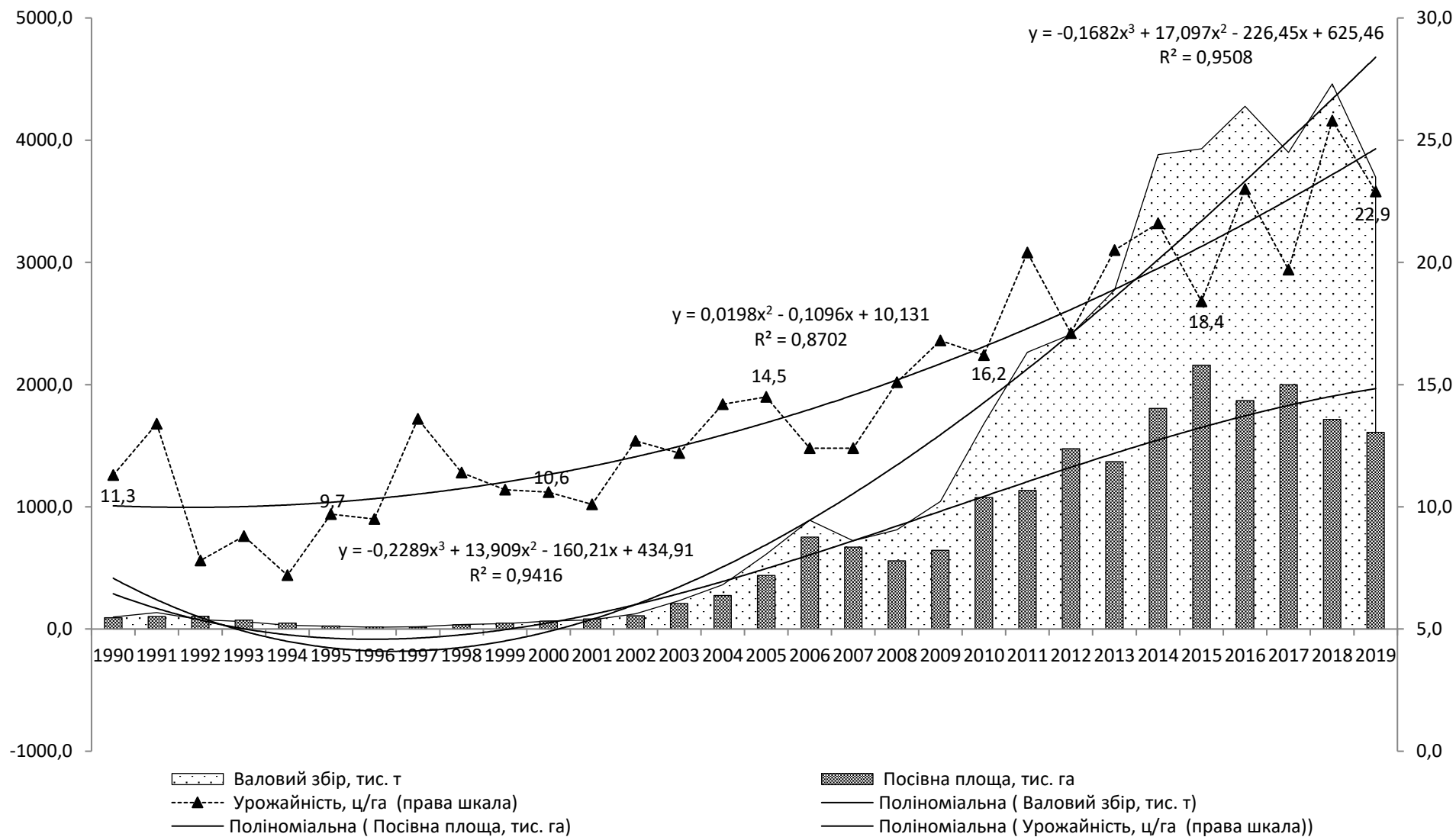

Рис. Ж.4. Посівні площі, валовий збір та урожайність сої в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [149-153]

Площа, з якої зібрано сою в регіонах України, тис. га

Області	Роки				Відхилення 2019р до 1990р.	
	1990	2000	2010	2019	+/-	%
Україна	87,8	60,6	1036,6	1612,8	1525,0	18,4р
Полісся	1,2	0,4	90,9	422,1	420,9	351,8р
Волинська	0,0	0,0	8,3	36,0	36	36,0р
Житомирська	0,0	0,1	37,8	153,8	153,8	153,8р
Закарпатська	0,7	0,0	0,1	11,2	10,5	16,0р
Івано-Франківська	0,1	0,0	2,3	29,3	29,2	293р
Львівська	0,1	0,0	3,1	57,8	57,7	578р
Рівненська	0,1	0,0	17,5	48,1	48	481р
Чернігівська	0,2	0,3	21,8	85,9	85,7	429,5р
Лісостеп	30,1	24,9	683,4	980,7	950,6	32,6р
Вінницька	1,6	4,7	86,9	116,4	114,8	72,8р
Київська	1,2	2,0	114,6	132,9	131,7	110,8р
Полтавська	9,8	10,1	170,0	159,1	149,3	16,2р
Сумська	1,3	0,8	49,6	106,3	105	81,8р
Тернопільська	0,2	0,1	24,5	90,1	89,9	450,5р
Харківська	9,2	1,3	54,9	34,9	25,7	3,8р
Хмельницька	0,2	0,4	71,4	179,3	179,1	896,5р
Черкаська	3,8	5,2	78,6	104,3	100,5	27,4р
Чернівецька	2,8	0,3	32,9	57,4	54,6	20,50р
Степ	56,5	35,3	262,3	209,3	152,8	3,7р
АР Крим	10,2	1,8	11,8	-	-	-
Дніпропетровська	7,9	2,8	18,1	3,6	-4,3	-54,4
Донецька	2,1	1,4	1,1	к/с	-	-
Запорізька	6,4	1,6	8,3	10,6	4,2	65,63
Кіровоградська	1,9	3,1	112,9	93,2	91,3	49,1р
Луганська	0,4	0,6	0,7	к/с	-	-
Миколаївська	8,7	5,0	17,9	7,7	-1,0	-11,49
Одеська	8,5	2,4	4,8	6,6	-1,9	-22,35
Херсонська	10,4	16,6	86,7	87,6	77,2	8,4р

Джерело: сформовано автором за даними [149-153]

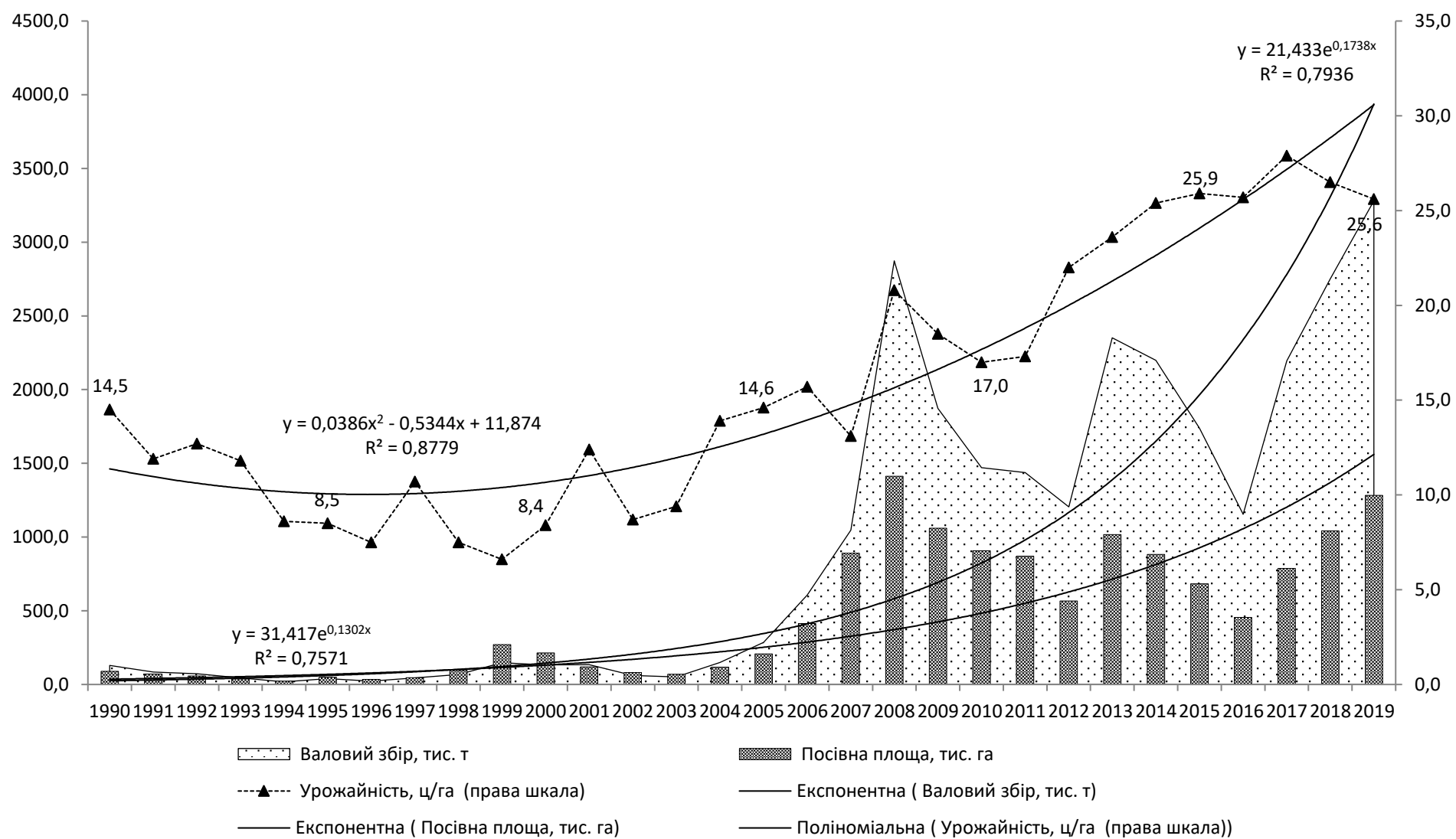

Рис. Ж.5. Посівні площі, валовий збір та урожайність ріпаку в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [149-153]

Площа, з якої зібрано ріпак в регіонах України, тис. га

Області	Роки				Відхилення 2019р до 1990р.	
	1990	2000	2010	2019	+/-	разів
Україна	89,6	156,7	862,5	1279,2	1189,6	14,3
Полісся	42,1	45,2	131,2	258,9	216,8	6,2
Волинська	6,8	4,0	15,9	52,0	45,2	7,7
Житомирська	3,4	5,4	14,2	45,6	42,2	13,4
Закарпатська	1,1	0,9	0,4	к/с	-	-
Івано-Франківська	3,9	6,1	10,0	28,0	24,1	7,2
Львівська	11,3	13,9	42,3	65,8	54,5	5,8
Рівненська	7,4	7,2	22,1	35,0	27,6	4,7
Чернігівська	8,2	7,7	26,3	32,5	24,3	4,0
Лісостеп	42,6	77,2	248,6	374,6	332,0	8,8
Вінницька	6,9	27,9	44,0	78,0	71,1	11,3
Київська	5,2	6,1	15,6	53,7	48,5	10,3
Полтавська	0,5	5,1	8,5	12,2	11,7	24,4
Сумська	7,8	2,4	27,8	14,1	6,3	80,77%
Тернопільська	9,1	14,8	52,7	73,0	63,9	8,0
Харківська	0,3	1,1	1,6	8,9	8,6	29,7
Хмельницька	10,4	10,6	50,1	74,2	63,8	7,1
Черкаська	1,1	4,7	41,1	48,3	47,2	43,9
Чернівецька	1,3	4,5	7,2	12,2	10,9	9,4
Степ	4,9	34,3	482,7	643,1	638,2	131,2
АР Крим	1,5	2,8	17,5	-	-	-
Дніпропетровська	0,6	2,4	27,6	114,8	114,2	191,3
Донецька	0,0	0,5	4,3	31,8	31,8	-
Запорізька	0,3	5,5	34,0	70,1	69,8	233,7
Кіровоградська	0,1	4,4	72,6	60,7	60,6	607,0
Луганська	0,0	0,1	4,0	к/с	-	-
Миколаївська	0,3	3,3	72,3	87,1	86,8	290,3
Одеська	0,3	6,4	176,4	191,1	190,8	637,0
Херсонська	1,8	8,9	74,0	87,5	85,7	48,6

Джерело: сформовано автором за даними [149-153]

Додаток И
Виробництво картоплі та овоче-баштанних в Україні

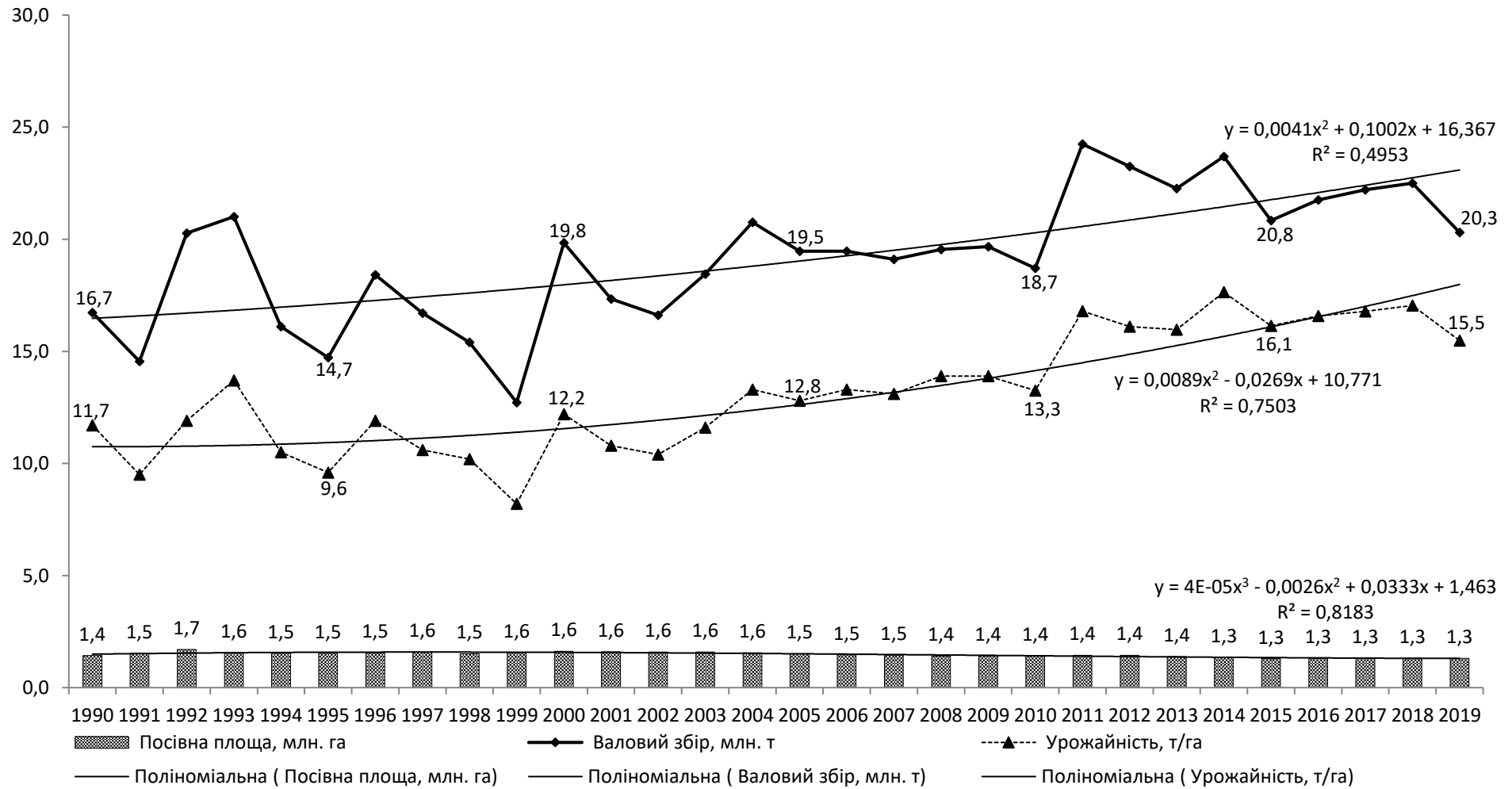

Рис. И.1. Посівні площі, валовий збір та урожайність картоплі в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [149-153]

Площа, з якої зібрано картоплю в регіонах України, тис. га

Області	Роки				Відхилення 2019р до 1990р.	
	1990	2000	2010	2019	+/-	%
Україна	1432,7	1631,0	1411,8	1308,8	-123,9	-8,65
Полісся	536,2	536,3	468,1	500,6	-35,6	-6,64
Волинська	75,9	78,9	65,9	77,4	1,5	1,98
Житомирська	92,7	82,4	59,3	91,5	-1,2	-1,29
Закарпатська	22,6	34,3	35,5	32,0	9,4	41,59
Івано-Франківська	41,8	62,3	60,5	59,6	17,8	42,58
Львівська	81,8	105,9	94,6	94,2	12,4	15,16
Рівненська	66,6	73,6	68,8	71,0	4,4	6,61
Чернігівська	154,8	98,9	83,5	74,9	-79,9	-51,61
Лісостеп	619,5	729,1	616,7	579,6	-39,9	-6,44
Вінницька	105,4	121,8	101,7	110,3	4,9	4,65
Київська	91,4	98,9	94,0	90,1	-1,3	-1,42
Полтавська	56,8	69,6	63,7	54,3	-2,5	-4,40
Сумська	83,9	77,5	63,6	58,2	-25,7	-30,63
Тернопільська	63,9	72,8	57,4	57,0	-6,9	-10,80
Харківська	50,8	96,8	74,9	59,5	8,7	17,13
Хмельницька	80,1	73,6	67,3	66,1	-14,0	-17,48
Черкаська	64,0	86,7	60,7	49,9	-14,1	-22,03
Чернівецька	23,2	31,4	33,4	34,2	11,0	47,41
Степ	277,0	365,6	327	228,6	-48,4	-17,47
АР Крим	22,1	26,6	26,9	-	-	-
Дніпропетровська	39,4	50,6	49,0	51,5	12,1	30,71
Донецька	40,0	58,0	61,1	34,6	-5,4	-13,50
Запорізька	27,8	35,3	29,6	19,2	-8,6	-30,94
Кіровоградська	43,2	58,0	42,2	41,9	-1,3	-3,01
Луганська	30,5	47,8	38,9	11,1	-19,4	-63,61
Миколаївська	23,9	26,5	19,6	18,8	-5,1	-21,34
Одеська	32,1	40,0	35,6	29,2	-2,9	-9,03
Херсонська	18,0	22,8	24,1	22,3	4,3	23,89

Джерело: сформовано автором за даними [149-153]

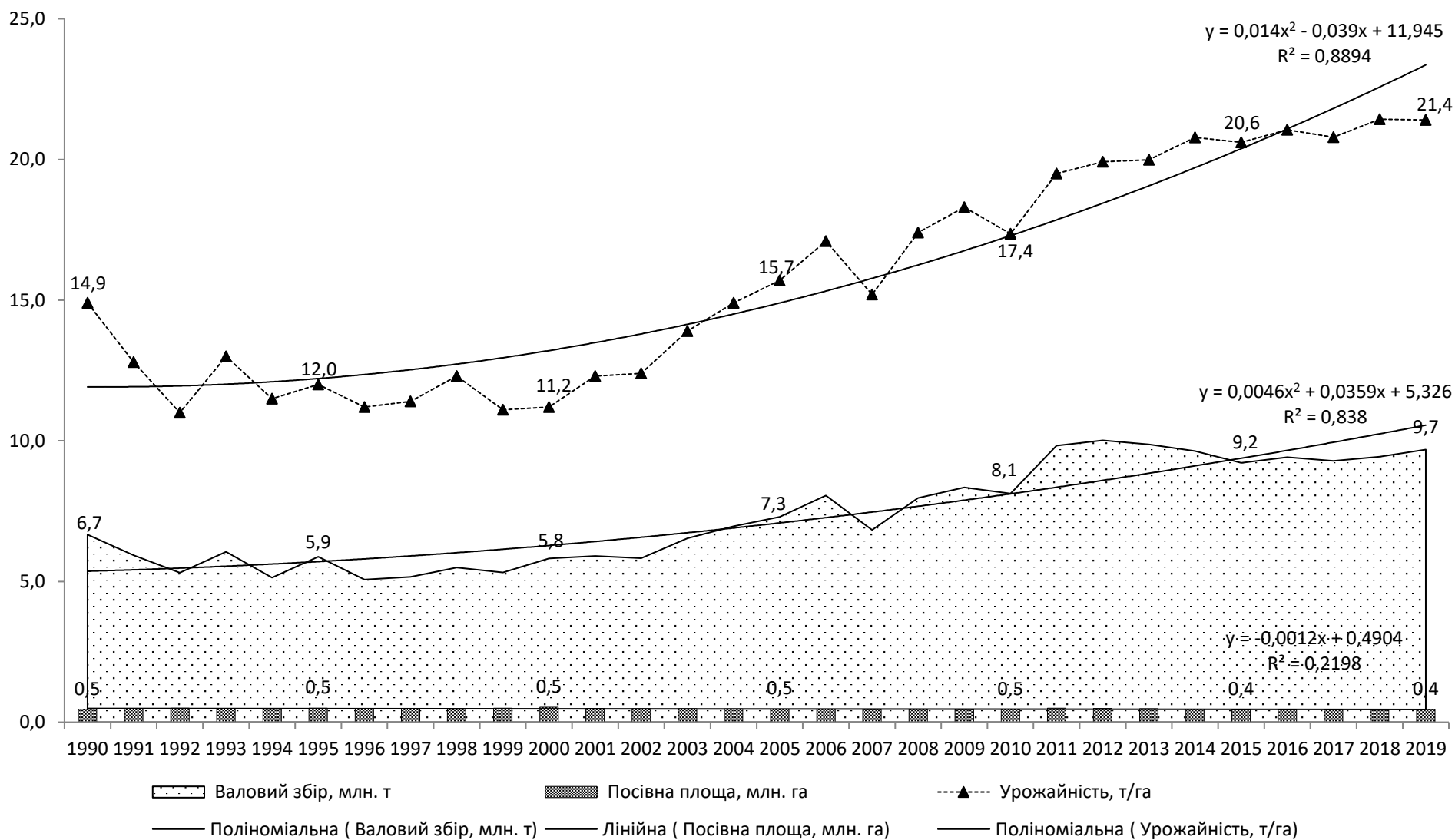

Рис. И.2. Посівні площі, валовий збір та урожайність овочів відкритого ґрунту в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [149-153]

Площа, з якої зібрано овочеві культури в регіонах України, тис. га

Області	Роки				Відхилення 2019р до 1990р.	
	1990	2000	2010	2019	+/-	%
Україна	447,2	518,6	467,8	452,4	5,2	1,16
Полісся	65,0	89,5	89,1	113,4	48,4	74,46
Волинська	7,6	10,2	11,7	12,9	5,3	69,74
Житомирська	10,0	13,8	9,9	17,0	7,0	70,00
Закарпатська	6,5	10,7	13,1	12,6	6,1	93,85
Івано-Франківська	7,2	10,8	9,7	10,2	3,0	41,67
Львівська	10,4	19,4	22,8	36,5	26,1	250,96
Рівненська	9,2	9,7	10,9	12,6	3,4	36,96
Чернігівська	14,1	14,9	11,0	11,6	-2,5	-17,73
Лісостеп	168,1	179,0	150,5	170,8	2,7	1,61
Вінницька	20,7	18,6	15,8	21,2	0,5	2,42
Київська	28,8	25,2	22,9	28,2	-0,6	-2,08
Полтавська	20,6	24,9	22,5	24,4	3,8	18,45
Сумська	13,9	12,4	9,2	10,8	-3,1	-22,30
Тернопільська	9,5	12,6	9,7	11,9	2,4	25,26
Харківська	22,1	35,4	28,9	31,8	9,7	43,89
Хмельницька	15,8	12,9	10,2	10,8	-5,0	-31,65
Черкаська	22,6	22,1	20,3	20,1	-2,5	-11,06
Чернівецька	14,1	14,9	11,0	11,6	-2,5	-17,73
Степ	219,4	254,7	227,2	166,9	-52,5	-23,93
АР Крим	20,6	21,7	23,1	-	-	-
Дніпропетровська	29,7	34,2	30,5	37,7	8,0	26,94
Донецька	30,5	36,3	28,8	14,9	-15,6	-51,15
Запорізька	21,9	27,9	21,9	13,9	-8,0	-36,53
Кіровоградська	17,5	24,3	17,0	17,8	0,3	1,71
Луганська	21,0	18,9	14,1	6,3	-14,7	-70,00
Миколаївська	18,3	20,8	18,5	18,2	-0,1	-0,55
Одеська	37,6	34,6	29,9	17,0	-20,6	-54,79
Херсонська	22,3	36,0	43,4	41,1	18,8	84,30

Джерело: сформовано автором за даними [149-153]

Додаток К
Виробництво плодів, фруктів, ягід і винограду в Україні

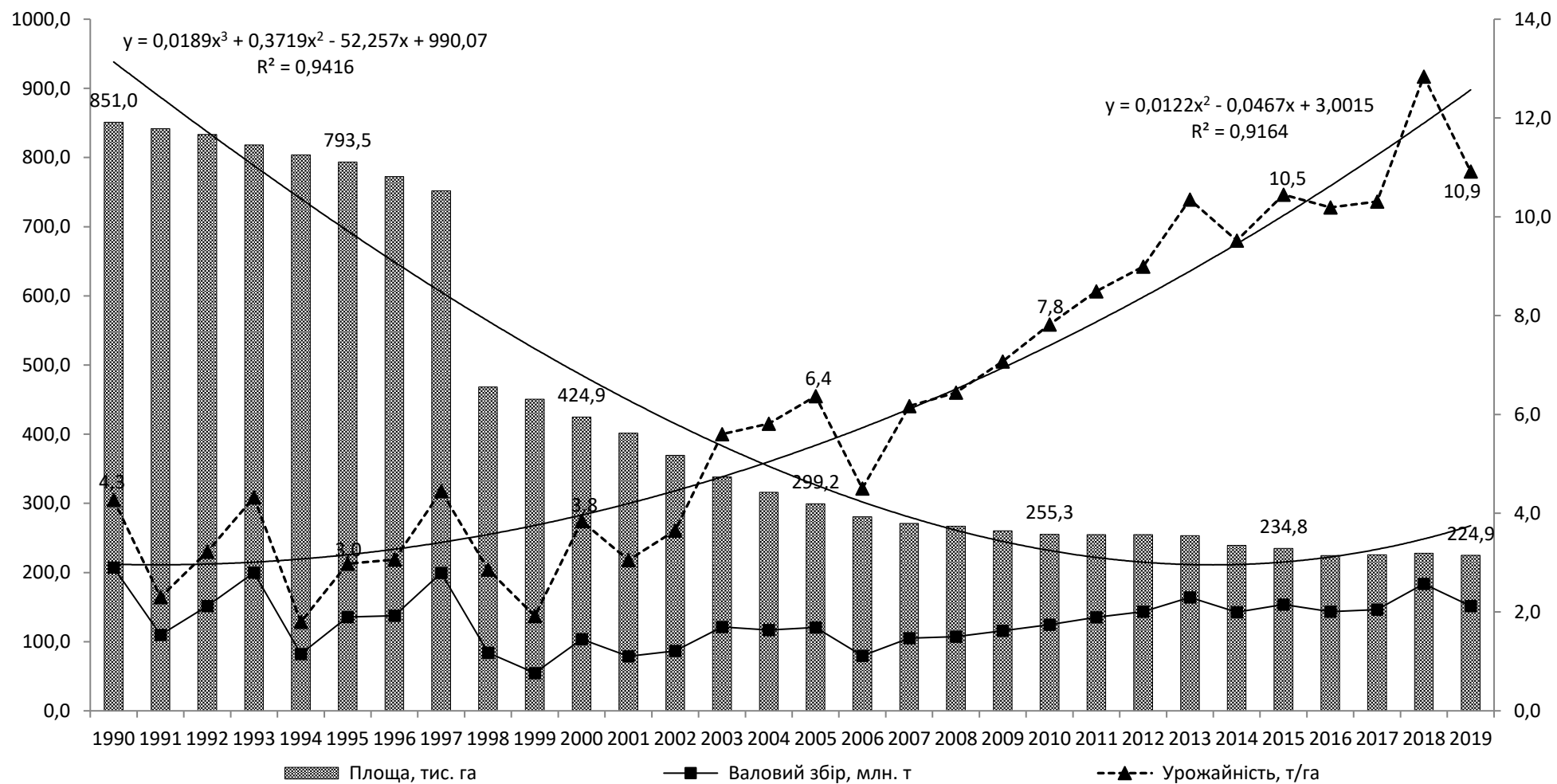

Рис. К.1. Площі, валовий збір та урожайність плодових і ягідних насаджень в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [149-153]

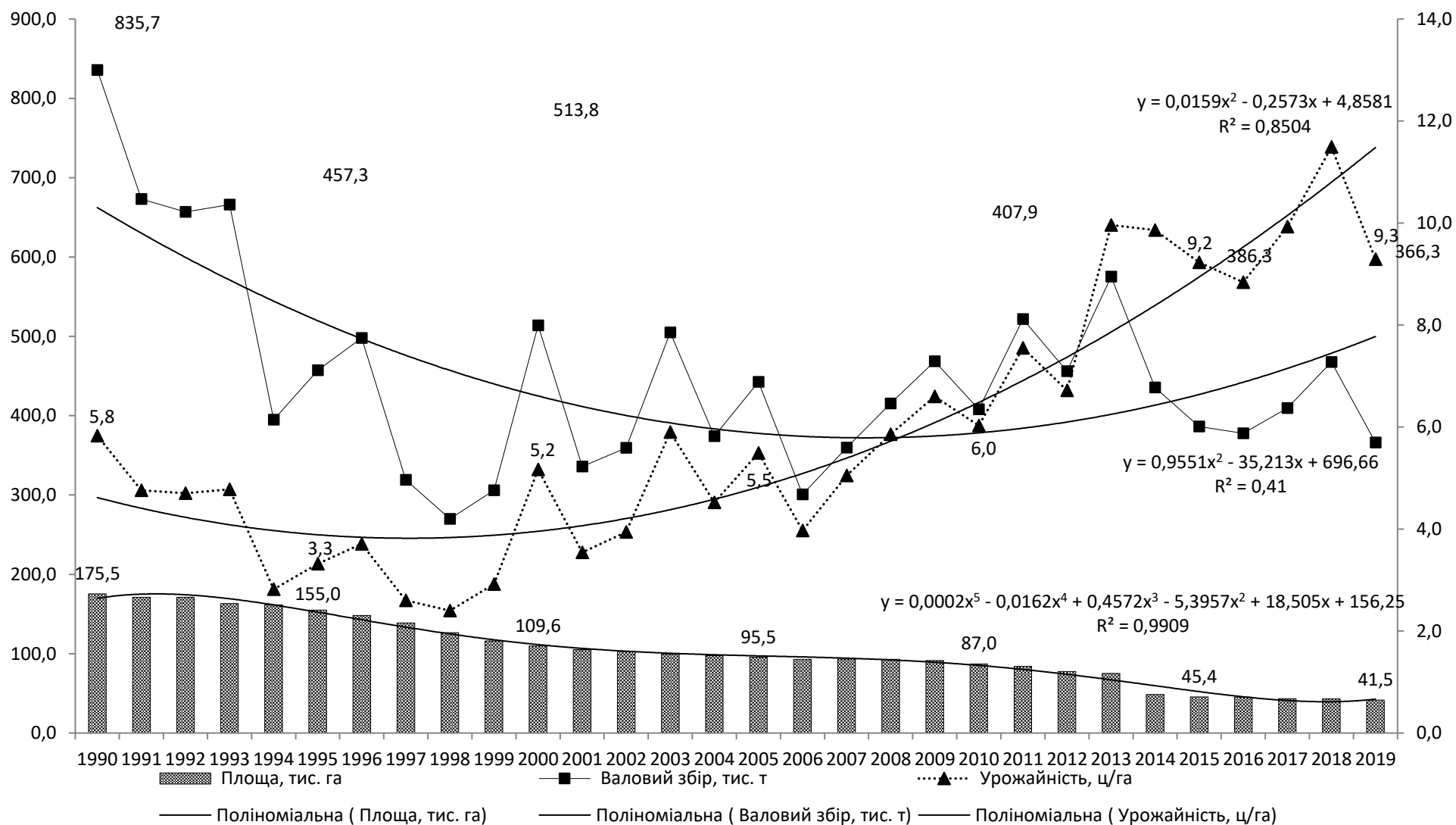

Рис. К.2. Площа насаджень винограду, валовий збір та урожайність в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [149-153]

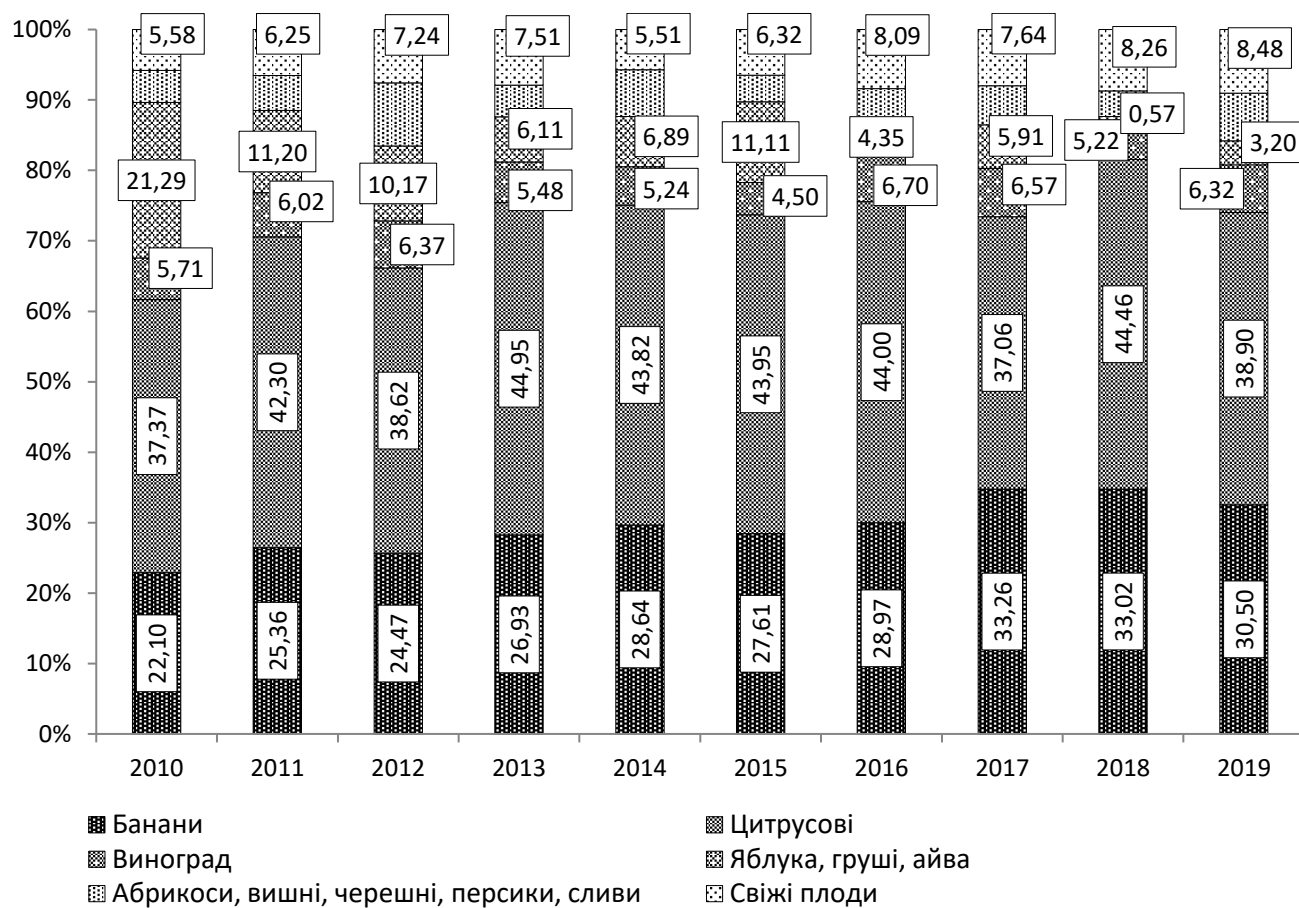

Рис. К.3. Склад і структура імпорту плодів, ягід і винограду в Україну, %

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України –

www.ukrstat.gov.ua

Додаток Л
Виробництво продукції кормових культур в Україні

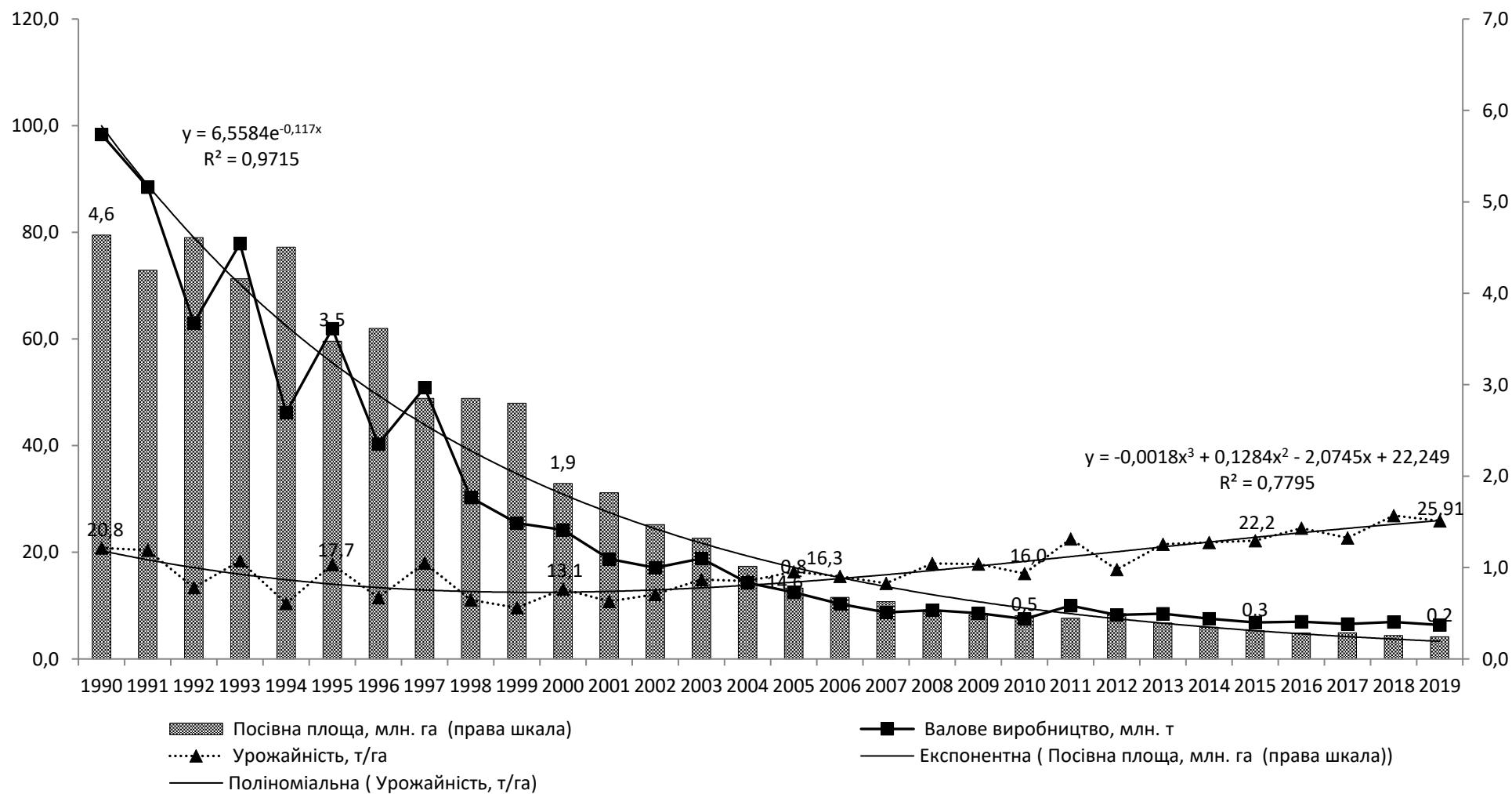

Рис. Л.1. Посівні площі, валовий збір та урожайність кормової кукурудзи в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [149-153]

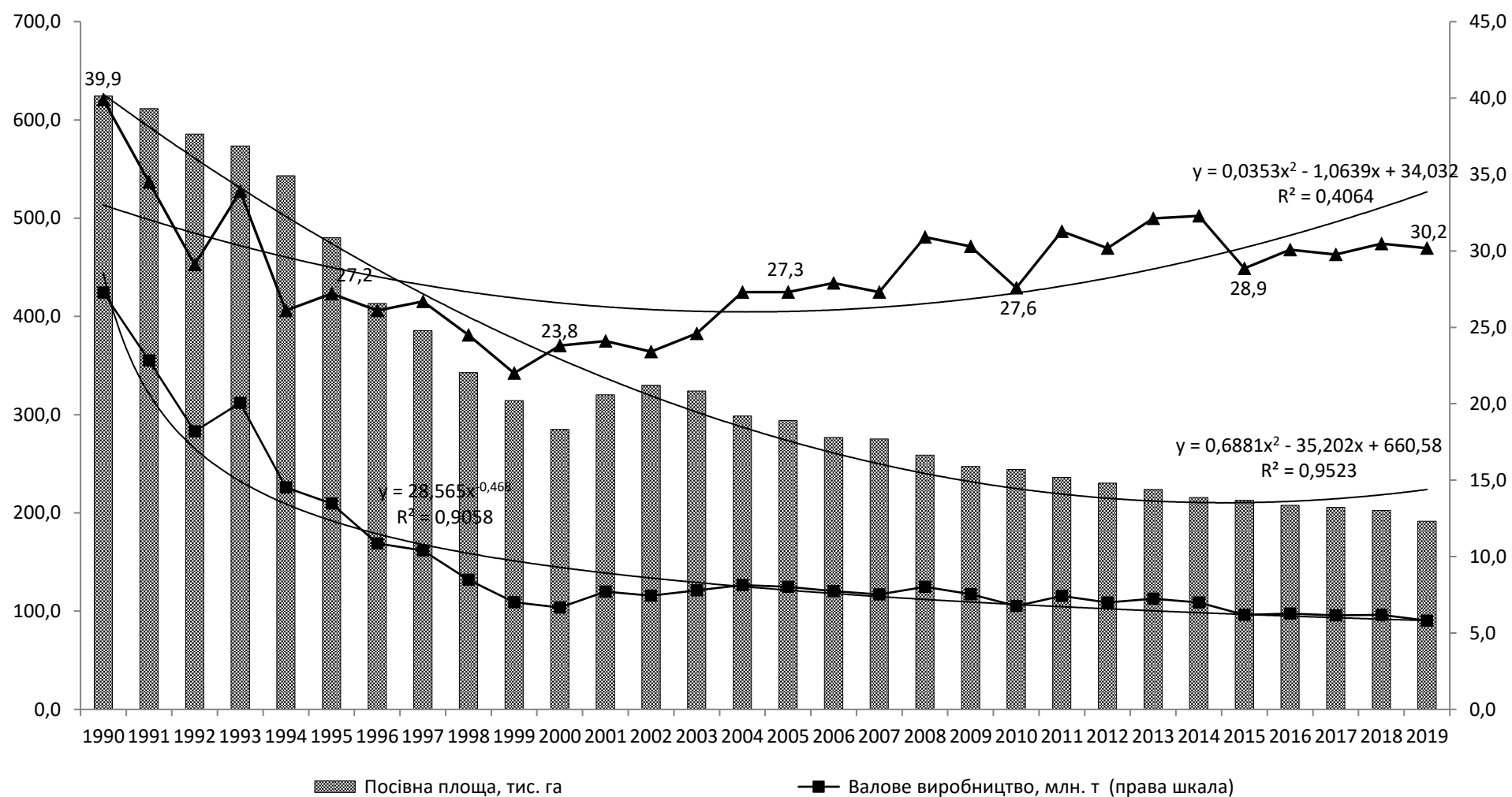

Рис. Л.2. Посівні площі, валовий збір та урожайність кормових коренеплодів в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [149-153]

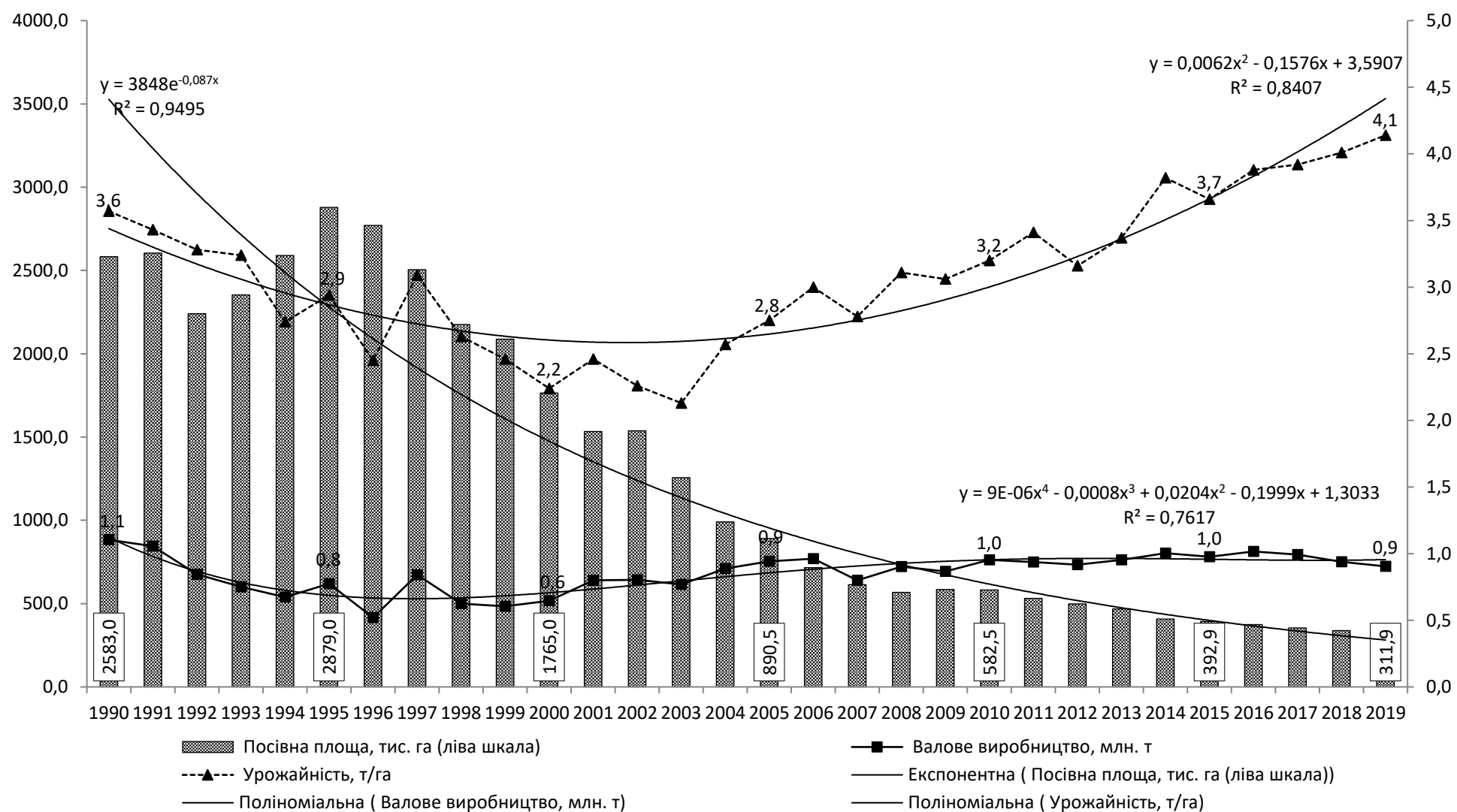

Рис. Л.3. Посівні площі, валовий збір та урожайність однорічних трав на сіно в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [149-153]

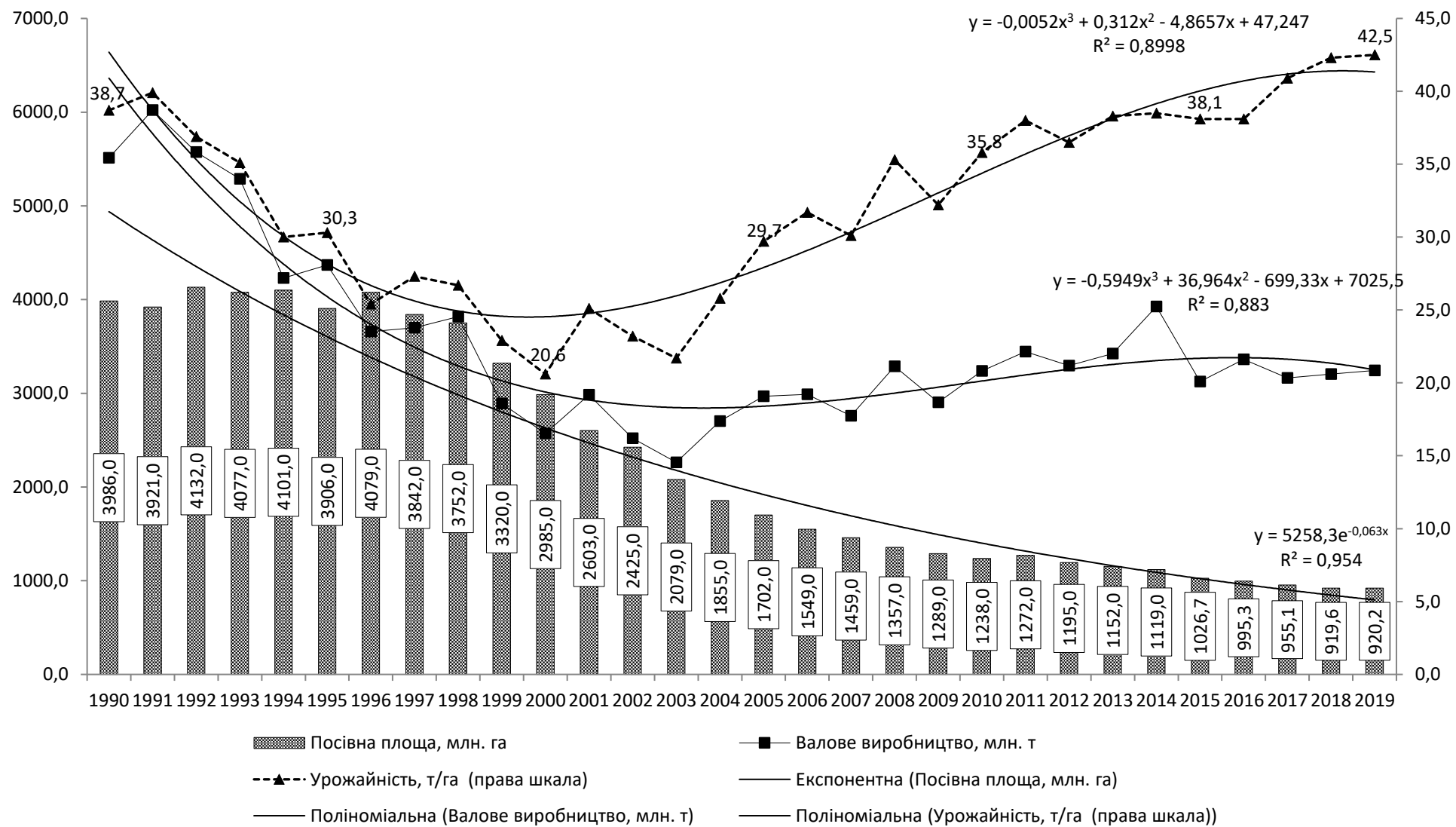

Рис. Л.4. Посівні площі, валовий збір та урожайність багаторічних трав на сіно в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [149-153]

Додаток М

Продуктивність сільськогосподарських культур в Україні

Таблиця М.1

Урожайність основних сільськогосподарських культур, ц/га

Рік	Зернові	З них			Цукрові буряки	Соняшник	Ріпак	Соя	Льон довгунець	Картопля	Овочі	Плоди і ягоди	Виноград
		Озима пшениця	Кукурудза на зерно	Зернобобові									
1990	35,1	40,2	38,7	23,1	276	15,8	14,5	11,3	6,4	117	149	42,7	58,3
1995	24,3	30,1	29,2	14,5	205	14,2	8,5	9,7	5,0	96	120	29,8	33,2
2000	19,4	20,0	30,1	17,0	177	12,2	8,4	10,6	4,2	122	112	38,4	51,7
2001	27,1	31,4	32,4	20,0	183	9,4	12,4	10,1	5,2	108	123	30,5	35,4
2002	27,3	30,8	35,2	18,2	189	12,0	8,7	12,7	4,5	104	124	36,5	39,4
2003	18,2	14,1	34,6	11,9	201	11,2	9,4	12,2	4,1	116	139	56,0	59,0
2004	28,3	32,6	38,6	22,1	238	8,9	13,9	14,2	5,0	133	149	58,1	45,2
2005	26,0	29,0	43,2	18,9	248	12,8	14,6	14,5	5,4	128	157	63,7	54,9
2006	24,1	25,6	37,4	19,2	285	13,6	15,7	12,4	5,1	133	171	45,0	39,7
2007	21,8	23,9	39,0	11,4	294	12,2	13,1	12,4	3,3	131	152	61,7	50,5
2008	34,6	37,1	46,9	21,4	356	15,3	20,8	15,1	5,1	139	174	64,4	58,6
2009	29,8	31,2	50,2	17,5	315	15,2	18,5	16,8	6,5	139	183	70,7	66,0
2010	26,9	27,1	45,1	15,1	297	15,0	17,0	16,2	4,0	132	174	78,2	60,3
2011	37,0	33,9	64,4	14,6	363	18,4	17,3	20,4	5,9	168	195	84,0	75,5
2012	31,2	28,0	47,9	15,6	411	16,5	22,0	17,1	8,6	161	199	89,9	67,2
2013	39,9	33,9	64,1	14,5	395	21,7	23,6	20,5	7,3	160	200	103,5	85,8
2014	43,7	40,3	61,6	21,4	477	19,4	25,4	21,6	6,3	176	208	95,2	98,6
2015	41,1	38,8	57,1	20,4	436	21,6	25,9	18,4	8,9	161	206	104,5	92,3
2016	46,1	42,1	66,0	27,3	482	22,4	25,7	23,0	9,0	166	211	101,9	88,4
2017	42,5	41,1	55,1	24,6	475	20,2	27,9	19,7	9,5	168	208	103,1	99,3
2018	47,4	37,3	78,4	17,2	509	23,0	26,5	25,8	6,7	171	214	128,4	114,9
2019	49,1	41,6	71,9	20,5	459	25,6	25,7	22,9	6,8	155	214	109,2	92,9
2019 у % до 1990	139,9	103,5	185,8	88,7	166,3	162,0	177,2	202,7	106,3	132,3	143,7	255,7	159,3
2019 у % до 2000	253,1	208,0	238,9	120,6	259,3	209,8	306,0	216,0	161,9	126,9	191,2	284,4	179,7
2019 у % до 2010	182,5	153,5	159,4	135,8	154,5	170,7	151,2	141,4	170,0	117,3	123,0	139,6	154,1
2019 у % до 2018	103,6	111,5	91,7	119,2	90,2	111,3	97,0	88,8	101,5	90,5	100,0	85,0	80,9
Відхилення тах до min, раз	2,7	3,0	2,7	2,3	2,9	2,9	3,3	2,7	2,7	1,8	1,9	4,3	3,5

Джерело: розраховано автором за даними [149-153]

Додаток Н
Розвиток галузі тваринництва в Україні

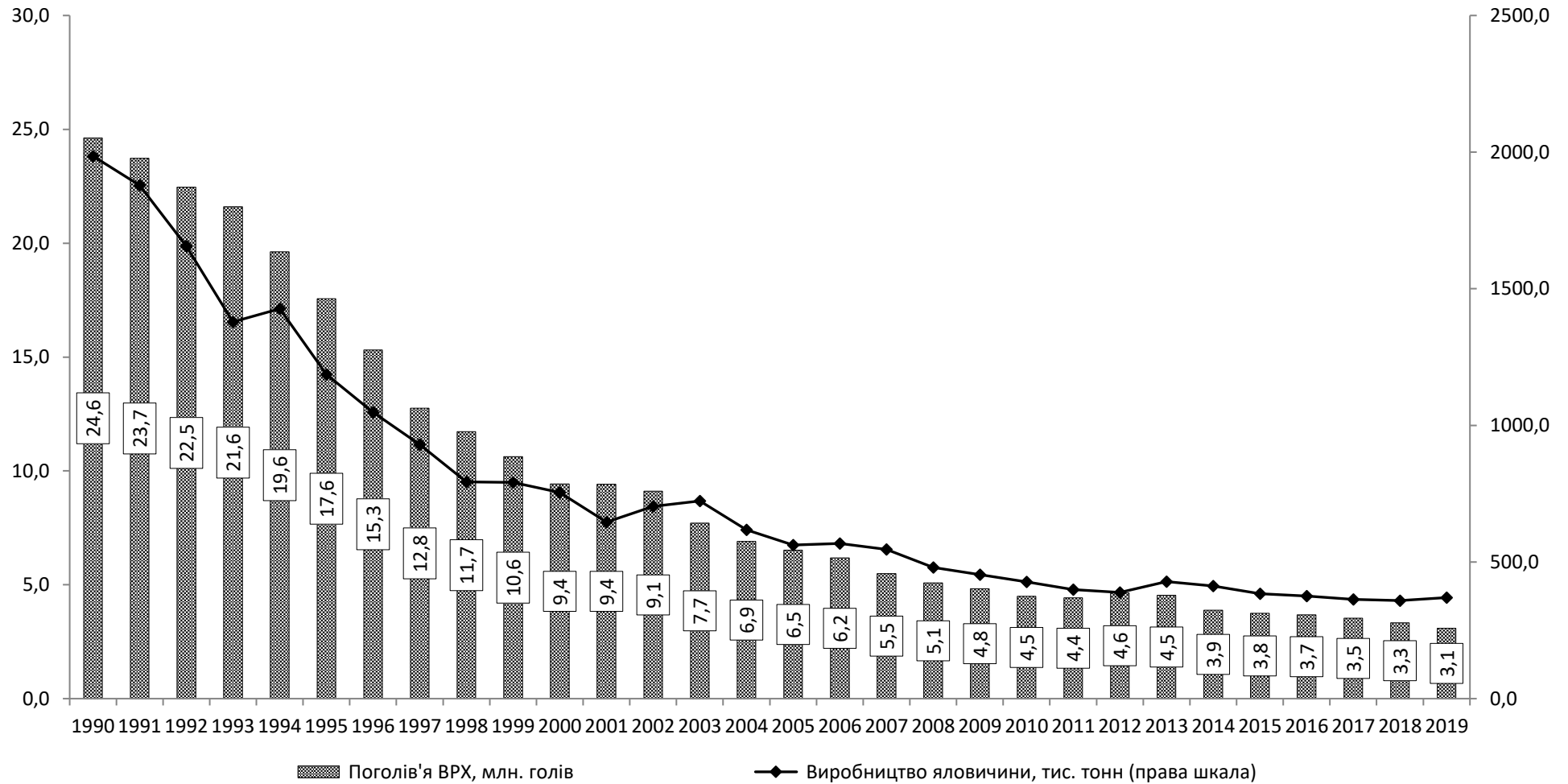

Рис. Н.1. Поголів'я великої рогатої худоби та виробництво м'яса в Україні
Джерело: побудовано автором за даними [208-213]

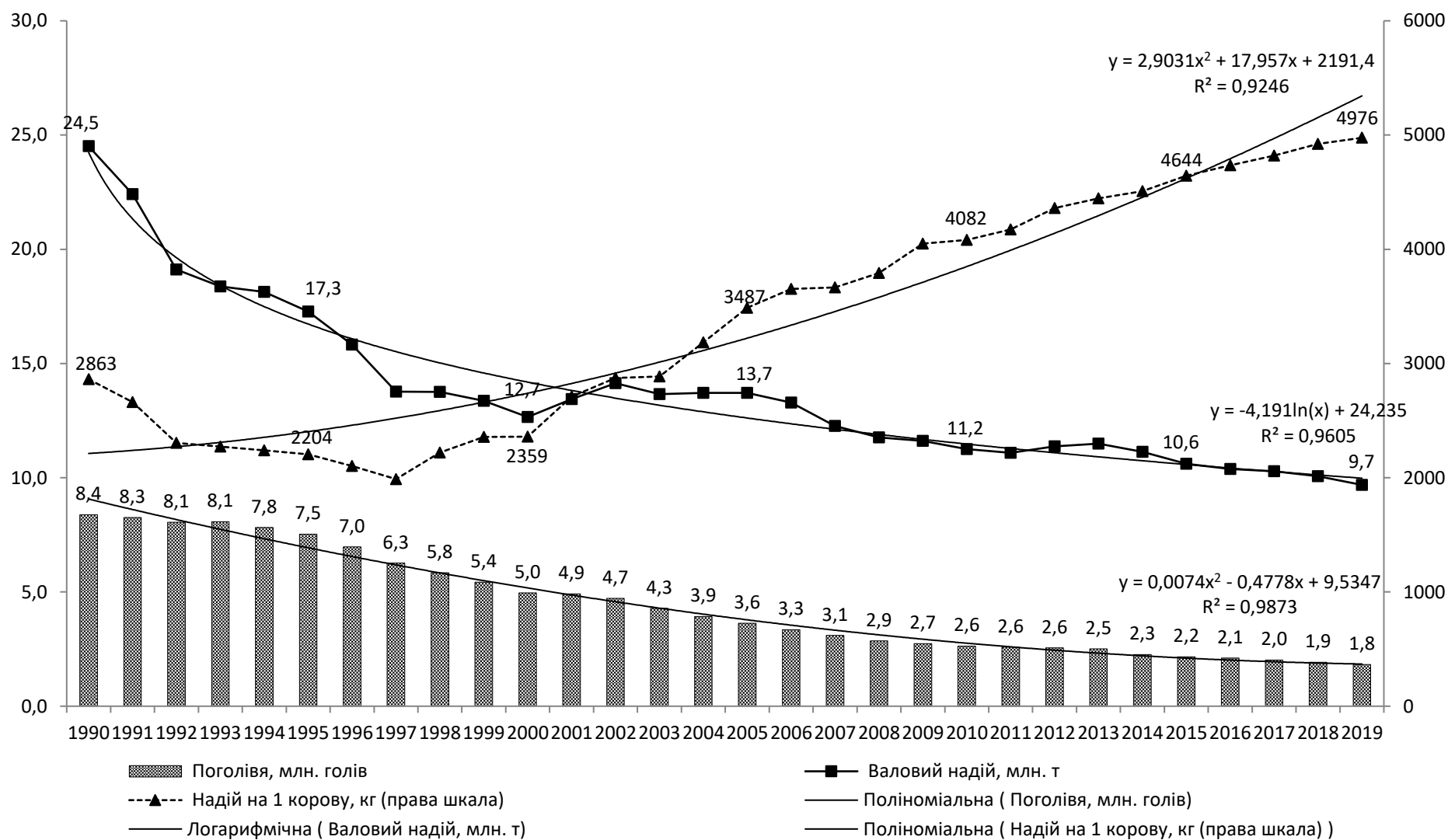

Рис. Н.2. Поголів'я корів, виробництво молока та середній річний удій від 1 корови в Україні
Джерело: побудовано автором за даними [208-213]

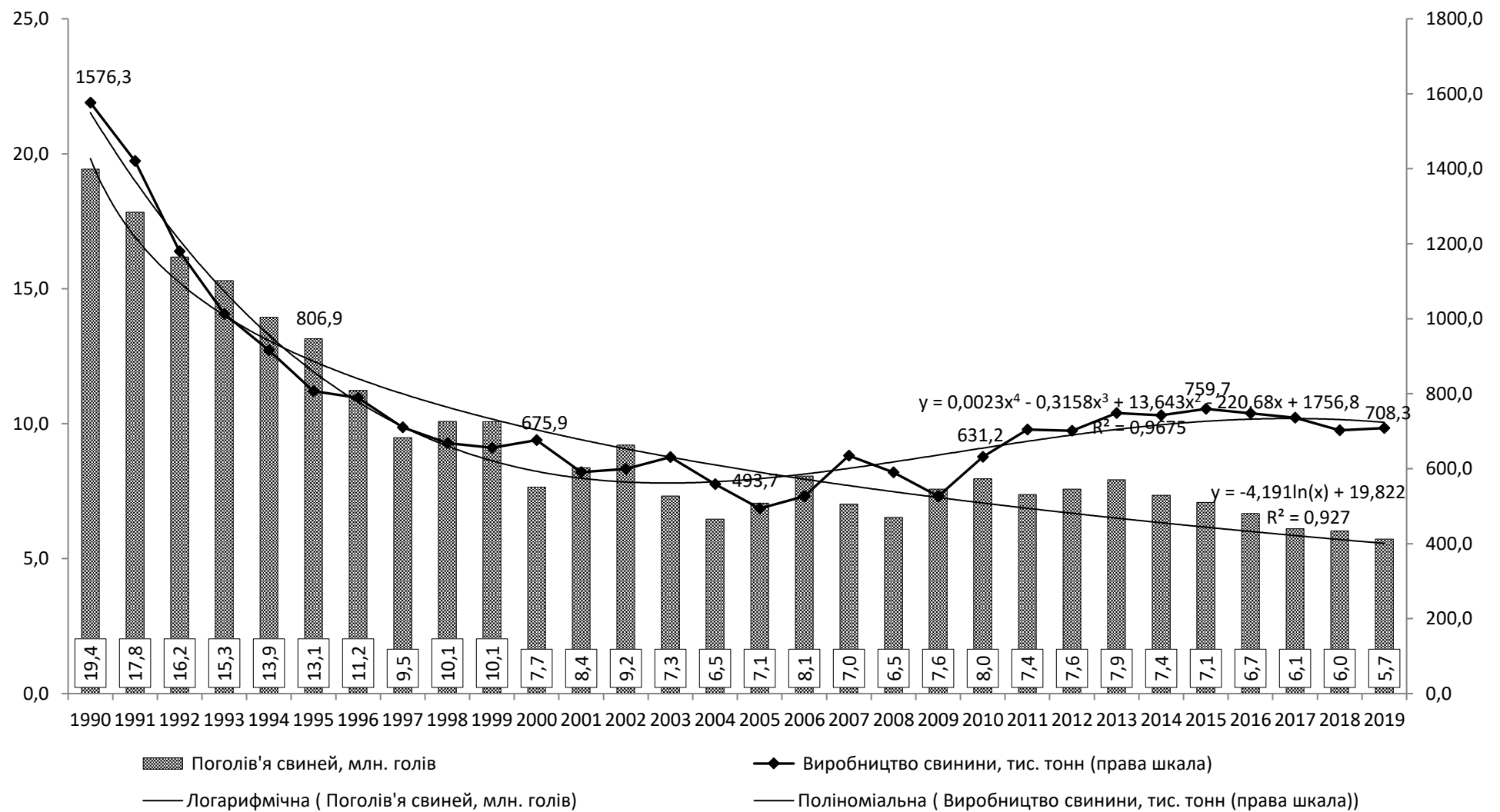

Рис. Н.3. Поголів'я свиней та виробництво свинини в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [208-213]

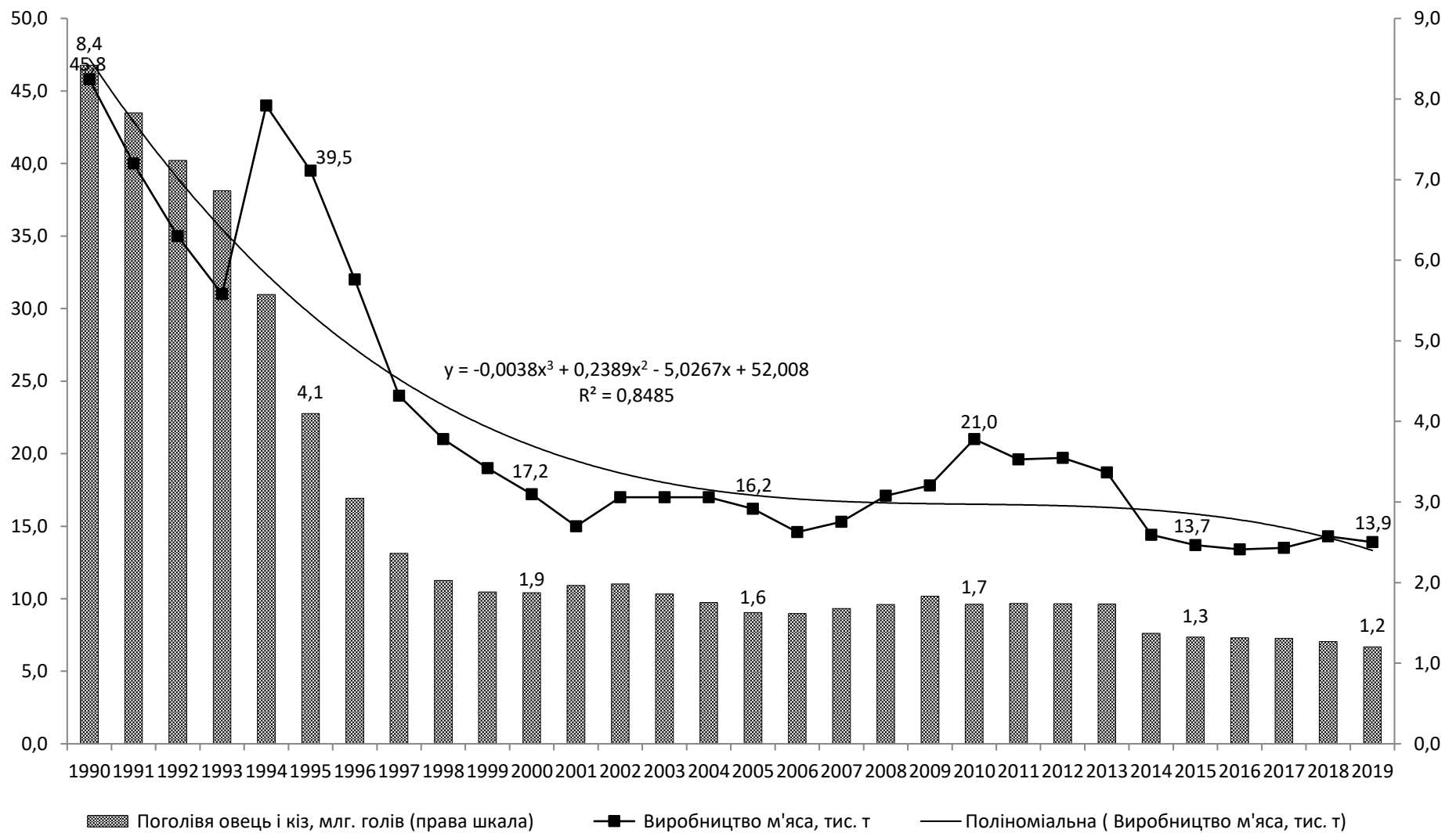

Рис. Н.4. Поголів'я кіз і овець та виробництво м'яса в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [208-213]

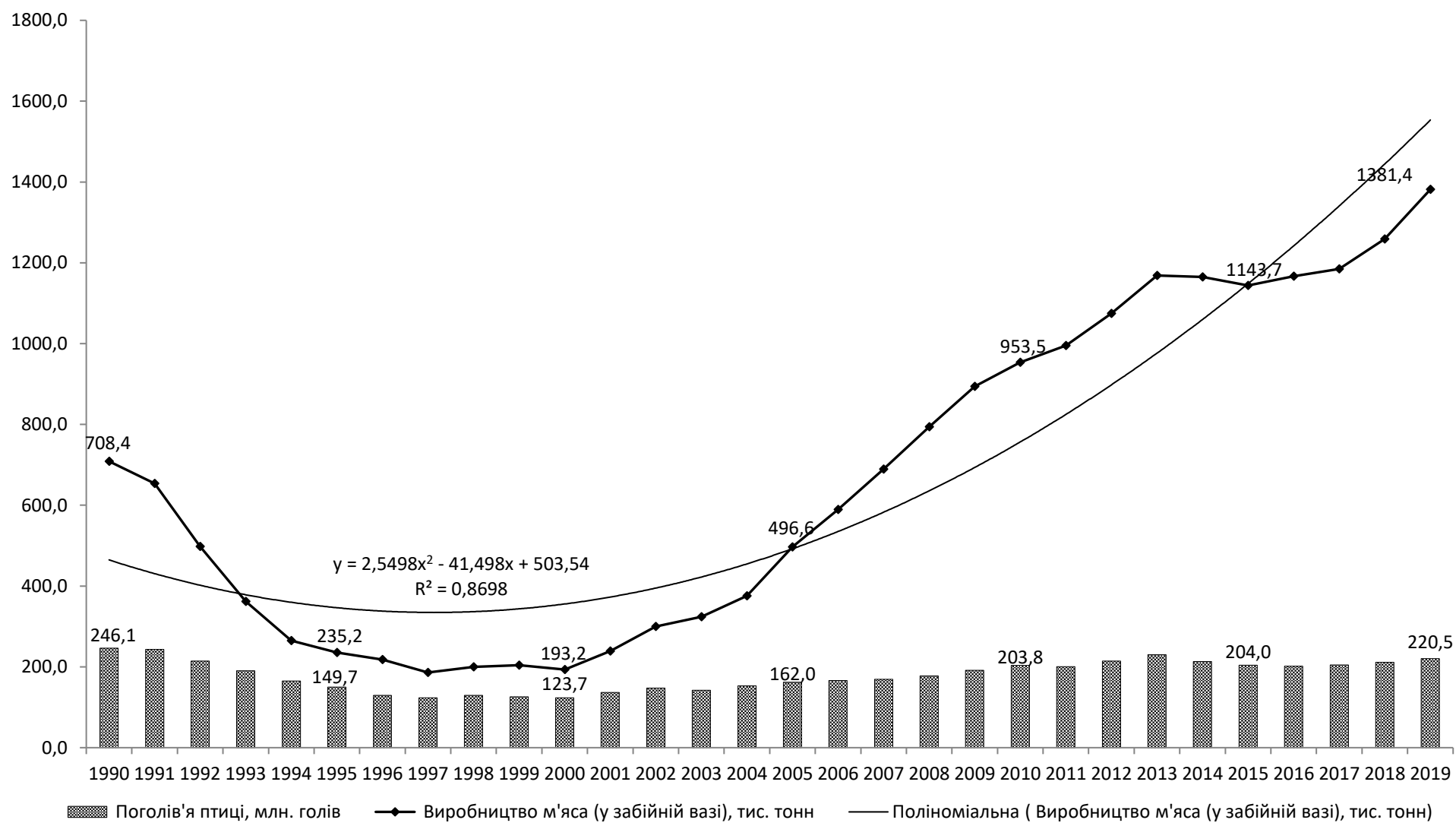

Рис. Н.5. Поголів'я та виробництво м'яса птиці свійської в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [208-213]

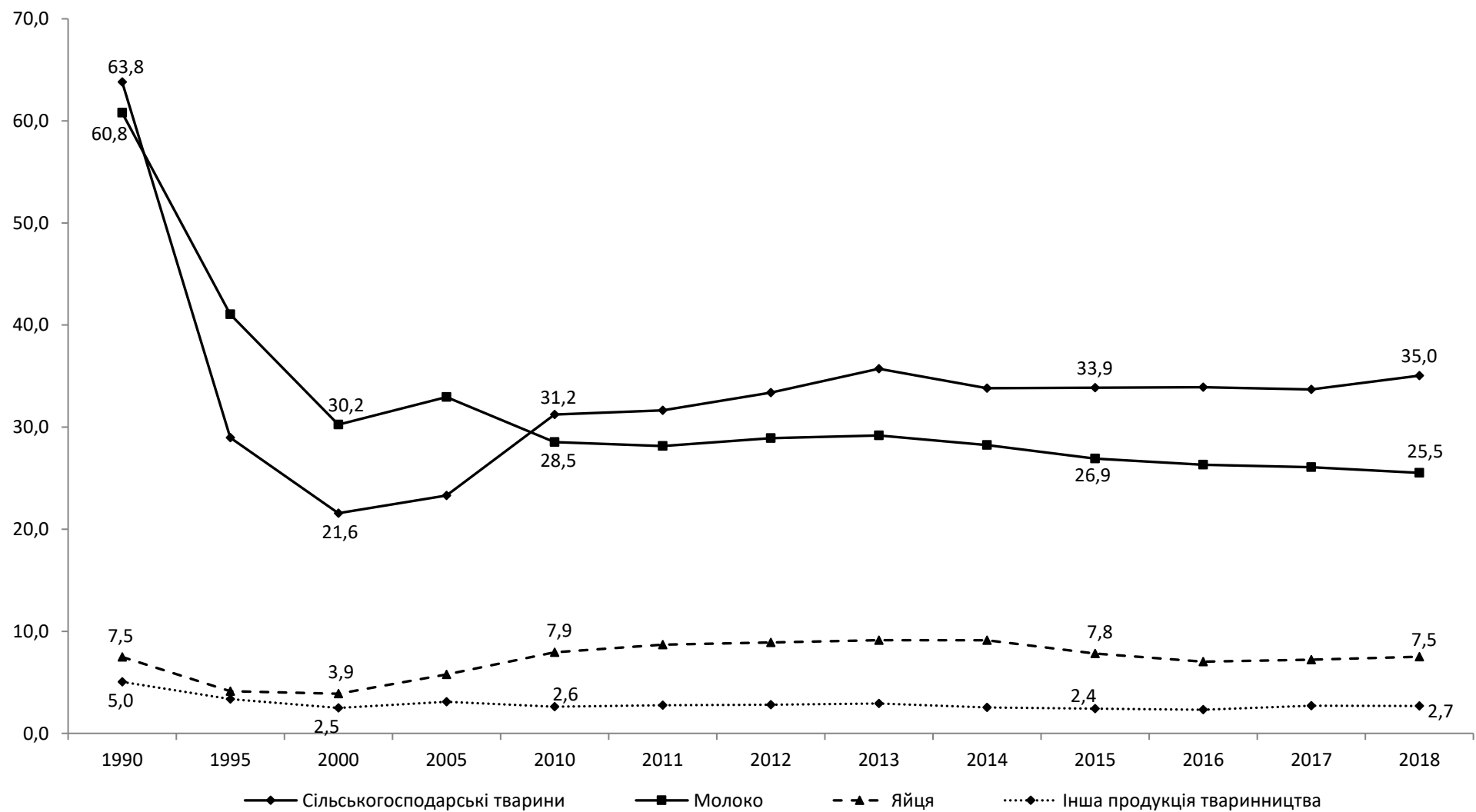

Рис. Н.6. Динаміка продукції тваринництва за видами у постійних цінах 2010 року, млрд. грн.

Джерело: побудовано автором за даними [187-191]

Поголів'я корів в категоріях господарств (на 1 січня, тис. гол)

Рік	Усі категорії господарств	У тому числі:					
		Сільськогосподарські підприємства		з них: фермерські господарства		господарства населення	
		тис. голів	частка, %	тис. голів	частка, %	тис. голів	частка, %
1991	8378,4	6192,0	73,90	-	-	2186,4	26,10
1996	7531,3	4595,1	61,01	16,4	0,22	2936,2	38,99
2001	4958,3	1851,0	37,33	35,8	0,72	3107,3	62,67
2006	3635,1	866,2	23,83	38,2	1,05	2768,9	76,17
2011	2631,2	589,1	22,39	37,4	1,42	2042,1	77,61
2012	2582,2	583,7	22,60	39,7	1,54	1998,5	77,40
2013	2554,3	575,2	22,52	41,3	1,62	1979,1	77,48
2014	2508,8	565,4	22,54	45,0	1,79	1943,4	77,46
2015	2262,7	529,2	23,39	41,1	1,82	1733,5	76,61
2016	2166,6	505,1	23,31	41,7	1,92	1661,5	76,69
2017	2108,9	484,6	22,98	39,9	1,89	1624,3	77,02
2018	2017,8	466,6	23,12	39,2	1,94	1551,2	76,88
2019	1919,4	467,8	24,37	42,8	2,23	1451,6	75,63
2020	1788,5	438,6	24,52	42,9	2,40	1349,9	75,48
2020 у % до 1991	21,35	7,08	-49,38 в.п	261,59	2,18 в.п.	61,74	49,38 в.п.

Джерело: розраховано автором за даними [208-213]

Кількість корів в регіонах України, тис. голів (на 1 січня)

Області	Господарства усіх категорій			Підприємства			Господарства населення		
	1991	2020	2020 у % до 1991	1991	2020	2020 у % до 1991	1991	2020	2020 у % до 1991
Україна	8378,2	1823,0	21,76	6191,6	437,9	7,07	2186,6	1385,1	63,34
Полісся	2199,0	626,1	28,47	1247,2	107,0	8,58	951,8	519,1	54,54
Волинська	312,7	80,5	25,74	195,8	18,0	9,19	116,9	62,5	53,46
Житомирська	394,6	101,8	25,80	242,8	23,5	9,68	151,8	78,3	51,58
Закарпатська	141,5	87,7	61,98	59,1	0,8	1,35	82,4	86,9	105,46
Івано-Франківська	219,9	83,3	37,88	72,8	4,2	5,77	147,1	79,1	53,77
Львівська	404,7	99,5	24,59	185,2	6,8	3,67	219,5	92,7	42,23
Рівненська	270,1	80,4	29,77	160,0	11,5	7,19	110,1	68,9	62,58
Чернігівська	455,5	92,9	20,40	331,5	42,2	12,73	124,0	50,7	40,89
Лісостеп	3232,8	786,0	24,31	2404,7	266,3	11,07	828,1	519,7	62,76
Вінницька	433,9	130,0	29,96	312,3	29,6	9,48	121,6	100,4	82,57
Київська	473,5	56,6	11,95	379,9	32,4	8,53	93,6	24,2	25,85
Полтавська	410,1	115,3	28,12	331,1	56,0	16,91	79,0	59,3	75,06
Сумська	350,8	71,3	20,32	281,0	29,4	10,46	69,8	41,9	60,03
Тернопільська	303,3	86,5	28,52	165,4	12,5	7,56	137,9	74,0	53,66
Харківська	415,0	79,4	19,13	371,9	32,6	8,77	43,1	46,8	108,58
Хмельницька	392,0	126,8	32,35	231,8	27,3	11,78	160,2	99,5	62,11
Черкаська	308,5	70,0	22,69	251,6	43,9	17,45	56,9	26,1	45,87
Чернівецька	145,7	50,1	34,39	79,7	2,6	3,26	66,0	47,5	71,97
Степ	2946,4	410,9	13,94	2539,7	64,6	2,54	406,7	346,3	85,15
АР Крим	252,9	-	-	224,0	-	-	28,9	-	-
Дніпропетровська	438,9	65,1	14,83	377,2	11,8	3,13	61,7	53,3	86,39
Донецька	378,1	31,4	8,30	345,8	10,8	3,12	32,3	20,6	63,78
Запорізька	364,8	43,5	11,92	328,8	5,9	1,79	36,0	37,6	104,44
Кіровоградська	314,2	47,6	15,15	267,4	10,3	3,85	46,8	37,3	79,70
Луганська	297,8	24,1	8,09	262,2	5,6	2,14	35,6	18,5	51,97
Миколаївська	281,2	54,2	19,27	217,5	6,4	2,94	63,7	47,8	75,04
Одеська	346,3	89,7	25,90	287,5	7,7	2,68	58,8	82,0	139,46
Херсонська	272,2	55,3	20,32	229,3	6,1	2,66	42,9	49,2	114,69

Джерело: сформовано автором за даними [208-213]

Виробництво молока в регіонах України, тис. тонн (на 1 січня)

Області	Господарства усіх категорій			Підприємства			Господарства населення		
	1991	2020	2020 у % до 1991	1991	2020	2020 у % до 1991	1991	2020	2020 у % до 1991
Україна	24508,3	9663,2	39,43	18634,1	2728,6	14,64	5874,2	6934,6	118,05
Полісся	6022,8	3015,8	50,07	3654,6	563,8	15,43	2368,2	2452,0	103,54
Волинська	848,1	369,2	43,53	572,6	90,7	15,84	275,5	278,5	101,09
Житомирська	1123,9	517,6	46,05	692,9	113,6	16,39	431,0	404,0	93,74
Закарпатська	375,1	350,4	93,42	177,7	1,6	0,90	197,4	348,8	176,70
Івано-Франківська	571,3	428,9	75,07	239,2	17,9	7,48	332,1	411,0	123,76
Львівська	1083,9	480,9	44,37	588,1	29,6	5,03	495,8	451,3	91,02
Рівненська	765,6	358,2	46,79	482,5	65,3	13,53	283,1	292,9	103,46
Чернігівська	1254,9	510,6	40,69	901,6	245,1	27,19	353,3	265,5	75,15
Лісостеп	9859,2	4651,1	47,18	7542,6	1785,7	23,67	2316,6	2865,4	123,69
Вінницька	1276,9	763,3	59,78	948,1	202,6	21,37	328,8	560,7	170,53
Київська	1592,2	395,9	24,86	1296,1	215,4	16,62	296,1	180,5	60,96
Полтавська	1316,1	758,5	57,63	1065,3	397,0	37,27	250,8	361,5	144,14
Сумська	1024,7	396,2	38,66	802,7	165,7	20,64	222,0	230,5	103,83
Тернопільська	808,3	455,1	56,30	493,1	87,3	17,70	315,2	367,8	116,69
Харківська	1270,6	519,3	40,87	1133,0	241,4	21,31	137,6	277,9	201,96
Хмельницька	1086,5	635,8	58,52	685,7	174,6	25,46	400,8	461,2	115,07
Черкаська	1009,7	467,2	46,27	834,3	291,1	34,89	175,4	176,1	100,40
Чернівецька	474,2	259,8	54,79	284,3	10,6	3,73	189,9	249,2	131,23
Степ	8626,3	1996,3	23,14	7436,9	379,1	5,10	1189,4	1617,2	135,97
АР Крим	890,4	-		801,0	-	-	89,4	-	-
Дніпропетровська	1262,6	285,4	22,60	1052,7	70,6	6,71	209,9	214,8	102,33
Донецька	1193,0	173,6	14,55	1085,6	62,3	5,74	107,4	111,3	103,63
Запорізька	992,3	220,1	22,18	893,2	33,4	3,74	99,1	186,7	188,40
Кіровоградська	871,0	300,4	34,49	741,5	61,5	8,29	129,5	238,9	184,48
Луганська	887,2	113,5	12,79	783,6	27,5	3,51	103,6	86,0	83,01
Миколаївська	743,4	299,0	40,22	584,0	47,4	8,12	159,4	251,6	157,84
Одеська	987,4	321,0	32,51	806,6	29,9	3,71	180,8	291,1	161,01
Херсонська	799,0	283,3	35,46	688,7	46,5	6,75	110,3	236,8	214,69

Джерело: сформовано автором за даними [208-213]

Таблиця Н.4

Баланс м'яса та м'ясних продуктів за основними видами, тис. тонн

Показник	2007р				2010				2015				2018			
	м'ясо - всього	ялови- чина	сви- нина	м'ясо птиці	м'ясо - всього	ялови- чина	сви- нина	м'ясо птиці	м'ясо - всього	ялови- чина	сви- нина	м'ясо птиці	м'ясо - всього	ялови- чина	сви- нина	м'ясо птиці
Виробництво	1912	546	635	689	2059	428	631	954	2323	384	760	1144	2355	359	703	1259
Зміна запасів на кінець року	-20	-12	-8	2	-3	-8	-4	8	-1	0	0	-1	-3	-2	-3	2
Імпорт	245	20	73	147	378	25	193	157	158	16	75	64	283	14	128	133
Усього ресурсів	2177	578	716	834	2440	461	828	1103	2482	400	835	1209	2641	375	834	1390
Експорт	45	37	1	7	48	13	1	33	245	40	41	163	399	56	9	330
Витрачено на нехарчові цілі (на корм, втрати та ін.)	7	1	0	3	8	1	2	4	8	1	1	5	10	1	4	4
Фонд споживання	2125	540	715	824	2384	447	825	1066	2179	347	775	1022	2232	318	821	1056
у розрахунку на 1 особу, кг	45,7	11,6	15,4	17,7	52,0	9,8	18,0	23,2	50,9	8,1	18,1	23,9	52,8	7,5	19,4	25,0

Джерело: дані Державної служби статистики України [6-11]

Кількість ВРХ в зонах і регіонах України, тис. голів (на 1 січня)

Області	Господарства усіх категорій			Підприємства			Господарства населення		
	1991	2020	2020 у % до 1991	1991	2020	2020 у % до 1991	1991	2020	2020 у % до 1991
Україна	24623,4	3092,8	12,56	21083,3	1049,5	4,98	3540,1	2042,5	57,70
Полісся	6340,8	996,1	15,71	4875,2	246,0	5,04	1465,6	750,1	51,18
Волинська	912,0	121,8	13,39	756,4	41,5	5,49	155,6	80,6	51,80
Житомирська	1154,6	179,1	15,47	949,1	52,5	5,53	205,5	126,1	61,36
Закарпатська	352,5	123,4	35,01	223,8	1,5	0,67	128,7	121,9	94,72
Івано-Франківська	581,8	128,2	22,62	315,4	11,3	3,58	266,4	120,3	45,16
Львівська	1095,4	164,6	15,03	695,8	15,8	2,27	399,6	148,8	37,24
Рівненська	810,3	113,9	14,06	644,2	24,7	3,83	166,1	89,2	53,70
Чернігівська	1434,2	161,9	11,29	1290,5	98,7	7,65	143,7	63,2	43,98
Лісостеп	9520,5	1446,7	15,20	8189,8	650,5	7,94	1330,7	796,2	59,86
Вінницька	1247,1	225,4	18,07	1057,7	79,2	7,49	189,4	146,2	77,19
Київська	1307,8	108,8	8,32	1161,0	77,4	6,67	146,8	31,4	21,39
Полтавська	1258,4	210,9	16,76	1154,1	125,0	10,83	104,3	85,9	82,36
Сумська	929,3	138,1	14,86	847,0	66,2	7,82	82,3	71,9	87,36
Тернопільська	930,7	138,8	14,91	644,1	31,8	4,94	286,6	107,0	37,33
Харківська	1274,6	164,6	12,91	1203,8	82,1	6,82	70,8	82,5	116,53
Хмельницька	1165,7	227,4	19,51	931,3	68,8	7,39	234,4	158,6	67,66
Черкаська	958,5	154,2	16,09	866,2	113,3	13,08	92,3	40,9	44,31
Чернівецька	448,4	78,5	17,51	324,6	6,7	2,06	123,8	71,8	58,00
Степ	8762,1	701,0	8,00	8018,3	156,6	1,95	743,8	544,4	73,19
АР Крим	835,6	-	-	767,4	-	-	68,2	-	-
Дніпропетровська	1290,6	114,0	8,83	1174,9	29,0	2,47	115,7	85,0	73,47
Донецька	1066,0	56,4	5,29	991,0	24,1	2,43	75,0	32,3	43,07
Запорізька	1082,7	78,4	7,24	1022,9	16,7	1,63	59,8	61,7	103,18
Кіровоградська	887,8	82,0	9,24	815,9	24,9	3,05	71,9	57,1	79,42
Луганська	852,6	52,3	6,13	787,4	13,0	1,65	65,2	39,3	60,28
Миколаївська	820,4	88,0	10,73	710,4	15,1	2,13	110,0	72,9	66,27
Одеська	1060,4	145,5	13,72	960,9	18,8	1,96	99,5	126,7	127,34
Херсонська	866,0	84,4	9,75	787,5	15,0	1,90	78,5	69,4	88,41

Джерело: сформовано автором за даними [208-213]

Поголів'я свиней за формами господарювання, (на 1 січня)

Рік	Всі категорії господарств		У тому числі					
			с.-г. підприємства		з них: фермерські господарства		господарства населення	
	тис. голів	%	тис. голів	%	тис. голів	%	тис. голів	%
1991	19426,9	100,0	14071,2	72,43	-		5355,7	27,57
1996	13144,4	100,0	7152,5	54,41	40,3	0,31	5991,9	45,59
2001	7652,3	100,0	2414,4	31,55	54,0	0,71	5237,9	68,45
2006	7052,8	100,0	2602,4	36,90	150,2	2,13	4450,4	63,10
2011	7960,4	100,0	3625,2	45,54	294,8	3,70	4335,2	54,46
2012	7373,2	100,0	3319,2	45,02	260,4	3,53	4054,0	54,98
2013	7576,7	100,0	3556,9	46,95	265,2	3,50	4019,8	53,05
2014	7922,2	100,0	3878,9	48,96	272,9	3,44	4043,3	51,04
2015	7350,7	100,0	3732,8	50,78	249,9	3,40	3617,9	49,22
2016	7079,0	100,0	3704,0	52,32	276,1	3,90	3375,0	47,68
2017	6669,1	100,0	3565,9	53,47	273,0	4,09	3103,2	46,53
2018	6109,9	100,0	3303,6	54,07	238,9	3,91	2806,3	45,93
2019	6025,3	100,0	3395,6	56,36	255,4	4,24	2629,7	43,64
2020	5727,4	100,0	3300,1	57,62	284,0	4,96	2427,3	42,38
2020 у % до 1991	29,48	х	23,45	х	-	-	45,32	х

Джерело: сформовано автором за даними [208-213]

Кількість свиней в регіонах України, тис. голів (на 1 січня)

Області	Господарства усіх категорій			Підприємства			Господарства населення		
	1991	2020	2020 у % до 1991	1991	2020	2020 у % до 1991	1991	2020	2020 у % до 1991
Україна	19426,9	5731,1	29,50	14071,2	3302,7	23,47	5355,7	2428,4	45,34
Полісся	3313,9	1732,5	52,28	1625,1	701,9	43,19	1688,8	1030,6	61,03
Волинська	470,1	271,6	57,77	197,3	77,4	39,23	272,8	194,2	71,19
Житомирська	542,0	126,4	23,32	311,2	41,0	13,17	230,8	85,4	37,00
Закарпатська	343,4	248,8	72,45	75,8	21,7	28,63	267,6	227,1	84,87
Івано-Франківська	298,8	306,3	102,51	127,6	212,3	166,38	171,2	94,0	54,91
Львівська	383,8	350,9	91,43	169,3	203,0	119,91	214,5	147,9	68,95
Рівненська	515,0	238,6	46,33	209,9	29,8	14,20	305,1	208,8	68,44
Чернігівська	760,8	189,9	24,96	534,0	116,7	21,85	226,8	73,2	32,28
Лісостеп	7995,5	2440,1	30,52	5806,5	1446,4	24,91	2189,0	993,7	45,40
Вінницька	1196,3	250,0	20,90	839,7	96,5	11,49	356,6	153,5	43,05
Київська	853,2	519,3	60,86	601,8	439,6	73,05	251,4	79,7	31,70
Полтавська	1315,8	273,5	20,79	1064,7	186,6	17,53	251,1	86,9	34,61
Сумська	837,7	111,1	13,26	604,9	52,0	8,60	232,8	59,1	25,39
Тернопільська	527,5	297,9	56,47	296,6	126,9	42,78	230,9	171,0	74,06
Харківська	1086,0	199,1	18,33	895,2	120,4	13,45	190,8	78,7	41,25
Хмельницька	775,7	312,5	40,29	507,1	160,1	31,57	268,6	152,4	56,74
Черкаська	1056,7	329,3	31,16	796,4	204,1	25,63	260,3	125,2	48,10
Чернівецька	346,6	147,4	42,53	200,1	60,2	30,08	146,5	87,2	59,52
Степ	8117,5	1558,5	19,20	6639,6	1154,4	17,39	1477,9	404,1	27,34
АР Крим	497,6	-	-	340,6	-	-	157,0	-	-
Дніпропетровська	1334,7	340,7	25,53	1119,3	267,9	23,93	215,4	72,8	33,80
Донецька	978,3	451,4	46,14	769,3	422,5	54,92	209,0	28,9	13,83
Запорізька	1034,2	187,1	18,09	891,1	128,7	14,44	143,1	58,4	40,81
Кіровоградська	843,1	214,2	25,41	679,9	137,9	20,28	163,2	76,3	46,75
Луганська	653,0	45,7	7,00	530,4	25,8	4,86	122,6	19,9	16,23
Миколаївська	767,6	72,8	9,48	640,2	35,4	5,53	127,4	37,4	29,36
Одеська	1020,9	149,3	14,62	840,4	69,5	8,27	180,5	79,8	44,21
Херсонська	988,1	97,3	9,85	828,4	66,7	8,05	159,7	30,6	19,16

Джерело: сформовано автором за даними [208-213]

Поголів'я птиці за формами господарювання, (на 1 січня)

Рік	Всі категорії господарств		У тому числі					
			с.-г. підприємства		з них: фермерські господарства		господарства населення	
	тис. голів	%	тис. голів	%	тис. голів	%	тис. голів	%
1991	246104,2	100,0	132966,6	54,03	115,9	0,05	113137,6	45,97
1996	149748,4	100,0	54074,2	36,11	287,1	0,19	95674,2	63,89
2001	123722,0	100,0	25352,9	20,49	1083,8	0,88	98369,1	79,51
2006	161993,5	100,0	66625,3	41,13	1083,8	0,67	95368,2	58,87
2011	203839,8	100,0	110561,3	54,24	2878,3	1,41	93278,5	45,76
2012	200760,6	100,0	105725,3	52,66	2818,8	1,40	95035,3	47,34
2013	214070,6	100,0	117888,6	55,07	2887,7	1,35	96182,0	44,93
2014	230289,8	100,0	132072,5	57,35	2891,2	1,26	98217,3	42,65
2015	213335,7	100,0	122077,8	57,22	2813,7	1,32	91257,9	42,78
2016	203986,2	100,0	112008,7	54,91	2538,9	1,24	91977,5	45,09
2017	201668,0	100,0	109822,5	54,46	2113,9	1,05	91845,5	45,54
2018	204830,9	100,0	112512,3	54,93	3177,5	1,55	92318,6	45,07
2019	211654,4	100,0	118812,9	56,14	4039,1	1,91	92841,5	43,86
2020	220485,8	100,0	127773,2	57,95	4535,2	2,06	92712,6	42,05
2020 у % до 1991	89,59	х	96,09	х	3913,03	х	81,95	х

Джерело: сформовано автором за даними [208-213]

Кількість птиці в регіонах України, млн. голів (на 1 січня)

Області	Господарства усіх категорій			Підприємства			Господарства населення		
	1991	2020	2020 у % до 1991	1991	2020	2020 у % до 1991	1991	2020	2020 у % до 1991
Україна	246,1	219,4	89,14	133,0	126,8	95,35	113,1	92,6	81,84
Полісся	40,6	44,4	109,36	13,5	14,1	104,44	27,0	26,8	99,26
Волинська	3,7	7,7	209,14	1,1	4,9	455,44	2,6	2,9	109,65
Житомирська	5,5	7,4	134,35	1,0	0,6	65,50	4,5	6,8	149,27
Закарпатська	4,8	3,6	73,39	1,9	к	-	2,9	к	-
Івано-Франківська	4,8	4,9	102,28	2,3	1,9	81,21	2,5	3,0	121,98
Львівська	10,4	9,9	95,02	4,7	4,3	90,92	5,7	5,6	98,44
Рівненська	3,8	7,3	189,42	0,9	2,2	244,55	3,0	5,1	173,03
Чернігівська	7,4	3,6	47,77	1,7	0,2	12,19	5,8	3,4	57,98
Лісостеп	84,7	129,2	152,54	42,7	87,0	203,75	42,0	42,3	100,71
Вінницька	10,8	37,4	346,52	4,3	29,0	669,70	6,5	8,3	129,19
Київська	15,9	30,7	193,04	11,3	22,0	194,89	4,6	8,8	188,57
Полтавська	10,0	5,4	53,78	4,8	2,3	48,55	5,3	3,1	58,50
Сумська	7,2	5,3	73,28	3,0	1,4	47,70	4,3	3,9	91,23
Тернопільська	5,3	5,2	98,84	1,3	2,0	152,14	3,9	3,2	80,88
Харківська	15,3	8,2	53,33	9,7	3,4	34,61	5,5	4,8	86,31
Хмельницька	6,3	8,1	127,74	2,5	5,4	219,33	3,9	2,7	68,86
Черкаська	9,7	25,3	259,21	4,4	20,2	462,92	5,4	5,1	94,26
Чернівецька	4,2	3,7	89,45	1,5	1,2	82,26	2,7	2,5	93,39
Степ	120,8	45,8	37,91	76,7	24,9	32,46	44,1	19,5	44,22
АР Крим	19,5	-	-	14,9	-	-	4,6	-	-
Дніпропетровська	22,1	17,7	80,00	15,2	13,5	88,95	6,9	4,2	60,32
Донецька	17,0	6,1	35,95	10,9	4,0	36,86	6,1	2,1	34,31
Запорізька	12,1	4,8	40,14	8,2	2,8	34,68	3,9	2,0	51,72
Кіровоградська	8,4	5,5	65,19	3,6	0,2	4,33	4,8	4,8	101,3
Луганська	10,4	0,9	8,75	6,8	к	-	3,6	к	-
Миколаївська	7,0	2,5	34,88	3,3	0,7	20,65	3,7	1,8	47,54
Одеська	17,7	2,6	14,71	10,1	0,1	0,64	7,6	2,5	33,36
Херсонська	6,6	5,7	86,26	3,6	3,6	98,88	2,9	2,1	70,63

Джерело: сформовано автором за даними [208-213]

к – дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації.

Додатки до розділу 3

Додаток П

Споживання основних продуктів харчування населенням України

Таблиця П.1

Динаміка споживання продуктів харчування, (на 1 особу за рік, кг)

Роки	Продукти									
	М'ясо та м'ясопродукти	Молоко та молокопродукти	Яйця, штук	Риба та рибопродукти	Кartoпля	Овочі та башанні продовольчі	Фрукти, ягоди, виноград	Хлібні продукти	Цукор	Олія
1990	68,2	373,2	272	17,5	131	102,5	47,4	141	50	11,6
1991	65,5	345,5	256	12,2	115,5	102,5	36,5	142,5	50	11,2
1995	38,9	234,5	171	3,6	123,7	96,6	33,4	128,4	31,6	8,2
2000	32,8	199,1	166	8,4	135,4	101,7	29,3	124,9	36,8	9,4
2001	31,1	205,2	180	11,0	139,5	104,8	26,4	129,6	39,5	10
2002	32,6	225,3	209	11,9	132,8	108,0	28,5	131,2	36,1	10,7
2003	34,5	226,4	214	12,0	138,0	113,6	33,0	124,5	36,4	11,3
2004	38,5	226,0	220	12,3	141,4	115,4	33,9	125,6	38,4	13,0
2005	39,1	225,6	238	14,4	135,6	120,2	37,1	123,5	38,1	13,5
2006	42,0	234,7	251	14,1	133,6	126,7	34,8	119,5	39,5	13,6
2007	45,7	224,6	252	15,3	130,4	118,4	42,1	115,9	40,0	14,3
2008	50,6	213,8	260	17,5	131,8	129,2	43,5	115,4	40,9	15,0
2009	49,7	212,4	272	15,1	133,0	137,1	45,6	111,7	37,9	15,4
2010	52,0	206,4	290	14,5	128,9	143,5	48,0	111,3	37,1	14,8
2011	51,2	204,9	310	13,4	139,3	162,8	52,6	110,4	38,5	13,7
2012	54,4	214,9	307	13,6	140,2	163,4	53,3	109,4	37,6	13,0
2013	56,1	220,9	309	14,6	135,4	163,3	56,3	108,4	37,1	13,3
2014	54,1	222,8	310	11,1	141,0	163,2	52,3	108,5	36,3	13,1
2015	50,9	209,9	280	8,6	137,5	160,8	50,9	103,2	35,7	12,3
2016	51,4	209,5	267	9,6	139,8	163,7	49,7	101,0	33,3	11,7
2017	51,7	200,0	273	10,8	143,4	159,7	52,8	100,8	30,4	11,7
2018	52,8	197,7	275	11,8	139,4	163,9	57,8	99,5	29,8	11,9
2019	53,6	200,5	282	12,5	135,7	164,7	58,7	97,6	28,8	12,0
Рекомендована норма	80	380	290	20	124	151	90	101	38	13
Мінімальна норма	45,4	353,3	246,2	14,1	90,1	106,7	61,3	93,8	26,8	7,1
2019р у % до рекомендованої норми	67,00	52,76	97,24	62,50	109,44	109,07	65,22	96,63	75,79	92,31
2019р у % до мінімальної норми	118,06	56,75	114,54	88,65	150,61	154,36	95,76	104,05	107,46	169,01

Джерело: розраховано автором за даними [1-6]

* За термінологією МОЗ України “Орієнтовний набір основних продовольчої сировини і харчових продуктів для забезпечення у середньому на душу населення на 2005-2015 роки”

Додаток Р

Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України

Таблиця Р.1

Динаміка використання овочів і баштанних продовольчих культур (включаючи консервовану та сушену продукцію в перерахунку на свіжу) в Україні за роками

Показники	Рік								2019р у % до 2000р
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	20018	2019	
У розрахунку на 1 особу, кг:									
- вироблено	126,6	162,1	193,8	229,0	234,8	229,3	235,8	229,8	181,52
- експортовано	0,61	3,20	7,32	4,96	5,26	10,48	10,30	6,74	1104,92
- спожито	101,7	120,2	143,5	160,8	163,7	159,7	163,9	164,7	161,95
Фактичний рівень споживання у % до:									
- раціональної норми*	67,35	79,60	95,03	106,49	108,41	105,76	108,54	109,07	39,13 в.п.
- виробництва	80,74	74,45	74,17	70,36	69,85	69,78	69,69	67,59	-13,15 в.п.
Структура використання, %:									
- експорт	0,50	2,00	3,64	2,10	2,23	4,49	4,32	2,80	2,30 в.п.
- втрати	2,94	5,23	9,07	11,91	11,88	10,62	10,47	12,35	9,41 в.п.
- витрачено на корм	12,09	16,17	14,52	15,49	15,39	15,20	15,17	15,14	3,05 в.п.
- витрачено на посів	1,43	1,20	1,28	1,09	1,09	1,10	1,11	1,10	-0,33 в.п.
- фонд споживання	83,05	75,41	71,49	68,22	69,42	68,59	68,93	68,31	-14,74 в.п.
Відсоток імпорту у споживанні, %	0,58	1,77	4,73	1,38	1,95	1,90	2,71	4,52	3,94 в.п.

* Раціональна норма споживання овочів і баштанних продовольчих культур – 151 кг на 1 особу на рік

Джерело: розраховано автором за даними [1-6; 119-127]

Таблиця Р.2

Динаміка використання картоплі в Україні за роками

Показники	Рік								2019р у % до 2000р
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	20018	2019	
У розрахунку на 1 особу, кг:									
- вироблено	403,40	413,16	407,78	486,38	509,72	522,72	532,39	483,72	119,91
- експортовано	0,02	0,13	0,17	0,35	0,12	0,42	0,52	0,14	700,00
- спожито	135,4	135,6	128,9	137,5	139,8	143,4	139,4	135,7	100,22
Фактичний рівень споживання у % до:									
- раціональної норми*	109,19	109,35	103,95	110,89	112,74	115,65	112,42	109,44	0,25
- виробництва	33,57	32,81	31,62	28,27	27,43	27,43	26,19	28,15	-5,42
Структура використання, %:									
- експорт	0,01	0,03	0,04	0,07	0,02	0,08	0,10	0,03	0,02
- втрати та переробка на нехарчові цілі	1,30	10,54	14,21	17,43	14,83	15,38	17,12	17,77	16,47
- витрачено на корм	28,83	30,59	29,28	30,00	31,62	31,21	31,14	30,64	1,81
- витрачено на посадку	30,45	26,21	25,58	24,85	25,65	25,46	25,10	25,38	-5,07
- фонд споживання	39,41	32,64	30,89	27,04	27,87	27,87	26,55	26,18	-13,23
Відсоток імпорту у споживанні, %	0,07	0,03	0,16	0,08	0,13	0,11	0,13	4,87	4,80

* Раціональна норма споживання картоплі – 124 кг на 1 особу на рік

Джерело: розраховано автором за даними [1-6; 119-127]

Таблиця Р.3

Динаміка використання плодів, ягід і винограду (включаючи консервовану та сушену продукцію в перерахунку на свіжу) в Україні

Показники	Рік								2019р у % до 2000р
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	20018	2019	
У розрахунку на 1 особу, кг:									
- вироблено	39,8	45,1	46,9	59,1	55,8	57,7	71,7	59,30	148,99
- експортовано	1,8	6,5	7,7	7,5	6,6	6,8	7,8	10,3	572,22
- спожито	29,3	37,1	48,0	50,9	49,7	52,8	57,8	58,7	200,34
Фактичний рівень споживання у % до:									
- раціональної норми*	32,6	41,2	53,3	56,6	55,2	58,7	64,2	65,2	32,60
- виробництва	73,2	82,0	102,3	85,8	88,9	91,2	80,5	99,4	26,20
Структура використання, %:									
- експорт	4,5	11,3	10,8	10,5	9,2	8,9	9,1	12,0	7,50
- витрачено на корм та втрати	4,2	7,1	5,2	7,0	6,9	6,9	7,8	6,4	2,20
- переробка на вино	17,3	16,7	16,7	11,5	15,5	15,3	16,3	13,3	-4,00
- фонд споживання	74,0	64,9	67,3	70,4	68,5	68,9	66,8	68,3	-5,70
Відсоток імпорту у споживанні, %	9,2	31,9	34,5	19,0	23,7	25,2	24,0	42,6	33,40

* Раціональна норма споживання плодів, ягід і винограду – 90 кг на 1 особу в рік

Джерело: розраховано автором за даними [1-6; 119-127]

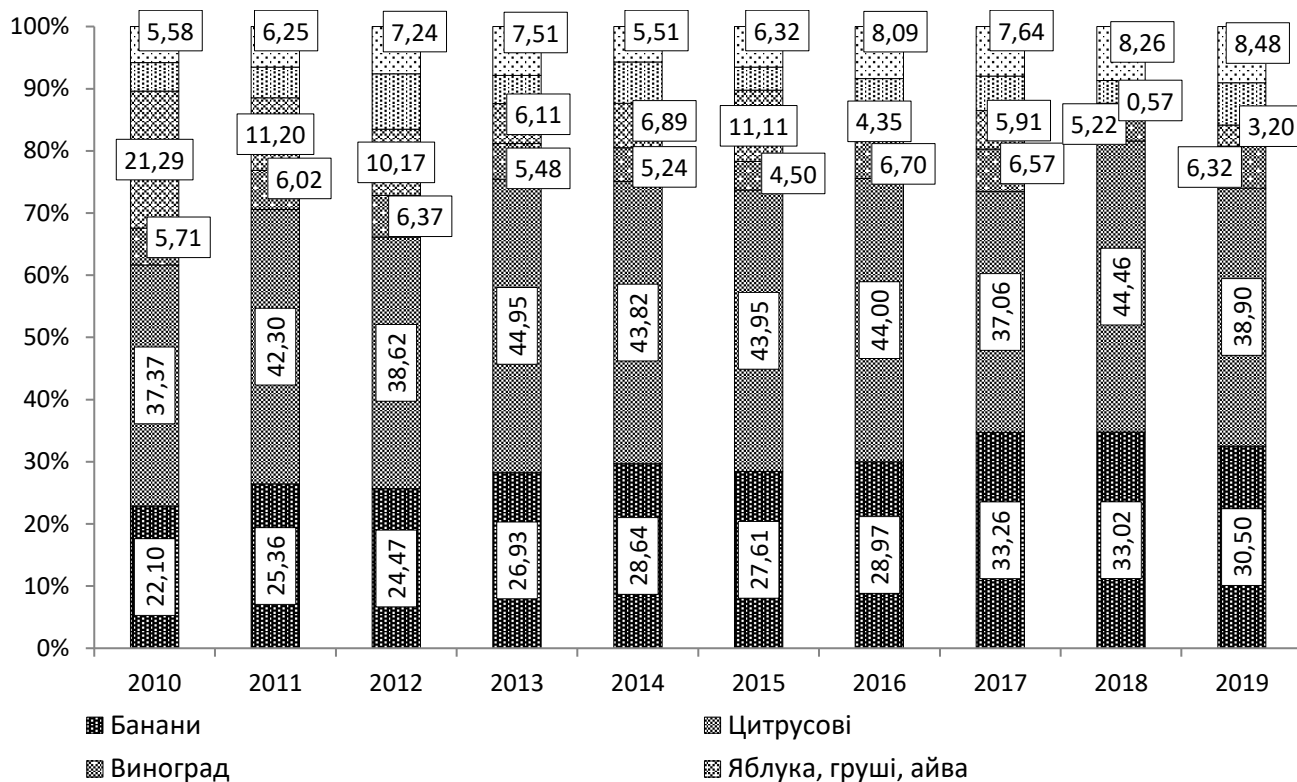

Рис. Р.1. Склад і структура імпорту плодів, ягід і винограду в Україну, %

Джерело: розраховано автором за даними: www.ukrstat.gov.ua/

Таблиця Р.4

Динаміка використання олії (включаючи основні оліємісткі продукти, в перерахунку на олію) в Україні

Показники	Рік							2019р у % до 2005р
	2005	2010	2015	2016	2017	20018	2019	
У розрахунку на 1 особу, кг:								
- вироблено	30,6	67,7	107,1	127,0	148,1	148,1	164,5	537,58
- експортовано	19,2	62,3	92,9	119,9	141,3	142,0	158,6	826,04
- спожито	13,5	14,8	12,3	11,7	11,7	11,9	12,0	88,89
Фактичний рівень споживання у % до:								
- раціональної норми*	103,85	113,85	94,62	90,00	90,00	91,54	92,31	-11,54
- виробництва	44,19	21,93	11,46	9,19	7,90	8,02	7,31	-36,88
Структура використання, %:								
- експорт	56,71	79,81	88,38	90,72	92,01	91,92	92,61	35,9
- втрати, витрати на нехарчові цілі	3,28	1,15	0,69	0,44	0,37	0,38	0,36	-2,92
- фонд споживання	40,01	19,04	10,91	8,83	7,62	7,79	7,03	-32,98
Відсоток імпорту у споживанні, %	41,57	46,91	30,48	44,06	48,19	51,70	49,60	8,03
Експортоорієнтованість виробництва олії, %	62,63	91,91	92,84	94,36	95,40	95,88	96,37	33,74

* Раціональна норма споживання олії – 13 кг на 1 особу на рік

Джерело: розраховано автором за даними [1-6; 119-127]

Таблиця Р.5

Динаміка використання цукру (включаючи основні цукровмісні продукти, в перерахунку на цукор) в Україні

Показники	Рік							2019р у % до 2005р
	2005	2010	2015	2016	2017	20018	2019	
У розрахунку на 1 особу, кг:								
- вироблено	45,41	39,35	34,05	47,36	48,09	41,50	35,15	77,41
- експортовано	3,27	1,42	3,57	11,83	14,52	14,05	5,92	181,04
- спожито	38,1	37,1	35,7	33,3	30,4	29,8	28,8	75,59
Фактичний рівень споживання у % до:								
- раціональної норми*	100,26	97,63	93,95	87,63	80,00	78,42	75,79	-24,47
- виробництва	83,92	94,40	104,73	70,26	63,14	71,84	82,28	-1,64
Структура використання, %:								
- експорт	7,44	3,49	7,94	25,26	31,19	30,87	16,26	8,82
- витрачено на корм та втрати	5,80	5,05	5,45	3,70	3,59	3,64	4,26	-1,54
- фонд споживання	86,76	91,47	79,34	71,04	65,22	65,49	79,48	-7,28
Відсоток імпорту у споживанні, %	8,55	4,83	0,21	0,25	0,35	0,16	0,33	-8,22

* Раціональна норма споживання цукру – 38 кг на 1 особу на рік

Джерело: розраховано автором за даними [1-6; 119-127]

Таблиця Р.6

Динаміка використання м'яса та м'ясних продуктів в Україні

Показники	Рік								2019р у % до 2000р
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	20018	2019	
У розрахунку на 1 особу, кг:									
- вироблено	33,64	33,78	44,80	54,11	54,35	54,69	55,56	59,12	25,48
- експортовано	3,30	1,73	1,04	5,71	7,09	8,24	9,41	11,55	8,25
- спожито	32,8	39,1	52,0	50,9	51,4	51,7	52,8	53,6	163,41
Фактичний рівень споживання у % до:									
- раціональної норми*	41,00	48,88	65,00	63,63	64,25	64,63	66,00	67,00	163,41
- виробництва	96,87	115,47	115,78	93,80	94,45	94,69	94,78	90,37	93,29
Структура використання, %:									
- експорт	9,14	4,24	1,97	9,87	12,08	13,73	15,11	17,72	8,58
- витрачено на корм, втрати	0,50	0,36	0,33	0,32	0,40	0,39	0,38	0,36	-0,14
- фонд споживання	90,35	95,40	97,70	87,79	87,52	85,88	84,51	81,92	-8,43
Відсоток імпорту у споживанні, %	2,13	16,81	15,49	6,37	7,26	9,12	10,72	11,59	9,46

* Раціональна норма споживання м'яса та м'ясних продуктів – 80 кг на 1 особу на рік

Джерело: розраховано автором за даними [1-6; 119-127; 129-134]

**Динаміка виробництва і споживання продукції
тваринництва у розрахунку на одну особу, кг**

Рік		Молоко		М'ясо, у забійній вазі		Яйця, штук		Риба, кг	
		Вироб- ництво	Спожи- вання	Вироб- ництво	Спожи- вання	Вироб- ництво	Спожи- вання	Вироб- ництво	Спожи- вання
1990		472,3	373,2	84,0	68,2	314	272	16,3	17,5
1995		335,3	243,6	44,5	38,9	183	171	7,7	3,6
2000		257,4	199,1	33,8	32,8	179	166	7,1	8,4
2001		276,3	205,2	31,2	31,1	199	180	6,8	11,0
2002		293,4	225,3	34,2	32,6	235	209	6,1	11,9
2003		285,7	226,4	36,1	34,5	240	214	5,2	12,0
2004		288,9	226,0	33,7	38,3	252	220	4,7	12,3
2005		291,1	225,6	33,9	39,1	277	238	6,3	14,4
2006		284,0	234,7	36,8	42,0	304	251	4,9	14,1
2007		263,6	224,6	41,1	45,7	302	252	4,6	15,3
2008		254,3	213,8	41,2	50,6	323	260	5,3	17,5
2009		252,1	212,4	41,6	49,1	345	272	5,6	15,1
2010		245,2	206,4	44,9	52,0	372	290	5,7	14,5
2011		242,5	204,9	46,9	51,2	409	310	4,6	13,4
2012		249,5	214,9	48,5	54,4	419	307	4,5	13,6
2013		252,5	220,9	52,5	56,1	431	309	5,0	14,6
2014		258,9	222,8	54,9	54,1	456	310	2,0	11,1
2015		247,8	209,9	54,2	50,9	392	280	3,2	8,6
2016		243,3	209,5	54,5	51,4	354	267	3,0	9,6
2017		242,0	200,0	54,6	51,7	365	273	3,1	10,8
2018		238,1	197,7	55,7	52,8	382	275	3,0	11,8
2019		229,9	200,5	59,3	53,6	397	282	3,0	12,5
Норма	Рекомендована	х	380,0	х	80,0	х	290	х	20,0
	Мінімальна	х	353,3	х	45,4	х	246	х	14,1

Джерело: розраховано автором за даними [1-6; 119-127; 129-134]

Таблиця Р.8

Динаміка використання молока та молочних продуктів в Україні

Показники	Рік								2019р у % до 2000р
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	20018	2019	
У розрахунку на 1 особу, кг:									
- вироблено	256,08	290,05	244,74	247,27	243,80	242,55	238,75	231,42	90,37
- експортовано	22,25	40,21	20,80	10,81	10,19	19,61	19,14	14,15	63,60
- спожито	199,1	225,6	206,4	209,9	209,5	200,0	197,7	200,5	100,70
Фактичний рівень споживання у % до:									
- раціональної норми*	52,39	59,37	54,32	55,24	55,13	52,63	52,03	52,76	0,37
- виробництва	77,33	77,48	84,19	84,74	86,13	82,64	83,02	86,91	9,58
Структура використання, %:									
- експорт	8,40	13,78	8,29	4,32	4,15	8,04	7,94	5,93	-2,47
- витрачено на корм	16,81	9,20	9,53	10,22	10,22	9,98	9,79	9,69	-7,12
- втрати	0,08	0,02	0,07	0,14	0,13	0,13	0,12	0,11	0,03
- фонд споживання	74,71	77,00	82,11	83,80	85,50	81,85	82,15	84,27	9,56
Відсоток імпорту у споживанні, %	0,38	0,81	2,37	0,73	1,00	1,27	1,77	4,00	3,62

* Раціональна норма молока та молочних продуктів – 380 кг на 1 особу на рік

Джерело: розраховано автором за даними [1-6; 119-127; 129-134]

Таблиця Р.9

Динаміка використання риби та рибних продуктів в Україні

Показники	Рік							2019р у % до 2000р
	2005	2010	2015	2016	2017	20018	2019	
У розрахунку на 1 особу, кг:								
- вироблено	6,31	5,68	3,25	3,01	3,11	3,04	3,05	48,34
- експортовано	0,43	1,64	0,23	0,23	0,31	0,31	0,33	76,74
- спожито	14,4	14,5	8,6	9,6	10,8	11,8	12,5	86,81
Фактичний рівень споживання у % до:								
- раціональної норми*	72,00	72,50	43,00	48,00	54,00	59,00	62,50	-9,5
- виробництва	228,38	256,54	264,03	320,31	348,48	388,28	409,38	181,00
Структура використання, %:								
- експорт	2,83	10,04	2,64	2,35	2,72	2,53	2,57	-0,26
- втрати	1,56	0,67	0,53	1,18	1,05	1,17	1,28	-0,28
- фонд споживання	95,62	89,29	96,83	96,47	96,23	96,69	96,15	0,53
Відсоток імпорту у споживанні, %	62,87	73,46	64,58	74,63	73,48	79,28	79,58	16,71

* Раціональна норма споживання риби – 20 кг на 1 особу на рік

Джерело: розраховано автором за даними [1-6; 119-127; 129-134]

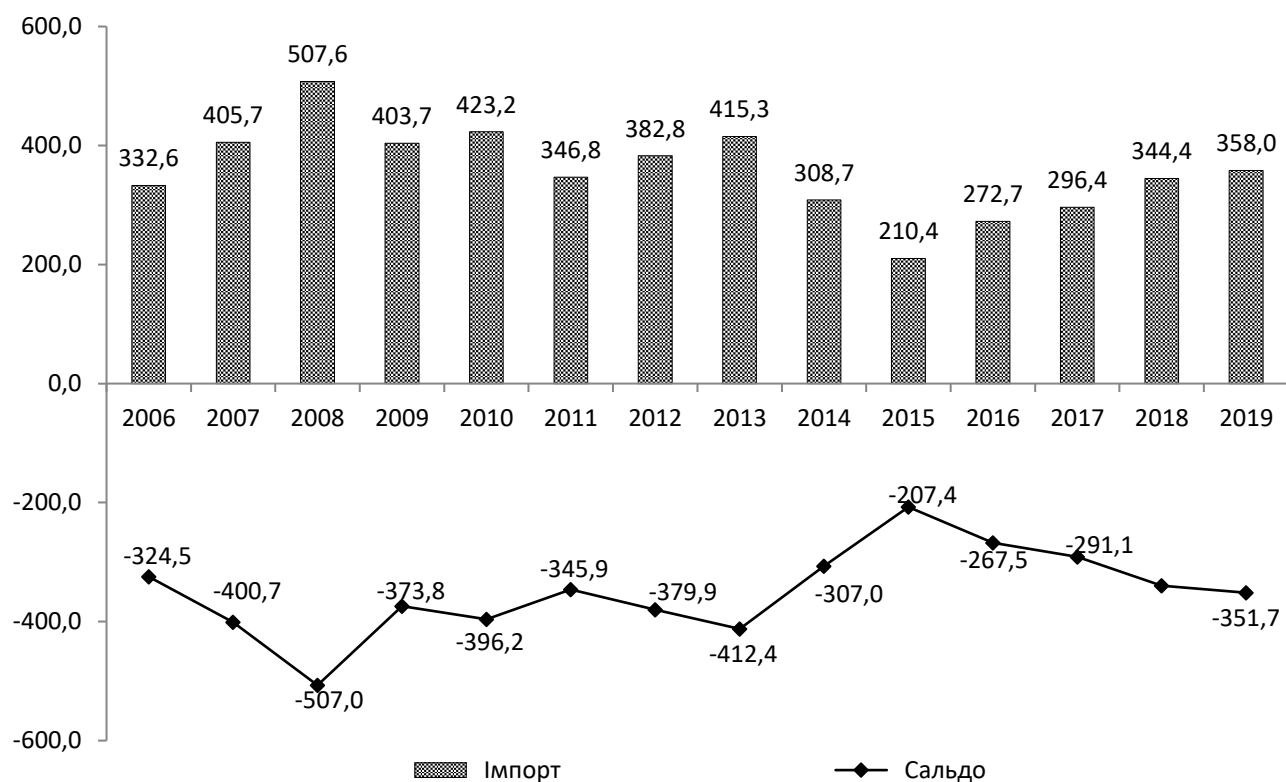

Рис. Р.2. Динаміка імпорту риби та рибопродукції, тис. тонн

Джерело: розраховано автором за даними: www.ukrstat.gov.ua

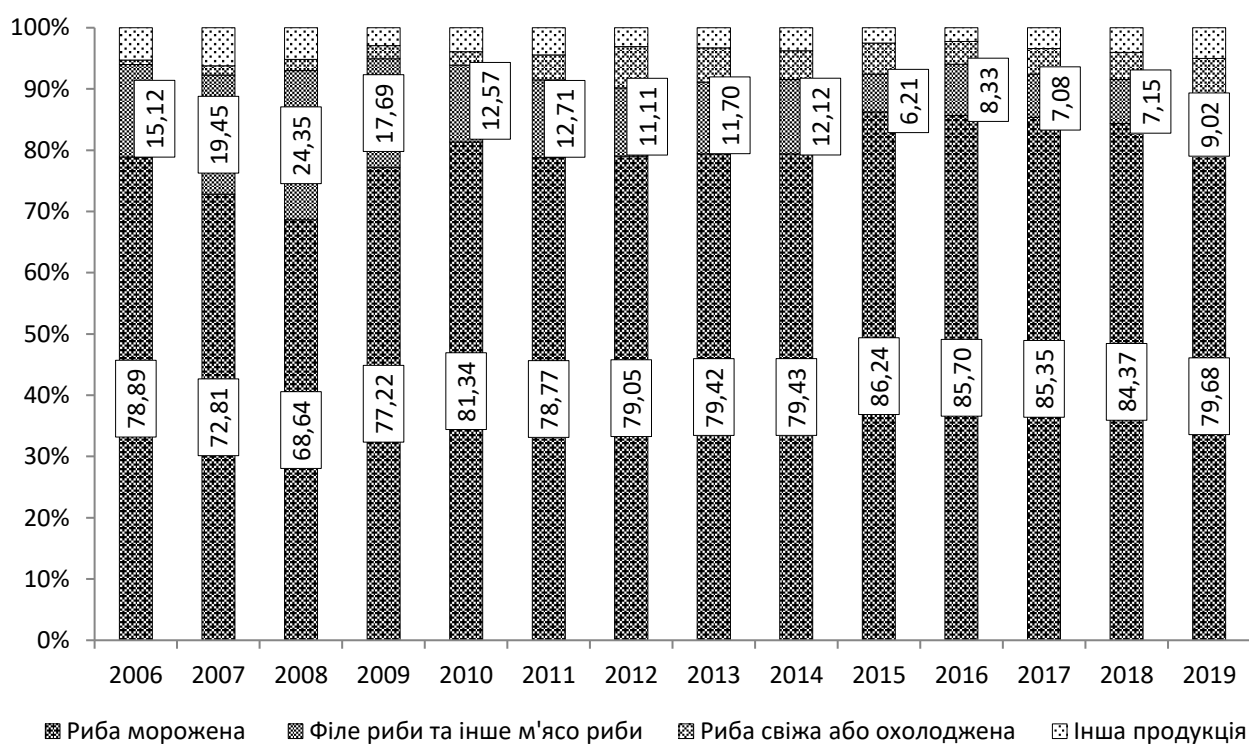

Рис. Р.3. Склад і структура імпорту риби та рибопродуктів в Україну, %

Джерело: розраховано автором за даними: www.ukrstat.gov.ua

Динаміка використання яєць (включаючи яйцепродукти) в Україні

Показники	Рік								2019р у % до 2000р
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	20018	2019	
У розрахунку на 1 особу, кг:									
- вироблено	10,38	16,05	21,52	22,66	20,48	21,14	22,11	22,98	221,39
- експортовано	-	0,02	0,15	2,95	3,64	3,66	4,41	4,73	100,00
- спожито	9,6	13,7	16,7	16,2	15,4	15,8	15,9	16,3	169,79
Фактичний рівень споживання у % до:									
- раціональної норми*	57,24	82,07	100,00	96,55	92,07	94,14	94,83	97,24	
- виробництва	92,72	85,92	77,87	71,62	75,57	74,78	72,00	70,92	-21,80
Структура використання, %:									
- експорт	-	0,13	7,63	12,80	12,77	17,17	19,83	20,56	20,56
- витрачено на корм та інкубацію	7,09	12,21	12,72	13,82	10,83	7,97	8,21	8,10	1,01
- втрати	0,20	0,81	1,63	2,13	1,25	0,66	0,43	0,42	0,22
- фонд споживання	92,72	86,85	78,03	70,53	75,14	74,20	71,54	70,92	-21,8
Відсоток імпорту у споживанні, %	0,39	0,67	0,71	1,12	0,57	0,78	0,43	0,73	0,34

* Раціональна норма споживання яєць – 290 шт на 1 особу на рік

Джерело: розраховано автором за даними [1-6; 119-127; 129-134]

Додатки до розділу 4

Додаток С

Експорт аграрно-продовольчої продукції

Таблиця С.1

Динаміка вартості експорту продукції і товарів національної економіки України

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до		Середньорічні темпи приросту, %
		2001р	попер. р.	
2001	16264,7	100,00	-	-
2002	17957,1	110,41	110,41	10,41
2003	23080,2	141,90	128,53	28,53
2004	32666,1	200,84	141,53	41,53
2005	34228,4	210,45	104,78	4,78
У середньому за рік	24839,3	152,72	120,44	20,44
2006	38368,0	235,90	112,09	12,09
2007	49296,1	303,09	128,48	28,48
2008	66967,3	411,73	135,85	35,85
2009	39695,7	244,06	59,28	-40,72
2010	51430,5	316,21	129,56	29,56
У середньому за рік	49151,5	302,20	107,60	7,60
2011	68394,2	420,51	132,98	32,98
2012	68809,8	423,06	100,61	0,61
2013	62305,9	383,07	90,55	-9,45
2014	53901,7	331,40	86,51	-13,49
2015	38127,1	234,42	70,73	-29,27
У середньому за рік	58307,7	358,49	86,41	-13,59
2016	36361,7	223,56	95,34	-4,66
2017	43264,7	266,00	118,98	18,98
2018	47335,0	291,03	109,41	9,41
2019	50054,6	307,75	105,75	5,75
У середньому за рік	44254,0	272,09	111,24	11,24

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

**Динаміка вартості і темпи приросту експорту товарної
продукції аграрного сектору економіки**

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до		
		експорту продукції нац. економіки	2001р	попер. р.
2001	1823,9	11,21	100,00	-
2002	2388,4	13,30	130,95	130,95
2003	2732,3	11,84	149,81	114,40
2004	3470,9	10,63	190,30	127,03
2005	4307,0	12,58	236,14	124,09
У середньому за рік	2944,5	11,85	161,44	123,96
2006	4712,6	12,28	258,38	109,42
2007	6287,0	12,75	344,70	133,41
2008	10837,6	16,18	594,20	172,38
2009	9514,9	23,97	521,68	87,80
2010	9936,1	19,32	544,77	104,43
У середньому за рік	8257,6	16,80	452,74	120,50
2011	12804,1	18,72	702,02	128,86
2012	17880,6	25,99	980,35	139,65
2013	16930,1	27,17	928,24	94,68
2014	16668,9	30,92	913,92	98,46
2015	14563,1	38,20	798,46	87,37
У середньому за рік	15769,4	27,05	864,60	103,27
2016	15281,8	42,03	837,86	104,94
2017	17758,4	41,05	973,65	116,21
2018	18611,8	39,32	1020,44	104,81
2019	22144,1	44,24	1214,11	118,98
У середньому за рік	18449,0	41,69	1011,51	113,16

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості експорту товарної групи І – живі тварини, продукція тваринництва та їх частка в продукції аграрного сектору економіки

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %
		прод. АПК	2001 р	попер. р.	
2001	454,5	24,92	100,00	-	-
2002	379,7	15,90	83,54	83,54	-16,46
2003	523,4	19,16	115,16	137,85	37,85
2004	648,5	18,68	142,68	123,90	23,90
2005	732,0	17,00	161,06	112,88	12,88
У середньому за рік	547,6	18,60	120,48	112,65	12,65
2006	396,5	8,41	87,24	54,17	-45,83
2007	747,2	11,88	164,40	188,45	88,45
2008	796,3	7,35	175,20	106,57	6,57
2009	596,0	6,26	131,13	74,85	-25,15
2010	771,4	7,76	169,72	129,43	29,43
У середньому за рік	661,5	8,01	145,54	118,10	18,10
2011	936,6	7,31	206,07	121,42	21,42
2012	961,3	5,38	211,51	102,64	2,64
2013	1083,1	6,40	238,31	112,67	12,67
2014	1014,5	6,09	223,21	93,67	-6,33
2015	823,3	5,65	181,14	81,15	-18,85
У середньому за рік	963,8	6,11	212,06	96,83	-3,17
2016	775,0	5,07	170,52	94,13	-5,87
2017	1109,0	6,24	244,00	143,10	43,10
2018	1210,6	6,50	266,36	109,21	9,21
2019	1277,0	5,77	280,97	105,48	5,48
У середньому за рік	1092,9	5,92	240,46	118,11	18,11

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка експорту п.01 – живі тварини

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %
		гр. I	2001 р	попер. р.	
2001	1,8	0,40	100,00	-	-
2002	4,9	1,29	272,22	272,22	172,22
2003	8,6	1,64	477,78	175,51	75,51
2004	4,0	0,62	222,22	46,51	-53,49
2005	2,8	0,38	155,56	70,00	-30,00
У середньому за рік	4,4	0,80	244,44	111,68	11,68
2006	5,5	1,39	305,56	196,43	96,43
2007	3,7	0,50	205,56	67,27	-32,73
2008	6,5	0,82	361,11	175,68	75,68
2009	9,6	1,61	533,33	147,69	47,69
2010	3,9	0,51	216,67	40,63	-59,37
У середньому за рік	5,8	0,88	322,22	91,76	-8,24
2011	9,8	1,05	544,44	251,28	151,28
2012	7,7	0,80	427,78	78,57	-21,43
2013	13,0	1,20	722,22	168,83	68,83
2014	14,5	1,43	805,56	111,54	11,54
2015	25,6	3,11	1422,22	176,55	76,55
У середньому за рік	14,1	1,46	783,33	127,13	27,13
2016	30,9	3,99	1716,67	120,70	20,70
2017	45,7	4,12	2538,89	147,90	47,90
2018	45,8	3,78	2544,44	100,22	0,22
2019	62,5	4,89	3472,22	136,46	36,46
У середньому за рік	46,2	4,23	2266,67	126,47	26,47

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

**Динаміка вартості експорту п. 02 – м'ясо та їстівні субпродукти
та їх частка в продукції аграрного сектору**

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %
		гр. I	2001 р	попер. р.	
2001	159,3	35,05	100,00	-	-
2002	209,5	55,18	131,51	131,51	31,51
2003	242,2	46,27	152,04	115,61	15,61
2004	177,6	27,39	111,49	73,33	-26,67
2005	154,4	21,09	96,92	86,94	-13,06
У середньому за рік	188,6	34,44	118,39	99,22	-0,78
2006	33,2	8,37	20,84	21,50	-78,50
2007	105,2	14,08	66,04	316,87	216,87
2008	74,8	9,39	46,96	71,10	-28,90
2009	79,1	13,27	49,65	105,75	5,75
2010	90,2	11,69	56,62	114,03	14,03
У середньому за рік	76,5	11,56	48,02	128,39	28,39
2011	197,9	21,13	124,23	219,40	119,40
2012	315,9	32,86	198,31	159,63	59,63
2013	348,5	32,18	218,77	110,32	10,32
2014	381,8	37,63	239,67	109,56	9,56
2015	377,7	45,88	237,10	98,93	-1,07
У середньому за рік	318,4	33,04	199,87	117,54	17,54
2016	387,8	50,04	243,44	102,67	2,67
2017	531,3	47,91	333,52	137,00	37,00
2018	646,0	53,35	405,59	121,61	21,61
2019	711,9	55,75	446,89	110,20	10,20
У середньому за рік	569,3	52,13	357,38	122,44	22,44

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

**Динаміка експорту п. 03 – Риба і ракоподібні
та їх частка у вартості продукції тваринництва**

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %
		гр. I	2001 р	попер. р.	
2001	23,1	12,66	100,00	-	-
2002	13,5	9,50	58,44	58,44	-41,56
2003	11,4	6,03	49,35	84,44	-15,56
2004	8,8	2,79	38,10	77,19	-22,81
2005	9,6	1,92	41,56	109,09	9,09
У середньому за рік	13,3	5,01	57,58	80,29	-19,71
2006	5,8	0,89	25,11	60,42	-39,58
2007	5,7	0,74	24,68	98,28	-1,72
2008	16,6	0,98	71,86	291,23	191,23
2009	25,2	1,99	109,09	151,81	51,81
2010	21,1	1,70	91,34	83,73	-16,27
У середньому за рік	14,9	1,32	64,50	138,11	38,11
2011	19,6	1,89	84,85	92,89	-7,11
2012	18,8	1,09	81,39	95,92	-4,08
2013	20,3	1,10	87,88	107,98	7,98
2014	27,4	2,44	118,61	134,98	34,98
2015	13,0	2,37	56,28	47,45	-52,55
У середньому за рік	19,8	1,58	85,71	90,24	-9,76
2016	17,0	2,71	73,59	130,77	30,77
2017	26,4	3,61	114,29	155,29	55,29
2018	25,0	2,72	108,23	94,70	-5,30
2019	33,6	2,63	145,45	134,40	34,40
У середньому за рік	25,5	2,33	110,39	125,50	25,50

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

**Динаміка вартості експорту п.04 – молоко та молочні продукти,
яйця птиці, натуральний мед**

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %
		в гр. I	2001 р	попер. р.	
2001	265,6	58,44	100,00	-	-
2002	144,8	38,14	54,52	54,52	-45,48
2003	250,6	47,88	94,35	173,07	73,07
2004	446,0	68,77	167,92	177,97	77,97
2005	553,7	75,64	208,47	124,15	24,15
У середньому за рік	332,1	60,6	125,04	120,16	20,16
2006	340,4	85,85	128,16	61,48	-48,52
2007	622,7	83,34	234,45	182,93	82,93
2008	690,3	86,69	259,90	110,86	10,86
2009	476,4	79,93	179,37	69,01	-30,99
2010	648,8	84,11	244,28	136,19	36,19
У середньому за рік	555,7	84,0	209,22	117,50	17,50
2011	703,8	75,14	264,98	108,48	8,48
2012	612,4	63,71	230,57	87,01	-12,99
2013	691,5	63,84	260,35	112,92	12,92
2014	575,4	56,72	216,64	83,21	-16,79
2015	386,5	46,95	145,52	67,17	-32,83
У середньому за рік	593,9	61,6	223,61	86,08	-13,92
2016	330,5	42,65	124,44	85,51	-14,49
2017	494,4	44,58	186,14	149,59	49,59
2018	480,9	39,74	181,21	97,35	-2,65
2019	453,9	35,54	170,89	94,39	-5,61
У середньому за рік	439,9	40,25	165,63	111,16	11,16

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості експорту п. 05 – інші продукти тваринного походження

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %
		в гр. I	2001 р	попер. р.	
2001	4,7	1,03	100,00	-	-
2002	7,0	1,84	148,94	148,94	48,94
2003	10,6	2,03	225,53	151,43	51,43
2004	12,2	1,88	259,57	115,09	115,09
2005	11,5	1,57	244,68	94,26	-5,74
У середньому за рік	9,2	1,68	195,74	125,07	25,07
2006	11,6	2,93	246,81	100,87	0,87
2007	10,0	1,34	212,77	86,21	-13,79
2008	8,1	1,02	172,34	81,00	-19,00
2009	5,6	0,94	119,15	69,14	-30,86
2010	7,8	1,01	165,96	139,29	39,29
У середньому за рік	8,6	1,30	182,98	90,55	-9,45
2011	5,4	0,58	114,89	69,23	-30,77
2012	6,5	0,68	138,30	120,37	20,37
2013	9,9	0,91	210,64	152,31	52,31
2014	15,4	1,52	327,66	155,56	55,56
2015	20,7	2,51	440,43	134,42	34,42
У середньому за рік	11,6	1,20	246,81	139,92	39,92
2016	8,8	1,14	187,23	42,51	-57,49
2017	11,2	1,01	238,30	127,27	27,27
2018	12,9	1,07	274,47	115,18	15,18
2019	15,1	1,18	321,28	117,05	17,05
У середньому за рік	12,0	1,10	255,32	119,72	19,72

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

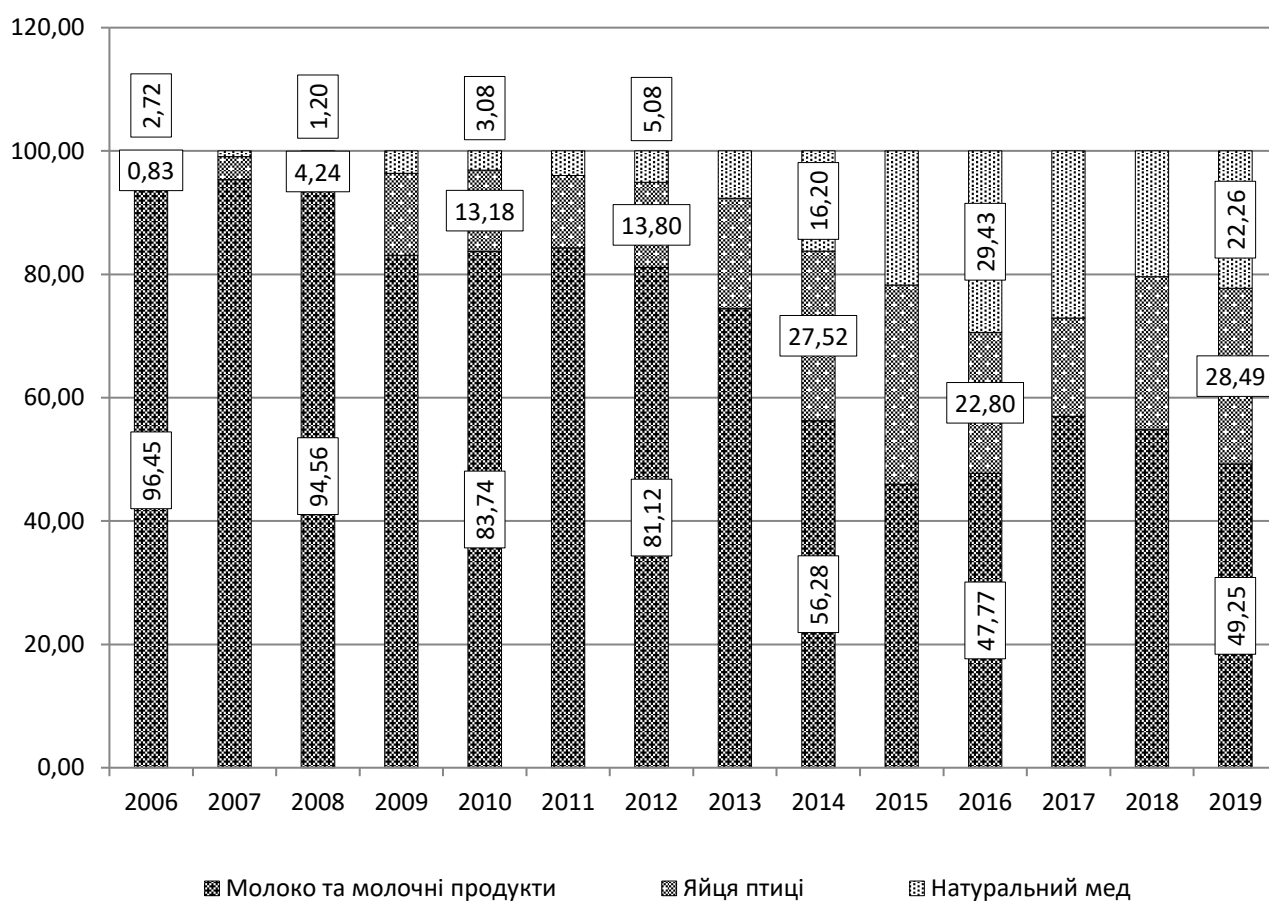

Рис. С.1. Пітома вага складових в експорті п.04 – молоко та молочні продукти, яйця птиці, натуральний мед, %

Джерело: розраховано автором за даними [21-22]

Динаміка, склад та структура експорту

п.04 – молоко та молочні продукти, яйця птиці, натуральний мед

Рік	Молоко і молочні продукти		Яйця птиці		Натуральний мед	
	Сума, млн. дол. США	Частка, %	Сума, млн. дол. США	Частка, %	Сума, млн. дол. США	Частка, %
2006	328,3	96,45	2,8	0,83	9,2	2,72
2007	593,6	95,33	23,4	3,76	5,7	0,91
2008	652,8	94,56	29,3	4,24	8,3	1,20
2009	396,0	83,12	63,2	13,28	17,2	3,60
2010	543,3	83,74	85,5	13,18	20,0	3,08
У середньому за рік	502,8	90,48	40,8	7,34	12,08	2,17
2011	593,3	84,30	82,7	11,75	27,8	3,95
2012	496,7	81,12	84,5	13,80	31,1	5,08
2013	515,0	74,45	123,8	17,89	53,0	7,66
2014	323,8	56,28	158,3	27,52	93,2	16,20
2015	177,6	45,97	124,8	32,30	84,0	21,73
У середньому за рік	421,3	70,94	114,8	19,33	57,8	9,73
2016	157,9	47,77	75,4	22,80	97,3	29,43
2017	281,6	56,99	78,9	15,96	133,7	27,05
2018	263,7	54,80	119,5	24,82	98,1	20,38
2019	223,6	49,26	129,4	28,51	101,1	22,27
У середньому за рік	231,7	52,65	100,8	22,90	107,6	24,45

Джерело: розраховано автором за даними [21-22]

Динаміка, склад та структура експорту

п.04 – молоко та молочні продукти, яйця птиці, натуральний мед

Рік	Молоко і молочні продукти		Яйця птиці		Натуральний мед	
	Кількість, т	Темпи приросту, %	Кількість, т	Темпи приросту, %	Кількість, т	Темпи приросту, %
2006	165935,5	-	1135,0	-	6561,5	-
2007	177982,8	107,26	15083,2	1328,92	3515,8	53,58
2008	192761,1	108,30	10927,3	72,45	3264,3	92,85
2009	156567,4	81,22	36627,6	335,19	7362,5	225,54
2010	153626,3	98,12	23636,3	64,53	7047,5	95,72
У середньому за рік	169374,6	98,09	17481,9	213,62	5550,3	101,80
2011	163025,5	106,12	40748,4	172,40	9873,9	140,11
2012	146915,0	90,12	31000,7	76,08	13338,5	135,09
2013	138464,0	94,25	39949,2	128,87	21673,6	162,49
2014	112819,4	81,48	59277,0	148,38	36335,7	167,65
2015	120697,6	106,98	62604,5	105,61	36013,0	99,11
У середньому за рік	136384,3	92,76	46716,0	111,33	23446,9	138,20
2016	109153,3	90,44	54248,9	169,67	56968,5	158,19
2017	136012,2	124,61	92043,1	169,67	67786,3	118,99
2018	132503,6	97,42	115378,5	125,35	49405,2	72,88
2019	116694,1	88,07	143662,0	124,51	55682,7	112,71
У середньому за рік	123590,8	102,25	101333,1	138,35	57460,7	99,24

Джерело: розраховано автором за даними [21-22]

**Динаміка вартості експорту товарної групи II –
продукти рослинного походження**

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %
		прод. АПК	2001 р	попер. р.	
2001	693,3	38,01	100,00	-	-
2002	1120,7	46,92	161,65	161,65	61,65
2003	745,8	27,30	107,57	66,55	-33,45
2004	1135,9	32,73	163,84	152,31	52,31
2005	1699,9	39,47	245,19	149,65	49,65
У середньому за рік	1078,3	36,62	155,53	125,13	25,13
2006	1950,5	41,39	281,34	114,74	14,74
2007	1726,5	27,46	249,03	88,52	-11,48
2008	5577,4	51,46	804,47	323,05	223,05
2009	5034,9	52,92	726,22	90,27	-9,73
2010	3976,3	40,02	573,53	78,97	-21,03
У середньому за рік	3653,1	44,24	526,91	119,49	19,49
2011	5532,0	43,20	797,92	139,12	39,12
2012	9213,9	51,53	1328,99	166,56	66,56
2013	8849,1	52,27	1276,37	96,04	-3,96
2014	8736,1	52,41	1260,08	98,72	-1,28
2015	7971,5	54,74	1149,79	91,25	-8,75
У середньому за рік	8060,5	51,11	1162,63	109,56	9,56
2016	8093,7	52,96	1167,42	101,53	1,53
2017	9216,4	51,90	1329,35	113,87	13,87
2018	9886,1	53,12	1425,98	107,27	7,27
2019	12914,5	58,32	1862,76	130,63	30,63
У середньому за рік	10027,7	54,35	1446,37	116,85	16,85

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості експорту п.10 – зернові культури

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %
		гр. II	2001 р	попер. р.	
2001	483,7	69,77	100,00	-	-
2002	997,7	89,02	206,26	206,26	106,26
2003					
2004	842,8	74,20	174,24	209,50	109,50
2005	1383,1	81,36	285,94	164,11	64,11
У середньому за рік	822,1	76,24	169,96	130,04	30,04
2006	1353,7	69,40	279,86	97,87	-2,13
2007	763,7	44,23	157,89	56,42	-43,58
2008	3703,8	66,41	765,72	484,98	384,98
2009	3556,2	70,63	735,21	96,01	-3,99
2010	2467,1	62,05	510,05	69,37	-30,63
У середньому за рік	2368,9	64,85	489,75	116,19	16,19
2011	3617,1	65,39	747,80	146,61	46,61
2012	6999,9	75,97	1447,16	193,52	93,52
2013	6351,7	71,78	1313,15	90,74	-9,26
2014	6544,1	74,91	1352,93	103,03	3,03
2015	6057,5	75,99	1252,33	92,56	-7,44
У середньому за рік	5914,1	73,37	1222,68	113,76	13,76
2016	6073,9	75,04	1255,72	100,27	0,27
2017	6501,6	70,54	1344,14	107,04	7,04
2018	7240,6	73,24	1496,94	111,37	11,37
2019	9633,3	74,59	1991,59	133,05	33,05
У середньому за рік	7362,4	73,42	1522,10	116,62	16,62

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості експорту зернових культур з України

Показник	2010р	2015р	2017р	2018р	2019р	Відхилення 2019р до 2010р	
						+/-	%
Озима пшениця							
Площа посіву, тис. га ¹	6137,3	6696,1	6168,3	6417,1	6650,2	512,90	8,36
Валове виробництво, тис. тон ¹	16216,8	25937,4	25398,5	23906,6	27663,6	11446,8	70,59
Експорт, тис. тонн	4859,6	13374,6	17274,6	16315,0	20023,4	15163,8	312,04
У % до валового виробництва	29,97	51,56	68,01	68,24	72,38	42,41	141,51
Вартість експорту, млн. дол. США	906,4	2223,8	2752,0	2993,1	3658,7	2752,3	303,65
Ціна експорту, дол. США за 1т	186,52	166,27	159,31	183,46	182,72	-3,80	-2,04
Ячмінь, всього							
Площа посіву, тис. га ¹	4504,8	2825,2	2506,9	2492,2	2612,7	-1892,1	-42,00
Валове виробництво, тис. тонн ¹	8484,9	8288,4	8284,9	7349,1	8916,8	431,9	5,09
Експорт, тис. тонн	4785,2	4629,4	4855,9	3597,2	4143,4	-641,8	-13,41
У % до валового виробництва	56,40	55,85	58,61	48,95	46,47	-9,93	-17,61
Вартість експорту, млн. дол. США	740,0	768,5	710,6	681,8	710,1	-29,9	-4,04
Ціна експорту, дол. США за 1 т	154,65	166,00	146,34	189,53	171,37	16,72	10,81
Кукурудза на зерно							
Площа посіву, тис. га ¹	2708,6	4122,7	4520,0	4579,7	5004,8	2296,2	84,77
Валове виробництво, тис. тонн ¹	11953,0	23327,6	24668,8	35801,1	35880,1	23927,1	200,18
Експорт, тис. тонн	4052,4	19043,9	19386,1	21436,2	32345,9	28293,5	698,19
У % до валового виробництва	33,90	81,64	78,59	59,88	90,15	56,25	165,93
Вартість експорту, тис. дол. США	785,9	2993,0	2974,5	3496,7	5218,3	4432,4	563,99
Ціна експорту, дол. США за 1т	193,93	157,16	153,44	163,12	161,33	-32,60	-16,81

¹ – Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя; за 2014-2019рр. – також без урахування частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

**Динаміка вартості експорту п.11 – продукція
борошномельно-круп'яної промисловості**

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %
		гр. II	2001 р	попер. р.	
2001	12,7	1,83	100,00	-	-
2002	14,6	1,30	114,96	114,96	14,96
2003	19,0	2,55	149,61	130,14	30,14
2004	27,8	2,45	218,90	146,32	46,32
2005	29,2	1,72	229,92	105,04	5,04
У середньому за рік	20,6	1,91	162,20	123,14	23,14
2006	36,3	1,86	285,83	124,32	24,32
2007	73,7	4,27	580,31	203,03	103,03
2008	180,3	3,23	1419,69	244,64	144,64
2009	80,7	1,60	635,43	44,76	-55,24
2010	80,9	2,03	637,01	100,25	0,25
У середньому за рік	90,4	2,47	711,81	122,18	22,18
2011	111,2	2,01	875,59	137,45	37,45
2012	105,1	1,14	827,56	94,51	-5,49
2013	137,0	1,55	1078,74	130,35	30,35
2014	124,4	1,42	979,53	90,80	-9,20
2015	117,9	1,48	928,35	94,77	-5,23
У середньому за рік	119,1	1,48	937,80	101,47	1,47
2016	138,7	1,71	1092,13	117,64	17,64
2017	181,9	1,97	1432,28	131,15	31,15
2018	175,8	1,78	1385,04	96,70	-3,30
2019	202,1	1,56	1591,34	114,96	14,96
У середньому за рік	174,6	1,74	1374,80	113,37	13,37

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості експорту п. 12 – насіння і плоди олійних рослин

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %
		гр. II	2001 р	попер. р.	
2001	153,9	22,20	100,00	-	-
2002	42,5	3,79	27,62	27,62	-72,38
2003	263,6	35,34	171,28	620,24	520,24
2004	168,4	14,83	109,42	63,88	-36,12
2005	135,5	7,97	88,04	80,46	-19,54
У середньому за рік	152,8	14,17	99,29	96,87	-3,13
2006	314,3	16,11	204,22	231,96	131,96
2007	668,8	38,74	434,57	212,79	112,79
2008	1426,2	25,57	926,71	213,25	113,25
2009	1040,4	20,66	676,02	72,95	-27,05
2010	1085,7	27,30	705,46	104,35	4,35
У середньому за рік	907,1	24,83	589,41	136,33	36,33
2011	1434,8	25,94	932,29	132,15	32,15
2012	1754,0	19,04	1139,70	122,25	22,25
2013	2044,8	23,11	1328,65	116,58	16,58
2014	1687,7	19,32	1096,62	82,54	-17,46
2015	1475,5	18,51	958,74	87,43	-12,57
У середньому за рік	1679,3	20,83	1091,16	100,70	0,70
2016	1535,0	18,97	997,40	104,03	4,03
2017	2060,2	22,35	1338,66	134,21	34,21
2018	1954,1	19,77	1269,72	94,85	-5,15
2019	2563,2	19,85	1665,50	131,17	31,17
У середньому за рік	2028,1	20,22	1317,80	118,64	18,64

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості експорту п.07 – овочі

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %
		гр. II	2001 р	попер. р.	
2001	22,1	3,19	100,00	-	-
2002	27,4	2,44	123,98	123,98	23,98
2003	13,1	1,76	59,28	47,81	-52,19
2004	33,8	2,98	152,94	258,02	158,02
2005	39,3	2,31	177,83	116,27	16,27
У середньому за рік	27,1	2,51	122,62	115,48	15,48
2006	86,7	4,45	392,31	220,61	120,61
2007	70,7	4,09	319,91	81,55	-18,45
2008	81,9	1,47	370,59	115,84	15,84
2009	159,4	3,17	721,27	194,63	94,63
2010	119,2	3,00	539,37	74,78	-25,22
У середньому за рік	103,6	2,84	468,78	108,28	8,28
2011	132,9	2,40	601,36	111,49	11,49
2012	138,5	1,50	626,70	104,21	4,21
2013	111,1	1,26	502,71	80,22	-19,78
2014	129,9	1,49	587,78	116,92	16,92
2015	97,2	1,22	439,82	74,83	-25,17
У середньому за рік	121,9	1,51	551,58	92,48	-7,52
2016	152,6	1,89	690,50	157,00	57,00
2017	235,3	2,55	1064,71	154,19	54,19
2018	235,7	2,38	1066,52	100,17	0,17
2019	184,5	1,43	834,84	78,28	-21,72
У середньому за рік	202,0	2,01	914,03	106,53	6,53

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

**Динаміка експорту III гр. – жири та олії тваринного
або рослинного походження**

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %
		прод. АПК	2001 р	попер. р.	
2001	225,5	12,36	100,00	-	-
2002	342,2	14,33	151,75	151,75	51,75
2003	558,8	20,45	247,80	163,30	63,30
2004	545,8	15,73	242,04	97,67	-2,33
2005	587,2	13,63	260,40	107,59	7,59
У середньому за рік	451,9	15,35	200,40	127,03	27,03
2006	971,4	20,61	430,78	165,43	65,43
2007	1718,0	27,33	761,86	176,86	76,86
2008	1945,7	17,95	862,84	113,25	13,25
2009	1796,0	18,88	796,45	92,31	-7,69
2010	2617,3	26,34	1160,67	145,73	45,73
У середньому за рік	1809,7	21,92	802,53	128,12	28,12
2011	3396,4	26,53	1506,16	129,77	29,77
2012	4212,5	23,56	1868,07	124,03	24,03
2013	3497,4	20,66	1550,95	83,02	-16,98
2014	3822,0	22,93	1694,90	109,28	9,28
2015	3299,8	22,66	1463,33	86,34	13,66
У середньому за рік	3645,6	23,12	1670,07	99,28	-0,72
2016	3963,0	25,93	1757,43	120,10	20,10
2017	4605,7	25,94	2042,44	116,22	16,22
2018	4496,5	24,16	1994,06	97,63	-2,37
2019	4732,2	21,37	2098,54	105,24	5,24
У середньому за рік	4449,4	24,12	1973,13	106,09	6,09

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка експорту товарної групи IV – готові харчові продукти

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %
		прод. АПК	2001 р	попер. р.	
2001	450,7	24,71	100,00	-	-
2002	546,4	22,88	121,23	121,23	21,23
2003	904,3	33,10	200,64	165,50	65,50
2004	1140,7	32,86	253,10	126,14	26,14
2005	1291,7	29,99	286,60	113,24	13,24
У середньому за рік	866,8	29,44	192,32	130,11	30,11
2006	1394,2	29,58	309,34	107,94	7,94
2007	2095,3	33,33	464,90	150,29	50,29
2008	2518,2	23,24	558,73	120,18	20,18
2009	2088,0	21,94	463,28	82,92	-17,08
2010	2571,1	25,88	570,47	123,14	23,14
У середньому за рік	2133,4	25,84	473,35	116,53	16,53
2011	2939,1	22,95	652,12	114,31	14,31
2012	3493,9	19,54	775,22	118,88	18,88
2013	3500,5	20,68	776,68	100,19	0,19
2014	3096,3	18,58	687,00	88,45	-11,55
2015	2468,4	16,95	547,68	79,72	-20,28
У середньому за рік	3099,6	19,66	687,73	95,73	-4,27
2016	2450,1	16,03	543,62	99,26	-0,74
2017	2827,3	15,92	627,31	115,40	15,40
2018	3018,6	16,22	669,80	106,77	6,77
2019	3220,4	14,54	714,53	106,69	6,69
У середньому за рік	2879,1	15,61	638,81	109,54	9,54

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості експорту п.16 – продукти з м'яса, риби

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %
		гр. IV	2001р	п.р.	
2001	14,0	3,11	100,00	-	-
2002	13,4	2,45	95,71	95,71	-4,29
2003	19,7	2,18	140,71	147,01	47,01
2004	25,7	2,25	183,57	130,46	30,46
2005	27,0	2,09	192,86	105,06	5,06
У середньому за рік	20,0	2,31	142,86	117,84	17,84
2006	23,9	1,71	170,71	88,52	-11,48
2007	35,1	1,68	250,71	146,86	46,86
2008	40,0	1,59	285,71	113,96	13,96
2009	38,0	1,82	271,43	95,00	-5,00
2010	48,7	1,89	347,86	128,16	28,16
У середньому за рік	37,1	1,74	265,00	119,48	19,48
2011	50,1	1,70	357,86	102,87	2,87
2012	65,0	1,86	464,29	129,74	29,74
2013	42,9	1,23	306,43	66,00	-34,00
2014	32,4	1,05	231,43	75,52	-24,48
2015	12,5	0,51	89,29	38,58	-61,42
У середньому за рік	40,6	1,31	290,00	70,68	-29,32
2016	14,3	0,58	102,14	114,40	14,40
2017	15,5	0,55	110,71	108,39	8,39
2018	21,7	0,72	155,00	140,00	40,00
2019	22,8	0,71	162,86	105,07	5,07
У середньому за рік	18,6	0,65	132,86	116,82	16,82

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості експорту п.17 – цукор і кондитерські вироби

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %
		гр. IV	2001р	п.р.	
2001	85,9	19,06	100,00	-	-
2002	112,2	20,53	130,62	130,62	30,62
2003	199,2	22,03	231,90	177,54	77,54
2004	119,6	10,48	139,23	60,04	-39,96
2005	110,2	8,53	128,29	92,14	-7,86
У середньому за рік	125,4	14,47	145,98	106,43	6,43
2006	113,5	8,14	132,13	102,99	2,99
2007	155,7	7,43	181,26	137,18	37,18
2008	164,4	6,53	191,39	105,59	5,59
2009	165,2	7,91	192,32	100,49	0,49
2010	206,5	8,03	240,40	125,00	25,00
У середньому за рік	161,1	7,55	187,54	161,64	61,64
2011	241,9	8,23	281,61	117,14	17,14
2012	341,2	9,77	397,21	141,05	41,05
2013	259,3	7,41	301,86	76,00	-24,00
2014	147,1	4,75	171,25	56,73	-43,27
2015	169,5	6,87	197,32	115,23	15,23
У середньому за рік	231,8	7,48	269,85	91,49	-8,51
2016	352,0	14,37	409,78	207,67	107,67
2017	417,3	14,76	485,80	118,55	18,55
2018	366,9	12,15	427,12	87,92	-12,08
2019	254,4	7,90	296,16	69,34	-30,66
У середньому за рік	347,7	12,08	404,77	89,74	-10,26

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості експорту п.18 – какао та продукти з нього

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %
		до гр. IV	2001р	п.р.	
2001	100,1	22,21	100,00	-	-
2002	120,1	21,98	119,98	119,98	19,98
2003	158,4	17,52	158,24	131,89	31,89
2004	203,5	17,84	203,30	128,47	28,47
2005	239,3	18,53	239,06	117,59	17,59
У середньому за рік	164,2	18,94	164,04	124,34	24,34
2006	259,9	18,64	259,64	108,61	8,61
2007	353,1	16,85	352,75	135,86	35,86
2008	503,1	19,98	502,60	142,48	42,48
2009	448,6	21,48	448,15	89,17	-10,83
2010	591,6	23,01	591,01	131,88	31,88
У середньому за рік	431,3	20,22	430,87	122,83	22,83
2011	675,7	22,99	675,02	114,22	14,22
2012	662,3	18,96	661,64	98,02	-1,98
2013	555,0	15,85	554,45	83,80	-16,20
2014	322,9	10,43	322,58	58,18	-41,82
2015	187,3	7,59	187,11	58,01	-41,99
У середньому за рік	477,0	15,39	476,52	72,56	-27,44
2016	162,2	6,62	162,04	86,60	-13,40
2017	183,7	6,50	183,52	113,26	13,26
2018	204,1	6,76	203,90	111,11	11,11
2019	204,6	6,35	204,40	100,24	0,24
У середньому за рік	188,7	6,55	188,51	108,04	8,04

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості експорту п.19 – готові продукти із зерна

Рік	Сума, млн. дол. США	Частка, %			Темпи приросту, %
		до гр. IV	2001р	п.р.	
2001	28,4	6,30	100,00	-	-
2002	28,6	5,23	100,70	100,70	0,70
2003	50,7	5,61	178,52	177,27	77,27
2004	82,5	7,23	290,49	162,72	62,72
2005	97,7	7,56	344,01	118,42	18,42
У середньому за рік	57,6	6,65	202,82	136,19	36,19
2006	114,8	8,23	404,23	117,50	17,50
2007	166,7	7,96	586,97	145,21	45,21
2008	245,8	9,76	865,49	147,45	47,45
2009	204,9	9,81	721,48	83,36	-16,64
2010	254,3	9,89	895,42	124,11	24,11
У середньому за рік	197,3	9,25	694,72	122,00	22,00
2011	339,0	11,53	1193,66	133,31	33,31
2012	377,5	10,80	1329,23	111,36	11,36
2013	412,3	11,78	1451,76	109,22	9,22
2014	390,1	12,60	1373,59	94,62	-5,38
2015	267,9	10,85	943,31	68,67	-31,33
У середньому за рік	357,4	11,53	1258,45	94,29	-5,71
2016	212,5	8,67	748,24	79,32	-20,68
2017	296,4	10,48	1043,66	139,48	39,48
2018	268,3	8,89	944,72	90,52	-9,48
2019	269,4	8,37	948,59	100,41	0,41
У середньому за рік	261,7	9,09	912,32	108,23	8,23

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості експорту п.20 – продукти переробки овочів

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %
		гр. IV	2001р	п.р.	
2001	34,2	7,59	100,00	-	-
2002	42,0	7,69	122,81	122,81	22,81
2003	81,7	9,03	238,89	194,52	94,52
2004	92,1	8,07	269,30	112,73	12,73
2005	119,0	9,21	347,95	129,21	29,21
У середньому за рік	73,8	8,51	215,79	136,58	36,58
2006	135,0	9,68	394,74	113,45	13,45
2007	250,6	11,96	732,75	185,63	85,63
2008	194,5	7,72	568,71	77,61	-22,39
2009	148,3	7,10	433,63	76,25	-23,75
2010	210,4	8,18	615,20	141,87	41,87
У середньому за рік	187,8	8,80	549,12	111,73	11,73
2011	228,3	7,77	667,54	108,51	8,51
2012	323,5	9,26	945,91	141,70	41,70
2013	404,1	11,54	1181,58	124,91	24,91
2014	297,8	9,62	870,76	73,69	-26,31
2015	183,9	7,45	537,72	61,75	-38,25
У середньому за рік	287,5	9,28	840,64	94,74	-5,26
2016	140,3	5,73	410,23	76,29	-23,71
2017	176,5	6,24	516,08	125,80	25,80
2018	172,3	5,71	503,80	97,62	-2,38
2019	191,9	5,96	561,11	111,38	11,38
У середньому за рік	170,3	5,92	497,95	111,00	11,00

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості експорту п.21 – різні харчові продукти

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %
		гр. IV	2001р	п.р.	
2001	12,4	2,75	100,00	100,00	-
2002	16,3	2,98	131,45	131,45	31,45
2003	68,2	7,54	550,00	418,40	318,40
2004	103,8	9,10	837,10	152,20	52,20
2005	49,4	3,82	398,39	47,59	-52,41
У середньому за рік	50,0	5,77	403,23	141,28	41,28
2006	49,6	3,56	400,00	100,40	0,40
2007	75,9	3,62	612,10	153,02	53,02
2008	102,8	4,08	829,03	135,44	35,44
2009	88,4	4,23	712,90	85,99	-14,01
2010	122,9	4,78	991,13	139,03	39,03
У середньому за рік	87,9	4,12	708,87	125,46	25,46
2011	162,4	5,53	1309,68	132,14	32,14
2012	195,4	5,59	1575,81	120,32	20,32
2013	251,2	7,18	2025,81	128,56	28,56
2014	212,3	6,86	1712,10	84,51	-15,49
2015	117,2	4,75	945,16	55,20	-44,80
У середньому за рік	187,7	6,06	1513,71	92,17	-7,83
2016	100,2	4,09	808,06	85,49	-14,51
2017	121,0	4,28	975,81	120,76	20,76
2018	132,0	4,37	1064,52	109,09	9,09
2019	142,7	4,43	1150,81	108,11	8,11
У середньому за рік	124,0	4,31	1000,00	112,51	12,51

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості експорту п. 22 – напої алкогольні і безалкогольні

Рік	Сума, млн. дол. США	Частка, %			Темпи приросту, %
		у гр. IV	2001р	п.р.	
2001	72,5	16,09	100,00	-	-
2002	85,9	15,72	118,48	118,48	18,48
2003	164,0	18,14	226,21	190,92	90,92
2004	266,6	23,37	367,72	162,56	62,56
2005	419,5	32,48	578,62	157,35	57,35
У середньому за рік	201,7	23,27	278,21	155,10	55,10
2006	417,1	29,92	575,31	99,43	-0,57
2007	536,4	25,60	739,86	128,60	28,60
2008	560,0	22,24	772,41	104,40	4,40
2009	458,6	21,96	632,55	81,89	-18,11
2010	443,7	17,26	612,00	96,75	-3,25
У середньому за рік	483,2	22,65	666,48	101,56	1,56
2011	383,0	13,03	528,28	86,32	-13,68
2012	385,0	11,02	531,03	100,52	0,52
2013	361,9	10,34	499,17	94,00	-6,00
2014	251,3	8,12	346,62	69,44	-30,56
2015	183,6	7,44	253,24	73,06	-26,94
У середньому за рік	313,0	10,10	431,72	83,21	-16,79
2016	163,8	6,69	225,93	89,22	-10,78
2017	209,2	7,40	288,55	127,72	27,72
2018	229,8	7,62	316,97	109,89	9,89
2019	210,8	6,55	290,76	91,73	-8,27
У середньому за рік	203,4	7,06	280,55	108,77	8,77

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п.23 – залишки та відходи

Рік	Сума, млн. дол. США	Частка в, %			Темпи приросту, %
		гр. IV	2001р	п.р.	
2001	62,0	13,76	100,00	-	-
2002	82,4	15,08	132,90	132,90	32,90
2003	108,4	11,99	174,84	131,55	31,55
2004	171,9	15,07	277,26	158,58	58,58
2005	139,8	10,82	225,48	81,33	-18,67
У середньому за рік	112,9	13,02	182,10	122,54	22,54
2006	170,1	12,20	274,35	121,67	21,67
2007	338,6	16,16	546,13	199,06	99,06
2008	485,0	19,26	782,26	143,24	43,24
2009	322,1	15,43	519,52	66,41	-33,59
2010	479,1	18,63	772,74	148,74	48,74
У середньому за рік	359,0	16,83	579,03	129,55	29,55
2011	626,6	21,32	1010,65	130,79	30,79
2012	877,7	25,12	1415,65	140,07	40,07
2013	921,3	26,32	1485,97	104,97	4,97
2014	1108,3	35,79	1787,58	120,30	20,30
2015	995,8	40,34	1606,13	89,85	-10,15
У середньому за рік	905,9	29,23	1461,13	112,27	12,27
2016	983,0	40,12	1585,48	98,71	-1,29
2017	1051,8	37,20	1696,45	107,00	7,00
2018	1224,8	40,58	1975,48	116,46	16,46
2019	1486,2	46,15	2397,10	121,34	21,34
У середньому за рік	1186,5	41,21	1913,71	114,77	14,77

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості експорту п.24 – тютюн і промислові замітники тютюну

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %
		гр. IV	2001р	п.р.	
2001	41,0	9,10	100,00	-	-
2002	45,4	8,31	110,73	110,73	10,73
2003	54,0	5,97	131,71	118,94	18,94
2004	69,2	6,07	168,78	128,15	28,15
2005	89,4	6,92	218,05	129,19	29,19
У середньому за рік	59,8	6,90	145,85	121,52	21,52
2006	110,3	7,91	269,02	123,38	23,38
2007	183,1	8,74	446,59	166,00	66,00
2008	222,6	8,84	542,93	121,57	21,57
2009	214,0	10,25	521,95	96,14	-3,86
2010	213,9	8,32	521,71	99,95	-0,05
У середньому за рік	188,8	8,85	460,49	118,01	18,01
2011	232,0	7,89	565,85	108,46	8,46
2012	266,3	7,62	649,51	114,78	14,78
2013	292,4	8,35	713,17	109,80	9,80
2014	334,2	10,79	815,12	114,30	14,30
2015	350,8	14,21	855,61	104,97	4,97
У середньому за рік	295,1	9,52	719,76	110,89	10,89
2016	321,8	13,13	784,88	91,73	-8,27
2017	355,7	12,58	867,56	110,53	10,53
2018	398,7	13,21	972,44	112,09	12,09
2019	437,6	13,59	1067,32	109,76	9,76
У середньому за рік	378,5	13,15	923,17	110,79	10,79

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Додаток Т

Динаміка вартості імпорту продукції національної економіки України

Таблиця Т.1

Динаміка вартості імпорту товарної продукції
зовнішньоторговельної діяльності України

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до		Темпи приросту, %	Сальдо +/-, млн.дол. США
		2001р	попер. р.		
2001	15775,1	100,00	-	-	+489,6
2002	16976,8	107,62	107,62	7,62	+980,3
2003	23020,8	145,93	135,60	35,60	+59,8
2004	28996,8	183,81	125,96	25,96	+3669,3
2005	36136,3	229,07	124,62	24,62	-1907,9
У середньому за рік	24181,2	153,29	123,02	23,02	+658,2
2006	45038,6	285,50	124,64	24,64	-6670,6
2007	60618,0	384,26	134,59	34,59	-11321,9
2008	85535,3	542,22	141,11	41,11	-18568,0
2009	45433,1	288,01	53,12	46,88	-5737,4
2010	60740,0	385,04	133,69	33,69	-9309,5
У середньому за рік	59473,0	377,01	107,76	7,76	-10321,5
2011	82608,2	523,66	136,00	36,00	-14214,0
2012	84658,1	536,66	102,48	2,48	-15848,3
2013	75834,6	480,72	89,58	-10,42	-13528,7
2014	54428,7	345,03	71,77	-28,23	-527,0
2015	37516,4	237,82	68,93	-31,07	+610,7
У середньому за рік	67009,0	424,78	82,09	-17,91	-8701,5
2016	39240,8	248,75	104,60	4,60	-2888,1
2017	49607,2	314,47	126,42	26,42	-6331,9
2018	57187,6	362,52	115,28	15,28	-9574,9
2019	60800,2	385,42	106,32	6,32	-10745,6
У середньому за рік	51709,0	327,8	115,71	15,71	-7455,0

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Додаток У

Вартість імпорту аграрно-продовольчої продукції України

Таблиця У.1

Динаміка вартості імпорту товарної аграрно-продовольчої
продукції зовнішньої торгівлі України

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		всього імпорту	2001р	п. р.		
2001	1125,5	7,13	100,00	-	-	698,4
2002	1113,7	6,56	98,95	98,95	-1,05	1274,7
2003	2173,7	9,44	193,13	195,18	95,18	558,6
2004	1908,4	6,58	169,56	87,80	-12,20	1562,5
2005	2683,9	7,43	238,46	140,64	40,64	1623,1
У середньому за рік	1801,1	7,45	160,03	124,27	24,27	1143,4
2006	3166,2	7,03	281,31	117,97	17,97	1546,4
2007	4112,5	6,78	365,39	129,89	29,89	2174,5
2008	6456,5	7,55	573,66	157,00	57,00	4381,1
2009	4936,1	10,86	438,57	76,45	-23,55	4578,8
2010	5763,5	9,49	512,08	116,76	16,76	4172,6
У середньому за рік	4886,8	8,22	434,19	116,15	16,15	3370,8
2011	6346,8	7,68	563,91	110,12	10,12	6457,3
2012	7519,8	8,88	668,13	118,48	18,48	10360,8
2013	8039,2	10,60	714,28	106,91	6,91	8890,9
2014	6059,2	11,13	538,36	75,37	-24,63	10609,7
2015	3484,4	9,29	309,59	57,51	-42,49	11078,7
У середньому за рік	6289,9	9,39	558,85	86,08	-13,92	9479,5
2016	3891,1	9,92	345,72	111,67	11,67	11390,7
2017	4294,3	8,66	381,55	110,36	10,36	13464,1
2018	5055,5	8,84	449,18	117,73	17,73	13561,3
2019	5736,0	9,43	509,64	113,46	13,46	16408,1
У середньому за рік	4744,2	9,17	421,52	113,81	13,81	13704,8

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту товарної групи І – живі тварини, продукція тваринництва та її частка в аграрно-продовольчій продукції

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		прод. АПК	2001р	п. р.		
2001	182,5	16,22	100,00	-	-	272,0
2002	142,1	12,76	77,86	77,86	-22,14	237,6
2003	189,2	8,70	103,67	133,15	33,15	334,2
2004	315,0	16,51	172,60	166,49	66,49	333,5
2005	499,6	18,61	273,75	158,60	58,60	232,4
У середньому за рік	265,7	14,75	145,59	128,63	28,63	281,9
2006	648,9	20,49	355,56	129,88	29,88	-252,4
2007	771,3	18,76	422,63	118,86	18,86	-24,1
2008	1702,0	26,36	932,60	220,67	20,67	-905,7
2009	1267,5	25,68	694,52	74,47	-25,53	-671,5
2010	1241,7	21,54	680,38	97,96	-2,04	-470,3
У середньому за рік	1126,3	23,05	617,15	117,61	17,61	-464,8
2011	1035,4	16,31	567,34	83,39	-16,61	-98,8
2012	1718,4	22,85	941,59	165,96	65,96	-757,1
2013	1850,4	23,02	1013,92	107,68	7,68	-767,3
2014	1124,1	18,55	615,95	60,75	-39,25	-109,6
2015	548,2	15,73	300,38	48,77	-51,23	275,1
У середньому за рік	1255,3	19,96	687,84	85,30	-14,70	-291,5
2016	626,3	16,10	343,18	114,25	14,25	148,7
2017	731,5	17,03	400,82	116,80	16,80	377,5
2018	918,0	18,17	503,01	125,50	25,50	293,1
2019	1071,5	18,68	587,12	116,72	16,72	205,5
У середньому за рік	758,6	15,99	415,67	119,60	19,60	334,3

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п.01 – живі тварини

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо, (+/-)
		у гр. I	2001 р	попер. р.		
2001	7,0	3,84	100,00	-	-	-5,2
2002	6,1	4,29	87,14	87,14	-12,86	-1,2
2003	11,5	6,08	164,29	188,52	88,52	-2,9
2004	13,2	4,19	188,57	114,78	14,78	-9,2
2005	42,8	8,57	611,43	324,24	224,24	-40,0
У середньому рік	18,1	6,81	258,57	157,25	57,25	-13,7
2006	39,2	6,04	560,00	91,59	-8,41	-33,7
2007	51,1	6,63	730,00	130,36	30,36	-47,4
2008	84,2	4,95	1202,86	164,77	64,77	-77,7
2009	74,3	5,86	1061,43	88,24	-11,76	-64,7
2010	67,5	5,44	964,29	90,85	-9,15	-63,6
У середньому рік	63,3	5,62	904,29	114,55	14,55	-57,5
2011	76,6	7,40	1094,29	113,48	13,48	-66,8
2012	96,5	5,62	1378,57	125,98	25,98	-88,8
2013	112,6	6,09	1608,57	116,68	16,68	-99,6
2014	77,4	6,89	1105,71	68,74	-31,26	-62,9
2015	59,7	10,89	852,86	77,13	-22,87	-29,1
У середньому рік	84,6	6,74	1208,57	93,96	-6,04	-70,5
2016	58,0	9,26	828,57	97,15	-2,85	-27,2
2017	57,4	7,85	820,00	98,97	-1,03	-11,7
2018	71,8	7,82	1025,71	125,09	25,09	-26,0
2019	76,6	7,15	1094,29	106,68	6,68	-14,1
У середньому рік	66,0	8,70	942,86	109,72	9,72	-19,8

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п. 02 – м'ясо та їстівні субпродукти

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		гр. I	2001р	попер. р.		
2001	75,1	41,15	100,00	-	-	84,2
2002	35,5	24,98	47,27	47,27	-52,73	174,0
2003	52,6	27,80	70,04	148,17	48,17	189,6
2004	158,4	50,29	210,92	301,14	201,14	19,2
2005	166,5	33,33	221,70	105,11	5,11	-12,1
У середньому рік	97,6	36,73	129,96	122,02	22,02	91,2
2006	161,3	24,86	214,78	96,88	-3,12	-128,1
2007	163,9	21,25	218,24	101,61	1,61	-58,7
2008	843,6	49,57	1123,30	514,70	414,70	-768,8
2009	568,5	44,85	756,99	67,39	-32,61	-489,4
2010	458,0	36,88	609,85	80,56	-19,44	-367,8
У середньому рік	439,1	38,99	584,69	129,81	29,81	-362,6
2011	292,1	28,21	388,95	63,78	-36,22	-94,2
2012	722,0	42,02	961,38	247,18	147,18	-406,1
2013	618,9	33,45	824,10	85,72	-14,28	-270,4
2014	239,2	21,28	318,51	38,65	-61,35	-142,6
2015	99,3	18,11	132,22	41,51	-58,49	278,4
У середньому рік	394,3	31,43	525,03	76,36	-23,64	-77,1
2016	80,8	12,90	107,59	81,37	-18,63	307,0
2017	112,0	15,31	149,13	138,61	38,61	419,3
2018	167,7	18,27	223,30	149,73	49,73	478,5
2019	158,6	14,80	211,19	94,57	-5,43	553,3
У середньому рік	129,8	17,11	172,84	125,21	25,21	439,5

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п. 03 – риба і ракоподібні

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол.США
		гр. I	2001р	попер. р.		
2001	77,9	42,68	100,00	-	-	-54,8
2002	71,1	50,04	91,27	91,27	-8,73	-57,6
2003	88,4	46,72	113,48	124,33	24,33	-77,0
2004	103,3	32,79	132,61	116,86	16,86	-94,5
2005	221,7	44,38	284,60	214,62	114,62	-22,1
У середньому за рік	112,5	42,34	144,42	129,88	29,88	-99,2
2006	361,3	55,68	463,80	162,97	62,97	-355,5
2007	444,4	57,62	570,47	123,00	23,00	-438,7
2008	617,0	36,25	792,04	138,84	38,84	-600,4
2009	471,2	37,18	604,88	76,37	-23,63	-446,0
2010	568,6	45,79	729,91	120,67	20,67	-547,5
У середньому за рік	492,5	43,72	632,22	112,00	12,00	-477,6
2011	505,5	48,82	648,91	88,90	-11,10	-485,9
2012	687,7	40,02	882,80	136,04	36,04	-668,9
2013	831,0	44,91	1066,75	120,84	20,84	-810,7
2014	594,9	52,92	763,67	71,59	-28,41	-567,5
2015	291,1	53,10	373,68	48,93	-51,07	-278,1
У середньому за рік	582,0	46,36	747,11	87,11	-12,89	-562,2
2016	409,9	65,45	526,19	140,81	40,81	-392,9
2017	455,4	62,26	584,60	111,10	11,10	-429,0
2018	549,5	59,86	705,39	120,66	20,66	-524,6
2019	644,6	60,16	827,47	117,31	17,31	-611,0
У середньому за рік	514,9	67,88	660,98	116,29	16,29	-489,4

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

**Динаміка вартості імпорту п.04 – молоко та молочні продукти,
яйця птиці, натуральний мед**

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол.США
		гр. I	2001р	попер. р.		
2001	22,0	12,05	100,00	-	-	243,6
2002	28,4	19,99	129,09	129,09	29,09	116,4
2003	34,2	18,08	155,45	120,42	20,42	216,4
2004	37,8	12,00	171,82	110,53	10,53	408,4
2005	61,4	12,29	279,09	162,43	62,43	492,3
У середньому за рік	36,7	13,81	166,82	129,25	29,25	295,4
2006	76,0	11,71	345,45	123,78	23,78	264,4
2007	99,8	12,94	453,64	131,32	31,32	522,9
2008	141,5	8,31	643,18	141,78	41,78	548,8
2009	140,5	11,08	638,64	99,29	-0,71	335,9
2010	135,4	10,90	615,45	96,37	-3,63	513,4
У середньому за рік	118,6	10,53	539,09	115,53	15,53	437,1
2011	150,4	14,53	683,64	111,08	11,08	553,4
2012	196,4	11,43	892,73	130,59	30,59	416,0
2013	262,8	14,20	1194,55	133,81	33,81	428,7
2014	185,8	16,53	844,55	70,70	-29,30	389,6
2015	79,8	14,56	362,73	42,95	-57,05	306,7
У середньому за рік	175,0	13,94	795,45	85,35	-14,65	418,9
2016	59,5	9,50	270,45	111,08	11,08	271,0
2017	84,9	11,61	385,91	130,59	30,59	409,5
2018	106,5	11,60	484,09	133,81	33,81	374,8
2019	169,5	15,82	770,45	159,15	59,15	284,4
У середньому за рік	105,1	13,85	477,73	141,76	41,76	334,8

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п.05 – інші продукти тваринного походження

Рік	Сума, млн. дол. США	Частка в, %			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол.США
		гр. I	2001р	попер. р.		
2001	0,5	0,27	100,00	-	-	4,20
2002	1,0	0,70	200,00	200,00	100,00	6,00
2003	2,4	1,27	480,00	240,00	140,00	8,20
2004	2,2	0,70	440,00	91,67	-8,33	10,00
2005	7,3	1,46	1460,00	331,82	231,82	4,20
У середньому за рік	2,7	1,02	540,00	195,47	95,47	6,50
2006	11,2	1,73	2240,00	153,42	53,42	0,40
2007	11,8	1,53	2360,00	105,36	5,36	-1,80
2008	15,8	0,93	3160,00	133,90	33,90	-7,70
2009	13,0	1,03	2600,00	82,28	-17,72	-7,40
2010	12,2	0,98	2440,00	93,85	-6,15	-4,40
У середньому за рік	12,8	1,14	2560,00	102,16	2,16	-4,20
2011	10,8	1,04	2160,00	88,52	-11,48	-5,40
2012	15,8	0,92	3160,00	146,30	46,30	-9,30
2013	25,1	1,36	5020,00	158,86	58,86	-15,20
2014	26,8	2,38	5360,00	106,77	6,77	-11,40
2015	18,3	3,34	3660,00	68,28	-31,72	2,40
У середньому за рік	19,4	1,55	3880,00	114,09	14,09	-7,80
2016	18,1	2,89	3620,00	98,91	-1,09	-9,30
2017	21,8	2,98	4360,00	120,44	20,44	-10,60
2018	22,5	2,45	4500,00	103,21	3,21	-9,60
2019	22,1	2,06	4420,00	98,22	-1,78	-7,00
У середньому за рік	21,1	2,78	4220,00	106,88	6,88	-9,10

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

**Динаміка вартості імпорту товарної групи II –
продукти рослинного походження**

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол.США
		прод. АПК	2001р	попер. р.		
2001	266,1	23,64	100,00	-	-	427,2
2002	220,3	19,78	82,79	82,79	-17,21	900,4
2003	776,3	35,71	291,73	352,38	252,38	-30,5
2004	439,5	23,03	165,16	56,61	-43,39	696,4
2005	525,5	19,58	197,48	119,57	19,57	1170,4
У середньому за рік	445,5	24,73	167,42	118,54	18,54	632,8
2006	671,7	21,21	252,42	127,82	27,82	1278,8
2007	860,8	20,93	323,49	128,15	28,15	865,7
2008	1462,5	22,65	549,61	169,90	69,90	4114,9
2009	1259,9	25,52	473,47	86,15	-13,85	377,5
2010	1563,7	27,13	587,64	124,11	24,11	2412,6
У середньому за рік	1163,7	23,81	437,32	123,52	23,52	2489,4
2011	1815,9	28,61	682,41	116,13	16,13	3716,1
2012	2429,7	32,31	913,08	133,80	33,80	6784,2
2013	2607,6	32,44	979,93	107,32	7,32	6241,5
2014	2031,7	33,53	763,51	77,91	22,09	6704,4
2015	1146,2	32,90	430,74	56,42	43,58	6825,3
У середньому за рік	2006,2	31,90	753,93	89,13	-10,87	6054,3
2016	1284,8	33,02	482,83	112,09	12,09	6808,9
2017	1368,0	31,86	514,09	106,48	6,48	7848,4
2018	1529,2	30,27	574,60	111,77	11,77	8357,3
2019	1794,6	31,29	674,41	117,36	17,36	11119,9
У середньому за рік	1494,2	31,50	561,52	111,78	11,78	8533,5

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п.06 – живі дерева та інші рослини

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол.США
		гр. II	2001р	попер. р.		
2001	7,6	2,86	100,00	-	-	-7,4
2002	10,2	4,63	134,21	134,21	34,21	-10,0
2003	13,3	1,71	175,00	130,39	30,39	-13,2
2004	18,6	4,23	244,74	139,85	39,85	-18,3
2005	33,9	6,45	446,05	182,26	82,26	-33,4
У середньому за рік	16,7	3,75	219,74	145,33	45,33	-16,4
2006	48,3	7,19	635,53	142,48	42,48	-47,6
2007	64,4	7,48	847,37	133,33	33,33	-62,2
2008	100,4	6,86	1321,05	155,90	55,90	-98,3
2009	62,0	4,92	815,79	61,75	-38,25	-60,4
2010	73,9	4,73	972,37	119,19	19,19	-72,1
У середньому за рік	69,8	6,00	918,42	111,22	11,22	-68,1
2011	133,2	7,34	1752,63	180,24	80,24	-131,3
2012	153,6	6,32	2021,05	115,32	15,32	-152,0
2013	141,6	5,43	1863,16	92,19	-7,81	-139,5
2014	69,1	3,40	909,21	48,80	-51,20	-67,7
2015	19,3	1,68	253,95	27,93	-72,07	-17,0
У середньому за рік	103,4	5,15	1360,53	61,70	38,30	-101,4
2016	22,4	1,74	294,74	116,06	16,06	-18,7
2017	27,2	1,99	357,89	121,43	21,43	-23,2
2018	34,0	2,22	447,37	125,00	25,00	-29,6
2019	40,9	2,28	538,16	120,29	20,29	-34,4
У середньому за рік	31,1	2,08	409,21	122,22	22,22	-26,4

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п.07 – овочі

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол.США
		у гр. II	2001р	попер. р.		
2001	4,7	1,77	100,00	-	-	17,4
2002	8,0	3,63	170,21	170,21	70,21	19,4
2003	5,8	0,75	123,40	72,50	-27,50	7,3
2004	5,7	1,30	121,28	98,28	-1,72	28,1
2005	11,8	2,25	251,06	207,02	107,02	27,5
У середньому за рік	7,2	1,62	153,19	125,88	25,88	19,9
2006	26,4	3,93	561,70	223,73	123,73	60,3
2007	27,7	3,22	589,36	104,92	4,92	43,0
2008	91,1	6,23	1938,30	328,88	228,88	-9,2
2009	77,8	6,18	1655,32	85,40	-14,60	81,6
2010	129,9	8,31	2763,83	166,97	66,97	-10,7
У середньому за рік	70,6	6,07	1502,13	148,94	48,94	33,0
2011	133,2	7,34	2834,04	102,54	2,54	-0,3
2012	146,6	6,03	3119,15	110,06	10,06	-8,1
2013	175,4	6,73	3731,91	119,65	19,65	-64,3
2014	162,6	8,00	3459,57	92,70	-7,30	-32,7
2015	62,8	5,48	1336,17	38,62	-61,38	34,4
У середньому за рік	136,0	6,78	2893,62	82,86	-17,14	-14,1
2016	81,6	6,35	1736,17	129,94	29,94	71,0
2017	76,0	5,56	1617,02	93,14	-6,86	159,3
2018	106,2	6,95	2259,57	139,74	39,74	129,5
2019	212,4	11,84	4519,15	200,00	100,00	-27,9
У середньому за рік	119,1	7,97	2534,04	137,56	37,56	82,9

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п. 08 – їстівні плоди та горіхи

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол.США
		гр. II	2001р	попер. р.		
2001	64,1	24,09	100,00	-	-	-45,9
2002	64,9	29,46	101,25	101,25	1,25	-29,0
2003	74,0	9,53	115,44	114,02	14,02	-29,9
2004	80,7	18,36	125,90	109,05	9,05	-29,8
2005	193,7	36,86	302,18	240,02	140,02	-91,5
У середньому за рік	95,5	21,44	148,99	131,85	31,85	-43,6
2006	267,9	39,88	417,94	138,31	38,31	-116,3
2007	294,0	34,15	458,66	109,74	9,74	-152,5
2008	581,9	39,79	907,80	197,93	97,93	-409,9
2009	631,9	50,15	985,80	108,59	8,59	-455,4
2010	733,3	46,90	1143,99	116,05	16,05	-524,5
У середньому за рік	501,8	43,12	782,84	128,63	28,63	-331,7
2011	683,4	37,63	1066,15	93,20	-6,80	-466,1
2012	1130,0	46,51	1762,87	165,35	65,35	-930,2
2013	333,1	12,77	519,66	29,48	-70,52	-195,2
2014	804,8	39,61	1255,54	241,61	141,61	-656,6
2015	467,1	40,75	728,71	58,04	-41,96	-31,3
У середньому за рік	683,7	34,08	1066,61	90,93	-9,07	-512,2
2016	476,2	37,06	742,90	101,95	1,95	-328,0
2017	477,2	34,88	744,46	100,21	0,21	-281,9
2018	526,7	34,43	821,37	110,33	10,33	-298,0
2019	673,2	37,51	1050,23	127,81	27,81	-413,1
У середньому за рік	538,3	30,00	839,78	112,23	12,23	-330,2

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п.09 – кава, чай

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол.США
		гр. II	2001р	попер. р.		
2001	59,9	22,51	100,00	-	-	-59,0
2002	60,1	27,28	100,33	100,33	0,33	-58,6
2003	69,4	8,94	115,86	115,47	15,47	-67,5
2004	80,3	18,27	134,06	115,71	14,71	78,4
2005	109,1	20,76	182,14	135,87	35,87	-106,8
У середньому за рік	75,8	17,01	126,54	116,17	16,17	-74,1
2006	123,6	18,40	206,34	113,29	13,29	-119,7
2007	158,5	18,41	264,61	128,24	28,24	-153,5
2008	214,7	14,68	358,43	135,46	35,46	-207,6
2009	194,3	15,42	324,37	90,50	-9,50	-186,9
2010	234,1	14,97	390,82	120,48	20,48	-224,2
У середньому за рік	185,0	15,90	308,85	117,31	17,31	-178,3
2011	306,5	16,88	511,69	130,93	30,93	-292,5
2012	321,8	13,24	537,23	104,99	4,99	-308,9
2013	333,1	12,77	556,09	103,51	3,51	-322,4
2014	259,9	12,79	433,89	78,02	-21,98	-245,3
2015	185,8	16,21	310,18	71,49	-28,51	-175,2
У середньому за рік	281,4	14,03	469,78	88,24	-11,76	-268,8
2016	187,8	14,62	313,52	101,08	1,08	-173,6
2017	194,1	14,19	324,04	103,35	3,35	-180,5
2018	209,0	13,67	348,91	107,68	7,68	-196,9
2019	222,4	12,39	371,29	106,41	6,41	-210,7
У середньому за рік	203,3	13,61	339,40	105,80	5,80	-190,4

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п.10 – зернові культури

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол.США
		в гр. II	2001р	попер. р.		
2001	50,2	18,87	100,00	-	-	433,50
2002	24,5	11,12	48,80	48,80	-51,20	973,20
2003	522,5	67,31	1040,84	2132,65	2032,65	-120,20
2004	167,0	38,00	332,67	31,96	-68,04	675,80
2005	57,6	10,96	114,74	34,49	-65,51	1325,50
У середньому за рік	164,3	36,88	327,29	103,50	3,50	657,80
2006	59,5	8,86	118,53	103,30	3,30	1294,20
2007	86,6	10,06	172,51	145,55	45,55	677,10
2008	146,5	10,02	291,83	169,17	69,17	3557,30
2009	98,5	7,82	196,22	67,24	-32,76	3457,70
2010	145,5	9,30	289,84	147,72	47,72	2321,60
У середньому за рік	107,3	9,22	213,75	125,05	25,05	2261,60
2011	219,9	12,11	438,05	151,13	51,13	3397,20
2012	249,1	10,25	496,22	113,28	13,28	6750,80
2013	306,5	11,75	610,56	123,04	23,04	6045,20
2014	366,6	18,04	730,28	119,61	19,61	6177,50
2015	154,7	13,50	308,17	42,20	-57,80	5902,80
У середньому за рік	259,4	12,93	516,73	91,58	-8,42	5654,70
2016	148,8	11,58	296,41	96,19	-3,81	5925,10
2017	176,7	12,92	351,99	118,75	18,75	6324,90
2018	191,1	12,50	380,68	108,15	8,15	7049,60
2019	180,8	10,07	360,16	94,61	-5,39	9452,5
У середньому за рік	174,4	11,67	347,41	106,71	6,71	7188,00

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту зерна кукурудзи

Рік	Кукурудза товарна		Темпи зростання обсягу, %		Кукурудза насіннєва		Темпи зростання обсягу, %	
	К-сть, т	Вартість, тис. дол.	базисні	ланцю- гові	К-сть, т	Вартість, тис. дол.	базисні	ланцю- гові
2006	717,5	192,21	100,00	-	14939,0	31481,46	100,00	-
2007	1038,6	288,0	144,76	144,76	22868,6	53598,7	153,08	153,08
2008	1758,2	671,5	245,06	169,29	31571,2	102997,9	211,33	138,05
2009	679,7	327,8	94,74	38,66	17214,0	62345,3	115,23	54,52
2010	1091,4	552,7	152,12	160,57	29386,2	108774,26	196,71	170,71
В середньому за рік	1057,1	406,44	147,33	111,06	23195,8	71839,5	155,27	118,43
2011	2553,6	914,7	355,92	233,98	43276,1	166073,4	289,69	147,27
2012	2375,2	786,1	331,05	93,01	46801,5	203443,4	313,28	108,15
2013	1624,3	736,9	226,39	68,39	47934,39	254372,7	320,87	102,42
2014	857,5	528,6	119,51	52,79	54090,5	312761,1	362,08	112,84
2015	1224,0	494,2	170,60	142,75	25181,5	107013,0	168,56	46,55
В середньому за рік	1726,9	692,1	240,68	83,21	43456,8	208732,7	290,89	87,34
2016	960,3	576,8	133,85	78,46	31423,6	114688,8	210,35	124,79
2017	1294,1	854,2	180,37	134,76	35220,9	131192,5	235,76	112,08
2018	1576,8	1100,3	219,77	121,85	35846,9	141603,1	239,96	101,78
2019	1735,3	1347,2	241,85	110,05	33801,6	131695,3	226,26	94,29
В середньому за рік	1391,6	969,6	193,95	121,80	34073,3	129794,9	226,26	102,46

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

**Динаміка вартості імпорту п.11 – продукція
борошномельно-круп'яної промисловості**

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол.США
		гр. II	2001р	попер. р.		
2001	37,1	13,94	100,00	-	-	-24,4
2002	12,7	5,76	34,23	34,23	-65,77	1,9
2003	43,4	5,59	116,98	341,73	241,73	-24,4
2004	25,0	5,69	67,39	57,60	-42,40	2,8
2005	24,9	4,74	67,12	99,60	-0,40	4,3
У середньому за рік	28,6	6,42	77,09	90,51	-9,49	-8,0
2006	31,1	4,63	83,83	124,90	24,90	5,2
2007	71,1	8,26	191,64	228,62	128,62	2,6
2008	48,8	3,34	131,54	68,64	-31,36	131,5
2009	20,2	1,60	54,45	41,39	-58,61	60,5
2010	27,5	1,76	74,12	136,14	36,14	53,4
У середньому за рік	39,7	3,41	107,01	96,97	-3,03	50,7
2011	49,6	2,73	133,69	180,36	80,36	61,6
2012	28,3	1,16	76,28	57,06	-42,94	76,8
2013	26,0	1,00	70,08	91,87	-8,13	111,0
2014	25,1	1,24	67,65	96,54	-3,46	99,3
2015	14,0	1,22	37,74	55,78	-44,22	103,9
У середньому за рік	28,6	1,43	77,09	72,89	-27,11	90,5
2016	22,1	1,72	59,57	157,86	57,86	116,6
2017	32,2	2,35	86,79	145,70	45,70	149,7
2018	34,3	2,24	92,45	106,52	6,52	141,6
2019	35,1	1,96	94,61	102,33	2,33	167,0
У середньому за рік	30,9	2,07	83,29	116,67	16,67	143,7

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п. 12 – насіння і плоди олійних рослин

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		гр. II	2001р	попер. р.		
2001	33,8	12,70	100,00	-	-	120,1
2002	30,4	13,80	89,94	89,94	-10,06	12,1
2003	37,6	4,84	111,24	123,68	23,68	226,0
2004	48,4	11,01	143,20	128,72	28,72	120,0
2005	73,9	14,06	218,64	152,69	52,69	61,6
У середньому за рік	44,8	10,06	132,54	121,60	21,60	108,0
2006	92,8	13,82	274,56	125,58	25,58	221,5
2007	132,8	15,43	392,90	143,10	43,10	536,0
2008	234,0	16,00	692,31	176,20	76,20	1192,2
2009	135,6	10,76	401,18	57,95	-42,05	904,8
2010	178,9	11,44	529,29	131,93	31,93	906,8
У середньому за рік	154,8	13,30	457,99	117,83	17,83	752,3
2011	285,5	15,72	844,67	159,59	59,59	1149,3
2012	359,0	14,78	1062,13	125,74	25,74	1395,0
2013	389,9	14,95	1153,55	108,61	8,61	1654,9
2014	312,0	15,36	923,08	80,02	-19,98	1375,7
2015	215,0	18,76	636,09	68,91	-31,09	1260,5
У середньому за рік	312,3	15,57	923,96	93,16	-6,84	1367,0
2016	315,9	24,59	934,62	146,93	46,93	1219,1
2017	358,3	26,19	1060,06	113,42	13,42	1701,7
2018	397,4	25,99	1175,74	110,91	10,91	1556,7
2019	400,8	22,33	1185,80	100,86	0,86	2162,4
У середньому за рік	368,1	24,64	1089,05	108,26	8,26	1660,0

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

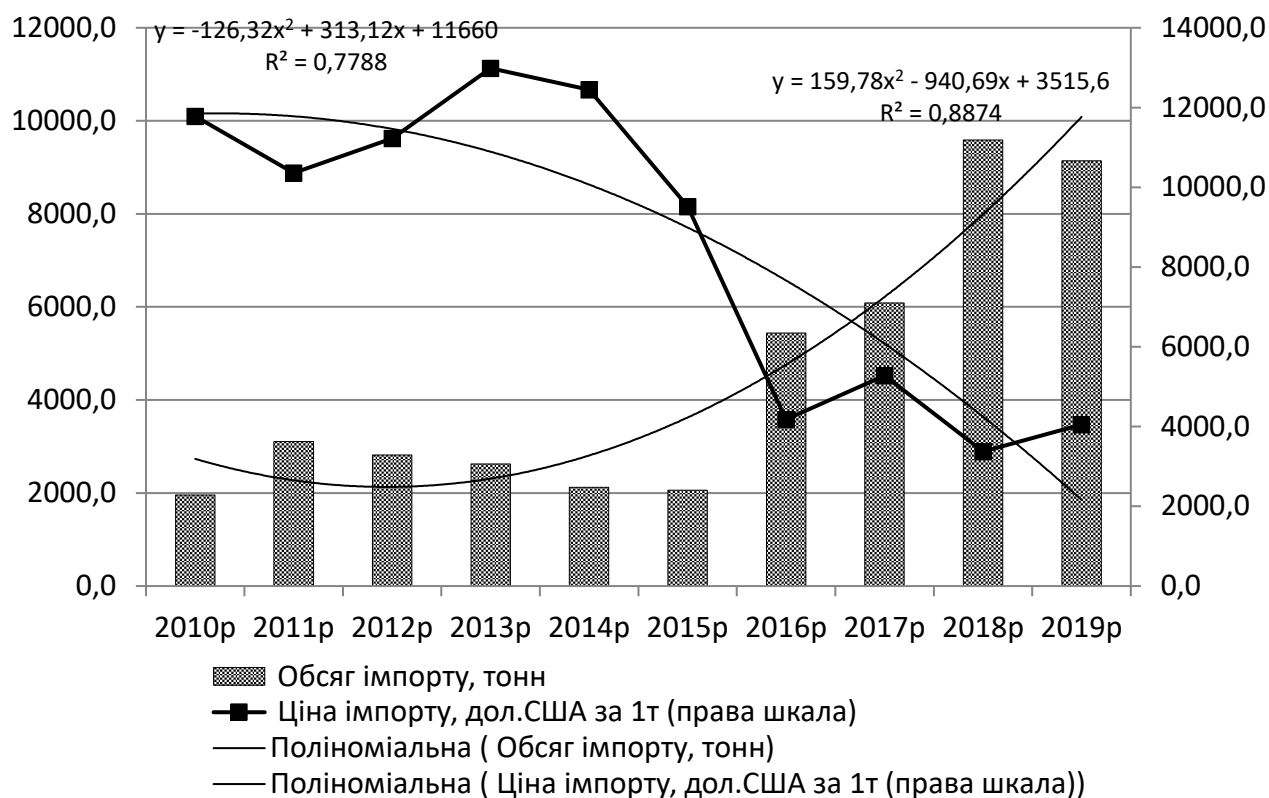

Рис. У.1. Імпорт насіння ріпаку з низьким вмістом ерукової кислоти
Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

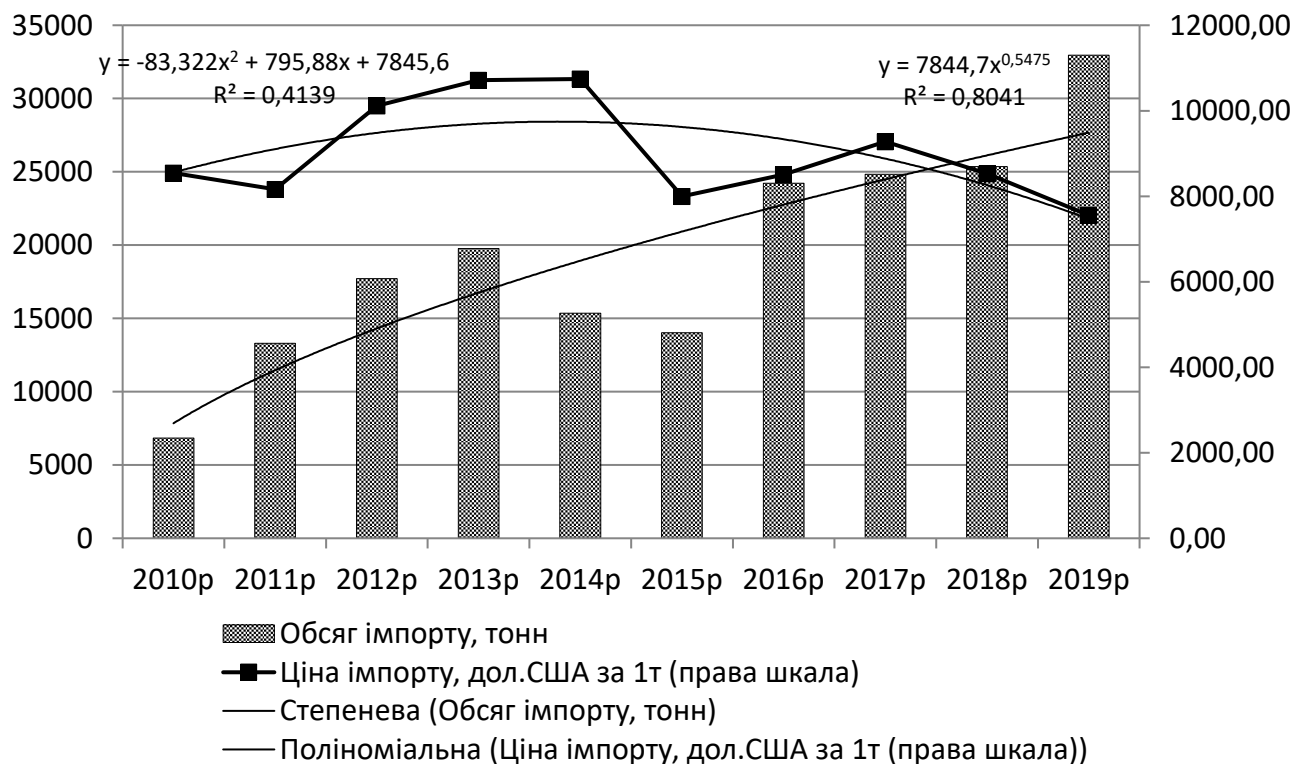

Рис. У.2. Динаміка імпорту насіння соняшнику
Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

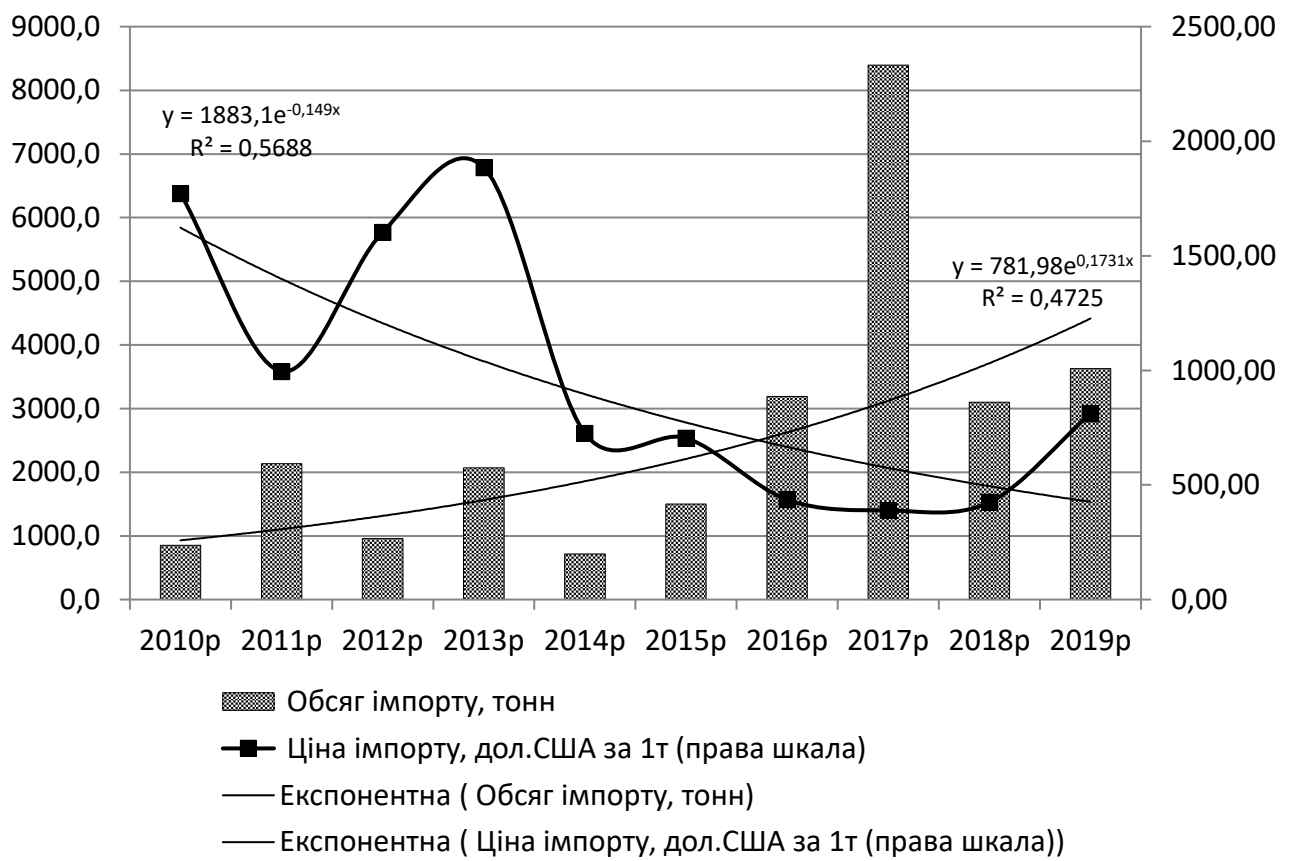

Рис. У.3. Динаміка імпорту соєвих бобів (товарні)

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

**Динаміка вартості імпорту гр. III – жири та олії
тваринного або рослинного походження**

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		прод. АПК	2001р	попер. р.		
2001	86,5	7,69	100,00	-	-	139,0
2002	110,7	9,94	127,98	127,98	27,98	231,5
2003	109,4	5,03	126,47	98,83	-1,17	449,4
2004	149,3	7,82	172,60	136,47	36,47	396,5
2005	204,1	7,60	235,95	136,70	36,70	383,1
У середньому за рік	132,0	7,33	152,60	123,94	23,94	319,9
2006	191,1	6,04	220,92	93,63	-6,37	780,3
2007	388,2	9,44	448,79	203,14	103,14	1329,8
2008	612,9	9,49	708,55	157,88	57,88	1332,8
2009	374,3	7,58	432,72	61,07	-38,93	1421,7
2010	451,5	7,83	521,97	120,63	20,63	2165,8
У середньому за рік	403,6	8,26	466,59	123,98	23,98	1406,1
2011	468,7	7,38	541,85	103,81	3,81	2927,7
2012	406,3	5,40	469,71	86,69	-13,31	3806,2
2013	403,3	5,02	466,24	99,26	-0,74	3094,1
2014	301,7	4,98	348,79	74,81	-25,19	3520,3
2015	182,3	5,23	210,75	60,42	-39,58	3117,5
У середньому за рік	352,5	5,60	407,51	78,97	-21,03	3293,1
2016	246,0	6,32	284,39	134,94	34,94	3717,0
2017	266,6	6,21	308,21	108,37	8,37	4339,1
2018	267,4	5,29	309,13	100,30	0,30	4229,2
2019	253,3	4,42	292,83	94,73	-5,27	4478,9
У середньому за рік	258,3	5,44	298,61	100,98	0,98	4191,1

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

**Динаміка вартості імпорту пальмової олії в
зовнішньоторговельній діяльності України**

Рік	Кількість, тис. т	Вартість, млн. дол. США	Частка в групі ІІІ, %	Ціна, дол./т	Сальдо, млн. дол. США +/-
2011	189,8	236,2	40,49	1244,10	-194,6
2012	171,9	182,7	42,31	1062,87	-132,1
2013	237,5	210,5	58,89	886,13	-207,2
2014	175,3	154,1	58,10	878,81	-152,6
2015	136,2	95,7	74,71	702,86	-94,7
У середньому за рік	182,1	175,8	51,64	965,29	-156,2
2016	193,5	148,0	78,66	764,69	-143,9
2017	212,8	167,6	79,82	787,89	-157,8
2018	220,9	158,3	82,61	716,65	-155,7
2019	215,4	144,7	85,04	671,94	-141,0
У середньому за рік	210,7	154,7	81,57	734,22	-152,4

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту товарної групи IV – готові харчові продукти

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		прод. АПК	2001р	попер. р.		
2001	590,4	52,46	100,00	-	-	-139,7
2002	640,6	57,52	108,50	108,50	8,50	-94,2
2003	1098,8	50,55	186,11	171,53	71,53	-194,5
2004	1004,6	52,64	170,16	91,43	-8,57	136,1
2005	1454,7	54,20	246,39	144,80	44,80	-163,9
У середньому за рік	957,9	53,18	162,25	125,29	25,29	-91,1
2006	1654,5	52,26	280,23	113,73	13,73	-260,3
2007	2091,2	50,85	354,20	126,39	26,39	4,1
2008	2679,2	41,50	453,79	128,12	28,12	-161,0
2009	2034,3	41,21	344,56	75,93	-24,07	53,7
2010	2504,9	43,46	424,27	123,13	23,13	66,2
У середньому за рік	2193,0	44,88	371,44	110,93	10,93	-59,6
2011	3026,7	47,69	512,65	120,83	20,83	-87,6
2012	2965,4	39,43	502,27	97,97	-2,03	528,5
2013	3177,9	39,53	538,26	107,17	7,17	322,6
2014	2601,8	42,94	440,68	81,87	-28,13	494,5
2015	1607,7	46,14	272,31	61,79	-38,21	860,7
У середньому за рік	2675,9	42,54	453,24	85,37	-14,63	423,7
2016	1734,0	44,56	293,70	107,86	7,86	716,1
2017	1933,2	45,02	327,44	111,49	11,49	894,1
2018	2340,9	46,27	395,87	120,90	20,90	681,6
2019	2616,6	45,62	443,19	111,78	11,78	603,8
У середньому за рік	2156,2	45,45	365,21	114,70	14,70	722,9

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п.16 – продукти з м'яса, риби

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		гр. IV	2001р	попер. р.		
2001	24,4	4,13	100,00	-	-	-10,4
2002	25,2	3,93	103,28	103,28	3,28	-11,8
2003	28,0	2,55	114,75	111,11	11,11	-8,3
2004	38,6	3,84	158,20	137,86	37,86	-12,9
2005	101,9	7,00	417,62	263,99	63,99	-74,9
У середньому за рік	43,6	4,55	178,69	142,95	42,95	-23,6
2006	119,6	7,23	490,16	117,37	17,37	-95,7
2007	123,0	5,88	504,10	102,84	2,84	-87,9
2008	169,4	6,32	694,26	137,72	37,72	-129,4
2009	78,7	3,87	322,54	46,46	-53,54	-40,7
2010	100,3	4,00	411,07	127,45	27,45	-51,6
У середньому за рік	118,2	5,39	484,43	95,70	-4,30	-81,1
2011	124,4	4,11	509,84	124,03	24,03	-74,4
2012	140,8	4,75	577,05	113,18	13,18	-75,8
2013	151,0	4,75	618,85	107,24	7,24	-108,1
2014	104,5	4,02	428,28	69,21	-30,79	-72,1
2015	42,5	2,64	174,18	40,67	-59,33	-30,0
У середньому за рік	112,6	4,21	461,48	76,45	-23,55	-72,0
2016	61,7	3,56	252,87	145,18	45,18	-47,4
2017	82,1	4,25	336,48	133,06	33,06	-66,1
2018	97,3	4,16	398,77	118,51	18,51	-75,5
2019	127,4	4,87	522,13	130,94	30,94	-104,6
У середньому за рік	92,1	4,27	377,46	127,34	27,34	-73,5

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартість імпорту п.17 – цукор і кондитерські вироби з цукру

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		у гр. IV	2001р	попер. р.		
2001	132,7	22,48	100,00	-	-	-46,8
2002	98,5	15,38	74,23	74,23	-25,77	13,7
2003	338,8	30,83	255,31	343,96	243,96	-139,6
2004	103,5	10,30	78,00	30,55	-69,45	16,1
2005	79,0	5,43	59,53	76,33	-23,67	31,2
У середньому за рік	150,4	15,70	113,34	87,84	-12,16	-25,1
2006	30,1	1,82	22,68	38,10	-61,90	83,4
2007	33,2	1,59	25,02	110,30	10,30	122,5
2008	67,2	2,51	50,64	202,41	102,41	97,2
2009	87,6	4,31	66,01	130,36	30,36	77,6
2010	231,3	9,23	174,30	264,04	164,04	-24,8
У середньому за рік	89,9	4,10	67,75	166,50	66,50	71,2
2011	230,7	7,62	173,85	99,74	-0,26	11,2
2012	83,5	2,82	62,92	36,19	-63,81	257,7
2013	88,3	2,78	66,54	105,75	5,75	171,0
2014	59,3	2,28	44,69	67,16	-32,84	87,8
2015	34,8	2,16	26,22	58,68	-41,32	134,7
У середньому за рік	99,3	3,71	74,83	62,32	-37,68	132,5
2016	56,2	3,24	42,35	161,49	61,49	295,8
2017	47,6	2,46	35,87	84,70	-15,30	369,7
2018	67,1	2,87	50,57	140,97	40,97	299,8
2019	70,5	2,69	53,13	105,07	5,07	183,9
У середньому за рік	60,4	2,80	45,52	107,85	7,85	287,3

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п.18 – какао та продукти з нього

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		гр. IV	2001р	попер. р.		
2001	77,7	13,16	100,00	-	-	22,4
2002	88,5	13,82	113,90	113,90	13,90	31,6
2003	109,9	10,00	141,44	124,18	24,18	48,5
2004	145,8	14,51	187,64	132,67	32,67	57,5
2005	226,9	15,60	292,02	155,62	55,62	12,4
У середньому за рік	129,8	13,55	167,05	130,72	30,72	34,5
2006	222,9	13,47	286,87	98,24	-1,76	37,0
2007	268,4	12,83	345,43	120,41	20,41	84,7
2008	359,0	13,40	462,03	133,76	33,76	144,1
2009	302,3	14,86	389,06	84,21	-15,79	146,3
2010	407,3	16,26	524,20	134,73	34,73	184,3
У середньому за рік	312,0	14,23	401,54	116,27	16,27	129,3
2011	491,8	16,25	632,95	120,75	20,75	165,9
2012	449,6	15,16	578,64	91,42	-8,58	212,7
2013	460,6	14,49	592,79	102,45	2,45	94,4
2014	358,8	13,79	461,78	77,90	-22,10	-35,9
2015	193,5	12,04	249,03	53,93	-46,07	-6,2
У середньому за рік	390,9	14,61	503,09	79,20	-20,80	86,2
2016	217,1	12,52	279,41	112,20	12,20	-54,9
2017	236,2	12,22	303,99	108,80	8,80	-52,5
2018	306,7	13,12	394,72	129,85	29,85	-102,6
2019	327,1	12,50	420,98	106,65	6,65	-122,5
У середньому за рік	271,8	12,61	349,81	114,64	14,64	-83,1

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п.19 – вироби з хлібних злаків

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		в гр. IV	2001р	попер. р.		
2001	11,3	1,91	100,00	-	-	17,1
2002	13,9	2,17	123,01	123,01	23,01	14,7
2003	25,7	2,34	227,43	184,89	84,89	25,0
2004	40,4	4,02	357,52	157,20	57,20	42,1
2005	52,8	3,63	467,26	130,69	30,69	44,9
У середньому за рік	28,8	3,01	254,87	147,02	47,02	28,8
2006	74,9	4,53	662,83	141,86	41,86	39,9
2007	109,7	5,25	970,80	146,46	46,46	57,0
2008	153,6	5,73	1359,29	140,02	40,02	92,2
2009	96,2	4,73	851,33	62,63	-37,37	108,7
2010	125,8	5,02	1113,27	130,77	30,77	128,5
У середньому за рік	112,0	5,11	991,15	113,84	13,84	85,3
2011	164,8	5,44	1458,41	131,00	31,00	174,2
2012	170,9	5,76	1512,39	103,70	3,70	206,6
2013	215,2	6,77	1904,42	125,92	25,92	197,1
2014	169,3	6,51	1498,23	78,67	-21,33	220,8
2015	85,6	5,32	757,52	50,56	-49,44	182,3
У середньому за рік	161,2	6,02	1426,55	84,89	-15,11	196,2
2016	88,4	5,10	782,30	103,27	3,27	124,1
2017	117,8	6,09	1042,48	133,26	33,26	178,6
2018	153,6	6,57	1359,29	130,39	30,39	114,7
2019	200,7	7,67	1776,11	130,66	30,66	68,7
У середньому за рік	140,1	6,50	1239,82	131,43	31,43	121,6

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка імпорту п.20 – продукти переробки плодів, овочів

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		в гр. IV	2001р	попер. р.		
2001	27,9	4,73	100,00	-	-	6,3
2002	33,3	5,20	119,35	119,35	19,35	8,7
2003	46,6	4,24	167,03	139,94	39,94	35,1
2004	56,9	5,66	203,94	122,10	22,10	35,2
2005	110,4	7,59	395,70	194,02	94,02	8,6
У середньому за рік	55,0	5,74	197,13	141,04	41,04	18,8
2006	193,0	11,67	691,76	174,82	74,82	-58,0
2007	250,0	11,95	896,06	129,53	29,53	0,6
2008	314,3	11,73	1126,52	125,72	25,72	-119,8
2009	196,4	9,65	703,94	62,49	-37,51	-98,1
2010	223,3	8,91	800,36	113,70	13,70	-12,9
У середньому за рік	235,4	10,73	843,73	103,71	3,71	-47,6
2011	277,3	9,16	993,91	124,18	24,18	-49,0
2012	267,0	9,00	956,99	96,29	-3,71	56,5
2013	296,6	9,33	1063,08	111,09	11,09	107,5
2014	233,0	8,96	835,13	78,56	-21,44	64,8
2015	114,0	7,09	408,60	48,93	-51,07	69,9
У середньому за рік	237,6	8,88	851,61	80,07	-19,93	-49,9
2016	110,8	6,39	397,13	97,19	-2,81	29,5
2017	142,4	7,37	510,39	128,52	28,52	34,1
2018	181,4	7,76	649,82	127,32	27,32	-9,1
2019	190,0	7,26	681,00	104,74	4,74	1,9
У середньому за рік	156,2	7,24	559,86	119,69	19,69	14,1

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п.21 – різні харчові продукти

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		в гр. IV	2001р	попер. р.		
2001	84,2	14,26	100,00	-	-	-71,8
2002	92,3	14,41	109,62	109,62	9,62	-76,0
2003	136,6	12,43	162,23	148,00	48,00	-68,4
2004	193,9	19,30	230,29	141,95	41,95	-90,1
2005	299,5	20,59	355,70	154,46	54,46	-250,1
У середньому за рік	161,3	16,84	191,57	137,33	37,33	-111,3
2006	336,2	20,32	399,29	112,25	12,5	-286,4
2007	432,6	20,69	513,78	128,67	28,67	-356,7
2008	579,1	21,61	687,77	133,87	33,87	-476,3
2009	421,9	20,74	501,07	72,85	-27,15	-333,5
2010	466,6	18,63	554,16	110,59	10,59	-343,7
У середньому за рік	447,3	20,40	531,24	108,54	8,54	-359,3
2011	592,1	19,56	703,21	126,90	26,90	-429,7
2012	593,5	20,01	704,87	100,24	0,24	-398,1
2013	654,1	20,58	776,84	110,21	10,21	-402,9
2014	529,8	20,36	629,22	81,00	-19,00	-317,5
2015	339,8	21,14	403,56	64,14	-35,86	-222,6
У середньому за рік	541,9	20,25	643,59	87,04	-12,96	-354,2
2016	328,4	18,94	390,02	96,65	-3,35	-228,2
2017	363,9	18,82	432,19	110,81	10,81	-248,3
2018	408,1	17,44	483,97	111,98	11,98	-276,1
2019	439,7	16,80	522,21	107,74	7,74	-297,0
У середньому за рік	385,0	17,86	457,24	110,22	10,22	-261,0

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п. 22 – алкогольні і безалкогольні напої та оцет

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		в гр. IV	2001р	попер. р.		
2001	38,0	6,44	100,00	-	-	34,5
2002	43,6	6,81	114,74	114,74	14,74	42,3
2003	117,6	10,70	309,47	269,72	169,72	46,4
2004	64,1	6,38	168,68	54,51	-45,49	202,5
2005	115,7	7,95	304,47	180,50	80,50	303,8
У середньому за рік	75,8	7,91	199,47	132,10	32,10	125,9
2006	189,3	11,44	498,16	163,61	63,61	227,8
2007	279,9	13,38	736,58	147,86	47,86	256,5
2008	335,7	12,53	883,42	119,94	19,94	224,3
2009	189,1	9,30	497,63	56,33	-43,67	269,5
2010	270,6	10,80	712,11	143,10	43,10	173,1
У середньому за рік	252,9	11,53	665,53	109,34	9,34	230,2
2011	421,0	13,91	1107,89	155,58	55,58	-38,0
2012	492,8	16,62	1296,84	117,05	17,05	-107,8
2013	572,8	18,02	1507,37	116,23	16,23	-210,9
2014	422,1	16,22	1110,79	73,69	-26,31	-170,8
2015	339,8	21,14	894,21	80,50	-19,50	-156,2
У середньому за рік	449,7	16,81	1183,42	94,78	-5,22	-136,7
2016	289,5	16,70	761,84	85,20	-14,80	-125,7
2017	372,8	19,28	981,05	128,77	28,77	-163,6
2018	489,8	20,95	1288,68	131,36	31,36	-260,0
2019	533,1	20,37	1402,89	108,84	8,84	-322,3
У середньому за рік	421,3	19,54	1108,68	122,57	22,57	-217,9

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п.23 – залишки та відходи

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		в гр. IV	2001р	попер. р.		
2001	36,0	6,10	100,00	-	-	26,0
2002	55,0	8,59	152,78	152,78	52,78	27,4
2003	62,1	5,65	172,50	112,91	12,91	46,3
2004	86,6	8,62	240,56	139,45	39,45	85,3
2005	111,7	7,68	310,28	128,98	28,98	28,1
У середньому за рік	70,3	7,34	195,28	132,72	32,72	42,6
2006	155,7	9,41	432,50	139,39	39,39	14,4
2007	177,6	8,49	493,33	114,07	14,07	161,0
2008	243,3	9,08	675,83	136,99	36,99	241,7
2009	206,6	10,16	573,89	84,92	-15,08	115,5
2010	208,4	8,32	578,89	100,87	0,87	270,7
У середньому за рік	198,3	9,04	550,83	107,56	7,56	160,7
2011	247,1	8,16	686,39	118,57	18,57	379,5
2012	259,6	8,75	721,11	105,06	5,06	618,1
2013	285,8	8,99	793,89	110,09	10,09	635,5
2014	241,9	9,30	671,94	84,64	-15,36	866,4
2015	158,3	9,85	439,72	65,44	-34,56	837,5
У середньому за рік	238,5	8,91	662,50	89,46	-10,54	667,4
2016	151,6	8,74	421,11	95,77	-4,23	831,4
2017	167,7	8,67	465,83	110,62	10,62	884,1
2018	216,2	9,24	600,00	128,80	28,80	1008,6
2019	231,5	8,85	643,06	107,08	7,08	1254,7
У середньому за рік	191,8	8,90	532,78	115,16	15,16	994,7

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п.24 – Тютюн і промислові замітники тютюну

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		в гр. IV	2001р	попер. р.		
2001	158,2	26,80	100,00	-	-	-117,2
2002	190,5	29,74	120,42	120,42	20,42	-145,1
2003	233,4	21,24	147,53	122,52	22,52	-179,4
2004	274,8	27,35	173,70	117,74	17,74	-205,6
2005	357,0	24,54	225,66	129,91	29,91	-267,6
У середньому за рік	242,8	25,35	153,48	122,56	22,56	-183,0
2006	332,8	20,11	210,37	93,22	-6,78	-222,5
2007	417,2	19,95	263,72	125,36	25,36	-237,1
2008	457,6	17,08	289,25	109,68	9,68	-235,0
2009	453,6	22,30	286,73	99,13	-0,87	-239,6
2010	471,4	18,82	297,98	103,92	3,92	-257,5
У середньому за рік	426,5	19,45	269,60	109,09	9,09	-237,7
2011	477,6	15,78	301,90	101,32	1,31	245,6
2012	507,6	17,12	320,86	106,28	6,28	-241,3
2013	453,6	14,27	286,73	89,36	-10,64	-159,4
2014	483,0	18,56	305,31	106,48	6,48	-148,8
2015	405,7	25,23	256,45	84,00	-16,00	-54,9
У середньому за рік	465,5	17,40	294,25	96,00	-4,00	-170,4
2016	430,2	24,81	271,93	106,04	6,04	-108,4
2017	402,8	20,84	254,61	93,63	-6,37	-47,1
2018	420,8	17,88	264,16	103,75	3,75	-22,1
2019	496,6	18,98	313,91	118,01	18,01	-59,0
У середньому за рік	437,6	20,29	276,61	104,90	4,90	-59,1

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Додаток Ф

Вартість імпорту мінеральних продуктів

Таблиця Ф.1

Динаміка вартості імпорту товарної групи V – мінеральні продукти

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		всього імпорту	2001р	попер. р.		
2001	6725,3	42,63	100,00	-	-	-4975,5
2002	7042,3	41,48	104,71	104,71	4,71	-4797,3
2003	8479,1	36,83	126,08	120,40	20,40	-4979,3
2004	10845,4	37,40	161,26	127,91	27,91	-6521,0
2005	11567,3	32,01	172,00	106,66	6,66	-6859,3
У середньому за рік	8931,5	36,94	132,80	114,52	14,52	-5626,5
2006	13506,2	29,99	200,83	116,76	16,76	-9634,6
2007	17219,2	28,41	256,04	127,49	27,49	-12943,9
2008	25441,3	29,74	378,29	147,75	47,75	-18395,2
2009	15695,1	34,55	233,37	61,69	-38,31	-11795,1
2010	21127,9	34,78	314,16	134,61	34,61	-14396,6
У середньому за рік	18597,9	31,27	276,54	111,84	11,84	-13433,1
2011	30029,6	36,35	446,52	142,13	42,13	-19769,9
2012	27542,3	32,53	409,53	91,72	-8,28	-19891,9
2013	22268,0	29,36	331,11	80,85	-19,15	-15077,9
2014	16095,4	29,57	239,33	72,28	-27,72	-9991,9
2015	11690,0	31,16	173,82	72,63	-27,37	-8590,5
У середньому за рік	21525,1	32,12	320,06	78,99	-21,01	-14664,5
2016	8495,0	21,65	126,31	72,67	-27,33	-5766,3
2017	12504,7	25,21	185,94	147,20	47,20	-8557,0
2018	14191,9	24,82	211,02	113,49	13,49	-9974,5
2019	12984,6	21,36	193,07	91,49	-8,51	-8118,1
У середньому за рік	12044,1	23,29	179,09	115,19	15,19	

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

**Динаміка вартості імпорту п.27 – палива мінеральні;
нафта та продукти її переробки**

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		в гр. V	2001р	попер. р.		
2001	6253,5	92,98	100,00	-	-	-5067,1
2002	6653,0	94,47	106,39	106,39	6,39	-5006,9
2003	7856,9	92,66	125,64	118,10	18,10	-5103,9
2004	10160,9	93,69	162,48	129,32	29,32	-6673,8
2005	10661,4	92,17	170,49	104,93	4,93	-7318,4
У середньому за рік	8317,1	93,12	133,00	114,27	14,27	-5854,0
2006	12711,6	94,12	203,27	119,23	19,23	-10158,2
2007	15923,0	92,47	254,63	125,26	25,26	-13292,8
2008	22232,0	87,39	355,51	139,62	39,62	-18122,8
2009	14638,7	93,27	234,09	65,85	-34,15	-12507,9
2010	19602,7	92,78	313,47	133,91	33,91	-15941,9
У середньому за рік	17015,6	91,49	272,10	111,44	11,44	-13998,6
2011	28605,4	95,26	457,43	145,93	45,93	-22914,3
2012	26192,8	95,10	418,85	91,57	-8,43	-22553,1
2013	21160,7	95,03	338,38	80,79	-19,21	-18471,4
2014	15143,8	94,09	242,17	71,57	-28,43	-13131,7
2015	10882,4	93,09	174,02	71,86	-28,14	-6001,4
У середньому за рік	20397,0	94,76	326,17	78,54	-21,46	-17493,0
2016	7851,5	92,42	125,55	72,15	-27,85	-7405,2
2017	11699,5	93,56	187,09	149,01	49,01	-8856,9
2018	13398,6	94,46	214,26	114,52	14,52	-12659,8
2019	12172,5	93,75	194,65	90,85	-9,15	-11309,5
У середньому за рік	11280,5	93,66	180,39	115,74	15,74	

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Додаток X

Вартість імпорту продукції хімічної та пов'язаної з нею галузей промисловості

Таблиця X.1

Динаміка вартості імпорту товарної групи VI – продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		всього імпорту	2001р	попер. р.		
2001	1126,8	7,14	100,00	-	-	351,6
2002	1375,0	8,10	122,03	122,03	22,03	22,0
2003	1771,6	7,70	157,22	128,84	28,84	171,4
2004	2248,4	7,75	199,54	126,91	26,91	533,5
2005	3097,0	8,57	274,85	137,74	37,73	-108,7
У середньому за рік	1923,8	7,96	170,73	128,76	28,76	193,9
2006	3886,6	8,63	344,92	125,50	25,50	-501,4
2007	5316,5	8,77	471,82	136,79	36,79	-1256,2
2008	6959,1	8,14	617,60	130,90	30,90	-1913,8
2009	5319,3	11,71	472,07	76,44	-23,56	-2804,2
2010	6441,2	10,60	571,64	121,09	21,09	-2962,0
У середньому за рік	5584,9	9,39	495,64	113,46	13,46	-1887,5
2011	8020,8	9,71	711,82	124,52	24,52	-2630,5
2012	8586,4	10,14	762,02	107,05	7,05	-3527,5
2013	8407,1	11,09	746,10	97,91	-2,09	-4398,2
2014	6781,2	12,46	601,81	80,66	-19,34	-3727,1
2015	5009,2	13,35	444,55	73,87	-26,13	-2878,4
У середньому за рік	7360,9	10,98	653,26	88,90	-11,10	-3432,3
2016	5619,5	14,32	498,71	112,18	12,18	-4061,3
2017	6546,5	13,20	580,98	116,50	16,50	-4885,8
2018	7058,3	12,34	626,40	107,82	7,82	-5173,5
2019	7483,4	12,31	664,13	106,02	6,02	-5552,6
У середньому за рік	6676,9	12,91	592,55	110,02	10,02	-4918,3

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п.31 – добрива

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		гр. VI	2001р	попер. р.		
2001	29,3	2,60	100,00	-	-	336,9
2002	48,6	3,53	165,87	165,87	65,87	353,3
2003	55,7	3,14	190,10	114,61	14,61	535,6
2004	71,6	3,18	244,37	128,55	28,55	679,4
2005	117,5	3,79	401,02	164,11	64,11	853,8
У середньому за рік	64,5	3,35	220,14	141,51	41,51	551,8
2006	207,0	5,33	706,48	176,17	76,17	791,7
2007	321,8	6,05	1098,29	155,46	55,46	1003,7
2008	603,8	8,68	2060,75	187,63	87,63	1392,7
2009	257,3	4,84	878,16	42,61	-57,39	600,5
2010	417,7	6,48	1425,60	162,34	62,34	522,9
У середньому за рік	361,5	6,47	1233,79	119,19	19,19	862,3
2011	726,7	9,06	2480,20	173,98	73,98	1092,9
2012	780,4	9,09	2663,48	107,39	7,39	1010,9
2013	816,2	9,71	2785,67	104,59	4,59	354,9
2014	593,0	8,74	2023,89	72,65	-27,35	101,5
2015	708,4	14,14	2417,75	119,46	19,46	-174,3
У середньому за рік	724,9	9,85	2474,06	99,36	-0,64	477,2
2016	822,8	14,64	2808,19	116,15	16,15	-494,6
2017	1126,9	17,21	3846,08	136,96	36,96	-997,6
2018	973,6	13,82	3323,89	86,42	-13,58	-903,2
2019	1197,7	16,00	4087,71	123,02	23,02	-972,8
У середньому за рік	1030,3	15,43	3516,38	113,33	13,33	-842,1

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

**Товарна структура мінеральних добрив у
зовнішньоторговельній діяльності (фізична вага)**

Рік	Експорт, тис. тонн					Імпорт, тис. тонн					Сальдо (+/-)
	азотні	фос- форні	калі- йні	комп- лексні (NPK)	Разом	азотні	фос- форні	калі- йні	комп- лексні (NPK)	Разом	
2010	4010,0	0,128	2,2	169,5	4181,8	504,5	2,9	145,6	776,2	1429,2	2752,6
2011	5136,7	0,4	5,7	283,9	5426,7	535,2	0,4	235,7	952,6	1723,9	3706,8
2012	5138,7	0,6	9,5	205,1	5353,9	573,0	5,0	238,3	1023,2	1839,5	3514,4
2013	3686,6	0,0	3,0	79,6	3769,2	768,1	2,7	187,7	1143,2	2101,7	1667,5
2014	2299,6	0,0	3,4	124,5	2427,5	732,4	8,8	184,1	928,0	1853,3	574,2
2015	2103,7	0,0	5,2	30,3	2169,5	974,9	14,6	136,4	1257,5	2383,4	-213,9
У сер. за рік	3673,1	0,2	5,4	144,7	3829,4	716,7	6,3	196,4	1060,9	1980,4	1849,8
2016	1810,9	-	2,7	17,3	1830,9	1241,0	17,8	146,7	1857,5	3263,0	-1432,1
2017	673,7	-	1,8	6,8	682,3	1743,5	35,4	91,1	2723,0	4593,0	-3910,7
2018	341,4	-	1,8	4,7	347,9	1358,3	141,1	142,3	1758,2	3399,9	-3052,0
2019	940,4	-	1,8	4,3	946,5	1595,5	87,7	182,7	1905,4	3771,3	-2824,8
У сер. за рік	941,6	-	2,0	8,3	951,9	1484,6	70,5	140,7	2061,0	3756,8	-2804,9
2. Вартість добрив, млн. дол. США											
2010	86,97	0,03	0,9	60,7	148,6	97,9	0,4	51,1	267,5	416,9	-268,3
2011	1690,1	0,01	3,0	126,3	1819,4	153,3	0,1	102,3	469,6	725,3	1094,1
2012	1694,9	0,01	4,3	91,9	1791,1	163,2	0,6	102,3	513,7	779,8	1011,3
2013	1133,5	-	0,8	36,7	1171,1	211,8	0,3	72,4	531,3	815,8	355,3
2014	647,6	-	1,3	47,2	696,1	175,7	0,9	54,1	362,7	593,4	102,7
2015	521,6	-	1,9	11,2	534,7	212,9	1,0	39,3	455,9	709,1	-174,4
У сер. за рік	1137,5	0,00	2,3	62,7	1202,5	183,4	0,6	74,1	466,6	724,7	477,7
%	94,6		0,2	5,2	100,0	25,3	0,1	10,2	64,4	100,0	x
2016	321,6	-	0,6	5,8	328,0	216,1	1,9	37,0	567,3	822,3	-494,3
2017	125,4	-	0,4	3,3	129,1	337,4	6,0	23,1	759,8	1126,3	-997,2
2018	64,4	-	0,5	3,8	68,7	287,8	35,1	37,0	613,0	973,1	-904,4
2019	207,6	-	0,5	4,2	212,3	364,1	21,0	55,4	756,2	832,6	-620,3
У сер. за рік	179,8	-	0,5	4,3	184,5	301,4	16,0	38,1	674,1	938,6	-754,1
%	97,4	-	0,3	2,3	100,0	32,1	1,7	4,1	71,8	100,0	x
3. Товарна структура мінеральних добрив за видами											
2010	95,9	0,003	0,05	4,1	100,0	23,5	0,1	12,3	64,2	100,0	x
2011-2015	95,9	0,01	0,1	3,8	100,0	36,19	0,32	9,92	53,57	100,0	x
2016-2019	98,9	0,0	0,2	0,9	100,0	39,52	1,88	3,75	54,86	100,0	x
2019	99,4	-	0,2	0,5	100,00	42,3	2,3	4,8	50,5	100,0	x

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п.30 – фармацевтична продукція

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		гр. VI	2001р	попер. р.		
2001	342,6	30,40	100,00	-	-	-292,8
2002	427,9	31,12	124,90	124,90	24,90	-384,3
2003	596,8	33,69	174,20	139,47	39,47	-542,7
2004	745,5	33,16	217,60	124,92	24,92	-679,2
2005	1043,4	33,69	304,55	139,96	39,96	-961,3
У середньому за рік	631,2	32,81	184,24	132,10	32,10	-572,1
2006	1384,8	35,63	404,20	132,72	32,72	-1292,3
2007	1931,6	36,33	563,81	139,49	39,49	-1802,2
2008	2433,3	34,97	710,25	125,97	25,97	-2282,2
2009	2130,3	40,05	621,80	87,55	-12,45	-1980,3
2010	2445,8	37,97	713,89	114,81	14,81	-2247,3
У середньому за рік	2065,0	36,97	602,74	115,28	15,28	-1920,9
2011	2879,0	35,89	840,34	117,71	17,71	-2683,9
2012	3307,9	38,52	965,53	114,90	14,90	-3064,4
2013	3094,8	36,81	903,33	93,56	-6,44	-2844,0
2014	2473,3	36,47	721,92	79,92	-20,08	-2217,7
2015	1367,0	27,29	399,01	55,27	-44,73	-1211,6
У середньому за рік	2624,4	35,65	766,02	83,01	-16,99	-2404,3
2016	1607,0	28,60	469,06	117,56	17,56	-1422,8
2017	1767,5	27,00	515,91	109,99	9,99	-1573,3
2018	1947,0	27,64	568,30	110,16	10,16	-1730,8
2019	2143,1	28,64	625,54	110,07	10,07	-1892,3
У середньому за рік	1866,2	27,95	544,72	110,07	10,07	-1654,8

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п.32 – екстракти дубильні

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		гр. VI	2001р	попер. р.		
2001	98,0	8,70	100,00	-	-	17,5
2002	113,0	8,22	115,31	115,31	15,31	-27,8
2003	162,6	9,18	165,92	143,89	43,89	-49,9
2004	188,4	8,38	192,24	115,87	15,87	-31,7
2005	233,0	7,52	237,76	123,67	23,67	-42,4
У середньому за рік	159,0	8,26	162,24	124,17	24,17	-26,9
2006	275,2	7,08	280,82	118,11	18,11	-73,7
2007	364,0	6,85	371,43	132,27	32,27	-105,1
2008	466,4	6,70	475,92	128,13	28,13	-212,5
2009	321,8	6,05	328,37	69,00	-31,00	-119,8
2010	386,8	6,01	394,69	120,20	20,20	-125,6
У середньому за рік	362,8	6,50	370,20	108,88	8,88	-127,3
2011	481,7	6,01	491,53	124,53	24,53	-116,7
2012	502,4	5,85	512,65	104,30	4,30	-139,0
2013	512,6	6,10	523,06	102,03	2,03	-392,2
2014	410,3	6,05	418,67	80,04	-19,96	-173,8
2015	276,2	5,51	281,84	67,32	-32,68	-201,3
У середньому за рік	436,6	5,93	445,51	87,02	-12,98	-204,6
2016	315,2	5,61	321,63	114,12	14,12	-246,9
2017	359,4	5,49	366,73	114,02	14,02	-274,7
2018	386,9	5,48	394,80	107,65	7,65	-285,6
2019	377,3	5,04	385,00	97,52	-2,48	-267,0
У середньому за рік	359,7	5,39	367,04	106,18	6,18	-268,6

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п.33 – ефірні олії

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		гр. VI	2001р	попер. р.		
2001	100,1	8,88	100,00	-	-	-79,8
2002	151,9	11,05	151,75	151,7	51,7	-131,4
2003	216,4	12,21	216,18	142,5	42,5	-172,8
2004	280,4	12,47	280,12	129,6	29,6	-88,0
2005	388,4	12,54	388,01	138,5	38,5	-359,3
У середньому за рік	227,4	11,82	227,17	140,4	40,4	-166,2
2006	486,0	12,50	485,51	125,1	25,1	-423,4
2007	656,4	12,35	655,74	135,1	35,1	-530,8
2008	861,0	12,37	860,14	131,2	31,2	-719,8
2009	685,7	12,89	685,01	79,6	-20,4	-549,0
2010	772,3	11,99	771,53	112,6	12,6	-609,2
У середньому за рік	692,3	12,40	691,61	112,3	12,3	-566,5
2011	820,5	10,23	819,68	106,2	6,2	-643,8
2012	857,5	9,99	856,64	104,5	4,5	-670,3
2013	924,6	11,00	923,68	107,8	7,8	-722,9
2014	709,7	10,47	708,99	76,8	-23,2	-534,7
2015	491,2	9,81	490,71	69,2	-30,8	-384,7
У середньому за рік	760,7	10,33	759,94	88,0	-12,0	-591,3
2016	522,3	9,29	521,78	106,3	6,3	-429,0
2017	599,7	9,16	599,10	114,8	14,8	-490,4
2018	711,5	10,08	710,79	118,6	18,6	-587,0
2019	781,3	10,44	780,52	109,8	9,8	-670,5
У середньому за рік	653,7	9,79	653,05	114,4	14,4	-544,2

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Додаток Ц

**Вартість імпорту машин, обладнання та механізмів,
електротехнічного обладнання**

Таблиця Ц.1

**Динаміка вартості імпорту товарної групи XVI – машини, обладнання та
механізми, електротехнічне обладнання – всього**

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		всього імпорту	2001р	попер. р.		
2001	2377,9	15,07	100,00	-	-	-663,6
2002	2502,0	14,74	105,22	105,22	5,22	-743,4
2003	3478,3	15,11	146,28	139,02	39,02	-1152,2
2004	4740,7	16,35	199,36	136,29	36,29	-1709,1
2005	6340,0	17,54	266,62	133,74	33,74	-3501,3
У середньому за рік	3887,8	16,08	163,50	127,78	27,78	-1553,9
2006	7877,7	17,49	331,29	124,25	24,25	-4549,2
2007	10578,6	17,45	444,87	134,29	34,29	-5601,5
2008	13379,8	15,64	562,67	126,48	26,48	-7038,7
2009	6254,6	13,77	263,03	46,75	-53,25	-1241,1
2010	8174,4	13,46	343,77	130,69	30,69	-2503,7
У середньому за рік	9253,0	15,56	389,12	100,93	0,93	-4186,8
2011	12795,1	15,49	538,08	156,53	56,53	-6036,1
2012	13179,9	15,57	554,27	103,01	3,01	-6155,7
2013	12469,9	16,44	524,41	94,61	-5,39	-5495,4
2014	8720,8	16,02	366,74	69,93	-30,07	-3063,6
2015	6273,4	16,72	263,82	71,94	-28,06	-2332,5
У середньому за рік	10687,8	15,95	449,46	83,68	-16,32	-4616,7
2016	7889,4	20,10	331,78	125,76	25,76	-4251,5
2017	9902,6	19,96	416,44	125,52	25,52	-5625,8
2018	11955,2	20,91	502,76	120,73	20,73	-7300,5
2019	13312,8	21,90	559,86	111,36	11,36	-8848,4
У середньому за рік	10765,0	20,82	452,71	119,05	19,05	-6506,6

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п. 8432 – Машини та обладнання для сільського господарства, садові або лісогосподарські для підготовки або оброблення ґрунту; котки для спортивних майданчиків

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		гр. XVI	2006р	попер. р.		
2006	84,3	1,07	100,00	-	-	-34,2
2007	142,7	1,35	169,28	169,28	69,28	-61,1
2008	303,8	2,27	360,38	212,89	112,89	-178,8
2009	59,7	0,95	70,82	19,65	-80,35	-34,2
2010	115,3	1,41	136,77	193,13	93,13	-69,9
У середньому за рік	141,2	1,53	167,50	108,14	8,14	-75,6
2011	240,6	1,88	285,41	208,67	108,67	-182,6
2012	295,5	2,24	350,53	122,82	22,82	-237,2
2013	310,3	2,49	368,09	105,01	5,01	-249,7
2014	199,2	2,28	236,30	64,20	-35,80	-149,2
2015	131,3	2,09	155,75	65,91	-34,09	-96,7
У середньому за рік	235,4	2,20	279,24	85,95	-14,05	-183,1
2016	244,5	3,10	290,04	186,21	86,21	-207,8
2017	321,0	3,24	380,78	131,29	31,29	-277,1
2018	309,6	2,59	367,26	96,45	-3,55	-268,7
2019	235,9	1,77	279,83	76,20	-23,80	-196,7
У середньому за рік	277,8	2,58	329,54	98,81	-1,19	-237,6

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

**Динаміка вартості імпорту п. 8433 – Машини або механізми для
збирання, обмолоту сільськогосподарських культур;
газонокосарки та сінокосарки; машини для сортування яєць,
плодів або інших сільськогосподарських продуктів**

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		гр. XVI	2006р	попер. р.		
2006	215,1	2,73	100,00	-	-	-197,2
2007	267,6	2,53	124,41	124,41	24,41	-242,2
2008	552,0	4,13	256,62	206,28	106,28	-513,9
2009	140,4	2,24	65,27	25,43	-74,57	-124,9
2010	244,9	3,00	113,85	174,43	74,43	-230,6
У середньому за рік	284,0	3,07	132,03	103,30	15,97	-261,8
2011	486,6	3,80	226,22	198,69	3,30	-463,8
2012	359,5	2,73	167,13	73,88	-26,12	-336,5
2013	337,9	2,71	157,09	93,99	-6,01	-305,0
2014	192,7	2,21	89,59	57,03	-42,97	-170,2
2015	176,7	2,82	82,15	91,70	-8,30	-158,0
У середньому за рік	310,7	2,91	144,44	77,63	-22,37	-286,7
2016	407,7	5,17	189,54	230,73	130,73	-381,5
2017	480,4	4,85	223,34	117,83	17,83	-453,0
2018	334,2	2,80	155,37	69,57	-30,43	-311,0
2019	281,2	2,11	130,73	84,14	-15,86	-262,5
У середньому за рік	375,9	3,49	174,76	88,35	-11,65	-352,0

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

**Динаміка вартості імпорту п. 8434 – Установки
і апарати доїльні та для обробки молока**

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		гр. XVI	2006р	попер. р.		
2006	17,9	0,23	100,00	-	-	-13,5
2007	30,4	0,29	169,83	169,83	69,83	-24,9
2008	20,6	0,15	115,08	67,76	-32,24	-14,5
2009	3,1	0,05	17,32	15,05	-84,95	6,5
2010	4,1	0,05	22,91	132,26	32,26	0,2
У середньому за рік	15,2	0,16	84,92	69,18	-30,82	-9,2
2011	9,4	0,07	52,51	229,27	129,27	-6,7
2012	11,7	0,09	65,36	124,47	24,47	-8,9
2013	7,4	0,06	41,34	63,25	-36,75	-2,9
2014	5,4	0,06	30,17	72,97	-27,03	-3,6
2015	3,0	0,05	16,76	55,56	-44,44	-1,4
У середньому за рік	7,4	0,07	41,34	75,16	-24,84	-4,7
2016	4,6	0,06	25,70	153,33	53,33	-3,6
2017	5,5	0,06	30,73	119,57	19,57	-2,6
2018	2,9	0,02	16,20	52,73	-47,27	-1,1
2019	6,6	0,05	36,87	227,59	127,59	-3,5
У середньому за рік	4,9	0,05	27,37	112,79	12,79	-2,7

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

**Динаміка вартості імпорту п. 8435 – преси, дробарки
тощо для виробництва вина, сидру, фруктових соків**

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		гр. XVI	2006р	попер. р.		
2006	2,8	35,59	100,00	-	-	-2,7
2007	1,5	13,96	52,69	52,69	-47,31	-1,1
2008	6,4	47,78	228,00	432,73	332,73	-5,1
2009	0,5	7,97	17,79	7,80	-92,20	-0,3
2010	0,4	4,44	12,95	72,83	-27,17	-0,2
У середньому за рік	2,3	24,93	82,28	59,99	-40,01	-1,9
2011	2,5	19,77	90,22	696,50	596,50	-2,3
2012	2,4	18,26	85,83	95,13	-4,87	-2,2
2013	2,1	17,11	76,08	88,64	-11,36	-2,0
2014	0,6	6,68	20,76	27,29	-72,71	-0,4
2015	0,6	10,12	22,64	109,02	9,02	-0,3
У середньому за рік	1,6	15,51	59,11	70,77	-29,23	-1,4
2016	0,5	6,54	18,41	81,35	-18,65	-0,2
2017	0,8	7,60	26,83	145,71	45,71	0,03
2018	1,4	11,62	49,55	184,69	84,69	0,07
2019	2,4	18,04	85,71	172,89	72,89	-1,8
У середньому за рік	1,3	11,75	45,12	166,94	66,94	-0,5

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

**Динаміка вартості імпорту п. 8436 – Інше обладнання для сільського господарства, садівництва, лісового господарства;
інкубатори та брудери для птахівництва**

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		гр. XVI	2006р	попер. р.		
2006	77,5	0,98	100,00	-	-	-66,0
2007	53,1	0,50	68,52	68,52	-31,48	-27,8
2008	77,1	0,58	99,48	145,20	45,20	-39,9
2009	44,9	0,72	57,94	58,24	-41,76	-18,9
2010	34,0	0,42	43,87	75,72	-24,28	-14,8
У середньому за рік	57,3	0,62	73,94	81,38	-18,62	-33,5
2011	53,0	0,41	68,39	155,88	55,88	-24,3
2012	113,6	0,86	146,58	214,34	114,34	-72,6
2013	70,8	0,57	91,35	62,32	-37,68	-34,3
2014	48,1	0,55	62,06	67,94	-32,06	-22,2
2015	34,0	0,54	43,87	70,69	-29,31	-23,8
У середньому за рік	63,9	0,60	82,45	89,50	-10,50	-35,4
2016	40,5	0,51	52,26	119,12	19,12	-32,9
2017	27,3	0,28	35,23	67,41	-32,59	-20,1
2018	37,8	0,32	48,77	138,46	38,46	-29,7
2019	35,1	0,26	45,29	92,86	-7,14	-28,9
У середньому за рік	35,2	0,33	45,42	95,34	-4,66	-27,9

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Додаток III

Вартість імпорту шкір необроблених і вичинених

Таблиця III.1

Динаміка вартості імпорту товарної групи

VIII – Шкури необроблені, шкіра вичинена

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		всього імпорту	2001р	попер. р.		
2001	66,3	0,42	100,0	-	-	63,6
2002	58,6	0,35	88,39	88,39	-11,61	100,5
2003	42,4	0,18	63,95	72,35	-27,65	138,0
2004	72,9	0,25	109,95	171,93	71,93	134,9
2005	111,2	0,31	167,72	152,54	52,54	99,4
У середньому за рік	70,3	0,29	106,03	113,80	13,80	107,1
2006	136,3	0,30	205,58	122,57	22,57	170,1
2007	159,5	0,26	240,57	117,02	17,02	235,2
2008	232,5	0,27	350,68	145,77	45,77	127,0
2009	124,2	0,27	187,33	53,42	-46,58	53,9
2010	199,8	0,33	301,36	160,87	60,87	-31,3
У середньому за рік	141,7	0,24	213,73	110,03	10,03	139,8
2011	177,3	0,21	267,42	88,74	-11,26	-3,5
2012	199,8	0,24	301,36	112,69	12,69	-31,3
2013	256,2	0,34	386,43	128,23	28,23	-107,3
2014	222,7	0,41	335,90	86,92	-13,08	-66,0
2015	167,4	0,45	252,49	75,17	-24,83	-52,7
У середньому за рік	204,7	0,31	308,75	98,57	-1,43	-52,2
2016	208,8	0,53	314,93	124,73	24,73	-86,8
2017	251,3	0,51	379,03	120,35	20,35	-99,3
2018	284,9	0,50	429,71	113,37	13,37	-119,5
2019	283,0	0,47	426,85	99,33	-0,67	-133,9
У середньому за рік	257,0	0,50	387,63	110,67	10,67	-109,9

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п.41 – шкури

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		гр. VIII	2001р	попер. р.		
2001	42,6	64,25	100,00	-	-	66,4
2002	36,3	61,95	85,21	85,21	-14,79	101,0
2003	42,4	100,00	99,53	116,80	16,80	114,5
2004	47,4	65,02	111,27	111,79	11,79	130,5
2005	63,0	56,65	147,89	132,91	32,91	117,0
У середньому за рік	46,3	65,92	108,78	110,28	10,28	105,9
2006	80,2	58,84	188,26	127,30	27,30	188,6
2007	89,9	56,36	211,03	112,09	12,09	252,3
2008	86,2	37,08	202,35	95,88	-4,12	215,9
2009	52,0	41,87	122,07	60,32	-39,68	90,7
2010	72,5	36,29	170,19	139,42	39,42	50,1
У середньому за рік	76,2	53,75	178,78	97,51	-2,49	159,5
2011	101,3	57,13	237,79	139,72	39,72	12,0
2012	100,1	50,10	234,98	98,82	-1,18	-12,0
2013	111,5	43,52	261,74	111,39	11,39	-19,1
2014	112,9	50,70	265,02	101,26	1,26	-27,2
2015	104,3	62,31	244,84	92,38	-7,62	-44,6
У середньому за рік	106,0	51,78	248,83	100,73	0,73	-18,2
2016	128,9	61,73	302,58	123,59	23,59	-64,2
2017	159,0	63,27	373,24	123,35	23,35	-78,5
2018	173,6	60,93	407,51	109,18	9,18	-84,8
2019	153,2	54,13	359,62	88,25	-11,75	-70,5
У середньому за рік	153,7	59,81	360,80	105,93	5,93	-74,5

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п.42 – вироби із шкіри

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		гр. VIII	2001р	попер. р.		
2001	8,8	13,27	100,00	-	-	0,5
2002	9,7	16,55	110,23	110,23	10,23	0,8
2003	12,7	29,95	144,32	130,93	30,93	1,0
2004	16,4	22,50	186,36	129,13	29,13	3,7
2005	35,0	31,47	397,73	213,41	113,41	-13,2
У середньому за рік	16,5	23,50	187,73	141,22	41,22	-1,4
2006	43,2	31,69	490,91	123,43	23,43	-18,8
2007	54,1	33,92	614,77	125,23	25,23	-13,6
2008	118,2	50,84	1343,18	218,48	118,48	-74,0
2009	64,5	51,93	732,95	54,57	-45,43	-36,6
2010	97,7	48,90	1110,23	151,47	51,47	-53,6
У середньому за рік	75,5	53,31	858,41	122,63	22,63	-39,3
2011	89,6	50,54	1018,18	91,71	-8,29	-45,9
2012	136,4	68,27	1550,00	152,23	52,23	-101,7
2013	128,3	50,08	1457,95	94,06	-5,94	-87,9
2014	97,5	43,78	1107,95	75,99	-24,01	-58,4
2015	57,3	34,23	651,14	58,77	-41,23	-20,1
У середньому за рік	101,8	49,73	1156,82	89,43	-10,57	-62,8
2016	75,6	36,21	859,09	131,94	31,94	-35,3
2017	86,5	34,42	982,95	114,42	14,42	-39,5
2018	106,0	37,21	1204,55	122,54	22,54	-55,6
2019	121,4	42,90	1379,55	114,53	14,53	-74,5
У середньому за рік	97,4	37,90	1106,82	117,10	17,10	-51,2

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п.43 – натуральне та штучне хутро

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		в гр. VIII	2001р	попер. р.		
2001	14,8	22,32	100,00	-	-	-3,1
2002	12,6	21,50	85,14	85,14	-14,86	-1,3
2003	11,9	28,07	80,41	94,44	-5,56	-2,1
2004	9,1	12,48	61,49	76,47	-23,53	0,1
2005	13,2	11,87	89,19	145,05	45,05	-4,4
У середньому за рік	12,3	17,52	83,24	97,18	-2,82	-2,2
2006	13,0	9,54	87,84	98,48	-1,52	0,2
2007	15,5	9,72	104,73	119,23	19,23	-3,5
2008	28,0	12,04	189,19	180,65	80,65	-14,8
2009	7,8	6,28	52,70	27,86	-72,14	-0,3
2010	7,2	3,60	48,65	92,31	-7,69	-0,1
У середньому за рік	14,3	10,09	96,62	86,27	-13,73	-3,7
2011	8,9	5,02	60,14	123,61	23,61	2,5
2012	10,8	5,41	72,97	121,35	21,35	2,0
2013	16,4	6,40	110,81	151,85	51,85	-0,3
2014	12,3	5,52	83,11	75,00	-25,00	19,6
2015	5,8	3,46	39,19	47,15	-52,85	12,0
У середньому за рік	10,8	5,28	72,97	89,84	-10,16	7,2
2016	4,3	2,06	29,05	74,14	-25,86	12,6
2017	5,8	2,31	39,19	134,88	34,12	18,7
2018	5,3	1,86	35,81	91,38	-8,62	20,9
2019	8,4	2,97	56,76	158,49	58,49	11,1
У середньому за рік	6,0	2,33	40,54	125,01	25,01	15,8

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Додаток Щ

Динаміка вартості імпорту взуття, головних уборів і парасольок

Таблиця Щ.1

Динаміка вартості імпорту товарної групи

ХП – взуття, головні убори, парасольки

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		всього імпорту	2001р	попер. р.		
2001	43,8	0,28	100,00	-	-	40,8
2002	53,6	0,32	122,37	122,37	22,37	22,4
2003	82,1	0,36	187,44	153,17	53,17	9,7
2004	43,5	0,15	99,32	52,98	-47,02	78,3
2005	279,3	0,77	637,67	642,07	542,07	-171,6
У середньому за рік	100,5	0,42	229,45	158,91	58,91	-4,1
2006	269,6	0,60	615,53	268,26	168,26	-139,4
2007	217,9	0,36	497,49	80,82	-19,18	-69,3
2008	531,1	0,62	1212,56	243,74	143,74	-353,0
2009	286,5	0,63	654,11	53,94	-46,06	-142,0
2010	490,3	0,81	1119,41	171,13	71,13	-315,6
У середньому за рік	359,1	0,60	819,86	116,13	16,13	-203,9
2011	335,5	0,41	765,98	93,43	-6,57	-126,7
2012	793,7	0,94	1812,10	236,57	136,57	-617,1
2013	790,9	1,04	1805,71	99,65	-0,35	-592,2
2014	430,7	0,79	983,33	54,46	-45,54	-227,9
2015	248,3	0,66	566,89	57,65	-42,35	-97,5
У середньому за рік	519,8	0,78	1186,76	92,75	-7,25	-332,4
2016	269,4	0,69	615,07	51,83	-48,17	-105,6
2017	267,1	0,54	609,82	99,15	-0,85	-867,0
2018	365,1	0,64	833,79	136,73	36,73	-157,0
2019	473,5	0,78	1081,05	129,69	29,69	-285,1
У середньому за рік	343,8	0,66	784,93	120,68	20,68	-353,7

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п.64 – взуття

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		гр. XII	2001р	попер. р.		
2001	41,4	94,52	100,00	-	-	40,9
2002	51,1	95,34	123,43	123,43	23,43	21,9
2003	77,0	93,79	185,99	150,68	50,68	11,6
2004	39,3	90,34	94,93	51,04	-48,96	79,3
2005	269,9	96,63	651,93	686,77	586,77	-167,7
У середньому за рік	95,7	95,22	231,16	159,79	59,79	-2,8
2006	256,3	95,07	619,08	94,96	-5,04	-130,7
2007	202,5	92,93	489,13	79,01	-20,99	-59,0
2008	497,6	93,69	1201,93	245,73	145,73	-326,8
2009	266,3	92,95	643,24	53,52	-46,48	-127,4
2010	468,9	95,64	1132,61	176,08	76,08	-299,6
У середньому за рік	338,3	94,21	817,15	116,30	16,30	-188,7
2011	335,5	100,00	810,39	71,55	-28,45	-133,0
2012	757,3	95,41	1829,23	225,72	125,72	-587,1
2013	759,9	96,08	1835,51	100,34	0,34	-568,4
2014	397,3	92,25	959,66	52,28	-47,72	-201,2
2015	230,7	92,91	557,25	58,07	-41,93	-86,0
У середньому за рік	496,1	95,44	1198,31	91,06	-8,94	-315,1
2016	252,0	93,54	608,70	109,23	9,23	-97,5
2017	247,3	92,59	597,34	98,13	-1,87	-76,0
2018	337,4	92,41	814,98	136,43	36,43	-142,9
2019	438,5	92,61	1059,18	129,96	29,96	-264,1
У середньому за рік	318,8	92,73	770,05	120,28	20,28	-145,1

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п.65 – головні убори

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		гр. XII	2001р	попер. р.		
2001	1,1	2,51	100,00	-	-	0,7
2002	1,1	2,05	100,00	100,00	-	1,2
2003	1,9	2,31	172,73	172,73	72,73	0,4
2004	1,5	3,45	136,36	78,95	-21,05	0,5
2005	4,1	1,47	372,73	273,33	173,33	-0,2
У середньому за рік	1,9	1,89	172,72	138,95	38,95	0,6
2006	5,9	2,19	536,36	143,90	43,90	-3,5
2007	6,6	3,03	600,00	111,86	11,86	-4,0
2008	12,6	2,37	1145,45	190,91	90,91	-8,0
2009	8,3	2,90	754,55	65,87	-34,13	-4,2
2010	7,3	1,49	663,64	87,95	-12,05	-3,8
У середньому за рік	8,1	2,26	736,36	105,47	5,47	-4,7
2011	10,7	3,19	972,73	146,58	46,58	-6,9
2012	18,0	2,27	1636,36	168,22	68,22	-15,4
2013	16,7	2,11	1518,18	92,78	-7,22	-14,0
2014	16,6	3,85	1509,09	99,40	-0,60	-14,6
2015	8,6	3,46	781,82	51,81	-48,19	-6,0
У середньому за рік	14,1	2,71	1281,81	94,68	-5,32	-11,4
2016	7,5	2,78	681,82	87,21	-12,79	-4,4
2017	9,3	3,48	845,45	124,00	24,00	-6,0
2018	13,9	3,81	1263,64	149,46	49,46	-7,8
2019	15,6	3,29	1418,18	112,23	12,23	-8,6
У середньому за рік	11,6	3,37	1054,54	127,65	27,65	-6,7

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п.66 – парасольки

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		в гр. XII	2001р	попер. р.		
2001	0,9	2,05	100,00	-	-	-0,7
2002	0,7	1,31	77,78	77,78	-22,22	-0,2
2003	1,1	1,34	122,22	157,14	57,14	-0,4
2004	1,0	2,30	111,11	90,91	-9,09	0,0
2005	2,8	1,00	311,11	280,00	180,00	-1,5
У середньому за рік	1,3	1,29	144,44	132,81	32,81	-0,6
2006	3,6	1,34	400,00	128,57	28,57	-1,7
2007	3,8	1,74	422,22	105,56	5,56	-1,4
2008	8,1	1,53	900,00	213,16	113,16	-5,8
2009	4,5	1,57	500,00	55,56	-44,44	-3,2
2010	5,0	1,02	555,56	111,11	11,11	-3,4
У середньому за рік	5,0	1,39	555,56	108,56	8,56	-3,1
2011	6,7	2,00	744,44	134,00	34,00	-4,6
2012	6,3	0,79	700,00	94,03	-5,97	-3,5
2013	6,2	0,78	688,89	98,41	-1,59	-2,2
2014	6,3	1,46	700,00	101,61	1,61	-1,8
2015	2,6	1,05	288,89	41,27	-58,73	0,7
У середньому за рік	5,6	1,08	622,22	78,93	-21,07	-2,3
2016	3,9	1,45	433,33	150,00	50,00	2,0
2017	3,6	1,35	400,00	92,31	-7,69	1,9
2018	4,4	1,21	488,89	122,22	22,22	2,8
2019	7,8	1,65	866,67	177,27	77,27	-1,6
У середньому за рік	4,9	1,43	544,44	125,99	25,99	1,3

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п.67 – оброблені пір'я та пух

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		гр. XII	2001р	попер. р.		
2001	0,4	0,91	100,00	-	-	-0,1
2002	0,7	1,31	175,00	175,00	75,00	-0,5
2003	2,1	2,56	525,00	300,00	200,00	-1,9
2004	1,7	3,91	425,00	80,95	-19,05	-1,5
2005	2,4	0,86	600,00	141,18	41,18	-2,2
У середньому за рік	1,5	1,49	375,00	156,51	56,51	-1,3
2006	3,8	1,41	950,00	158,33	58,33	-3,5
2007	5,0	2,29	1250,00	131,58	31,58	-4,9
2008	12,9	2,43	3225,00	258,00	158,00	-12,5
2009	7,3	2,55	1825,00	56,59	-43,41	-7,1
2010	10,3	2,10	2575,00	141,10	41,10	-10,0
У середньому за рік	7,9	2,20	1975,00	128,31	28,31	-7,6
2011	8,6	2,56	2150,00	83,50	-16,50	-8,3
2012	12,1	1,52	3025,00	140,70	40,70	-11,8
2013	12,4	1,57	3100,00	102,48	2,48	-11,9
2014	10,5	2,44	2625,00	84,68	-15,32	-10,3
2015	6,3	2,54	1575,00	60,00	-40,00	-6,0
У середньому за рік	10,0	1,92	2500,00	92,51	-7,49	-9,7
2016	6,0	2,23	1500,00	95,24	-4,76	-5,6
2017	6,7	2,51	1675,00	111,67	11,67	-6,4
2018	9,2	2,52	2300,00	137,31	37,31	-8,7
2019	11,6	2,45	2900,00	126,09	26,09	-10,7
У середньому за рік	8,4	2,44	2100,00	124,58	24,58	-7,9

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Додаток Ю

Динаміка вартості імпорту текстильних матеріалів та виробів

Таблиця Ю.1

Динаміка вартості імпорту товарної групи

XI – текстильні матеріали та текстильні вироби

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		всього імпорту	2001р	попер. р.		
2001	646,9	4,10	100,00	-	-	-32,7
2002	673,0	3,96	104,03	104,03	4,03	-18,3
2003	851,9	3,70	131,69	126,58	26,58	-86,6
2004	992,2	3,42	153,38	116,47	16,47	-109,6
2005	1406,2	3,89	217,38	141,73	41,73	-492,3
У середньому за рік	934,0	3,86	144,38	121,42	21,42	-168,1
2006	1365,5	3,03	211,08	97,11	-2,89	-450,2
2007	1487,0	2,45	229,87	108,90	8,90	-496,2
2008	2099,2	2,45	324,50	141,17	41,17	-1114,6
2009	1416,9	3,12	219,03	67,50	-32,50	-703,9
2010	1974,8	3,25	305,27	139,37	39,37	-1239,0
У середньому за рік	1668,7	2,81	257,95	113,09	13,09	-800,8
2011	1989,9	2,41	307,61	100,76	0,76	-1126,1
2012	2563,7	3,03	396,31	128,84	28,84	-1779,9
2013	2402,1	3,17	371,32	93,70	-6,30	-1592,7
2014	1883,3	3,46	291,13	78,40	-21,60	-1097,5
2015	1414,6	3,77	218,67	75,11	-24,89	-780,4
У середньому за рік	2050,7	3,06	317,00	91,82	-8,18	-1275,3
2016	1545,7	3,94	238,94	109,27	9,27	-868,3
2017	954,8	1,93	147,60	61,77	-38,23	-436,8
2018	2011,7	3,52	310,98	210,69	110,69	-1164,6
2019	2376,0	3,91	367,29	118,11	18,11	-1528,8
У середньому за рік	1722,1	3,33	266,21	154,29	54,29	-999,6

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Додаток Я

Динаміка вартості імпорту деревини і виробів з неї

Таблиця Я.1

Динаміка імпорту товарної групи IX – деревина і вироби з деревини

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		всього імпорту	2001р	попер. р.		
2001	73,2	0,46	100,00	-	-	156,7
2002	85,0	0,50	116,12	116,12	16,12	204,7
2003	124,6	0,54	170,22	146,59	46,59	275,8
2004	156,3	0,54	213,52	125,44	25,44	360,2
2005	199,9	0,55	273,09	127,90	27,90	333,6
У середньому за рік	127,8	0,53	174,59	128,55	28,55	266,2
2006	265,0	0,59	362,02	132,57	32,57	338
2007	374,5	0,62	511,61	141,32	41,32	453
2008	545,8	0,64	745,63	145,74	45,74	255,4
2009	281,2	0,62	384,15	51,52	-48,48	383,7
2010	341,5	0,56	466,53	121,44	21,44	486,6
У середньому за рік	361,6	0,61	493,99	106,55	6,55	383,4
2011	393,0	0,48	536,89	115,08	15,08	685,3
2012	369,6	0,44	504,92	94,05	-5,95	691
2013	404,1	0,53	552,05	109,33	9,33	739,6
2014	294,5	0,54	402,32	72,88	-27,12	968,1
2015	148,2	0,40	202,46	50,32	-49,68	959
У середньому за рік	321,9	0,48	439,75	78,36	-21,64	808,2
2016	196,7	0,50	268,72	132,73	32,73	934,9
2017	250,5	0,51	342,21	127,35	27,35	955,4
2018	303,9	0,53	415,16	121,32	21,32	1190,9
2019	307,4	0,51	419,95	101,15	1,15	1093,0
У середньому за рік	264,6	0,51	361,48	100,38	0,38	1043,6

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Додаток АА

Динаміка вартості маси з деревини та волокнистих целюлозних паперів

Таблиця АА.1

Динаміка імпорту товарної групи Х – маса з деревини або
інших волокнистих целюлозних матеріалів

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		всього імпорту	2001р	попер. р.		
2001	538,1	3,41	100,00	-	-	-251,3
2002	682,0	4,02	126,74	126,74	26,74	-403,4
2003	824,6	3,58	153,24	120,91	20,91	-506,7
2004	785,2	2,71	145,92	95,22	-4,78	-392,4
2005	1003,9	2,78	186,56	127,85	27,85	-549,6
У середньому за рік	766,8	3,17	142,50	116,87	16,87	-420,7
2006	1173,2	2,60	218,03	116,86	16,86	-577,0
2007	1523,0	2,51	283,03	129,82	29,82	-755,3
2008	1835,2	2,15	341,05	120,50	20,50	-960,8
2009	1373,4	3,02	255,23	74,84	-25,16	-566,4
2010	1665,4	2,74	309,50	121,26	21,26	-717,8
У середньому за рік	1512,6	2,54	281,10	109,04	9,15	-715,4
2011	1836,7	2,22	341,33	110,29	10,29	-731,4
2012	1812,6	2,14	336,85	98,69	-1,31	-680,5
2013	1892,1	2,50	351,63	104,39	4,39	-647,0
2014	1289,7	2,37	239,68	68,16	-31,84	-304,1
2015	878,1	2,34	163,19	68,09	-31,91	-261,1
У середньому за рік	1253,1	1,87	232,87	122,26	-16,85	-241,5
2016	915,3	2,33	170,10	104,24	4,24	-378,4
2017	954,8	1,92	177,44	104,32	4,32	-436,8
2018	1085,2	1,90	201,64	113,64	13,64	-535,8
2019	1003,0	1,65	186,40	92,43	-7,57	-565,3
У середньому за рік	989,6	1,91	183,91	103,10	3,10	-479,1

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п. 47 – маса з деревини

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		в гр. Х	2001р	попер. р.		
2001	43,4	8,07	100,00	-	-	-43,2
2002	41,5	6,09	95,62	95,62	-4,38	-41,2
2003	65,7	7,97	151,38	158,31	58,31	-65,3
2004	62,9	8,01	144,93	95,74	-4,26	-61,9
2005	64,0	6,38	147,47	101,75	1,75	-62,6
У середньому за рік	55,5	7,24	127,88	110,20	10,20	-54,84
2006	67,2	5,73	154,84	105,00	5,00	-63,9
2007	99,4	6,53	229,03	147,92	47,92	-94,9
2008	104,9	5,72	241,71	105,53	5,53	-103,5
2009	76,8	5,59	176,96	73,21	-26,79	-76,0
2010	117,4	7,05	270,51	152,86	52,86	-116,7
У середньому за рік	93,1	6,15	214,52	114,97	14,97	-91,00
2011	143,4	7,81	330,41	122,15	22,15	-142,8
2012	121,0	6,68	278,80	84,38	-15,62	-120,4
2013	122,7	6,48	282,72	101,40	1,40	-121,5
2014	117,9	9,14	271,66	96,09	-3,91	-117,0
2015	94,5	10,76	217,74	80,15	-19,85	-95,0
У середньому за рік	119,9	9,57	276,27	90,10	-9,90	-119,34
2016	84,2	9,20	194,01	89,10	-10,90	-83,0
2017	112,2	11,75	258,53	133,25	33,25	-109,2
2018	128,6	11,85	296,31	114,62	14,62	-126,1
2019	100,1	9,98	230,65	77,84	-22,16	-96,8
У середньому за рік	106,3	10,74	244,93	105,94	5,94	-103,8

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п. 48 – папір та картон

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		в гр. Х	2001р	попер. р.		
2001	448,4	83,33	100,00	-	-	-191,0
2002	590,7	86,61	131,74	131,74	31,74	-336,2
2003	709,0	85,98	158,12	120,03	20,03	-422,9
2004	664,8	84,67	148,26	93,77	-6,23	-319,7
2005	866,5	86,31	193,24	130,34	30,34	-456,1
У середньому за рік	655,9	85,54	146,28	117,90	17,90	-345,2
2006	1014,2	86,45	226,18	117,05	17,05	-498,2
2007	1317,8	86,53	293,89	129,93	29,93	-622,2
2008	1586,7	86,46	353,86	120,41	20,41	-800,4
2009	1203,1	87,60	268,31	75,82	-24,18	-503,2
2010	1440,4	86,86	321,23	119,72	19,72	-617,6
У середньому за рік	1312,4	86,76	292,69	109,17	9,17	-608,3
2011	1582,6	402,70	352,94	109,87	9,87	-619,5
2012	1576,0	86,95	351,47	99,58	-0,42	-569,8
2013	1684,7	89,04	375,71	106,90	6,90	-604,9
2014	1103,3	85,55	246,05	65,49	-34,51	-252,0
2015	752,0	85,64	167,71	68,16	-31,84	-217,3
У середньому за рік	1339,7	106,91	298,77	83,03	-16,97	-452,7
2016	798,8	87,27	178,14	106,22	6,22	-327,1
2017	813,8	85,23	181,49	101,88	1,88	-362,9
2018	923,5	85,12	205,95	113,48	13,48	-441,2
2019	867,5	86,49	193,47	93,94	-6,06	-495,4
У середньому за рік	850,9	85,98	189,76	102,79	2,79	-406,7

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Динаміка вартості імпорту п. 49 – друкована продукція

Рік	Сума, млн. дол. США	У % до			Темпи приросту, %	Сальдо (+/-), млн. дол. США
		в гр. Х	2001р	попер. р.		
2001	46,2	8,59	100,00	-	-	-17,1
2002	49,8	7,30	107,79	107,79	7,79	-25,9
2003	49,9	6,05	108,01	100,20	0,20	-18,7
2004	57,5	7,32	124,46	115,23	15,23	-10,8
2005	73,4	7,31	158,87	127,65	27,65	-30,9
У середньому за рік	55,4	7,22	119,91	112,27	12,27	-20,7
2006	91,9	7,83	198,92	125,20	25,20	18,5
2007	105,9	6,95	229,22	115,23	15,23	-38,3
2008	143,7	7,83	311,04	135,69	35,69	37,8
2009	93,5	6,81	202,38	65,07	-34,93	12,8
2010	107,5	6,45	232,68	114,97	14,97	9,5
У середньому за рік	108,5	7,17	234,85	104,00	4,00	8,1
2011	110,7	6,03	239,61	102,98	2,98	30,9
2012	116,4	6,42	251,95	105,15	5,15	7,4
2013	94,6	5,00	204,76	81,27	-18,73	70,9
2014	68,5	5,31	148,27	72,41	-27,59	64,9
2015	30,7	3,50	66,45	44,82	-55,18	51,3
У середньому за рік	84,2	6,72	182,25	72,57	-27,43	45,1
2016	32,3	3,53	69,91	105,21	5,21	31,7
2017	28,9	3,03	62,55	89,47	-10,53	35,3
2018	33,1	3,05	71,65	114,53	14,53	30,8
2019	35,5	3,34	76,84	107,25	7,25	26,8
У середньому за рік	32,5	3,28	70,35	103,20	3,20	31,2

Джерело: розраховано автором за даними [21-22; 30-39]

Додатки до розділу 5
Додаток АБ
Прогноз молочної продуктивності корів на перспективу

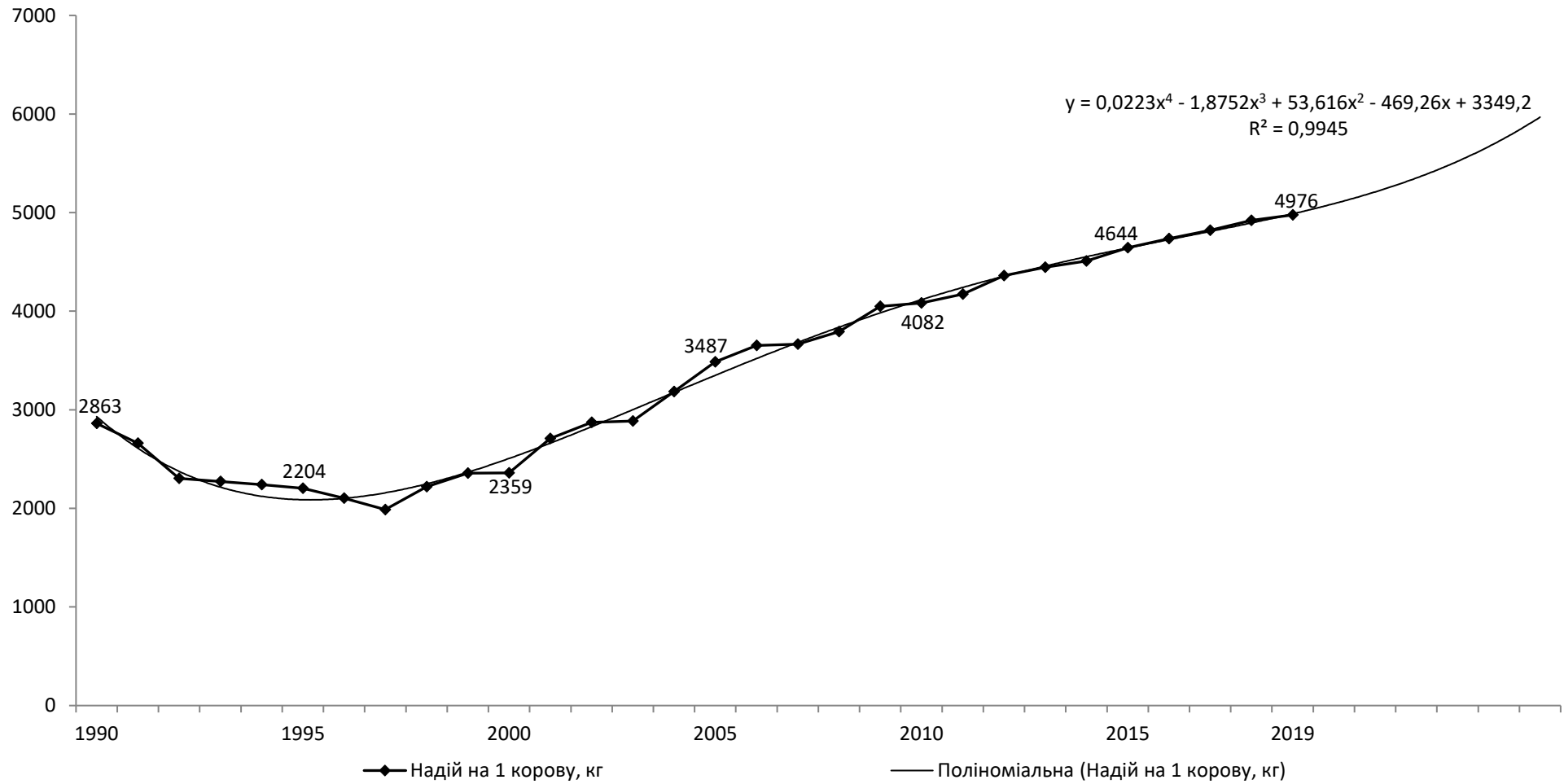

Рис. АБ.1 Фактична та прогнозна продуктивність корів в Україні до 2025 року

Джерело: розраховано автором за даними [47-54]

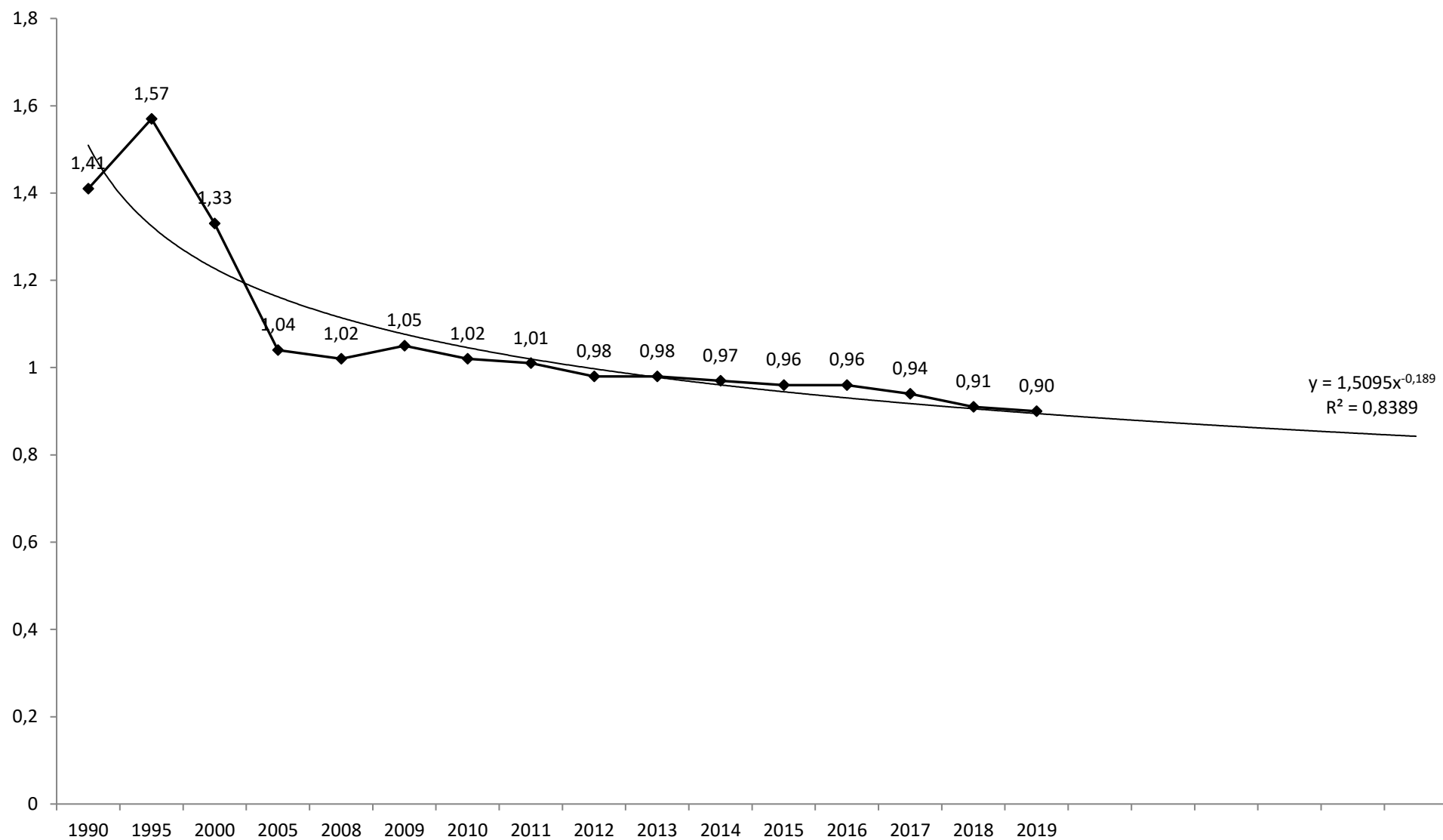

Рис. АБ.2 Фактичні та прогнозні витрати кормів на виробництво 1 центнера молока в Україні до 2025 року

Джерело: розраховано автором за даними [47-54]

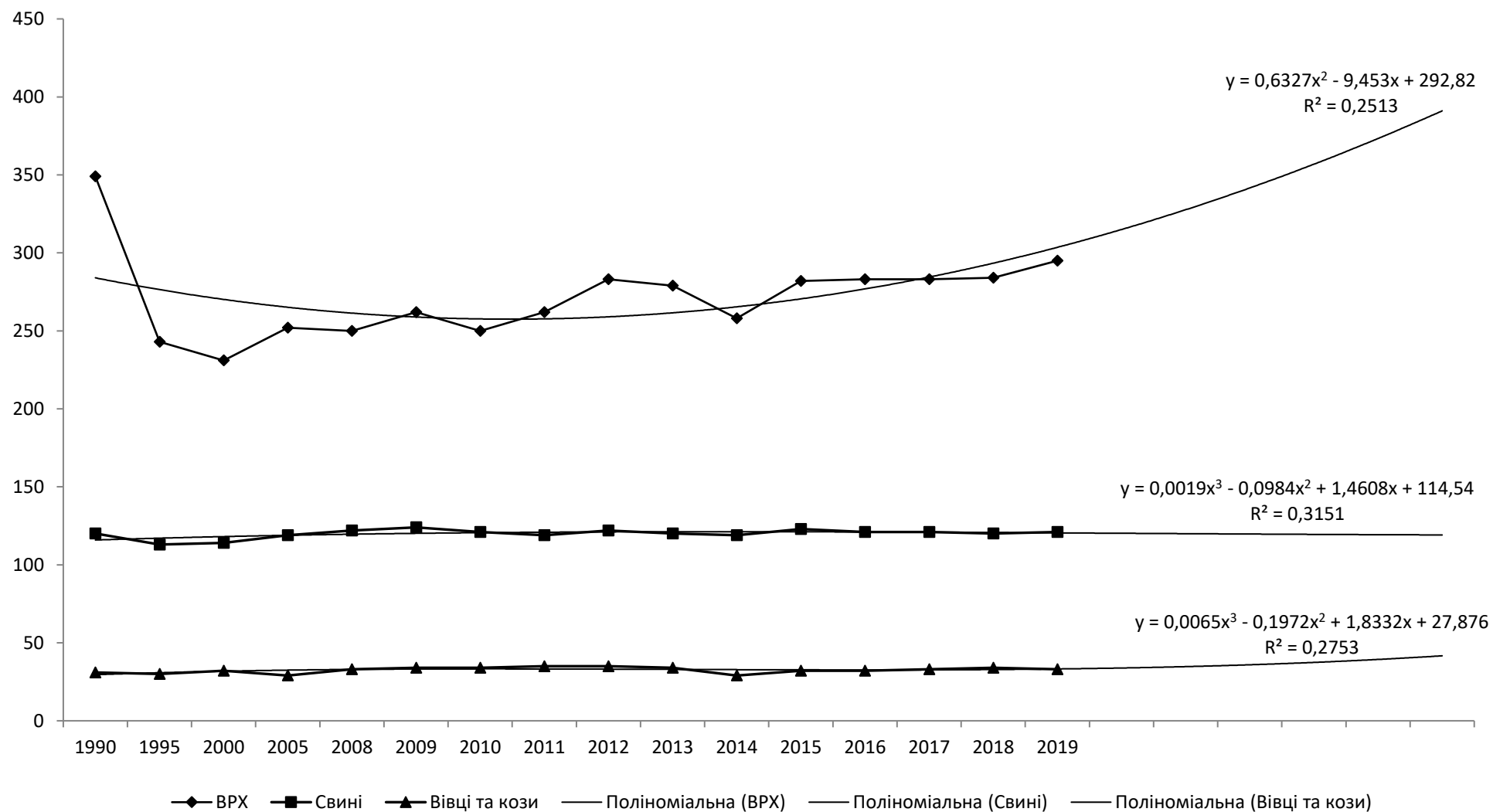

Рис. АБ.3. Середня жива маса сільськогосподарської тварини, реалізованої на забій, кг

Джерело: побудовано автором за даними [47-54]

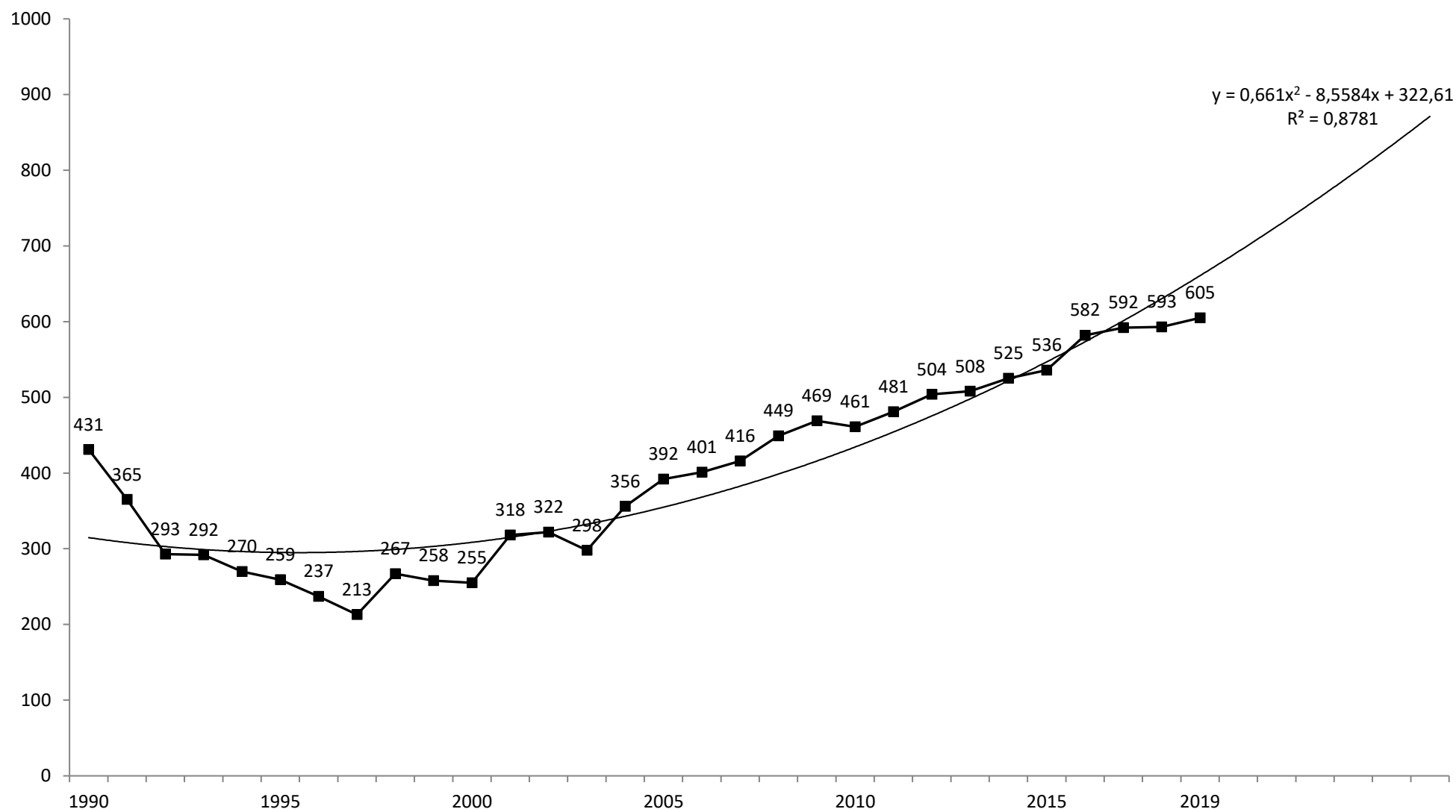

Рис. АБ.4. Середньодобові прирости великої рогатої худоби у сільськогосподарських підприємствах, г

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [47-54]

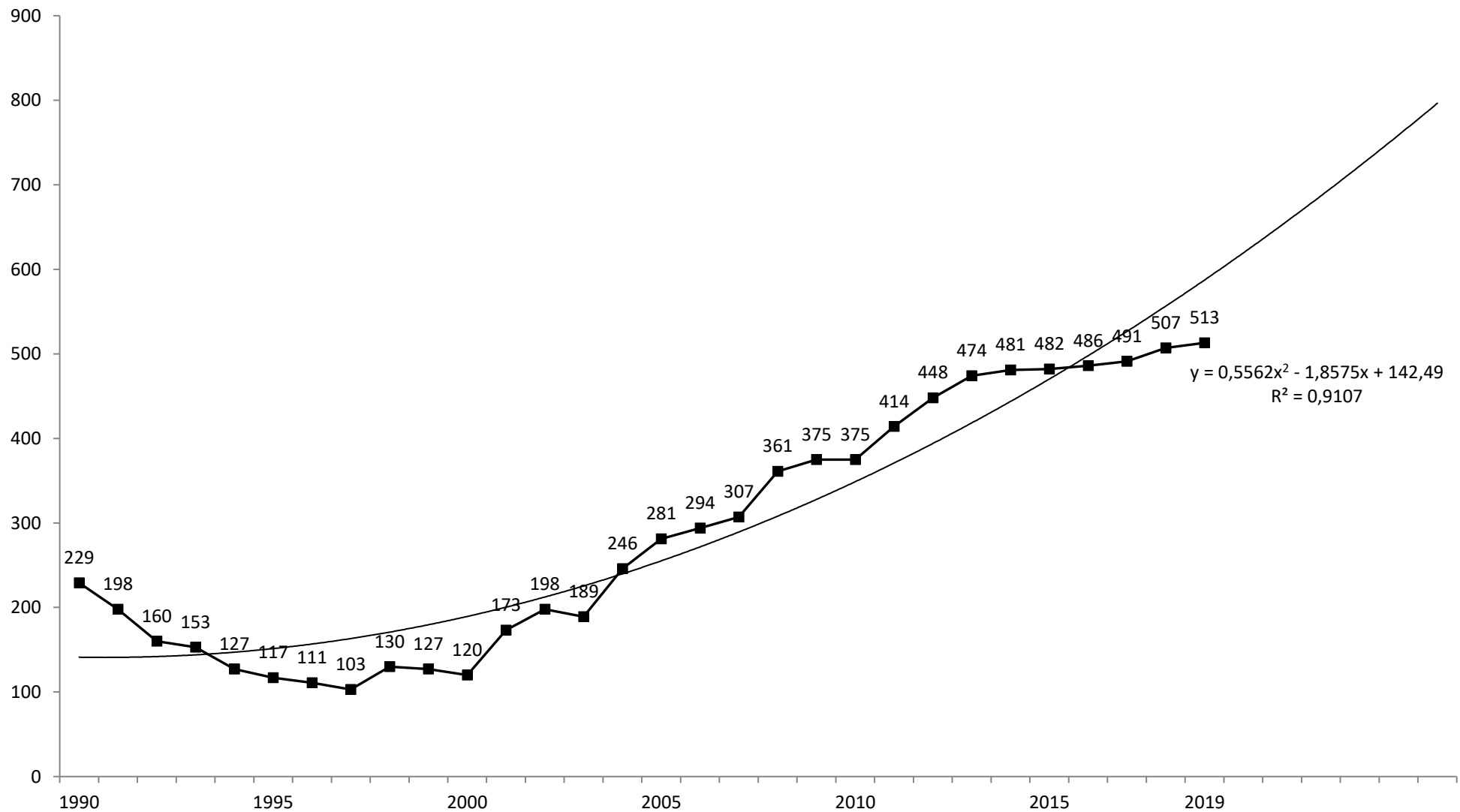

Рис. АБ.5. Середньодобові прирости свиней у сільськогосподарських підприємствах, грам

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [47-54]

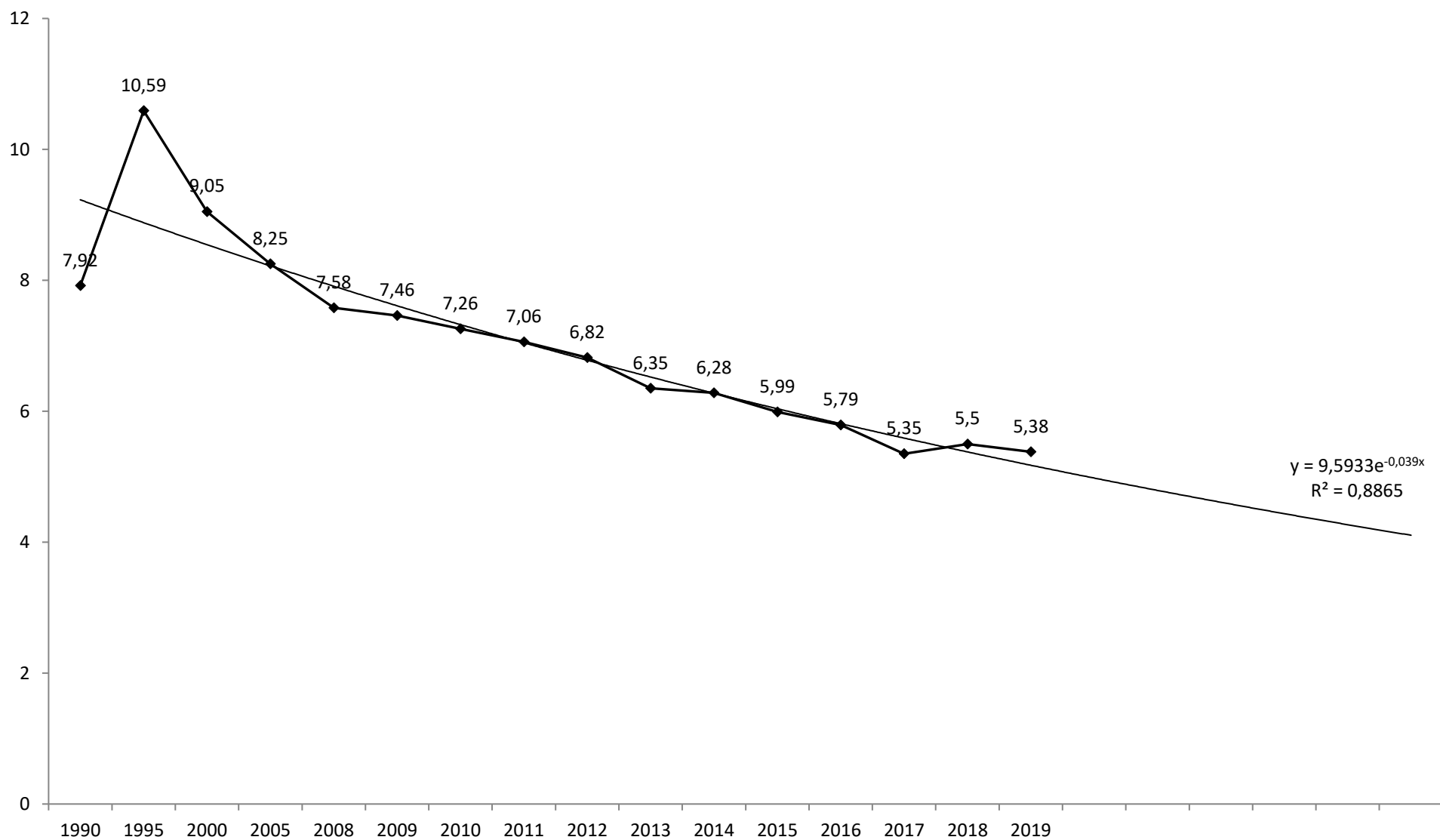

Рис. АБ.6. Прогноз витрати кормів на виробництво одиниці продукції свинини, грам

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [47-54]

Додаток АВ

Перспективні обсяги виробництва зерна в Україні

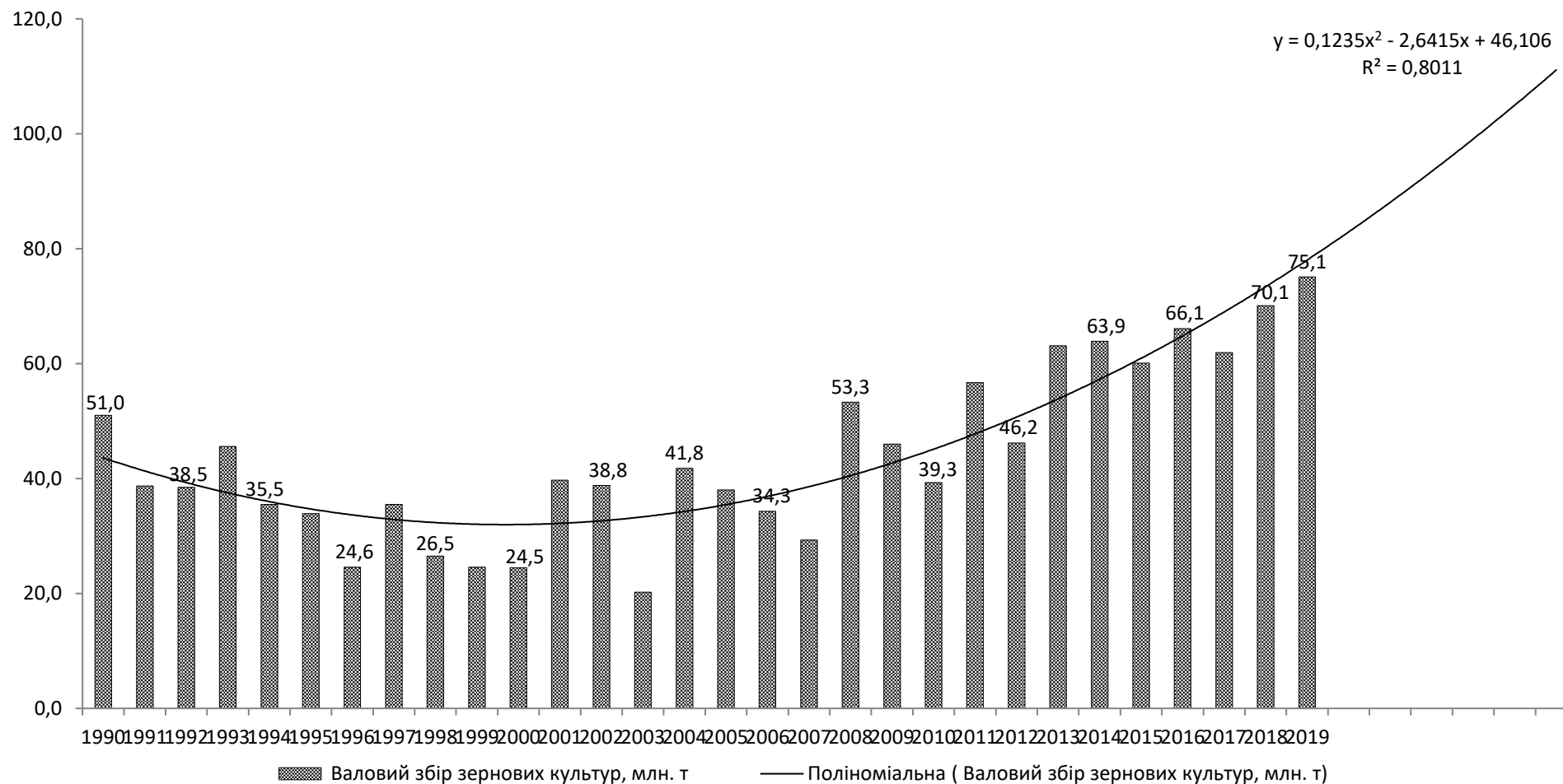

Рис. АВ.1. Прогноз валового збору зернових культур в Україні до 2025 року

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [47-54]